

મકાશકનું નિવેદન

આખ્યાન સંગ્રહનો આ પહેલો અંક “વિવિધ અંકમાળા”ના ૨૭મા વર્ષના (સં. ૧૯૯૪)ના સળંગ અંકો ૩૦; થી ૩૦૬ રૂપે પ્રસિદ્ધ થાય છે.

આ અંકના લેખક સ્વર્ગસ્થ ભક્તરાજ અનંતપ્રસાદજીએ ચોતે લખેલું આત્મવૃત્તાંત આ પછીનાં પૃષ્ઠોમાં અપાયું છે; તે ઉપરથી જાણી શકે તેઓ ઉંચી કોટિના કવિ, અંકકાર અને ભક્ત થઈ ગયા. સત્યાવીસ વર્ષ જેટલી નાની ઉંમરમાંજ તેઓ રાધનપુર સ્ટેટના દીવાન નિમાયા હતા; પરંતુ રાજખટપટ કરતાં ભગવદ્ભજન એ તેમનો પ્રિય વ્યવસાય હતો એટલે તેમણે એ દીવાનપદને તિલાંજલી આપી. ફરી પણ નવાળ સાહેબના આગ્રહથી દીવાનપદ સ્વીકારવું પડેલું અને તે પછી થોડાંજ વર્ષોમાં આ સંસારની અસારતા અનુભવાતાં સ્વેચ્છાએ નિવૃત્તિ સ્વીકારી લીધી; તથા ભગવદ્પરાયણ રહી કથા-કીર્તનો અને પુરતકોદ્ધારા જનસમાજને ભક્તિરસનો લાભ આપવો શરૂ કર્યો. જરા કહ્યો તો ખરા પ્રિય વાચક એક વખતના દીવાન હાથમાં કરતાલ અથવા મંજરા સર્પ ભગવદ્ભક્તિમાં લીન રહે અને જનસમાજને પણ ભક્તિરસમાં તણીન કરે !

દરેક ધર્મમાં એક યા જીવન સ્વરૂપે ભક્તિમાર્ગની મહત્તા છે. એ ભક્તિયોગ પૂર્વજન્મના પુણ્યયોગે શ્રી અનંતપ્રસાદજીને લાખ્યો, તેનો રસ તેમણે આખ્યો અને સ્વાનુભવથી આખ્યાનોદ્ધારા અને કથા-કીર્તનોદ્ધારા લોકોમાં તેનો પ્રચાર કર્યો. સમાયણ, મહાભારત, વિષ્ણુપુરાણ, ભાગવત, ભક્તમાળ વગેરે માનનીય ગ્રંથોમાંથી લોકહૃદયને સ્પર્શી શકે એવા પ્રસંગો, પસંદ કરીને આખ્યાનોની ઢગમાં પોતાની અનોખી સૈલીમાં ગોઠવીને જનસમાજના ચરણે ધર્મો સાધારણ રીતે કાવ્ય લોકહૃદયને વધુ જલદી સ્પર્શી શકે છે; આથી આખ્યાનોમાં વચ્ચે વચ્ચે તેમણે ડુંકાં ડુંકાં પદો મૂકીને તેને વિશેષ અલંકૃત કર્યો છે અને તે

શ્લોકોનું ભાષાંતર મૂળમાં કુટલેક રચણે અપાયકું નહોતું તે પણ નવેસરથી તૈયાર કરાવીને ઉમેરી 'લેવાયું' છે. આમ આ આખ્યાનોને વધુ સરળ બનાવવાનો મથાશય પ્રયત્ન કર્યો છે.

ઉપરનાં સર્વ આખ્યાનો તેમજ ભક્તરાજ અનંતપ્રસાદજીનાં બીજાં પણ થોડાં લાગે તે અંશે પ્રસિદ્ધ કરવાની નિષ્કામભાવે પરવાનગી આપવા બદલ મહેસાણાના જાણીતા ધારાશાસ્ત્રી અને સ્વ. અનંતપ્રસાદજીના પરમભક્ત રા. રા. બાબારામ બળવંતરામ મજમુદારનો આ રચણે આભાર માનવામાં આવે છે.

આ આખ્યાનોમાં ભક્તિરસનાં ઉમદા તત્ત્વો બને તેટલી સરળ ભાષામાં સમજાવવા પ્રયત્ન થયો છે. આશા છે કે વાચકવર્ગ તે વાંચી-વિચારી અને મનન કરી તેમાંથી મળતો બોધ ગ્રહણ કરી ઉન્નતિના પથે વળવા મથાશય પ્રયત્ન કરશે.

સ્વ. ભક્તરાજ અનંતપ્રસાદજીએ દીકર કહ્યું છે કે:—

“ મણી છે શ્રીકૃષ્ણ, ધાર્યું એના ધામે જાણું રે;
એને ચહાણું, એના થાણું, એનું ગાણું ગાણું રે.”

દરિ: ॐ તત્સત્

અશ્વિન-શુક્લ ૫
સં. ૧૯૬૪

}

વિશ્વ-અખંડાનંદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
	સ્વ. અનંતપ્રસાદજીનું આત્મવૃત્તાંત	૧૬ થી ૧૦૮
૧	શ્રી પુરંજન-આખ્યાન	૧
૨	શ્રી ભરત-આખ્યાન	૧૫
૩	શ્રી પ્રહ્લાદ-આખ્યાન	૩૩
૪	શ્રી વામન-આખ્યાન	૭૩
૫	શ્રી માકુંડેય-આખ્યાન	૧૨૧
૬	શ્રી ધ્રુવાખ્યાન	૧૫૬
૭	શ્રી ગજેન્દ્રમોક્ષ-આખ્યાન	૧૯૯
૮	શ્રી અંબરીષ-આખ્યાન	૨૩૧
૯	શ્રી શંખરી-આખ્યાન	૨૬૩
૧૦	શ્રી ભરત-ભાગવત-આખ્યાન	૨૯૯
૧૧	શ્રી ઠક્કમ-દેવહૂતિ-આખ્યાન	૩૪૫
૧૨	શ્રી નરસિંહ મહેતા-આખ્યાન	૩૭૦
૧૩	શ્રી પાંડવહૂત-આખ્યાન	૩૯૩
૧૪	શ્રી તુલસીદાસજી-આખ્યાન	૪૨૨
૧૫	શ્રી મીરાંબાઈ-આખ્યાન	૪૪૮
૧૬	શ્રી ભક્તનાંદિરેણુ-આખ્યાન	૪૭૮
૧૭	શ્રી જ્ઞાનસુરવધ-આખ્યાન	૫૦૮
૧૮	શ્રી બોધલાલ-આખ્યાન	૫૩૭
૧૯	શ્રી જયદેવ સ્વામી-આખ્યાન	૫૬૭

પૃષ્ઠ ૨૧૬, સાદુ પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ૦-૦૧

ભારત કા નવા શાસન-વિધાન—લેખક:—દરિયંદ્ર ગોપલ, બી.
એસ. સી. એલ. એલ. બી, કદ ૫૫૭, પૃષ્ઠ ૨૩૬, સાદુ
પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ૦-૦૧

હમારે ગાંધીજી કહાની—લેખક:—સ્વર્ગીય શ્રી. રામદાસ ગોડ,
એમ. એ, કદ ૫૫૭, પૃષ્ઠ ૨૧૬, સાદુ પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ૦-૦૧
હમારે ગાંધીજી મુધાર ઓર સંગઠન—લેખક:—સ્વર્ગીય શ્રી.
રામદાસ ગોડ એમ. એ, કદ ૫૫૭ ૫૪ ૩૫૨, સાદુ પૂઠું,
મૂલ્ય રૂ. ૧)

ગીતાઓ—લેખક:—મં. ગાંધીજી, કદ ૩૫૫, પૃષ્ઠ ૧૪૪, સાદુ
પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ૦-૦૧

મંગળપ્રભાત—લેખક:—મં. ગાંધીજી, કદ ૩૫૫, પૃષ્ઠ ૧૧૨, સાદુ
પૂઠું મૂલ્ય રૂ. ૦-૦૧

સર્વોદય—લે. મં. ગાંધીજી, કદ ૩૫૫, પૃષ્ઠ ૮૦, સાદુ પૂઠું, મૂલ્ય ૦-૦૧

૩-નવજીવન કાર્યાલય-અમદાવાદનાં પુસ્તકો

જોડણીકોશ—(સાથે ગુજરાતી) આવૃત્તિ ૩ જી, કદ ૬૧૫x૧૦,
પૃષ્ઠ ૬૪૦, સાદુ પાકું પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ૪)

શુદ્ધચરિત્ર—લેખક:—અધ્યાપક ધર્માનંદ કૌસળી, કદ ૫૫૭, પૃષ્ઠ
૪૬૦, સાદુ પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ૧

મરૂકુંજ—લેખક:—શ્રી. મયુરાદાસ ત્રિકમજી, કદ ૫૫૭, પૃષ્ઠ ૧૭૪,
સાદુ પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ૦-૦૧

આખા હિંદુસ્તાન—સંપાદક:—ગોપાળદાસ જીવાભાઈ પટેલ, કદ
૫૫૭, પૃષ્ઠ ૨૬૮, પૂઠું બોર્ડપટ્ટી, મૂલ્ય રૂ. ૧)

ત્રણ રત્નો—સંપાદક:—ગોપાળદાસ જીવાભાઈ પટેલ, કદ ૫૫૭,
પૃષ્ઠ ૧૫૬, સાદુ પાકું પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ૦-૦૧

જીવનભારતી—લેખક:—દત્તાત્રય બાળકૃષ્ણ કાલેલકર, કદ ૫૫૮, ૫૪
૮૨૪, સાદુ પાકું પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ૨-૦૧

પુરાણચિત્ર—શ્રી. ગુરુલક્ષ્મી પેદિમલજી કૃષ્ણચારી, અનુવાદક:—પંડિત
કે. એમ. કૃષ્ણચારી, મુ. કાકિનાડા, કદ ૫૫૭, પૃષ્ઠ ૪૦,
સાદુ પૂઠું, મૂલ્ય લખ્યું નથી.

હિમાલયનો પ્રવાસ—(આવૃત્તિ ૪ થી) લેખક:—દત્તાત્રય બાળકૃષ્ણ
કાલેલકર, કદ ૫૫૭ ૫૪ ૩૪૦, સાદુ પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ૦-૦૧

મામ ભજનમંડળ—સંપાદક:—જીગતરામ દવે, કદ ૩૫૫x૬, ૫૪
૧૦૪, સાદુ પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ૦-૦૧

યોગશાસ્ત્ર—સંપાદક:—ગોપાળદાસ જીવાભાઈ પટેલ, કદ ૫૫૭,
૫૪ ૩૫૨, પૂઠું બોર્ડપટ્ટી, મૂલ્ય રૂ. ૧)

20. 12. 2017 2:45 - 3:45 - 197-199 d. 70. 11. 1977

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 84

[illegible]

1990

— 100 —

[illegible]

2014年12月26日 星期三 12:12:12

1948 (1949) 31, 8) 20

[illegible]

$\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$

1966 年 1 月 1 日 至 1966 年 12 月 31 日 (共 12 个月) 共 12 天

1970-71 24 45 4 24

$\alpha = \frac{1}{2} \pi = 90^\circ$ 時、 $\frac{1}{2} \pi - \alpha = \frac{1}{2} \pi$ 故 $\cos \frac{1}{2} \pi = 0$ 、 $\sin \frac{1}{2} \pi = 1$

• • • • •

$$-1 \leq \frac{1}{2} \leq 1 \quad \text{and} \quad \frac{1}{2} \leq \frac{1}{2} \leq 1 \quad \text{and} \quad \frac{1}{2} \leq \frac{1}{2} \leq 1 \quad \text{and} \quad \frac{1}{2} \leq \frac{1}{2} \leq 1$$

100

E. coli O157:H7

1 0 6 1

$\frac{d}{dt} \left(\frac{\partial L}{\partial \dot{x}} \right) = \frac{\partial L}{\partial x}$

• • • •

1000

$\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$

10

લેખક:-શ્રી. લીલાલાલ ત્રિભોવનદાસ પારેખ જી. એ, ૬૬
પાખાટા, પૃષ્ઠ ૨૭૨, સાદું પૂઠું, મૂલ્ય રા. ૧)

દાર્શનિક દેરા (પ્રથમ ખંડ)—લેખક:-શ્રી. હોટાલાલ નરસે
રામ જી, ૬૬ ૧૧૧૫૧૦, પૃષ્ઠ ૧૧૮, સાદું પૂઠું, મૂલ્ય રા. ૧)
ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીનો સને. ૧૯૩૧નો વાર્ષિક રિપોર્ટ

૫-અન્ય સંજ્ઞનો તરફથી મળેલાં પુસ્તકો

દીર્ઘ નિબંધ—લેખક:-મંગળદાસ ચતુર્ગુણદાસ કવિરાજ, પ્રકાશક:
આનંદકુંવરના બાપુલાલજી સાહેબજી, મુ. સંતરામપુર. ૬૬
પાખાટા, પૃષ્ઠ ૧૬૮, પાકું પૂઠું, અમૂલ્ય.

ભારતીય વીર બાળકોની કથા—બા. ક. ત્રિશુભલાલ દરિયાલ
આયોપદેશક, પ્રકાશક:-ત્રિશુભલાલ મગનલાલ પટેલ-સરસપુર,
અમદાવાદ, ૬૬ ૫૪૭૧, પૃષ્ઠ ૧૨૮, સાદું પાકું પૂઠું, મુ. રા. ૦૧
સંધ્યારહસ્ય—લેખક:-શ્રી. વિશ્વનાથ વિદ્યાલંકાર, પ્રકાશક: ગુરુકુળ
કાંગડી. ૬૬ ૫૪૭૧, પૃષ્ઠ ૧૬૬, સાદું પૂઠું, મૂલ્ય રા. ૧)

ધર્મોપાસના—પ્રકાશક:-મુ. કે. ભગતજી, ટે. જ્ઞાનુલવાડી મુંબઈ-૨
૬૬ ૫૪૭૧, પૃષ્ઠ ૩૨, સાદું પૂઠું, મૂલ્ય ૦)

શ્રીચૈતન્ય વંદન ચોવીસી—પ્રકાશક:-સાહુ સુનિલાલ ધરમચંદ
વ્યવસ્થાપક રાજચંદ્ર આશ્રમ, મુ. અગાસ વાયા-આણંદ, ૬૬
૪૪૬૧, પૃષ્ઠ ૩૬૨, પાકું પૂઠું, મૂલ્ય લખ્યું નથી.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા—(અગ્રેષ્ઠ ટીકાસહિત) લેખક:-જીવરામ
કાળીદાસ શાસ્ત્રી, પ્રકાશક:-રસશાળા ઔપધાલય-ગોંડલ, ૬૬
૬૧૧૫૧૦, પૃષ્ઠ ૨૭૨, પાકું પૂઠું, મૂલ્ય રા. ૧૦)

શ્રીમદ્—(ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે) પ્રકાશક:-રસશાળા ઔપધાલય
ગોંડલ, ટીકાકાર:-શાસ્ત્રી જીવરામ કાળીદાસ, ૬૬ ૫૪૬૧, પૃષ્ઠ
૧૦૬, પાકું પૂઠું, મૂલ્ય લખ્યું નથી.

મહાત્મા ગાંધીજી અને શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર—પ્રકાશક: ઉંઝા કામંસી,
ઉંઝા (ઉ. ગુજરાત), ૬૬ ૫૪૭૧, પૃષ્ઠ ૬૦, સાદું પૂઠું, મૂલ્ય ૦)

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીના પત્રો—પ્રકાશક:-ઉંઝા કામંસી, ઉંઝા
(ઉ. ગુજરાત), ૬૬ ૪૪૬૧, પૃષ્ઠ ૬૪, સાદું પૂઠું, મૂલ્ય રા. ૦)

મનુષ્ય કર્તવ્ય—પ્રકાશક:-મોહનલાલ નારણદાસ પટેલ, દરિયાપુર
નાની હવેલીની પોળ, અમદાવાદ; ૬૬ ૫૪૭૧, પૃષ્ઠ ૩૬, અમૂલ્ય.

શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર—પ્રકાશક:-ઉંઝા કામંસી, ટે. ગાંધીરાજ
અમદાવાદ, ૬૬ ૫૪૭૧, પૃષ્ઠ ૩૨, સાદું પૂઠું, અમૂલ્ય.

ત્રેમરવરૂપશ્રીકૃષ્ણ (પૂર્વાધ) —અનુવાદક:-મોહનલાલ વિ. ગાંધી
મું. મોહાસા (એ. પી રેલ્વે), ૬૬ ૫૪૭૧, પૃષ્ઠ ૩૦૦, સાદું
પૂઠું, મૂલ્ય રા. ૩)

અમદાવાદ, ૬૬ પૃષ્ઠા, ૫૪ રૂપ૬, સાદું પૂઠું, મૂલ્ય રા. ૧)
 વેદગીતાંગલિ—(દિંદી) પ્રકાશક:-મુખ્યાધિષ્ઠાતા-ગુરુકુળવિશ્વવિદ્યા-
 લય હાંમડી, ૬૬ પૃષ્ઠા, ૫૪ રૂપ૬, સાદું પૂઠું, મૂલ્ય રા. ૨)
 માધ્યમિક શ્રીસયાજી વાંચનમાળા—તૈયાર કરનાર:-નાનાલાલ
 નાયાલાલ શાહ એમ. એ, પ્રકાશક:-મેકમીલન એન્ડ કું. લી,
 ૬૬ પૃષ્ઠા, ૫૪ રૂપ૦, પાકું પૂઠું, મૂલ્ય રા. ૦૧૧
 નયન કાવ્યમાળા—લેખક અને પ્રકાશક 'નયન', ડે. કાવ્ય કાર્યાલય
 મુ. રાણાવાવ, ૬૬ પૃષ્ઠા, ૫૪ ૧૮૪, પૂઠું બોર્ડપટ્ટી, મૂલ્ય રા. ૦૧૧
 વિવાદ પદ્ધતિ (દિંદી અનુવાદ સહિત)—અનુવાદક, માલવીય પુર-
 થોત્તમ દિવેદી, ડે. ગોપી શુક્લકા ચિવાલય, મુ. અદિયાપુર-
 પ્રયાગ, ૬૬ પૃષ્ઠા, ૫૪ ૮૮, સાદું પૂઠું, મૂલ્ય રા. ૦૧
 મુખાપચંદ્ર—સંપાદક:-કલ્કત્તા કાદરી, બોમ્બેલાલ ગાંધી અને
 ધનવંત એન્ડા; પ્રકાશક:-નવસોરાષ્ટ્ર કાર્યાલય સલાપોસ રોડ.
 અમદાવાદ, ૬૬ પૃષ્ઠા ૧૦, ૫૪ ૫૬, સાદું પૂઠું, મૂલ્ય રા. ૧)
 કાઠી કૃત્તીપક—લેખક અને પ્રયોજક:-કાઠી રાજપુરોહિત ભગ-
 વાનજી સાવરકર, તંત્રી કાઠી-રાજપૂત, મુ. છુનાસાવર, (કાઠી-
 આવાડ) ૬૬ પૃષ્ઠા, ૫૪ ૧૮૪, સાદું પૂઠું, મૂલ્ય રા. ૧૧

૬-રિપોર્ટ-વૃત્તાંતો ઇત્યાદિ

બહેરાં મુંગાની શાળા—અમદાવાદનો ૨૮ મા વાર્ષિક દેવાલ
 સને-૧૯૩૬નો.
 શ્રીરામકૃષ્ણમિશન-અનારમ્બાડીનો સને-૧૯૩૬નો વાર્ષિક વૃત્તાંત.
 રમણાળા ઓપમાલય ગોંડલનો સંવન-૧૯૬૬થી સં ૧૯૮૮
 સુધીનો રિપોર્ટ.
 રાજબલપુર ગુજરાતી યુવક મંડળનો રિપોર્ટ અને દિસાબ સને
 ૧૯૩૬-૨૭ના પહેલા વરસનો.
 શાં સાં મહાપતરામ રૂપરામ અનાથાશ્રમનો સને. ૧૯૩૬ની
 સાલનો રિપોર્ટ.
 પારમંદરમાં થયેલ ભંગી બાઈઆનો સહકારી મંડળી નવા
 ખીનું દિન કાર્યોનો પરિચય.
 શ્રી પદિયાર મિત્રમંડળ લાયબ્રેરી—ચારવાળો સને ૧૯૨૭ નો
 આજીસમાં વર્તેલ વાર્ષિક રિપોર્ટ.
 શ્રી સમરેન ગુજરાત પેસા ફેર-અમદાવાદ તરફથી ડે. દરિયાપુર
 અમદાવાદ ગુજરાતી નવા અંગ્રેજી મહાન માર્ગસાધકોના ના. ૧ થી
 એકીસ ૧૯૩૩થી ના. ૩૧ થી આજે અને ૧૯૩૮ સુધીનો રિપોર્ટ.
 હસી ડે અખંડ નામ જપહીન નયન (દિંદી)—દા સહિત
 કાર્ય વિવરણ.

૧૪
સ્ત્રીનાં પ્રસ્થાપના નિસ્તૃત નામ જાણી છે.

॥ ५५५ ॥ अथःशेखरीमणि मालाया

રમપદવાસી મક્તરાજ શ્રી અનંતપ્રસાદ શ્રીકમલાલ શ્રીવૈષ્ણવનું

આત્મ-વૃત્તાંત

ખંડ ૧ લો-શ્રીવૈષ્ણવત્વ અને અમે

અમે એટલે અમારું કુળ

ચારે વર્ણમાં બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠ છે ને તેમાં “નાગર્યાદ્ય” આ દેશમાં હિંદુ ગણાય છે; તેમાં પણ વડનગરા અને તેમાં પણ વળી મહારથ એ જાણે કે અગત્યક હોવાથી પોતાને સૌથી શ્રેષ્ઠ માને છે. પણ એટલું તો નિર્વિવાદ કે અન્ય વર્ણ કરતાં તેઓ બ્રાહ્મણ હોવાથી શ્રેષ્ઠ છે; ને બ્રાહ્મણોમાં તો જે વર્ગ બ્રાહ્મણધર્મ વધારે પાળે તેજ ખરા શ્રેષ્ઠ છે.

પોતાના કુળને સૌ વખાણે તથા મોટું ઠરાવવા યત્ન કરે, પણ તેમાં ખરું મોટું સુંઘે સઘ પારખી શકે છે. નાગરી નાત મોટા સંદેરના મહાલયમાંથી નાનાં ગામડાંનાં શુષ્કાં સુધીમાં નરસિંહ મહેતાના નામથીજ ખરી પ્રસિદ્ધિ પામી છે અને તે નરસિંહ મહેતાનું કુળ તેજ અમારું કુળ છે એમ સિદ્ધ કરવાને, અમારા પોતાના કરતાં રા. બા. હરગોવિંદદાસ ઠાંટાવાળા (વડોદરા રાજ્યના વર્નાક્યુલર પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના ડાયરેક્ટર) જેઓ જૂના કવિ અને જૂની કવિતાના ઉપર અને તેથી કરીને દેશના ઉપર મોટો ઉપકાર કરવામાં અગ્રગણ્ય છે, તેમણે ધણી શોધ કર્યા પછી ‘ત્રિમાસિક પ્રાચીન શાસ્ત્ર’ના અંક ૩ સને ૧૮૮૫ માં નરસિંહ મહેતાનું જે ચરિત્ર લખ્યું છે તેનોજ આ જગ્યાએ ઉપયોગ કરવો વધારે ઠીક છે. તેમનાજ શબ્દોમાં—

“વિષ્ણુદાસને એ પુત્ર હતા, પર્વતદાસ ને કૃષ્ણદાસ. કૃષ્ણદાસને ત્રણ પુત્ર-શ્રવણરામ, નરભેરામ અને નૃસિંહરામ (નરસિંહ મહેતા.) નૃસિંહરામના પુત્રનું નામ શામળદાસ. શામળદાસથી મહેતાના કુટુંબનો નિર્વંશ થયો.” આગળ લખે છે કે, “કૃષ્ણદાસના ત્રણ પુત્ર-શ્રવણરામ, નરભેરામ અને નૃસિંહ મહેતા, એ ત્રણેનો નિર્વંશ થયો છે, માત્ર પર્વત મહેતાનો વેલો વૃદ્ધિ પામ્યો છે.” બીજો ઠેકાણે લખેલ છે:—અમરેલીના મજમુદાર જેઓ ગાયકવાડી રાજ્યમાં પ્રખ્યાત છે તે બધા પર્વત મહેતાના વંશજ છે, અને તે સિવાય પણ એમના વંશમાં ધણાજ કુટુંબો છે, જેનો એક આખો આખો કચ્છ તથા શાંદિયાવાડની તમામ શાખાઓ ભેગી કરી મારા વૈકુંઠવાસી દાકા

... ..
... ..
... ..

[illegible][illegible][illegible]

9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

માગીએ છીએ. પરંતુ તેનું મૂળ કારણ જે પર્વતપત્નીશીમાં પણ નથી તે આમાં છે, ને તેથી તેમાંથી તે અમે અહીં ટોંકી લઈએ છીએ.

“મહેતાના કાકા પર્વતદાસ પણ મોટા ભક્ત થયેલા છે. પ્રથમ તેઓ ધર્મચુસ્ત નહોતા, પણ આખ્યાયિકા છે કે “એક વખત મહેતા સાથે તેઓ દ્વારકા યાત્રાએ જતા હતા. ઓખાની અંદર એક નેસડો હતો ત્યાં બે રાતવાસો રહ્યા. મહેતા તેમની રીત પ્રમાણે આહીર લોકો સાથે ભજન કરવા લાગ્યા. આહીરોએ ખુશીથી મહેતાને જમવા કહ્યું ને પોતાના ખાવામાંથી કાકા ભત્રીજાને આપવા માંડ્યું. નાગર બ્રાહ્મણથી આહીરનું કેમ ખવાય ? એ વિચારે પર્વતદાસ તો વેગળા રહ્યા, પરંતુ મિનભાવ ન ગણનાર નૃસિંહ મહેતા આહીર લોકો સાથે ખાવા મંડી ગયા. મગસકે બેઠેએ ચાલવા માંડ્યું ત્યારે કોપાધમાન થયેલા પર્વતદાસે મહેતાને કહ્યું કે તે આ શું કર્યું ? આહીરનું મારા દેખતાં ખાઈ વટલાયો. માટે હું જુનાગઢ જઈ આ વાત જાહેર કરી તને ન્યાત બહાર મુકાવીશ.”

(“વટલ્યો નાગર નરસંપ્રયો, એણે એહું આહીરકાનું ખાધું રે” એ પદ કદાચ તે ઉપરથી પોતે કર્યું હશે.) મહેતા હસીને બોલ્યા:— “કાકા, તમને હજી યાન ગ્રાસ થયું નથી; જાત્રા જઈ નકામા પગ તોડો છો; તમે પાછું વાળી જીવો જોઈએ !” કાકાએ પાછા ફરી જોયું તો નેસડોજ ન મળે ! વિસ્મય પામી કાકાએ પૂછ્યું:—“નેસડો ક્યાં ગયો ? કેમ દેખાંતો નથી ?” મહેતાએ કહ્યું કે, “આપણે જૂખ્યા કાંસ જેવા થઈ ગયેલા એ જોઈ કૃપાળુ શ્રીકૃષ્ણ જાતે આહીરને વેચે આવ્યા ને કલ્પિત નેસડો ઉભો કરી આપણને તેમણે ભોજન આપ્યું. જેઓ ખરા ભક્ત છે તેમને હથ્થર હાજરાહજૂર મળે છે ને તેમનાં દુઃખનું નિવારણ કરે છે.” આથી પર્વતદાસને ધણી અસર થઈ. એમણે તેજ ક્ષણે નિશ્ચય કર્યો કે કૃષ્ણ પરમાત્મા અને સાક્ષાત્ દર્શન દે એવી રીતે મારે ભક્તિ કરવી.

આ આખ્યાયિકાના સાર રૂપેજ જાણે કે નીચેની પર્વતપત્ની-શીની કહીએ છે:—

પરવતને અંકુર પ્રેમનો આ કૃત્યકી પણ અંતરમાંથી, મહેતાજી શું મીલન ધણેરું ઉદય હવે તે સંગ પ્રસાદ, સત્સંગે સદ્બુદ્ધિ આવી, શામલીયા શું બાંધ્યો સ્નેહ.

પર્વતદાસે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે ન્યાંસુધી દેહ રહે ત્યાંસુધી પ્રતિ સાલ બે વાર, એટલે દર છ મહિને, જમણા હાથમાં, બોડાણાની પેડે, તુલસી વાવી દારિકા જવું અને ત્યાં દારિકાનાથનાં દર્શન કરી તુલસી ચઢાવી પાછા આવવું. અડસઠ વર્ષની વય થઈ ત્યાં સુધી તો એમ નિર્વિમ્લ પ્રભુ પ્રતાપે આપ્યું. પણ પછીથી અવસ્યા પાછી થવાથી શરીર જરજરિત થયું, હારિયો નિર્જળ ને માત્ર સિદ્ધિ થયાં, તેથી

તેથી હવે મારે આગળ ન વધી, ભગવાનની આરા પ્રમાણે પાછું વળી ઘેર જવું જોઈએ. પણ એ તો સ્વપ્ન છે. મને અહીં સુધી આવતાં બહુ કષ્ટ પડ્યું ને તેથી મન દારિકાનાથમાંજ રહેવાથી એવું મનને લાવતું મનના વલણ પ્રમાણે સ્વપ્ન આવી ગયું ! તેથી તેનેજ ખરું જાણીને હું પાછો ફરું ને પછી કાંઈ ન થાય તો મારી તો પ્રતિજ્ઞા છુટે, મારે એમ હીંમત ન હારવી જોઈએ ને મન દઢ કરવું જોઈએ. કારણ મારી સિદ્ધ ભક્તિ એટલી બધી શું છે કે આ કલિકાલમાં સાક્ષાત્ દારિકાનાથ શિવ બ્રહ્માને ધ્યાનમાં પણ અગમ્ય ને હજારો વર્ષના તપસ્વી ઋષિઓને અસાધ્ય તે આપોઆપ ચાલીને મારે ઘેર પધારે ? ” તેથી પ્રથમ તો તેઓ મહા વિચારમાં પડ્યા. ઘડીમાં ખરું દરાવે ને ઘડીમાં ખોડું. પણ કેમે કરી મનનું સમાધાન ન થયું, કારણ મનગમતી વાત એ હતી કે ભગવાન પોતાને ઘેર પધારે. તેથી પાછા એજ ભગવાનને સમર્પા, કારણકે ભગવાનેજ આવીને કહ્યું છે, તો આંટકું કહ્યું તે બેયું વધુ ખાત્રી થવા જોગ પણ કહેશે. તેથી એવી મતલબની પ્રાર્થના કરી કે—

વેદશાસ્ત્ર સ્મૃતિ એમ બોલે, અસત્ય ના હોય તમારી વાણ, પરંતુ પામર જીવ પ્રતીતિ કેમ આણે, મારે કરે દયાદઈ એંધાણ.

ભગવાનેજ કૃપા કરી હતી અને તેથી તુરત દિવ્ય વાણી આમ કહે—

હીવ થકી એક દિવસ આઠમો, ભેટ લાવશે તમારી પાસ, શુંદર સિંહાસન એમ બોલ્યા, અંતર્ધ્યાન રહી અવિનાશ.

પછી તો ખાત્રીનું તથા તે ઉપરથી પ્રશ્નકૃપાના વિચારથી મનમાં ઉભરાતા આનંદનું પૂણ્ણનું શું ?

ગદગદ કંઠે બેઠે કર જોડ્યા શેમાંચિત મન મિદ ન માય, કાલી પેલી સ્તુતિ કરીને પરબત નમ્યા પ્રજુને પ્રાય. હીરતન કરતાં રજની વીતી, બૂલી ગયા દહનું બાન, સૂર્ય ઉગતાં સ્નાન કરીને હૃદય ધર્મ ત્રીકમનું ધ્યાન.

દારિકાનાથના વચન ઉપર મહા વિશ્વાસ આણીને જાનિ આનંદ પામતાં તે પાછા ફર્યા ને ઘેર આવ્યા. પણ લોકો શું જાણે કે તેમને આવો પરચો થયો છે ! તેમણે તો એજ ધાર્યું કે, વાયું ન ક્યું ને હાયું ક્યું; ને તેથી નાચરની ટીખણ નાને તેમનાં ચીંચણ હાડ-થમાં કચાર ન રાખી. જે લોકોએ ધણા ચર્ચા હયા તેજ એકા સદ્ ભગવાના બલનાથી આવ્યા ને કહેવા લાગ્યા—“ જાહેદો ! અપ્પ તે દારિકા એક રાતમાંજ જઈ આવ્યા ! જરવાને જુમિ મૂકેલી દારિકા પડેલાં આવ્યા ! પોં કીક થયું. પણ હવે જામને પ્રસાદ તો આપે.” મીઠા ચંદોરનાથી કહેવા લાગ્યા—“ દારિકા, જુદુ સારું વિચારું ! હવે પણ મારે મારીનીજ પાયા આવ્યા ને; જેમકુલજ જે જુદુ પડેલાં.

વન એવો નીકળ્યો કે કોઈનું કાંઈ ચાલ્યું નહીં. લંગર દરિયામાં જ
 પાંખી દઈ સરો ઢોડી નાંખી વદાણને ત્યાંજ રોક્યું, પણ આખર
 લંગર પણ ટુટી મધુને વદાણ છુટું થયું. પછી તો ગજરાટનું પૂછનું જ
 થયું ! વદાણ તો ચાલ્યું ! ક્યાં ? ત્યાં વા લઈ જાય ત્યાં, ખરેદ થનાં
 કેનારો દૂર દેખાયો ને માલમ લોકોએ તેની પાર જમીન પર દેખાતી
 હવેલીઓથી ઝોળખ્યું કે એ તો એજ માંગરોળ !! દલે વામુરેવ ને
 તેમની સાથે જે દશ વીસ વૈધ્યવો દારિકા જવાના હતા તેમના નિમળનું
 થું પૂછવું !! એ તો આનંદમાં ને આશા ભર્યાં સો દારિકાનાથની જાય
 ખોલતાં કિનારા પર ઉતરી પડ્યા, ને વદાણને પોતાને રસ્તે જવા દીધું.
 વામુરેવ તો પર્વત વૈધ્યવનું ઘર પૂછતાં પૂછતાં ગામમાં આવ્યા; પણ
 વૈધ્યવના ઉપનામથી કોઈએ તેમને ઝોળખ્યા નહિ. પણ એક સમજી
 માણસે અટકળ બાંધી નાગરવાડે જવાનું કહ્યું અને તેથી તેઓ તેણી
 ગમ વળ્યા. અહીં પર્વતદાસ પણ અતિ આરતથી વાટ જોનાં બંધ-
 ગીયા નામની જગ્યા જ્યાં તમામ નાગરોની આમાન્ય બેઠક હતી
 ત્યાં બેઠા હતા ને લોકો તેમની વિધવિધ મસ્કરી કરતા હતા ને
 ધીરજથી સંભળી પ્રભુ પર દૃઢ વિશ્વાસ રાખી ભજન કરતા હતા.
 કારણ આઠમો દિવસ બરાબર ચર્મ ચૂક્યો હતો. તેવામાં તો આઠ દસ
 અનલવ્યાં માણસોનું ટોળું આવવું દીકું ને ધારું કે એજ, ને
 પોતે ઉભા થયા. આણીગમ પર્વતદાસનો પણ વૈધ્યવવેશ હતો ને
 વામુરેવનો પણ તેવોજ હતો તેથી તેઓએ અટકળે એક બીજાને
 ઝોળખ્યા. તેમને અરસપરસ દાલ સ્વપ્નાનીજ સમાપ્ત હતી, નમસ્ત,
 લોકોના આશ્ચર્ય વચ્ચે વામુરેવ પોતાની વીતી ને પર્વતદાસને
 વીતી અરસપરસ કહી સંભળાવી. પછી તો પરસ્પર તેમના
 દનું અને મસ્કરી કરનારાઓની ભોંદપનું પૂછવું થયું !! વામુરેવ
 વાત ફેલાણી ને તમામ ગામે તે વાત પ્રસરી ને તમામ ગામ
 સનને ગામમાં પધરાવવાના સમારંભમાં ભાગ લીધો. તે
 પરબતપચીશીમાં નીચે પ્રમાણે છે—

નાગર નમી નમી આપણા અપરાધ કામનિ,
 સિંહાસન પધરાવવા રાજગારીને અનિ,
 ઘેર ઘેર ગયાં વધામણાં સ્વપ્ન થયું કામનિ,
 પરવત પૂરણ ભક્ત છે માનવ મન કામનિ,
 ટાલ કુલભા કુંડલિ ઝાંઝ ઝાલરી અનિ,
 તાલ પખાજ તાળીએ ઘોરે મુર કામનિ,
 મેલું ગામ ધોળે મળ્યું અંદરને અનિ,
 આ જોતાં એમ બળવું પરિશ્રમ અનિ,
 વાજતે ગાજતે લાપીયા સિંહામન અનિ,
 પરબત વામુરેવ જોડું ચિંધે નામનિ.

ાંથી અમારો વિષય સાધેનો સંબંધ થઈ શકાય છે. નાગરની નાત બળી તો ખરીજ, તેમાં વળા દિયેરને તો મરકરી કરવાનો હક જ થાય. ભાભી પણ મૂળે ધરમાં લાડકાં તથા સંધવાનાં આજસુ ને ભાવે ભલાં. રીંગણાંનું શાક સાઈ કેમ થાય તેની ખબર જ નહિ. કે વખત ધરમાં રીંગણાં આવ્યાં ને પોતાને દાળ કરવાનું આજસ લાગ્યું, તેથી દિયેરને પૂછ્યું કે, “દાળ ન કરીને રીંગણાંનું જ શાક કરે. આશરો ?” દિયેરે હડે પેટે જવાબ દીધો:—“હા, રસાળ કરશો તો પ્રસરો.” ભાભી બોલ્યાં:—“તે શી રીતે થાય ? મેં દહી રીંગણાંનું પ્રાક જ કર્યું નથી.” દિયેરને લામ મળ્યો. મોં ફાવડું રાખી બતાવ્યું:—“દાળની પેટે આધરણ મૂકા ને મોધરી જેવાં રીંગણાંને ત્રીણાં સમારો, ને આધરણ આવે એટલે તેમાં ઝોરી દો. પછી પુલકળ મરચાં ને દાળની પેટે ઉપરથી વધાર દેજો. થોડી ખટાઈ નાખજો એટલે સાઈ થશે.”

બોળાં ભાભીએ પણ તેમજ કર્યું ને કહાનજી દિયેરે પણ હડે પેટે ભોજન કીધું. દુર્ગોદાસ પણ ઘેર પધાર્યા, રસોઈ તૈયાર જ હતી. ન્હાયા, ચાર પાંચ ખુશામતીઆ સામા તડાકા મારવા બેઠા જ હતા. થાળાઓ આવી ત્યાં સુધી તો દીક, પણ દાળ સાટે જે વાટકો આવ્યો તે શું છે તે દુર્ગોદાસને ઓળખાયું નહિ. ઉપોચન કરતાં સુધી ધીરજ રહી, પણ રોટલીનો દટકો બોળતાં શું છે તે ન સમજાયું ને મોંમાં મૂકતાં તો આશ્ચર્યજ લાગ્યું, એટલે રસોડામાં બેઠેલાં વહુને મોટે સાદે કહ્યું:—(કહાનજીભાઈ નીચે મોંએ તમાસો જુએ છે) “અલ્યાં, આ શું કર્યું છે ? દાળ તો ન હોય, વાટકામાં શું બધું છે ? આજે વળા આ શું ?” તેમની રસોઈની આવડત તો પ્રસિદ્ધ જ હતી તેથી જાણ્યું કે વળા કાંઈક કશુંક થયું છે. બોળાં ભાભીએ હડે પેટે જવાબ દીધો:—“કોઈ દિવસે આજસે આવે, એમાં એમ શું કામ બોલો છો ?” “દાળ કેમ નથી” એનો બચાવ કર્યો કે, “સાટે રસાળ છે ના ?” દુર્ગોદાસને હજી મનગમતો ખુલાસો ન મળ્યો; તેથી ફરી પૂછ્યું:—“પણ આ છે શું ?” તોપણ બોળાં ભાભી તે બોળાંજ. “માણસ દેખતાં એમ તે શું કરતાં હશે ? જાણીને અકારા ચાઓ છો, રીંગણાંનું શાક છે, બીજું શું ?”

સ્વાદથી કંઈક તો દુર્ગોદાસ સમજ્યા હતા, પણ રીંગણાં છેક ગળા ગયાં હતાં તેથી શંકા રહી હતી તે પૂરી થઈ. તેમની આવડત તો સુપ્રસિદ્ધ હતી તેથી પ્રશ્ન કર્યો:—“આ કેણે શીખવ્યું ? દહી ઘેર કર્યું તો નહિ હોય, પણ ખાણું તો છે કે નહિ ?”

બોળાં ભાભીએ બહાર આવી બધો ખુલાસો કર્યો:—“મને તો કહાનજીએ કહ્યું કે દાળ ન કરવી હોય તો રસાળ શાક કરો, તેથી મેં તેમના દહેવા પ્રમાણે કર્યું.” બધી વિગત પણ દહી બતાવી. સો દરખા, ભાભી બોંદાં પડ્યાં, દુર્ગોદાસને પણ માડું લાગ્યું. તે વખતે

વખતે ખરી વૈશ્ણવતામાં આવી બોલ્યા, “ મને મારા લાલજી દો. ” દેહાનજી બંદીને બાળપણથી “ પંચાયતન ” માં પોતાના રાશિ “ દેહાનજી મદારાજ ” ઉપર બહુજી પ્રીતિ હતી, ને તેથી પોતાના વડીલોના ધનમાંથી એ દિસેસો તો તેણે બળ કરી માગ્યો.

તેટલું બળ સાચું બાબીએ ન વાપર્યું. તેમને તો બાવતું હતું કેટલા જેવું થયું; કારણ સસરાની વેદ, દેરની વેદ, દેરાણીની અને તે ઉપર ચોથી વેદ એ દેવના પાલખાની પણ હતી.

તુલસીદાસને આ વખતે જે દુઃખ થયું હતું તેનો વિચાર વાંચ-ર કરવો. પણ તેઓ શું કરી શકે ? બાકી રહેલું જીવન એ વહુની ચેજ હતું કાઢવાનું હતું ને પોતાથી તો ખાટલાથી નીચે પણ નહોતું રાતું; તોપણ વહાલા દીકરાને ખરો વારસો આપવા તેઓ પણ તોના અશક્ત, ને વળી આંખમાં આંસુ ને ગળું બરાબ આવ્યાથી રાયેસે કંઈ બોલ્યા:—“ બેટા કાના, લાલજી બેગા ચાલીગ્રામ લેજો. આપણું વડીલોપાછાંત ધન છે. પર્વતકુળના છે, માટે મારી રક્ષાથી એ હું તને વારસામાં આપું છું. હું આપ તો મરી ગયો, પણ એ તારો બાપ છે. તે તારું રક્ષણ કરશે.”

સસરાની આવી દરુણાજનક વાણી પણ વહુને હિમાયત કર-મારી લાગી, ને તેથી તેમણે તો ગુરસામાં આપું પાલખુંજ ઉપાડી પોતાની મેજે આવી દેતાં હાથું:—“ લઈ જાને આપું પાલખું. બેગી મીંજી પણ પીડા પતે. પથરા પાણીમાં બોળવા મટયા.”

કુટુંબના દિરસાને કુટુંબ દરીએ. કારણ આટલા લખાણનું તત્ત્વ હવે આવી ગયું છે, ને તે એ કે અમારું જે વડીલોપાછાંત ધન તે એ લાલજી તથા ચાલીગ્રામજી છે; ને તેમાં પણ ચાલીગ્રામજીનો વારસો તો તુલસીદાસ બંદીના રહેલા પ્રમાણે વડીલોપાછાંત છે, ને તેવીજ કથા દેહીને મારા વડીલે એ બે વિમલની વહેંચણી અમારા બે બાપ વચ્ચે પણ એવી કરી છે કે, ચાલીગ્રામ મારે દિસે ને તે લાલજી મારા વડીલ બાપ પાસે છે. મારા દાદા દેહાનજી રાનાં રાનાં પાલખું લઈ પોતાના પિત્રાઈ કાકા રતનજી શામજી જે ભાવનગરમાં મોટા બધિદારી હતા તેમને ઘેર ગયા; ને પછીથી પોતાની સ્ત્રીને, શામજી આડાં મુઠાં ચોરડો બાડે લઈ રાખ્યાં ને પોતે ભાવનગર રતનજી રાકા સાથે ગયા. ત્યાં નોકર થયા ને ત્યાંના મદારાજ વિજ-પતિદેહનાં મુખી કુલજીનાં લગ્ન જ્યારે રાધનપુરના નવાજ સાહેબ દેરખાનજી સાથે થયું ત્યારે તેમની સાથે તેમના કારજારી થઈ રાધનપુર આવ્યા. રાધનપુર પરજાણનાં ભાવનગર મદારાજએ એ દરન મુખ્ય કરી હતી. તેમાં એક એ હતી કે તેમને પરજાણના નહિ અને વડીલ એ કે દેહાનજી બંદીની એ:જન નહોતું. એ હવે દારી દીકરી છે.” એમ કરી તેમણે કુલજીનાં રાંડે કાઢી માર. દાદાને સ્ત્રીનું હતું અને અને

[The following section contains several pages of handwritten text in Devanagari script, which appears to be bleed-through from another page.]

Abstract

1. 凡在本行开立存款账户的客户，均可向本行申请开立支票。
 2. 支票的有效期为自签发之日起六个月内。
 3. 支票的金额必须与存款账户的余额相符。
 4. 支票的签发人必须是存款账户的合法持有人。
 5. 支票的收款人必须是合法的收款人。
 6. 支票的签发必须遵守国家的法律法规。
 7. 支票的签发必须使用本行规定的格式。
 8. 支票的签发必须加盖本行的印章。
 9. 支票的签发必须填写完整的日期和金额。
 10. 支票的签发必须填写完整的收款人名称。

આ વાત મારા વડીલના જીવવામાં આત્મા પૃથ્થ તેમને તેના ઉપર વિશેષ શ્રદ્ધા આવી, વિષ્ણુ “પરદેવ” છે એમ જ્ઞાન થવા માગ્યું. તેથી વધુ પ્રીતિથી તેનો પાઠ કરવા લાગ્યા ને તેના પરિણામમાં એવું થયું કે ઉત્તરોત્તર તેમની સાંસારિક અભિવૃદ્ધિ થઈ. પ્રથમ દીવાન ગોપાલરાયે મારા દાદા પાસેથી તેમને ચપગ જોઈ માગી લીધા. પછી ઉમેદવારી, પછી કારકુની, જુદા જુદા ખાતાનો અનુભવ ને છેવટ તેમના નાયબ જેવા સારા પગારથી થઈ પડ્યા. તેમાં તેઓએ એમ માન્યું કે વિષ્ણુસહસ્રનામનો પ્રતાપ છે, વળી તેથી વધતાં વધતાં જ્ઞાનવિષયમાં પણ તેમની વૃત્તિ સાર્વિક થવા લાગી, ને જે ચાર પરચા એવા થયા કે જે કાંઈ વિશેષ થવાનું હોય તે સ્વપ્નમાં જીજ્ઞાસા લાગ્યું. એ વાત તેમણે લોકોને કહેવા માંડી ને તેથી એ જીજ્ઞાસું તો બધું થયું; પણ વિષ્ણુ પર પ્રીતિ વધતી ગઈ ને છેવટ ગોસ્વામીના શિષ્ય થયા. બીજી ગમ પર્વતપચીશીનો પણ પાઠ કરવો એવો મારા દાદાનો ઉપદેશ હતો. તેમનું કહેવું એવું હતું કે, માઈ એથીજ સારું થયું છે. તેથી તેની પણ પ્રથમ ‘સકામ’ તપાસ તેમણે કરી. તેમનાથી મોટા ભાઈ ધીરજીરામ ઓછી બુદ્ધિવાળા હતા, તેથી તેમની સગાઈ કાંઈ નહોતું કરતું; ને અમારા સોરઠીયા નામદોમાં એવો સંપ્રદાય હતો કે જ્યાં સુધી મોટા દીકરાની સગાઈ ન થઈ હોય ત્યાં સુધી નાનાને કાંઈ કન્યાદાન ન દે; કારણ એમ યાચ તો કહેવાય કે, “મોટાનું માથું વાઢી નાનાને દીધી.” તેમ મારી દાદી પણ મોટાનીજ સગાઈનાં માર્ગ કરતાં, એટલા માટે કે નાના તો હુશિયાર છે તે પોતાની મેજે પણ પરચરો; પણ મોટાને કાંઈ નહિ વરાવે. એ કારણથી મોટી વય થતાં સુધી મારા વડીલની સગાઈ થઈ નહોતી ને તેથી પોતે એ કાર્ય સારૂ લાગતું જ માસ સુધી પર્વતપચીશીનો જિભે પગે પાઠ કરવાનું પણ લીધું. તે પાર પડ્યું ને તે સાથેજ તેમની સગાઈ પણ થઈ, એટલે વૈષ્ણવતા વૃદ્ધિ પામી.

આ પ્રમાણે અન્ય દેવનાં અનુજ્ઞાનમાંથી, એટલે તંત્ર જંત્રમાંથી, તામસમાંથી, વિષ્ણુભક્તિ થઈ. તે હજી રાજસરૂપમાં હતી, પણ તેનું પરિણામ સાર્વિકમાંજ આવશે એવાં સુચિત્ત દેખાવા લાગ્યાં. કારણ તેમની શ્રદ્ધા ને પ્રયાસ ઉત્તમ હતાં ને તેથી તેમાં તેમને જે ઓ મળ્યાં તેથી ઘણુંજ ઉત્તેજન મળ્યું. તેમનો પણ દુઃક ધૃતિદાસ ધણો ઉપયોગી છે, બન્ને ખરી વૈષ્ણવતાની વૃદ્ધિ તેમનાજ પ્રયાસથી છે.

મારી માનાં માળાપ ગરીબ હતાં, પણ તેના જન્મ પછી કાંક સારું થયું. તો પણ મારી બા પોતાના મોસાળમાં બિહરવા લાગી. ત્યાં તેમના મામાઓ જેઓ ગામડાં છઞ્ઞરે રાખતા હતા તેમની કમાણીમાં નફો આવવા માંડ્યાથી આખા મોસાળમાં તે કંકુપગલી ડોકરીજ કહેવાનાં ને તેથી મામાઓ તેમને પોતાની પાસેજ રાખતા. નિત્ય

હતી ત્યારે એવો જન્મે છે, એવીજ રીતનાં ધરેજાની ગાંઠી મારી નાની ખોળામાં રાખી ગાડીમાં બેઠાં હતાં; ને રસ્તામાં એકાં આવ્યા તેવામાં ધાંચ આવવાથી છુટી. ગાંઠી સળગી પડી ને ઘુરત મારી બાને સ્વપ્નામાં અપ્સરાએ કહ્યું કે, “ગાડી ઉઠી રખાવ, નહિ તો ગાંઠી પછી કોઇ લઇ જશે; જો, પડી મઇ છે.” ઘુરત મારી બાને જગાડીને ગાંઠી ખોળા તો ગાડીમાંથી નહિ પણ થોડે દૂર પછવાડેના રસ્તામાંથી મળી,

ત્રીજો દાખલો સહિથી ઉઠ્યો હતો ને તે માટે મારી બાને પ્રણી મહેનત પડી હતી. મારા દાદા ધણા વૃદ્ધ થવાથી માંગરોળમાં આવ્યા હતા. તેમને વાયુની ગાંઠ ચડતી, તેથી આખી રાતના ઉગ્મગરા થતા. એવી હાલતમાં બાર તેર વરસની વયમાં મારી બાને તેમની તથા તેમનાં બીજાં કુટુંબની આકરી કરવી પડતી; તેથી ઉવટ મુંઝાયા ત્યારે રાધનપુર જવા અપ્સરા ઉપર પાંચ અપવાસ કર્યા ત્યારે સ્વપ્ન થયું કે, સૌને તેડવા રાધનપુરથી ગાડીઓ આવે છે.

આ પ્રમાણે ઉવટ પણ અપ્સરાના પ્રતાપે તેઓ રાધનપુર આવ્યા ને પછી તો “જૂતનસેં હનુમાન મીલે, હનુમાનસેં રામ” એના જેવું થયું.

આ વખતે રાધનપુરમાં વૈષ્ણવતાની વૃદ્ધિ થવાને, જેમ વૃદ્ધિ કરવાને ચોતરફથી ભરપુર વાદળો ઉભરી આવે તેમ, ચોતરફથી ગ્રેમ-મય પવિત્ર પુરુષો ત્યાં ઉભરાઈ એકઠા થયા હતા, ને તમામ પર-સ્પર ઉત્તમ સહાયરૂપ હતા. તે દરેક મહત પુરુષનું વર્ણન પ્રથમ કુંઠમાં આપી દઇ પછી સુમત્ર કથા કહેવી ઠીક પડશે.

વહનગરા નાગર ગોપાલરાયજી

સૌના મુખી પાટણના મજસુદાર ગોપાલરાયજી રાધનપુરમાં દીવાન હતા. મારા વડિલ જેમ સાંસારિક મુખો તેમની સહાયથી પામ્યા, તેમજ પારમાર્થિક મુખોને માટે પણ થયું. પૂરી લેણાદેણી તે એનુંજ નામ. ગોપાલરાય મૂળે જાગીરદારના પુત્ર. બાલપણથીજ જેમ સાંસાર વ્યવહારમાં પ્રતાપી તેમ શ્રદ્ધાભક્તિમાં મહા શ્રવણ હતા. વૈષ્ણવતા તેમના કુળમાં પણ પેઢીઓથી આવી આવી હતી, પણ હજી “સર્વ દેવ નમસ્કાર” હતા. પ્રથમ દેવીના મંત્રો સીખ્યા ને તેની સેવા એવી થયાવિધિ કીધી કે તે અત્યક્ષ થઈ હતી. સદ્ગુ-સાજ સાંસારિક કામો તો તેથી ધણાં પાર પડ્યાં, પણ એક વખત મહાન વિપત્તિમાં તેનું સ્મરણ કર્યું તેથી તે અત્યક્ષ થઈ; ને તેની સહાય માગી ત્યારે તેણે ચોતાની અશક્તતા જણાવી સર્વ શક્તિવ-પણું તો વિપ્લવનુંજ છે એમ કહ્યું. તેજ દાણથી ચોતે તેનો તિરસ્કાર કરી ત્યામ કર્યો ને વિષ્ણુ ઉપર દડ આસ્યા બાંધી. મહાન પુરુષો જે કામ કરે તેની પાર જાય છે. વિષ્ણુભક્તિમાં પણ તેમણે તેજ શર-

...
...
...
...
...
...
...
...
...

၆၇၂၃၄၅

1. 1990년 1월 1일부터 1991년 12월 31일까지의 기간에
 2. 1990년 1월 1일부터 1991년 12월 31일까지의 기간에
 3. 1990년 1월 1일부터 1991년 12월 31일까지의 기간에
 4. 1990년 1월 1일부터 1991년 12월 31일까지의 기간에
 5. 1990년 1월 1일부터 1991년 12월 31일까지의 기간에
 6. 1990년 1월 1일부터 1991년 12월 31일까지의 기간에
 7. 1990년 1월 1일부터 1991년 12월 31일까지의 기간에
 8. 1990년 1월 1일부터 1991년 12월 31일까지의 기간에
 9. 1990년 1월 1일부터 1991년 12월 31일까지의 기간에
 10. 1990년 1월 1일부터 1991년 12월 31일까지의 기간에

Journal of Management Education

1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 26

1. 2. 3. 4. 5.

1. 1000 2. 1000 3. 1000

1 2 3 4

• • • • •

1. 2.

7 8

0 0 0

• •

$$d = 4 - 2\epsilon$$

1 2 3

દીરા મંદિરમાં એટ કંપો એટલીજ વાત બદલેમાં નો દની; બાપી તો ગોપાલરાયજીના મનમાંજ ઉપજેતા પ્રદેશ વિકલ્પો દના અને તેમજે મનમાંજ રાખ્યા દના. પણ એ બગવાન રઘુનાથજીએ બાપાને વાતો કરી તેમાં તમામ જ્ઞાનું કહ્યું. ને વાત બાપાએ ગોપાલરાયજીને કરી કે તમારો દીરા બગવાને માગીનેજ લીધો તથા રસીકાર્યો છે.

ગંગાબાઈ

વયે લઘુ પણ પંદ્રિમી સોથી વધુ આ બાઈ દની. પેલારામ બ્યાસની આ પુત્રી બાળવિધવા થઈ ત્યારે તેમની મા સાંચારિક રીત પ્રમાણે આકંઠ કરવા લાગી, એટલે ગંગાબાઈએ પોતાની માને બહુ રાતી બેઈ વારંવાર કહેવા માંડ્યું:—“મા તું શું કામ રવે છે, મરી ગયો તો માનબાઈનો દીકરો મરી ગયો છે, તે રહે, હું તો જીવતી છું.” આખર માતાએ ગભરાઈ કહ્યું:—“બેટા, એ તારો ધણી ધાય.” ત્યારે બાળાએ જવાબ દીધો કે, “મારા ધણી તો નૃસિંહજી છે.” ઘરમાં નૃસિંહજીની સેવા તેથી તેજ બળે કે પોતાનું સર્વસ્વ છે એવો બાલપણથીજ ગંગાબાઈનો બાવ હતો; તેથી ઘેસારાએ તે બાઈને રતોત્રપાઠ શીખવી નારાયણદાસ બાવાની શિબ્યા કરી. તેમજે તેને પૂછ્યું:—“તને કયા બગવાન પ્રિય છે?” ગંગાબાઈએ નૃસિંહજીનું નામ લીધું ત્યારે બાવા કહે, તું એમનું ધ્યાન કર્યો કરજો. ગંગાબાઈએ તો ધ્યાન શીખવા માંડ્યું, પણ તે સ્વરૂપ તો પ્રિયકર ન લાગ્યું. ત્યારે બાવાએ સમજાવ્યું કે એ તો મૂળે રઘુનાથજી છે, પ્રહાદજીને માટે પોતે એવું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે. રાજ મવાતા કીર્તનમાંથી—
ભજત ન દેશવા કરત કલેશવા બકો મહેપ રટહીવા હો,
પ્રાગદાસ (હ) દયા કારન રઘુવા હો ગયે બધુવા હો.
પદ ગાઈ સમજ પાડી કે મૂળે તે રઘુનાથજીજી છે તેથી હું તેમનું ધ્યાન કર. કેવી રીતે ધ્યાન કરવું એ વગેરે કાંક ઘેસારામજીએ તથા કાંક નારાયણદાસે શીખવ્યું, ને તે સિવાય તેમને સામાન્ય ઉપદેશ કયા વાર્તા કરી થોગ્ય કર્યો હતા. તેમને પણ પૂર્વના સંસ્કાર ક્રમજા મન પર સતસંગતા તેથી તથા આણુઆણુના તેવા બનાવોની છાપ પડવાથી દૃઢ પ્રીતિ બગવાન સાથે થઈ.

મારી બા રૂકિમનીબાઈ

મારી બાને કોટનાથ તથા અપ્સરા ઉપર પ્રીતિ હતી, એ વાત મેં આગળ કહી છે. આ તમામ મહત્ત જનો રાધનપુરમાં હતા ને તેમના સતસંગથી બીજા પણ ઘણા વૈષ્ણવો નીવડ્યા હતા. નિત્ય કયા વાર્તા ને બગવાનચર્યા થતી હતી. મારા વડીલ પણ તેમાં રગદોળાતા હતા, ને તેવાજ પ્રસંગમાં મારી બા પણ રાધનપુરમાં આવ્યા. માંગરોળનાં બેરાંમાં દેશાવર જવાની પહેલ મારી બાએજ કરી હતી, તેથી અહીં પરદેશમાં તેમને એકલાં ઘરમાં ન ગમે માટે ગંગાબાઈને સદ્ગુણી

વધવા માંડી ત્યારે ગંગાબાઈએ સલાહ આપી કે, મંદિરમાં એટલું બધું કરીએ છીએ તો પણ તે કાંઈ સંપૂર્ણ સેવા નથી કહેવાતી, માટે ધરમાંજ સેવા વધારીએ. નાગાપૂજા લાલજીને લુગડા ધરણું થયાં. તેમના ઉત્સવો, હીડોળા, ઘુલસીવિવાહ, અનકોટ વગેરે-દિવસે દિવસે કારોબાર વધતોજ ગયો. અંતે ધર તે મંદિરજ યર્થ રહ્યું. જે આવે તે લગવાનને ધરણું, ને નિત્ય નવા નવા ઉત્સવ, હીર્તાન, સેવન વગેરે ચાલવા માંડ્યું; તેથી રાતે મંડળી પણ થવા લાગી.

મારા વડીલ તો ગોસાંઈજીનાજ શિષ્ય હતા, એટલે તેમણે પણ પંચાયતન પધરાવી દઈ આ સેવામાં વધુ ઉત્સાહથી ભાગ લીધો. પછી તો તેઓ જે ઉત્સવ આવે તેનાં પદ બનાવે ને તે પદો તે પ્રસંગે ઉપર ગવાય. એકલા લાલજીથી બરાબર મગ્ન ન આવે તેથી રાધિકાજીને પધરાવવા વિચાર કર્યો. મારી બા તે એક મંદિરમાંથી બોળી આવ્યાં. જેમ કોઈનાં લગ્ન થાય તેમ વિધિથી લાલજીને પર-ણાવ્યા. તેમાં પચાસ સાઠ રૂપિયા ખર્ચ થયું. તે વાત બીમાં સાહે-બને કાને જતાં જ તેમણે તેથી દોઢી રકમ ધનામ આપી. આવી રીતનાં બદલા મળવાથી તેમની ભક્તિનો અભિવૃદ્ધિ થઈ. તે સાથે ગોપાલરાય જ્ઞેધપુર પધાર્યા ને મારા વડીલ દીવાન થયા. એટલે ખરા બોલોમાં તેમને સાંસારિક તથા પારમાર્થિક અબુદય સાથે સાથે જ થવા લાગ્યા.

ગંગાબાઈના હૃદયેવ રધુનાથજી હતા ને મારી બાનો ખાસ સંગી તે હતાં. વળી નારાયણદાસ બાવા તથા પ્રેમદાસ બાવાના મંદિરમાં તો નિત્યે જવું તથા કયા વાર્તા સાંભળવાનો વહિવટજ હતો. ખરા ઉપ-દેશકજ તે હતા અને તેઓ પણ રામભક્ત હતા. તેથી મારી બાની પ્રીતિ સાત્ત્વિકનિધિ શ્રીરામચંદ્રજી ઉપર અતિ વિશેષ થઈ તથા તેજ પોતાના હૃદયે મારી બાએ ગણ્યા હતા; અને મારા વડીલ મૂળેજ "રણુહોડરાય"ના સેવક ને વળી ગોસાંઈજીના શિષ્ય થયેલા તેથી શ્રીકૃષ્ણ ભક્ત હતા. રામકૃષ્ણમાં બેઉમાંથી એકે અંતર નહોતાં સમજતાં, ને તેથી જ તેમનો એવો દ્વિધાલાવ નિર્વિઘ્ન નહ્યો. પણ તેમાં એક કહે "ગોવિંદગોવિંદ ગોચારી" ત્યારે બીજા કહે "સીના-રામે રીંછ પાળ્યો." એમ દયારામના બનાવેલા દંતુમાન ગરડજીના સંવાદ જેવું બહુ ચાલતું, ને એ પણ ભક્તિમાં અભિવૃદ્ધિ કરનાર હતું. આ બધા મહત્ત જનોમાં જે ભક્તિ વધી તથા તેમાંથી અંતે તેઓ પરમ વૈષ્ણવતા પામ્યા તેમાં જે ગુપ્ત સદાચરૂત કે સાધનશૂત ગણા તેવા "સંત"ની કયા તો રહી જાય, તેથી તે હવે કહેવી જોઈએ. તે અમારાં "માતાજી અને માતાભાઈ" છે.

૩મી (૩૫ી) વાર્ધ અથવા માતાજી

રામનપુર સરથાનમાં રામનપુરથી દક્ષિણ દિશામાં સાત માહિ ને

વિચારમાં પડ્યા કે એમાં કંઈ અગત્ય છે. તેથી જાણને તેડવા ગાડી મોકલી. આ વખતે જાણને જાદુ પૂરું થઈ નેઁમું વર્ષ ગાળવું હતું. દીવાનજીએ પોતાના ઉનારામાં અલગ મટીમાં તેમને ઉનાચાં. તેવાન આખા ગામમાં ચાલી કે વરાણાંની બાધ છે તે કંઈ પણ ખાતાં નથી, ભગવાનને પરખ્યાં છે ને સાસરે નથી જતાં; આ તો ખીન ખીનબાધ પ્રગટ્યાં. લોકોના ટોળેટોળા દર્શન કરવા ગયાં. દીવાનના ઉનારામાં તો બાધનાં દર્શન માટે મેળો થઈ રહ્યો હતો. સાકરનાં પડીકાં તથા નાળિયેરની બેટોના દગલા થયા, પણ બાધ તો ન કાંઈ બોલે કે ન કંઈ વાતમાં ખ્યાન દે. માત્ર જીમ દાઘ્યાં કરે ને બેઠાં બેઠાં જે થાય તે જોયાં કરે. મારી બા તથા ગંગાબાધ પણ સાકરના પડા અને નાળિયેર બેટ કરી પગે લાગ્યાં. તેમના સામું જોતાંજ તેમને આવકાર દીધા. પોતાની પાસે બેસવાનું કહ્યું. બે તરફ બેઠે બેઠાં ને રાતના સાત વાગ્યા, તેથી મેઢની પણ ધીમી પડી હતી. તેથી તેમણે ગંગાબાધને કહ્યું કે, “દીવાનને કહો કે હું તમારા ઉનારામાં નહીં રહું; ત્યાં બેસવાનું ધર હોય ત્યાં એકાંતમાં મને રાખવી હોય તો રાખો.” ગંગાબાધના ઉપર દીવાનજીની પણ પૂર્ણ પ્રીતિ હતી. તે તેમને “ગંગાભાગીરથી” કહીનેજ બોલાવતા. તેમણે દીવાનજીને સદેશો પહોંચાડ્યો. સૌને વિચાર થયો કે એ બાધ કંઈ પણ ખાવપીયે છે કે નહિ તેનું પારખું તો પૂરેપૂરું જોવું, તેથી બેસાંની ચોટી પણ ઠીક પડશે. તેથી હ્યુંકે અમારે ઘેર એ બાધ રહે, તથા મારી બા અને ગંગાબાધએ તેમની જાહેરમાં સેવા કરવી; ને મારા વડીલે પણ ત્યાં સુધી ધરમાં નજ રહેવું. તેમણે દીવાનજીને ત્યાંજ સવું, એટલે ધરમાં બેસાંજ, પુરુષ કાઠજ નહિ.

આ વાત સૌને રહી. “બાધને” પણ રહી. ગાડી જોડાવી સૌ મારે ઘેર આવ્યાં ને ત્યાંજ રહ્યાં. બે પડખે મારી બા તથા ગંગાબાધ સૂઈ રહે. બાધએ પ્રથમ તેમને પૂછ્યું:—“તમેને કીર્તન આવડે છે ?” બેઠે જણે જા પાડી. “રઘુનાથજીનાં આવડે છે ?” તેની પણ બેઠે જણે હા પાડી. તેથી ‘બાધ’ને પણ મનભાવતું થયું. આ લોકો રઘુનાથનાં કીર્તન ગાય ને પોતે સાંભળે. સવારમાં આઠ વાગે ગોપાળરાયને ત્યાંથી ગાડી આવે તેમાં ત્રણે જણે બેસી પ્રથમ રઘુનાથજી જાય. ત્યાં દર્શન કરી નારાયણદાસ બાવાથી કથા સાંભળે, ચર્ચા સાંભળે, ને પછી આજો દિવસ દીવાનજીને ઘેર રહે. સાંજે એજ રીતે મંદિર ચર્ચ પાછાં અમારે ઘેર આવે. ગામનાં બેસાંનાં ટોળેટોળાં સાથે રહેતાં ને ત્યાં બહાર ગાડી નીકળે કે પૂઠે ગીતો ગાતાં.

પરીક્ષા પણ બે મહિના સુધી લીધી, પણ ખાત્રીથી જણાયું કે તે કંઈ ખાતાં પણ નથી ને બંદિર દિસા પણ જતાં નથી; દૂધ સરખું પણ લેતાં નથી. નિત્ય નાહી ઉઠું પુરુષ જેવું તિલક કરે,

22

२७६ अथानंतप्रसादऽनु' अथाभ्युत्तांत

...
...
...
...
...
...
...
...
...
...

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions, both incoming and outgoing, to ensure transparency and accountability. It emphasizes the need for regular audits and the use of standardized accounting practices.

2. The second part outlines the various methods used to collect and analyze financial data, including direct observation, interviews, and the use of statistical models. It highlights the challenges associated with data collection, such as incomplete information and potential biases.

3. The third section focuses on the interpretation of results and the formulation of conclusions based on the collected data. It stresses the importance of critical thinking and the ability to identify patterns and trends within the data set.

4. Finally, the document concludes by discussing the implications of the findings for future research and policy-making. It suggests areas for further investigation and provides recommendations for improving the quality of financial reporting and analysis.

સાથે ચાલતાં. અનેક શાસ્ત્રી, પંડિતો, જોગીઓ, તપસ્વીઓ, સાધુઓ વગેરેને મંળ્યા ને તત્ત્વ શોધવા માંડ્યા. પણ ચિત્તની શાન્તિ કેમે થતી ન હતી. તેવામાં 'માતાજી' પ્રગટ થયાં. પોતે પણ દર્શન કરવા રાધ-નપુર આવ્યા ને ત્યારથી જેમ મા દીકરાને અને દીકરો માને ઓળખે ને એક બીજાને પ્રેમ વધે તેમ થયું. માતાજી વરાણે રહ્યાં. ત્યાં તેમની પાસેથી પોતે ધ્યાન છત્યાદિ શીખતા, તથા સંતમંડળી સાથે પોતે નિત્ય વરાણે મંદિરમાં જતા. એ પ્રમાણે "માતાજી અને મોટા ભાઈ" ની જોડી થઈ. તે વખતે પૂજનિકમંડળી ગંગાબાઈ, રૂપિબાઈ, તથા અનંતરાયની હતી. તે માટે મારા કાકા પ્રજુલાલે—

જે ગંગે જય રૂપીભાઈ, જય અનંતાચાર્ય ભાઈ,
તમે અમારાં છો સુખદાઈ, અમે તમારાં તો દુઃખદાઈ.

એવી એક પોતાના નિત્યક્રમમાં સ્તુતિ કરી રાખી હતી, ને તેમની જિંદગી પણ એજ આશ્રયથી પુરી થઈ છે. વળી તેમાં પણ રૂપિબાઈને તો ભક્તિનોજ અવતાર ગણી નિત્યે કીર્તનમાં નીચેનું પદ ગાતા:—

મારી મૈયા રૂપીભાઈરે, આવો બીરદ ધારીરે,
આપ જન્મ્યા છો અવતારીરે, જન હિતકારીરે;
તારી ગતિઓ જે કોઈ જાણેરે, કૃપા હોય જે તારીરે,
તેનાં સંકટ સર્વે દાખોરે, લેણાડા મારારીરે,
પ્રભુદાસની આશા પૂરેરે, જાઉં બલિહારીરે.

અને તેથી પછી તે વખતે ત્યાં ત્યાં મંડળી થતી ત્યાં ત્યાં આ બે પદો તો પ્રથમ ને પછી અવશ્ય ગવાતાં. એ પ્રમાણે માતાજી તથા મોટાભાઈની કીર્તિ, ભક્તિ વૈરાગ્યના અવતારરૂપ, સારી પેઠે આપી હતી, ને સૌમાં તે બે ને પછી ગંગાબાઈ જાણે કે અગ્રેસર હતાં.

ખંડ-૩ જે

ભક્તિમાંથી શરણાગતિ, વૈષ્ણવતામાંથી શ્રીવૈષ્ણવતા

હાલ પર્વત તમામ મંડળ-ગોપાલરાયજી, અનંતરાયજી, મારા વડીલ, રૂપિબાઈ, ગંગાબાઈ, મારી મા, ઘેઝારામજી તથા તેમનું કુટુંબ, તમામ શ્રીવૈષ્ણવ હતાં, પણ શ્રીવૈષ્ણવતા તે મું. એ વિષે પૂરેપૂરો ખ્યાલ નહોતો. તેથી નિત્ય કીર્તન, સ્તવન, મેવન, અર્ચન, વેદન છત્યાદિ થતું હતું, પણ "માતાજી" એ ગંગાબાઈને ધાની આપાદી દીધી કે મરડખજ આવશે ને સૌની શરણાગતિમાંથી થશે.

દોડાજી દિવસમાં શ્રી વૈષ્ણવમુખદાથી હિતરાદિ શ્રીવૈષ્ણવ મરડ-ખજ પધાર્યાં. તેમણે સૌને સમજાવ્યું કે "વૈષ્ણવના એટલે મારા મનમાં આવે તેમ વિષ્ણુને બળવા એ પરિપક્વ નથી. તેમ ભક્તિ જે મદ. કાજુ ઉપાલ છે ને તેથી અધિક શરણાગતિ છે." આ

[The page contains several lines of handwritten text in Devanagari script, which appears to be bleed-through from the reverse side of the paper.]

તથા માતાજીએ નિશ્ચય કર્યો, ને તેમાં એક પંચમાં દો કાળની પવિત્ર ધામોમાં એ જગ્યા ખોળવાની હતી; ને તેથી ત્યાં જવું માટે જેમ અગત્યનું હતું તેમ દેહનું સાર્થક્ય એજ છે માટે પણ જવું અગત્યનું હતું. ગોપાલરાયજીને જોધપુરની દીવાનગીરી મળી હાથ ધર્યા ખુલાસે હતો; માટે ગાડી, માણસો, રસોઈયા, ચાકર રેની સોઈ કરી સારી ખરચીથી તેમને યાત્રા કરવા મોકલ્યાં. પ્રથમ એ ઉત્તરમાં ચાલ્યાં. ઉત્તર યાત્રા કરી જગન્નાથજી તરફ વળ્યાં ત્યારે માણસો કાયર થવા લાગ્યાં, કેમકે તે વખતે રેલ્વે નહોતી અને વળી માતાજી અને મોટાકાકા "ને તો પછવાડે સંસારનો વિચારજ નહોતો, પારે-સાથેના દરેક માણસને ધરખાર તથા ઊંચાં છોકરાંમાં ચિત્ત ગી-રહું હતું. સૌએ એક મતે જ-યુ' તોટયું' તેમને વેળાસર ઘેર પાછાં વાળવાનું કયું; પણ આખર સૌ હાથો, ને એક એકે તેમને કાઢીને પાછાં વળવા માંડ્યું, તેમ આમણે ખુશીથી તેમને રખ આપવા માંડી. જગન્નાથજી સુધી તો ગયુંતરીનાં માણસો સાથે રહ્યાં, પણ પાંચથી પાછાં ન વળતાં જ્યારે તેમણે દરિયાને કાંઠે કાંઠે છેક મદ્રાસ પધ્દાવિડમાં જવાનો વિચાર કર્યો ત્યારે તો જે માણસો બાકી હતાં તેમણે પણ તેમને છોડ્યાં, અને તેથી ત્યાંથી તો માતાજી ને મોટાકાકા એજ સાથે એક ગાડી ને એ બળદથી પગ રસ્તે ચાલ્યાં. જ્યાં જ્યાં વિદ્વાન, પંડિત, યોગી વગેરે મળ્યા તેમને જોયા, પણ ઉત્તરમાં તેમની વૃત્તિ કયાંય વૃત્તિ ન પામી. વડીલ ખરચી તો મોકલ્યે જતા હતા. હવે હુંડીયો મદ્રાસમાંજ મળવાની હતી તેથી તેઓ છેવટ રસ્તાની યાત્રાઓ કરી ત્યાં ગયા ને સાંચી ખરાખર દ્રાવિડમાં ઉતર્યા. ત્યાં આખા દેશમાં રામાનુજ સંપ્રદાયનો ફેલાવ ને હામ હામ તેનાં દિગ્વિધામ, મહા વિદ્વાન સમર્થ આચાર્યો ને પંડિતોને જોઈ તેમને એ દેશ બહુ રમ્યો. વળી શ્રીમદ્ ભાગવતના એકાદશ સ્કંધના પાંચમા અધ્યાયના નીચેના શ્લોકોમાં દહેલી લવિષ્યવાણી ખરાખર અનુભવસિદ્ધ જણ્યાં.

કવિત્ કવિત્ મહામાય દ્રાવીડેષુ ચ મૂરિયઃ ।

કલૌ ચલુ મધિપ્યન્તિ નારાયણપરાયણઃ ॥

ત્યારે નિશ્ચય તો એજ રહ્યો કે રામાનુજ સંપ્રદાયમાંજ શિષ્ય થવું, પણ તેમાં વાંધો હવે આચાર્ય ગુરુ શોધવાનો હતો. તેને માટે તેમણે શાસ્ત્રમાં નીચે પ્રમાણે વાંચ્યું હતું—

તે માટે લક્ષ્મીતંત્ર ૨૧ મા અધ્યાયમાં આચાર્ય કેવા જોઈએ એવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહ્યું છે:— "સર્વ લક્ષણ સંપન્ન, વેદના પારને પામેલો, પદ્મમંત્રે વિને નિરત, શાંત, પચ્ચકાલરત, પવિત્ર, પાંચ રાત્રના અર્ધને જાણનાર, મનન કરનાર, મંત્રના અક્ષરનો શ્રમ કરેલ, રમ્ય (મોડો) નહિ, પાનલો નહિ, હીંગણો નહિ, કાચો નહિ, રોગી નહિ, આંધલો નહિ, બહેરો નહિ, મૂર્ખ નહિ, ટાલવાલો નહિ, પાંચલો

7

२३८ अनन्तप्रभाः ॥ २३९ ॥ आत्मभूतां

[illegible]

વેંકટનાથની તેમના ઉપર એટલી બધી કૃપા થઈ હતી કે, પોતે ખાસ સેવાને માટે પવિત્ર જળ લાવતા હતા ત્યારે ભગવાને જાતે પધારી "તાતા જળ આપો" એમ બાપ કહીને તેમની પાસેથી જળ માગ્યું. પછી એ પરચો પોતે એવો જગપ્રસિદ્ધ કર્યો કે તે દિવસથી તેમના આખા કુળને તાતાચાર્ય એજ ઉપનામ છે; અને એટલા માટે તેમનીજ "તનયા" માં એ તો પ્રથમજ ચરણુ છે કે— "પિતામહસ્યાપિ પિતામહાય" એટલે પિતામહ જે બ્રહ્માના પિતામહ એટલે દાદા એટલા માટે કે બ્રહ્માના પિતા તો ભગવાન શ્રીમન્નારાયણ, પણ આ તો તેમના પણ 'તાતા' માટે બ્રહ્માના પણ પિતા, મહદાદા. એ સિવાય લક્ષ્મીજીએ તેમના કુળમાં કાંઈ મહાપુરુષને પોતાના પુત્રવત્ ઉછેર્યો, થી જગતમાં લક્ષ્મીપુત્રના નામથીજ તેઓ પ્રસિદ્ધ હતા. તેવામાં ૧૪ બ્રાહ્મણ કન્યાદાન નિમિત્તે શ્રીરંગમાં ધનાઢ્યોમાં યાચના કરવા યો ત્યારે તેમની તે ધનાઢ્યે ચર્ચા કરી કે, "ભાઈ, કન્યાદાન વાની અમારી સત્તા નથી; એ તો કાંઈ લક્ષ્મીજીનોજ સાક્ષાત્ પુત્ર હાય તો તેનાથી બને, ને તે તો તાતાચારી પોતાને લક્ષ્મીપુત્ર કહે-શાવે છે માટે તેમની પાસે જાઓ." અભયયા બ્રાહ્મણે તે ઉપર વિશ્વાસ મૂકી રવામીજીની પાસેજ પ્રાર્થના કરી, ને તેમણે લક્ષ્મીજીને એ કથા નિવેદન કરવાથી લક્ષ્મીજીએ પોતાના બિરદની ખાતર ને પોતાના પ્રિય પુત્રનું નામ જગવિખ્યાત કરવા તેમના ઉપર એવી કૃપા કરી કે, તેમણે જે આવે તેનું કન્યાદાન દેવરાવી દેવાનું પણ લીધું ને તેથી તેમના અવતાર સુધીમાં તેમણે સેંકડો કન્યાઓ વરાવી દીધી. તે વખતથી વળી લક્ષ્મીજીની કૃપાના ચિદ્રૂપ 'દેવી કન્યાદાની' એનું પણ ઉપનામ તેમના કુળને મળ્યું.

આવા દેવી કન્યાદાની તાતાચાર્યના વંશમાં શ્રીરંગજીમાં શ્રીરંગાચાર્ય સ્વામીનાજી શૃદ્ધમાં શ્રીરંગનાજી કૃપાપાત્ર પુત્ર શ્રીનિવા-શાચાર્ય રવામી પ્રકટ થયા, માટે તે એ તેમની રગુનિમાં આ પ્રમણે કહ્યું છે કે—

શુભ શ્રીરંગના આ લીલા વિષે, પ્રિય શ્રીરંગના દિવ્ય લે દિસે,
પુર શ્રીરંગના વાસી ખાસ લે, પ્રજાનું નિત્ય એ શ્રીનિવાસને.

આલકપદ્મજી તે મદાન સુદિશાળી, વિદ્યાન, પ્રત્યક્ષ અને પ્રતાપી નીવડયા. લીલા વર્ષ સુધી વિદ્યા બાળી પોને દિગ્વિજય કર્યા પરચરને નીકળ્યા ને છેક કૃષ્ણ સુધી પહોંચ્યા; અને પોતાની વિદ્યાને પ્રજાને અર્પીત કરીને તથા જાન એમણે અને અન્ય અન્યને દિવ્ય ગતિ દાખાવ્યો પોને પાછા મહોદય. થયા.

મીલં વર ઉત્તર દેશ ૧૬૮૦ નેજા એકસુરે રાજ્ય એટલું મળ્યું જ નહોતું કે એક સિદ્ધિ દિવ્ય કન્યા એક દાસ દિગ્વિજય. એટલે તે કાળમાં અન્ય ૧૫૫૧ તરફ દર દરબારે વર્ણવેલું.

Y:

अथ येन तत्र प्रमादः स्यात् तत्र

[illegible][illegible]

આચાર્યનાં શિષ્ય થયાં તો બન્ને થયાં એમ પોતે માન્યું હતું, ને સાબત હાંડી લગાઇ ચાલતી હતી તેવામાં એક વિશેષ બનાવ બન્યો.

એક ગોસાંધજીના લાલ રાધનપુર પધાર્યા. એક જણે પધરામણી ધુનાયજીના મંદિરમાં કરાવી. મહારાજશ્રીના ઇચ્છારાથી શ્રીરધુના-
જી આડો પડદો રાખવામાં આવ્યો. આ વાત મારા બા, ઘેઝારામ,
બાબાંધ, વગેરે ને બહુ અશ્ચર્યકર થઇ પડી. તેમણે મારા વડીલને
તે કરી. મારા વડીલે પ્રશ્ન કર્યો, સંતોષકારક ઉત્તર મળ્યો નહિ.
યુ વરસ લખાવટ ચાલી. મહારાજશ્રી તરફથી મારા વડીલના
વદના કાગળનો જવાબ એવો મળ્યો કે, "હાલમાં પંડિતજી રજા
પર દેશમાં ગયા છે, આવેથી તેમની પાસે ગયો શોધાવી જવાબ
લેલીશ." આવા છેક નબળા જવાબથી મારી બાને જોર આવ્યું.
તોએ કહ્યું, પંડિતજીના આવવાના વાયદાથી કાળ આવ્યો હશે તે
પટકશે. વળી શુરુ ગોસાંધજી કે પંડિતજી ?

પરિણામે મારા વડીલને ખાત્રી થઈ ગઇ કે શ્રીવૈષ્ણવ મતવાળા
શાસ્ત્રીય તથા વેદોક્ત માર્ગે પ્રવર્તનાર છે, તેથી ત્રણ વર્ષમાં જબરા
વેગદ પૂઠે પોતે શ્રીવૈષ્ણવ થવાને કબૂલ થયા. આ બધું "લખાણ"
મારા ઘરમાંજ હતું, પણ તે ધણું લખાણ થઇ જવાના બયથી
શોધીને અહીં દાખલ નથી કર્યું, કારણ તેની એટલી બધી હવે
આવશ્યકતા નથી. પણ પછી તો મારા વડીલને પંચસંસ્કાર લેવાની
આતુરતા ધણીજ વધી પડી, પણ તે પાર શી રીતે પડે ? "માતાજી-
મોટાભાઈ"ને જોધપુર વિનંતી લખી ત્યારે તેમણે ઉત્તર લખ્યો કે,
સ્વામીના પધારતાં સુધી કેટલીક ક્રિયા તેમની આજ્ઞાનુસાર અમે કરી
શકીએ છીએ, તો તે માટે તમે ડીસા કાંપમાં આવો ને અમે પણ
ત્યાં તેમના નાનાભાઈ મણેકરાય બંને છે તેથી આવીએ. ઈશ્વરની
અનુકૂળતા હોય ત્યારે ધાયું પાર પડે છે, તેમજ આ પ્રસંગે થયું.
નવાબ સાહેબને ડીસા કાંપ જોવાનું મન થયું ને મારા વડીલને સાથે
નોકરી આવી. તેથી એવો બોગ બની ગયો કે ડીસે જવાયું. ત્યાં
"માતાજી-મોટાભાઈ" પણ પધાર્યા ને મારા વડીલ શ્રીવૈષ્ણવ થયા;
અને ત્યાંથીજ પોતાના ગુરુને પત્ર લખી મોકલ્યો કે, તમારો જવાબ
મનમાંથી ન આવવાથી છેવટ હતું તો શ્રીવૈષ્ણવ થયો છું.

રાધનપુર આવતાંજ તિલક કર્યું. એ પ્રગટ થયા કે મોદી તથા
તેમના બીજા મિત્રો મળી ખરકરી કરવા મંડી પડ્યા કે બેરીના કહેવા
પર પોતાનો ધર્મ છોડ્યો; બે બાપ કર્યો. મારા વડીલે ઉત્તર આપ્યો
કે એ તો "સદા સંબધ" અર્થાત્ સદાથી સંબધ-સમપણ થયું હતું,
ને હવે "સંસ્કાર" એટલે લગ્ન થયું ને તે પણ પ્રથમના ગુરુની
આજ્ઞાથી થયું છે, જુઓ આ પત્ર. પત્ર વાંચી સૌ ઝાંખા થયા ને
પણીજ આતુરતાથી શીમાન તાતાચાર્વ સ્વામીની વાટ જોતાં રહ્યાં.

ys

સેવક અતંતપ્રમાદજનું આચરનાંત

1. 1945년 10월 1일
 2. 1945년 10월 1일
 3. 1945년 10월 1일
 4. 1945년 10월 1일
 5. 1945년 10월 1일
 6. 1945년 10월 1일
 7. 1945년 10월 1일
 8. 1945년 10월 1일
 9. 1945년 10월 1일
 10. 1945년 10월 1일

26/10/2020

[illegible]

મારા વડીલના પરમપદની કથા મારી પોતાની નજરે જોયેલી
। હોવાથી મારા આખ્યાનના પ્રસંગમાં કહીશ. શ્રીમાન તાતા-
સ્વામી પોતે પણ એક વર્ષ આગમ્યથી ચેતી ઉત્તર દેશમાં
મ શિષ્યોની ખબર લઈ આવી, પોતે હવે કદી નહીંજ પધારે
। ચોખ્ખી આરા કરી ઘેર પધાર્યા. છ માસ આગળથી એકાંત-
। ગૃહજી કરી ત્યાં અહર્નિશ તમામ સંબધ તોડી ભગવાનમાંજ
જો મિત્ત ચોડ્યું ને ધારેલી ધડી પણ તથા તિથિએ પરમપદ થયા,
। ખ્યાતિ આખા દ્રાવિડ દેશમાં પ્રસિદ્ધ છે.

જોધપુરમાં માતાજીએ મહાન પ્રતાપથી મહા માંસ ત્યાગ કરાવી
। મ રાણીવાસને હરિભજન કરનારાં પોતાનાં શિષ્ય કરી લીધાં.
। દશ બાર હજાર રૂપિયાનું મંદિર બધાવી પરચો દઇને, દ્રાવિડ-
થી સ્વામીજીની કૃપાથી પધારેલા ભગવાન રાજગોપાલની સેવામાંજ
મમ રહી પરમ એકાંતિક બની ભગવત્ સેવામાં કાળ નિર્ગમન
પો. ફરી ફરીને ત્રણ વાર સકલ યાત્રાઓ કરીને સવારથી તે બીજા
વાર સુધી ભગવાનની સેવા સિવાય બીજો કરો પણ સંસારી વ્યા-
પાર કરતાં નહિ. ન નોકર ન ચાકર. પોતાનેજ હાથે તમામ ભગ-
વાનનું સેવન. પાણી લાવવું, વાસણ માંજવાં એ સુખ્યાંત કરતાં. વળી
સારિવક વેપ. એક ટંક સારિવક માત્ર પ્રજા પ્રસાદનુંજ નેવેલ લઈ
દેવકાલ પરાયણ પરમ એકાંતિક પણે વર્તતાં. માજી મારે મવાનું કે—
માજીને શીવર ખાન ને પાનરે, માજીને શ્રીવર ધન્યધાન્યરે;
માજીને શ્રીવર રત્ન ઘરેખારે, રામમાં માજીનાં નેજારે.

વળી અનંતાચાર્યજી મારે મવાનું કે:—

સંસાર તમે તુલ્ય જાણ્યોરે, સેવાનો સ્વાદ વખાણ્યોરે;
દુઃખી જનની સેવા છાંડીરે, નોકરી પ્રજાની માંડીરે.
તમે દાણિક વડે પદ ત્યાગીરે, શૂદ્ધ ખરી વગાઇ સભાગીરે;
કરી ક્ષુદ્ર દેહ સાહેબી અજાગીર, રદ્યા નિત્ય સાને વજાગીર.
તજ પન મજાની મજુરી, થયા શીજ તજા હજુરી;
તજ મિત્રો દુઃખીયા દાસા, દીધા આસવાર બદાસા.
રસાર ન કોઈ રાણીની, વગ પ્રજાનાં પદારાજીની;
પરવા નહિં કે રાજાની, દરજા છે વગ વાજની;
મજુ ર્યા ચિલુવન સ્વામી. નહીં રહી કોઈ વાને ખામી.

ખંડ-૪ થી

અમારો (એરલે લખનારનો) અનુભવ

મંચ ૧૮૧૭ના મેઝ વડે અગિયારતમે દિવસે રાજપુરમાં
જન્મ્યો. ત્યારે મારો માતાપિતા રામ દેવદાસ હતા. મને
સાંધે જન્મ્યો હતો અને રાજપુરની સેવા કરતાં દેવદાસ પણ નિત્ય

The text in this block is extremely faint and illegible, appearing as a series of horizontal lines of light gray marks. It likely contains a continuation of the handwritten notes or a separate page of text, but no specific words can be discerned.

તો, અને ત્યાં દાનામાત્રા નહોતું શીખવાનું તેથી હું ઘેર મારી બેનો. એ મારી બા પાસેથી શીખી ગયો હતો. એટલે અમે બધાં પછી યાદ અક્ષરવાણું મારી બાનું “શ્રીમદ્ ભાગવત સાર” ગુજરાતીમાં અંગ્રેજી. ચિત્ર ભેવાની મળ પડે, સાંભળેલી કથા કેટલીક તેમાં આવે, સહજ સાખ્ય એવાં પુસ્તકો ધરમાં હતાં ને મોટા છાપેલા અક્ષર-વાણાં, તેથી તે વાંચવાનો મને ધીમે ધીમે અભ્યાસ હતો. તે પછી મારી માફે પણ કસવાણું થયે એવી ભાવનાથી, હું મારા મનથી, ધણીજ ઝડપે, એટલે કથા વાંચ્યા પ્રમાણે, ધણી વાર સાત દિવસમાં તે પૂર્ણ કરી જતો. એથી કેટલીક વધુ કથાઓ મારા જાણવામાં આવી, ને તેમાં જે ન સમજાતું તે મારી બા સમજાવતા એટલે હું વધુ શ્રદ્ધાવાન થયો.

મારી બાને રઘુનાથજી ઉપર વિશેષ આસ્થા. તેના ઇષ્ટદેવ તે હોવાથી મને પણ તેમના ઉપર વિશેષ ભાવ હતો. તેમાં વિશેષ અભિવૃદ્ધિ, યર્ષ, કારણ તેવામાંજ અમારા ધરમાં જે વાર રામાયણ બેઠી ને તે અથ ઇતિ સાંભળી, તેથી મને બહુ અસર થઈ. પછી તો મારા તેઓ ઇષ્ટદેવજ, અને “સીતારામ સીતારામ” એ મારો મૂળ મંત્ર થઈ પડ્યો. વળી આ શ્લોક તો અમને બાલકપણથીજ સમજાવી તથા શીખડાવી રાખ્યો હતો:—

માતા મે જ્ઞાનકી દેવી પિતા શ્રીરઘુનંદનઃ ।

ગુરુઃ શ્રીલક્ષ્મણાયુ મે યન્નુર્હનુમદાલયઃ ॥

હું સાત આઠ વર્ષનોજ હતો ને અમે દારકા જઈ આવ્યાં. ત્યાંનાં તીર્થ, દર્શન, બેટમાં પ્રભુના દાદમાદ વગેરેથી મારા મન પર બહુ સારી અસર થઈ. મને બરાબર યાદ છે કે બેટપતિની એકસો આઠ (૧૦૮) પ્રદક્ષિણા કરવાનું મારી બાએ મન કર્યું હતું. પછી તેઓ ભ્યારે ફરતાં ફરતાં યાત્રી ગયાં ને પ્રદક્ષિણાઓ તો બાકી રહી ત્યારે ધણી ઝડપ તથા ઉમંગથી મેં તેઓની વતી પૂરી કરી આપી હતી, અને એકંદરે આ મહાયાત્રાએ મારા મન પર એવી સારી અસર કરી હતી કે, જો કે તે વખત હું ધણો બાળક હતો ને અવ્યક્ત આખરનું મને વધુ જ્ઞાન નહિ, છતાં મને તમામ ગોમતી તથા દારિકા યાદ છે. ઘેર આવ્યા પછી થોડી મુદતે જોધપુરથી અમારે ઘેર રાજ મંડળામાં ગવાતાં “મારી મૈયા ઋષિમાધરે, આવ્યાં બિરદ ધારી” તે પદાર્થો ને તેમની સાથેજ હું તથા મારી બહેન કમળા વધુ રહ્યાં. તેમનું માહાત્મ્ય મેં બહુ સાંભળેલ, પણ તે વાત ખરી હશે કે નહિ એવી મને શંકા રહેતી. તેથી એક માસ લગભગ તેમની સાથે રહી મેં રાતમાં ઉઠી ઉઠીને તેમની મારા મનથી પરીક્ષા કરી. તેમાં તેઓ “પાસ” જણાયાં એટલે મને અતિશય શ્રદ્ધા તેમના ઉપર ચોંટી, અને અતે આદાર કે નિદા રહિત સતત ધ્યાન લગન કરનાર એ દેવીનાં દર્શન તથા પ્રસાવથી મારા મન ઉપર પણ ધણી ઉમદા અસર થઈ.

The page contains extremely faint, illegible handwritten text in Gujarati script, likely bleed-through from the reverse side of the paper.

ચાલી તેમાં પણ હું માયું મારતો, ને કાંક સમજતો પણ . ખીજા બિચારા ઉંમરે મોટા પણ ઓછી સમજણવાળા કરતાં વાગળ વધતો તેથી સૌ મારાં વખાણ કરતા, એથી કથા વાર્તા કે શ સાંભળવામાં પણ હું ઉત્તેજિત થતો. સ્વામીજી મહારાજ અહીંથી ચે ગયા તો બંદા કહ્યો કરીને ત્યાં પણ સાથે, ને ત્યાંથી સમી થી તો ત્યાં પણ સાથે. પાટણથી અમે તેડી લાવ્યા ને પાછા રાધનપુરની હદ છોડી દુવડ યઈ પધાર્યા, ત્યાં સુધી બહુવાનું જ હું ભૂલી ગયો હતો, ને મારો પૂરો ભાવ ને યોગ્યતા જોઈને વડીએ પણ મને રજા આપી હતી. તેથી આ મુદતમાં મારા પર આચાર્યકૃપાથી આચાર્યભક્તિની તો એવી છાપ પડી કે જે ભુંસાવાની નથીજ.

નિશાળમાં મારો અભ્યાસ આગળ ચાલ્યો ને હું ત્યારે ગુજરાતી ધોરણમાં આવ્યો ત્યારે દલપતરામનું પિંગળ પણ ચાલ્યું. મારા પીલ કવિતા કરતા હતા; મારા કાકા, મારા ભાઈ, મારી બા સૌ લેતા કરતા હતા, તેથી મને પણ મન થતું હતું. તેમાં જોઈતું હતું મ મારા મહેતાજી નરસિંહલાલ પણ કવિ હતા ને તેમના ગુરુ પીલાલ કરીને હિંદુસ્તાની ખલખાટ મહાકવિ હતા. તે સાથે તે કાકા આસ્તિક પણ હતા, એટલે ગુજરાતી કેળવણીથી તો મારા સામિક વિચારને ધક્કો ન લાગ્યો. ક્યાહી પણ શંકા ઉઠતી તો મહેતાજી સમ્પ્રદાન કરી આપતા; પણ તેથી ઝોર ફાયદો એ થયો કે મને કવિતા કરતાં આવડી ને તેવીજ મેં પ્રથમ ભગવાનની કરી. પહેલી શરૂઆત દોહરાથી થઈ. તેમાં માત્ર ભગવાનના નામોમાંજ પ્રાસ મેળવી માત્રાઓ મળતી આણી દીધી. જે દોહરા થતાં તો આખો દિવસ ગયો તોપણ મન માન્યા થયા નહિ. પણ ખીજે દિવસ ચોપાઈમાં સરલતા પડી, પછી તો છાપો કર્યો, ને પછી ગાડું ચાલ્યું. હિડોળા મહિનો આવ્યો. મેં શરૂઆતે માઈ નામ નીચે દાખલ ન કરતાં 'હિડોળા' બનાવ્યો તે પાસ થયો. સહુએ વખાણ્યો ને મને ઉત્તેજન મળ્યું. નિત્ય નવો હિડોળો. એમ વખાણ સાંભળી તથા તેથી માતાપિતાનો એમ વખતો જોઈ હું કવિતા કરવામાં પ્રેરણા ને ગાડું ચાલ્યું. મને જનોઈ તો સાન વર્ષનો થયો ત્યારે દીધી હતી. તે પછી ચોડાજ દિવસમાં હું સખ્યા શીખ્યો હતો. પણ બાર વર્ષનો થયો ત્યારે તો મને વિષ્ણુપૂજન પણ શીખવ્યું. જે તે પછી હું દરવડ પણ લાગ્યો. વળી મારે ભાગ મારા દાદાને કુળધન તરીકે મળેલા સાલિમામજ આવ્યા ત્યારથી એવો નિયમ કર્યો કે, નાસ્તા તથા પૂજન કર્યા પિના ન જમવું. તે નિયમ ભરવાનની કન્યા હશે ત્યાં સુધી ચાલશે. એ તરફથી વિષ્ણુપૂજન શરૂ થયું ને ખીજા તરફથી અગ્રેજ સહુ શરૂ થયું. તેમાં પણ "જોગનાથ" નામે સુદમ અને શીખર

2

२१० अन्तर्गतात्मात्मा आत्मवृत्ति

૧. જાણીએ કે જ્યારે આપણે કોઈ કામ કરવા માટે નિર્ણય લેતા હોઈએ ત્યારે તે કામ કરવા માટેની તૈયારી કરવાની જરૂર પડે છે. આ તૈયારીમાં આપણે પોતાની કમીઓ જાણવી જોઈએ અને તે કમીઓ પૂરવા માટેની કામગીરી કરવાની જરૂર પડે છે. આ કામગીરીને આપણે પોતાની જાવાળવણી તરીકે ઓળખીએ છીએ.

1. 在 1950 年 10 月 1 日以前，
 2. 在 1950 年 10 月 1 日以后，
 3. 在 1950 年 10 月 1 日以前，
 4. 在 1950 年 10 月 1 日以后，
 5. 在 1950 年 10 月 1 日以前，
 6. 在 1950 年 10 月 1 日以后，
 7. 在 1950 年 10 月 1 日以前，
 8. 在 1950 年 10 月 1 日以后，
 9. 在 1950 年 10 月 1 日以前，
 10. 在 1950 年 10 月 1 日以后，

60
 70
 80
 90
 100
 110
 120
 130
 140
 150
 160
 170
 180
 190
 200
 210
 220
 230
 240
 250
 260
 270
 280
 290
 300
 310
 320
 330
 340
 350
 360
 370
 380
 390
 400
 410
 420
 430
 440
 450
 460
 470
 480
 490
 500
 510
 520
 530
 540
 550
 560
 570
 580
 590
 600
 610
 620
 630
 640
 650
 660
 670
 680
 690
 700
 710
 720
 730
 740
 750
 760
 770
 780
 790
 800
 810
 820
 830
 840
 850
 860
 870
 880
 890
 900
 910
 920
 930
 940
 950
 960
 970
 980
 990
 1000

[illegible]

1. *Chlorophyll a* (Chl *a*)

[illegible]

શુમાં હતી તેટલી અને ન રહી; ને તેનું પ્રથમ મૂળ સંવત ૧૯૨૯ માં મારા વડીલ સાથે હું માલનપુર ગયો ત્યારથીજ યયું:—

ગરીબ બિચારા રાધનપુરમાં લામચેરી નહોતી, ન્યુસ નહોતાં આવતાં ને ધણાં પુસ્તકો પણ નહોતાં, પરંતુ માલનપુરમાં તો લામચેરીને જોધને મારો વાંચવાનો શોખ ખુલ્યો. ચાર માસમાં પેપર વાંચતો, તમામ ગુજરાતી પુસ્તકો બધી પ્રકારનાં વાંચતો ને તે ઉપરાંત હું નિત્યે તમામ ન્યુસો તપાસતો; પરંતુ અને વધુ શોખ બે બાબતોને હતો—ધર્મસંબધી લખાણો ને વાર્તાનાં પુસ્તકો. એકંદરે તો મારે બધી બાબતોમાં પ્રવીણ થવું જોઈએ એવો વિચાર હતો ને તેથી તમામ પુસ્તકો વાંચતો; પણ આ બે શાખાઓ મારા મનમમતા વિષય હતા. વાર્તાઓ તો કીક, પણ ધર્મસંબધીનાં પુસ્તકો અને લખાણોએ મારા વિચાર ધણાજ ડોળી નાખ્યા. કારણ ક્યાંહીં ક્યા પ્રકારનું ને ક્યાંહીં ક્યા પ્રકારનું લખાણ વાંચું, ને તે સાથે મારું મૂળનું માનવું તો મળતુંજ ન આવ્યું, તેમ તેના ઉપરથી પ્રીતિ પણ ન ઉખડી. તેથી મનમાં મહા ક્રુદ્ધ ઉઠ્યું ને તેથી તકે વિતર્કની ધણી લડાઈઓથી હું ધણા વર્ષ સુધી બેચેન રહ્યો. તેને જેમ જેમ યાંત કરવા મંથન કર્યું તેમ તેમ પ્રથમ તો તેમાં વધુ વધુ ટંટા પડતા રહ્યા. આવી મનની સ્થિતિથી મારી અવસ્થા ધર્મ પુસ્તકો ઉપરથી તો શિથિલજ થઈ, પણ મૂર્તિ ઉપરથી છેક હડી ન ગઈ. કારણકે પર્વતદાસ, બોડાણા, નરસિંહ મહેતા વગેરેનાં ચરિત્રો મારા મન પર સજ્જડ અસર કરી ગયાં હતાં ને તેથી હું પણ મૂર્તિ પૂજતો. પરંતુ તેમાં પણ અમારો સંપ્રદાય તો વૈદિક છે, તેથી વૈદિક વ્યવહાર માત્રજ મનપસંદ; તેમાં શું વૈદિક ને શું નહિ એ તો મારા મનથીજ નહીં કરવાનું હતું. મૂર્તિમાં પણ હાલના કેટલાક લોકો માને છે તેમ માત્ર આસ્થા બેસવા માટેજ લાવ આણવો કે બીજી રીતે એ વાત નહીં નહોતી, ને તેજ વાત અવતારોની હતી. રામાવતાર ઉપર તો અને પૂર્ણ પ્રીતિ હતી, ને મારા ઇષ્ટ પણ તેજ હતા. પરંતુ જગદર્તા એજ એમ નિર્ભળ મનથી અને નહીં નહોતું થતું. હું કાંઈક અંશાવતાર જેવું માનતો ને તેથી મૂળ ગ્રંથ કોણ, કેવા, તેની લગ્ન કરવાની સર્વોત્તમ રીતિ કય એ વિષે અને ધણા સંકલ્પ વિકલ્પ થના; પણ તે પૂછું કોને ? સ્વામીજી તો દાવિડમાં ! ગોટાકાકા બેધપુર ! વડીલને યુધાથ કેમ ? ને તેથી મનમાં પરણતો ને મનમાં રાંડતો. મારા મનને એમ તો ગમતું કે અમારૂં ખરૂં હરે તો કીક, પણ તે શી રીતે ખરૂં કરાવવું તે હું બાણો નહોતો.

આવા વિચારથી અમારા ઘરમાં હિડાળા અને મંડળાઓમાં ધીપૂખ્તનાં ચરિત્રોની ગરબીઓનું ગાયન વગેરે થતું તેના ઉપરથી મારો લાવ એટલા માટે હાથો હનો કે, એ તો બધો ગોસ્તપજ

પણ તેમણે તો પરીક્ષા લઈને લાયક જણાય તો ચોથા ધોરણમાં પણ કરવાની ચીડી તે દલાસના માસ્તર ઉપર કરી આપી. મારા મુળ્યા, પણ મને લગવાનની મદદની બહુ આશા હતી, ને તેથી હી મેં ચીડી તે માસ્તરને બતાવી તેથી તેમણે મારી પરીક્ષા તે બાબતમાં લીધી કે જેમાં હું પ્રવીણ હતો. પ્રથમ હિસાબ લખાવ્યા તો હું ગુજરાતી છદ્દા ધોરણમાં પાસ થયેલ એટલે સહેલાઈથી ગયો, ને પછી થર્ડ બુક્માંથી વંચાવ્યું તે પણ જે પાઠ મને હું સારો આવડતો હતો તેજ એટલે મેં ખરા મનથી માન્યું કે મુએ સદાય કરી ને તેથી તુરતજ એટલીજ પરીક્ષામાં હાખલ થયે પછી યાદદાસ્તની મદદથી પહેલે નંબરે આવ્યો.

વડોદરા જવામાં મને મુખ્ય ફાયદો એ થયો કે, તે પહેલાં જે હું પ્રભુ પર આસ્તિક, પણ મારું મન મારા રૂપ, ગુણ, ધન તથા કીલની વડાઈ માટે ધણું અભિમાની હતું. પરંતુ તેમ હોય, કારણ કે જનક ગામમાં એરંડાની પેઢે આખા ગામમાં નાગરો થોડા, તેમાં હું કારભારીનો પુત્ર ને જરા ચપલ એટલે સૌ વખાણેજ, તથા નાના-પ્રીજ સાહેબીમાંજ સામટા નોકર ચાકરમાંજ ઉછરેલ, તે એકદમ વડોદરા જેવા શહેરમાં આવી પડ્યો. પગે ચાલીને દોઢ ગાઉ કોટ-ડીમાં જવું ને રસ્તામાં પછવાડે તથા સામેથી આવતી ગાડીઓના “બાલુ બાલુ”થી મારો ગર્વ ગળી ગયો. વળી એકલો શહેરમાં એકદમ આવી પડ્યો ને પછી જુદો રહ્યો તેથી ધરતી ફિકર પણ થવાથી તથા વધુ અર્થ થશે તો વડીલ ઉડાઉ મથુરે એ દુઃખથી, મારે એવી કરકસરથી રહેવું પડ્યું અને હું એવા ગરીબ તથા નમ્ર બની ગયો કે જેવા પ્રથમ અભિમાની તથા મનથી મોટો માનનાર હોતો તેવો.

પણ બીજો મને વડોદરામાં ગેરફાયદો થયો ને તેટલા માટે તે મારે મૂકવું પડ્યું. મારી તંદુરસ્તીને ત્યાંનું પાણી માફક ન આવ્યું. મને ખસ દાદર તથા તેમાંથી વિસ્કુટક થયાં. ને તેથી હું ઘેર આવ્યો ને એ મહિના દવા ખાધી ત્યારે સાજો થયો. પણ મારા વડીલે જોયું કે મારા આસ્તિકપણામાં ઘટાડો નહિ, પણ બાલાજી તથા વૃસિંહજીની કૃપાથી વધારો થયો છે. તેમાં વધારે વળી હું વડોદરાથી ડાકો-રજી પણ જઈ આવ્યો હતો, એટલે મેં અમદાવાદજ હવે સ્વતંત્ર રહેવાની ઈચ્છા બતાવી. તે તેમણે ખુશીથી સ્વીકારી ને સં. ૧૯૩૩ ના સિયાળામાં હું અમદાવાદ ગયો. અમદાવાદમાં પણ મારા અભ્યાસમાં તો હું મારું દષ્ટ બગજ આકું ધરતો ને તે બરાબર મને કામ લાગતું; એટલે જેટલી મહેનત હું મારા અભ્યાસ માટે કરતો તેટલીજ મારી હજની સેવામાં ગાગતો. ત્યાં હું પૂજા સાથેજ લઈ ગયો હતો તેથી નિત્ય પૂજા કરી મારે હાથે યાગ ધરી પ્રસાદ લેતો. નિત્ય સાંજે સારંગવાળા રજીડોડરાવનાં દર્શન કરવા જતો, ને કદી

નો દત્તિદાસ કહી દીધો. પણ બીજી રીતનો-મારી ધર્મઆસ્થા
 ની હતી ને કવી રીતની થઈ તે માટેનો રહ્યો. તેમાં પણ અમદાવાદે
 ડાંક કારણો આપ્યાં હતાં. હજી હું મુમુક્ષુ હતો, તેથી ધર્મ સંબંધી
 મને તે વાંચતો. જરાજરા પ્રાર્થના સમાજમાં જતો ને ધ્યાનથી
 નાં વ્યાખ્યાનો સાંભળતો, એથી મૂર્તિ ઉપરથી કે અવતાર ઉપરથી
 મારી આસ્થા ન ધટી. કારણ સમસ્તરણ તથા શાસ્ત્રિઆમ પૂજન
 રણજોડજીનાં દર્શનનાજ પ્રતાપથી હું માનતો હતો કે હું તંદુ-
 સ્તીમાં ને આનંદમાં રહ્યો, પાસ થયેજ ગયો ને અમદાવાદ જતાંજ
 તારા દશ રૂપિયાના પગારમાં પંદર રૂપિયા વધુ મી હતુરે રોકાલર-
 ગ્રીપ તરીકે આપવા માંડ્યા હતા. જેથી મહિને વીસ બાવીસ મારા
 નિમિત્તે ખર્ચ થતા ને પચીસ મળતા હતા. પણ તે બધા માટે
 શાસ્ત્રમાં શી રીતે છે એવું સમાધન થયું નહિ. તેથી સુધારકોએ
 ધણી રીતે સમજાવ્યું, પણ તેમનામાં મારા જેવા છોકરા હતા ને
 તેઓ તો મારી પેટે પોતાનીજ બુદ્ધિથી કહેનારા હતાં. એટલે તેમના
 કહેવાની બધી અસર મારા મન પર ન થઈ. અજબત તે ઉપરથી
 મને એ લાલ થયો કે મારા મનનું સમાધાન આવી રીતે કયું કે:-

ધર્મર એક છે. તે જગતનો કર્તા, લર્તા ને સંહરતા છે. રામ
 કૃષ્ણાદિક તેના અંશાવતાર છે ને તેમની મૂર્તિમાં પણ આસ્થા રાખ-
 વાથી રૂગ મળે છે. તેણે આપણને બધું આપ્યું છે તે, તે રાખે ત્યાં
 સુધી તેટલું ને તેવું રહે છે. તેટલા માટે ન્યાસુધી થોડું પણ આપણી
 પાસે રહે ત્યાં સુધી તેનો ઉપકારજ સ્મરણ કરવો જોઈએ; અને
 બીજું કેમ લાઇ લીધું તેનો અસંતોષ ન જણાવતાં જેટલું રાખ્યું
 તેટલાનો આભાર માનીને આનંદમાં સંતોષિત રહેવું. સંસાર ક્ષણિક
 ગણવો. મોત ક્યારે આવશે તેની ખાત્રી નથી, માટે જેમ બને તેમ
 પ્રભુને લજી લેવા. નીતિથીજ વર્તવું ને તેમાંજ કમ્પાશુ છે. વળી
 સારા કામમાં પ્રભુ હમેશાં સદાય કરે છે માટે તેની સદાય માગ્યાં
 કરવી. પ્રારબ્ધ કે પૂર્વનાં કૃત્ય માટે મને બહુ સમજણ નહોતી, પણ
 ધર્મરપ્રાર્થના મેં પ્રાધાન્ય ગણી હતી. પૂજને પણ એટલા માટે મુખ્ય
 ગણી કે જેમ પ્રાર્થનાથી આપણે ઉપકાર સ્મરણ કરીએ છીએ, તેમ
 મૂર્તિ પણ પ્રભુ જે આપણને આપે તે તેને અર્પણ કરીને તેનો
 ઉપકાર સ્મરણ કરીને આપણા કામમાં લેવા માટે ઉત્તમ સાધન છે.
 પણ વગર સમજે મંત્રો કે સ્તોત્રો જડજડવા તે કરતાં સમજીને
 પ્રાર્થના કરવી એને વધારે કીમતી ગણી. નિત્ય કથા એની એ
 સાંભળવા કે વાંચ્યા કરવા કરતાં, તે વ્યવસ્થા પૂડે સ્તોત્ર પાઠન કરવા
 એ મેં વધારે ઠીક ગણ્યું, ને તે માટે મારી પાસે બીજું કશું સાધન
 ન હોવાથી પ્રાર્થના સમાજની પ્રાર્થના માગ્યાં મને બહુ કામ લાગી.
 તે મને બહુ પ્રિય થઈ પડી. તેથી હું ન્યારે ત્યારે તે વાંચવા તથા જરા

The page contains handwritten text in Devanagari script, which appears to be bleed-through from the reverse side of the paper. The text is mostly illegible due to fading and overlapping.

6 6 4 4

1. 1. 1. 1. 1.

$$d = \frac{1}{2} \left(\frac{1}{\rho_1} + \frac{1}{\rho_2} \right) \quad (1)$$

9 10 11 12 13

• • • • •

— 99 —

1 2 3

• • •

648 26

10

મારી પ્રસિદ્ધિ મેળવી. પણ ખરી રીતે એ ચાર માસ હું સંસાર મુખમાં જ લીન હતો.

ચાર માસ પૂરા થતાં મારી જેન કમળા જુનાગઢમાં તેને સાસરે મહુ માંદી થવાના ખબર આવ્યા ને તેથી મારા માતાપિતા પણ માંગરોળ આવેલાં હતાં, તેની આમથી હું તેને તેડવા જુનાગઢ ગયો. કમંડા અમારા આખા ઘરમાં સૌથી વધારે સંતોષી ને ભક્તિમાન હતી તે સાથેજ તે સૌથી વધારે દુઃખી, પણ સાસરીયાંને લીધે કરીને હતી. બાળપણથીજ તે ભજન કરતી તે હઠાં સુધી કે બપોરે ધરના કામથી નવરી થાય ત્યારે નાહીને મંદિરમાં માળા પકડી બેસી જાય. સંતોષી એવી કે પોતાના હિરસાનું ખાવું, તે પણ કઠી ન ખાય પણ અમને સૌને વહેંચી આપે: એવા વૈરાગ્ય તથા ભક્તિમાં ઉછરેલી બાળાને એટલું કષ્ટ પડ્યું કે તેમાં તેને ક્ષય થયો. જ્યારે અમે ખાસ મીયાનામાં બોધ્યો રાખી તેને જુનાગઢથી તેડી આવ્યા ત્યારે તે ક્ષય ત્રીજે દરજ્જે પહોંચી ગયો હતો. તેણે ઘેર આવતાંજ પ્રથમ ભગવાનનાં, પછી માતાપિતાનાં તથા વડીલોનાં દર્શન કર્યાં ને કહ્યું કે, “હું થોડા દિવસની છઉં માટે મને હવે ભજન કરવા લો અને કરાવો. હું પૂર્ણ ભાગ્યશાળી કે અંત સમયે શ્રીવૈષ્ણવ મંડળમાં આવી અને તેથી જરૂર મારું મૃત્યુ સુધરશે.” આખી માંગરોળની નાગરી નાત જાણે છે કે કમલા કેવી સાત દિવસ સુધી અખંડ ભજન કરતી ને હિંમતમાં છેક પોતાને હાથે નાહીને છાણ ઉપર સૂતી; અને અનેક પરચાઓ કરતી તથા દૃષ્ટાંતો દેખાડી પરમપદ પામીને પછવાડેનાં અમને સૌને હિંમત આપતી ગઈ કે, આપણે શ્રીવૈષ્ણવો મરતી વખતે ખરાં ભાગ્યશાળી છીએ એમ જણાશેજ. અમે સૌએ પણ ભજન કર્યાં કયું હતું ને તેથી તેની ધૈર્યતામાં તથા ભક્તિમાં વૃદ્ધિ થઈ હતી.

આ બનાવે મારા મન પર મૂર્તિ, અવતાર, આચાર્ય એ સર્વની બહુ ઉત્તમ છાપ પાડી, કારણ સમજી થયા પછી પાસે બેસીને મેં તેનું મૃત્યુ જોયું ને તેમાં તેણે એવા એવા પૂર્વના દાખલા દીધા, ખુલાસા દીધા તથા બોધ દીધો કે જે મારા મનને સત્જગડ ચોંટી ગયો. હવેની મારી જિંદગી સંસારની શરૂ થઈ ને તેમાં હું એમજ માનતો કે પ્રભુનો હું ઉપકાર માનું છું તથા આશ્રય રાખું છું તેથીજ તે મારું કલ્યાણ કરે છે. સૌ રાધનપુર આવ્યાં. ત્યાં નરાયણ સાહેબ પાસે જતો થયો. “હિંમતવિજય” પૂરું પોતે સાંભળ્યું. મારા પર રૂપા થઈ ને પાસે રાખ્યો ને મેં પણ સત્યનોજ ઝુડો ઝાલી સદ્ જૂતા કામદારથી સત્ય તથા પ્રભુની સદાય ઉપર પરમ પવિત્ર રહી દક્ષર લીધી. આખર અમે ફાવ્યા. હું પ્રથમ હજુર ચિરસ્નેહાર થયો ને તેમાં પ્રભાલિકતા તથા રાજ્ય વચનની હાલથી આગળ ચાલ્યો. પ્રભુની મદદ દો હું માનતોજ હતો તેથી આખર મારો દેવ કરનારા

ગમત પણ પૂરા એ મહિના મુઠી રહી. તેમાં ફર્ટ ઠલાસમાં રાગની ધિ મુસાફરી કરવાના સંસ્કાર પણ થઇ ચૂક્યા અને તે એકે સુખને સંગે હું મારા મહા પ્રભુને સંભારવા નહોતો ચૂક્યો; તેમ એ બયથી થું મુક્ત નહોતો કે આ સદા નહીં રહે અને થયું પણ તેમજ. તે કે મને “દુઃખી” એવું તો કદી થયું નથી, મેં એમ માન્યું જાતી, તોપણ અડતી પડતીના ધણા ધણામાં તે પછી હું આવી ગયો. હું. તેમાં દરેક વખતે ભગવાનની સહાય મળવાથી એટલે કે સંજ્ઞાન પ્રભુએ એવા મેળવ્યા કે તેથી મારી આરથા દદ થતી ગઇ. ખર્ચોત હું સંપૂર્ણ આસ્તિક થયો તેમાં મારી વડાઇ જરા પણ નથી, પરંતુ ભગવાને મેળવેલા સંજ્ઞાનીજ વડાઈ છે. તે કેવા કેવા ને કેવી રીતે તે હવે હું કહેવા માશું છું.

સકૃથી વધારે સંસારજી સુખ હું સ્ત્રીમાં માનતો હતો. બહુવું બધે પણ એ માટે રહ્યું ને કારભારમાં પણ ધ્યાન એ માટેજ પૂરું ન આવ્યું. એટલે જોને માટે બહુવું પણ ગયું અને પછીથી કારભાર ગયો તે પોતે પણ એકદમ જતી રહી, એટલે ન તો વિદ્યા મળી, ન કારભાર રહ્યો, ન સ્ત્રી રહી. તેમાં સૌથી પહેલું અને સૌથી વિશેષ દુઃખ મને સ્ત્રી માટે થયું. મારા મનને એમજ લાગ્યું કે હું શિવજી જાળવીને આપ્યો છતાં ભગવાને મને સ્ત્રીના વિયોગ કેમ પાડ્યો! આ વખતે મારું જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય કર્યું કામ ન આવ્યું અને મને ધણું દુઃખ થયું; ને મેં જાણ્યું કે એમાંજ મારું ચિત્ત રહેશે તો હું તંદુરસ્તીથી પણ હેરાન થઈશ. તેથી મેં પ્રથમ તો જો મને દુઃખ થઈ હતું, તેનોજ અવલોકન વર્ધવા ધામું. કારણ પ્રથમ પણ મેં મારી જેન કમલાતું દુઃખ જોઇ તે ઉપરથી “ત્રિદંપતી વર્ણન” નાટક લખ્યું હતું. પરંતુ માથે વડીલા હોવાથી આ વખતે હું તેમ કરતાં સરખાવો ને એવા રોદડા રોધ જગત આગળ બાધલા દેખાવું પણ મને હીક ન લાગ્યું. તેથી મેં મારું ચિત્ત સ્ત્રોત અર્થવાળું કાવ્ય કરવામાં, તેમાંથી દલપતરામના રચેલા “વિનય વિનોદ” જેવો એક પ્રંથજ કરવા તરફ વધુ વાળ્યું અને એ રીતે “જેરાવર વિનોદ” મેં લખ્યો ને તે પ્રસિદ્ધ પણ થયો.

દુઃખનું ઓસડ દહાડા, તેમ આશા પણ અજળ પરતુ છે. જ્યોત્તી એ માટે તો મેં મારા પ્રભુને પછી બહુ ન કર્યું. કારણ આ સ્ત્રી મને અમણ હોવાથી, બહેની અને મુધરેલી સ્ત્રી પરજીવાની ધણી હોઈ થતી. કારણ નાટકોમાં તો ચુલ્લતરાયની સવિના મેં દરાવી હતી, પણ મારે તેવીજ સવિના જોઈતી હતી. એટલે મેં એમ માન્યું કે પ્રભુ મને કદાચ તેવી સવિના આપવાનો હશે એ આશા ઉપજ ને તેમાં મેં મદદગાર મારા પ્રભુનેજ રાખ્યો, ને નિશ્ચય થયો કે બનનાં મુઠી ચળરાતમાંથી મુધરેલી સ્ત્રી પરજીવાનોજ ઉદયોમ કરશે.

હેવ નજ કરવો. જોઈએ. તોપણ તે ઝેરવાળી પર દનો ને
જીવી પર દતો તેથી આશા પાર પડી. એમાં પણ એ પ્રશ્નનો
ને તેની અપાર કૃપા જોઈ અને તેથી આ દરકતમાં શી બર-
તી તે હું હવે કહું. મુવે અપરમાનો આભાર માન્યો હતો તેમજ
મારા શત્રુ પણ મિત્રનોજ આભારી થયો છું. બસકે મારા
પણ તેનેજ આભારી થયા હતા.

હવે હું સંસાર-સુખથી ધરાયો. તેની ઉજળા તથા કાળી, સુખ-
તથા દુઃખની જોડે બાણુ જોઈ ત્યારે મને જણાઈ ચૂક્યું કે
રમાં સાર નથી. તેમ જાણ્યોમાં પણ હવે મને મોટી મોટી
જોઈ. બાંધવાનું મન ન થયું; કારણ તેવા સંજોગો હતાજ નહિ.
જણવા જવું મને ગમતું નહોતું. બદાર નોકરી કરવા જવાનો
ઉમંગ થતો નહોતો, તેની અગત્ય નહોતી અને તે વગર સંસાર
આણ્યોજ જશે. પણ ખરેખર પ્રભુચરણમાંજ ધ્યાન લગાડવું એ
ખર હામનું છે એમ લાગ્યું; અને તે દિવસ પછી મને બહુજ હોંશ,
ઉમંગ વધ્યો. સંસાર સુખમાં બહુ સ્વાદ કદી પડ્યો નથી.

ખીજે મને એ લાભ થયો કે હું હવે કેવળ ભગવાનનેજ સુખ-
પ્રદાતા માનવા લાગ્યો, ને ભગવાન કૃપા તો કરે છે પણ કાંઈક
પણ બુદ્ધિમાન છું, અંચળ છું, સત્યનોજ સાથી છું, ને તેથી
વિનય થયાં કરે છે એવું જે અભિમાન હતું તે નરમ પડ્યું
તેથી કમ તરફ વધુ દડ્યો, તે એવો કે તે દિવસથી એવા ઉમંગ,
અને ખંતથી મેં કાંઈ કામ માટે ઉઘમ કર્યોજ નથી, ને મને
તો લાગે છે કે કરીશ પણ નહીં. આ જે પ્રબળ નિશ્ચય મનના
સાથે મારું મન ભગવાન તરફ વધ્યું ને તેમાં મોટો પરચો મારી
નો ફરી થયો. મારા વડીલ જોઈ મને વામુથી અટકી ગયા. વૈદ્ય
મને ડોક્ટરોનાં ઔષધ યાક્યાં ને રોગને વધુ પૂરું થઈ ગયું,
માં પણ અહીંથી પણ જઈ ન શકે ને તેથી તે બિચારા સાત્ત્વિક
જ એજ કહે કે, “મેં ઘણા માણસોને કેદ આપી હિ તેમાં કાંઈ
કાંચ નિરપરાધી પણ હશે. તેથી તેમના આપથી મને પરમેશ્વરે એવી
ખત કેદ આપી છે કે, કદી તો પોતાની કોટડીમાં પણ હરેહર.
રંડ મને તો મારા ઘરમાં પણ હરવા ફરવાની રજા નથી.”

આવી હાલતમાં મારા વડીલ હતા. ઉઘમ પણ પ્રભુભજન
સિવાય કશોજ નહોતો એટલે પ્રભુભજન તો ઉગરબર ક્યું હતું.
પણ દારકા સિવાય બીજી કશી યાત્રા ન કરેલી, એટલે મારા વડીલને
પોતાના ઇંદ્ર શ્રીકૃષ્ણની વિલાસભૂમિ મળે એટવાની ને મારી બાને
પોતાના વિચાર અવધ નગર નીરખવાની, ને જોઈને તે ઉપરાંત વળી
મૂમિ વૈકુંઠ શ્રીરંગનાથને એટવા તથા એકવાર ફરીથી શ્રીમાન તાતા-
ચાઈ સ્વામીનાં હવે છેલ્લાં દર્શન કરવા એટલી હોંશ વધી તેટલીજ

२३

ਅੰਤ: ਅਪਨੰਤ ਪ੍ਰਸਾਦਨਾਂ ਸਾ/

[Faint handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

[illegible]

Schizanthus

ધર્મ પાછી ત્રણ વાગે દિનારે આવી શ્લોકો કરી પૂજા કરી નૈવેદ્ય
ધરી પાછી પ્રમાદ લીધા, કારણ દેવ તો અધર્મ સાથે રહે છે.

રાતે તો ન નીકળાયું ને બીજે દિવસ બપોરે નીકળ્યા તે આખો
દિવસ ગાડીમાં ને આખી રાત ગાડીમાં. બીજે દિવસ દસ વાગે
લાઠોર પહોંચ્યાં. ત્યાં માત્ર સ્નાન કરવાનોજ વખત મળ્યો, તેથી
પૂજાપાત્રી ન બની ને બાર વાગે પાછા ચાલ્યા. તે બીજે દિવસ
પણ આખો ગાડીમાં ને રાતના નવ વાગે રાવલપીંટી જૂથ્યા,
તરસ્યા, થાક્યા, પાક્યા ને અળખાનાં એક એવી સરાદમાં પહોંચ્યા
કે ત્યાં મુલાતી પણ સારી જગ્યા નહીં. ટાઢ પુષ્કળ, કાર ધણોજ,
પણ દેવ અપૂજ્ય હતા. મેં આગસે દિવસ છેક સવારે દિલ્હીમાં ખાધું
હતું, તેથી રાતના અગિયાર વાગે ખુલ્લા રસ્તા પર ટાઢ પાણીથી
નાહી સડક પરજ પૂજા કરી. ખજુર ખાધો, ને એમ કરીને પણ
ભગવાન અપૂજ્ય ન રહ્યા એ ખાતે પરમ આનંદ મानी મુઠ રહ્યા.

પછી તો ત્યાં બહુ મુખી થયા. તે કથાનું અહીં કામ નથી;
પણ સૌ દેશાવર જેવા ગયા ત્યારે અમે સિંધુસ્નાન કરવા ગયા.
કારણ ઉપરના શ્લોકમાં તેનું નામ પણ આવે છે. અટક મુધીજ
અમે ગયા ને ધર્મબંધનથી ત્યાંજ અટક્યા. એટલા માટેજ પેલાવર
ન ગયા. કારણ તે અટકની પેલી પાર છે. સિંધુમાં એક જગે ટાકા
ખરફ જેવા પાણીમાં ન્દાયા. પછી બીજે જાણીતો મળ્યો તે કહે,
અહીં ન્દાયું લેજે ન લાગે; જે ગાઉ અટક સહેર પાસે નદીનો
કાણુસની નદીથી સંગમ નથી થયો ત્યાં નાહો. શ્રદાવાન હોવાથી
હરી જે ગાઉ દોડતા ગયા. કારણ તેજ દિવસ વળતી ટ્રેનમાં પાછા
હરીએ નદી તો અહીંયાં રહીએ ક્યાં ! તેથી ઝડપથી ત્યાં ગયા. તે
જગે પીપળ, શિવાલયો ને બાંધેલા આરા વગેરેથી ખાત્રી થઈ કે
નાવાનું ખર્ચ રથજ આ છે, તેથી ત્યાં પણ ન્દાયા ને તેવીજ નાસ-
ભાગમાં પાછા આવી ટ્રેન મળી તેમાં બેઠા. અહીં પ્રભુએ અનાયાસ
ભોમિયો ન મોકલ્યો હોત તો અમે બોટીમાંજ ન્દાઈને ચાલ્યા જાત
એમ મનમાં લાગવાથી પ્રભુનું બહુ સપાકું માન્યું.

વળતાં દિલ્હી થઈ આગ્રે આવ્યા ત્યારે અમે એક દિવસની રજા
લઈ મથુરા ગયા. દસ વાગે પહોંચ્યા તેવા યમુનાસ્નાન કરી તમામ
દર્શન કરી પરિક્રમા કરી આખો દિવસ ફરી એકે રથજ બાકી ન
રાખ્યું, ને તેજ સાંજે તીર્થઅપવાસ હોવા છતાં જંદાવન ગયા ને
ત્યાં કેટલાંક મંદિરોમાં દર્શન કર્યાં. રંગજાતા મંદિરમાં એક કોટડીમાં
આવી મુલા. સવારમાં નાસભાગ. તમામ મંદિર બેસું તે મંદિર પણ
જેયું, પણ અછલ શુભ થઈ ગઈ. સંપ્રદાયની રીતિથી વાકેફ નહિ
તેથી પૂરું કાંઈ સમજાયું નહિ ને સાથે ચોખો હતો તેણે ગમે તેમ
ગપ્પાં માર્યાં. યાત્રા કરી લીધી પણ મનમાં ઉમેદ બહુજ રહી

52

સ્વચ્છ અને તપસાકરું આચરનાં

[illegible]

આંહી શ્રીવૈષ્ણવમય આખો દેશ, દરેક ઘેર શંખ, ચક્ર ને તિલક ને મંદિરો, ગોપુર, પ્રાકાર, પુષ્કરણી, મંડપો, ઉઘાનો, વિમાનો, માહનો, નિત્ય ઉત્સવો, સંક્રાંતિક, માસિક, વાર્ષિક, ભગવાનના, શ્રી-જીના, આચાર્યોના, આલયારોના ઉત્સવો, વૈદિક ક્રિયાઓ અને અનેક પ્રકારનાં સાહિત્યનો ઠાકમાઠ જોઈ અમે તો અંજાઈ ગયા. જાણે કે સતયુગમાં આવી પડ્યાં. અમારા રામાનુજ સ્વામીના પ્રભાવ તથા વૈભવનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ ને તેની વિશેષતા, તદ્દક્ષણતા ત્યાં સ્પષ્ટ સમજાઈ ગઈ. એકંદર યાત્રા માટે મેં “યાત્રાવિલાસ” હપાવ્યો છે. તે વાંચે તેને કંઈક ખ્યાલ તેનો આવી શકશે, પણ પૂરો ખ્યાલ તો નજરે દીઠેજ આવે. કારણ એ છટા ને એ રીતિ આ દેશમાં છેજ નહિ. નાસ્તિક હોય તે પણ આસ્તિક થઈ જાય, એવું દિવ્ય અને પવિત્ર એ સ્થળ છે. પણ મારા મનમાં તો સ્વાભાવિકજ તેના ઉપર અપૂર્વ એવી પ્રીતિ તથા આસ્થા ચોંટી ગઈ છે કે તે કદી જવાનીજ નથી. મને ખરો આસ્તિક આ મહાયાત્રાએ કોઈના પણ ઉપદેશ વગર, જોયા જાણ્યાથી બનાવ્યો છે.

દ્રાવિડ દેશનાં મંદિર જોણે જોયાં ન હોય તેનો ખ્યાલ આપવાને તેને કહેવું જોઈએ કે, તેના દરવાજાને ગોપુર કહે છે; ને આપણે ત્યાં જેમ ખાસ દહેરું જાંચું હોય તેમ તેની વડાઈ છે, તેમ ત્યાં જેમ ગોપુર જાંચું હોય તેમ વડાઈ છે. તે નીચેથી પહોળું ને ઉપરથી સાંકડું થતું જતું, ને ઉપર દારદાર પાંચ સાત કળસણાણું ગોપુર, કાંઈ પાંચ સાત ને દસ બાર માળ સુધીનું હોય છે. તે દરવાજા કિલ્લાનોજ મુખ્ય દરવાજો હોય છે કે જે કિલ્લામાં રાજ્યગદીની પેઠે તમામ મંદિર બાંધેલું હોય છે; ને તે વિષ્ણુસ્થળ છે એવું સમજવા માટે તે કિલ્લા ઉપરજ દામ દામ ફરતા મોટા ગરજીની મુર્તિઓ દાંધ જોડીને બોલી હોય છે. આ ભપકાળય ધણા મજબૂત ને ધણા ઊંચા પથ્થરના કિલ્લામાં કિલ્લો ને તેમાં કિલ્લો એમ ક્યાંક ચણ ને ક્યાંક ચાર, ક્યાંક પાંચ ને ઉચે ધીરંજીમાં સાત સુધી કિલ્લા છે. પહેલા તથા બીજા કિલ્લાની વચમાં જે ગોળાકાર જગ્યા રહી તેમાં એક તો મોટું ચાર-મમ બાંધેલું તથા વચમાં જંગલચણુ તળાવ તીર્થસ્થ હોય છે, જેમાં કેટલાકમાં તો કમળ પણ ખીલી રહે છે. તેને કહે તથા અજીનાજી મોટા મંડપો ને વગ્ગી જમીચો પણ હોય, ને તેમાં વગ્ગી જમીચો હોય તે જુદો. એ સિવાય બીજા આચાર્યોનાં મંદિર ને અંજણામાં જમીપદા તથા પથ્થરનાં હોય છે. અંદરના કિલ્લામાં કોટ્ટી, કૂરોટી, કોટ્ટોટી, કોટ્ટાયા વગેરે ભગવાનની રાજકીય તથા આલયારો ને આચાર્યોના મંદિર, બીજાં ભગવાનના મંદિર ને અનેક મંડપ તથા મંદિરો તથા બીજાં મંદિરો પણ હોય છે. ખાસ મંદિરોમાં દત્ત, ત્રીપુર દિવ્ય મુર્તિને દત્ત, તથા તેના સહચારુ પૂજ્ય, શિવ વગેરેનું

૭૬ ૨૨૮ અનંતપ્રસાદજીનાં આશ્રયપત્રો

૨૨૮ "ચિન્મયગી" આપ્યાં. ત્યાંથી પોતાનાં પત્રો
અને પુસ્તકો મને વિધાય. આ "ચરિત્ર" મને મળ્યું
તે ૨૨૯૫ આ અભિલાષી રૂઢિનાથ મોદલ જે તે
અભિલાષી, તે બોલ્યું અને તે રજવાડો જે રજવાડો
જે રજવાડો જેમને જેમનામ ત્યાંમને મળી રજવાડો
રજવાડો જેમને આશ્રય પત્રો મળી રજવાડો

આશ્રયપત્રો

૨૨૯ આશ્રય પત્રો આપવાદ, મળ્યા મળ્યામળ્યા
૨૩૦ આશ્રય પત્રો આપવા, આશ્રય પત્રો મળ્યા

આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા મળ્યા
આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા, મળ્યા મળ્યા
આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા, આશ્રય પત્રો
આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા, આશ્રય પત્રો

આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા, આશ્રય પત્રો
આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા, આશ્રય પત્રો
આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા, આશ્રય પત્રો
આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા, આશ્રય પત્રો

આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા, આશ્રય પત્રો
આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા, આશ્રય પત્રો

આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા, આશ્રય પત્રો
આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા, આશ્રય પત્રો

આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા, આશ્રય પત્રો
આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા, આશ્રય પત્રો

આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા, આશ્રય પત્રો
આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા, આશ્રય પત્રો

આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા, આશ્રય પત્રો
આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા, આશ્રય પત્રો

આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા, આશ્રય પત્રો
આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા, આશ્રય પત્રો

આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા, આશ્રય પત્રો
આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા, આશ્રય પત્રો

આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા, આશ્રય પત્રો
આશ્રય પત્રો આપવા મળ્યા, આશ્રય પત્રો

બેઠ છે. શું બેઠ, તે માટે વિવિધ કષ્ટના કરી; પણ તે સારાનીજ. સ્વામીજી મદારાજને ફરી ફરી પૂછ્યું, પણ પોતે તો બોમથી મને કોઈ એજ કહ્યું કે, આવા જુદા માતાપિતાને તારે બહુ ન અધ્યાયનાં પેળાસર સ્થાનકસર પડેંગ્યાકાં. તેમની તંદુરસ્તી સુમરી છે, ઘેર કાંઈ બગડ્યું નથી, વગેરે જે બધાં કારણો બતાવ્યાં; પણ તેમ તેમ સ્વામીજી મદારાજ તો અને પોતાના પ્રામામ પ્રમાણેજ ચાલવા વારંવાર બક્ષામજી ને આમદ દરેરાજ કરવા લાગ્યા. તેથી જે પણ તેમાં આવશ્યક કાંઈક બેઠ છે એમ જાણ્યું. તેથી મુર—આઠા આગળ મારું કહાપણુ જે કહે મૂક્યું, ને બરાબર આઠા પ્રમાણેજ—જે કાંઈ માર્ગમાં વિશેષ વિગત નહિ આવે તો—બરાબર વર્તીશ એમ ખાત્રી આપી. પોતે છેલ્લે મથુરા સુધીનું પ્રામામ બાંધ્યું હતું અને તેથી બોમયા કે જે એ પ્રમાણે ચાલશે તો મથુરા સુધીમાં તમને કાંઈજ વિગત નહિ થાય અને થયું પણ તેમજ. જે પ્રમાણે પોતે પ્રામામ બાંધ્યું હતું તેજ પ્રમાણે અમે વત્તાં ને તેમાં કાંઈ વિગત ન આવ્યું.

શ્રીરંગમથી અમે રેલ્વે માર્ગે મદુરા ગયા. ત્યાં શહેરમાં તથા બહાર ફરીને પહાક પર સુંદર બાહુ બગવાનની યાત્રા કરી. ત્યાંથી પગ રસ્તે સેતુ ગયા. ત્યાંથી આ હિંદુસ્તાનને છેક દક્ષિણ છેડે નિરાળા દાણમાં એક જગ્યાએ મારા વડીલને કું તથા મારો નોકર કાચ ઉપર બેસાડી સહ જતા હતા ત્યારે અનાયાસ એક ધુરોપિયન મળ્યો. તેણે અમારી હકીકત સાંભળી તથા મારો ડોળ જોઈ આવી હાલતમાં આવ્યા ડોસાને અમે શી રીતે આપી શક્યા ને હવે પાછા શી રીતે સહ જવાશે તે માટે ધણીજ અજાણી દેખાડી; પણ અમે કાંઈ અમારા બગથી ફરતા નહોતા, પરંતુ બગવાન ઉપર આધાર હોતા ને આમાર્ગે અમારા રક્ષક હતા, તેથીજ અમે બેઠકરથી ફરતા ને તેમાં પણ ત્યાં છેક અમલક પકડતી ત્યાં ઘૂરત પ્રશુ સહાય કરતા તેવા હાખલા ધણા છે. તેમના એક અહીં યાદ આવવાથી દાંકું છું.

સેતુથી વળતાં દર્બસેન થઈ પાછા મદુરા તથા શ્રીરંગમ થઈ અમે તંત્રવર છોડી, નામપદ્મન બેંચ મારફત ચંદાપેંચસ રોશનથી રાજગોપાલ એટલે દક્ષિણ દારિકા બગવાનની યાત્રા માટે રોશનથી દસ માઇલ ગયા તો ત્યાં છત્ર (ખર્ચાળા) આગળ ગાડીવાળાઓએ ગાડીઓ છોડી. અમે સાંભળ્યું હતું કે અમારી ધારેલી યાત્રા ચોદ ગાઉ થી ને આ તો દસ માઇલમાંજ ગાડીવાળા અટક્યા તેથી ધણી યુગ્મવળી થઈ. ત્યાં મંદિર તો હતું, પણ તે એજ કે બીજું એ વિષે પણ ચંદા થઈ પણ પૂછીએ કાને ? જે ઘોડીવળી તે દેશની બારા હે શીખ્યો હતો તેથી એ ગાડીવાળાને તથા જૂના જૂના સોડાને પૂછ્યું, તો તેઓએ એ સ્થળને “શનમંદાર” બતાવ્યું ને અમે તો “રાજગોપાલ” નામ પર આવ્યા હતા. તે પૂરું ન મળ્યું એટલે અમને

✱

३२ = अन्तर्गतता २२.११ अ०, अ० ११.१

[illegible]

By the way, I hope you are well.

100 1 196 20

4 6 8 10 12 14

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040 1

7 4 5 1 2

$\frac{1}{2} \left(\frac{1}{2} + \frac{1}{2} \right) = 1$

1 2

• • •

1. *Chlorophyll a* (Chl *a*)

1

તેથી પણ વિશેષ તો અમારા રક્ષક સ્વામી તથા ભગવાનનું માન-
 હું. ખરેખાર બધેજ ભગવાનની હકુમત છે અને તેથી તે ગમે
 । મનમાં પ્રેરણા કરી અને તેને અમારી પાસે મોકલી અમારી
 ાય કરતા હતા, એમ આવાં હામ હામનાં દૃષ્ટાંતોથી અમને તો
 થઈ ગયું હતું. પાંચનારને આટલેથી પણ ખાત્રી ન થાય તો
 । કહેવામાં ફળ નથી અને આટલેથીજ ખાત્રી થઈ ગઈ હોય તો
 । હાખલા દેવા પ્રયોજન નથી. તેથી હવે હું અમારી યાત્રાને
 'હામાં પતાવી દઉં. મદ્રાસમાં ત્રીપલીકેનમાં પાર્યસારથી ભગવાનની
 ત્રા કરી. ત્યાંથી ત્રિવેલુરવીર રાઘવ સ્વામી ને ત્યાંથી ચૌદ માઈલ
 પેરમથુર ઘોડાગાડીમાં પગરસ્તે શ્રીમાન રામાનુજ સ્વામી તથા
 ભવાન આદિદેવની મહાયાત્રા કરી સફલ થયાં ને ત્યાંથી બેંગલોર
 ઇ શ્રીરંગપટ્ટન ઉતર્યાં. જ્યાં કાવેરી તીરે વીળ શ્રીરંગનાથ પોઢ્યા
 । તેનાજ થડમા ચૌદ માઈલ પહોડ ઉપર મેલકોટા ગામમાં શ્રીદક્ષિણ
 મદ્રિનારાયણ તથા ભગવાન સંપત્કુમાર ચલપલરાયનાં દર્શન કરી,
 દક્ષિણ મરદા રેલ્વે મારફત હારપેટ સ્ટેશનથી તુંગલદ્રાને કિનારે કિષ્કિં-
 ધાનગરી, પંપાસરોવર, અંજનીગુફા વગેરે દિવ્ય યાત્રાઓ કરીને અમે
 સોલાપુરમાં રા. રા નૃસિંહરાવભાઈને બંજલે વિસામો ખાધો. તેથી
 એલું લાગ્યું કે જાણે અમે સ્વામીજી મહારાજના પ્રાગ્રામ પ્રમાણે
 અમારા દક્ષિણ મહાયાત્રાના બધા મનોરથ સફલ થયાં. તે પ્રાગ્રામ
 ખરાખર ધાર્યા પ્રમાણે પાર પડ્યો. હવે અમે સિંદરથમાં ગોદાવરી-
 સ્નાન કરી યાત્રા કરી ત્યાંથી જબલપુર થઈ પ્રયાગ આવ્યા. ત્રિવેણીમાં
 સ્નાન કર્યું તથા પ્રભુનાં દર્શન થયાં. આ જગેથી અમારા વડીલને
 મરડાની ખિમારી શરૂ થઈ, અને ત્યાં શ્રાદ્ધ કરી કાશી આવ્યાં ને
 ખિમારી વધી. પાંચ રાત્રી ઔપધ કરાવતાં સુખ ન થયું, તેથી
 ગમાશ્રાદ્ધ કરી સેવા ગમા. ત્યાંથી પાછા ફરી અયોધ્યા આવ્યા તોપણ
 મરડાની હાળ જેમની તેમ હતી. કાશીમાં નાવમાં બેસતાં નાવવાળાએ
 ને ડોળાવાળાએ (કાદવ એવો ચીકણો હતો કે) મોં માગી કિંમત
 આપતાં પણ તે ભવ્ય આકૃતિવાળા મારા પિતાને વહાણમાં ઉપાડી
 બેસાડવાની દિમન ન કરી. મારા પિતા ચોતાની એવી દાસતથી
 ખડૂ લાચાર દેખાયા. તે વખત ભગવાને મને એવી દિમન આપી કે, મેં
 તેમને તમામ નાવિદો તથા ડોળાવાળાઓની અગ્નિયળી વચ્ચે વાંસા પર
 બેસાડી નાવમાં લાવી શૂઝ્યા. વળી જ્યારે અયોધ્યાના સંકેત રસ્તામાં
 એકદમ ડોળા ન બળી રહી ને હવારો દૂર દેખાતો મારા ભાઈ ચાકી
 ગયા, ત્યારે મેં એજ રીતે હવારે લાવી શૂઝ્યાં તે વખત મારા પિતાએ
 મારા ઉપર કૃપા તથા પ્રેરણા દેખાડી ને અંજનમાં શ્રેમ નહા દેખાતાં
 બધુ લાડી " એ મારા વહાલા દીકરા " કહી મને વહાલો કર્યો હતો.
 તે મને કદી વીસરવાનું નથી. આજની મેલનું સુખ અચોક્કિય છે.

[The page contains faint, illegible handwritten text.]

તમા વચમાં થોડો થોડો વખત મળે તેમાં
કડયાં ને તેનો નિત્ય રાતે મંડળીમાં ઉપયોગ
હું ને મારાથી મંડળી, એમ ઉત્તેજિત થવાથી
પણ હીક થઈ.

મધ્યામના છેડામાંથી હું છુટ્યો તો નહિ, વખત
મામ ભાર મારે માથે પડ્યો. દીવાનનો ચાગ્ર
પણ એ લાગતો મેં સદુપયોગ એમ કયો કે
મેં મારો સત્સંગ જોડવા યત્ન કર્યો ને પ્રભુ
નથી એવો ઉત્તમ યોગ આવ્યો કે જે પ્રભુ ફરી
મેં.

૬ ના પ્રથમ ચૈત્રમાં મારી પાસે કામ આવવાના
“તાજ-મોટાકાકા” પધાર્યા, ને મોટાકાકાના લાઇ
ન્યુ ખાતામાં જોઈવળ થવાથી તેઓ પણ પધાર્યા.
તું પૂછતું જ શું? દરથી પાંચ સુધીમાં પણ હું તો
તેમાં ધર્મ સંબંધી મારો સ્વાર્થ સાધતો, તમામ
લાઇ, શંકરભાષ્યના યોગ્ય મુકાબલા સાથે મેં
ત્ય ને અર્થપંચકનાં લાપાંતર કર્યાં. તે સાથે મંત્રાર્થ
વા નવાં ધણાં ભજનીયાં એ આશપનાં વધાર્યાં. જશું-
નાવવાની છટાની બલિદારી ને તેમના ભગવત લાગવત
તે પણ પરિસીમા. મંડળીમાં રસ લુંટાતો તેમાં વળી
તે પણ લખ્યા હતા, ને એકંદર એ મંડળીમાં જે આનંદ
અકથનીય હતો. માર્ક મન તો પરિપૂર્ણ શીરેષ્ઠપણાને
થયું. આમાતું શેષત્વ પરતગ્ય હું પરિપૂર્ણ સમજ્યો.
વલાયા એ રીતે તો પૂરી થઈ, પણ બીજી રીતે વધી. આવા
તનો જેમ વધુ જણ સ્વાદ લે તેમ હીક, એવું લાગવાથી મેં
જાળણું હવું તે ભાષામાં ઉતારવા યત્ન કર્યો. પ્રથમ મેં
રવિશ્યુર માત્રના પરમ ઉપકારી ભગવાન શ્રીભાષ્યકાર રામા-
ની તથા બીજા આચાર્ય તથા આલપારનાં મુચરિત્ર લાપા-
વા ધાર્યું, ને તે સર્વોપયોગી થાય એમ ધારી દિંદુસ્તાનીમાં
ધાર્યું. પણ મને સરફત આવડતું નહોતું ને હું સમજતો
આ સત્સંગ મળે વખત નહિ રહે, તેથી તમામ આઠ દળર
પ્રથમામૃત નામે સરફત મંથ હું તેમની પાસેથી સમજ્યો.
તેમાં વળી પાટણમાં શંકરાચાર્ય તથા રામાનુજ સ્વપ્રદાવવાળા
તેમને સાસ્વાર્થ કરવાની ફરજ પાડવા માટે મેં ન્યુતપેરોમાં
મેં કે મારા પાટણના ફટલાક સાંસદરિક મિત્રો
જાણ તથા હતા પણ મારા ધર્મિક બંધુઓને
તે હવે ને પરિપૂર્ણને એક પર શીકા.

२१: अनंतपसादुर्ग आलयतां।

... ..

... ..
... ..

$\frac{1}{2} \times 100 = 50$

[illegible]

1. The first group of people who are interested in the study of the history of the world are the historians. They are the people who study the past and write about it. They are the people who tell us what happened and why it happened. They are the people who help us to understand the world and ourselves.

[illegible]

1. *Chlorophyll a* (Chl *a*)

[illegible]

હોતા. તેથી મેં આ મુદતમાં વચમાં થોડો થોડો વખત મજે તેમાં ધણું લજ્જન કીર્તન જોડ્યાં ને તેનો નિત્ય રાતે મંડળીમાં ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. મંડળીયા હું ને મારાથી મંડળી, એમ ઉત્તેજીત થવાથી મારાં લજ્જનીયાંની સંખ્યા પણ હીક થઈ.

આ સાંસારિક ધુમધામના છેડામાંથી હું છુટ્યો તો નહિ, વખત જતાં વધુ ફસાયો. તમામ ભાર મારે માથે પડ્યો. દીવાનનો માજી મારી પાસે આવ્યો, પણ એ લાગનો મેં સદુપયોગ એમ કયો કે સ્વતંત્ર થવાથી પાછો મેં મારો સત્સંગ જોડવા યત્ન કયો ને પ્રભુ તેમાં સદાય થયા. તેથી એવો ઉત્તમ યોગ આવ્યો કે જે પ્રભુ ફરી લાવશે તોજ આવશે.

સંવત ૧૯૪૪ ના પ્રથમ ચૈત્રમાં મારી પાસે કામ આવવાના સંબંધમાંજ “માતાજી-મોટાકાકા” પધાર્યા, ને મોટાકાકાના ભાઈ જસવંતરાયની રેવન્યુ ખાતામાં જોડવણ થવાથી તેઓ પણ પધાર્યા. પછી તો આનંદનું પૂછવુંજ શું? દશથી પાંચ સુધીમાં પણ હું તો જે વખત મજે તેમાં ધર્મ સંબંધી મારો સ્વાર્થ સાધતો, તમામ ગીતાજી રામાનુજભાષ્ય, શંકરભાષ્યના યોગ્ય મુકાબલા સાથે મેં સાંભળ્યું. તત્ત્વત્રય ને અર્થપ્રયક્તનાં ભાષાંતર કયાં. તે સાથે મંત્રાર્થ ને રામજીનાં નવાં નવાં ધણું લજ્જનીયાં એ આશયનાં વધાર્યાં. જશું-કાકાની સંભળાવવાની છટાની બલિદારી ને તેમના ભગવત ભાગવત ઉપરના પ્રેમથી પણ પરિસીમા. મંડળીમાં રસ હુંડાતો તેમાં વળી જે ત્રણ બીજા પણ લખ્યા હતા, ને એકંદરે એ મંડળીમાં જે આનંદ હુંડાતો તે અકથનીય હતો. માર્ક મન તો પરિપૂર્ણ શ્રીવૈષ્ણવપણાને માટે તૈયાર થયું. આત્માનું શેષત્વ પરતંગ્ય હું પરિપૂર્ણ સમજ્યો. મારી અભિલાષા એ રીતે તો પૂરી થઈ, પણ બીજી રીતે વધી. આવા સારા અમૃતનો જેમ વધુ જથ્થો સ્વાદ લે તેમ હીક, એવું લાગવાથી મેં હવે જે સાંભળ્યું હતું તે ભાષામાં ઉતારવા યત્ન કયો. પ્રથમ મેં અમારા શ્રીવૈષ્ણવ માત્રના પરમ ઉપકારી ભગવાન શ્રીભાષ્યકાર રામાનુજસ્વામી તથા બીજા આચાર્ય તથા આલવારોનાં સુચરિત્ર ભાષામાં લખવા ધાર્યું, ને તે સર્વોપયોગી યામ એમ ધારી હિંદુસ્તાનીમાં કરવા ધાર્યું. પણ મને સરફત આવડતું નહોતું ને હું સમજતો હતો કે આ સત્સંગ ધણો વખત નહિ રહે, તેથી તમામ આઠ હજાર મોહનો પ્રપન્નામૃત નામે સરફત ગ્રંથ હું તેમની પાસેથી સમજ્યો. તેવામાં વળી પાટણમાં ચંકરાચાર્ય તથા રામાનુજ સંપ્રદાયવાળા વચ્ચે તેમને શાસ્ત્રાર્થ કરવાની ફરજ પાડવા માટે મેં ન્યુસપેપરમાં બંધ લખ્યું. એથી જો કે મારા પાટણના કેટલાક સાંસારિક મિત્રો મારાથી નાબુદ પણ થઈ ગયા હતા પણ મારા ધાર્મિક બંધુઓનો પ્રેમ મારા પર ધણો વધ્યો હતો ને પરિણામે તેઓ પર શ્રીભાષ્ય-

၁၇၁၁ ခုနှစ် ဇန်နဝါရီလ ၁၀ ရက်နေ့

[illegible][illegible]

1 -

•

4

1

। મારા મનની અભિલાષા હતી, તે ભગવાને પૂર્ણ કરી. કાવ્યનું
। મેં શંકાસમાધાન રાખ્યું, પણ પછીથી વધુ સાંભળ્યું તે તેમાં
યુ". તેના ઉપર મેં આ દોહરો મૂક્યો હો—

દોહો

શંકા અનંત ઉર થતી, આણ્યો તેનો અંત,
અનંત ઉપર થઈ કૃપા, અનંત તણી અનંત.

આ સમાગમ કરતી વખત અમને વારંવાર એ અભિલાષા
। કે, આ આનંદમાં જશ્યુકાકા નથી તે હોય તો બહુજ મળ પડે.
મધાને એ અભિલાષા પણ બેજ વર્ષમાં પૂર્ણ કરી; તેથી જે જે
ટો લીધી હતી તે બધાનાં ભાષાંતર કવિતામાં કરવા હું માંડ્યો ને
મુકૃષાથી તમામ સ્તોત્રોનાં ભાષાંતર કવિતામાં કર્યાં. તે સિવાય
। સાંક પરચુરણ ભજનીયાં પણ કર્યાં અને એ સિવાય વળી જે
। તાંમાળા, તત્ત્વત્રય, અર્થપંચક, મંત્રાર્ય, ગીતાશ્રવણે જે સાંભ-
યું હતું તે બધા ઉપર મેં નવરત્નરૂપ મોટાં ભાષણો લખ્યાં. આ
ભાણે દોઢ માસ જે નોટો લીધી હતી તેનો ભાષામાં વિસ્તાર કર-
માં હું પરમ સુખ પામ્યો. પ્રથમ મારા વડીલની સેવામાં દક્ષિણ
। હાયાત્રા કરી ત્યારે વધુ ધ્યાન યાત્રા કરવા કરતા તેમની સેવામાં
માયુ હતું, કારણકે પ્રથમ કર્તવ્ય એ હતું; તેથી યાત્રા કરવા છતાં
ખતમિ રહી હતી. બસકે તેની કાંક મળ આપી હતી અને અદ-
હતતા લાગી હતી તેથી મેં રંગનાથને ભજનમાં વિનંતી કરી હતી:—

અખાડયો સ્વાદ આયે યાદ તે વારે વારે,
લગાડી વાર મુજને કાં વધુ આણર કરો.
હે-રંગનાથ નજરથી મને ન દૂર કરો,
વિનંતી સાંભળી મહાદી પ્રભુ મંજૂર કરો.

વળી પ્રપન્નામૃત પૂરું સમજવાથી તથા ભાખ્યાચાર્ય સ્વામીથી
વધુ કથા સાંભળવાથી તથા સ્તોત્રો સમજીને જાણવાથી એ બધાં
સ્થળો મને વધારે ઓળખીતાં થયાં હતાં; અને તેથી તેમની ફરી
બેટ બધે બરાબર ધારીને સમજ્યા સાથે જોવાની ઝંખના લાગી રહી.

વળી પ્રથમ તો રસ્તે ઉપરની જગ્યાઓ ને તે પણ સ્વામીશ્ર
મહારાજની આરા હતી તેટલાજ દિવસ કરી હતી; તેથી આજુ-
આજુની મોટી યાત્રાઓ અને તે પણ નિરાતે કરવાની દોંચ રહી મઠ
ની. મને છેલ્લે મેલકોટાના સ્વામીએ મેલકોટાના "મુકુટ ઉત્સવ"નું
। ત્વ માહાત્મ્ય સમજાવ્યું, તથા ભાષ્યકારના ચરિત્રથી ભાષ્ય-
રના પણ ઉત્સવ ઉપર પણ દાનર થવા મન લલચાવ્યું; ને રંગ-
। વનો વળી અપૂર્વ દેશવ હોવા છતાં ત્યાંનો તો દોષ મહાન ઉત્સવ
નેશમાંજ આણ્યો નહોતો અને સંપ્રદાયના ખરા રક્ષક ભાષ્યકાર

વે માણસ રાખી પછી નીકળવું. પણ પાછો વિચાર થયો કે એથી
ને વહેમ પડે ને નવો માણસજ ખૂટે તો પછી ? જે જાણીતાનો
વિશ્વાસ કરીને સાથે લાવ્યા તેજ ખૂટી ગયો, તો અજાણ્યાનો શો
વિશ્વાસ ? જરા ગભરાટ થતાંજ તુરત પ્રભુ સાંભળ્યાં ને હિંમત આપી.
ને કે આ ટાપુ હિંદુસ્તાનથી પણ અલગ છે, તોપણ શું આંહી મારા
પ્રભુનું સામર્થ્ય નથી ? કોઈ ખીજા ધન્યરત્ન છે ? અને જે તે રક્ષા નહિ
કરે તો શું એક ચોખ્ખો કરશે ? શું એક ચોખ્ખાના વિશ્વાસને રક્ષાથીજ અમે
અહીં સુખે આવી શક્યા ? તદ્વાત તો એક ચોખ્ખાનોજ યથો; જે પાંચ દશ
ધોર આવશે તો એક ચોખ્ખો શું કરશે ? જેના ભરોસા ઉપર આવ્યાં છીએ
તેના ઉપરજ ભાર મૂકવો; આટલી સોટીની પણ જરૂરત નથી; છેક
એકિંકર થવું. એમ કહીને સોટી પણ ફેંકી દીધી ને ગાડીમાં ચડી
એઠો. પ્રભુની કૃપાનાં શું વખાણ કરું ? આ ટાપુમાં આવતાં અમારી
સાથે બેયો હતો ત્યારે ખાડી ઉતરામણ માણસ હીઠ એકેક આનો
આપવો પડ્યો હતો ને તે નણી કરતાં એક કલાક માથાફાડ થઈ
હતી; તેજ ખાડી પ્રભુને ભરોસે ઉતરવા આવતાં વહાણ તૈયાર ને
અમને તો એકેક આનામાં તુરત લઈને હીંડવા માંડ્યું કે હિંમત વધી.
કિનારે ઉતર્યાં તો તે વળી છેક અજાણ્યોજ. આવો પણ એક પરચો
હીઠ પછી ગભરાવું-શું કામ ? સૌને ત્યાં બેસાડી દોઢ ગાઉ ન્યા
ગામ દેખાતું હતું ત્યાં ગયો. ગાડીએ ઠેસવીને સૌને ત્યાં વસ્તીમાં
આપ્યાં. પાછા ગાડીવાળા લફંગા જણાયા તેથી વિચાર થયો કે શું
કરવું ? પણ સવારમાં ચાલવાનું હતું તેથી પ્રભુ પર ભાર મૂકી સૂતાં
કે અધીં રાતનો મારવાડીનો કાફલો, એવો બચ્ચાંકચ્ચાં તથા બેરાં
તથા આઠ દશ મરદ માણસવાળો આવી મળ્યો કે, જેની સોખતમાં
અમે આવ્યાં હતાં તે કરતાં દશગણા સુખમાં પ્રભુના ભરોસાથી
પરમ આનંદ પહોંચી ગયાં.

હજી બીજી એથી પણ ખરી અડીસે ગાઉની પગ રસ્તાની
મુસાફરી પદ્મનાભ જનાર્દનનીજ યાત્રા માટે કરવાની હતી. તે માટેજ
આ દેરે આવ્યાં હતાં, પણ રંગજીથી લીધેલો ભરોસાનો પડ્યો રામ-
નાથમાં રોકાયાથી પગરસ્તાનો લાંબો વિચાર માંડી વાળ્યો. પણ
બીજી બે દશવીસ ગાઉની ગોદામા તથા ચઢકાપ સ્વામીની જાત્રાની
તો લામ બીડી. પ્રથમ ચઢકાપ સ્વામીની જાત્રા માટે વિચાર કર્યો ને
તેથી મદુરાથી દીનાવેલી ટ્રેનમાં ઉપડ્યા. પણ ત્યાંથી બાર ગાઉ
ચઢકાપ સ્વામીનું સ્થળ છે ત્યાં જવાની તજવીજ કરવાની હતી તે
અમે નિયમ પ્રમાણે પ્રભુ ઉપર રાખી દતી. તેથી રોડને ઉતરતાંજ
અમને-છેક નવા પ્રકારનાંજ માણસ એક પોલીસવાળાએ પોનાની
ડાવરીએમાં અમારાં નામગામ પુછાવીને મોંઘવા માંડ્યાં. સ્ત્રીવર્ત
જમરાયો, પણ હું તેનું કારણ સમજ્યો. વળી જણાવું કે તે શ્રીવિષ્ણુ

[The page contains extremely faint, illegible handwritten text, likely bleed-through from the reverse side.]

અમે પ્રથમ ગયાં હતાં તે ઠેકાણા સિવાય. વધુમાં આ વખતે
 ળાંજ પુંડરીનાથ, પછી ત્રિવેણુર પાસે તીનાનુરમાં ભક્તવત્સલ,
 સ પાસે મેલાપુરમાં જૂતસરયોગી અવતારચજ તથા દેશવ માધવ
 વાન, ટીનીવલ્લી પાસે આલવારની નગરી તથા શ્રીવેકુંડ આદિ
 ન નવ દિવ્ય દેશ, તોતાદ્રિનાથ તથા આગળ મલખાર તરફ
 નંબી નારાયણ, ત્રિપતીસાર આદિકેશ, ત્રિપાતદ્રવમાં અનંતશયન,
 નાલ ને છેલ્લે જગદાન, તથા સાતુર પાસે શ્રીવલ્લીપુતુરમાં
 માભાવર ને પત્રશાથી માત્રાઓ યમ. ઉત્સવોમાં વેંકટનાથનો કલ્યાણ
 સવ, શ્રીસંપત્કુમાર વિવાહ ઉત્સવ તથા મુકુટ ઉત્સવ, શ્રીરંગનાથનો
 ક્રોત્સવ, શ્રીતોતાદ્રિનાથનો રથોત્સવ, તથા શ્રીમાન ભાષ્યકારનો
 જન્મોત્સવ" એ મુખ્ય હતા, ને બાકી તો ન્યાં ગયાં ત્યાં ઉત્સવજ
 ા. અમે ન્યાં ગયાં ત્યાં પ્રભુએ એવી અનુકૂળતા કરી આપી કે
 ા ભારે મહાયાત્રા પૂરી કરી આવ્યા, ને "યાત્રાવિલાસ" પુરી
 ખી ત્યારે તેને છેલ્લે—

ધન્ય ધન્ય અમારાં ભાવ્ય જાત્રા જર્થ આવ્યાં,
 થર્થ પ્રભુની કૃપા અથાગ જાત્રા જર્થ આવ્યાં.
 (આવી ગરખી નાંખીને સૌ તમામ બીજાવારની યાત્રાનો સાર
 ખી ઉવટ ખરેખરા શબ્દો લખ્યા છે—)

ગરખી

માથું પજી કોણું નવ કૂખું પડી ન હરકત લેશ,
 ન્યાં ગયા ત્યાં ઉત્સવ કેખ્યા ધાર્યા થકી વિશેષ. જાત્રા૦
 ન્યાં ન્યાં જેવી ઇચ્છા ઉપજી તેવી પૂરણ કીધીરે,
 સ્વામીજી શ્રીજી શ્રીપતિએ લહાણ અલોકિક કીધી. જાત્રા૦
 પોતાના પૂરમાં તેડાવી ખાતર કીધી ભારીરે,
 દરેક દિવ્ય દેશનાં મુખડાં જમ્મશું નહિ વિસારીરે. જાત્રા૦
 વત્સલતા પરિપૂર્ણ વિલોકી કૃપા અતિશય આખીરે,
 પતિત પાવન સાચા સ્વામી બહાનાની પત રાખીરે. જાત્રા૦
 એવી કૃપા પળેપળ વધતી અનંત ઉપર થાયરે,
 શ્રીનિવાસની વગથી એવું માયું લાગી પાયરે. જાત્રા૦

સંવત ૧૯૪૫ ના વૈશાખમાં અમે સૌ આવી રીતે પાછાં ફર્યાં
 ને સૌ સૌને રથજે વેરાયાં. મેં પણ ઘેર આવી આ બધી મહાયાત્રાઓ
 લખી. તેમાં પ્રથમ ઉપકાર શ્રીમાન સ્વામી શ્રીતાતામાયનો છે માટે
 તેમની સ્તુતિ લખી. તે પછી શ્રીમાન ભાષ્યકારનો, માટે તેમના
 મુચરિત્રના સારરૂપ "પ્રપલપ્રિય પત્રીશી" લખી. પછી તેમના તથા
 અમારા પરમાચાર્ય તથા આલવારનો "ચુર પરંપરા પ્રભાવ" લખ્યો.
 તે પછી જાગવાન ભાષ્યકાર તથા શ્રીજી તથા શ્રીપતિનાં સ્તોત્ર લખ્યાં,
 ને યાત્રાવિલાસ નૈમાર થયો કે પાછો સંવત ૧૯૪૫ ના શ્રા.

યાત્રા કરવાની હતી અને ધૈર્યરેખાથી એ ઇચ્છા પાર પડી પણ ખરી. સંવત ૧૯૪૯માં રાજ્યમાં રાજકીય ખટપટે ઉપર સ્વરૂપ પડ્યું. આ ખટપટ એટલી હદ સુધી વધી ગઈ કે અનંતપ્રસાદજીએ નવાખ બહાદુર બિરમીલાખાનને કહ્યું કે, “હું આ ખટપટથી દૂર થવા ઇચ્છું છું, કારણકે આ રાજકીય ખટપટ મને પ્રભુથી વિમુખ કરી દે છે.” જો કે અનંતપ્રસાદજી હાલતાં ચાલતાં કે કચેરીમાં કામ કરતાં કરતાં કોઈ પણ વખતે શ્રી સંપ્રદાયનો દિવ્ય મંત્ર “શ્રીમન્ નારાયણ સ્વરૂપૌ શ્વરણં પ્રપદ્યે, શ્રીમન્ નારાયણ નમઃ” આ મહામંત્રથી જરાપણ વિમુખ થતા ન હતા. કચેરીનું કામ ખતમ થાય કે તુરંતજ હરિકીર્તન અથવા તો પ્રભુપદ લખવામાં તેઓ મશગૂલ થઈ જતા.

તેઓ રાજખટપટથી પરેશાન થઈ ગયા હતા. આથી રાધન-પુર-છોડી સર્વે પાટણ આવ્યા, અનંતપ્રસાદજી ઉપર નવાખ એટલા બધા ખુશ હતા કે તેઓ એમને હરેક માસે સો રૂપિયા પગારના મોકલાવ્યા કરતા. પાટણમાં તેઓ જસવંતરાયજી સાથે શાસ્ત્રો અને વેદ પર વાદવિવાદ કરતા ને હરિકથા લખતા. તેમણે પોતે લખેલ “વરાહ ભગવાનનું હરિકીર્તન” જસવંતરાયજીના મકાનમાં ધણી લોકોની સમક્ષ કોઈપણ જાતની શરમ કે સંકોચ વગર એક કથાકારની માફક ગાઈ સંભળાવ્યું. આ સાંભળી જસવંતરાયજીએ તેમને આશીર્વાદ દીધો કે, “તું મહાન ભગવદ્ભક્ત અને હરિકીર્તનાચાર્ય થઈશ.” આ મહાત્મા પંડિતનો આશીર્વાદ સફળ થયો અને હજુ પણ સારાય ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રની જનતા અનંતપ્રસાદજીને “મહાન ભક્ત હરિકીર્તનાચાર્ય અનંતપ્રસાદ”ના નામથી ઓળખે છે.

સુત્સદ્ધી અનંતપ્રસાદજી

સંવત ૧૯૫૨માં નવાખ બહાદુરે અનંતરાયજીને રાધનપુર બોલાવીને તેમને કાયમી દીવાની સોંપી, પરંતુ સંવત ૧૯૫૩ માં નવાખ સ્વર્ગરય થતાં એકમિનિરદેશનની નિમણૂક થઈ. તેના વડા અમલદાર હોર્ડ લાઈટને અનંતપ્રસાદ તરફ મમત્વ હતું, આથી તેમણે તેમને મદેસ-લીખાતાના મુખ્ય અમલદારની જગ્યા અપાવી તેમજ એકમિનિરદેશન બોર્ડના વાર્ષિક પ્રિસિડેન્ટ (ઉપપ્રમુખ)ની જગ્યા પર નિયુક્ત કરાવ્યા. આ ફેરફારથી રાજ્યમાં એવી અધાધુધી વ્યાપી ગઈ કે રાજ્યની પરિસ્થિતિ મંજીર કદાચ એક દિવસ કોઈ એક બદમાસે રાજ્યની નિયંત્રણમાંથી સાદા હાથર રૂપિયા અને કેટલુંક કચેરાન હાથપું અને કાચે લાક જવા ખરે તેને દરખાસ્તની અંદરની ચીજોમાં એક ખૂણમાં મળ્યું. આ વાતની ખબર એક પ્રખર દારા અનંતપ્રસાદજીને મળી રૂપિયાને કચેરાન કમળે કરી લાંબા સમયને ખબર પડેલાં. તેમણે આવી, દરેક સંજોગે નિયંત્રણ

સાંદળેને કેમ ઉઠાડ્યા? મારે તારા ગવૈયાઓનાં રાગરાગિણીમાં ગવાતાં ગીતાં સાંભળવા નથી પરંતુ હું તો એક ભક્તની સાચી ભક્તિથી આવૃત્ત થયેલ હૃદયમાંથી નીકળતા દર્દભર્યા ગીતમાં મારા ગુણાનુવાદ સાંભળવા ઇચ્છું છું. તો પ્રાતઃકાળથીજ તેનું કીર્તન થવા દો.” ગાદીપતિએ પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને તુરંતજ ધર્મશાળાની પાસેજ ન્યાં મહાત્માજી બેઠા હતા ત્યાં પોતાના મુખ્ય માથુસ સાથે સંદેશો કહેવરાવ્યો. અને વધુમાં ઉમેર્યું કે, “આજ સવારથીજ તમારું કીર્તન પ્રભુની સમક્ષ શરૂ કરો.” અનંતપ્રસાદજીને એજ બોધતું હતું. તેમણે તે વખતથી પ્રભુ-કીર્તન શરૂ કર્યું. એ કીર્તન દશરથ-લાલે પ્રકટ કરેલ “શ્રીનાથમાળા” માં છે.

અંથકાર અનંતપ્રસાદજી

આ મુજબ તેમણે “આનંદ” માસિકદ્વારા શ્રીરંગ માહાત્મ્ય, શ્રી જગદ્દિશ માહાત્મ્ય, શ્રી વેંકટેશ માહાત્મ્ય, શ્રીહરિ સ્તવન, શ્રી-રતનાવલિ, સવાઇમાળા અને પ્રપન્નપ્રિય પદો, પ્રભુનો પ્રસાદ, જિતેન્દ્ર સ્તોત્ર, શ્રી ગુરુ પરંપરા પ્રભાવ, શ્રી પ્રાર્થના રત્નમાળા, જીગલગા-નમાળા, શ્રી ભેદમાળા, ધ્યાનમાળા, શ્રી વિકૃલનાથમાળા, શ્રી વેંક-ટનાથમાળા, શ્રી દ્વારકા અને બેટની દીપમાળા, શ્રી યદુગિરિનાથની પ્રસાદી, જ્ઞાન વૈરાગ્ય વગેરે પદો, શ્રીમદ્ ભાગવતના વેણુગીતનો પદ્યમાં તરજુમો, દ્રવિડ વેદાન્ત એટલે હિંમ્ય પ્રબંધ, શરણુગતિ તથા શમાયણુ આલીસી તથા રામભક્તિના પદો, વગેરે છુટક છુટક આ-ખ્યાનો, પદો વગેરે લખ્યાં. એ સઘળાં નાનાં નાનાં પુસ્તકો દશરથ-લાલે ઇપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યાં. નાનાં નાનાં પુસ્તકો છુટક છુટક ને મુસ્કેલીથી મળતાં હતાં, તેમાં વધુ ખર્ચ ઉપરાંત મેળવવામાં અગવડ પણ સહન કરવી પડતી, આથી એ નાની નાની પુસ્તિકાઓને એકઠી કરીને, અનંતપ્રસાદજીના પરમમિત્ર જગસરાના દરબાર શ્રી વાજ-સુરવાળા સાહેબે ભાવિકોને એ મુસ્કેલીમાંથી મુક્ત કરવા માટે “અનં-ત પદસંગ્રહ” નામનું લગભગ ૧૩૦૦ પૃષ્ઠનું એક મોટું પુસ્તક ઇપાવીને પ્રસિદ્ધ કર્યું જે હજી પણ મળે છે. વળી દશરથલાલે આનંદ માસિકમાં આવેલ હરિકથા આખ્યાનો વગેરેને એકઠા કરીને “ચોવીસ આખ્યાન-ભાગ ૧, ૨, ૩, ૪” એ નામે પુસ્તક ઇપાવી ભાવિક જનતામાં તેના પ્રચાર કર્યો.

પાછળથી અનંતપ્રસાદજી, પાટણ, મહેસાણા, દ્વારકા, બેદ વગેરે સ્થળે પદોપકારી અને પરમાર્થી જીવન ગાળતા હતા. ધણુંખરૂં તેઓ અધેરીમાં સર લક્ષ્મીભાઈને ત્યાં રહીને અને લોકકથાઓ કરીને પોતાનું જીવન પ્રભુમય રીતે ગાળતા હતા. તેમની ખાસિયત એવી હતી કે જ્યાં તેઓ ઉતરતા ત્યાં પોતાનું કામ પેનાની જાતે કરી લેતા. પોતાનું વસ્ત્ર પણ પેનાનો હતા નાખનો મોકર એ હા

જાસિન પુખ્તો અને સુગંધિત ધૂપથી
 ગારીમાં મુકીને, જરા સ્વરથ
 દતા તેમને નજદીક
 વિવરણ સાર કર્યું.
 નવું. ૧૦૫ ડીમી
 ત્યારે શ્રીકૃષ્ણજન્મના
 રસી "નન્દ ઘેર આનંદ
 ની અને "વાહ પ્રભુ વાહ"
 તેઓ જ્યારે ધૂનમાં હતા ત્યારે
 પણ ન પડી કે અનંતપ્રસાદજી
 હાજર હતા તેઓ સર્વે પ્રભુકીર્તન
 જોયારે ત્રણ વાગે સર્વે બેઠા હતા તે
 ન ધનવંતરી સાર કરી દેશે એવું વાક્ય કાઢ-
 નતાં બોલ્યાં. આ વાક્ય અનંતપ્રસાદજીના કાન
 ઘટ્યા:—

નન્દ મોર્ચિદ નામોચ્ચારણ ભવમન ।

તે સકલા રોગા, સત્યં સત્યં ચદામ્યહમ્ ॥

એવી આજ્ઞા હતી કે પાણીને બદલે ભગવાન શ્રીરંગનાથ-
 તેમને આપ્યા કરવું. આ મુજબ ભજનકીર્તનમાં આખી
 મઠ. વળી આ વખતે તેમના ભત્રીજા અને બીજા સંબંધી
 આખરી મંદવાડના સમાચાર પહોંચ્યાડવામાં આવ્યા હતાં
 પણ આવી પહોંચ્યા.

ડીને દિવસ એટલે અપાક સુદ ત્રીજ ને શુક્રવારના રોજ જગ-
 મગવાનની રથયાત્રાનો દિવસ હતો. દક્ષિણમાં આવેલ મદ્રાસની
 ત્રિપદીમાં શેખાદ્રિ પર્વત ઉપર શ્રીવેંકટેનાથ ભગવાન ઉર્ફે બાલા-
 ન પવિત્ર જૂમિ છે જ્યાં દર શુક્રવારે જોયારે પ્રભુ શ્રીવેંકટેશજીનો
 સ્ત કળશવડે શાઓકત રીતે દૂધ અને જળથી અભિષેક થાય છે.
 નંતપ્રસાદજી તેમનું ધ્યાન ધરવા લાગ્યા. તે વખતે અનંતપ્રસાદજીના
 હૃદયમાંના એક ભક્ત લાલદાસજીએ અનંતપ્રસાદજીએ રચેલ "વેકટ-
 પ્રમાણ"માંથી "શુક્રવારની શોભા"નું નીચેનું પદ ગાયું:—

શુક્રવારે શોભા શ્રીગિરિમાંહી અતિ,
 કરે સ્નાન પતિ, સહસ્ત્ર કળશ વતી. રેકં
 મંગળા માંહે કૂલમાં કૂલ્યા દીધ,
 પુષ્પ જામામાં લાગે 'વિસાગ્રો' શ્રીકા;
 શ્રીનિવાસપતિ. હાં, હાં, હાં, હાં. શુકં
 ન્દાવાને તૈયાર થયા,
 ની ભેટા ભેળા ત્યાં નરનાર થયા;

હાજર હતા. આખું હીવાનખાનું સુવાસિત પ્રુષ્પો અને સુગંધિત ધૂપથી
અરેબી રંજું હતું. દસ વાગ્યા પછી પથારીમાં સમ્રાજે, જરા સ્વસ્થ
ને બાબારામજી અને બીજા સર્વ જેઓ બેઠા હતા તેમને નજદીક
લાગ્યા. તે વખતે શાંતિથી "શ્રીકૃષ્ણજન્મ"નું વિવરણ શરૂ કર્યું.
રંજુ કરીને આખા આખ્યાનનું સ્વસ્થ સમજાવ્યું. ૧૦૫ કીમી
ની તાવ હતો છતાં આખ્યાન કહેતાં કહેતાં જ્યારે શ્રીકૃષ્ણજન્મના
ગિનું વર્ણન આવ્યું ત્યારે તેઓ ભેરશોરથી "નન્દ ઘેર આનંદ
||, જે કનૈયા લાલજી" એ ધૂન લગાવી અને "વાહ પ્રભુ વાહ"
મ કહી તાળી વગાડવા લાગ્યા. તેઓ જ્યારે ધૂનમાં હતા ત્યારે
ઈ નવિન આગંતુકને ખબર પડી કે અનંતપ્રસાદજી
બ્રજ ભિમાર છે. જેઓ ત્યાં હાજર હતા તેઓ સર્વે પ્રભુકીર્તન
ને સ્તોત્ર પાઠ કરતા હતા. બપોરે ત્રણ વાગે સર્વે બેઠા હતા તે
ખતે દમનગૌરી 'ભગવાન ધનવંતરી સાહે કરી દેશે' એવું વાક્ય કાઢ-
ી સાથે વાત કરતાં કરતાં બોલ્યાં. આ વાક્ય અનંતપ્રસાદજીના કાન
ર પડતાંજ તેઓ બોલ્યા:—

અચ્યુતાનંદ ગોવિંદ નામોચ્ચારણ ભવમન ।

ન સ્યંતિ સફલા રોગા, સત્યં સત્યં વદામ્યહમ્ ॥

તેમની એવી આશા હતી કે પાણીને બદલે ભગવાન શ્રીરંગનાથ-
નું તીર્થજળ તેમને આપ્યા કરવું. આ મુજબ ભજનકીર્તનમાં આખી
રાત વીતી ગઈ. વળી આ વખતે તેમના ભત્રીજા અને બીજા સંબંધી
જેમને આ આખરી મંદવાડના સમાચાર પહોંચાડવામાં આવ્યા હતાં
તે સર્વે પણ આવી પહોંચ્યા.

બીજે દિવસ એટલે અપાક સુદ ત્રીજ ને શુક્રવારના રાજ જગ-
નાથ ભગવાનની રથયાત્રાનો દિવસ હતો. દક્ષિણમાં આવેલ મદ્રાસની
પાસે ત્રિપદીમાં શેખાદ્રિ પર્વત ઉપર શ્રીવેંકટેનાથ ભગવાન ઉર્ફે બાલા-
જીની પવિત્ર ભૂમિ છે જ્યાં દર શુક્રવારે બપોરે પ્રભુ શ્રીવેંકટેશજીને
સહસ્ર કળશવડે શાઓકત રીતે દૂધ અને જળથી અભિષેક થાય છે.
અનંતપ્રસાદજી તેમનું ધ્યાન ધરવા લાગ્યા. તે વખતે અનંતપ્રસાદજીના
શિષ્યોમાંના એક ભક્ત લાલદાસજીએ અનંતપ્રસાદજીએ રચેલ "વેંકટે-
શભાળા"માંથી "શુક્રવારની શોભા"નું નીચેનું પદ ગાયું:—

શુક્રવારે શોભા શ્રીગિરિમાંહી અતિ,

કરે સ્નાન પતિ, સહસ્ર કળશ વતી. ટકો
મંગળા માંહે કૂલમાં કૂલ્યા દીસ,

પુષ્પ ભ્રમામાં લાગે 'વિસામો' મીઠા;

દિવ્ય મુઆદિતિ, શ્રીનિવાસપતિ. હાં, હાં, હાં, હાં. શુકો
જમી જુકો ન્હાવાને તૈયાર થયા,

આવી સેરા બેળા ત્યાં નરનાર ધયા;

સ્થ અનંતપ્રસાદજીકૃત પુસ્તકોની યાદિ

ગુજરાતી

મહ વાલ્મીકિ રામાયણ
(૬માં)	૨૦ વૈકુંઠનાથમાળા
મહ મહાભારત (૫૬માં)	૨૧ વિઠ્ઠલનાથમાળા
મહ ભાગવત ક્ષેત્રમય	૨૨ પ્રપન્નનાથમાળા
૥ (૫૬માં)	૨૩ સવાઈમાળા
મહ ભગવદ્ગીતા (અર્થ
વિચ્છેદ સાથે)	૨૪ દીપમાળા
પરિવર્ણ	૨૫ ગાનમાળા
ભગવત ગુણ દર્શન અને
વેદ્યસહસ્રનામ	૨૬ સદુપદેશ રત્નમાળા
ભુક્ટેવી (નવલકથા)	૨૭ જુગલ ગાનમાળા
વેદાલકષી (નવલકથા)	૨૮ શ્રીગુજરાતી સ્તોત્ર રત્નાવલિ
ત્રિદંપતી (નવલકથા)	૨૯ શ્રી વિષ્ણુ તત્ત્વપ્રકાશ (વિવે-
ચન સાથે ભાષાંતર)
દિગ્દર્શિનિય (નાટક)	૩૦ શ્રી પ્રપન્નામૃત ભાષાંતર
(વિવેચન સાથે)
મહાપ્રવાલ દ્વારમાળા	૩૧ સત્યચિત્ર
ભાગ ૧-૨-૩.	૩૨ રાધાવેન્દ્ર અને રમાદેવી
(નવલકથા)
પ્રભુનો પ્રસાદ	૩૩ માધુરી (નવલકથા)
ગુજરાતીમાં ગીતા	૩૪ પ્રપન્નપ્રિય પન્ડિતી
મનિનો મહિમા	૩૫ દયાચતક
ચોવીસ આખ્યાન	૩૬ પ્રપન્નપ્રિય સ્તોત્ર રત્નાવલિ
ભાગ. ૧-૨-૩.	૩૭ જિતેન્દ્ર સ્તોત્ર
ભાર આખ્યાન ભાગ. ૧	૩૮ સત્ ચરિત્ર સંગ્રહ
ગોદામાન ગાન	૩૯ અનંત પદસંગ્રહ
આલવંદાર સ્તોત્ર પદ (વિવે-
ચન સાથે)	૪૦ અનંત આખ્યાનમાળા
ભા. ૧-૨.
આનમાળા	

હિન્દી

અલ્પસૂત્ર ભાષ્ય	૪ રાસારંગ
મદનવ	૫ આત્મ વિવેચન
ગોદામાન ગાન (અર્થ
વિવેચન સાથે)	૬ પદમાળા પ્રસાદી
	૭ પદ્યગીત

उत्तम चरित्रोना फागल

(અનુભવીઓના ઐક્યમાં)

[illegible]

વિષ્ણુની લક્ષ્મી શું આલી. ક્યાં
કરતું કમળ શ્રી તે દીધું શું ફેંકી, બોલ મને માર આલી. ક્યાં
દેવી નથી અડે પદ તુજ ભૂને, કર મુજને ભાગ્યશાળી. ક્યાં
વીર સક્રમી સંગ અહીં વશ, રાખીશ ત્રેમથી પાળી. ક્યાં
સામું તો બે જરા શરમ તજીને, બોલ દૃઢ્ય કર ખાલી. ક્યાં

૫૬

“તેરા કુમલા જીવરવા”

ઘણા બહાલા નગરીપતિ બહાલા નગરીપતિ;
અહો ઘણા બહાલા નગરીપતિ, વદી સતી ઘણા બહાલા. ટેક.
અહીં આવી એટલુંજ જાણું, નવ જાણું હું અથ ધતિ. વદી
માણવું આપથી વિવિધ વિષયસુખ, છેજ વિચારીએ મતિ. વદી
વસીએ આંહી સો વરસે, રંગે રમીએ ઉમંગથી. વદી
કોઈ અભાગી કોઈ છેત્યાગી, લાગી લગની તમારી અતિ. વદી
શુદ્ધ સ્વર્ગ ધર્મ પરમસુખદાયક, ગણું ગ્રાહક મારા પતિ. વદી

વસંતતિલકા

શ્રી ને પુરુષ કરી એવી રીતે કરાર,
વર્ષો રહ્યાં શત પુરે ધરીને કરાર;
સ્વામી સમાવડ રૂઢી સખી પ્રેમવાળી,
સ્વામી સમાવડ શકી પ્રેમ વાળી.

ચોપાઈ

નરનારી માણે છે મોજ, વિધ વિધ લોગ લોગવે રોજ;
ઉન્હાણે જળકીડા કરે અન્ય દેશમાં બેઠે નીસરે.
ઉપર જવા સાત છે દ્વાર નીચે જવા દ્વાર બે ઠાર;
પાંચ પૂર્વ બે પશ્ચિમ મહીં દક્ષિણ ઉત્તર અડેકે તહીં.

લાવણી

ખઘોતા આવિર્મુખી દ્વારા જાય પૂર્વ માંહે જ્યારે,
વિભ્રાન્જિત દેશે રહે ધુમાન નામ મિત્ર ત્યારે હારે;
નલિની અને નાલિની દ્વારા જાય પૂર્વમાં જેણી વાર,
સૌરભ દેશે મિત્ર નામ અવધુત સંગે રહે રૂઢી પ્રકાર.
મુખ્યા નામ મુખ્ય દરવાજે ઉગમણીગમ જાય જદા,
આપણ બહુન દેશે વિષણુ રક્ષણ સખા રહે સંગ તદા;

રાગ કારી

‘એ રહ્યા મેં તો ઉનકો બચન દેહેહારી’ એ ઢાળ.

સખિ માન માન મનહારી, ભારી જૂલ થઈ ગઈ ખ્યારી મહારો,
રાજ ભલે કર છડેં છજ કિંકર માનીશ એ હિતહારી. ભારીં
કહે તે કરું ન કરું ન સુરથી બોલ તે લઈ હું સ્વીકારી. ભારીં
કામે પીણઈ કૃપા ચિત્ત ચાહું, થા ઝડ, રીઝવ નારી. ભારીં

ભુજંગી

“ પ્રારથું ” એ રાગ.

શુભી ભૂપતિની સ્તુતી એ સુનારી,
ઉઠી નહાઈ શુંગારીને એ સુનારી;
પતિ પાસે આવી અતિ માન રાખી,
દીધો હહાવ ઇર્ષા મતિમાં ન રાખી.

હરિગીત

અગ્નીઆરસો તો પુત્ર ને પુત્રીઓ પણ થઈ સામગ્રી,
મત્યેક પરજાવ્યા થયા પોત્રો નહિ આશા મટી;
પાંચાસ દેશપતિ પુરંજનનું કુકુંબ વધે ગયું,
પણ એ રાકળ ગુપ્ત તો અરેરે શુભાની અવધે ગયું.

સાખી

હતી આપતિ નરપતિ શિર પર આ સંપતિની સંગે,
ચંદ્રવેગ ગમ્યર્થ નરેશ અરિ હતો સકળ પ્રસંગે;
ગાંધર્વો ને ગાંધર્વો ત્રણસેં સાઠની જોડી,
અર્ધો દાળી અર્ધો ઘોળી રહી સંબંધજ જોડી.
ચંદ્રવેગનું સેન પ્રબળ નગરી છૂટે ન ધરાતાં,
નામ પાંચ દુષ્ટાવાજો સહાશ લાથો નહિ ગણસાગં;
લાથો એકસો બહુધી વર્ષો સો ગુધી તે સુર,
તેથી નિર્બળ બન્યા નહિ મુંઝાયો પુરપતિ હર.

ગીતિ

હવે મુખે રહી સાખીઓ, બોચરણ લાગે રર નેતરનો;
નાર વસે વસનરે ચીપતિ લાલતી રતિએ નવ વસંતી.

ગોપાલની સાથ

૧. ગોપાલ પાસે એક જુદી, નવ મીઠી બિયારી હતી.
 ૨. તેની સાથે એક કોડી, અને એક મુખ પાસે
 ૩. એક જુદી જુદી બિયારી, અને એકીપાસે એક
 ૪. એક જુદી જુદી બિયારી, અને એકીપાસે એક
 ૫. એક જુદી જુદી બિયારી, અને એકીપાસે એક
 ૬. એક જુદી જુદી બિયારી, અને એકીપાસે એક

પી ૩

૧. ગોપાલ પાસે એક જુદી, નવ મીઠી બિયારી હતી.
 ૨. તેની સાથે એક કોડી, અને એક મુખ પાસે
 ૩. એક જુદી જુદી બિયારી, અને એકીપાસે એક
 ૪. એક જુદી જુદી બિયારી, અને એકીપાસે એક
 ૫. એક જુદી જુદી બિયારી, અને એકીપાસે એક
 ૬. એક જુદી જુદી બિયારી, અને એકીપાસે એક

૧. ૩ ૬

૧. ગોપાલ પાસે એક જુદી, નવ મીઠી બિયારી હતી.
 ૨. તેની સાથે એક કોડી, અને એક મુખ પાસે
 ૩. એક જુદી જુદી બિયારી, અને એકીપાસે એક
 ૪. એક જુદી જુદી બિયારી, અને એકીપાસે એક
 ૫. એક જુદી જુદી બિયારી, અને એકીપાસે એક
 ૬. એક જુદી જુદી બિયારી, અને એકીપાસે એક

યા કામાશયો જીવ-ઉચ્ચાવચપથા ઝમન્ ।

ઔપર્યધો વા મધ્યે વા યાતિ દિષ્ટં પ્રિયાપ્રિયમ્ ॥૩૧॥

દુઃસ્વેપ્તેકતરેણાપિ દૈવમૃતાત્મહેતુષુ ।

જીવસ્ય ન વ્યવચ્છેદઃ સ્યાચ્ચેતત્તત્પ્રતિક્રિયા ॥૩૨॥

યથા હિ પુરુષો ભારં શિરસા ગુરુમુદ્રહન્ ।

તં સ્કંધેન સ આધેતે તથા સર્વાઃ પ્રતિક્રિયાઃ ॥૩૩॥

જેમ કુધાથી ઘેરાયલો કુતરો દીન બની ઘેર ઘેર
ઠટે છે અને પોતાના ભાગ્ય પ્રમાણે ઠાઠ ઠેકાણે લાકડીના
મારને અથવા ઠાઠ ઠેકાણે અન્નને પ્રાપ્ત કરે છે તેમ કામ-
ગાની વાસનાવાળો જીવ ઉચ્ચ-નીચ ભાગે-ઉપર નીચે કે
મધ્યલોકમાં એટલે સ્વર્ગ, મર્ત્ય કે પાતાળ લોકમાં બટકતો
પોતાના ભાગ્ય પ્રમાણે (દેવ, મનુષ્ય, પશુ-પક્ષી કે સર્પાદિ
ધર્મને) પ્રિય-અપ્રિય-સુખદુઃખને પામ્યા કરે છે. જે કદાચ
તેનો (દુઃખાદિથી છૂટવાનો) ઉપાય કરવામાં આવે છે તો પણ
આધિદૈવિક (દૈવથી પ્રાપ્ત થતાં), આધિભૌતિક (પ્રાણીઓ-
થી થતાં) અને આધ્યાત્મિક (શરીરથી થતાં) દુઃખોમાંના
ઠાઠ એકાદ દુઃખથી પણ તેનો છૂટકારો થતો નથી. જેમ
ઠાઠ પુરુષ માથા પર વજનહાર ભાર ઉચ્છીને જતો હોય
ત્યારે તે ભાર માથા પર અનુભવ જણાય છે એટલે તેને ત્યાંથી
બહાલીને ખાંધ ઉપર ઉપાડે છે, પણ તેમ કરવાથી તે ભાર
કંઈ ઓછો થઈ જતો નથી. આ રીતે દુઃખોને દૂર કરવાના
ઉપાયો સંખ્યા પલ્લ તેવું છે. એકમાંથી છૂટી બીજામાં પડવું
પડે છે-પણ દુઃખનો બોજ કદી દૂર કરી શકાતોય નથી. એ
આ સિદ્ધાંતિ છે તો પ્રશ્ન એ થાય છે કે આ દુઃખને દૂર કરવા
માટે ઠાઠજ ઉપાય નથી? આના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે દુઃખ
દૂર કરવાનો ઉપાય યોગ્ય છે અને તે આ વાતોઃ—

અસાત્મનોર્ઘમૃતસ્ય સત્ત્વોન્નર્ઘપરંપરા ।

સંસૃજિન્નદ્વપરચ્છેદો સ્વભાસા સમસા મુર્તિ ॥૩૬॥

સર્વ પુરુષાર્થસ્વરૂપ એવા આ સ્વભાસને અસાત્મનોર્ઘ

અયા કામાશયો જીવ ઉચ્ચાત્ત્રપથ્યા અમન્ ।

ઉપર્યધો વા મધ્યે વા યાતિ દિષ્ટં પ્રિયાપ્રિયમ્ ॥૩૧॥

દુઃસ્વેન્નેકતરેણાપિ દૈવમૂતાત્મદેતુષુ ।

જીવંસ્ય ન વ્યવચ્છેદઃ સ્પાન્નેત્તત્તત્પ્રતિક્રિયા ॥૩૨॥

યથા હિ પુરુષો ભારં શિરસા ગુરુમુદ્ગહન્ ।

તં સ્કંધેન સ આઘત્તે તથા સર્વાઃ પ્રતિક્રિયાઃ ॥૩૩॥

જેમ કુધાથી ઘેરાયલો કુતરો દીન જાની ઘેર ઘેર ભટકે છે અને પોતાના ભાગ્ય પ્રમાણે કોઈ કોઈએ લાકડીના નારને અથવા કોઈ કોઈએ અગ્નને પ્રાપ્ત કરે છે તેમ કામ-જાની વાતનાવાળો જીવ ઉચ્ચ-નીચ માગે-ઉપર નીચે કે મધ્યલોકમાં એટલે સ્વર્ગ, મર્ત્ય કે પાતાળ લોકમાં ભટકતો પોતાના ભાગ્ય પ્રમાણે (દેવ, મનુષ્ય, પશુ-પક્ષી કે સર્પાદિ થઈને) પ્રિય-અપ્રિય-મુખડુઃખને પામ્યા કરે છે. જો કદાચ તેનો (દુઃખાદિથી છૂટવાનો) ઉપાય કરવામાં આવે છે તો પણ આધિદૈવિક (દૈવથી પ્રાપ્ત થતાં), આધિભૌતિક (પ્રાણીઓ-થી થતાં) અને આધ્યાત્મિક (શરીરથી થતાં) દુઃખોમાંના કોઈ એકાદ દુઃખથી પણ તેનો છૂટકારો થતો નથી. જેમ કોઈ પુરુષ માથા પર વજનહાર ભાર ઉઘડીને જતો હોય ત્યારે તે ભાર માથા પર અસહ્ય જણાય છે એટલે તેને ત્યાંથી બદલીને ખાંધ ઉપર ઉપાડે છે, પણ તેમ કરવાથી તે ભાર કંઈ ઓછો થઈ જતો નથી. આ રીતે દુઃખોને દૂર કરવાના ઉપાયો સંબંધે પણ તેવુંજ છે. એકમાંથી છૂટી જીભમાં પકડું પડે છે-પણ દુઃખનો બોજ કદી દૂર કરી શકાતોજ નથી. જો આ સ્થિતિ છે તો પ્રશ્ન એ થાય છે કે આ દુઃખને દૂર કરવા માટે કોઈજ ઉપાય નથી? આના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે દુઃખ દૂર કરવાનો ઉપાય ચોક્કસ છે અને તે આ રહ્યોઃ—

અપાન્મનોર્ધ્વમૂતસ્ય યતોઽનર્પપરંપરા ।

સંનૃતિમ્નદ્વપરચ્છેદો ભવન્ત્યા પરમયા ગુરો ॥૩૬॥

૪૨૧ પુરુષાર્થસૂત્ર એવા જ્ઞઃ સ્વામીને જ્ઞાનથી

[illegible]

$\frac{1}{2} \left(\frac{1}{2} \right) = \frac{1}{4}$

1. *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud.

[illegible]

4 8

9

મરીચિ, અત્રિ, અંગિરા, પુલસ્ત્ય, પુલહ, કંતુ, ભૃગુ, વસિષ્ઠ અને હું—નારદ સુધીના અમે સર્વે બ્રહ્મવાદીઓ છીએ, વાણીના પંતિઓ છીએ અને તપ, વિદ્યા તથા સમાધિઓથી પરમેશ્વરને જોવા મથીએ છીએ; છતાં સર્વને જોઈ રહેલા તે પરમેશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરી શકતા નથી. એ રીતે સર્વ દેવ-ર્ષિઓ પણ એજ પ્રયાસમાં રોકાયેલા રહે છે; માટે નારદજીએ જે સાર ઉપદેશ આપ્યો છે તેજ ઉપર પ્રમાણે અહીં બતાવ્યો છે. છેવટે નારદજીનાંજ વાક્યમાં જણાવવાનું કે,

હરિર્દેહમૃતામાત્મા સ્વયં પ્રકૃતિરીશ્વરઃ ।

તત્પાદમૂલં શરણં યતઃ ક્ષેમો નૃણામિહ ॥૫૦॥

શ્રીહરિ પ્રાણી માત્રના આત્મા છે; પોતેજ સર્વનું મૂળ-કારણ છે અને ઇશ્વર છે; માટે તેમનું ચરણમૂળ એજ શરણ છે, કે જેથી મનુષ્યોનું આ સંસારમાં કલ્યાણ થાય છે. અર્થાત્ પરમેશ્વરનું પ્રસિદ્ધ નામ શ્રીહરિ છે; દેહને ધારણ કરનાર હરકોઈ દેવ-મનુષ્ય-પશુ-પક્ષી વગેરેના તે આત્મા છે, પ્રકૃતિના પણ તે ઇશ્વર છે એટલે પુરુષ-પ્રકૃતિ, ચેતન-અચેતન, કે જીવ અને માયા-એવાં જે જે તરવો છે તેના ઇશ્વર-નિયંતા શ્રીહરિ પોતેજ છે. તાત્પર્ય એ છે કે પ્રકૃતિ પણ તે પ્રભુને વશ છે અને સર્વ પ્રાણીઓ તે ભગવાનને અધીન છે તેથી જીવે તે પ્રકૃતિથી જો છૂટકું હોય તો તે પ્રકૃતિ જેને અધીન છે તે સર્વેશ્વર પ્રભુને શરણે જવું, અને તે પણ તેમના પાદમૂળમાં એમ કહીને તે સાકાર સર્વેશ્વરનું અહીં સૂચન કરવામાં આવેલ છે. આ રીતે પ્રભુ-શરણ એજ કલ્યાણનો સાચો ઉપાય છે, અને તે ઉપાય-નેજ આચરણમાં મૂકવાથી ‘યતો ન ભયમણ્યપિ’ લે-શમાત્ર પણ બચ રહેતો નથી; અને ‘इति वेद स विद्वान्’ તે પ્રમાણે જે જાણે છે તેજ ખરો વિદ્વાન છે—જાણી છે, એમ જ્ઞાનદેવણી ઉપનિષદ ઉપદેશે છે. આ જ્ઞાનદેવે દેવા-દિના જ્ઞાનદેવી કોટિગણો કહેવામાં આવ્યો છે. જ્યાં મન તથા વાણીનો વિષય નથી તે એ મહાનંદની પ્રાપ્તિ જેને

...the
... ..
... ..
... ..
... ..

$\frac{1}{2} \left(\frac{1}{2} \right) = \frac{1}{4}$

1. *Chlorophyll a* and *Chlorophyll b* were determined by the method of Lichtenthal and Whistler (1973). The total chlorophyll content was determined by the method of Arar and Cook (1980).

 $\bullet \quad \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{C}$

11

10

શ્રી મરત-અસ્થાન

‘તેમના ગણુ લવોનું વણું

પદ

“ભોરી કરપ કરત ગઈ બરી” એ રાગ.

વિપમય વસમા વિષયો વિષે વસમા. ટેક.

વિશ્વવાસી વિધ્લુ વિષે વસીને,

વિશ્વાસે વશ રહેતો અવશ્ય;

વીશે વંસા વસીશ વિધ્લુ પદે,

વિપમ વાસનાઓ રાખ્ય સ્વવશમાં વિપમયૉ

સાખી

નાલિ નૃપ મરુદેવી સાથે સંતતિ થાવા કાજ,

પણ કયો વિધિ શ્રદ્ધાપૂર્વક પ્રકટયા ત્યાં જગરાજ;

નિજ અંશ થકી હાં-હાં-હાં,

પ્રકટ થવા પાધરાજ ઉચ્ચાં ધરી દાઝ.

ઋષભદેવ અવતાર થયો એ ભણ્યા ગણ્યા ગુણશાળી,

મુરપતિ મુતા જયંતી પરણ્યા થઇ તે મો મુતવાળી.

પતિની વહાલી હાં-હાં-હાં,

પુત્રે થયા મુચાલી ભાગ્યજશાળી.

વમ્મંતતિલકા

આપી અમૂલ્ય ઉપદેશ બધા મુતોને,

દીપો પ્રજોષ્ઠ હિમદા સ્વપ્રજા જનોને;

મોટા મુપુત્ર ભરતે સહુ બાર પાપો,

તાને તદા વનતણા પથને સ્વીકાર્યો.

ગીતિ

વિશ્વરૂપની રુદિના પંચજનનીને ભૂપ ભરત પરણ્યા;

પાંચ પુત્ર પામ્યા તે, ભણ્યા ગણ્યા મુનિ તાન સમાન બન્યા.

૫૬

“અખ મેરી રાધેને” એ રાગ.

ભરતજી જાણીને ઘેલા ગણાય,
જડભરત તેથી કહેવાય. ૨૬.

દાઝયો દુધે છારા કુંકતો, તેમ સંગજ નવ ચાહો.

જ્ઞાન પૂર્વજીં જન્યું રહ્યું છે,
છાના સદા હરિ ધ્યાય. જડભરતજી

બહેરા મુંગા અંધ ગણે કદી, ન ગણે જન ભુલ ખાય;

ચિત્તભ્રમ તો ખુદ તાતે ગણતા,
પરજાવવા ન ચાહો. જડભરતજી

સમાવર્તન મુઘી દિજ દેહો, કરવું ઘટિત ગણાય;

જનોઈ દીધું પણ ગાંડા સુત,
પાળે ન નિયમ જરાય. જડભરતજી

પિતા શીખવે ગાયત્રી પણ, શિખે શીક શુચિ કાય;

ચાર માસ વીત્યા તવ થાક્યા,
ગણ્યા મરત મન માંહો. જડભરતજી

પિતૃ ભાવથી માથાકુટ તો, કરેજ ગયા સદાય;

મથતા મથતા મરી ગયા એ,
મા સતી થઈ શુચિકાય. જડભરતજી

જડ ગાંડા કદીને બોલાવે, સામું તેજ કહેજાય;

વેઠે પકડી કામ કરાવે,
રાકું મુકું ખાય. જડભરતજી

દુઃખ તન સહે છતાં મન ન લાહે, પુષ્ટ બની રહે કાય;

દાર્યા કપડાં ધૂળ અંગ પર,
મહેનત કરીને ખાય. જડભરતજી

ગીતિ

શરમાયા તવ બ્રાતા, ક્યારા કરવા ખેતર પર રાખ્યા;
ત્યાં પણ કામ બગાડ્યું, તોપણ જગજન ભયે રોય સાંખ્યા.

લાવણી

નીચ લોક સેવતા હતા ભદ્રકાળીને,
બળીદાન આપવા લાગ્યા જન ગ્રાહીને.
તે લાગ લઈ નારી ગયો ખરેજ રાંધે,

2000.000.000.000

4241

[illegible]

Figure 6

4 4

•

• •

•

4

5

૫૬

“ હીલ મીલ પનીયાં ” કહેરબો.

અહભુત અવધુત ત્રાહિરે પાહિ,
ક્ષમા માગું પડી પદની માંહી. ૨૬.
ગુપ્ત ગુપ્ત શું આપ દત્તાત્રેય,
જનોઈ કંઈ વિષે છે સોહાઈ. અહભુત૦
કપિલ આશ્રમે જતો હતો હું,
સત્ય શરણ પૂછવાજ આહી. અહભુત૦
ત્યાં શું આપ એજ મુનિ પ્રકટયા,
કોના મુત છે કહો મુખદાઈ. અહભુત૦
સંશય હવે સમાપ્ત મનના,
સર્વ અર્થ સારી શકીશ આંહી. અહભુત૦

અંદ્રાવળા-ભેરવી

જહભરતે કહું ભાઈ તું, જેને ભુપ ગણે છે તે કાય;
હાથ પગો ધડ શિરાતું, ભેગું ખોખું બનેલું જણાય;
મોઢું ખોખું બનેલું સમજાય, પાલખી ભોઈ એ તેવાંજ રાય;
માટીથી નીપજ્યાં માટીજ થાય,
ગર્વ તે ઉપર કેમ કરાય. જહભરતે એમ ભાખ્યું.
પંચ મહાભૂત મુખ્ય છે, માંહે દન્દ્રિય વસી અગીયાર;
એ સહુનું મૂળ પ્રૃથ્વી, માયા ત્રિગુણી તણે વિસ્તાર;
ત્રિગુણી માયા તણે વિસ્તાર, મુખ્ય એકજ એ પાત્રે છે વિકાર;
રિધર રૂપે ન કશું રહેનાર,
માટેજ માન્યો અસાર સંસાર. જહભરતે૦
હું ગણે તે તો મિત્ર છે, દન્દ્રિય મન અને નનથી ઉક;
નિર્વિહારી અવિનાશી એ. આત્મા રહે રહે છે પ્રત્યેક;
આત્મા રહે રહે પ્રત્યેક તે, નથી રહ એ પાર વિવેક;
રહેા દરીદ્રીને બદલાય.
આત્મા એનોએ બધે અધરાય. જહભરતે૦
પ્રૃથ્વીના વિષયો બન્યા. દન્દ્રિય નિજ નિજ અર્થને બળે;
મન તેમાં મુખીપણું કરે. આત્માને તે બધા માંહે તાણે;
આત્માને તે બધાંઆજણીતાણે. મૃદ બને તે એમાં દિનબળે;
પ્રજા ને કર્મ પડી દુગ્ધ ખાય.
વાસના કષ્ટા એ કર્મ સમજાય. જહભરતે૦

... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

૫૬

“ હીન ગીત પનીયાં ” કહેરો.

અદભુત અવધુત ત્રાહિરે પાહિ,
ક્ષમા માગું પડી પદની માંહી. ૨૬.
ગુપ્ત ગુરુ શું આપ દત્તાત્રેય,
જનોઈ કંઠ વિષે છે સોહાઈ. અદભુત
કપિલ આશ્રમે જતો હતો હું,
સત્ય શરણ પૂછવાજ આહી. અદભુત
ત્યાં શું આપ એજ યુનિ પ્રકટયા,
કોના મુત છે કહો મુખદાઈ. અદભુત
સંશય હવે સમાપ્ત મનના,
સર્વ અર્થ સારી શકીશ આંહી. અદભુત

ચંદ્રાવળા-ભેરવી

જડભરતે કહું લોઈ છું, જેને ભુપ ગણે છે તે કાય;
હાથ પગો ધડ શિશુઈ, ભેગું ખોખું બનેલું જણાય;
માટે ખોખું બનેલું સમજાય, પાસખી લોઈ એ તેવાંજ રાય;
મારીથી નીપજ્યાં માટીજ થાય,
ગર્વ તે ઉપર દેમ કરાય. જડભરતે એમ લાખ્યું.
પંચ મહાભૂત મુખ્ય છે, માંહે ઇન્દ્રિય વસી અગીયાર;
એ સહુઈ મૂળ પ્રકૃતિ, માયા ત્રિગુણી તણે વિસ્તાર;
ત્રિગુણી માયા તણે વિસ્તાર, મુખ્ય એકજ એ પામે છે વિકાર;
સ્થિર રૂપે ન કશું રહેનાર,
માટેજ માન્યો અગાર સંસાર. જડભરતે
હું ગણે તે તો સિત્ત છે, ઇન્દ્રિય મન અને તનધી છેક;
નિર્વિકારી અવિનાશી એ, આત્મા દહે દહે છે પ્રત્યેક;
આત્મા દહે દહે પ્રત્યેક તે, નથી દહે એ ધાર વિવેક;
દહે ફરીફરીને બદલાય,
આત્મા એનોએ બધે અથડાય. જડભરતે
પ્રકૃતિના વિપયો બન્યા, ઇન્દ્રિય નિજ નિજ અર્થને જાણે;
મન તેમાં મુખીપણું કરે, આત્માને તે બધા માંહે તાણે;
આત્માને તે બધાંજો ભણીતાણે, મૂઠ બને તે એમાં દિનજાણે;
કષ્ટ ને કર્મ પડી ફજા ખાય,
પાસના કષ્ટા એ દેમ સમજાય. જડભરતે

પક્ષ પ્રાણે હરે તેમ હુરે નૃપ, કંકર કાંઠા બેંકાય;
 આશાના પહાડ ચઢે ઉતરે છે, અજગર હોયે ગળાય, ભાગ
 કરડે જંતુ રૂપ દુર્જન વનમાં, મધ સ્રી ભોગવવા આણ;
 માખા સગાં તેના કરડે કે રોતો, ખુદનું ણીજત હુટી જાય. ભાગ
 ટાક તાપે વાયુ ઇંદ્રિયી કોઈ દી, કશુંએ કરી ન શકાય;
 અન્ન આસન ઉતારાઓ કે વાહન, ન મળે ખરચ ખુદ થાય. ભાગ
 એક બીજનું લેવા જતાં વચમાં, કલેશ દેવધી પીડાય;
 માર્ગે મરે તેને મુકે છે પડતાં, જન્મી નવાં સંગી થાય. ભાગ
 વાનર સંગીને વૃક્ષે સેવે તેમ, પરણે તે ઘરમાં પૂરાય;
 ગફલત ગુફા રૂપ મૃત્યુમાં, હાથી કાળધી હુણાય. ભાગ
 આડે રસ્તે પડે ખાડ નર્કમાં, માંડ હુટી પથે જાય;
 હોયે ચઢીને એ પાછા પડે છે, પાર ન કેમે પમાય. ભાગ
 ટું પણ એવોજ છેરે રહુગણ, ચેત હજી મન માંદા;
 સાચા ભોમીયાને શોધી સાધે જ, જેથી મુકામે પહોંચાય. ભાગ

૫૬

“આશો નટવર” એ રાગ.

મુણી બોધ રહુગણ રાજ થયા,
 રાજ થયા પદે બાઝી રહ્યા. મુણી
 વિદાય કરી દઈ સંગીયો, સદા કર્યો વન વાસ;
 શિખી અત્રિક હરત થકી, હોરે ધર્મા અવિનાશ.
 મંગલ મુરત તુરત અનુભવતાં,
 પાપ પુજ બધા દાઝી ગયા. મુણી
 હરતે ત્યાંથી નિસર્ગા, હરિ રસમાં ગુલતાન;
 અંતે દહ તજ વિચર્યા, વિષ્ણુ પરમ પદ સ્થાન.
 રહુગણની પણ એજ ગતિ થઈ ભારીરે.
 ધન્ય ધન્ય ગુરુ ને શિષ્ય તર્યા ભવ તારીરે;
 અનંત સંત બનો એ રીતેજ ભાગ્યવંત.
 એ આશે હરત ગુણે ગાજી કહ્યા. મુણી

આ આખ્યાનથી જે સાર લેવાનો છે તે માટે પ્રયત્ન
 ૫૬ મૂક્યું છે; અને તેજ આશયની શ્રીહરિની આરા શ્રીમદ્
 ભગવદ્ગીતામાં આ પ્રમાણે જોવામાં આવે છે:—

‘અનિત્યમસુખં લોકમિમં પ્રાપ્ય મન્વસ્વ મામ્।’

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

[illegible]

a b c d e

1 2 3 4

• • •

• •

મનને વાળી લઈ દેવળ પ્રભુભજનમાંજ તેને ભેડી દેવું
 જોઈએ. ભગવાન ઋષભદેવે તો જે પ્રમાણે પોતે કહ્યું છે
 તે પ્રમાણે કરી પણ જતાવ્યું છે; તેમની ઘોર તપશ્ચર્યા
 સુવિદિત છે અને તેનું ફળ પણ તેમણે સંપાદન કર્યું છે.
 આ વાત પ્રત્યેક હિંદુ માને છે, અને ભગવાન ઋષભદેવના
 સંબંધમાં જેનો પણ તેમજ માને છે.

ભગવાન ઋષભદેવના ઉપદેશની અસર તેમના કેટલાક
 પુત્રોને એવી થઈ હતી કે, તેમાંના નવ પુત્રો તો મહાન
 યોગેશ્વર જનક રાજાને પણ ઉપદેશ આપનાર થયા હતા.
 કારણકે તેઓ સમજી શક્યા હતા કે ‘શુભસ્ય શીઘ્રં’ અને
 તેથીજ તેઓ આ દુઃખરૂપ સંસારથી સત્વર મુક્ત થઈને
 સુખસાગરમાં મગ્ન થયા હતા; પરંતુ સર્વથી મોટા ભરતના
 મસ્તકે તો પિતાએ રાજ્યકાર્યભાર મૂક્યો હતો અને તે બાળે
 પોતાને ત્યાં કોઈ સુયોગ્ય પુત્ર તે ભાર ઉંચકી શકે તેવો
 ઉત્પન્ન થાય ત્યાંસુધી તેમને ઉપાડવાનો હતો. ભરતજીએ
 તે રાજ્યકાર્યભાર એવી રીતે ઉઠાવ્યો હતો કે, જેના પ્રભા-
 વથી આ ‘ખંડનું’ નામ બદલાઈ જઈને ‘ભરતખંડ’ એ
 પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ થયું અને તે અદ્યાપિયથિત જળવાઈ રહ્યું
 છે, આમ સર્વ પ્રકારે સંસારમાં સુખ તથા વિજય સંપા-
 દન કર્યો છતાં અને એ વસ્તુને ક્ષણભંશુર સમજી પોતાના
 પિતાના ઉપદેશને તથા સદ્ગુણને લક્ષ્યમાં લઈ આ મનુ-
 શ્યદેહને સાર્થક ને સફળ કરવા મહાસમૃદ્ધ રાજ્યલક્ષ્મીનો
 તૃણવત્ ત્યાગ કર્યો ને વનવાસ સ્વીકારી લઈ તપશ્ચર્યાનો
 આરંભ કર્યો. આ બધું તેમણે શા માટે કર્યું હતું ? માત્ર
 વિષયોનો કુસંગ ત્યજવાને તથા પરમાત્માનો પવિત્ર લજ-
 નાનંદ અનુભવવાનેજ. વાત્કાણિક તો તે દુષ્ટ કુસંગ તેમનો
 ત્યજઈ ગયો હતો ને પરમાત્માનો પરમાનંદ તેમને મળવા
 પણ લાગ્યો હતો. આ પ્રસંગ શ્રીમદ્ ભાગવતમાંજ આ
 પ્રમાણે વર્ણવ્યો છે:—“પુલહ ક્ષિપ્રા આશ્રમમાં ભરતજી
 એકલા નિવાસ કરતા હતા. તેમનું અંતઃકરણ શુદ્ધ થયું
 હતું; જાતબીજનાં પુષ્પો, કુંપળો, તુલસી, જળ, કંદ, મૂળ

1. The first part of the document is a list of the names of the members of the committee who have been appointed to the various sub-committees. The names are listed in alphabetical order of the last name.

2. The second part of the document is a list of the names of the members of the committee who have been appointed to the various sub-committees. The names are listed in alphabetical order of the last name.

3. The third part of the document is a list of the names of the members of the committee who have been appointed to the various sub-committees. The names are listed in alphabetical order of the last name.

4. The fourth part of the document is a list of the names of the members of the committee who have been appointed to the various sub-committees. The names are listed in alphabetical order of the last name.

5. The fifth part of the document is a list of the names of the members of the committee who have been appointed to the various sub-committees. The names are listed in alphabetical order of the last name.

6. The sixth part of the document is a list of the names of the members of the committee who have been appointed to the various sub-committees. The names are listed in alphabetical order of the last name.

7. The seventh part of the document is a list of the names of the members of the committee who have been appointed to the various sub-committees. The names are listed in alphabetical order of the last name.

8. The eighth part of the document is a list of the names of the members of the committee who have been appointed to the various sub-committees. The names are listed in alphabetical order of the last name.

9. The ninth part of the document is a list of the names of the members of the committee who have been appointed to the various sub-committees. The names are listed in alphabetical order of the last name.

10. The tenth part of the document is a list of the names of the members of the committee who have been appointed to the various sub-committees. The names are listed in alphabetical order of the last name.

11. The eleventh part of the document is a list of the names of the members of the committee who have been appointed to the various sub-committees. The names are listed in alphabetical order of the last name.

12. The twelfth part of the document is a list of the names of the members of the committee who have been appointed to the various sub-committees. The names are listed in alphabetical order of the last name.

13. The thirteenth part of the document is a list of the names of the members of the committee who have been appointed to the various sub-committees. The names are listed in alphabetical order of the last name.

14. The fourteenth part of the document is a list of the names of the members of the committee who have been appointed to the various sub-committees. The names are listed in alphabetical order of the last name.

15. The fifteenth part of the document is a list of the names of the members of the committee who have been appointed to the various sub-committees. The names are listed in alphabetical order of the last name.

થાય છે; પણ વિષયનો પડછાયોજ નો ત્યજવામાં આવે છે તો શ્રીહરિભજનનું વિસ્મરણ થતું નથી અને નો શ્રીહરિસ્મરણ વિસ્મરણ નહિ તો અન્યનું સ્મરણ કદી પણ સંભવતુંજ નથી. એ રીતે હરિભજન વિના અન્યનું નો સ્મરણજ ન થાય તો તેમાં ક્ષમાવાનું તો કેમજળે ? માટે હરિભજનથી ઉત્તમ લાભ અનુભવાય છે. એક તો વિષયોની નિવૃત્તિ થાય છે અને મુખ્ય ઈષ્ટની પ્રાપ્તિ થાય છે; પણ વિષય સંગથી તો અનિદ્ર પ્રાપ્તિ ને ઈષ્ટ હાનિજ થાય છે.

‘ નો કે પ્રત્યેક પ્રાણી ભૂલને પાત્ર છે ’ એ નિયમ પ્રમાણે આપણી પણ ભૂલ થાય તો તેથી નિરાશ થવાનું કારણ નથી. આ ભરતચરિત્ર ઉપરથીજ એ વસ્તુ સમજાય છે કે, ‘ ભૂલનું દુષ્ણ ભોગવતી વેળા પણ પ્રથમ શ્રીહરિભજનથી જે શુભ સંસ્કાર સંપાદન કર્યા હોય છે તે કદી જતા રહેતા નથી. ભરતજીને મૃગદેહમાં પણ પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ રહીજ હતી; જે અસાધ્ય મનુષ્યને મનુષ્ય શરીરમાં પણ જોવામાં આવતી નથી. આજ અભિપ્રાયથી ભરતજીની પૂર્વજન્મની ભક્તિનો પ્રભાવ દર્શાવતા વેદવ્યાસ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં લખે છે:—

‘ નારાયણાય હરયે નમઃ ક્વચિદ્દાર્દ્દાસ્યન્મૃગત્વમપિ વા સમુદાજિહારા. ’ મૃગનું શરીર ત્યજતીવેળા પણ ભરતજી ‘ નારાયણાય હરયે નમઃ । ’ એવું ઉદાર વચન બોલ્યા હતા; અને તેથી પવિત્ર ગ્રાહણને ઘેર જન્મ્યા હતા. એ રીતે મૃગ-શરીરમાં પણ પૂર્વજન્મનું સ્મરણ રહ્યું હતું જેથી તે શરીરના ત્યાગ સમયે શ્રીહરિને તે નમ્યા હતા; તોપણ મનુષ્યદેહ પ્રાપ્ત થયા પછી તો તેમનું તે સ્મરણ ક્યાંથીજ જાય ? મનુષ્યદેહ પુનઃ મળ્યો ત્યારે તો ‘ દૂધનો ખળ્યો છાશ કુંકે ’ એ રીતે વિષયોના કુસંગથી પોતે દૂરજ રહ્યા અને તેથીજ તેમનું ‘ જડભરત ’ એવું નામ જગતમાં અધાવધિ પ્રખ્યાત છે. એ જડભરતજી કેવા પ્રકારના ‘ જડ ’ હતા; એ વસ્તુ જડ હોકો શું જાણે ? એમનું જડત્વ બીલોએ ન બાણ્ય

[illegible]

— — —

- 1 2 2 2 9 1 6

$$p = \frac{1}{2} \left(1 + \frac{1}{2} \right) = \frac{3}{4}, \quad q = \frac{1}{2} \left(1 - \frac{1}{2} \right) = \frac{1}{4}.$$

... ..

$$m = \frac{1}{2} \left(\frac{1}{\lambda} + \frac{1}{\lambda'} \right) \quad \text{and} \quad n = \frac{1}{2} \left(\frac{1}{\lambda} - \frac{1}{\lambda'} \right)$$

2 4 6 8 10 12 14 16 18 20 22 24 26 28 30 32 34 36 38 40 42 44 46 48 50 52 54 56 58 60 62 64 66 68 70 72 74 76 78 80 82 84 86 88 90 92 94 96 98 100

1990

18

1. 2. 3. 4. 5. 6.

$$u = \frac{1}{2} \left(\frac{1}{2} + \frac{1}{2} \right) = \frac{1}{2}$$
[illegible]

'd o e f i l l y i p t f

4 8 1

•

1

• •

•

• • • • •

— — — — —

1

• •

તિપેવ્યમાણોઽનુદિનં મુમુદ્ધોર્મતિં સતીં ચન્છતિ વાસુદેવે ॥૧૩॥

કેવળ એક પ્રદક્ષણ સત્ય છે; જે પરમાર્થ જ્ઞાનરૂપ છે, વ્યાવહારિક સત્યથી ભિન્ન ખરેખર સત્યસ્વરૂપ છે; વિશુદ્ધ છે-અવિદ્યાથી રહિત છે, એકજ છે-અનેક નથી; બાહ્ય-આભ્યંતર ભેદથી રહિત છે, પરિપૂર્ણ છે, આત્મસ્વરૂપ છે, અત્યંત શાંત છે-નિર્વિકાર છે અને જેને વિદ્વાનો ભગવાન તથા વાસુદેવ કહે છે. આવા પ્રકારનું સ્વરૂપજ્ઞાન તેજ સત્ય છે. હે રહુગણ રાજા ! એ સત્યસ્વરૂપ પ્રદક્ષણી પ્રાપ્તિ મહાપુરુષોના ચરણરજની સેવા કર્યા વિના કેવળ તપથી, યજ્ઞયાગ કર્યા કરવાથી, અતિથિઓ વગેરેને આજ્ઞાન કરવાથી, ઘેર રહીને પરોપકારજ કર્યા કરવાથી, વેદાધ્યયનથી કે જળ, અગ્નિ તથા સૂર્યની ઉપાસના કર્યા કરવાથી પણ થતી નથી; અર્થાત્ કેવળ મહાપુરુષોની સેવા કરવાથીજ પ્રદક્ષણપ્રાપ્તિ થાય છે. કારણકે મહાપુરુષો વિષે વિષયોની વાતોનો નાશ કરનારી કેવળ ભગવાનનીજ શુણ્ઠકથાઓ થયા કરે છે. જેનું નિત્ય સેવન કરવાથી મુમુક્ષુ મનુષ્યને વાસુદેવ ભગવાનમાં ઉત્તમ ભુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ વિષયોમાં અપ્રીતિ અને ભગવાનમાં પ્રીતિ થવાનું મૂળ કારણ ભગવાનની શુણ્ઠકથાઓ કહેવી-સંભળવી તેજ છે. મહાત્મા શુકદેવજી જેવા એમજ કહી ગયા છે તો આપણે તેમનાં ઉપદેશવાક્યો લક્ષ્યમાં લેઈ તેનો સાર શ્રવણ કરીએ એજ સત્ય માર્ગ છે. જેમ જાને તેમ ભક્તિ વ્યાપાર વધારતા જઈ વિષયવ્યાપાર ઓછો કરતા જવું જોઈએ; અને તે માટે અન્ય વિષયનું શ્રવણ-વાચન પણ 'ઓછું' કરી નાખી ભક્તિ-પોષકજ 'શ્રવણ-વાચનમાં' મનને જેટલું પરોવાય તેટલું પરોવવું જોઈએ. મહર્ષિઓને સેવવાનું કૃણ આજ છે; સત્સંગ આજ છે; આથીજ બધું સુધરશે; કમ પણ આજ છે. આરંભ પણ આથીજ થાય છે. શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ અને પછી પાદસેવન હોઈ શકે; તેમજ સરતજી કરતા તેવું અર્ચન તો તેની પણ પછી હોઈ શકે છે. સામાન્ય ભક્તિ-માર્ગ પણ ઉત્તમ છે. તેટલાથી પણ શુકદેવજીએ પરીક્ષિ-

આ છે. વળી બીજું કારણ એ છે કે, કુપાત્રે દાન કરવાથી 'વિદ્યા વિવાદાય પને મદાય' તે ઉપદેશ વિદ્યા કેવળ અન્ય પ્રત્યે વિવાદ કરવામાંજ સાધનનૂત થાય છે. કારણકે દુર્જનો જે વસ્તુ સાર લેવા જેવી હોય છે તેમાંથી અસારજ થઈ જાય છે. તેઓનો સ્વભાવજ તેવા પ્રકારનો હોય છે. 'પીએ રુધીર પય ના પીએ લખી પયોધર ઝાક'—જોને ગાય ભેંસના આંચળ પર મૂક્યો તો તેમાંથી લોહીજ પીવા માંડશે, પણ દૂધ નહિ પીએ. મહારાજ ભર્તૃહરિ આ સંબંધે વિશેષ વિસ્તારથી કહે છે:—

જાહ્યં હીમતિ ગણ્યતે વ્રતરુચૌ દંભઃ શુચૌ કૈતવ્યં ।
શૂરે નિર્ઘૃણતા ઋજૌ વિમતિતા દૈન્યં પ્રિયાલાપિનિ ॥
તેજસ્વિન્યવલિપ્તતા મુચ્ચરતા વ્રત્કર્યશક્તિઃ સ્થિરે ।
કોઽસૌ નામ ગુણો ભવેત્ સ ગુણિનાં યો દુર્જનૈનાંકિતઃ ॥

અર્થાત્ લગ્નમંથુક્ત મનુષ્યમાં જડતા માનવામાં આવે છે; મત ઉપર રુચિવાળામાં દંભ ગણવામાં આવે છે; પવિત્રતાવાળામાં કપટ માનવામાં આવે છે; યૂરા મનુષ્યમાં નિર્ઘૃણતા ગણાય છે; સરળ મનુષ્યમાં શુદ્ધિહીનપણું મનાય છે; પ્રિય ભાષણ કરનાર વિષે હીનતા ગણવામાં આવે છે; તેજસ્વી પુરુષમાં ગર્વિષ્ઠપણું મનાય છે, વક્તા મનુષ્યમાં વાચાળપણું ગણાય છે અને સ્થિર સ્વભાવવાળામાં આસક્તિ ગણાય છે; શુણ્ણવાન મનુષ્યોમાં એવો કયો શુણ્ણ છે કે જેને દુર્જનોએ કલંકરૂપે ન ગણ્યો હોય ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, દુર્જનને ઉપદેશ આપવા જતાં તેને પોતાને હાનિ છે અને ઉપદેશના વિષયને પણ હાનિ છે એમ જાને રીતે હાનિજ લેવામાં આવે છે. જો કે વિષય તો જેવો છે તેવોજ રહેવાનો છે પણ દુર્જનને લાભ કરતાં હાનિ થવા વિશેષ સંભવ રહે છે; એ વધુ વિચારવા જેવું છે. આ ઉપર એક લૌકિક દષ્ટાંત કહેવાય છે:—“એક રજપૂત અને તેની સ્ત્રીએ સંપૂર્ણ મહાભારત સાંભળ્યું. પછી તેઓ બન્ને એ પરસ્પર પૂછ્યું કે મહાભારતમાંથી સાર શો લીધો ?

$$20 \div 4 = 5 \quad 20 \div 5 = 4 \quad 20 \div 2 = 10 \quad 20 \div 10 = 2$$
$$f_{\text{eff}} = f \left(1 - \frac{\beta}{1 + \beta} \right) \quad (6)$$

— 2 —

1997

• • • • •

• • • • •

1990 1991 1992 1993 1994

• • • • •

4 4 4 4 4

1000

1 2 3 4

1 43 9

1 2 3 4

1

4 5

8

4

1988

•

ઉપાય 'એને નિશ્ચિન સંભારો રે, હે સત્જનો !' આ ઉપ-
રથી સાંચારિક દોષ દામજ ન કરવું, એવો નિષેધ કરવામાં
આવતો નથી, પણ જેમ દોષ્ટમાં પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહેવરાવવા-
માં આવે છે કે 'પરમેશ્વરને હાજર બાણી હું જે લખાવીશ
તે સાચું લખાવીશ' તેમ 'શિર ધણી છે દીલ ધારો, એને
નિશ્ચિન સંભારો રે.' કારણકે એથી જય ને લાલચ ગળે
એનાંજ બન્યાં રહેશે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ આજ તાત્પર્યથી
અર્જુનને આજ્ઞા કરે છે:—

તસ્માત્ સર્વેષુ કાલેષુ માગનુસ્મર યુદ્ધય ચ ।

મત્પરિતમનોબુદ્ધિર્માર્મૈવૈવ્યસ્યસંશયઃ ॥

માટે સર્વ કાળે તું મારું સ્મરણ કર અને યુદ્ધ કર.
(તારા વર્ણને લગતું તારું કર્તવ્ય કર્મ તું કર્યો કર.) કેમકે
પોતાના મનને તથા બુદ્ધિને જો તું મારામાં અર્પણ કરી
દઈશ તો મનેજ પ્રાપ્ત થઈશ, એમાં સંશય નથી. અહીં
પણ એજ કહેવામાં આવે છે:—'એને નિશ્ચિન સંભારો રે.'
સૂત પૌરાણિક આ વસ્તુ વિસ્તારથી સમજાવે છે કે:—

અવિસ્મૃતિઃ કૃષ્ણપદારવિંદયોઃ ક્ષિણોત્થમદ્રાણિ ચ શંતનોતિ ।

સશ્વસ્ય શુદ્ધિ પરમાત્મમક્તિ જ્ઞાનં ચ વિજ્ઞાનવિરાગયુક્તમ્ ॥

શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના ચરણકમળનું નિત્ય સ્મરણ તે
અમંગળોનો નાશ કરે છે, કલ્યાણ વિસ્તારે છે, અંતઃકર-
ણની શુદ્ધિ અર્પે છે, પરમાત્મામાં ભક્તિ કરાવે છે અને
વિજ્ઞાન તથા વૈરાગ્યયુક્ત જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે. અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણ-
ના ચરણારવિંદનું સદાકાળ સ્મરણ રહેવાથી શું થાય છે ?
સર્વ અમંગળો નાશ પામે છે; એક સાથે મન જો કામ તો
નજ કરે, એટલે એકમાં રોકાયું હોય તેટલો વખત બીજું
કરતું અટકે, જેથી પાપ તો નજ થાય; વળી તેમના સ્મરણ-
દ્વારા તેમના રૂપ, ગુણ, ચરિત્રનું પણ સ્મરણ થવાથી આપણે
પણ તેવું વર્તન કરતા થઈએ અને તેમને પ્રિય આચરણ
કરવા પ્રેરાઈએ, જેથી કલ્યાણ-પુણ્યની વૃદ્ધિ થાય છે; જેના

44-38861-1000

[illegible]

ચિત્ત-ભારામાંજ લીન રહે છે. દેવર્ષિ નારદ આ વસ્તુ પર દષ્ટાંતપૂર્વક કહે છે:—

વૈરેણ યં નૃપતયઃ શિશુપાલપૌંદ્ર
શાલ્વાદયોગતિવિલાસવિલોકનાદ્યૈઃ ।
ધ્યાનંત આહુતધિયઃ શયનાસનાદૌ
તત્સામ્યમાપુરનુરક્તધિયા પુનઃ કિમ્ ॥

શિશુપાલ, પૌંદ્રક, શાલ્વ આદિ રાજાઓ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની ગતિ, વિલાસ, વિલોકન આદિદ્વારા સૂતાં-બેસતાં વૈરભાવે તેમનું ધ્યાન કયાં કરતા હતા અને તે ધ્યાનદ્વારા તેમની બુદ્ધિ ભગવાનમાં આકર્ષાઈ જતાં તેઓ તેમની સમાનતાને પામ્યા છે. (આ રીતે વૈરભાવે ભગવત્સ્મરણ કરતાં તેઓ ઉત્તમ ગતિને જો પામ્યા) તો પછી તે ભગવાનમાં પ્રેમયુક્ત બુદ્ધિથી ચિત્તને સ્થાપી હઈ તેમનું જો ધ્યાન કરવામાં આવે તો તેમાં કહેવુંજ શું? અર્થાત્ પ્રેમ-પૂર્વક ભગવત્સ્મરણ કરનારને ભગવત્પ્રાપ્તિ અવશ્ય થાય છે. તેજ આશયથી અહીં અગ્રે કહીએ છીએ:—‘છે ધણી શિર દિલ ધારે, બાવે નિશદિન સંભારે ર.’ જેનું સ્મરણ કરવાનું છે તેનેજ માટે અગ્રે ‘ધણી’ શબ્દ વાપર્યો છે. ‘શિર ધણી છે દિલ ધારે, બાવે નિશદિન સંભારે ર.’ ધણી એટલે ‘ધની’ ધનવાળો-કંઈક મોલકતવાળો જે હોય તે માલીક. કંઈક ધન આપણી પાસે પણ છે, પરંતુ પૈસા એજ ધન કહેવાય એમ નથી. જેમ ‘ગોધન’-ગાય રૂપ મોલકત-એમ હરકોઈ મોલકત અથવા ગમે તે પદાર્થ ‘ધન’ કહી શકાય છે. આમ સર્વે કોઈ પદાર્થ માત્રનો ખરો માલીક કોણ? ધન શબ્દથી કહેવાતા પ્રત્યેક પદાર્થ ઉપર જેની માલિકી છે તે ધની કે ધણી હોને કહી શકાય? શબ્દ તો શું વિચારમાં છે? દેવો કે પ્રજા પણ માલુમી, મોક્ષ અને પરતંત્ર છે; સાચા ધની નથી. ત્યારે સાચો ધની કોણ? આ વિશે મુનિ કહે છે:—

ઈર્મીશરાણાં પરમં મહેશ્વરં સં દેવતાનાં પરમં ચ દેવતન્ ।

પ્રધાન તથા ક્ષેત્રજ્ઞના (પ્રકૃતિ-પુરુષના) સ્વામી છે.' અર્થાત્ અચિત્ અને ચિત્ના પતિ ભગવાનજ છે; અને તે બન્ને પ્રકારના ધન ઉપરનું સ્વામિત્વ ક્યાં રહીને ભગવાન કરે છે, તે પણ શ્રુતિ જણાવે છે. આ બેના સંયોગથી જે કંઈ ઉત્પન્ન થાય છે તે બધું-કંઈ પણ બાકી ન રહી જાય-તે માટે આ ગીતાણના વાક્યમાં ' યાવત્ ' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. શ્રુતિ પણ કહે છે:-

यच्च किंच जगत् सर्वं दृश्यते श्रूयतेऽपि वा ।

अंतर्बहिश्च तत् सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः ॥

જે કંઈ આ સર્વ જગત્ દેખાય છે અથવા સંભળાય છે પૃથ્વી-જળ-સૂર્ય-ચંદ્ર વગેરે દેખાય છે અને સ્વર્ગ-પાતાળ વગેરે સંભળાય છે, તે સર્વમાં અંદર ને બહાર શ્રીનારાયણ વ્યાપીને રહ્યા છે. આ રીતે સર્વના ધણીને ઓળખવાને અમે અહીં કહી રહ્યા છીએ- ' અચિત્-ચિત્માં વાસી ' આથી પણ વધારે ઓળખાણ આપવા માટે કહેવામાં આવ્યું છે:- ' વિભુ ઇશ અવિનાશી ' વિભુ-એટલે જેનાથી બીજો કોઈ પણ મોટો નથી. અચિત્ કે ચિત્ સિવાય કંઈ હોય કે ન હોય તો પણ તે તો સર્વત્ર છેજ અને તે અવિનાશી છે-સદા સર્વત્ર સદિ કે પ્રલય ગમે તે થાય-અચિત્ ચિત્ની ગમે તે દશા થાય પણ તે તો અવિચ્યુત દશામાંજ રહે છે, તે કદી ન હોય એમ બનતુંજ નથી. માત્ર અચિત્ અને ચિત્ બન્ને વચ્ચે જગતદશામાં હોય છે ત્યારે તેની સત્તા-શક્તિની સમજ પડે છે કે તે ધણી છે-ખરેખરે માલીક છે. વેદાંત શાસ્ત્રમાં જે જે મુખ્ય ઉપનિષદોને પ્રમાણભૂત માનવામાં આવે છે તેમાં પણ સર્વથી વિશેષ પ્રમાણભૂત ઉપનિષદ્ ' દેશાવાસ્ય ' નામનું પહેલું માનવામાં આવે છે આ ઉપનિષદ્માં પહેલીજ શ્રુતિ આ પ્રમાણે કહે છે:- ' દેશાવાસ્યમિદં સર્વં યત્ કિંચ જગત્યાં જગત્ । ' આ જગતમાં જે કંઈ બેવામાં આવે છે તે સર્વ, ઇશ-પરમાત્માથી વસાયતું છે તે તે સર્વમાં નિયંતા ધણી

1947-1948 年 10 月 1 日

1. 1947-1948 年 10 月 1 日

2. 1947-1948 年 10 月 1 日

3. 1947-1948 年 10 月 1 日

4. 1947-1948 年 10 月 1 日

5. 1947-1948 年 10 月 1 日

6. 1947-1948 年 10 月 1 日

7. 1947-1948 年 10 月 1 日

8. 1947-1948 年 10 月 1 日

9. 1947-1948 年 10 月 1 日

10. 1947-1948 年 10 月 1 日

11. 1947-1948 年 10 月 1 日

12. 1947-1948 年 10 月 1 日

13. 1947-1948 年 10 月 1 日

14. 1947-1948 年 10 月 1 日

15. 1947-1948 年 10 月 1 日

16. 1947-1948 年 10 月 1 日

17. 1947-1948 年 10 月 1 日

18. 1947-1948 年 10 月 1 日

19. 1947-1948 年 10 月 1 日

20. 1947-1948 年 10 月 1 日

21. 1947-1948 年 10 月 1 日

22. 1947-1948 年 10 月 1 日

23. 1947-1948 年 10 月 1 日

24. 1947-1948 年 10 月 1 日

25. 1947-1948 年 10 月 1 日

વધુ સ્પષ્ટ કરવાને ઐતિહાસિક સંબંધન તથા દુર્જનનું દષ્ટાંત
અને અહીં આપીએ છીએ. પિતા હિરણ્યકશિપુ તે દુર્જન
અને પુત્ર પ્રહ્લાદ તે સંબંધન, તે આ પ્રમાણે છે:—

શ્રી પ્રહ્લાદ-આખ્યાન

॥ મંગલાચરણ ॥

પ્રહ્લાદાસ્તિ યદીશ્વરો વદ હરિઃ સર્વત્ર મે દર્શય ।

સ્તંભે ચૈવમિતિ દ્યુવંતમસુરં તન્નાવિરાસીદ્ધરિઃ ॥

વક્ષસ્તસ્ય વિદારયન્નિજનસૈર્વાત્સલ્યમાપાદયન્ ।

આર્તત્રાણપરાયણઃ સ મગવાન્નારાયણો મે ગતિઃ ॥

પિતા-હિરણ્યકશિપુ, પુત્ર-પ્રહ્લાદને પૂછે છે:—‘અરે
ઓ પ્રહ્લાદ! શું ઇશ્વર કહે છે? જો હોય તો બોલી નાખ
અને સર્વ સ્થળે તું મને જતાવી દે, બોલ, આ થાંભલામાં
છે?’ અમુર હિરણ્યકશિપુ પ્રહ્લાદને ધમકાવીને એમ પૂછી
રહ્યો છે તેટલામાં તો શ્રીહરિ તે થાંભલામાંજ પ્રકટ થયા;
તેના વક્ષઃસ્થળને પોતાના નખોથી ચીરી નાખ્યું, અને
પ્રહ્લાદપર પ્રેમ કયો. એ રીતે દુઃખીઓનું રક્ષણ કરવામાં
તરપર રહેલા જગવાન નારાયણ મારી ગતિ યાઓ-મારૂં
ચરણ યાઓ.

શાદ્દલવિહીકિત છંદ

૧ પ્રહ્લાદ! શું દર્શ છે કહે! હરિ, સર્વત્ર રખું અરે!
સ્તંભે એ કહું સાક્ષી પ્રકટ ત્યાં, તેવા થયા તે ખરે;
હારી તેનું નખો વડે દુરૂધને, વાત્સલ્ય પાળ્યું અતિ,
આર્તમાણુ પરાયણ નરદહિ, એ છે અમારી ગતિ.

માટેજ અને ગાયું છે:—

તે સંબંધનો, રિશ્તે મણીરિલ પારો, આવે નિશ્ચિન સંભારો,
મે અભિન-ચિત્રમાં વાસી. વિષ્ણુ દર્શ અવિનાશી;
સંનયુખરાગિ આનંદ અમારો, આવે નિશ્ચિન સંભારો ને.

આ રાત્રનોજ પુલાહો દષ્ટાંતથી રહેર. ૪ છે:—

한글

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

한글서체

લાવણી

હિરણ્યાક્ષ ને હિરણ્યકશિપુ નામ પાંચાં બેડે બ્રાત તણાં;
ત્ય દેહ તે કેમ સ્વીકારે કર્મ કર્મ નિજ તાત તણાં.
પથર લેવી કાયા અંગે પહોં લેવડાં ગાત તણાં;
મુખી થઈ બેઠા ને ભેગાં કર્યાં દુષ્ટ નિજ જાત તણાં.
હિરણ્યાક્ષ તન બળ ન સમાયું ગદા મહા ઉપડ્યો ત્યારે,
સ્વર્ગે જતાં મુરે સહુ નાદા નીચે ફરી પડ્યો ત્યારે.
જળમાં પેઠે ખલજ્યો સાગર વરુણાલયે અટક્યો ત્યારે;
રણ માગ્યું કે હરિ દાખવ્યા મદે વિશેષ ચઢ્યો ત્યારે.

[‘મારી ચોક્કયના પુત્રો, દેવો બનીને જગતમાં ને
પૂજાય છે તો મારા પુત્રો કેમ ન પૂજાય ? ’ આવીં માતાની
ઈચ્છા પુત્રોમાં પેઠી, અને તે ઇચ્છાપ્રકૃતિના કારણથીજ
હિરણ્યાક્ષ પોતાની માનસિક ચોગ્યતા મેળવ્યા વિનાજ
કેવળ શારીરિક બળપરજ કુદો, જેનું પરિણામ:-]

નારદજીવી ભાળ મેળવી છે વરાહ અવતાર થયો,
બૂ પડાવવા પહોંચ્યો લડવા મનમાં ભારે ખાર થયો.
અડ્યો નડ્યો મદચડ્યો લડ્યો બહુ પણ અંતે લાચાર થયો,
પૂરો પડ્યો ન પડ્યો અંત ખુદ જગમાં જયજયકાર થયો.

[એ રીતે બ્રાતાનો વધ થયો, તે જાણી બાકી રહેલો
હિરણ્યકશિપુ દોષે ભરાયો. દેવો તરફ તેનો દ્વેષ પ્રતિ-
દિન વધતો ચાલ્યો. ખરેખર ‘માયે પાપ વધે ને પુણ્યે
પુણ્ય વધે. ’]

‘મનહર છંદ અંથવા કવિત

હિરણ્યાક્ષ બ્રાત થયો મોત વિપ્લુ તણે હાથ;
મુળી વાત હિરણ્યકશિપુ વિફરી ગયો,
બ્રહ્મી ચઢાવી દાંત પીસી કકાલી;
હોઠ ડસી ફફડાવી રંગ અંગના ફરી ગયો.
મરી ગયો ભાઈ દુઃખ ભરી ગયો દીલમાંહી,
કરી ન ગયો કમાઈ સહેજ શુ કરી ગયો;
ત્રિશૂલ ઉપાડી ખૂમ પાડી પાદ પછાડીને,
ફરી વાળી ઘાટી આંખ ફાડી ઉચરી રહ્યો.
હે શખર ! ન્યક્ષ ! શતબાહુ રે ! નમુચિ ! દક્ષ !

9200

உள்ளுயிர் உயிர் உயிர் உயிர் உயிர்

[illegible]

પણ તેમની સાથે પ્રભાઓ પણ લયલીત થઇને નાસી ગઇ ! હવે રાજ્ય કેના પર કરવું ? ગામે બાળી નાખવામાં આવે તો ઉપજ ક્યાંથી આવે ? ગાયો-બળદો મારી નાખવામાં આવે તો ખેતી ક્યા સાધને કરવી ? પ્રભ તથા નોકરોને ત્રાસ આપવામાં આવે તો સુખે સુવાય શી રીતે ? કેના વિશ્વાસ મેળવી શકાય ? આવા વિચારો આવતાં તામસ કર્મથી ઉલટી હાનિ જોવામાં આવી; એટલે હિરણ્યકશિપુ પણ તામસ કર્મથી અટક્યો, કેમકે તામસ કર્મ અતિશય અધમ છે, એમ શ્રીકૃષ્ણ પણ ગીતામાં સૂચવે છે:—

ऊर्ध्वं गच्छंति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठंति राजसाः ।

जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छंति तामसाः ॥

‘સત્વગુણમાં સ્થિતિ કરનારાઓ ઉચ્ચ ગતિને પામે છે, રજોગુણીઓ મધ્યમ ગતિને પામે છે અને અધમ ગુણની વૃત્તિવાળા તામસ લોકો (નરકાદિ) અધોગતિને પામે છે.’ આવા અભિપ્રાયને લક્ષ્યમાં લઈ તામસ કર્મથી તે અટક્યો, પણ રાજસ વિચારો તેને થવા લાગ્યા:—‘મારા બાઇમાં શરીરખળ હતું પણ યોગ્યતા ન હતી, તેથીજ તે માર્યો ગયો છે; માટે મારે યોગ્યતા મેળવવી જોઈએ; પણ તે યોગ્યતા કેમી જેવી હોવી જોઈએ ? આસપાસ વિચારી જોતાં પિતામહ પ્રહલદેવ તરફ તેનું મન ગયું. પિતામહ પ્રહલદેવો હું અજરામર થાઉં. તે શી રીતે તેવા થયા ? કેવળ તપોબળથીજ ! તો મારે પણ તપશ્ચર્યા કરવી જોઈએ અને તેમાં આરાધ્ય દેવ તરીકે પ્રહલદેવને ધરણે જવું જોઈએ.’ આવો વિચાર કરી તેણે પ્રહલદેવને પાતાના ઈષ્ટ-દેવ સ્વીકારી તેમને ઉદ્દેશીને તપશ્ચર્યા શરૂ કરી. ખરું છે કે રજોગુણી પ્રવૃત્તિવાળાઓની દૃષ્ટિ રાજસ દેવનેજ આરાધ્ય-દેવ તરીકે પસંદ કરે છે; રાજસ દેવનેજ મહાન દેવ દેખે છે; જાણી સ્વભાવ પણ આતુરી એટલે તેનું કર્મ પણ રજોગુણી દેવને લગનુંજ રોય ને ? જે મનુષ્ય જેવું કર્મ કરે તેને તેવું રજ મળેજ, જોવા ૧૬ વિચારથી દે.૨ તપશ્ચર્યા તેણે

Figure 1

• 22 •

[illegible]

11. 10. 1964

14

9

1

•

1

1

†

1

•

2

1

100

જળ અંજલિમાંહે કમંડળથી લઈને છીંક્યું દિનિપુત્ર પ્રતિ;
બની વજ્રસ્રોત્ ઝડ તે નીસરો કરજોડી નગી વિનતિ ઉચર્યો.

પ્રહ્લદેવ જગતના કર્તા મનાય છે. ઘણા લોકો તેમ-
નેજ સર્વેશ્વરનું સાક્ષાત્ સ્વરૂપ સમજે છે, તે પ્રમાણે
હિરણ્યકશિપુએ પણ તે દેવને મહાન ઈશ્વર માની લઈ
સ્તુતિપૂર્વક નમસ્કાર કરતાં કહ્યું કે:—

અનંતાવ્યક્તરૂપેણ યેનેદમખિલં તતમ્ ।

ચિદચિચ્છત્કિયુક્તાય તસ્મૈ મગવતે નમઃ ॥

‘અનંત અને અવ્યક્ત સ્વરૂપવાળા જેમણે આ સમગ્ર
જગતને પોતાથી વ્યાપ્ત કર્યું છે તે ચિત્-અચિત્ શક્તિ-
વાળા, ભગવાનને મારા નમસ્કાર હો.’ આ રીતે હિરણ્ય-
કશિપુએ પ્રહ્લાને પ્રહ્લાનુંજ સ્વરૂપ માની લઈ સ્તુતિ કરી,
પણ તે સ્વરૂપ સાક્ષાત્ પ્રહ્લાનું ન હતું કિંતુ પ્રહ્લાનું હતું.
કેમકે સાક્ષાત્ પ્રહ્લા તો ‘યો પ્રહ્લાણં વિદધાતિ પૂર્વ—જે
પહેલાં પ્રહ્લદેવને ઉત્પન્ન કરે છે’ એ શ્રુતિવાક્ય પ્રમાણે
પ્રહ્લાને પણ ઉત્પન્ન કરનાર છે, કર્તાના પણ કર્તા છે અને
તે માટેજ પ્રહ્લા પણ જેમનું ધન છે તેવા ખરા ધણીને
સમરવા અમે હુમણાંજ કહી ગયા છીએ. અહીં જેવા
અસુરે વર્ણવ્યા તેવાજ અમારા ભગવાન છે, પણ તે
પ્રહ્લા નહિ, પરંતુ—

અચિત્-ચિત્માં વાસી ત્રિભુ ઇશ અવિનાશી,
સંત મુખરાશિ આનંદ અમારો, એને નિરાકિન સંભારોરો.

આવા આનંદસ્વરૂપ પ્રભુ તે પ્રહ્લાથી જુદા છે. પ્રહ્લા,
પોતાના ઉપાસકને પોતાની તુલ્ય અજરામર કરી શકે
પણ તે ક્યાં મુખી ? માત્ર પોતાની ગણતરીનાં સો વરો
મુખીજ. પોતાનાં સો વરો પોતાને પણ અસ્ત થવું પડે
છે. આજ અભિપ્રાય ગીતાશ્રમાં ભગવાન કહે છે:—

આવ્રહ્મવનાશ્લોકાઃ પુનરાવર્તિનોઽર્જુન ! ।

હે અર્જુન ! પ્રહ્લલોક મુખીના સર્વ લોકો પુનરા-
અ. ૫

જળ અંજલિમાંહે કમંડળથી લઈને છીંક્યું દિનિપુત્ર પ્રતિ;
મની વજ્રસમા ઝટ તે નીસર્યો કરજોડી નમી વિનતિ ઉચર્યો.

પ્રહ્લદેવ જગતના કર્તા મનાય છે. ઘણા લોકો તેમ-
નેજ સર્વેશ્વરનું સાક્ષાત્ સ્વરૂપ સમજે છે, તે પ્રમાણે
હિરણ્યકશિપુએ પણ તે દેવને મહાત્ ધ્યેય માની લઈ
સ્તુતિપૂર્વક નમસ્કાર કરતાં હાલું કે:—

અનંતાવ્યક્તરૂપેણ યેનેદમશિલં તતમ્ ।

ચિદચિચ્છત્કિયુક્તાય તસ્મૈ ભગવતે નમઃ ॥

‘અનંત અને અવ્યક્ત સ્વરૂપવાળા જેમણે આ સમગ્ર
જગતને પોતાથી વ્યાપ્ત કર્યું છે તે ચિત્-અચિત્ શક્તિ-
વાળા, ભગવાનને મારા નમસ્કાર હો.’ આ રીતે હિરણ્ય-
કશિપુએ પ્રહ્લાને પ્રહ્લાનુંજ સ્વરૂપ માની લઈ સ્તુતિ કરી,
પણ તે સ્વરૂપ સાક્ષાત્ પ્રહ્લાનું ન હતું કિંતુ પ્રહ્લાનું હતું.
કેમકે સાક્ષાત્ પ્રહ્લ તો ‘યો પ્રહ્લાણં વિદધાતિ પૂર્વ—જે
પહેલાં પ્રહ્લદેવને ઉત્પન્ન કરે છે’ એ શ્રુતિવાક્ય પ્રમાણે
પ્રહ્લાને પણ ઉત્પન્ન કરનાર છે, કર્તાના પણ કર્તા છે અને
તે માટેજ પ્રહ્લા પણ જેમનું ધન છે તેવા ખરા ધણીને
સમરવા અમે હમણાંજ કહી ગયા છીએ. અહીં જેવા
અસુરે વણુંબા તેવાજ અમારા ભગવાન છે, પણ તે
પ્રહ્લા નહિ, પરંતુ—

અચિત્-ચિત્માં વાસી ત્રિભુ ધર્શ અવિનાશી,
સંત મુખરાશિ આનંદ અમારો, એને નિશદિન સંભારોરે.

આવા આનંદસ્વરૂપ પ્રભુ તે પ્રહ્લાથી ભુદા છે. પ્રહ્લા,
પોતાના ઉપાસકને પોતાની તુલ્ય અજરામર કરી શકે
પણ તે ક્યાં સુધી ? માત્ર પોતાની ગણતરીનાં સો વધો
સુધીજ. પોતાનાં સો વધે પોતાને પણ અસ્ત થવું પડે
છે. આજ અભિપ્રાય ગીતાણમાં ભગવાન કહે છે:—

આત્મસુવનાહોક્તાઃ પુનરાવર્તિનોઽર્જુન ! ।

હે અર્જુન ! પ્રહ્લલોક સુધીના સર્વ લોકો પુનરા-
આ. ૫

... દોષજ ક્યાંથી ? એકથી તે
 ઘરમાં કલેશ કે તેમ ન હોય એ તે
 અનેક સીનો પતિ પછી ભલે મદાપ
 સ્વર્ગમાં ભલે પૂજતો હોય, પણ
 દેવનીજ રાજધાની હોય છે.]
 સદ્યા સમયે વગગી સત્તુપ્પીદ્યથી
 ગભાં ધર્યો રૂદના સમય પર પ્રકાશ

[અનાજ કે ફૂલનો ઓડ વાવવો
 અનુકૂળ છે કે પ્રતિકૂળ ? તે ભેતું પડે છે,
 પક્ષનો ઓડ જ્યારે ઉગાડવો હોય ત્યારે
 ન ભેવાય ? ને વેળા ઇશ્વરસ્તવન કરવા
 ઇશ્વરસ્તવન પડતું મૂંઝી કામસેવન કરવા
 તેમાંથી ઉત્પત્ત યતી પ્રજા કામભક્તજ બનેને
 શું છે ? આ જગતમાં સૌથી મહાન શત્રુ
 કોના સિવાય મોટો શત્રુ કોઈ નથી. ગીતા
 પણ એજ કહે છે:— 'જદિ શત્રું મદ્યાદો કામ
 હે મહાબાહુ અર્જુન ! કામરૂપી મહાહુન્ય શ
 નામ.' આ કાળ શત્રુથી મુનિઓ હાયાં છે
 કામનોજ વિજય ભેવામાં આવે છે. એ નિય
 મહાસમયે કસ્યપઋષિ પણ હાયાં, ને તેમણે
 તે કવેળાના સમયે ઇશ્વરોમય ક્ષેત્રમાં જઈ પડ્યું
 પણ ખરું; પરંતુ મહર્ષિના સાત્ત્વિક સ્વભાવથી
 વિરુદ્ધ બન્યું; કામભય તથા ઇશ્વરોમયજ યયું અને
 વયોમુધી વીચે સંરક્ષણ કરનાર મહર્ષિનું તે વીચે
 તેની મજબૂતીમાં તો કહેવુંજ શું ?]

લાવણી

હિરણ્યાક્ષ ને હિરણ્યકશિપુ નામ પડ્યાં એઉં બ્રાત તણાં;
દેવ દેહ તે કેમ સ્વીકારે ધર્મ કર્મ નિજ તાત તણાં.
પત્થર જેવી કાયા અંગે પહોડ જેવડાં ગાત તણાં;
મુખી થઈ એહા ને ભેગાં કર્યાં દુષ્ટ નિજ જાત તણાં.
હિરણ્યાક્ષ તન બળ ન સમાયું ગદા મહા ઉપડ્યો ત્યારે,
સ્વર્ગે જતાં મુરો સહુ નાહા નીચે ફરી પડ્યો ત્યારે.
જળમાં પેદા ખલખલો સાગર વરુણાલયે અડક્યો ત્યારે;
રણ માગ્યું કે હરિ દાખવ્યા મદે વિશેષ ચઢ્યો ત્યારે.

[‘મારી શોકયના પુત્રો, દેવો જનીને જગતમાં ને
પૂજાય છે તો મારા પુત્રો કેમ ન પૂજાય ? ’ આવીં માતાની
ધંધ્યા પુત્રોમાં પેઠી, અને તે ધંધ્યાપ્રકૃતિના કારણથીજ
હિરણ્યાક્ષ પોતાની માનસિક યોગ્યતા મેળવ્યા વિનાજ
દેવજ શારીરિક બળપરજ કુદ્યો, જેનું પરિણામ:-]

નારદજીવી ભાળ મેળવી છે વરાહ અવતાર થયો,
ભૂ પડાવવા પહોંચ્યો લઢવા મનમાં ભારે ખાર થયો.
અડ્યો નડ્યો મદચઢ્યો લઢ્યો બહુ પણ અંતે લાચાર થયો,
પૂરો પડ્યો ન પડ્યો અંત ખુદ જગમાં જયજયકાર થયો.

[એ રીતે બ્રાતાનો વધ થયો, તે જાણી બાકી રહેલો
હિરણ્યકશિપુ ક્રોધે ભરાયો. દેવો તરફ તેનો દ્વેષ પ્રતિ-
દિન વધતો ચાલ્યો. ખરેખર ‘પાપે પાપ વધે ને પુણ્યે
પુણ્ય વધે. ’]

‘મનહર છંદ અથવા કવિત

હિરણ્યાક્ષ બ્રાત થયો બ્રાત વિખ્યુ તણે હાથ;
મુણી વાત હિરણ્યકશિપુ વિકરી ગયો,
બ્રહ્મદી ચક્રવી દાંત ખીસી કકડાવી;
હોઠ ડસી ફફડાવી રંગ અંગનો ફરી ગયો.
મરી ગયો ભાઈ દુઃખ ભરી ગયો દીલમાંહી,
કરી ન ગયો કમાઈ સહેજ શુ ઠરી ગયો;
ત્રિશુલ ઉપાડી જૂમ પાડી પાદ પછાડીને,
કરી વાળી ઘાડી આંખ ફાડી ઉચરી રહ્યો.
હે રાખર ! ચક્ષ ! શતબાહુ રે ! નમુચિ ! દક્ષ !

૫૬

રાગ ઝીઝોટી. ‘નારાયણ નરસિંહ નરોત્તમ’ એ દેશી.

કશ્યપ પત્ની દિતિ સતીએ પતિને વીનવ્યા પ્રીતે રે,
શોકધોને સુખ સંતતિનું છે સળગ્યું તેથી ચિત્તે રે,

[જે કાચનો આરંભજ દેવપૂર્વક હોય ત્યાં પરિણા
સારું હોયજ ક્યાંથી ? એકથી વધુ સ્ત્રીઓ પરણનાર
ઘરમાં કલેશ કે દેવ ન હોય એ તો આશ્ચર્યજ ગણાય;
અનેક સ્ત્રીનો પતિ પછી ભલે મહાપવિત્ર ઋષિ હોય અથા
સ્વર્ગમાં ભલે પૂજતો હોય, પણ તેને ત્યાંયે કલેશ અ
દેવનીજ રાજધાની હોય છે.]

સંધ્યા સમયે વળગી સહુણીહાથી પતિવશ કીધા રે,
ગર્ભ ધર્યો રૂદ્રના સમય પર પ્રકર્યા મુતો ન સીધા રે.

[અનાજ કે ફૂલનો છોડ વાવવો હોય તોપણ સમય
અનુકૂળ છે કે પ્રતિકૂળ ? તે જોવું પડે છે; તોપણ પુરુષરૂપી
પક્ષનો છોડ જ્યારે ઉગાડવો હોય ત્યારે યોગ્ય સમય કેમ
ન જોવાય ? જે વેળા ઇશ્વરસ્તવન કરવાની હોય તે વેળા
ઇશ્વરસ્તવન પડતું મૂકી કામસેવન કરવા તૈયાર થાય, તો
તેમાંથી ઉત્પન્ન થતી પ્રજા કામભક્તજ બનેને ? એમાં આશ્ચર્ય
શું છે ? આ જગતમાં સૌથી મહાન શત્રુ તો કામજ છે,
એના સિવાય મોટો શત્રુ કોઈ નથી. ગીતાજીમાં શ્રીકૃષ્ણ
પણ એજ કહે છે:—‘જહિ શત્રું મહાવાહો કામરુપં દુરાસવમ્ ।
હે મહાબાહુ અર્જુન ! કામરૂપી મહાહુજીય શત્રુને તું હણી
નાખ.’ આ કાળ શત્રુથી મુનિઓ હાયાં છે; જ્યાં ત્યાં
કામનોજ વિજય જોવામાં આવે છે. એ નિયમ પ્રમાણે
મહાસમય કશ્યપઋષિ પણ હાયાં, ને તેમનું વીર્યનીજ
તે કવેળાના સમયે ઇર્ધ્યામય ક્ષેત્રમાં જઈ પડ્યું, ને રૂદ્ર
પણ ખરું; પરંતુ મહર્ષિના સાત્ત્વિક સ્વભાવથી અત્યંત
વિરુદ્ધ બ-યું; કામમય તથા ઇર્ધ્યામયજ થયું અને રૂદ્ર
વયોમુખી વીર્ય સંરક્ષણ કરનાર મહર્ષિનું તે વીર્ય ! એ
તેની મજબૂતીમાં તો કહેવુંજ શું ?]

છે, રત્નેશુભીઓ ન

ની વૃત્તિવાળા તામસ લો

છે.' આવા અભિપ્રાયને લઈ

અટક્યો, પણ રાજસ વિચારો તને

ભાઈમાં શરીરબળ હતું પણ યોગ્યતા ન

માયો ગયો છે; માટે મારે યોગ્યતા મેળવવી

તે યોગ્યતા કેમિા જેવી હોવી જોઈએ ? આસપાસ

જેતાં પિતામહ બ્રહ્મદેવ તરફ તેનું મન ગયું. પિતામહ

બ્રહ્મ જેવો હું અજરામર થાઉં. તે શી રીતે તેવા થયા ?

દેવળ તપોબળથીજ ! તો મારે પણ તપશ્ચર્યા કરવી જોઈ-

એ અને તેમાં આરાધ્ય દેવ તરીકે બ્રહ્મનેજ શરણે જવું

જોઈએ.' આવો વિચાર કરી તેણે બ્રહ્મદેવને પોતાના ઈષ્ટ-

દેવ સ્વીકારી તેમને ઉદ્દેશીને તપશ્ચર્યા શરૂ કરી. ખરું છે

કે રત્નેશુભી પ્રકૃતિવાળાઓની દૃષ્ટિ રાજસ દેવનેજ આરાધ્ય-

દેવ તરીકે પસંદ કરે છે; રાજસ દેવનેજ મહાન દેવ દેખે છે;

વળી સ્વભાવ પણ આતુરી જોટલે તેનું કર્મ પણ રત્નેશુભી

દેવને લગતુંજ હોય ને ? જે મનુષ્ય જેવું કર્મ કરે તેને

તેવું ફળ મળેજ, એવા દૃઢ વિચારથી ઘેર તપશ્ચર્યા તેણે

ચિપગિનિ : આપો તમ મદજ નીના નથી;
 મરી વેરી જાનો પણ જાને આપણી સમજ,
 કું આનનું ભણ રિગર મરેવની.
 આ તિરુદે નોડી ગિમ રુધિર પડે આપીશ,
 બાપને અંજલિ રીમ ત્યારે મમમે ખરી:
 એ અરિ જમે મરી કે મરેવે જમે નીખરી.
 મુગ નાનું મરી કેરી માગાંની ને રી ગતિ,
 તમે વપા કરે મદાય વિમ નેર મરે ગાય,
 તપ તપ દાન શાય તેનો નારા આદરે,
 દેવ કપિ પિત્ર બુનો એ ઠે પુણી કપૂત;
 બને છે અંધીજ મજજન એ ખરેખરે,
 મારે માંમા મારે મારા આપો ત્રામ કરે નારા,
 ન રાજો કમારા ખારા આગ આ પૂરી કરે;
 મુણી દુઃ માયા મદામાયા મદામાયાવાળા,
 ક્યા કાઢ્યા કાઢ્યા મરે લોકના દેવો નરે.
 પ્રેતાન્ ભૂતગર્જાંધ્યાન્યે યર્જતે તામગા જનાઃ ।

તામસ તો કે પ્રેતાનું, બુતમણોનું તથા તેવા બીજા
 મધમાંસભક્ષી તામસ પ્રકૃતિવાળાઓનું યજન-પૂજન કરે
 છે. તેવા કૂરનીજ સદાય હો છે. આ ગીતાવાક્ય પ્રમાણે
 આજે પણ ઓડી, દોરા, ધાગા, પતીતા કરાવતા ચતિઓ
 તથા કંકીરો શોધવાનું બધારે મન થાય ત્યારે જાણુ કે
 આપણામાં આમુરી બાવે પ્રવેશ કયો છે. આ વાતને ઉદે-
 શીને પુનઃ ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ કહે છે:—

अनुपमं क्षयं हिसामनपेक्ष्य च पौरुषम् ।
 मोहादारभ्यते कर्म यत्तत्तामसमुच्यते ॥

પરિણામ, હાનિ, હિંસા કે પોતાના સામર્થ્યનો
 વિચાર ક્યા વિના કેવળ મોહથી જે કર્મ આરંભાય છે
 તેને તામસ કહેવામાં આવે છે. આવું તામસ કર્મ હિં-
 મયકશિપુએ તથા તેના અનુયાયીઓએ ચોતરફ આરં-
 બીધું, જેથી ત્રેલોક્ય વેરાન ચલું જળાણું અને તેઓ પો-
 પસાત્તાપ કરવા લાગ્યા કે, દેવો તો લાયથી નાસી ગયા,

જળ અંજલિમાંહે કમંટળાથી લઈને છીંકયું દિનિપુત્ર પ્રતિ;
બની વજ્રસમે અટ તે નીસર્યો કરજોડી નમી વિનતિ ઉચર્યો.

પ્રહ્લદેવ જગતના કર્તા મનાય છે. ઘણા લોકો તેમ-
નેજ સર્વેશ્વરનું સાક્ષાત્ સ્વરૂપ સમજે છે, તે પ્રમાણે
હિરણ્યકશિપુએ પણ તે દેવને મહાન ઇન્દ્ર માની લઈ
સ્તુતિપૂર્વક નમસ્કાર કરતાં હતાં કે:—

અનંતાવ્યક્તરૂપેણ યેનેદમશિલં તતમ્ ।

ચિદચિચ્છત્કિયુક્તાય તસ્મૈ ભગવતે નમઃ ॥

‘અનંત અને અવ્યક્ત સ્વરૂપવાળા જેમણે આ સમગ્ર
જગતને પોતાથી વ્યાપ્ત કર્યું છે તે ચિત્-અચિત્ શક્તિ-
વાળા, ભગવાનને મારા નમસ્કાર હો.’ આ રીતે હિરણ્ય-
કશિપુએ પ્રહ્લાને પ્રહ્લાનું જ સ્વરૂપ માની લઈ સ્તુતિ કરી,
પણ તે સ્વરૂપ સાક્ષાત્ પ્રહ્લાનું ન હતું કિંતુ પ્રહ્લાનું હતું.
કેમકે સાક્ષાત્ પ્રહ્લા તો ‘યો મહાણં વિદધાતિ પૂર્વ—જે
પહેલાં પ્રહ્લદેવને ઉત્પન્ન કરે છે’ એ શ્રુતિવાક્ય પ્રમાણે
પ્રહ્લાને પણ ઉત્પન્ન કરનાર છે, કર્તાના પણ કર્તા છે અને
તે માટેજ પ્રહ્લા પણ જેમનું ધન છે તેવા ખરા ધણીને
સમરવા અમે હમણાંજ કહી ગયા છીએ. અહીં જેવા
અસુદે વર્ણવ્યા તેવાજ અમારા ભગવાન છે, પણ તે
પ્રહ્લા નહિ, પરંતુ—

અચિત્-ચિત્માં વાસી ત્રિલુ ઇશ અવિનાશી,
સંત મુખરાશિ આનંદ અમારો, એને નિરાદિન સંભારોરે.

આવા આનંદસ્વરૂપ પ્રભુ તે પ્રહ્લાથી જુદા છે. પ્રહ્લા,
પોતાના ઉપાસકને પોતાની તુલ્ય અજરામર કરી શકે
પણ તે ક્યાં મુખી ? માત્ર પોતાની ગણતરીનાં સો વર્ષો
મુખીજ. પોતાનાં સો વર્ષ પોતાને પણ અસ્ત થવું પડે
છે. આજ અભિપ્રાય ગીતાશ્રમાં ભગવાન કહે છે:—

આવક્ષ્યવનાહ્લોકાઃ પુનરાવર્તિનોઽર્જુન ! ।

અર્જુન ! પ્રહ્લલોક મુખીના સર્વ લોકો પુનરા-

જા અંજલિમાંહે કમંડળથી લઈને ધીરકૃપા દિનિપુત્ર પ્રતિ;
ની વજ્રરામો ઝટ તે નીરાયો કરજોડી નમી વિનતિ ઉચર્યો.

પ્રહ્લાદેવ જગતના કર્તા મનાય છે. પણ લોકો તેમ-
જ સર્વેશ્વરનું સાક્ષાત્ સ્વરૂપ સમજે છે, તે પ્રમાણે
હિરણ્યકશિપુએ પણ તે દેવને મહાન ઈશ્વર માની લઈ
સ્તુતિપૂર્વક નમસ્કાર કરતાં કહ્યું કે:—

અનંતાન્યક્તરૂપેણ યેનેદમશિલં તતમ્ ।
ચિદચિચ્છત્કિયુક્તાય તસ્મૈ મગવતે નમઃ ॥

‘અનંત અને અન્યક્ત સ્વરૂપવાળા જેમણે આ સમગ્ર
જગતને પોતાથી વ્યાપ્ત કર્યું છે તે ચિત્-અચિત્ શક્તિ-
વાળા, ભગવાનને મારા નમસ્કાર હો.’ આ રીતે હિરણ્ય-
કશિપુએ પ્રહ્લાદને પ્રહ્લાદનું જ સ્વરૂપ માની લઈ સ્તુતિ કરી,
પણ તે સ્વરૂપ સાક્ષાત્ પ્રહ્લાદનું ન હતું કિંતુ પ્રહ્લાદનું હતું.
કેમકે સાક્ષાત્ પ્રહ્લાદે તો ‘યો પ્રહ્લાદો વિદધાતિ પૂર્વ—’ જે
પહેલાં પ્રહ્લાદેવને ઉત્પન્ન કરે છે’ એ શ્રુતિવાક્ય પ્રમાણે
પ્રહ્લાદને પણ ઉત્પન્ન કરનાર છે, કર્તાના પણ કર્તા છે અને
તે માટેજ પ્રહ્લાદ પણ જેમનું ધન છે તેવા ખરા ધણીને
સમરવા અમે હમણાંજ કહી ગયા છીએ. અહીં જેવા
અમુરે વર્ણવ્યા તેવાજ અમારા ભગવાન છે, પણ તે
પ્રહ્લાદ નહિ, પરંતુ—

અચિત્-ચિત્માં વાસી ચિલુ ઇશ અવિનાશી,
સંત મુખરાશિ આનંદ અમારો, એને નિશદિન સંભારોરો.

આવા આનંદસ્વરૂપ પ્રભુ તે પ્રહ્લાદથી ભુદા છે. પ્રહ્લાદ,
પોતાના ઉપાસકને પોતાની તુલ્ય અજરામર કરી શકે
પણ તે ક્યાં સુધી ? માત્ર પોતાની ગણતરીનાં સો વરો
સુધીજ. પોતાનાં સો વરો પોતાને પણ અસ્ત થવું પડે
છે. આજ અભિપ્રાય ગીતાજીમાં ભગવાન કહે છે:—

આમહમ્વનાહોકાઃ પુનરાવર્તિનોઽર્જુન ! ।

હે અર્જુન ! પ્રહ્લાદેક સુધીના સર્વ લોકો પુનરા-

વૃત્તિને પામે છે. તેઓને પણ વારંવાર જન્મમરણ અ-
ભવવાનાં હોય છે; એટલે પ્રદાનો વૃષાસક અવસ્થા જન્મ-
મરણને પામે છે, પણ તેથી મુક્ત થઈ શકતો નથી.
માટેજ ને ખરો ધણી છે તેને જોળખી ટોવા અમે વિન-
વીએ છીએ—‘શિર ધણી છે હીત ધારે’ એ ધણીને ને
નહિ જોળખાય તો જરૂર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનાજ શબ્દોમાં—

નંતુ મામભિજાનંતિ તત્ત્વેનાતક્યવંતિ તે ।

તેઓ મને યથાર્થસ્વરૂપે જોળખતાં નથી તેથીજ
(આ સંસારમાં જન્મમરણના ફેરામાં) પડે છે. પ્રદાને
સર્વેશ્વર માનનાર હિરણ્યકશિપુની અંતે શી દશા થાય
છે તે, અને ખરો ધણીને જોળખનાર તેના પુત્ર પ્રહલાદને
કેવી ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે તે આપણે અહીં
જોઈશું. પિતા-પુત્રની તકરારજ એ થઈ છે. હિરણ્યકશિ-
પુ તો પ્રદાનેજ ચિત્-અચિત્ શક્તિવાળા અનંત પરમેશ્વર
માનતો હતો અને તેથીજ તેણે એ આશયથી પ્રદાની
સ્તુતિ કરી, એટલે પ્રસન્ન થઈને પ્રદા બોલી ઉઠ્યા:—

૫૬

રાગ કમ્પાણ

કહે પ્રદા અમુર વર માગ માગ, હિરણ્યકશિપુ ઉચ્ચર્યો નમતો,
માયુ’ એજ હો મહાભાગ. કહે પ્રદા ૦
ઘરમાં બાહેર બૂ આકારો, કિવસે બાહેર મરું ન જાતે;
મૃગ મનુષ્ય મુર સપ દૈત્યથી, મરું ન શસે તારા સ્વન્યથી.
સિદ્ધિ સાધે સૌના સ્વામી, કરે અજિત તવ કૃપા થકી
એ માયુ’ પદ લાયુ’ તેવું કર. કહે ૦

હુહો

પ્રસન્ન તપ સ્તવને બન્યા, ‘મસ્તુ’ વધા અજ ત્યાંજ;
લીધી અમુરે હાજરી, મુરની અજ જોતાંજ.
આ રીતે રજેગુણીના સેવનથી મહામુર રજેગુણીજ
ગયો. બસ, હાથોડું ફળ તો પતી ગયું:—

પિતાના કામનું ફળ અનેક કામનાઓરૂપે પ્રકટી ઉઠયું,
તપ કર્યું તોપણ રત્નોશુભે અટક્યું.

ગરબી

“સારં સારં રે સુરત શહેર” એ દેશી.

ચાલ્યો ચાલ્યો રે અસુર મહાભાગ ધાર્યાં વર પામી,
જાલ્યો જાલ્યો રે સ્વર્ગના માર્ગ ધાર્યાં વર પામી.
આતાના હુણનાર વિષ્ણુ પર દ્રેષ અતિશય લાવી રે,
ગયો સ્વર્ગમાં દેવો જિત્યા લીધાં સ્થાન પહાવી. ધાર્યાં
ઈન્દ્ર ભુવનમાં વસ્યો ધણી થઈ રાજ્ય ત્રિલોકે કરતો રે;
સત્તા સ્થાપી થયો પ્રતાપી સુર ઋષિને કનડતો. ધાર્યાં

અહીંજ પરીક્ષા થઈ ગઈ કે પ્રજ્ઞાના કરાવ પર અપીલ
ચાલીજ ક્યાં ?

૫૬

‘હે સત્જનો’ એ રાગ.

મુર ઋષિએ થાકી વધુ ન સાંખી,
વિનતિ ખરા પતિને લાખી રે;
થઈ નભવાળી ભારે, પુત્રને પીડશે ત્યારે;
હું હજીશ એને વિચિત્ર આકારે. વિનતિ૦

આટલી તપશ્ચર્યાનું ફળ પણ પરિણામે નાશવંત છે,
એમ જેના ઉપરથી દેવો તથા ઋષિઓએ જાણી લીધું તે
શું ? તે એજ કે, હે સત્જનો !

શિર ધણી છે, દિલ ધારોં, લાવે નિશાદિન સંવારો રે.

પિતા-હિરણ્યકશિપુની આશાઓ, તેને પૂરી કરવાનો
ઉપાય, તે માટે તેના ઉપાસ્ય દેવ અને તેમણે પ્રસન્ન થઈ
જે ફળ આપ્યું તે આપણે જોયું; પણ તેનું પરિણામ તેના
પુત્રની આશાઓ, ઉપાય, ઉપાસ્યદેવ અને ફળ એવા વિના
ખરાખર નહિ સમજાય; માટે હિરણ્યકશિપુને ઓળખીને
ફરે આપણે પ્રહ્લાદને ઓળખીએ.

ગમન

‘એક ખુશસુરત ગભર’ એ દેશી.

છે ચાર પુત્ર દૈત્યના પ્રજ્ઞલાદ તે વિષે,
યથે દનિષ્ઠ પણ પરિષ્ઠ સદ્ગુણે હીસે,
જાતિ તણા ગુણો ન ગુણો દેવી સર્વ છે.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતાલમાં કહે છે કે, ‘દ્વૌ ભૂતસ
લોકેઽસ્મિન્ દૈવ આસુર ણ્ય ચં । —આ લોકમાં બે પ્રકાર
ભૂતસૃષ્ટિ જોવામાં આવે છે; એક દેવી ને બીજી આસુરી.
તેમાં ‘દૈવી સંપદ વિમોક્ષાય નિર્વંધાયાસુરી મતા’ દેવી
સંપત્તિ મોક્ષ માટે થાય છે, ત્યારે આસુરી સંપત્તિ બંધ-
ન માટે માનવામાં આવી છે. આ બે પ્રકારની ભૂતસૃષ્ટિમાંથી
આપણે કઈ સૃષ્ટિમાં છીએ તેનો અવશ્ય વિચાર કરવો
જોઈએ. અહીં દેવી સંપત્તિવાળાનું જ વર્ણન ચાલે છે, જેનાં
આ લક્ષણ છે:—

“ધન રૂપ શુદ્ધિ કળ છતાં ન લેશ ગર્વ છે.
સ્વભાવ રૂડો સત્ય વદે જિતેન્દ્રિય એ,

સ્વઆત્મવૃદ્ધ્ય જેને પ્રાણીમાત્ર પ્રિય છે;
મુખેદુઃખે સમાન વિષય મુખો ના ચાહે,
સદા નિમગ્ન શ્રીવરના ધ્યાનમાં રહે.

સ્વાભાવિકીજ લાગી લગની વામુદેવની,
રમે ભમે જમે છતાં ધુન એ રહે જની.”

શ્રીશુકદેવજીના શબ્દોમાં કહીએ તો ‘કૃષ્ણમહર્ષદીવાત્મા
—શ્રીકૃષ્ણરૂપી મહે જાણે તેના આત્માને પકડી લીધો હતો.”

એટલે કે એ આનંદનિધાનનો સત્ય અનુભવ તેને થયો
હતો, ને થયા કરતો હતો. એ શા ઉપરથી જણાવું હતું ?
કદી હસે કદી રૂવે કદી સ્થનિ કરે,
દરિદ્રનમાં એની હોદ્દા ડોઝન કરે;

આ દેવી સંપત્તિ જેને પ્રાપ્ત થઈ હોય તેનાં મુખ
લક્ષણ એજ હોય કે સર્વસદ્ગુણોથી મુક્ત હોઈ સંપૂર્ણ

બક્ષિમાન તે હોય છે; સાચો સન્નતન તે એજ છે. એનેજ
‘સંતમુખરાયિ આનંદ અમારો, બાવે નિશ્ચિન સંભારો.’

જેમ પ્રહ્લાદજીને—

લણાવવા ગુરુમહે પિતાએ મોકલ્યો,
ન ત્યાંમુઘી ખરો પ્રભાવ પિતાએ કહ્યો.

પિતા તો માત્ર એટલું જાણી બેઠો હતો કે ‘બસ,
હવે તો હું જ જગતનો મહેશ્વર છું. કારણકે લોખા
બ્રહ્માએ વર આપી દીધો કે તુરતજ સર્વ દેવોને તેણે દાસ
બનાવ્યા હતા અને પોતે તો જાણે અજરામર બની ગયો
હતો તેથી બ્રહ્માની સત્તા પણ નામનીજ રહી હતી. કંઈ
પાસે જેવી ઉચ્ચસેનની સત્તા હતી તેવીજ માત્ર નામની;
અને તેથી પોતે પોતાનેજ તે ઇશ્વર માનતો કે જેથી બ્રહ્મા
કર્મથી, ઇશ્વર બન્યા છે તેમ હું પણ ઇશ્વર બન્યો છું.’ આ
માન્યતા તેની દૃઢ બની ગઈ હતી. આ રીતે પોતાને પર-
મેશ્વર માનનારા અથવા પોતે પરમેશ્વર થઈ શકે છે, એમ
માનનારા આને પણ ઘણા ધર્મનિષ્ઠો કે અધર્મનિષ્ઠો જોવા-
માં આવે છે, જેઓનાં સ્વપ્ન નામો આપવાની કંઈ જરૂર
નથી. અહીં તો હિરણ્યકશિપુ સ્વપ્ન છે. તેણે—

૫૬

“નાથ નવ કરો” એ રામ

તાતે શુભ સમે સપુતને તેગવી રે;
ધારી મોહ, આખી મોહ, પુછ્યું શું શીખ્યો છે ભોધ;
બોલ હોંશ લાવી રે. તાતે૦
તવ હરત વધો બાળ સરળ ભાવે રે;
વિમળ ચિત, ધારી પ્રીત, સેવવા શ્રીકથ નિત્ય;
એજ મને ભાવે રે. તાતે૦

બાળક પ્રહ્લાદે એથી પણ વિશેષ સ્વપ્ન કહી રીધું કે,

वत्सापु मन्येऽमुरवर्य देहिनां सदा समुद्रिप्रधियामसद्ग्रहान् ।
हित्वात्मपातं गृहमंधरूपं घनं गतो यद्वरिमाश्रयेत् ॥

“હે અમુરમેહ ! અસત્ વસ્તુનો સ્વીકાર કરવાથી સદા
ઉદ્વિગ્નપ્રધિવાળા દેહધારીઓનું ખરું કલ્યાણ તો હું એજ

માનું છે. આ-મને કુપાકનામ વગરની જાણીયા
 નો ત્યાગ કરી નનમાં જન્મે શીલરિનો આપય
 આ રીને ભાવ્યાવરણ: પોજ નેમનો આ મિદ્ધાન હોતો
 મંત મુખગમિ આનંદ અમાગે. ભાને નિગરીન મંવારે
 પોતાના પુત્રનાં જો નગન માંત્રામાં કે દુરતજ નિ
 રણકશિપુને કહ્યું કે:-

અ: તપી વેળા ગુરુ બગી પાળી રે;
 દિન કુતન, આપી વાત, શીખને મું વિવમ રાત;
 મુજ બમે ન આજી રે.
 ગુરુ વધા ન એ, મં કરી જળામ્ય રે;
 વધા તાત. રે પ્રહલાદ. છે મું આ સાગી વાત;
 દયાંથી શીખ્યા આપુ રે.
 ત્યારે પ્રહલાદે કહ્યું:-
 શીખવનાર છે વિષ્ણુ નિધિસ્વામી રે;
 પિતા-હિરણ્યકશિપુ બોલ્યો:-

મારા વગર, કોણ આવર, ઈશ છે દાખવ રા
 વિષ્ણુ એ હરામી રે.
 પ્રહલાદ:- નવ જળાય એ, વિષ્ણુ આવી આંખે રે;
 યોગી ધ્યાય, તવ જળાય, દંડ્યમાંથી જગતરાય;
 એમ ભુતિ બાખે રે.
 હિરણ્ય:- જગતરાય તો સહિ મને સ્વીકારે રે;
 તદપિ કેમ, જેમ તેમ, બહે નાયહી સ્વક્ષેમ,
 એને તે મું તારે રે.

પ્રહલાદ:- નથીજ માન એ, મુજ ધણી મુનામી રે;
 સર્વ દેશ, સર્વ કાળ, સર્વ સ્થિતિમાં કૃપાળ,
 સર્વનોજ સ્વામી રે.
 હિરણ્ય:- છજ દંડ્ય વિષે, ભૂત કોઈ ભરાણું રે;
 જેથી આજ, ચઢવી ઘણ, બહે નાય તથે ભાજ,
 બેઠ ન હું જાણું રે.

પ્રહલાદ:- નથી ભરાણું એ, મુજ વિષેજ માનું રે;
 આપમાંથી, એ જળાય, ભરાણું ત્રિલોકમાંથી;
 નથી કોથી ધાનું રે.
 તાતે

ન કેવલં મે હૃદયં સ વિષ્ણુરાકમ્ય લોકાનસિલાનવસિતઃ ।
સ માં ત્વદાર્દ્રાંશ પિતૃઃ સમસ્તાન્ સમસ્તચેષ્ટાનુ યુનક્તિ સર્વગઃ

હે પિતા ! તે વિષ્ણુ ભગવાન દેવળ મારા હૃદયમાંજ
બીરાળે છે, એમ નથી, કિંતુ સમગ્ર લોકોને ઢળાવીને તે
ભગવાન રહ્યા છે; વળી તેજ સર્વવ્યાપક પરમાત્મા મને
તથા તમને વગેરે સર્વને સમસ્ત ચેષ્ટાઓ કરવા પ્રેરે છે.
અર્થાત્ તેજ પ્રભુ ‘અચિત્-ચિત્તમાં વાસી’ અને ‘વિભુ ઈશ
અવિનાશી’ આ પ્રમાણે પ્રહ્લાદજીએ જે કહ્યું તેજ અહીં
આપણે કહીએ છીએ:—

‘સંત સુખરાશિ આનંદ અમારો, ભાવે નિરાદિન સંભારોરો.’

પણ આ વચન કોને ઉદ્દેશી કહી શકાય છે કે ‘હે
સુખજનો ! છે શિર ધણી દીલ ધારો’ પરંતુ અસત્-દુર્જ-
નને આવાં વચનોનો ઉપદેશ કરવાથી પરિણામ શું આવે
છે ? તે જુઓ:—

૫૬

‘અથા છા રે પતિ’ એ રાગ.

તપીને રે તવ હિરણ્યકશિપુ વદો અનુચરની સાથે,
અનુચરની સાથે વદો કોપી સુતના માથે તપીને રે; દેક,
પકડી જકડીને લઈ જાઓજ મારી નાઓ હાલ,
અરિપક્ષી, અરિલક્ષી, કુળ વૈરી થશે ઝરી;
તે અવલજ વિનાશ કરવો ઘટિત અરિ આપણે હાથે. તપીને૦

અમે આગળ આ આનંદસ્વરૂપ પરમાત્મા વિષે લખી
ગયા છીએ કે, અચિત્તને ચિત્ત સર્વ વસ્તુ આપણા આનંદ-
વાચક પરમેશ્વરની શક્તિઓ અથવા શરીરો છે. જેમ આ
શરીર ને તેની શક્તિઓ ગૃહધા આપણી ઇચ્છાને અધીન
વતે છે, તેમ ચિત્-અચિત્ સર્વની શક્તિઓ તે આનંદ-
સ્વરૂપ પરમાત્માને અધીન વતે છે. અર્થાત્ આનંદસ્વરૂપ
પરમાત્માનીજ તે સર્વ શક્તિઓ છે—એટલે તેમના સંકલ્પ
વિના કંઈ પણ કરી શકતી નથી; એટલુંજ નહિ પણ સ્વ-

મનમાં બીરાજે છે તો મને ભય કયે સ્થળે હોઈ શકે ? જેમનું સ્મરણ કરતાં જન્મ તથા જરાથી યનારાં સર્વ ભય દૂર થાય છે. ' પરંતુ આ ઉપદેશ તો મનજન હોય તેનેજ લાગે ને ? હજી ને તો તેની અસરજ શી ? આમ સમજીને પ્રહલાદજીએ છેવટે તેની સાથે માથાફટ મૂકી દીધી ને ભગવત્સંબંધી આનંદસાગરનો અનુભવ કરવા પોતે લાગી ગયા; અને તેને માટે શું કોઈ સાધન કે મંત્ર-યની જરૂર રહે છે ? નહિજ. એ તો—

૫૯

‘ માથાના મુકુટ ’ એ રાગ.

મનના વિચારે ધારનાંજ બની આવે રે,
ગમે તેવા કષ્ટ માંહે શાંતિ એ અપાવે રે;
હરિરસ લાગ્યો મને સરવધી મીઠો રે,
એના સમ સ્વાદ બીજે ક્યાંહી નથી દીઠો રે.

તેની પણ અહીં પરીક્ષા થઈ ગઈ. કારણકે આવાં મધુર, સત્ય, હિતકર ને અમૃત જેવાં વચનો સાંભળીને પશ્ચ-

મુણી તાપો અસુર દૂર સર્પ તેડાવ્યા;
ચલાવ્યા બાળપ્રતિ તદ્દપિ ના જરી ફાવ્યા;

તેનું કારણ ? તે તો ઉપર કહેવાયુંજ છે; અને પ્રહલાદજી તો—

શ્રીનાથ ધ્યાનમાં નિમગ્ન બાળ બેપરવા.

અહીં મૂળ વચન આ પ્રમાણે છે:—

तत्त्वासक्तमतिः कृष्णे दयमानं महोरगैः ।

न विवेदात्मनो गात्रं तत्स्मृत्याल्हादसंस्थितः ॥

‘ શ્રીકૃષ્ણમાં આસક્ત બુદ્ધિવાળા પ્રહલાદજીએ તે મોટા મોટા મર્ષો પોતાના શરીરને કરડી રહ્યા હતા છતાં કંઈ બળ્યુંજ નહિ, અને શ્રીકૃષ્ણના સ્મરણથી ઉલટે તેમની તો આનંદમગ્ન સ્થિતિજ રહી હતી. ’ જેમ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન બીનાજીમાં કહે છે:—

હિરણ્યકશિપુને તે વાતની કંઈપણ અસર થઈ નહિ, ને તે
તો આ પ્રમાણેજ બોલી ઉઠ્યો:—

ગમ્ભીર

‘ધરસે’ મહાં ક્રાન ખુદા કે લીધે આપા ’ એ રાગ.

વધો હિરણ્યકશિપુ અરે કુખ્યુદ્ધિ બાળ,
અરિનો પક્ષ ફરી નવ ધરીશ રે ! ક્રા-ક્રાળ;
ન વધીશ કોઈ દિવસ અધરિત એવી વાણી,
જવા દઉં છું આપી અભય બેસમજ જાણી.

પ્રહ્લાદ જેવા મહાજ્ઞાની હિરણ્યકશિપુની દૃષ્ટિએ
બેસમજ ! ને પોતે તેમને અભય આપવા તૈયાર થાય છે !
અજ્ઞાનની ઠેકલી હદ ! પણ એવાં દુર્વચન સાચો સંત કદી
સાંભળી લે ખરો ? પિતા કોઈ રીતે પણ સમજે તો મારે
સમજાવવા છે, એ વાત પ્રહ્લાદે નક્કી કરી હતી; ત્યારે
બીજી તરફથી પુત્ર કોઈ રીતે સમજે તો સમજાવવોજ છે,
આવો પિતાનો નિશ્ચય હતો, જેથી તેઓ જાતે વચ્ચે સમ-
જબૂદ્ધની તકરાર આગળ વધી; અને તે વધેજ. કારણકે:—

આટ્ટરસેં આટ્ટર મીલે તો રસદી લુટાલુટ;
મૂરખસેં આટ્ટર મીલે તો ઉલટી માથાફૂટ.
એ નિયમ પ્રમાણે માથાફૂટ શરૂ થઈ:—

વધા તદા જવાબમાં પ્રહ્લાદજી પાછા,
પિતાજી ! અભય આપનાર શ્રીપતિ સાચા;
શરીર જન્મ મરણ તણાં એ ભયો રાજે,
(જે બીજાથી ન ટળે)

મદૈવ અભય આપનાર એજ હ્યો ખ્યાલે.

અર્થાત્ ‘શિર ધણી છે હીલ ધારો, ભાવે અને સંભારોરે.’

અને મૂળ ઉપદેશ આ શબ્દોમાં:—

भयं भयानामपहारिणि स्थिते मनस्यनंतं मम कुत्र तिष्ठति ।
यस्मिन् स्मृते जन्मजरोद्भवानि भयानि सर्वाण्यपयांति तात ॥

‘હે પિતા ! ભયને દૂર કરનારા અનંત ભગવાન મારા

મનમાં જીગરે છે તો મને લગ પડે અને હોઈ શો? જેમનું સ્મરણ કરનાં જન્મ તથા જરાની મનાઈ શી બચ ફર માગ છે ? પરંતુ આ ઉપદેશ તો મનજન દેવ તેનેજ તાજે ને ? હજારને તો તેની અસરજ શી ? આ સમજીને પ્રદલાહજીએ ઠેરઠે તેની માથે માથાકૂટ મૂકે દીધી ને બચવ-સાંગથી આનંદનાગરનો અનુભવ કરાવે તે તાગી ગયા; અને તેને માટે શું કોઈ માથાન કે ચપ્પણની જરૂર રહે છે ? નરિજ. એ તો—

૫૯

‘ માથાના મુદ્ર ’ એ સમ.

મનના વિચારે પારનાંજ બની આગે રે,
ગમે તેવા કદ માંડે શાંતિ એ અપાયે રે;
દરિદ્રસ લાભો મને સરખાથી મીઠો રે,
એના સમ સ્વાદ બીજો ક્યાંદી નથી દીઠો રે.

તેની પણ અહીં પરીક્ષા થઈ ગઈ. કારણકે આર્ય મધુર, સત્ય, દિતકર ને અમૃત જેવાં વચનો સાંભળીને પણ

મુછી તપેા અમુર ફર સર્પ તેડાવ્યા;
અલાવ્યા બાળપ્રતિ તપિ ના જરી ફાવ્યા;

તેનું કારણ ? તે તો ઉપર કહેવાયુંજ છે; અને પ્રદલાહજી તો—

શ્રીનાથ ધ્યાનમાં નિમગ્ન બાળ ગોપરવા.

અહીં મૂળ વચન આ પ્રમાણે છે:—

સ ત્વાસક્તમતિઃ કૃષ્ણે દડ્યમાનં મહોરગૈઃ ।

ન વિવેદાત્મનો ગાત્રં તત્સ્મૃત્યાલ્હાદસંસિતઃ ॥

‘ શ્રીકૃષ્ણમાં આસક્ત બુદ્ધિવાળા પ્રદલાહજીએ તે મોટા મોટા સર્પો પોતાના શરીરને કરડી રહ્યા હતા છતાં કંઈ બળયુંજ નહિ, અને શ્રીકૃષ્ણના સ્મરણથી ઉડે તેમની તો આનંદમગ્ન સ્થિતિજ રહી હતી. ’ જેમ શ્રી-
૩ ભગવાન ગીતાજીમાં કહે છે:—

યસ્મિન્ સ્થિતો ન દુઃસ્થેન ગુરુણાઙ્ગિ વિચાલ્યતે ।

‘ને પરમાત્મામાં સ્થિર થયેલાં મનુષ્યને ઘોડામાં
દુઃખ પણ લેશમાત્ર ડગાવી શકતું નથી.’ આ વસ્તુને
પરશા સત્ય કરતા પ્રહલાદજી સર્પદંશ થવા છતાં
પણ ડગ્યા ન હતા અને ઇશ્વરસ્મરણમાંજ આનંદ-
પ્રદ થતા; એ વેળા તેમને શરીરનેજ જાણ્યું ન હતું
પછી સર્પદંશની તો તેમને શી ખબર પડે ? ને વેદ-
નો વિચાર પણ ક્યાંથી આવે ? આવા પ્રકારનો ‘સંત
ખરાશિ અમારો, (ને તેને એવા) ભાવે નિશ્ચિન સં-
ભારે રે.’ ખસ, એ રીતે પ્રામાન્યના મહત્ત્વની પરીક્ષા
છે ગઈ, હરકોઈની શક્તિજ તે સર્વેશ્વરની છે, એ વાત
જાણીત થઈ ગઈ; ને હજી આગળ જતાં તે સાળીત થયે.
જો નિષ્કળ નીવડ્યાં અને સર્પો પણ થાકીને અંતે—

યદ્યા સમસ્ત સપ લાગીને સામા ડરવા,
પડી અમારી દાકો તાળવાં ગયાં રૂંટી;
જરી ન લેદી આમડી વિષો ગયાં ખૂટી.

પછી એજ દશા દિગ્ગજોની થઈ:—

લાવણી

યદ્યો તથ અસુર દિગ્ગજોથી (૨)
ઉપડો તાડો મારો નહિ એ મરે સહજ કોથી;
તદા ઉપડ્યા જખરા હાથી (૨)
પહોડા જેવી કાયા દંતૂશળ સિંહોનાં ઘાતી,
ખાળને ઝટ ઢાળી પાડ્યો (૨)
ગોવિંદ સ્મરણ કર્યેજ જતો તે શિદ પાડે રાડો;
તૂટ્યા ઉલટા દાંતો ભારે (૨)
થાકી જખ મારીને અસુરથી બોલ્યા લાચારે,
જનાઈને સ્મરણના પ્રભાવે (૨)
માથાફાડ અમારી એ પર લેશ નહિ ફાવે.

આવો ‘જનાર્દનાનુસ્મરણાનુભાવ:’—શ્રી પરમાત્માના
સ્મરણનો પ્રભાવ છે. માટે ‘એને નિશ્ચિન સંભારે રે.’

તે પછી અમુરે જોના કરતાં પણ પ્રજાન પ્રયોગ અજમાવવા વિચાર કયો અને પ્રભુએ પોતાના અદ્યતિત ઘટના કરી જતાવનારા સામર્થ્યનો મહાન પ્રભાવ સામેથી જતાવી આપ્યો. જેમકે—

લાવણી લંગડી

વધો અમુર નાંખો અગ્નિમાં ભસ્મ થશે એથી નહીં કહ્યું વાયુને, મદદ હું પણ આ સમયે કે પછી જખર લાકડાં લોળાં કીધાં સજગાવી મોટી હોળી;

(કોઈ કહે છે કે હોળીનું મૂળ આ છે.)

અરર ! બાળને ફેંકી દીધો કીધી કાયા ઘોળી.
ભડ ભડ ભડ ભડ ભડકા ભલમ્યા, પવને તેને સહાય કરી;
જોનારાં સૌ કંપી ઊઠ્યાં બાળક ત્યાં વધો ફરી.
તાત ! આગ આ કમળતણી રાચ્યા જેવી મુજને લાગે;
પવને શીતલ, જરીએ નથી દાઝતો હું આગે.

જે અગ્નિમાં દાહક શક્તિ રહેલી છે તેની તો ઉદ્ધતિ આવી અસર થઈ, કારણકે—

અચિત્-ચિત્માં વાસી વિભુ ધરા અવિનાશી;
સંત મુખરાશિ આનંદ અમારો, ભાવે નિરાદિન સંભારો.

એ પ્રમાણે શરીર પરના સર્વ પ્રયોગો નિબંધન નીવડ્યા એટલે માનસિક વ્યથા ઉપજાવનારા પ્રયોગો અજમાવી જોયા. જેમ અમુરો સામે દેવો મુદ્દમાં ન ફાળ્યા ત્યારે જુહાપતિએ તેમની માનસ શક્તિ હણી નાખવાને આદેશ આપ્યો અને તે દ્વારા તેઓને ધર્મકર્મથી ભ્રષ્ટ કરી નાખી મનોબળથી હીણ કર્યા; તે પછી દેવો ઝટ ફાળ્યા. જ્યાં જ્યાં કામ ન કરે ત્યાં કળથી કામ લેવાય છે:—

લાવણી મોટી

વથા પુરોહિત તથા અમુર પતિ કોઈ કારણ સરે નહિ.
જાણ્યું કે છે એવો કે એ સદાજ ઉપાયે મરે નહિ;
સોંપા અમને અમે શીખવ્યું ભણે આપથી હરે નહિ.

બુદ્ધિ ફેરવશું કે જેથી ફરી એવું ઉચરે નહિ.
તેમ છતાં જો ઉપદેશ કે સંગતથી એ ન મુધરશે,
છલ્લો ઉપાય દાંડ તણે તો છેજ તેથી નહિ ઉગરશે;
કૃત્યા મંત્રે ઉપજવી છાડશું પાછી તે નહિ ફરશે,
એ વિષ્ણુ અન્ય ઉપાય વડે એ નહિ મુધરશે નહિ મરશે.

દીંડી

શુરુ લાગ્યા પ્રહલાદને સ્વપ્ને,
બોધ દેતાં પણ પડ્યો નહિ ફેર;
એક દિવસ શુરુ ગયા હતા બહાર,
વધા બાળોથી આપ તેજીવાર.

અરે ! પણ શુરુની શી શક્તિ ! તેમનાથી એ પ્રહ-
લાદની બુદ્ધિ ફેરવી શકાય, એ અશ્વલવિત હતું. ઉલટું
આખી પાઠશાળાના સર્વ વિદ્યાર્થીઓની બુદ્ધિ પ્રહલાદે
ફેરવી નાખી. કુમળાં બાળકોએ એ રસીલી વાત સત્વર
સ્વીકારી લીધી. તે કહે છે:—

‘ પ્રીત કરવી જ રહેલ ’ એ દેથી રામ માદ.

મુણે રાખીને ધ્યાન, વાત આ મુણે રાખીને ધ્યાન;
રહો નહીં નાદાન, વાત આ મુણે રાખીને ધ્યાન. ટેક.
જન્મ બાળપણ મુવાજરા, મૃત્યુ અંતે થાય;
ફરી જન્મવું ફરી એનું એ, એમ સહુ અથડાય;
આપણું પણ છે એજ નિદાન. વાત૦
ગર્ભ જન્મનાં દુઃખ પછી, જુખ તુષા નિત થાય;
ઓપધ રૂપ અંન જળ છે તે, સુખદા કેમ ગણાય !
નિત્યનું લાગુ એજ તોફાન. વાત૦
મરણું ચાંચેડી-સણું, મહીં મળ મૂત્ર રૂધીર;
મોહ ક્યાં જેવું તે શું છે, પડે સદા સરીર.
શુદ્ધ દુઃખ ત્રિતાપ કદ મહાન. વાત૦
મુખ્યાં પછી યમ યાતના, નર્કે કદ અપાર;
જેને મારે મધીએ નિત, તે કોઈ કરે નહીં બહાર.
છત્ર વેઠે ભરકે સહુ સ્થાન. વાત૦
પ્રભુ ભજવા સ્મરવા વિષે, શા મમ છે કહો શ્રાત !
માટે બીજું પડ્યું મુંડી, હરી ભજે દીન રાત.

જેને એ રીતે મર્મનેમાં અગ્નિમારી બળિ કરી
 ભેદને; પણ મર્મનેને શર્મ ન માનતાં; એટલે કે
 મર્મનો બિલ છે ને જાણના બિલ છે, જેમ ન સમજતું
 ભેદને; કિંતુ મર્મ એક જ બળિ, એક જ ભાવ, એકને
 તબક્કા પ્રેમ, શર્મ પ્રજાજાન-આ રહ્યું છે. જમવાનમાં
 બળિ એટલે તેમના સમગ્ર શરીરમાં તેમના શરીર વિશ-
 ય બીજું કશું કયાંય પણ છે જ નહિ, જેની દૃઢ ભાવના.
 બસ, આજ મનુષ્યમાનનું કલંગ છે. આ વિગત પર ઘર્ષ
 કહી શકાય, મહાજ તબી શકાય, પણ તેથી અહીં વિસ્તાર
 વધી જાય જેવા બધા આ માત્ર ઇશારોજ અહીં પૂરતો
 છે. તે પછી:—

આખી

શુભતાં સત્ય આ કોપ અમુર ઉર અતિશય ઉભરી આવ્યો,
 મહાહય પરધી છેક મહી પર બાળકને મીઠકાવ્યો;
 પડતી વખતે પણ બાળક કીવરને સ્મરતાં કાવ્યો,
 કીલી લીધો જુમિએ પ્રેમે બજ પ્રભુનો ભાવ્યો.

ચોપાઈની ચાલ

જોઈ કુશળ નીચે શુભ રામે, તેડાવ્યો શંભરામુર ત્યાંહે.
 કહ્યું અમથી ન કેમે મરાય, દીસે માયાવી એ વળકાય.

એ પ્રમાણે દેવી મંત્રણ પણ ખૂટતું, એટલે હિર-
 વ્યકસિયુએ માયાબળ અજમાવી જેવા વિચાર કયો; પણ
 તે જાણતો ન હતો કે હરકોઈ પ્રકારની માયા તે પણ એ
 મહાન પરમેશ્વરનીજ અદ્ભુત શક્તિ છે; પ્રત્યેક શરીરીના
 શરીરઅંતર્ગત તેજ પ્રભુ છે અને દેવ, અમુર, મંત્ર કે માયા
 —એ સર્વનો તે ઈશ્વર છે. હિરવ્યકસિયુનાં વચન સાંભળી:—

કહે શંભર એના શું ભાર, ચલાવું હાલ માયા હજાર;
 કોપી ચલાવી માયા ભાત ભાત, ભજ સમરે જતા જગનાથ
 જેમ માયાઓ વગે ચલાવી, તેણું ઉભું મુદ્દર્શન આવી;
 હરીએ પકાવ્યું જળહજળું, એકે એક માયાને ગળવું.
 ત્યારે અમે ર.

શત્રુને પણ મિત્ર ગણ્યા છે, એ સત્ય ઉગરો આ પ્રાણ. બચાવો

મહાન ભક્તો, પોતાના પ્રિયતમ ભગવાન વિના બીજું કંઈ પણ બીજે જોતાજ નથી. સર્વ શરીરો તેમનાં અને સર્વમાં તેમનીજ શક્તિ—એ જ્ઞાન યથાર્થપણે રૂઢ થતાં કોઈનાથી પણ ભય પામવાનું રહેતું નથી; પરંતુ સર્વના પર સ્નેહજ રહે છે; વળી તે જ્ઞાનબળના પ્રભાવે ભગવાન શ્રી હરિ પણ પોતાનું સત્યસ્વરૂપ તે સ્થળે સત્વર પ્રકટ કરે છે. જુઓ:—

કુંડો

એમ ઉચરતાં વેંત થઇ, કૃત્યા શાંત તમામ;
તવ આશીષ વિગ્રે કહી ગયા ભૂપને ધામ.

હરિગીત

વિગ્રાહી બહી વાત ને પ્રહ્લાદને તેગવીન,
પૂછવા લાગ્યો હિરણ્યકશિપુ યુક્તિથી સમજાવીન;
પ્રહ્લાદ! તારો આવડો સુપ્રભાવ શાથી છે થયો ?
એવો કયો મહામંત્ર ને કોનાથી ને ક્યારે મહો ?

ગઝલ

‘સુનો ઘુમ ચાર પરદેશી’ એ રાગ.

વધા પ્રહ્લાદ કર જોડી, પિતાજી સત્ય હું ઉચરું;
ન શંકા ચિત્તમાં ધરજો, પ્રચંડ કહી નહિજ કરું. ટેક.
નથી કોઈ મંત્ર મેં સાધ્યા, ન બીજા દેવ આરાધ્યા;
દૃઢમાં શ્રીપતિ લાધ્યા પ્રભાવી એ વરોજ કરું. વધા
ન બીજાનું હીલું ચાહે, નહિ તેનું હીલું થાએ;
વિના બીજા દુજા ન દેખાએ, કહું છું આખરેજ ખરું. વધા

આ ઉપરથી પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાનું કર્તવ્ય આજ સમજ લેવું જોઈએ કે:—

एवं सर्वेषु भूतेषु भक्तिरव्यभिचारिणी ।

कर्तव्या पंडितैर्ज्ञात्वा सर्वभूतमयं हारिम् ॥

અર્થાત્ ભગવાન શ્રીહરિને સર્વભૂતમય સમજીને પાડિ-

વિવાલો નામ તેનું, જે મુનિ આપે:
ગીર શરૂ મનથી, રાગ જે મનમાં.
દેવ જન પણ પાંખી, ગરીબ દરીના તે:
એવું માની લે મનથી, તેને મુખ ગીમા તે.

‘કવચ યોગ’ એ ગમ વાળી ને.

એવું મુજબાં હીરણ્યગીપુ, કોયે કાળો મર મર થયે:
વિવાલે જનાં વાળ પૂનાં, ગિન કાળું મર મર થયે:
ભીડી નાડી પાદ પગડી, બાકી મુખથી હર હર થયે:
હુકમ કર્યો અમુકને, ક્ષેપ રહ્યા તે મરે અરરરર.

તત્તિન

જકડી નાગના, વજ્ર પાસથી, પકડી મો ઉડો, મારી પાસથી.

ગમ ઉપરનો, વચમા તત્તિનનો અંતરો.

બગાડશે બીજાને બોધે, બાળ નથી એ છે કાળ;
મુજબાં ઉઠ્યા નોકર બાંધ્યા, નાગપાસથી તે તળા;
ફેંક્યા ફરીયામાં પણ તેથી, સમુદ્ર દોહ્યો થયે એ
ત્યારે ઉપર પર્વત નાંખી, ડાહ્યો કહીને કહી એ

છંદ

નથી મરી જતો, કોઈ રીતથી, કમળી રાખ્યો, ચાલું

ભક્ત નથી હરતો ન વિસરતો, સમરે જતો મુખે હ
સ્પર્શ કરી ઉચરી મુજબાં, ને ફરી ફરી ફરી ફરી
જ્ઞાન વધાર્યું ધાય મનમાં, અંગ દરીનું લહું
અંગીના અનુસંધાને, માન્ય છે પાતે હામો હા

[આ વાત છેક છેલ્લું રહસ્ય અહં પ્રહાસિ
વિસ્તારે પ્રસંગે-]

મહાન ભાવએ, સ્થીર બ્યાં ધર્યો, ગીરી તળેથી તે,

શુભી ઝાડોને નિરખ્યાં, તવ માન્ય
પ્રતાપ પ્રિયમતો પાંખીને, હીર ઉપરનો અ

૧૨૫૬૨૫૫ એ જાણીને, પામ્યો વિન સંપૂર્ણ વિગાળ;
હો દાધમાં ખર્જ દિપદંબા, દરે બનાવું ઉવર દાધ.

પન દેરવી, બૂ બરાબીને, કુલ પ્રહલાદને, ત્યાં અભયીને.

અવિવેકી મૂઠ કૃલાપમ, બોલ બોલ બોલ બોલ બોલ;
આજ્ઞા તોડયા પહેલાં કર કંઈ, તોલ તોલ તોલ તોલ તોલ;
કોને જોરે નિત્ય બેઠે છે, માળ માળ માળ માળ માળ;
ખર્જ નામ કહે જાત મનને, બોલ બોલ બોલ બોલ બોલ.

વિનયથી વધા, મુ-પ્રહલાદજી, નધીજ ભણના, તાન શું દઈ;

જેના જોરે આપ વરો છે, તેના જોરે બોલું બાપ;
બલવાનોના બલવાતા, બલ્લાદીકને જેમનો પ્રતાપ.
કર્તા ભર્તા સંહર્તા શ્રીવરને, સ્વામી માનો બાપ;
જીતો હન્દીય સમતા રાખો, તો નહીં ધાય કદી સંતાપ.

અમુર ઊચર્યો, આબુ માત છે, નીકર આ રીતે, રે ન તું વરે;

હુંજ જગતનો પરમેશ્વર છું, બતાવ તું બીજે ક્યાં છે ?
પ્રહલાદ કહે મુજમાં તમમાં, બાપો વિન બપામાં છે.
સ્તંભ બતાવી વધો અમુર, કહેરે ક્યાં આ થાંભલામાં છે.
ભક્ત વધા છે એ છે ત્યાં, હું કેણું છું છે ત્યાં છે.

નવ નિહાળી તે, કુદ્ર વિકર્યો, ખર્જ કાઢીને, સ્પષ્ટ ઊચર્યો.

રે વાચાલ વૃથા બકનારા, તાર્ક શીર્ષ ઊડાવું હાલ;
ઉછળ્યો મારી મુંઠી સ્તંભને, શબ્દ થયો હડહડ તતકાળ.
પહેંચ્યો તે અજ લોક મુધી ને, પડી અમુરના ઉશમાં ફાળ;
ત્યાંતો પ્રકર્યા જયજયજયજય, જયશ્રીનૃસિંહ મહાવિકાળ.

મનહર

જેણું અમુરે સ્વરૂપ, હા! નધી મનુષ્ય રૂપ,
નૃસિંહ અનુપમ, આ શો મીઠા આકાર છે;
સોના જેવાં જગે નેન, જોતાંવેત ગયું ચેન,
કેશવાળી જડતણી, ઘરા પારાવાર છે.
મહત ડાહો વિકાળ, ચઢી ભકુટી કપાળ,
ફાન હંચા તાડ, હલ મુખ ફાડ બહાર છે;

રોકે દંડી વર જાતી, જાતી મોડી ખોળી વાડી.
 અંગે રૂંધાડીની જાડો, મદા તેજાડાં તે.
 રીંગે તે દબાડે દાગ, નખ તીખા અરેખાન.
 મસ્તોએ પર્વાંતે માથ, અમીના અંધાર છે.
 નાના સનનેા તમામ, રાખીને રેતેડે દાગ.
 ગદા જાડી રાખી મામ, જોડોદાગ આર છે.
 ગદા ત્યાં જાતીમાં વાડી, તેજા તે રીંગે ઉપાડી.
 કુરમાં રમાડી, જોડીવાર તે જવા રીંગે.
 જુડી વાગેજાની ઝાગે, રેતો રેખે અને રોગે.
 જરાયો અમુર કેપે, ગિને ન જરી ખીંગો.
 સાડી રાત તરવાર, પડેવા કુરી નહી વાર.
 શ્રીનૃસિંહ આકારે, મું અકુદાગ દા ! રીંગે.
 ગંગો આંખ ખમ કરી, તેજા જાડી હીંગો ફરી.
 જોજામાં પડકી અડીને લાગ પુરો હીંગો.
 નખે ફાડીને શરીર, છબે ચાડીને રૂપીર.
 આંતરદાં નછ ખીર, મર્વાં ગંગાને વિશે.
 લેઈ ઉપડ્યા અમુર, તેજુ ફેંકી રાખ ફર.
 નખ રાસે ક્યાં ચુર, નાના તે ચારે રીસે.

૫૬

‘ દીનનો દયાળ ’ એના જેવું.

જય જય જય મંગલ હો, શ્રીનૃસિંહ સ્વામીં જય છે
 શ્રીનૃસિંહ સ્વામી, નમુ અરણ્ય રીર્ષ નામી. જય
 હીરણ્યકશિપુ હણી, સદાય કુરી સ્વજન તણી; જય
 ખરેખરા ધન્ય ધણી, પ્રકટ્યા જગ નામી. જય
 દેવતાં વિમાન તણી, જામી છટ લીડ ધણી; જય
 કુસુમ પુષ્પી કુરી, ગણી પોડ સર્વ વામી. જય
 કુંદળીના ધાય નાદ, વાગે છે વિવિધ વાધ; જય
 નાસે અખસરા સાથ, અતિ મોદ પામી.
 અક્ષા ઈશ દેવરાય, મળ્યા મુરો સમુદાય;
 સ્તુતી સર્વ કરે જય, વિનવે શીર નામી.
 કોધયુક્ત ધેખી હરી, ગયા પાસ કે ન ડરી;
 લક્ષ્મી પધારી છતાં, હરી ગર્ધ સદામી.
 જોડ્યા અક્ષા મહલાદ, જા હું પકડ પ્રભુ પાદ;

શ્રી વામન-અવતાર

પૂર્વરંગ

૫૬

રાગ સૌરઃ

હરિજન થઈ રહો સમાગી,

સેવો હુંપદ મદ ત્યાગીરે.

હરિઃ ૨૬૦

ધન તન સહ આત્મા અર્પણ કરી,

હયો સેવન મુખ માગી રે.

હરિઃ

આ પદમાં 'હે સમાગી !' એ સંબોધન છે. તે
ગી કોણ ? લૌકિક કહેવત છે:—

હેલું મુખ તે જાતે નરા, બીજું મુખ પેટ દીકરા;

બીજું મુખ મુલક્ષણી નાર, ચોથું મુખ કોઠીમાં જાર.

કવિ આચાર્યશ્રી કહે છે:—

૫૬

માલકોમ એજ 'ફપા કર'

ચહુ એ પિતાએ ક્યાં દોષને, ક્ષમા આપો તેની હરી રોષને. ફ

૫૬

ઉપરનું 'બોલ્યા ત્રેમે' એ ભરી.

એકવીશ પેઢી થાય પાવન, વાત તાતની ત્યાં રી ફરી. બોલ્યા
સ્પર્શ થયો એ તુજ પિતુને મહારો, થયો મુચિન શંકામરી. બો
ત્રેત ક્રિયા કરી બેશ ગાદી પર, શાસન મારું સીપ ફરી. બોલ્યાબસ, જે કંઈ કહેવાનું તથા સમજાવવાનું છે તે સમજ
માટે સ્વતઃસિદ્ધ છે, છતાં આ આખ્યાનથી તે વિશેષ સ્પષ્ટ
થાય છે. જો કે અહીં લંબાણ થઈ ગયું છે પણ તે અનિ-
શય થયું હોય, એમ અમને જણાતું નથી. માટે હવે
ઉપસંહારમાં એજ કે:-

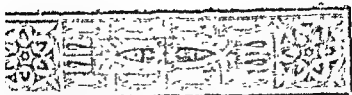
શાર્દૂલવિકીકિત છંદ

કીમી ત્રેત ક્રિયા પછી વિધિ થકી પ્રહલાદ રાંત થયા;
બ્રહ્માએ પ્રભુને સ્તવી ફરી ફરી ત્રેમે નમી વિનમ્યા.
બોલ્યા ઈશ ન દેત્યને વર ફરી આવો કહી આપજો,
તે સ્વામી વૃહરિ અનંત સહુનાં કંઈ સદા કાપજો.પરંતુ તે માટે આપણે આપણું કર્તવ્ય જો સમજાવે
પટતું આચરીએ તો પ્રહલાદ જેવું થાય, અને જો ફળનને
પટતું આચરીએ તો હિરણ્યકશિપુ જેવી દશા થાય; માટે
સ્મરણમાં રાખવાનું તે આજ કે,હિરાજનના! શિર ધણી છે દિલધારો, ભાવે નિરાકિત સંભારો
અચિત્-નચિત્માં વાસી વિષ્ણુ ધરા અપિનારી;
સંત મુખરાશિ આનંદ અમારો ભાવે નિરાકિત સંભારો
અચ્યુત કેળવે રામનારાયણં કૃષ્ણદામોદરં વાસુદેવં હરિમ્ ।
મીષરં માષરં મોપિકારહમં શ્રીજાનકોનાયકં શ્રીરામચંદ્રં ॥

છેવટે, અમને મળેલી આશિષ આપને પણ—

નિરં જીવ કલ્યાણ રહો હરિકથા મુરસ પીવો,
હરિમંત્રનકે માર્યા મગ્નન વદ્ધત વર્ષ જીવો.

॥ ધીનૃમિદમદ્વ્યાપાર્યાં જમઃ ॥

શ્રી કામત-આલ્યાત

પૂર્વરંમ

૫૬

રાગ મોરહ

દરિજન થઈ રહેા સમાગી,
સેવો હું પદ મદ ત્યાગીરે. તરિં ૨૩૦
ધન તન શક્ત આત્મા અપંજી કરી,
દયો સેવન શુભ માગી રે. તરિં ૦

આ પદમાં 'હે સમાગી!' એ સંબોધન છે. તે સમાગી કોણ? લૌકિક કહેવત છે:—

'પહેલું' શુભ તે જાતે નરા, બીજું' શુભ ઘેર દીકરા;
ત્રીજું' શુભ મુલક્ષણી નાર, ચોથું' શુભ કોઠીમાં જાર.
કવિ શામળભટ્ટ કહે છે:—

છપ્પયા

રોગ રહિત તન રહે અધિક નિધા અભ્યાસી,
પાણે પુત્રવચન સદા પર આરાની રારી;
મધુર વચન માનની કરજ સિર પર નહિ કોડી,
ચિત્ત સદા સતોષ પ્રીત સન્નિવશું જોડી;
વળી અધિક અધિક વધતો દીસે, સંપ કુદુંબી વર્ગમાં,
પછી એ થકી હું પ્રીજતો નથી શુભ વિશેષ કંઈ સ્વર્ગમાં.

આ પ્રમાણે સર્વ પ્રકારની અનુકૂલતા તે પોતાના સ્વાધીનની વાત નથી, તો પણ જગતનો મુસવર્ગ, લાગવગ-વાળા ને શ્રીમંત લોકો સમાગીઆ કહેવાય છે; પરંતુ અમારું કહેવું તેથી જુદું છે. અમે એ કહેવા માગીએ છીએ કે:—

આ. ૭

જગમાં મળ્યાયા તને યોગમાંડે નખજાયા;
 માય રવવાયા તારે નેક આને રામન.
 જેને દગિને ન ભજ્યા તે ત્યાં ઉંડું મમજ્યા;
 મયા પની કદાપણ આગમે તે શા કામન.
 ૫૭૫—“દગિજન મન રહેા મયાગી” માગો—
 ભવે ગવે જન પંથે શીખે. તે તો આ ભવ સામે
 પણ જે ખપ સામે પરખામાં તે સારુ શું પાઈ.
 હવડાને તું ખૂબ વિચારી.

વિચાર કે જુદી જ પળ, શિર એ માંડી ઠ ભારે;
 આંદો તો માર વિચાર ને ત્યાં તો, સદૈવ રહેતું તારે.
 હવડાને તું ખૂબ વિચારી ક્ષિપિ પશે શી તારી. હવડાને

અને તેથીજ અમારા અભિપ્રાયે તો—

સભાગી સાચા તેજ ગળાય, ભજનમાં જેનો દ્વંડો મળ
 જગના સભાગીયાનું મન તો, સૌ મળી ફાકી ખાય;
 અંતકાળે જતાં એકલાં અનિ વિમાસણ માય.

સંસારના સ્વાધીપણા ઉપર ઈસપનીતિમાં આતું એક
 દૃષ્ટાંત છે—એક હરણીને પગે ગોળી વાગવાથી તે માંડી
 પડી. એટલી બધી લુછી થઇ ગઇ કે બેઠે દિવસે પાછી
 હરતી ફરતી થઇ થકે; પણ સુભાગ્યે ત્યાં સમીપમાંજ
 જળથી ભરેલું એક તળાવ અને ઘાસથી ભરેલું એક ખેતર
 આવેલું હતું, જેથી ખાનપાનની કશી મુશ્કેલી ન હતી;
 પરંતુ સર્ગાવહાલાંઓનાં ટોળાં જબરાં હતાં ને પાછાં
 વિવેકમાં તેઓ પૂરાં હતાં, તેથી હરણજ ટોળેટોળે હરણીને
 આરામ પૂછવા આવવા લાગ્યાં, ને ખાવાપીવાની પૂરતી
 સગવડ બોધને વધુ વધુ વખત ત્યાં રોકાઈ જવા લાગ્યાં;
 એટલે ત્યાં જે ઘાસચારાની સગવડ હતી તેમાં ઘટાડો થવા
 લાગ્યો. થોડાજ દિવસમાં ખેતરમાં જે ચારો હતો તે
 ખલાસ થઇ ગયો ને હરણીનો પગ ચારો થવાને તો હજી
 વાર હતી. એ રીતે આવતું ખૂટવાથી સર્ગાવહાલાં જે
 ભેવા આવતાં હતાં તે બધે પડ્યાં અને હરણીને બૂબે
 મરકા વેઠવા પડ્યા. તે બીચારી બૂખમાંજ વધુ લેવાતી

ચાલી. એક વખતે કોઈ એક સગું રસ્તેથી જતાં એકળી-
લંની નજર એક ચતાં વંગરછટકે ઉભાઉભ હરણીને
તળીયત પૂછવા લાગ્યું, ત્યારે હરણીએ તેને ઉત્તર આપ્યો.
કે મારો મંદવાડ તો મને પાછી સાલ કરે તેવોજ હતો,
પણ તે મારા મંદવાડની ખબર પૂછવા આવનારાઓએ મને
એવી હાલતમાં લાવી મૂકી છે કે, માત્ર બે ત્રણ દિવસોજ
મહાસુરકેલીએ હું છવી શકીશ. કેમકે તેઓએ અહીં આવી
આવીને મારું જે ખાવાનું અહીં હતું તે ખૂટાડી દીધું છે
અને મારે હવે ભૂખમાંજ દિવસો ગાળવા પડે છે. મારા
સુંભાગ્યે જો મારાં સગાંવહાલાં મારી ખબર પૂછવાના ઢોંગ-
થી અહીં આવ્યાં ન હોત તો હું સાલ થાત ત્યાંસુધી મારું
ખાવાનું ખૂટી પડત નહિ અને મારે ભૂખે મરવાનું ન થાત.'

ઉપરના આ દૃષ્ટાંતથી સુસ જનો સમજી શકશે કે
સંસાર કેવો સ્વાર્થી છે ? કાલ સાહેબની કુતરી મરી
ગઈ ત્યારે તેના પર કંબર ચણાવવાનો કરાવ થયો ને તેથી
તેને હાટવા માટે કાલ સાહેબ પધાર્યા ત્યારે તેમની સાથે
આખું ગામ નીકળી પડ્યું; પણ જ્યારે કાલ સાહેબ ખૂદ
મરી ગયા ને તે વખતે તેમનો ચાન્ડ સંભાળી લેવા બીજો
નવો કાલ આવી ગયો ત્યારે તે મરણ પામેલા કાલ
સાહેબને ઉપાડવા માટે પણ કોઈ ન ગયું. આવા આ
લૌકિક દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધ થાય છે કે:—

જગનાં સંભાળીયામું ધન તો, સહુ મળી ફેલી ખાય;
લજન કરે તેની ખરચી તો, દિન દિન વધતી જાય.

માટે 'સંભાળી' સાચાં તેજ ગણાય, લજનમાં જેનો
હંડાંડો જાય. 'અને તેથીજ અમે કહીએ છીએ 'હરિજન
ધંધાં જાંજો સંભાળી.' અર્થાત્ જેઓ લજન કરે છે તેઓજ
હરિજન અને સંભાળી છે. જો કે લજન તો સૌ કરે છે,
પણ એમ નહિ:—

રામ રામ સખ દો કહે, હા હાકોર ઓર ચોર,
ધુપ-પ્રદક્ષાઢ તરી ગયે, સો કહેના કણ ઓર.

મતલબ કે 'સેવો હુંપદ મદ ત્યાગી રે, હરિજન યદ્
જાઓ સભાગી.' સેવવામાં શું ? તિલક-માળા ધારવી ને
ભજન-કીર્તન ગાવાં, એજ કે બીજું ? આના ઉપર એક
ઠવિ ઠહે છે:—

ચંદ્રાવળા

છાપાં માળા તિલક તાળી, હરિજન ધરીયું નામ;
એયું હરિજન એક દિવસમાં થાય બાધું ગામ;
થાણું બાધા ગામે ગુલભ, હન્દ્રિયા વશ કરવી દુર્લભ;
ગાવિંદ વેશની દેશી આણી, છાપાં માળા દીકું તાળી.
હરિજન

ફાજદારની પરિક્ષા પાસ કરી સરકારથી રીતસરને
અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યા વિના માત્ર ફાજદાર જેવો પેશા
ધારણ કરવાથી ફાજદાર થઈ જવાતું નથી. બાળપણમાં
આપણે શીખ્યા છીએ:—

સાચે કામ સરે સદા, જૂઠે નક્કી ન થાય;
ઠાગળની હોડી કરે, તેથી ન સિંધુ તરાય.

માટે 'સાચા હરિજન થઈ જાઓ સભાગી.' સાચા
હરિજન એટલે શું ? 'સેવો હુંપદ મદ ત્યાગી રે' તે કઈ
રીતે ? 'ધન તન સહ આત્માપદ અરપી દયો સેવન મુખ
માગીરે, હરિજન.' આપણી દશા તો આવી છે:—'દેશે
મારો પરમેશ્વર ને ધર ધણીયાણી ગુરુ; છેયાં છોકરાં સાકે
સંત પછી કોની સેવા કરે.' વસ્તુતઃ ઇશ્વરભજન કરનારા
ઓની તો આ સ્થિતિ હોવી જોઈએ:—

ન નાકપૃષ્ઠં ન ચ સાર્વભૌમં ન પારમેષ્ઠ્યં ન રસાધિપત્યં ।
ન યોગસિદ્ધિં ન પુનર્મવં ચ વાંછંતિ યત્પાદરજઃ પ્રપન્નાઃ ॥

'શ્રીહરિના ચરણરજને શરણે ગયેલાઓ સ્વર્ગપદને,
ચક્રવર્તિપણને, પરમેષ્ઠિપદને, ભૂલોકના આધિપત્યને, યોગ-
સિદ્ધિને કે મોક્ષને પણ ઇચ્છતા નથી. માત્ર ભગવાનના
ચરણરજનું મેવનજ તેઓ ઇચ્છે છે.' પ્રહ્લાદજી પર ભક્તિના
જ્યારે પ્રવ્રજ થયા ત્યારે તેમણે સ્તુતિમાં એજ અભિપ્રાય

જણાવેલ છે અને તેમાં તેનાં દારણ પણ જતાવ્યાં છે:—

દષ્ટા મયા દિવિ વિમોઽઽલધિષ્ણ્યપાના—

માયુઃ ત્રિયો વિમવ દ્વચ્છતિ યાન્ જનોઽયમ્ ।

યેઽસ્મરિતુઃ કુપિતહાસવિનૃમિતમ્—

વિસ્ફૂર્જિતેન હુલિતા સ તુ તે નિરસ્તઃ ॥

તસ્માદમૂસ્તનુમૃતામહમાશિષોઽન્ન—

આયુઃ ત્રિયં વિમવર્મેન્દ્રિયમાવિરિજ્ઞાત્ ।

નેચ્છામિ તે વિહુલિતાનુરુવિક્રમેણ

કાલાત્મનોપનય માં નિજ મૃત્યુપાર્શ્વમ્ ॥

હે પ્રભો ! જનસમુદાય જેમની ઇચ્છા કરે છે તે લોકપાલોનાં આયુષ, લક્ષ્મી, તથા વૈભવ એ જોઈ લીધાં છે. (જેમાં કંઈ નથી, જે તો અતિશય તુચ્છ છે.) જેઓ અમારા પિતાના કૌપયુક્ત હાસ્યથી ઉંચી ચઢી ગયેલી છુટ્ટિના વિલાસમાત્રથી નાશ પામી ગયાં હતાં; અને (જેવા મહાસ-મર્થ) મારા પિતાનો પણ આપે નાશ કરી નાખ્યો છે; માટે એ રીતે લોગોના પરિણામને જાણનારો હું પ્રાણીઓના લોગો-ને, લાંબા આયુષને, લક્ષ્મીને કે ધનના વૈભવથી માંડીને જાણ પણ ઇન્દ્રિયલોભ્ય વૈભવને ઇચ્છતો નથી; એટલુંજ નહિ પણ કાળરૂપ જેવા આપના મહાન પરાક્રમથી નાશ પામતી અભિમાદિ સિદ્ધિઓને પણ હું ઇચ્છતો નથી. મને તો આપ પોતાના ભક્તજનની સમીપજ લઈ જાઓ—આપના દાસનો પણ દાસ બનાવી દો. માણસ સભાગી થઈ જઈને હિરણ્યકશિપુથી વધારે શું સભાગી થવાનો છે ? મનુ-ષ્યલોક તો શું હિસાબમાં છે ? જે મનુષ્યો જેમની સદા કૃપા આજે છે તે દેવલોકના પણ આધિપત્યનો જે ખ્યાલ કરવામાં આવે છે તો પ્રહ્લાદ જેવાની અનુભવેલી નજરે ને પ્રત્યક્ષ જોયેલી સ્થિતિએ દેવોની કે તેમના રાજાની સમૃદ્ધિ પણ પોતાના પિતાની સમૃદ્ધિ આગળ કંઈ ગણ-ત્રીમાં ન હતી. એટલુંજ નહિ પણ તે દેવો તો પોતાને ત્યાં દાસત્વ કરવા તૈયાર રહેતા હતા. આ ઉપરથી પ્રહ્લાદે

ભગવાનની રત્નિ ઉરમાં પૂરેલો જાગ્યો ઉગ્રાચો છે; અને તેથીજ પાતે ભગવાનનું હામલ માગી જો છે. તે પ્રભુએ એમ પલુ રોજ કહીને છીએ કે:—

હયા સેવન મુખ માગરિ, હરિજન મધ ભગો સજાગો

આ વસ્તુ સર્વ કોઈ ગરગનામી સમજી શકે તેમ છે કે, નાશવંત જગતનાં શુભ તો નાશવંતજ હોય છે, અને તેથીજ નિઃશ્ચયને અર્થેજ કરનારા મર્ત્યુર દાગ નિત્યશુભ પ્રાપ્ત થાય તે માટે પ્રયાગ કરના તે તો યોગ્ય છે; પરંતુ તેની બુદ્ધિ થતી તે કંઈ સાધનિક અથવા શુભ વાત નથી; કારણકે આપણે પૂર્વકાળમાં જે જે કર્યો કરેલાં હોય છે તેની વાસનાઓ તથા ક્યો આપણે તેવી ઇચ્છા થવામાંજ પ્રતિબંધક થઈ પડે છે, અને તેને અમલ કરાવવામાં જે વાત બરાબર સમજાઈ હોય છે છતાં અનેક જન્મો કદાપી નાંખે છે. આ વસ્તુ સ્વયં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સ્વયં જીતામાં જણાવે છે:—

પહુનાં જન્મનામંતે જ્ઞાનવાનૂ માં પ્રપદ્યતે ।

વાસુદેવઃ સર્વમિતિ સ મહાત્મા મુદુર્લભઃ ॥

જ્ઞાની મનુષ્ય અનેક જન્મોની અંતે અને પ્રાપ્ત થાય છે; અને 'સર્વ કંઈ વાસુદેવજ છે' એમ માનનારો તે મહાત્મા અત્યંત દુર્લભ છે; પણ સાચો હરિજન તે સાચો સજાગી તો તેજ છે; માટે આશા તો તેવા જ્ઞાની યશસ્વી જ રાખવી જોઈએ; અને તેથીજ અમે એજ ચાહીએ છીએ તે ઇચ્છીએ છીએ કે:—

હરિજન થઈ રહો સજાગી, સેવક હું'પદ મદ ત્યાગીરિ
તન ધન આત્મા સહ અર્પણ કરી, હયા સેવન મુખ માગરિ.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના શબ્દોમાં કહીએ તો તેમને પ્રિય સેવવાની વસ્તુ પણ તે પ્રભુજ છે:—

પ્રિયો હિ જ્ઞાનિનોઽત્યર્થમદં સ ચ મમ પ્રિયઃ ।

હું જ્ઞાનીને અત્યંત પ્રિય છું અને તે જ્ઞાની મને પ્રિય છે. પણ આવા ભગવત્પ્રિય કેવી રીતે થઈ શકાય ? તે

કેતરમાં કહેવાનું કે 'સેવો હુપદ મદ ત્યાગી રે'—હુપદ
અને તેને લીધે મારાપણું—મમત્વ આ બેજ વસ્તુ મોટી જતા
છે. આ વસ્તુ પણ અમને સમજાવતી છે અને તેનીજ એક-
વાર અમે ગાયું છે:—

કુમરી

'મોએક નીંદાવાં' એ રાગ.

હું ને મારાપણું નિવારો લે ઈશ સીના સ્વામી,
હું તો થયો નિમકહરામી બાંધી બેઠો છઉં સ્વામી;
એવીજ બાંધાઈ રહ્યો પીડા પામી, હું ને મારાપણું
જડચર છે તમારું સાંખ્યું સેવા લેવા સારું,
સ્વતંત્ર પણું અમારું કીધું સુખ દેવા સારું;
તેવુંજ કરાવો અનુનાથ નમામિ. હું ને મારાપણું

આ માટે શું કરવું જોઈએ ? તે એજ કે:—

તન ધન આત્મા સહ અર્પણ કરી, દયો સેવન સુખ માગી રે;
હરિજન થઈ રહો સભાગી, સેવા હુપદ મદ ત્યાગીરે;

અર્થાત્ એકવાર તો સવિધિ સમર્પણ થવું જોઈએ,
જે નવવિધ ભક્તિનું છેલ્લું પરિણામ છે. નવવિધા ભક્તિ
તે આ પ્રમાણે છે—પહેલું શ્રવણ, પછી કીર્તન, સ્મરણ, પાદ-
સેવન, અર્ચન, વંદન, દાસત્વ, સખિત્વ ને છેલ્લું 'જાત્મ-
નિવેદનમ્'—આત્મસમર્પણ. તે માટે ખૂબ લાખી શકાય અને
ધણું કહી શકાય, પણ તેથી અહીં વિસ્તાર થઈ જવા ભય
રહે છે, માટે સંક્ષેપમાં એજ કહેવાનું કે, 'હરિજન થઈ
રહો સભાગી' ઇત્યાદિ.

પરમેશ્વરને સૌ કોઈ 'ધણી-માલિક' માને છે; સ્ત્રીનો
જે ધણી હોય છે તે તો માત્ર તેણીના દેહનોજ; આ ધણી-
નું ધન તો આપણે દેહ તથા જીવ જન્મે ગણાય છે; જન્મે
તેનાં શરીર અને તેની મીલકત મનાય છે, છતાં આપણે
તો તે જન્મેને આપણાં માની લીધાં છે; એજ તેની આપણે
ચોરી કરી છે, જેની શિક્ષામાંથી જયી જમાને માત્ર આજ
ઉપાય છે:—

લાવણી

.. આ જીવનું અર્પણ વહાલા છુજ પદમાં કરું છું.

(તેમાં કંઈ સપાડું નથી કરવાનું, કેમકે)

તારોજ મૂળે છડિ તે છુજ પદમાં વરું છું.

(મેં અનુભવથી જોયું છે કે,)

હું ને મારું કરવામાં બહુ કષ્ટો મળ્યાં છું.

હું તારું સાચવ જૂઠું હક હું મૂકી દઉં છું.

આ માનસિક સમર્પણ છે. તે પછીનું વર્તનનું સમર્પણ આ રીતે ખરેખરું કયું ગણાય છે:—

મને નહિ માડું લાગે કે મારું કેમ આ આમ થઈ શકે હર્ષ નહિ થાય જરી કેમ આ બગડયું ને આ મુપયું.

હું અને મારું, આવો ભાવ ફરી કોઈ પણ પદાર્થ પર નજ થવો જોઈએ, પણ જેનું છે તેના માટે સદા હરકોઈ વસ્તુ વપરાવી જોઈએ. તેને માટે તેણે તો શાસ્ત્રરૂપી પોતાની આજ્ઞા આપી દીધી છે. શાસ્ત્ર જોટલે હુકમ. તેમાં તનુ મન, ધન, સાધન તથા જીવનો કેવો ઉપયોગ કરવો જોઈએ, તે વિષે અહીંજ કહેવામાં આવી ગયું છે; અને તેમાં પણ એ મહાન પરોપકારી પરમેશ્વરની એજ ખૂબી છે કે, હરકોઈ વસ્તુ તેની પોતાનીજ હોવા છતાં તેનો ઉપયોગ તેના પોતાના માટે લેશ પણ નથી; માત્ર આપણા માટે તે તે સર્વ વસ્તુઓ તે પ્રભુએ નિર્માણ કરીને તેને યોગ્ય રીતે વાપરવા આપણને પરવાનગી આપી છે, અને તે વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવાથી લાભ પણ આપણને થાય. વળી તે તે વસ્તુઓનો શી રીતે યોગ્ય ઉપયોગ કરવાથી અપ્રજ્ઞને હાનિ ન થતાં માત્ર સાચો લાભ થાય તે પણ એ જ્ઞાતુ કેવે આપણને શાસ્ત્રોદ્ધારા સૂચવ્યું છે. આ તેમની શાસ્ત્રીય આજ્ઞાનું આપણે ચચાર્થ પાલન કરીએ તેજ આપણે 'કર્તવ્ય' છે અને તેજ કર્તવ્યને પરમેશ્વર પોતાનું 'ચચન-વત' માની લે છે. ભગવદ્ગીતામાં સ્વયં ભગવાન કહે છે:—

મદ્યપ્રાઃ પ્રજાઃ સૃષ્ટા પુરોવાચ પ્રજાપતિઃ ।

અનેન પ્રસવિષ્યદ્વમેષ વોડસ્તિવટકામધુક્ ॥

પૂર્વે, પ્રલય પછી પુનઃ સૃષ્ટિના આરંભે યજ્ઞોસહિત જાઓ ઉત્પન્ન કરીતે પ્રજાપતિ-પરમેશ્વરે (સર્વ પ્રજાઓને રક્ષી) કહ્યું છે કે આ યજ્ઞવડે તમે પ્રજાઓ ઉત્પન્ન કરો, દેવ પામે અને આ યજ્ઞ તમારી ઇષ્ટ કામનાઓને પૂર્ણ કરે.

તેમાં જાને નાના-મોટા-મનુષ્ય-દેવ માટે વ્યવસ્થા પાંધી આપી. મનુષ્યો તે પ્રજાઓ ને દેવો તે પ્રજાઓના રક્ષક અધિકારીઓ. તેઓ જાનેના પર પોતપોતાનાં કર્તવ્યો-માં દેરમાન તેણે છોડ્યાં. પ્રજાઓ રૈયત તરીકે રહી કર આપે ને રક્ષક અધિકારીઓ-પોલીસરૂપે હોઈ રૈયતનું રક્ષણ કરે. આંવો અભિપ્રાય ગીતામાં ભગવાન દર્શાવે છે:—

‘દેવાન્ ભાવયતાંજ્ઞેન તૈ દેવા ભાવયંતુ વઃ ।

પરસ્પરં ભાવયંતઃ શ્રેયઃ પરમવાપ્સ્યથ ॥

આ-યજ્ઞરૂપ કર્તવ્ય વડે તમે-પ્રજાઓ, દેવોનું પોષણ કરો અને તે દેવો તમારું પોષણ કરે. એ રીતે પરસ્પર એકબીજાનું પોષણ કરતા તમે (કર્તવ્ય પૂરાં થયે) પરમ કલ્યાણ-મોક્ષને પ્રાપ્ત કરશો. તેમાં વલ્લ્હી તથા આશ્રમો, એમ વિભાગ પાડ્યા, ને તેઓનાં કર્તવ્યોને પણ ભિન્ન ભિન્ન કરાવ્યાં. આ જ્યાં કર્તવ્યો તે મહાન પ્રભુની આજ્ઞા-ઓરૂપે સેવવાં જોઈએ અને તેજ તે પ્રભુનું સેવન.

સ્વકર્મણા તમમ્યર્ચ્ય સિદ્ધિં વિંદતિ માનવઃ ।

પોતાનાં કર્તવ્ય કર્મવડે તે પ્રભુનું પૂજન કરીને મનુ-ષ્ય સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. આજ આશય અહીં ભુદા શબ્દો-માં કહેવામાં આવ્યો છે:—‘હરિજન યઈ જાઓ સમાગી.’ જો કે કર્તવ્ય તો સર્વ કોઈ કરે છે પણ તેમાં જે મૂલ યઈ જવાનો સંભવ હોય છે, તેથી સંભાળવાનું રહે છે. એક તો તે કર્તવ્ય શાઆજ્ઞા પ્રમાણે હોવું જોઈએ અને ‘તે માફ’ કે ‘મારા માટે હું કરું છું’ આવી ભાવના તેમાં લેશમાત્ર પણ હોવી ન જોઈએ. તેજ અહીં સંક્ષેપમાં કહ્યું છે કે:—

સેવો હુંપદ મદ ત્યાગીરે, હરિજન યઈ જાઓ સમાગી.

હોઈ પશુનું ભયન ન થઈ જાય તે માટે આજ મા-
આની છે. જે ત્યાં ગીતાશ્રમાં પ્રભુએ જનારી રીતી છે-
यज्ञायां कर्मनो ज्ञान लोको ज्ञं कर्मवपनः ।

तदर्थं कर्म कौशलं मुक्तमंगः ममानर ॥

જે કર્મ મનિમિત્તે નથી તે કર્મગીજ આ લોકને કર્મ
રૂપ ભયન પ્રાપ્ત થાય છે; માટે લે અર્જુન ! 'મારું' કે
જેની આગમિનો ત્યાગ કરી-ફળની પણ હિંચા ત્યજી
તું યજ્ઞ માટેજ કર્મ કર. તે પણ હોઈ જાતનું કર્મ
મારી શક્તિથી કરે 'મ' એમ સમજીને નજ કરાવું જોઈ
જે અવશ્ય તકમાં લેવા જેવું છે અને તે અહીં કહ્યું છે-
देवो दुःपदं मां त्यागीरे, ददित्वं धर्मं ज्ञानो सत्प्राप्तिः ।

ફરકોઈમાં જે જે શક્તિ જોવામાં આવે છે તે તે
જે પ્રભુનીજ છે. તે જો કરવા પાર છે તોજ સર્વ કંઈ થઈ
શકે છે, જોટલે 'કર્તૃત્વાભિમાન' પણ ત્યજાવું જોઈએ. માત્ર
આ સર્વ પ્રભુજ કરાવે છે, આવો મનમાં ભાવ રાખીને કર-
વ્ય કંઈ જવું જોઈએ. ભગવાન શ્રી કૃષ્ણ પણ આજ આજ
ગીતાશ્રમાં ફરમાવે છે:—

मयि सर्वाणि कर्माणि संन्यस्याप्यात्मचेतसा ।

निराशीर्निर्ममो भूत्वा युद्धयस्व विगतज्वरः ॥

સર્વ કર્મોને અધ્યાત્મચિત્તથી મારામાં ત્યજી દઈને-
જોટલે 'સર્વોત્થામી હુંજ કરાવી રહ્યો છું', જેથી તમે
કંઈ કરી શકો છો' એ રહસ્યને નહિ ભૂલીને, આશા
તથા મમતાનો પણ ત્યાગ કરી દઈ 'મારું' શું થયે' એ
સંતાપને પણ દૂર કરી દઈ તું યુદ્ધ કર.' આ રીતે વસ્તુ-
આત્મા ને સાધન-શરીર આ બન્ને, તે પરમેશ્વરની શક્તિ-
નેજ અધીન હોઈ તેમની શક્તિદ્વારાજ કર્મ કરવા સમર્થ
થઈ શકે છે તોપછી તેના ફળ ઉપરનો હક્ક આપણો શી
રીતે હોઈ શકે? જગતમાંની કંઈ વસ્તુ પર આશા કે મમતા
કરવાનો આપણને હક્ક છે? સર્વ વસ્તુ તેમનીજ છે તો
તેમનાજ કામમાં આવવી જોઈએ; જોટલે કે તેમના દ્વારા

તેમની ઇચ્છા પ્રમાણેજ આપણું કર્તવ્ય થયા કરવું લેઈએ.
એ કર્તવ્યનું પરિણામ શું? તે આપણે જોવાનું નથી. તે તો
તેમની ઇચ્છાનુસાર તેમની શક્તિદ્વારા પ્રાપ્ત થશે તે માટે
લેશ પણ ચિંતા આપણને હોવી ન લેઈએ. પ્રભુનો સ્વભાવ
પરોપકાર કરવાનોજ છે. તેમણે આપણને આ શરીર
આપીને યોગ્ય કર્તવ્યોમાં જોડ્યા છે, તે આપણે તેમની
શાસ્ત્રાણ પ્રમાણે કર્યે જવાનું છે. બસ, આટલુંજ આપણે
સમજવાનું છે. બાકી 'વિગતજ્વરઃ'—કોઈ જાતનો સંતાપ
ન કરવો—નિરાંત રાખવી—એટલે જોઈતીજ સત્ય સુખ મળી
રહેવાનું. તેજ આ શબ્દોમાં કહ્યું છે:—

તત્ત્વ ધન સહ આત્મા અર્પણ કરી,
દયો સેવન સુખ માગીરે, હરિજન થઈ રહો.

એવાં 'કર્તૃત્વાભિમાન રહિત' કર્તવ્યોનું ફળ શું?

તે, પણ ભગવાન સ્વમુખે ગીતામાં દર્શાવે છે:—

ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठन्ति मानवाः ।

भद्रार्थतोऽनस्रयंतो मुच्यन्ते तेषां कर्मभिः ॥

‘આ મારા મતને નિત્ય જે મનુષ્યો આચરે છે; વર્ત-
નમાં બરાબર મૂકે છે, શ્રદ્ધા રાખે છે અને અસૂચારહિત
બને છે તેઓ પણ કર્મબંધનથી મુક્ત થાય છે’ અર્થાત્
અસૂચા નહિ હોય તો શ્રદ્ધા થશે ને પછી અનુધ્યાન—કર્તવ્ય
હ શક્યે; અને તે પણ નિત્યનું બની રહેશે. શ્રુતિ એજ
હે છે:—‘કુર્વન્નેવેહ કર્મોણિ જિજીવિષ્છતં સમાઃ’—કર્તવ્ય
મોને કરતા કરતાય સો વર્ષો જીવવાની ઇચ્છા રાખવી.
પ્રાક્ષાત્ પ્રભુનો પણ આજ મત છે; એટલે બીજા મત-
સ્તાંતરો નકામા છે; છતાં પ્રભુના પોતાના આ મતથી
જેઓ વિરુદ્ધ વર્તશે તેમને પણ એ મહાન દેવ ગીતામાં
ચેતવણી આપે છે:—

ये त्वेतदभ्यस्रयंतो नानुतिष्ठन्ति मे मतम् ।

सर्वज्ञानविमूढांस्तान् विद्धि नष्टानचेतसः ॥

‘જે મનુષ્યો, આ મારા મતની અસૂચા કરે છે અને,

તે પ્રમાણે વર્તતા નથી તેઓ સર્વજ્ઞાનથી વિમૂઢ બન્યા છે એમ તું જાણ અને તેઓ (જીવતા) વિનાશ પામ્યા છે તથા જ્ઞાન જૂઠ્યા છે, એમ તારે જાણવું.' અર્થાત્ સર્વને હિતાવહ છતાં જો આ મારા મતને જેઓ નહિ આચરે તેઓ જડ જેવા બની જશે અને ઉત્તરોત્તર કાષ્ટ-પાપાણતુલ્ય થતા જશે; માટે પ્રિય વાચકો! મનુષ્ય દેહ છે ત્યાં સુધીમાં પ્રણતા એ મતને માન આપી આચરણમાં મૂકો અને ભગવાન કહે છે તેમ યજ્ઞ-કર્તાવ્યમાં પરાયણ રહી ભગવતાશાસ્ત્ર વર્ણોશ્રમ ધર્મનું કેવળ ભગવતપ્રીત્યે સેવન કરી 'હરિજન થઈ રહો સભાગી, હુંપદ મદ ત્યાગી રે.'

હરિજન થવાનું મન તો યાય છે અને હરિનું સેવન પણ ધણા કરે છે, છતાં હુંપદ, અહંભાવ, મમત્વ લાગે 'તન મન આત્માસહ અર્પણ કરી, દયો સેવન સુખ માગીરે' આવું સેવન કેણુ કરી શકે છે? ભગવાનના શબ્દોમાં તે કહીએ તો:—

येषां त्वंतगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।

ते ब्रह्ममोहनिर्मुक्ता भजन्ते मां ददम्यताः ॥

પુણ્ય કર્મ કરનારા જે મનુષ્યોનાં પાપ નાશ પામ્યા હોય છે (અને તે પાપોનો અંત આવી જતાં નવાં યજ્ઞ પણ બંધ પડ્યાં હોય છે) તે મનુષ્યો રાગ-દ્વેષાદિ ભેદ-કાંચોથી મુક્ત થઈને દૈવ મતો ધારણ કરી મારું ભજન કરે છે.' અને તેથી તેઓજ સાચા 'સભાગી' છે. જેમનાં એવાં સફળાગ્ય અને એવાં પુણ્ય હોય તેવા સમ્યક્તોને ઉદ્દેશી અમે અટ્ટી સૂચવીએ છીએ. કેમકે તેવા ઉત્તમ મનુષ્યો આવા સદ્ગુણેશનું સત્વર આચરણ કરે અને સાચા અધિકારી પણ તેઓજ છે; તેથી તેમને સંબોધીને અમે કહીએ છીએ. વળી તેઓ આટલા સભાગી પણ થયા છે કે તેઓની સકામ ભાવનાઓ છૂટી ગઈ હોય છે, હુંપ-દને મદ ઉતર્યો હોય છે તો હવે 'તન મન સહ આત્મા અર્પણ કરી દયો સેવન સુખ માગીરે.' બસ, આજ ઉત્ત-

ગોત્રમ જનિ છે. અસ્મિ કૃષ્ણા માંડે અશ્વત્થા વૃક્ષઃ જાદિ
કહે, નેમોને પણ જાતે આ રક્ત નો આરુણું થયેલ છે.
દરદોઈ બાળને પ્રણ, શુભિશ્વો, અવશ્યો કે કલ્પશ્વો પણ આ
માર્ગેજ લાવીને મૂકે છે; તો પછી પ્રથમથીજ પ્રભુની હિમાને
જાણી હર્ષ આપણા સુત્ય કૃષ્ણાણના માર્ગે આપણે પોતેજ
વળી જઈએ તો તેથી પ્રભુની પ્રથમતા વિશેષ પ્રમાણ-
માં અવશ્ય થયો; તે માટેજ પ્રભુએ આપણી પ્રથમ જ્યનેક
ઉદાદરણો લાવી મૂક્યાં છે, અનેક કથાઓ કાવ્યમ રાખી
છે; જેમાંની માત્ર એકજ કથા જાદી ઉતારવામાં આવે છે.
આ કથામાં હરિજનનું અરિત્ર, શ્રીહરિનું અરિત્ર, હરિજન
કેવા હોય, આત્મનિવેદન કેમ કરી સકાય છે, હુંપડનો
ત્યાગ કેવી રીતે થઈ શકે છે, સામાટે હુંપડ ત્યજવું
જોઈએ અને યજ્ઞો કેવી રીતે કરવા જોઈએ, તે ગ્રંથનું
યથાર્થ કથન હોઈને ચાર તો જોજ લેવાનો છે કે:-
હરિજન થઈ રહો સમાગી, સેવા હુંપડ મદ ત્યાગીરે,
તન મન સહ આત્મા અર્પણ કરી, દ્યો સેવન શુભ માગીરે.

શ્રી વામન-આખ્યાન

૫૬

રાગ સોરઠ

હરિજન થઈ રહો સમાગી, સેવા હુંપડ મદ ત્યાગીરે,
ધનતન સહ આત્મા અર્પણ કરી, દ્યો સેવન શુભ માગીરે.

ઓપાઠની ચાલ

એક સમય દરશ્ય પતિ આરા, અદિતિના આશ્રમમાં પધાર્યા.

કશ્યપ ઋષિને ઘણી સ્ત્રીઓ હતી. તેથી તે તે આશ્રમે
તે-તે સ્ત્રીના નામથી ઓળખાતા હતા. શું કશ્યપ ઋષિ
બીજી સ્ત્રી પાસે ગયા હતા ? નહિજ. શુકદેવજી ભાગવતમાં
કહે છે:- ‘સમાધેર્વિરતશ્ચિરાત્-લાંબા કાળની સમાધિથી-તે
વિરામ પામ્યા હતાં.’ અર્થાત્ તે ઋષિએ પોતાનો આશ્ર-
મનો ઘણો ખર્ચ ભાગ તો વનમાં એકાંતે રહી હરિધ્યાન-
માંજ ગાળ્યો હતો; અને તે પણ એવી રીતે કે પોતાને

દેર માં માન છે તેની પણ હરખર ક્યાં વિનાય.
 દેવો ને માનરો વચ્ચે મુદ મુદ ક્યાં તેમાં મારું છે
 જ્યાં રમવાને છે તે પાયા ક્યાં. અમરોએ રમવાનું
 ક્યાં કર્યું ક્યાં ને અમરોના રાજા પાતિએ તે અ
 નવાતાં મજો તો ના પૂરું ક્યાં ક્યાં. જો મજો પૂરા
 એટલે તે મનકતુ-ઈન્દ્ર મહાજ્વાની અન્ની પર આગ્યો
 તેણે ભગ્યું હતું કે 'હંપરનું શું પ્રયોજન છે? માત્ર
 કરવાથી જ દેવ મજો છે; જો મજો હું પૂરા કરીશ એ
 ઈન્દ્ર બની જઈશ.' પણ તે વેળા તેને આ વસ્તુ સમ
 વામાં ન હતી કે, કર્મદેવને આપનાર તો હંધરજ છે
 હંધર જો દેવ આપે તોજ મળી શકે છે. હરકોઈ બ્યજિ
 માત્ર એટલું જ કરી શકે છે કે, તે તે કર્મ કરવાની
 યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવી. આ વસ્તુને ઉદેશીનેજ ગીતામાં ભગ-
 વાન ઉપદેશ કરે છે:—

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન ।

‘તારો કર્મમાંજ અધિકાર છે-તારે કર્મો ક્યાં કે
 એ તારી દરજ છે; તેના દેવ તરફ તારે જોવાનું નથી
 આમ હોવા છતાં બલિરાજાએ માની લીધું હતું કે હું
 મજો કરીને મારી મેળે ઈન્દ્ર બની જઈશ. ‘અસ્તુ.’ આ
 સંબંધે આગળ જતાં વિશેષ કહેવામાં આવશે. અહીં ચાક્ર
 સંબંધમાં જોજ કે, એટલો બધો મહાન સમય બ્યતીવ
 થઈ ગયો હતો છતાં કશયપ ઋષિને પોતાની બે પત્ની-
 જોની બે પ્રભ-દિતિના દૈત્ય ને અદિતિના દેવ-એઓનું રૂ
 થયું છે, તેની પણ ખબર ન હતી. આવી ક્યાનમમસ્થિતિ તે
 કાળના મહર્ષિઓમાં હતી. માત્ર એકજવાર સ્ત્રીસંગ કર્યો કે
 પ્રભની ઉત્પત્તિ થઈ જાય, આવા અમોઘવૌર્યવાળા તે મહ-
 ર્ષિઓનો સંયમ કેવો ઉચ્ચ પ્રકારનો હતો? અને આજ તો:-
 કુતા કાર્તિક માસકા, તરૂં જૂખ જોર પ્યાસ;
 નેઓ સદૈવ વિપયાસકત રહે છે અને નિરંતર તે માટે
 પીડાયા કરે છે તેઓ શું હરિભજન કરી શકે? તેઓનાથી

સેંકડો વરોની સમાધિ તો કેમજ સાધી શકાય ? આ સ્થિતિ હોવા છતાં આજકાલ કેટલાક યોગાચાર્ય હોવાનો દંબ કરી બીજાઓને યોગ સાધવા પ્રેરણાઓ કરે છે । જેઓ યમ-નિયમાદિ અષ્ટાંગ તો શુ ? પણ તેમાંનું એકે અંગ સાધવાને સમર્થ નથી. અસ્તુ

છેક લેવાઈ ગઈ જોઈ નારી બોલ્યા મુનિવર કરુણા ધારી.
(તે મોહથી નહિ પણ ક્યાથી.)
આવિ કેમ થઈગઈ વહાલી તારી લાલી ગઈ ક્યાંહા ચાલી.
(વિયોગથી તો આ સ્થિતિ સંભવતી નથી.)

શુ તે લોભો છે ધર્મ મહાન, કે તે લોભો છે અભિ નિદાન.
ઋષિના આ ઉપરના વાક્યથી જણાય છે કે પતિ, કોઈ બહારના કામે લાગે ને ગૃહિણીને ઘરનાં સર્વ કર્તવ્યો સોંપી જામ ત્યારે તેણીએ તે સર્વ કર્તવ્યો, શાસ્ત્ર-લૌકિક બંને દષ્ટિએ બરાબર સંપૂર્ણ કરવાં જોઈએ.

શુ ન થયો અતિથિ સંસ્કાર, કે તું બૂલી હવનનો વિચાર.

એ રીતે ધર્મસંજ્ઞાથી કર્તવ્યો પૂછીને હવે અર્થ-કામનાં કર્તવ્યો વિષે ઋષિ પૂછે છે:—

શુ કીધું છેકોઈએ અપમાન, શુ કંઈ જોવાયું છે મૂલ્યવાન.
પુત્રો તો છે કુશળ સહુ તારા, વ્યાધિ પીડે છે શુ કોઈ દારા.
ધર્મ-અર્થ કે કામ વિષેથી, દુઃખી શાથી છે કહું વિગતેથી.

કુહો

પ્રશ્ન સુણી પ્રિય કંથના બોલી શાણી નાર;
પ્રશ્ન પૂછ્યા તે માંહેનું દુઃખ એકે ન લગાર.

ગએલ

રાગ પરજ

શુ કહું સર્વજ્ઞ સ્વામી ત્રિકાલજ્ઞ તમે સદા.

ઋષિ ત્રિકાલજ્ઞ તો હતા, પણ સમાધિમાં એકાગ્ર થઈ તે વિષે જ્ઞાનદષ્ટિથી જુએ ત્યારે જણાય ને ? એમને તો સાંસારિક વિષયોની ગણનાજ ક્યાં હતી ? આ માટે એમને તે તરફ દષ્ટિ પણ કરવી પડે ? એવી વૈષયિક સમાધિ તો

272 4. 4. 1. 1. 1. 1.

३. २४. ७. ११११ ५५५५ २५५५ ०५५५ २५

(Faint handwritten text at the bottom of the page)

૩૫ મળ પિત્રશક્તી પાંચ દુલ ને મં

નિશ્ચય નેની છાંયમાં આવે વસ્તુ સમજ

उत्तर ७७७ के भागिदार की कति बिना खरीदें

५३. अनुसूचित जाति पट्टे में, मछली पकड़ करने में

नेमनां पर जाता क्रायनाउ मेय दी माय क्राय

[illegible]

તાનાં દુઃખ રડવાને બાકી નથી રહેતો. તેને જોઈને મોટાભાઈએ

અપિતે: અમા ગીતે છે એવ વિષય:

નોંધ : આ નોંધ માટે કોઈ પણ પ્રકારનો જવાબ નહીં આપવો જોઈએ.

आशाच आशयशी अमी प्रकृत्यः ।

અદિતિ અને દેવતાઓ અને પ્રથમ કહી ગયા ।

અવિતિ કહે છે તે ઉપરથી

પુત્રો ગારા ગોઠીયા થાય છે:—

પુત્રા મારા સૌથી સારા ધર્મ ધરનારા સદા,
તે બિચારા થઈ રહે છે છાંડી કાળજીથી

તે બિચારા થઈ રહે છે છાડી કનકર સંપત્તિ,
રખે શાસ્ત્ર મુજબ રખાડે કનકર સંપત્તિ.

વેશ બદલી વને રખડ-બધ રહેતો. પણ હિન્દુ

રખે શત્રુ પ્રાણ લેશે કે વધુ કરશે બચાવ
જીઓ, આ

જુઓ, આ 'રાગ' ની દશા. દેવો, કે જે

ભાઈએ યાય, છતાં તેઓમાં કુસંગ નહોતો. તેઓના પિતાએ બે

તેઓના પિતાએ બે બાળકોને જન્મ આપ્યા. એક પુત્ર અને એક પુત્રી. પુત્રનું નામ 'સુ' રાખવામાં આવ્યું હતું. પુત્રીનું નામ 'સુ' રાખવામાં આવ્યું હતું. પુત્રનું નામ 'સુ' રાખવામાં આવ્યું હતું. પુત્રીનું નામ 'સુ' રાખવામાં આવ્યું હતું.

તથાના પિતાએ જે ઓએ કરી હતી, તેજ મૂળ મ-
ખરેખર પિતાનો હોય મળતે

પરેખર પિતાનો દોષ મળાને નટે છે
શોક્યના સુત સુખે આલે

શાક્યના સુત સુષ્ણે આજે રાજ્યમાં
કેમ-તે ઉરમાં ન સાચે

આ દેવનાં પૂર જીવો. ભગવાન શ્રી :

શનિદિવસ્યેન્દ્રિયસ્યાર્થે રાગસેવે
તયોર્ન વચ્ચે

तयोर्न वशमागच्छेत्

દ્રિયો તથા દ્રિયોના વિષયોની વચ્ચે શરૂ તથા
રહેલા હોય છે. માટે તેઓ જાનેને વશ થઈ જતું નહિ.
તેઓ જાનેજ આ જીવાત્માના શત્રુઓ છે. મદ્યિ
યપને કેવી શાંતિ હતી ? પુત્રોને પણ પરાણે મરનાર
ત્યાં તો કાં તેઓ પણ પિતાને મારે ન જાય ? સંસાર
થી છૂટવા શા માટે તેઓએ પ્રયત્ન ન કર્યો ? પણ વિવ-
વાસનાઓનો સમૂહજો વિનાશ ન થયો હોય ત્યાં શુધી
વો સન્માર્ગ દેખાતોજ નથી. જ્યાં શુધી સંસારશુભની
હના ચિત્રમાં જામેલી પડી હોય છે ત્યાંશુધી દુઃખ કદી
નહિ છોડે. સંસારશુભ અનિત્ય હોવાને લીધે જાતે
! તો છેજ, છતાં તેવાં નાશવંત શુભ માટે અનેક
વ્યાપારોમાં સૌ કોઈ મગ્યાજ રહે છે. બહિરાંગજો
વંત શુભને અવિનાશી બનાવવા માટે સૌ યજ્ઞો કર્યા,
૨ તે શુ અવિનાશી બને ? લગાર બે દિવસનો
૩ ? તેનું શુખ પણ ચાલી ગયું. સૌ યજ્ઞો કરે-
જવાને પોતે વચ્ચે પડી તેનું જો શુખ પડાવી
અનેક દક્ષાંતો પ્રત્યક્ષ જોયા છતાં સૌ કોઈ તેજ
ધરે છે. જગતનો મોહ તો જુઓ. જંગવાન
તેજ કહે છે:—

તયાઽપહૃતચેતસામ્ ।

બુદ્ધિઃ સમાધૌ ન વિધીયતે ॥

તથા જૈશ્વર્યમાં આસક્ત થયેલા હોય
ચિંતને (લોજૈશ્વર્યનીજ) તે વાસનાજો
છે તેઓની બુદ્ધિ, સમાધિમાં નિશ્ચ-
આવાઓને મહાત્મા તુકારામના શબ્દો-
જોપુરુષ-તૃષ્ટાનાં ગોલાં છે. દેવો કે
૨.૨. એક પક્ષ યજ્ઞ-યાગાદિ કરે છે
જગાણ પાડવા પ્રયત્ન ચાલુ કરે
આ કલ્યાણ જ્યાં રૂઢ થઈ પડયા:
આવો સકામ ઉપયોગ જ્યાં થઈ
હોયજ ક્યાંથી ? માટેજ અમે.

તેમને આવતીજ ન હતી.

હું તપું છું ખીડા પાત્રી આવી ભારી આપણ,
આપણી તો પ્રત્યેક પર આવે છે. તે વિષે એક કવિ
લખે છે:—

ઉમ કાળ વિકરાળની પાંખ ઉડ્ય ને અસ્ત;
નિશ્ચય તેની છાંયમાં આવે વસ્તુ સમસ્ત,
કેવળ એક દેવાધિદેવ શ્રીહરિ વિના સર્વ દેવોને પણ
દુઃખો અનુભવવાં પડે છે; ગ્રહોને પણ દુઃખ દેનાર અને
તેમનાં ધર ખાલી કરાવનાર હોય છે. આમ જગતમાં સર્વ
કેાઈ દુઃખી છે છતાં કેટલાક અજ્ઞાનીઓ જીભઓ પાસે પો-
તાનાં દુઃખ રડવાને જાય છે, પણ તેઓએ વિચારવું જોઈએ કે:—

ખંધેકાં ખંધા મીસે છૂટે કોન ઉપાય;
સેવ કરે નિર્બંધકી પલમે' દેત છુડાય.

આવાજ આશયથી અમે પ્રથમ કહી ગયા કે:—
હરિજન થઈ રહો સભાગી, સેવો હું'પદ મઠ ત્યાગીરે.
અદિતિ કહે છે તે ઉપરથી જાણી શકાય છે કે દેવો-
ની પણ કેવી દશા થાય છે:—

પુત્રો મારા સૌથી મારા ધર્મ ધરનારા સદા,
તે બિચારા થઈકરે છે છાડી ધનધર સંપદા. ગુ' કહું'૦
વિશ બદલી વને રખડે લય રહેતો પણ ઉરે;
રખે શત્રુ પ્રાણ લેશે કે વધુ કરશે વ્યથા. ગુ' કહું'૦

જુઓ, આ 'રાગ' ની દશા. દેવો ને દૈત્યો પરસ્પર
ભાઈઓ થાય, છતાં તેઓમાં કુસંધ થયો. તેનું મૂળ કારણ
તેઓના પિતાએ જે સ્ત્રીઓ કરી હતી, તેજ કહી શકાય.
ખરેખર પિતાનો દોષ પ્રભને નડે છે.

શોક્યના સુત મુખે માણે રાજ્ય મારા પુત્રનું;
કેમ તે ઉરમાં ન સાસે વાત એ છે કષ્ટદા. ગુ' કહું'૦

આ દેવનાંપૂર જુઓ. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતામાં કહે છે:—
इन्द्रियस्येन्द्रियस्पर्धे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।
तयोर्न वशमागच्छेत् तौ मस्य परिपंथिनौ ॥

છે ? આ દુઃખ દાણમાં દૂર થાય તેવું છેજ નહિ. માટેજ પ્રભુએ કહ્યું છે કે 'ત્રેગુણ્યવિષયા વેદાઃ' - ત્રણ ગુણો જોજ વેદોનો વિષય છે, કેમકે પ્રભુઓ ત્રણ ગુણોમાંથીજ ઉત્પન્ન થઈ છે. આ પ્રભુઓ ગમે તે અવળે માર્ગે જઈને વિનાશ ન પામી જાય, અને મર્યાદામાં વતે, જોજ વેદોનું પરમ ધ્યેય છે. તેમાં પણ જેઓ સત્ત્વગુણની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચી સત્ત્વગુણપ્રધાનનુંજ સેવન કરે છે તેઓ અનુક્રમે ચત્ત્વગુણ-માંજ મુદ્દઠ બની શકે છે, અને તેવાઓની સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ કરવાને ભગવાન પોતેજ તત્પર રહે છે. આજ ઈશ્વારે ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણે કયો છે:- 'આર્તો જિજ્ઞાસુર્ત્યાર્યો જ્ઞાની ચ।' એમ ચાર પ્રકારના ભક્તોમાં જ્ઞાનીને સર્વશ્રેષ્ઠ કહેવામાં આવે છે. હરકેાઈ બ્યક્તિ સાત્ત્વિક, રાજસ અને તામસ-જોવા પોતાના ગુણપ્રાધાન્યને અનુસરીનેજ તે તે સાત્ત્વિક, રાજસ તથા તામસ કેવાને બને છે. જેઓ વિષ્ણુ-પર-માત્માનું ભજન કરે છે તેઓ સાત્ત્વિકજ હોય છે. સાત્ત્વિક થઈએ અસાધારણ પુણ્યનું ફળ છે, એમ શ્રીકૃષ્ણ પણ ગીતામાં સૂચવે છે- 'ચતુર્વિધા મજન્તે માં જનાઃ સુકૃતિનોઽર્જુન । -હે અર્જુન ! ચાર પ્રકારના પુણ્યશાળી મનુષ્યો મારું ભજન કરે છે,' પણ 'ન માં દુષ્કૃતિનો મૂઢાઃ પ્રપદ્યંતે નરાધમાઃ । પાપી અને મૂઢ જોવા નરાધમો મારે શરણે આવતા નથી.' માટે પુણ્યશાળી જોજ સભાગી છે-સુકૃતિવાળા છે, એમ અમે ગાઈએ છીએ:-

હરિજન થઈ રહો સભાગી

મહર્ષિ કશ્યપે પણ પોતાને ત્યાં આ ધર્મસંકટ આવે-
હું જોઈ પત્નીને જોજ સલાહ આપી કે:-

ગરબી

'પુનમ ચાંદની' એ રાગ.

બોલ્યા કશ્યપ શ્રી અદિતિ સાથે એ રીતે રે,
કહું હું તે રીતે કર પયગત પ્યારી નાર;
મુજને વડી વિધિએ શ્રદ્ધાએ છે દાખવીરે,
સહેલું છે શ્રીવરદ સેવન સર્વ પ્રકાર.

બોલ્યા ૧૦

ગાઇએ છીએ:—

હરિજન થઈ રહો સજાગી, સેવો હું પદ મઠ ત્યાગીરે.

જુઓ તો ખરા, શાસ્ત્રો જાણનારાઓની શાસ્ત્રોનાજ માગે ધર્મની લડાઈ । પૃથ્વી માટે જો લડતા હોય તો તે તેનો અંત આવે. લડી લડીને મરણ પામે તો સ્વર્ગમાં જાય ને જો જીત મેળવી જીવે તો પૃથ્વીને સોગવે; પણ જ્યાં જાતે પક્ષની સ્વર્ગ માટે લડાઈ થતી હોય અને જાતે પક્ષ સ્વર્ગમાંજ રહેતા હોય ત્યાં શું થાય ? તેનો માર્ગ જો પ્રજા સોધી કાઢે તોજ નીકળે. કારણકે જાતે પક્ષ પાછા ધર્મ માર્ગ પરજ છે.

સદા સ્થિર થાવા હવે જો યજ્ઞ કીધા જાય છે,
નળ્યાણું પૂરા કયાં છેલ્લો શરૂ કીધો તથા. શું કહું
તમારા પણ જો પુત્ર છે જો તમારે આધીન હું,
ચાહું હું જો ફરી સ્વર્ગે ઇન્દ્ર થઈ જાએ કદા. શું કહું

અદિતિનાં જો વાક્યો સાંભળી મહર્ષિ કસ્યપ વિદ્યા-
રમ્ભસ્ત જની ગયા. તેમને અનુભવ થયો કે જો સમાધિનો
અનુપમ સ્વાદ કયાં ? ને આ સાંસારિક જંજટ કયાં ? સમા-
ધિના આનંદમાં મગ્ન રહેનારના ઘરમાં વળી આ સ્થિતિ ?
અહો ! સંસારનો મોહ તો જુઓ. પોતે મહાસમય છતાં
પોતાના ઘરમાં તે મોહદશા ટાળી ન શક્યા ? જૂવાની
બેરી-છોકરાનાં શરીરમાં પણ જૂતકાં ભરાઈ રહેલાં દેખાયાં !
તેમને આ સ્થિતિ જોઈ અતિશય આશ્ચર્ય થયું. મનમાં ને
મનમાંજ તે બોલી ઉઠ્યા:—

अहो मायावलं विष्णोः स्नेहयद्गमिदं जगत् ।

कस्येति पतिपुत्राद्या मोह एव हि कारणम् ॥

‘અહો ! આશ્ચર્ય ! વિષ્ણુની માયાનું જળ તો જુઓ !
આ જગત સ્નેહજનનથી કેવું બધાયતું છે ! કેનો પતિ ?
કેના પુત્રો ? આમાં મોહ જોજ કારણ છે. ’ એ મારું મારું
નથી માન્યું તો મને કંઈ પણ થતું નથી; ત્યારે આ
જોએ ‘મારું’ જોમ માન્યું છે તો તેણીને કેવું દુઃખ થાય

પૂરા કરવા એવા બીનચૂકે દિન-તેર;
પ્રકટી હરિ આપ વર આપી સુત થઈ જન્મશે રે,
થાશે અંતે અદિતિ નિશ્ચય લીલા હોર. બોલ્યા
હુહો.

વિધિ સુજી વિસ્તારથી સમજી લઈ સંપૂર્ણ;
કથું સતીએ તે રીતે પયગત સંકટ ચૂર્ણ.
શુદ્ધ મતિ કૃતિ વૃત્તિથી રાખી શ્રીપતિમાં ધ્યાન;
ઘત નિર્ધિન પૂરું થયું પ્રકટ થયા ભગવાન.

એમાં કંઈ નવાઈ પામવા જેવું નથી. આ કલિયુગ-
માં પણ નરસિંહ મહેતાએ માત્ર સાતજ દિવસ ગોપનાથ
મહાદેવના સિંગની આરાધના કરી, તેટલામાં તો ભગવાન
શંકર સાક્ષાત્ પ્રકટ થયા; તો પછી તે સત્યયુગના સમયે
અદિતિ જેવા ઉત્તમ અધિકારી આત્માને પરમાત્માનાં દર્શન
થાય તે કેમ ન સંભવે ?

પુરાણોમાં પ્રાયઃ સર્વ સ્થળે આ વસ્તુ જોવામાં આવે
છે કે ભગવાન વિષ્ણુનું જ્યારે પ્રાકટ્ય થાય છે ત્યારે તેમનું
પ્રથમ તો એક સરખુંજ સ્વરૂપ સર્વ આવિર્ભાવો વિળા હોય
છે, તે પ્રમાણે—

ગીતિ

પીતાંબર ધનધારી, રાંખ ચક્ર કર ગદા ધરી પ્યારી;
ચતુર્ભુજ શુભકારી, નીરખતાંજ અદિતિ ગમ બહીહારી.

આ ભગવાન ક્યાંથી આવ્યા તે શું સમજાય ? કાણે
ક્યારે જન્મ્યા હશે એમ ધારવાનુંજ શું કામ ? જે લોકો
'શ્રી હરિ છેજ, તે અમને અવશ્ય મળશેજ' આવી દઢ
ભાવના બાંધી જેવી મૂર્તિને લલક કરીને તેયને સંપાદન
કરવા મથે છે તેઓનાં તેવાં દિવ્ય દર્શન-દિવ્ય હૃતન-ચલન
બાષણ કરતી તે સર્વેશ્વરની મૂર્તિનો અવશ્ય સાક્ષાત્કાર
થાય છે. આ રાંખધે ચારે યુગનાં અનેક દર્શનો મોબુદ
છે અને ઉપનિષદો, વેદો, રમૂતિઓ, ઇતિહાસો તથા પુરાણો-
એ સર્વમાં પુષ્કળ પ્રમાણે વિદ્યમાન છે. આ વિષય પર પ્રસંગે
વિશેષ દહેશમાં આવશે. અહીં તો આપણે જોયું કે અદિતિ-

એ મૂર્તિને સેવી ને પ્રભુને પ્રકટ સ્વરૂપમાં લેવા કે દુરનય:—

ગીતિ

સરસર પડી ઝડ પદમાં પરમ પ્રેમથી વારવાર નમતી;
ગદગદ કંઠે ઉચરી સ્તુતિ મૂર્તિ માહુનની મસ ગમતી.

૫૬

‘ સુંદર ગુણમંદિર ’ એ રાગ.

જય જય જગદીશ દેવ દેવ મુરારિ;
યજ્ઞપતિ પૂજ્ય કૃતિ નિત દિતકારી. ૭૫૧
ઉત્પત્તિ સ્થિતિ પ્રલય લીલા તમારી,
મંગલમય નામ ધામ તન મન હારી,
શુભ શુભના મામ દિવ્ય વૈભવ ભારી. ૭૫૨
દીનની, વિપત્તિ શ્રીપતિ ! વિનતિ, લીલ ધરીને,
દયા કરીને ન વિસારીને;
દુઃખ હરીને નાંખો વિહારી. ૭૫૩
સર્વજ્ઞાત છે શું વાત કહું છું મારી
આશ આપનીજ નાથ ઉરમાં ભારી;
પૂરે પરમેશ સ્તુતિ સઘ સ્વીકારી. ૭૫૪
સુર સહુ, દુઃખ બહુ, ખમતા, લમતા,
કરગરીને ફરી ફરીને;
પદ પડીને કહું હરિને કર બે પસારી. ૭૫૫

૫૬

કુમરી ‘ મેવારી બામના શુકન વિચારો ’ એ રાગ.

બોલ્યા શ્રીહરિ એ હે અદિતિ ! ના ગલરા. ૭૫૬
અમુરો ધર્મ કરે કુદેધી નહિ મરે,
શિર ગુરુ એ છે જળરા. અદિતિ૭
સેવ અરૂણ ના જશે, તારું ધારેલ થશે,
ફીકર ન રાખીશ જરા. અદિતિ૮
પ્રકટીશ મુત છું થઈ, કોઈને કહીશ નહિ,
મુર થશે મુખીયા ખશ. અદિતિ૯

દુહો

આજ્ઞા આપી શ્રીહરિ થયા જ અંતરધાન,
સની સતોપી ચિત્તમાં પામી પ્રિય વરદાન.

‘ દેવો અંતર્ધાન ધયા ’ એમ કહેવાય છે; એટલે
ધી આવ્યા ને ક્યાં ગયા તે સમજાતું નથી. અમે
વિષે સ્તુતિમાં આવું સમજીને કદ્યું છે, તે સમજાણ છે:—

॥ ન આના છુમકોં દહીરો, જડચર મેં જસતે હો;
૧ પ્રકટ, નહોના નિજવશ, નાહક ક્યોં કરતેહો. માએકોં
રસેં મીસો આકે માએકો ખારે. ૫૮૫ાદિ૦

ને, પ્રહલાદજીનું વચન પાળવા શ્રીહરિ નૃસિંહરૂપે
કદયા તેથી એ વાત સિદ્ધ-પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકી છે.

હુહો

દેવો એ જાણી જઈ આવ્યા અવિતિ પાસ;
અંતરિક્ષ રહીને સ્તુતિ, અજ કહે ધરી ઉલ્લાસ.

આશા અંધારું એટલે પછી તો પ્રાર્થનાઓ આરંભી
ગઈ; સર્વ કોઈ તેમનાં દર્શનાભિલાષી તો રહે છેજ, ને
બ્રહ્માદિને પણ તેમનાં અવતાર સુખકારી તો છેજ. વસ્તુતાઃ
સાહજિક સુખ તો તેમનો સાક્ષાત્કાર થાય તોજ મળે છે.
સમાધિ વગેરેમાં તો કેવળ ચોતાની ધારણાથી ક્યેયને
સિદ્ધ કરવું પડે છે, જેથી તે માટે અતિશય કલેશ સહન
કરવો પડે છે; પણ જે પ્રત્યક્ષ દર્શન, વિના પ્રયાસે,
ઇન્દ્રિયોદ્ધારા અનુભવાય છે તેના જેવો તો કોઈ આનંદજ
નથી; અને આજ આનંદને લૂટવા માટે આવા પ્રત્યક્ષ અવ-
તારોરૂપે પરમાત્મા જ્યારે જ્યારે પ્રકટ થાય છે ત્યારે
ત્યારે હલન ચલન-ભાષણ કરતા તે પ્રકટ પુરુષોત્તમનાં
પ્રત્યક્ષ દર્શન અનુભવવાને બ્રહ્માદિ દેવો આનુર થઈને
આવી પહોંચે છે અને તે મહાન દેવને પ્રત્યક્ષ જોઈ
આનંદથી છલકાઈ જઈને સ્તુતિઓ કરે છે. આવો કમ
જાણે દેવોનો પરંપરાનો હોય એમ જણાય છે. એજ કમે
તે વેળા દેવો આવી પહોંચ્યા ને આવા અભિપ્રાયનું નિવે-
દન તેઓએ કર્યું કે:—

૫૬

રાગ કદ્યાણુ ‘ છે જન પાલક હાલક દુઃખનો ’ એ દર્શી.

કે દુઃખપાલક આપણે મરેલા નામોરે મરેલા કીમતિ

અમે મર્ત નાશાયે આત્મ, કરમરીએ નિનતિ કરી.
જક જન્મમ કેરા આપાર, ગખિ તારી અપરોપાર;
સ્વામી મર્તના નિશાપાર, નમીએ તને ફરી ફરી.
અમુર યમ આ મામે માય, પૂર્વ મનો તો નમી ઉપાય;
શાક કરી ને આપે ગદાય, આશ એમી આજે પરી. હૃ
હૃએ શમ તો વારંવાર, મું કરીએ હૃએ લાગાર;
વાર ન કરેશો નામ લગાર, દુઃખી કેખી દુઃખ થો હરી. હૃ

દેવો મયા છનાં દુઃખ તો એનું એજ રહે અને તે
માટે અંતે પરમાત્માને શરણે જઈ રોહણાં શેવાં પડે, તો
પણી પ્રથમથીજ મદાન હંધરને શરણે જઈ સર્વ દુઃખનો
વિનાશ આમાટે ન કરી લેવો ભ્રમજે ? તેમનું શરણ લેનારને
સફળતા તો તેમણે પોતેજ પોતાના શબ્દોથી જ્યારે કરી
લીધી છે:— 'સ્વિત્તો પેદ્યાસ્યા નૃપાલેન્દ્રિ ગાંતિ પરાં ગતિમ્'—
શ્રીએ, વેદ્યો કે શદ્રાં પણ (મારે શરણે આવેતાં) પરમ-
ગતિને પામેજ છે. ' એટલે કે હંધરબજન તે સર્વાધિકારની
વસ્તુ છે, અને તેથીજ અમે જેમ પૂર્વે માગ્યું હતું:—

ઠામોઠામે નવ ફરીએ, નવ જગે જગે કરગરીએ,
થરણામાંહે સ્થિર ઠરીએરે, એનું કરએ.

તેમ અહીં પણ કહ્યું છે:—

હરિજન થઈ રહો સલામી, સેવો હુપદ મદ ત્યાગીરે.

હુલો

દેવો સ્મૃતિ કરી રહ્યા, ઉર રાખી વિશ્વાસ;
ત્યાં પ્રકટ્યું અદિતિ ગૃહે, ઝગાડળ તેજ પ્રકાશ.

પરમાત્માએ પોતે સ્વમુખે કહ્યું છે:— 'જન્મ કર્મ ચ
મે દિઠ્યમ્— મારાં જન્મ-કર્મ દિવ્ય છે'— આ કથનને
સત્ય કરી દેખાડવાજ તેમણે અદિતિગૃહે પુત્રરૂપે જન્મ
લીધો. માતા અદિતિના ઉદરથી ભગવાન પ્રકટયા, પણ
તે કેવા હતા ? જગતનાં બાળકો જન્મે છે તેવા હતા !
નહિ, તેવું સ્વરૂપ કે શરીર ભગવાનનું ન હતું; તેવી અસા-
નતા કે અશક્તતા પણ નહિ; તેવું આવરણ કે બગનો
લેશ પણ નહિ; પણ લોકનાં બાળકોથી ભુદાજ, દિવ્ય

જ્ઞાન, આકાર, અલંકાર અને આયુષોસક્તિ; આપું
પ શું ઉદરમાંથી જન્મે ? તેવાં દિવ્ય આજ્ઞાઓ, વસ્ત્રો
આયુષોયુક્ત તેણે મહાન સ્વરૂપ નાના ઉદરમાં કેમ
શકે ? એટલે કે તે વાતજ દિવ્ય છે. તે જન્મદાથી
તે તેમના પિતા માત્ર કહેવાનાંજ હોય છે. વસ્તુતઃ
જાનનો જન્મ તે જન્મ નથી; માત્ર ભક્તની ઇચ્છા-
કાર કે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે કે પ્રાકટયજ કહી શકાય.
તાઓ, જેવા પુત્રોને જન્મ આપે છે તેવા પુત્રરૂપે ભગ-
વાન થાય, તે સંભવતુંજ નથી. માત્ર ભગવાનનો ભક્ત,
સ્ત્રીરૂપ કે પુરુષરૂપ હોય છે તેણે જેવી સ્થિતિમાં જે
પની ભાવના ધરી, જેવી મૂર્તિ રચીને જેવા ધ્યાનથી
જનન-અર્ચન કર્યું હોય છે તેવા સ્વરૂપે ભગવાન તે ભક્ત-
પ્રમક્ષ પ્રત્યક્ષ થાય છે, એટલે તે ભક્ત ભગવાનની સ્તુતિ
કરે છે, યાચે છે ત્યારે તેના ઉપરની કૃપાને લીધે તેને
પેર વસવા, તેના પુત્ર કહેવરાવવા કૃપાથી ભગવાન વરદાન
કે છે ને તે પછી તે પોતાના વચનપાલન માટે યોગ્ય અવ-
સરે પુનઃ તેજ સ્વરૂપે પ્રત્યક્ષ થાય છે. અર્થાત્ ઉદરમાં
આબ્યા પહેલાં જે પૂર્ણસ્વરૂપે પ્રત્યક્ષ થયા હતા તેજ
પુનઃ ઉદરમાં થાય શી રીતે ? ને પછી પ્રકટયા, એમ કહે-
વાય કેમ ? એટલે એ રીતે માત્ર આવિર્ભાવ કે પ્રાકટયજ
જે રીતે થયા કરે છે તેજ રીતે અદિતિના ઉદરથી પ્રકટ
થઈ ભગવાન તેમના ઘરમાં પ્રત્યક્ષ થયા, એમ કહેવું
યોગ્ય છે. તે વેળા પ્રભુનો આકાર કેવો હતો ?

૫૬

‘એસી ચતુર નાર’ એ રાગ.

જયજય શ્રીમાન, કરુણાનિધાન, તેજ થયા લલિતજામ લાન;
મુખધામ સ્વામીની પધારી સ્વારી. જય૦
પ્રિય પીતાંબર, શંખ ચક્ર ધર, ચારે શુભકર પર, ભૂપણવર;
મનહર રાણવલોચન મુખકારી. જય૦
હિરીટ શ્રીમાન, કુંડલો કાન, શ્રીવત્સ, લક્ષ્મીનું વક્ષઃસ્થાન;
કાંચી ગૂંપર પદમાં ઠમકારી. જય૦

દાદશી વિજય મધ્યાહ્ન સમય, છે શવળ ભાદ્રપદ મહાસુખમાં
દુશ્યપગુત દહેવાયા અશુભારી. જય

૫૬ સોરઠ

પ્રકટયા પ્રભુ વામન અવતાર.

અદિતિ આશ્રમમાં અલબેલા, શો અદ્ભુત આકાર. પ્રકટયા
દેવ હંદુભિ વાગ્યાં ડીમડીમ જય જય થયા ઉચ્ચાર;
શુરો સ્તવે બંદી બીરહાવે, થઈ રહ્યો ઘેઘેઈકાર. પ્રકટયા
કુશુભ વૃદ્ધિથી કરચપ આશ્રમ, છાઈ રહ્યો તે વાર;
રવર્ગ થયું ત્યાં સર્વે ભેળું સેવવાં નિજ સરકાર. પ્રકટયા
અદિતિ ઉર આનંદ માય નહિ, નીરખે વારંવાર;
રાહુને દર્શન એ દઈ શ્રીવર, થયા બહુક આકાર. પ્રકટયા

પછી તો જે આકૃતિ સુકુટ, ભૂપણ, આયુધ અને
પીતાંબર ધારી હોઈને સર્વ દર્શન કરનારને મોહિત કરી
હતી તે પોતાની આકૃતિને પ્રભુએ અદૃશ્ય કરી, ને તુરતજ
બહુક-વામનસ્વરૂપે ભગવાન દેખાવા લાગ્યા. તેમણે બહુક-
સ્વરૂપ કેવું હતું ?

દુહો

અતિશુદ્ધર પણ અતિલગ્ન, સહુ શોભાના સાર;
નટ પેઠે પલટ્યા પ્રકટ, હટપટ બહુ આકાર.

આવા બહુકસ્વરૂપે ભગવાન કેમ થયા ? તે માટે
અનેક ઉત્પ્રેક્ષાઓ હોઈ શકે:—

દોહરા

શુરત્વ સંઠટ જોઈને, શ્રીવર કૃપાનિધાન;
ફીકરમાંજ સોસાઇ શું, થયા બહુક તનવાન.
ભૂપણ ભૂષિત રૂપને, માગ્યું ન મળે દાન;
તેણું અંગ લપ્ત કર્યું, જેણું હલકું કામ.
ત્રિસોડપતિ દરાવવો, એ પણ હલકું કામ;
એમ જાણી નાના થયા, મોટા દરિ મુખનામ.
પ્રશ્નને તો નાના ગણે, વડું ગણે નિજ કામ;
દર્શન દેવા ભાર સમ, થયા લપ્ત ભગવાન.

જગી આવા પણ વિકર્યો કરી શકાય. આ બધા

તદો માનસિક હોવા છતાં શાસ્ત્રીય છે:—

સાધુથી ભુટી લીખ છે, તે પણ લેવા દાજ;
સ્વજન સાર તત્પર થયા, એવા છે જગરાજ.
લીખારી ગણીનેજ દે, તન મન પન ને મામ;
એ બહાને પણ તારવા બદ્ધ થયા પ્રભુ આમ,
છળ કરીને પણ બાળહિત, કરતા નિવ પ્રિય તાત;
એ ન્યાયે કાવા જતા દગ બનીને જગનાથ.

જલ્લુ, જે બન્યું છે તે સત્યજ બન્યું છે. આગળ શું થયું, તે જોઈએ. પરમાત્માનાં દર્શન કરવા સર્વ દેવો અદિતિના આશ્રમમાં એકત્ર થયા. તેમને સેવા કરવાનો મહાન મનોરથ હતો, તેથી એ તો પોતાની સેવા કરી શકે, એ માટે સેવા યોગ્ય એવડું સ્વરૂપ દર્શાવવા લાગ્યા કે જે માટે ઉપનયન (જનોઈ) સંસ્કારનો મહોત્સવ આવશ્યક બનીને સૌ કોઈ તેમાં સેવા કરવાનો લાભ લઈ શકે. બ્રાહ્મણના ઘરમાં તો તેવાજ મહોત્સવો શોભા આપે ને ? એમનો ઉપનયન સંસ્કાર આરંભાયો; તેમાં ઘરધણી માતા-પિતા તો ક્યાંય રહી જવા લાગ્યાં, ને બીજા દેવો, ઋષિઓ તથા અધિકારી વર્ગજ ભણે મુખ્ય હોય તેમ જણાવા લાગ્યું. સર્વ કોઈએ તે મહોત્સવમાં હાજરો લીધો, પરસ્પર સેવા પણ લીધી; ને તેથીજ બ્રહ્માદિ સર્વ દેવો તથા ઋષિ-ગણો તે અવસરે ભગવાનની સેવામાં તત્પર બની ગયા ને સર્વ કોઈએ હુપદ તણને હરકોઈ નિમિત્તે જેમ પોતાને રુચ્યું તેમ સેવન કરવા કોઈ ચૂક્યાજ નહિ; પણ કેમ ચૂકે ? તેઓ સર્વજ્ઞ સાચું શ્રેય તો તેથીજ છે ને ? આ વસ્તુ તેઓ સમજતા હતા. એ રીતે બ્રહ્માદિ સર્વે મહાન બ્યક્તિઓ જેમની સેવા વિના બીજું શ્રેયસ્કર ઇચ્છતા નથી, તો પછી આપણે તો કંગાલમાં પણ કંગાલ, અરે પામર પ્રાણી ! જેટલે દરજ્જે તે દેવગણોથી આપણે ઉતરતા છીએ તેટલા પ્રમાણમાં વિશેષ પ્રયાસથી—

સેવો હુપદ મદત્યાગીરે, હરિજન થઈ રહો સભાગી.

વામન ભગવાનના તે સેવાપ્રસંગમાં કયા દેવે દેવી

દીને ગેરઠી કરી હતી તે જાણો—

ગોપાલની ગાથ

રૂપ વામનનું નવું ભોધ. રંગો રંગ જનિ શકું મોહી
પરમાત્માના શરીરને કેવું-કેવું ગળી શકાય ?
શબ્દમાં તો તે બલવાદને બીજા પ્રકારનું દેખાયું.

ગોપાલ (ગાયત્રી)

હીપું ઉપવીત પ્રભુને ખાસે, થયા માર પ્રભુપતિ તારે.
રવિએ ગાયત્રી સંભળાવી. મેખલા કશપેજ બધારે
તનનો વેશ પ્રભુએ બેઠકડાડ્યો. કેવળિએ સામાન પૂરો પાડે
[તે કયો કયો ?]

બુદ્ધરૂપિએ અગ્રસૂત્ર હીપું, બૂએ કૃષ્ણાન્નિત બેઠકડાડ્યો.
વસ્ત્ર કીપિત માએ ઉઘારો, છેલ્લે છેલ્લે આપું આકારો.
અને આપું કમંડલ પ્રમે, સમર્થિએ હીપા કુશલેમે.
અક્ષમાળ આપી શારદાએ, બિશાપાત્ર કુબેર રાખે.
બિશા લઈ ઉમીપાધી મુરારિ, થયા પૂર્ણ બાલ અગ્રવારી.
બદ્ધ વેશ છુપે છે છે કોઈ, તે તે ઘરત બાંધ છે મોહી.

હોહરો

અઘા શિવ બૂલા પડે એવો કરીને વેશ
ચાલ્યા યજ્ઞ કરે જલ્દાં દાની બલિ અમુરેશ.

એ ભગવાનનું શરીર એવું નથી, કે જેને ધારણ કરે
વાધી અજ્ઞાન કે અશક્તિ આવે; અને તેથીજ તેમને રસ્તાનું
લોભીયાની, કોઈ વાહનની કે ખાધાખરચી વગેરેની સમ્પત્તિ
કશવાની પણ શી જરૂર હોય ? નાના બાલસ્વરૂપે પ્રકટ
થતાંજ સર્વ દેવવર્ગની સેવા સ્વીકારી લઈ તેમને તે સેવાનું
તાત્કાલિક ફળ આપવા પ્રભુ તૈયાર થયા અને અમુરેશની
ખબર લેવા સ્વયમેવ નીકળી પડ્યા. તે ક્યાં ?

હોહરો

સમારંભ યજ્ઞોત્થે બૃગુપુર નર્મદ તીર;
આવી પહોંચ્યા પલકમાં, શ્રીવર બદ્ધક શરીર.

દીંડી

અઘાતેજ સર્પતેજથી વધારે,

પ્રભુ પ્રભા કિરણ દશ વિદ્યા પસારે;
દુરધીજ દેખી કૃતિભોવિચારે,
આજ અદ્ભુત કોઈ મહાત્મા પધારે.

આવું તે વામન પ્રભુનું શરીર મહાન પ્રકાશજવાળા
કૃતિભોની દષ્ટિને પણ આકર્ષી રહ્યું હતું:—

સૂર્ય આપજ કે અગ્નિ દેહધારી,
સનતકુમારની શું પધારી સ્વારી;
જુએ સર્વ રૂપ તેજ ધારી ધારી,
ઓળખી ન શકે થાકતા વિચારી.

આવા અપૂર્વ ને અચિંત્ય સ્વરૂપવાળા પરમાત્મા
જણવા લાગ્યા કે જે:—

ગઝલ

‘એક ખૂબસુરત ગજનાર’ એ દેશી.

જણાય છે નાહું રૂપ બાળ જેવડું,
તથાપિ તેજ શુક થકી એ હીસે વડું.
બચુકડું શું છત્ર શિરે હસ્તથી ધર્યું,
બચુકડું કમંડલું મધ્ય જળે ભર્યું.
છે હંડ મોંછ મેખલા અજિન ઉત્તરીય,
પવિત્ર યજ્ઞસૂત્ર આકૃતિ હોસતી પ્રિય.
ધીરે ધીરે ભરે પદા ગંભીરતા ઘણી,
નિહાળતાંજ થાય ઉભા વિમ્બ અમણી.
સહી શક્યા ન કોઈ તેજ કોઈ જોઈ બાળને,
પંધારીએ પંધારીએ વધા કૃપાળને.
કર્યું વિદિત સઘ બલિરાયને ફરી,
મહાન પુરુષ કોઈ પધાર્યા કૃપા કરી.
સમર્થપાઘ આવ્યા બલિરાય દાહીને,
પ્રભુમી અષ્ટ અંગે ઉભા હાથ જોડીને.
પખાળી પદ્મપાદ તીર્થ પ્રમથો લીધું,
વિરંચીને સદા શિવ સમભાગ્યને કીધું.

ભગવાન કૃષ્ણ ગીતામાં કહે છે:—‘યજ્ઞો દાનં તપશ્ચૈવ
પાવનાનિ મનીષિણામ્ । યજ્ઞ, દાન તથા તપ શુદ્ધિમાનોને
પવિત્ર કરનારાં છે.’ એ પ્રમાણે તે દ્વારા શુદ્ધિ થયા પછી

પ્રભુદર્શન થાય છે. જલિરાજને પણ તેમજ થયું. યજ્ઞ-
ગાદિથી ચિત્તશુદ્ધિ થતાંજ સાક્ષાત્ પ્રભુનાં તેમને દર્શન
થયાં; માત્ર પ્રભુના મૂળસ્વરૂપથી તે અજ્ઞાત હતા. પરંતુ તેમનું
વર્તન તો જાણે પોતે પ્રભુને પામી ચૂક્યા હોય તેવું
થઈ ગયું હતું. જેમકે:—

ગીતિ

ઉત્તમ આરામ દઈને, પૂજા સવિધિ પૂર્ણ કરી લઈને
જે કર જોડી રહીને, બસિ જોડ્યા મૃદુ વાક્ય નમ્ર થઈને

લાવણી

‘તુંને જાણ્યે મેરે પર ડારા’—એ રાગ.

જાલે જાલે પધાર્યા તપધારી, બ્રહ્મર્ષિ મહા મનહારી. જ

પ્રભુએ પ્રથમ તો જલિરાજનું મન હરી લીધું—પોત
લગાડી દીધું. કેમકે યજ્ઞયાગાદિથી તે મન વિશુદ્ધ
ગયું હતું ને તેથી તેની પાછળ તેનું સર્વસ્વ આપ્યું
એ સ્વાભાવિકજ છે. જલિનું મન હરાઈ ગયું તેમાં કા
પરમાત્માનું સ્વરૂપદર્શનજ હતું. ખરેખર તે સ્વરૂપદર્શ
મનને સંસારથી નિવૃત્ત કરી દેવામાં ને પરમાત્મામાં હ
દેવામાં મોટામાં મોટું સાધન છે. આથી અનેક જીવે
ઉદ્ધાર થયાના દૃષ્ટાંતો મળી આવે છે. ધ્યાન, પૂજન
તેમનુંજ કરવું, એ સંસાર તરવાનો ઉપાય છે અને
દારાજ તેમની પ્રાપ્તિ પણ થઈ શકે છે. જલિરાજ, પ્ર
દર્શન થતાંજ કેવા થઈ ગયા, તે તેમની આ વાણી જ
છે. તે પોતે સત્યવાદી તો હતાજ, એટલે જેનું હૃદયે તો
મુખે લાવી બોલી ઉઠ્યા. તે માત્ર વિવેકની ખાતર ન
પણ જેનું જાણ્યું તેનુંજ વાણીદારા:—

પાવન દીધું આજ સવન શ્રુત, પવિત્રપદ પધારી. બ્રહ્મ
પિતૃત્વમ યથા પરિપૂરણ, જાતિ પુનીત થયું મહારી. બ્રહ્મ

જગવાન માત્ર દેવને ઘેર જાય ને દૈત્યને ઘેર ન જ
તેનું જોનું નથી; માત્ર અમાગી જનો તેમને જોતાં જ લા
ઉઠે છે, ત્યારે અમાગીએ તેમની સેવા કરવા મંડી

સત્કર્મ કયાં હોય તેઓને બગવાનની સેવા સૂઝે છે, તારે કુકર્મીઓને લલવુંજ સૂઝે. શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને ગીતામાં ત્યજ દહું છે—'બુદ્ધિઃ કર્માનુસારિણી-મનુષ્યની બુદ્ધિ મનાં કર્મોને અનુસરનારી હોય છે.' આજ કારણથી બહુ મનુષ્યોની બુદ્ધિ પરમાત્મ સેવનમાં લાગી રહે છે. આવા પ્રકાર થવા માટે આપણી બુદ્ધિ પણ તેજ માગે' પ્રેરાય અને પછી ચિત્તમાર્ગમાં પ્રભુનો આવિર્ભાવ થાય એટલે—

સેવો હુંપદ મદ ત્યાગી, હરિજન ધધ રહેા સભાગી.

કારણકે, ઇશ્વરસેવન તેજ સર્વ સત્કર્મનું કળ છે. બલિરાત્નજ પોતાના શબ્દોમાં તે કહે છે:—

આદર્શનએજ યજ્ઞોનું કળ, કીધો અમિત આભારી. બ્રહ્મર્ષિં૦ સેવ જણાવો દમ્ભામુખાવો, દહાવો અપાવોદયાધારી. બ્રહ્મર્ષિં૦ જે જે માગે તે તે આપીશ, ધન જ સમૃદ્ધિ લારી. બ્રહ્મર્ષિં૦

બલિરાત્નના આ શબ્દોમાં હજી આ બૂલ ત્યાં જણાય છે કે, 'હું આપનાર ને આ બધું માગું છે.' આ ખામી રહી છે અને તેને દૂર કરવા માટેજ પ્રભુ તેની પાસે એવું બોલાવીને તેને એવા તો તૈયાર કરે છે કે જેથી શુક્રાચાર્યનો ઉપદેશ અથવા પોતાના શુરની આજ્ઞા પણ તેને પોતાના ધ્યેયથી અલિત કરી શકતાં નથી. પ્રભુને પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરનારને સામેથી પ્રભુ તેથી અધિકગણ્ય પાછું આપે છે. બલિએ પ્રભુને સ્તવ્યા એટલે સામેથી પ્રભુ પણ બલિરાત્નની સ્તવના કરે છે; જેમાં પોતાની પણ હલકાઈ દર્શાવે છે:—

લાવણી

ધન્ય ધન્ય બલિરાય તને છે ધન્ય ધન્ય જનની તારી,
તણે લોકમાં ઉજ્જવળ કીર્તિ સૂર્ય કિરણસમ વિસ્તારી.
તુજ સમ દાની સુણ્યો ન અવણે ત્યાં દીઠાની વાતજ શી,
કળને ઉચિત કહ્યાં તેં વચનો તેમાં નથી નવાઈ કશી.
નથી કોઈ અવતર્યા નમાલા પૂર્વજ તારા સહુ સૂરા,
અથા ભૂપ પ્રહ્લાદ પ્રતાપી રાશી સમાન વિમળ પૂરા.
હિરણ્યાક્ષના બળથી અવધિ કર્યો દિગ્વિજય પ્રતાપથી,
માંડ જિત્યો વિષ્ણુ પણ મનમાં ગર્વ ન લાવી શક્યો. રતિ.

દિરગાગિયુ તેના બાના મર ગિરિના કમળાં જો.
 રવો નામ ગાંભીરી મરે ત્યાં ભગવતી કોણ કરે.
 વિષ્ણુ પણ વેકુંદ નહીને એના ભવે ગયો મરડી.
 કપા રમ્યો પણ ભગતી સામે સત ન આવી રામ્યો હી.
 પિતા વિરોચન તારા એ પણ ન હતા એ કોઈથી એકા.
 રેવ વેશ બદલીને આગ્યા બન્યા ભીખારી થઈ પાયા.
 આયુષ માયુ તે પણ આયુ જોવા માની કોણ થયો.
 સિંદ તણા તો સિંદ હવે નહિ કોઈ કહી છુજથી વધ્યો.
 દિરગાગિયુનીએ વાગ્યો તું કે તે પણ હીલો ગીધો.
 કલ્પવૃક્ષ રામહીને તારો આમળા એ પણ હીલો.
 વિદ્યા માગે હવે ગજ ગામો એ તો બંધનકારી છે,
 મારાં વળ પગલાં બુદ્ધિ મગવાની આરા મદારી છે.

ગીતિ

તેજસ્વી પણ બાળક, ભણ્યો ઘણું પણ ગણ્યો નથી હીલો
 એવું ઉરે વિચારી, બલિ બોધ્યા ધરી ગર્વ ઉરે અતિશે.

ગરબી કે પદ

‘જોહની છે સાગીરે’-એ રાગ.

માગો વિષ વહાલારે માગો વિષ વહાલારે,
 મુણીને તારા રાખે રસાળા રીઝયો છું રૂપાળારે. માગો
 વૃદ્ધ બરાબર વાત કરો છો, પણ સ્વાસ્થ્યમાં બાળ કરો હો.
 ક્ષુદ્ર માગણી શું ઉચરો છો, ફરી માગો શું હીલો કરો છો. માગો
 રીઝયો તમ પર હું જગસ્વામી, નવ રહેવી ભોલેએ કંઈ ખામી.
 નયામના કરવા કોઈ સામી, દ્રિજરાજ્ય લે રહો મુખ પામી. માગો

આટલું બધું હુંપદ ! બલિરાત્રમાં આવ ન્યૂનતા હતી;
 માટેજ અહીં પુનઃ પુનઃ કહેવાય છે:—

‘રેવો હુંપદ મદ ત્યાગીરે, હરિજન.’

પદ

‘ડર મા તું દીવ સાથ’-એ રાગ.

ધન્ય બલિ ! સાખારા ! હરિ કહે ધન્ય બલિ ! સાખારા !
 ઘજ સમ ઘજ છેજ ખાસ, હરિ કહે ધન્ય બલિ ! સાખારા. રે.
 અપૂર્વ દાની રે, હીલો એ માની રે;

જેવો તું છે તેનાર મહારાજ, દિજ હું તેવો ન મૂકું તોપ માઝાં;
તણુ ડગલે જો તુમિ નંધી થાવી, તો ત્રિલોકે તુજ્યા નંધી જાવી;
નહિ કરું વધુ આશ પ્રકાશ, હરિ કહે ધન્ય બલિ સાખાશ,

ગીતિ

બલિ શાચે વાહરે દિજ ! ન લોણી એવો કરી નથી દીઠો;
અતુલવે સમજશે, લોણી એવો કરી નથી દીઠો.

સાખી મરાઠી

બલિએ તે દેવા ઉત્સાહે ઝટ મંગાવી ઝારી,
પણ ચેતી ગયા શુકાચારી હિત સ્વશિષ્યનું ધારી;
વધુ ન વિચારી, હાં હાં હાં હાં બોલ્યા પ્રકટ પૂકારી.

લાવણી

ઠેર ઠેર જો બલિ ! પ્રતાપી ! શું કરવા માંડ્યું,
શું કરવા માંડ્યું રે, આજ તેં હહાપણુ કેમ છાંડ્યું.
બહુક બિહુક પર ભૂલીશમાં છો જણાય નાનો;
વિષ્ણુ કશ્યપ-અદિતિને ત્યાં પ્રકટયો છે છાનો.

એ રીતે શુકાચાર્યે ભગવાનને ઓળખ્યા તો ખરા પણ
કેવા ? રૂપથી કે શુભોથી નહિ; માત્ર સ્થૂલ દૃષ્ટિએજ. એમને
અર્પણ કરેલું તારકાલિંક જાણે જતું હોય તેમ જણાય; અને
હરકોઈ દાન તુરતમાં તો જતુંજ જણાય છે, પણ વસ્તુતઃ તેમ
નથી. દાનમાત્ર જેટલું આવ્યું હોય તેથી વિશેષજ આપનાર
ધાય છે; અને અનંત-ભગવાનને અર્પણ કરેલું તો અતિશય
અનંતગણું બને છે, આ વસ્તુનો શુકાચાર્યને ખ્યાલ ન રહ્યો.
પોતા માટે આપવું પણ પ્રભુ માટે નહિ, એમ અહંભાવ
તથા મમત્વયુક્ત ઉપદેશ તેમણે આપ્યો; ને તે પણ ક્યાં
સુધી ? જે વસ્તુ પરમાત્માનીજ છે તે વસ્તુને પરમાત્મા પોતે
માગે છે છતાં તે આપવાનો નિષેધ કરે છે. ખરેખર, કેવળ
કર્મવાદી મીમાંસક, ખરું જોતાં ઇશ્વરને માનતોજ નથી.
'ઇશ્વરકૃપા ને મનુષ્યચત્ત' આ બે આંખ નથી, એમ માની
નેજ શુકાચાર્ય એક જાંખવાળા અથવા દાણા ધયા હશે
એમ જણાય છે. નહિ તો એ પ્રમાણે સીંદરિથી વિમુખ
ધવાનો ઉપદેશજ કેમ કરે ? આવા નાસ્તિકોને ઉદ્દેશીનેજ

સુત મહાપુરુષો તથા શાસ્ત્રો જાનને કહે છે:—‘તજ મન હરિવિમુખન કો સંગ.’ જલિરાજને તો પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર થઈ ચૂક્યો હતો. તેમની બુદ્ધિ નિર્મળ જની ગઈ હતી; એટલે એમણે તો નિશ્ચયજ્ઞ કયો હતો કે, પ્રભુથી વિરૂદ્ધ કહેતો શુરુ-શુકાચાર્ય ગમે તેવો ઉપદેશ કરે; પણ તે માન્ય થાય તેમ નથી; છતાં શુકાચાર્યે તો પોતાનો ઉપદેશ ચાલુજ રાખ્યો.

મીઠી વાણી મધ ન સમજ એ અંદર છે ઝેરી,
મુરનો સાથી એજ સ્વાભાવિક અમુરનો વેરી;
હંક પગો લોધ હંક સમજનો લોજે તું થાતો,
તણ ડગ તો તણ લોકધી વધશે રજે બૂલી જાતો.
એક પદે બૂ બીજે નસ ન ત્રીજું બાકી રહેશે,
તું સર્વસ્વ દર્શ તોપણ શિર દરજા બન્યું રહેશે;
પૃથ્વીધી બન્યા નૃપતિ તે પૃથ્વી કેમ હે છે,
ધર્મ કરે પણ ધાડ ઊઠશે એ કેમ વિસરે છે.

શુકાચાર્ય જલિને કહે છે કે, કદાચ તું વિચારતો હઈશ કે મારાથી અસત્ય કેમ બોલાય? પ્રતિજ્ઞા બ્રહ્મ કેમ થવાય? તેથી તો ઘોર પાપ લાગે, પણ આ તારી વિચારણા યોગ્ય નથી. સામાન્ય ધર્મ તો એમજ કહે છે:—

સ્ત્રીપુ નર્મવિવાહેષુ ઘૃત્પર્થ પ્રાણસંકટે ।

ગોબ્રાહ્મણાર્યે હિંસાર્યાં નાનૃતં સ્યાજ્જુગુપ્સિતમ્ ।

‘સ્ત્રીઓ પાસે, મરુકરીમાં, વિવાહપ્રસંગે, આલુચિમાં માટે, પ્રાણસંકટ પ્રસંગે, ગાયો તથા બ્રાહ્મણો માટે અને હિંસા થતી હોય તે અટકાવવા માટે અસત્ય બાપણ પશુ નિંદ્ય ગણાતું નથી.’ જો કે તેવા પ્રસંગે અસત્ય બોલવું તે ઉત્તમ છે, એમ તો જો સામાન્ય ધર્મ પણ નથી કહેતો. છતાં આલુચિકા માટે અસત્ય બોલવામાં શાસ્ત્રની મનાઈ નથી. અમુરના શુરુ હોય તે તો અમુર માટે એવીજ શાસ્ત્રીય કડમ યોધી કાઢે ને? શુકાચાર્યે ફરી આગળ અભાન્યુ:—

કાલ દંભાયો અમૃત માટે તોપણ કેમ બૂલે,
ફાડી નાખે પવન બરે તેમ ફાકે રીંદ ફૂલે.
મમ દિપરવર દાન ન કરું એજ ખરી નીતિ,

પાણી પહેલી પાળ બાંધવી એજ ખરી રીતિ.
 દીપ પકડીને કૂપ બતાવું છું તેમાં પડ મા,
 ઘણે વીમારીશ નૃપ બનીને તું વૃથા હઠે ચઢ મા.
 તારું જાય ખમાય કદી પણ શત્રુને દેશે,
 એ સંખાશે નહિ પછી દુઃખ સદા બન્યું રહેશે.
 થયો લીખારી તને લીખારી કરવાને સાર,
 એ ખોટો છે પણ તું સાચો ઘર્ષણ માન માર.
 ચેત ચેત છે વખત હજી પણ મંગાવ મા ઝારી,
 મેં તો મારો ધર્મ બળવ્યો ખરી ખુશી તારી.

શુક્રાચાર્યનાં એ વચનોનું શ્રીવામન ભગવાને ખંડન ન
 કર્યું. તેમણે જોયું કે જે સત્ય હતું તે જણાઈ ગયું છે તે પણ
 ઠીક થયું છે. હવે 'આ' તો બૂલ થઈ ગઈ, સમજદાર થઈ
 વગેરે વાંધા નહિ રહે. પોતાના પરથી ઠગાઈ કરવાનો આરો-
 પ પોતાની મેળેજ દૂર થઈ ગયો. વળી તેમને ખાતરી હતી
 કે બલિરાજ તો ચેતીજ ગયો છે ને પોતાનું સત્ય કલ્યાણ
 સમજી ગયો છે, એ પણ નિશ્ચય જણાતું હતું. પછી તો—

હોહરો.

બલિ ! ખરેખર તું બલી, નબળી ન કરી વાત;
 સત્ય થકી ન ચળી વધા, સંઘ અંજલિ સાથ.

પદ

રાગ—ઢાલીગડા.

થવા કાળ થશેજ ગુરુજી વૃથા ફિકર શીઠ રાખો,
 જવાનું છે તો જશે ગુરુજી નિશ્ચય છે મુજ પાકો. દેક.
 ગળું વિચારી તે અનુસારે જાન દેવું એ સાર,
 પણ હું થઈ પ્રહ્લાદ તણે સુત.વચન લોપું કેમ માર. ગુરુજી
 ધન કરતાં ધર્મ છે વધારે તન કરતાં યશ વધતો,
 યશને ધર્મ રહે તો બસ છે, ભલે ગમે તેમ હું થતો. ગુરુજી
 સત્પુરુષો સંપાદન કરતા સર્વ બીજને માટે,

(અને આ પ્રશ્ન પોતાને માટે ક્યાં માગે ?)

અમર થવું સહેલું નથી સ્વામી યશ તો છે શિર સાટે. ગુરુજી
 જેને સારં યજ્ઞ-યાગ આ સહુ સત્કર્મો કરીએ,
 તે પાતેજ માગી લે ત્યારે પાછો પગ શીઠ ધરીએ. ગુરુજી

કૃપા કરી બદાનું પાને લે જન જવાનું નાકી,
લરી પધારી લેન પત્રકમાં કાળી જિતે નાકી. ગુરુદેવ
(દાદાનો દાખલો માલ છે ને ?)

નોપણ અંતે દયાજ કરગે, કદ ન છેવર દેગે. ગુરુદેવ
માટે દેવું તે દેવું છે, રે જર લાવો ઝારી;
આવ વામન તું આગળ, જળાવ કૃતિ એ તારી. ગુરુદેવ

દોડી

કહું ગુરુનું ન શિખે કયું માન,
દીધો શાપ તેથી માની અપમાન;
લોખી આજ્ઞા તે મારી મનમાં ન,
'લક્ષ્મી નહ થશે તારી યજમાન.'

'બુટા બુંડાનો ભાવ બજાવે' એ કહેવત પ્રમાણે
શુકાચાચે' છેવટ પોતાનું કંઈ ન આશુ ત્યારે 'જો
કોપેત પૂત્યેત્'—એ ન્યાય પ્રમાણે ક્રોધ કરી શાપ દીધો.
આ વિષે કોઈ પુરાણાંતરમાં આવી કથા છે:—'ઝારી લઈ
બલિરાજ દાન દેવા તૈયાર થયા ને સંકલ્પ માટે ઝારી-
માંથી હાથમાં જળ લેવા માંડ્યું ત્યારે શુકાચાચે' યોગ-
સામર્થ્યથી પોતાનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ કરીને ઝારીમાં પેસી બંધ
જળને રોકી રાખી તેના નાળચામાંથી એક આંખે જોય
માંડ્યું; એટલે આ નાળચામાં કંઈક બરાઈ રહ્યું હશે, તેથી
જળ નીકળી શકતું નથી, એમ માનીને બહારથી કાંઈ
સળી નાળચામાં નાખી જેથી શુકાચાચે'ની એક આંખ ફૂટી
ગઈ.' આ ઉપરથીજ લોકમાં કહેવત શરૂ થઈ કે:—
દેવે કોઈ ઝોર લેવે કોઈ, બીચએ' શુકને દષ્ટિ ખોલ.

શાહલવિકીડિત છંદ

એથી એ ન જરી કરી દંડમાં, મંગાવી ઝારી વળી;
લાવી તે કર ધારી પ્યારી સગી, રાણી શ્રી વિદ્યાવળી.
આપ બુ પ્રજા પાદ તીર્થ પુ' પ' પળે;
દેવે એ કૃતિ રખી રોળી રથજે.
એજ પ્ર તે
રમાલમા ૧ ન

તો દે, આ શરીર તે કંઈ જાતનું ? અને દેવકું ?

ગરુડ

એક ખુબ મુરુત-એ દાળ.

લેતાંજ હાથમાંકે કે હિંક શ્રીપતિ વધ્યા;
મુર હિર મંશય અમુર ઉરે લાય વધ્યો તદા.
લક્ષ્મી નિમિત્ત લીખ માગીને ખુશી થયા,
મુ' હર્ષધીજ પલકમાં પ્રભુ દૃઢી ગયા.

પરંતુ તે દેવકા વધ્યા ? કેવા વધ્યા ? આખા જગતને
કયાંય પણ લગાર આંચ ન આવી અને ભગવાનનું સ્વરૂપ તો
વધ્યેજ ગયું. સર્વ સ્થાવર જંગમ જગત એ વિરાટ સ્વરૂ-
પમાં દેખાવા લાગ્યું, કંઈપણ તે સ્વરૂપની બહાર નહિજ.
જેમ અણુનને દિવ્ય દષ્ટિ થતાં:—

તत्रैकस्य जगत्कृत्स्नं प्रविभक्तमनेकधा ।

अपश्यदेवदेवस्य शरीरे पांडवस्तदा ॥

‘દેવના દેવ તે ભગવાનના શરીરમાં તે વેળા અણુને,
અનેક પ્રકારે વિભાગવાળું સમગ્ર જગત, એકજ સ્થળે
રહેલું જોયું.’ તેજ પ્રમાણે બહિઃ વગેરેએ તે વખતે શું જોયું ?

વધ્યો શ્રીપાદ વ્યાપતો પાતાળમાં ગયો,
હવાઈ પૂરો થયો ન સ્તંભીને રહ્યો;
વધ્યો શ્રીપાદ અંગ એ રીતે વધ્યે ગયું,
તમામ નહે વ્યાપ્યું માંહી આવી સૌ રહ્યું.
ઉપાડી અન્ય પાદને ઉંચો કર્યો જદા,
પિતામહના સત્ય લોકમાં ગયો તદા;
એ પાદમાંજ ચૌદ લોક માપીને લીધું,
સ્વ અંગમાં સમાવીને મુરશિતે કીધું.

આ ઉપરથી વિચારી લેવાનું છે કે વામન ભગવાનનું
તે શરીર અદિતિના પુત્રનું અંગ કેમ કહી શકાય ? કેવું
ને દેવકું તે ? ખરેખર અચિંત્યજ. વામન ભગવાનના તે
આ સ્વરૂપને નિઃસ્પૃહ તથા સર્વજ્ઞ બ્રહ્મવેત્તા શુકદેવજી
પરીક્ષિત રાજા પાસે વર્ણવે છે:—

सर्वात्मनीदं भुवनं निरीक्ष्य सर्वेऽसुराः कश्मलमापुरंग ।

સુદર્શનં ચત્રમમલનેત્રો મનુષ્ય યાત્રે મનયિન્નુગત્ ॥
પર્જન્યયોગો જનજઃ પાંચત્રન્યઃ કૌમોદકી ચિન્નુગતા તત્તિત્તે
ત્રિવામ્સોજયિઃ યતનંદ્રયુક્તમ્નૂજોતમાત્રપનાયકૌ ન ॥

હે રાજા ! સર્વોત્તમા ભગવાન વિશે આ જનને બેઠે
શ્રવં અમુદે મોહ પાડ્યા; સ્ત્રેણામાં તે મનુષ્ય તેજા
શુદ્ધાંત ચક્ર, મેષ લેવો ચાહ કરતું ચારંત્ર નમ્ર
મનુષ્ય, મેષ લેવા ચાહવાલો પાંચત્રન્ય ચમ્ર, વેગદ
વિધ્વની કૌમોદકી ગદા, સો કુદરીઓવાની વિદાપર નમ્ર
તરવાર, અપૂટ બાલોશી બદેતા બે ઉત્તમ ભાયા અને—

સુનંદમુલ્યા ઉપતસ્પુરીતં પાર્શ્વમુલ્યાઃ મહાલોકપાલૈઃ ।

સુનંદ વગેરે મુખ્ય પાષાંડો, લોકપાલો સાથે ભર
વાનની પાસે આવીને હાજર થયા. અર્થાત્ બે રીતે તે બે
પરમેશ્વરતું મૂળ સ્વરૂપ જ ત્યાં પ્રકટ બેવામાં આશુ' હ
દેમકે, ભગવાનનાં તે મૂળ આયુષો બે સચેતન-સ્વરૂપ
સમર્થ છે તે સ્વયમેવ ત્યાં જણાયાં હતાં અને વ
સ્વરૂપનાં મો'છ-મેખલા, મૂળચમ્ર વગેરે તો ધ્યાયે જ
થયાં હતાં. તે પણ શ્રીશુકદેવજી કહે છે:—

સ્ફુરત્કિરીટાંગદમીનકુંડલઃશ્રીવત્સરત્નોત્તમમેતલાન્બૈઃ ।
મધુવ્રતસન્નવનમાલયા ઘૃતો રરાત્ર રાત્રન્ મગવાનુલ્ક્રમઃ ॥

હે રાજા ! ઝગઝગતા મુકેટ, બાહુબળ અને મા
રાકાર કુંડલોને ધારણ કરતા ભગવાન ઉરકેમ, ભમરાઓ
જણુજણુવી વનમાળા ધારણ કરી રહ્યા હતા અને શ્રીવત્સ
લાંછનથી, ઉત્તમ રત્નોની કટિમેખલાથી તથા પીતાંબરો
ચોશી રહ્યા હતા ! આવા આયુષો તથા અલંકારોથી તો
તે વિધ્વસ્વરૂપ ત્યાં પ્રકટ થયું હતું. તેનું પ્રમાણ કેવ
હતું, તેનું વર્ણન કરતા શુકદેવજી કહે છે:—

ષિતિં પદૈકેન ચલેર્વિચક્રમે નમઃ શરીરેણ દિગ્વિષ્ણુ ચાહુમિ
પદં દ્વિતાપં ક્રમતસ્તિવિષ્ટપં ન વૈ ત્વીયાય તદીયમન્વરિ
ઉરુક્મત્સાંધિરુપર્પુપર્પયો મહર્જનામ્યાં તપસઃ પરંગતઃ ।

‘ભગવાને એકજ પગલાથી તો બહિરાબની

હળાવી દીધી; શરીરથી આકાશને તથા જાદુઓથી દિશાને પૂરી દીધી ને બીજા પગલાથી સ્વર્ગને હળાવી દીધું; પછી ત્રીજા પગલા માટે તો જલિરાજ પાસે તેનું પોતાનું કંઈ-પણ રહ્યું નહિ. કારણકે ઉરુકમ ભગવાનનો એકજ ચરણ ઉપર ઉપર મહલોક, જનલોક તથા તપલોકથી પણ આગળ પહોંચ્યો હતો.’ આવા તે અનંત સ્વરૂપને ગીતા-શ્રમાં અર્જુને પણ પ્રત્યક્ષ જોઈ સ્વાતુભવથી આમ કહ્યું છે:—

કિરીટિનં ગદિનં ચક્રિણં ચ તેજોરાશિં સર્વતો દીપ્તિમંતમ્ ।
પદયામિ ત્વાં દુર્નિરીક્ષ્યં સમંતાદીપ્તાનલાર્કઘૃતિમપ્રમેયમ્ ॥

‘આપને સુકુટધારી, ગદાધારી, ચક્રધારી, તેજના રાશિ, સર્વ તરફ ક્રાંતિમાન, દષ્ટિથી જોવા મુશ્કેલ અને ચોતરફ પ્રદીપ્ત અગ્નિ તથા સૂર્ય જેવા તેજસ્વી અને અમાપ જોઈ રહ્યો છું.’ આ ઉપરથી વિચારી શકાય છે કે ભગવાનનું તે દિવ્ય શરીર પાંચભૌતિક કેમ હોઈ શકે ? વળી આખૂણમાં મુખ્ય કિરીટ અને આયુધોમાં મુખ્ય ગદા તથા ચક્રનું ધારણ દર્શાવીને સર્વ અલંકારો તથા આયુધોનું ધારણ પણ જણાવી દીધું છે અને તે પણ દિવ્યજ. ગીતામાં તે પણ વર્ણવે છે:—

દિવ્યમાલ્યાંવરઘરં દિવ્યગંધાનુલેપનમ્ ।

સર્વાશ્રયમયં દેવમનતં વિશ્વતોમુખમ્ ॥

‘જો સ્વરૂપ દિવ્ય માળાને તથા વસ્ત્રોને ધારણ કરી રહ્યું હતું; દિવ્યઅંદનના વિલેપનવાળું હતું; સર્વ આશ્રય-મય પ્રકાશમાન, અનંત તથા સર્વવ્યાપક હતું.’ આમ ‘સર્વ પ્રકારે અદ્ભુત’ એટલુંજ તે સ્વરૂપ માટે કહી શકાય. અર્જુન કહે છે આવું આ સ્વરૂપ હું પ્રત્યક્ષ જોઈ રહ્યો છું ને સાક્ષાત્ અનુભવું છું તેથી મારે માનવુંજ પડે છે કે મનુષ્ય જેવા જણાતા જે કૃષ્ણ મારો રથ હાંકનાર છે તેજ તમે—

ત્વમક્ષરં પરમં વેદિતવ્યં ત્વમસ્ય વિશ્વસ્ય પરં નિધાનમ્ ।

ત્વમવ્યયઃ શાશ્વતઘર્મગોષ્ઠા સનાતનસ્ત્વં પુરુષો મતો મે ॥

‘પરમ બાળવા યોગ્ય અક્ષર બ્રહ્મ છે (જેને ઉપનિષદો

આનંદનગર મંદિર પૂજારીને: જ્યારે તે,
 તેજ આ પૂજારીને વિનવ્યા મળેલા નથી કે જ્યારે તે
 તે દેવતાની આજ્ઞા નથી કહી તે અને કહી પણ તે
 તે નવા મનુષ્ય પામેલાં ગયાં નથી જોઈને ઉદાર કરામતે
 તે જોઈને જરિયા જરિયાને જોઈ ગંગાજળમાં પડાવે છે
 મર્ગ દેવે, જરિયા નવા મનુષ્યને મર્ગ પડારે મન
 ગંગાતે તે આ ગંગાજળ મર્ગ દેવમાં મર્ગ જોઈ મર્ગ
 મમ્મ તે આ પુરુષી જાની સામીતીરે અવાપિ વિષમ
 છે, આમી વિગેય પુરુષો મમ્મનને મો મળી રહે છે તે
 અજાની નવા આગરી ગુલિના જોઈ છે તે જો તે તે દેવ
 પ્રત્યક્ષ અગવાનને પણ મારવા ઉડેલા અગરોની પેઠે અમુક
 રહેવાના. વામન અગવાનના જે રૂપને ગુલિ પામેલું છે
 અમુક તે તેમને મારી નાખવા મમ્મ મર્ગ મયા, તેમને—

લાવણી

આ રખી અમુકે કોપ કરીને પાવા,
 પળ પ્રથુ પાપદનાં રાજે સંધાયા.
 બલિ વધા સડો મા બાઈબની રથવાયા,
 પાતાળે પસી બચો લાલ થઈ મઘા.

હુદો

થાકી પાકી સાંખીતે અમુર ગયા પાતાળ,
 કપો પહીધી કેશવે કેવો બલિધી તાલ !

પદ

‘હે દેવા કેમ કરીને હું છુડું’ એ રામ.

હરિ જોડ્યા પૂરો કોલ કરી તોલ,
 બલિ કેમ કંઈ ન બાખો રે.
 મારા બેજ પદ માંહી ગયાં ત્રિલોક સમાઈ,
 ત્રીજો બાકી રહ્યો ભાઈ હજી આખો.
 કહું તમે તો વધારે, બેજએ ચહું તેજ રહારે;
 માત્ર ભૂમિ અહું લઈ નહિ લાખો.

માલિની

બલિ

સ્મરી પક્ષી સ્વામી,

ધારી ઋષિજી તથા સનંદન આદિ યોગીજી પણ તે ઘર-
છુની પાસે જઈ પહોંચ્યા. આ રીતે આ જગતમાં જેમનાથી
મોટો બીજો કોઈ જ્ઞાની નથી તે બ્રહ્મદેવ પણ ભગવાનના
ચરણ પાસે આવીને—

अथांघये प्रोक्षिताय विष्णोरुपाहरत् पद्मभवोऽर्हणोदकम् ।

समर्च्य भक्त्याऽभ्यगृणाच्छुचिधवा यन्नाभिपंकेरुहसंभयःस्वयम्

હેક ત્યાંસુધી ઉચે આવેલા વિપ્લુ ભગવાનના ચરણને અર્ધજળ અર્પણ કર્યું; સક્રિયથી પૂજા કરી અને જેમના નાભિકમળમાં પોતે ઉત્પન્ન થયા હતા એવા તે પવિત્ર કીર્તિ-વાળા બ્રહ્માએ પોતે તેની સ્તુતિ કરી. અર્થાત્ જગતકર્તા પોતાને પણ ઉત્પન્ન કરનાર પ્રભુના ચરણને તેઓ સર્વેએ જેમ સેવ્યે તેજ પ્રમાણે આપણે તેને સેવીએ, એજ અભિ-પ્રાયથી અહીં વારંવાર અમે ગાઈએ છીએ:—

સેવો હુંપદ મદ ત્યાગીરે, હરિજન થઈ રહો રાખાગી.

બ્રહ્માએ ભગવાનના તે ચરણનું પૂજન સ્વયંદોઢમાં કયું હતું એ વાતની પ્રતીતિ હજી પણ થઈ શકે તેનો પૂરાવો પૃથ્વી પર કાયમ રહ્યો છે અને તે શ્રીમદ્ભાગવતમાં આ પ્રમાણે જણાવ્યો છે:—

धातुः कर्मण्डलुजलं तदुरुक्रमस्य पादावनेजनपावित्रतया नरेन्द्र ।

स्वर्धुन्यभूतमसि सा पतती निमार्ष्टि लोकत्रयं भगवतो

विशदेव कीर्तिः ॥

‘હે રાજા ! પ્રદ્યાના કમંડલુનું જળ, જે ઉરુકમ ભગ-
વાનનાં ચરણને ધોવાથી થયેલી પવિત્રતાથી આકાશમાં સ્વર્ગ-
ગંગારૂપે બન્યું છે; અને તેજ ગંગા (આકાશમાંથી નીચે
ઉતરીને) વહેતી ભગવાનની નિર્મળ કીર્તિની પેઠે ત્રણે લોકને
પવિત્ર કરે છે.’ આ ગંગાજી વિધ્ણુ ભગવાનનું ચરણોદકજ
ઠહેવાય અને તે જોજ કે પ્રદ્યાએ તે વેળા ભગવાનના
ચરણપૂજનમાં ઉપયોગ કરેલું પોતાના કમંડલુનું જળ; ભગ-
વાન શંકરે પણ તેજ આ ગંગાજળને અતિશય પવિત્ર ને
પ્રિય ગણી પોતાના મસ્તક પર ધારણ કર્યું છે અને તેજ

ગંગાજળે ભગીરથના સાઠ હજાર પૂર્વજોનો ઉદ્ધાર કર્યો છે; તેજ આ ગંગાજળ વિધ્વજના ચરણોડક તરીકે આવે પણ સિંહુસ્તાનની આરે જાણુ વહી રહું છે અને હજી પણ દોડી પોતાનાં મૃત્યુ પામેલાં સગાંસંબંધીઓનો ઉદ્ધાર કરવા માટે તેઓનાં અસ્થિ-અવશેષને જોજ ગંગાજળમાં પધરાવે છે. સર્વ દેવો, ઋષિઓ તથા મનુષ્યોને સર્વ પ્રકારે માન ગણાતું તે આ ગંગાજળ અર્વ દેશમાં સર્વ કાળે સર્વે સમક્ષ તે આ પુરાણી કથાની સાખીતીરૂપે અઘાપિ વિદ્યમાન છે, આથી વિશેષ પૂરાવો મુશ્કેલીને ચો મળી શકે! તેઓ અજ્ઞાની તથા આમુરી બુદ્ધિના હોય છે તેઓ તો તે વેદ પ્રત્યક્ષ ભગવાનને પણ મારવા ઉઠેલા અમુરોની પેઠે અમુરોજ રહેવાના. વામન ભગવાનના એ સ્વરૂપને વૃદ્ધિ પામેલું એક અમુરો તો તેમને મારી નાખવા સજ્જ થઈ ગયા; જેમકે:-

લાવણી

આ રખી અમુરો ક્રોધ કરીને ધાપા,
પણ પ્રભુ પાર્ષદનાં શસ્ત્રે સંધાયા.
બલિ વધા લડો મા ભાઈબની રથવાયા,
પાતાળે પેસી જાઓ હાલ થઈ ગયા.

કુહો

થાકી પાકી સાંખીને અમુર ગંગા પાતાળ,
કર્ષો પછીથી દેશવે કેવો બલિધી તાલ !

પદ

‘હે દેવા કેમ કરીને કું છુકું’ એ રાગ.
હરિ જોડ્યા પૂરો કોલ કરી તોલ,
બલિ કેમ કાંઈ ન લાખો રે.
મારા જેજ પદ માંહી ગયાં ત્રિસોડ સમાઈ,
ત્રીજો બાકી રહ્યો ભાઈ હજી આખો.
હજું તમે તો વધારે, જોઈએ ચહું તેજ મહારે;
માત્ર બૃષિ મદ્દુ લડે નહિ લાખો.

માલિની

બલિ નર કંઈ જોડ્યા કે સમરી પક્ષી સ્વામી,

પ્રબળ વરુણપાશે બાંધી લીધા મુનામી;
પછી હરિ ઉચર્યા કે પૂર્ણ આપીશ જ્યારે,
કરીશ અસુર મુક્તિ બંધથી તેણી વારે.

કુંડો

બલિ બાંધ્યો ન ભલી કરી, શોએ સુર નહિ સાથ;
શું ક્યાંથી દેશે, વધો, ત્યાં તો તે ભલી ભાત.

પદ કલ્યાણ

‘ ઈંદ્ર આવ્યા સુર સાથ ’ એ રાગ.

પ્રભુ સ્વામી સ્વતંત્ર ચાહે તેજ કરો.
નહિ વહેમ ધરો બોલી નથી કર્યો,
ઝણી ખરે ખરો. ટેક.
કહ્યું ત્રણ પગલાં ભૂમિ આપવા જ્યારે,
ન’તાં પગલાં આવડાં પ્રભુજી ત્યારે;
આપવું મહારે છે વિના વારે, હાં હાં હાં હાં. પ્રભુ
બાકી તો છે પદ એકજ ભૂમિ દેવી,
દેહ મહારી પૃથ્વીથી ખની છે તેવી;
સ્વીકારી લેવી-વિનતિ છે એવી, હાં હાં હાં હાં. પ્રભુ
તમે બાંધ્યા તેથી ન લેશ શરમાઉં,
આત્મ સુધાં તન અપીં કૃતારથ થાઉં;
પાદ શિર સાદું નિત છુટી જાઉં, હાં હાં હાં હાં. પ્રભુ
બધું લીધું તે મોહ તોડવા સાડું,
હીધું બંધન તે સદા છોડવા સાડું;
વાહ શા સાડું, કરો જાડ સાડું, હાં હાં હાં હાં. પ્રભુ
જલિરાજાએ પોતાના યજ્ઞમાં સર્વ દેવોનું આવાહન
કયું હતું તેથી ત્યાં સર્વ દેવો પ્રત્યક્ષ થયા હતા. આ
સંજોગે ભાગવતમાં શુકદેવજી કહે છે:—

મદ્માદયો લોકનાથાઃ સ્વનાથાય સમાહૃતાઃ ।

સાનુગા ષલિમાજ્ઞુઃ સંક્ષિપ્તાત્મવિમૂતયે ॥

તોયેઃ સમર્હણેઃ સન્નિર્દિવ્યગંધાનુલેપનૈઃ ।

પૂર્વેદીપૈઃ મુરખેભિર્લાજાણતફલાર્કુરૈઃ ॥

‘ તે વેળા પોતાના અનુચરો સહિત શ્રદ્ધાદિ લોકના-

મનમનિ મુજ રૂનિ નવ મગરે. હું છડું સદુ દિવસી
કરે તને પણ મેજન કરાં. એ રીનિ ને મારે રે. મં
પૂર્વે કમ અનમાર છવ તો સીપા જાવ અવતાર રે.
આપાપી ન કરું કરુણા તો. ક્યાંથી ઉતરે પાર રે. મં
કુજ પન વિવાના મં નિપતિપ. બાન એજ બૂઝારે રે.
તે હું હરું એમ બારીને કે. છવ કોણે આવે રે. મં
કુખ પડે તેમ મને નવ વગરે. તેજ સભાગી સાચારે.
કુખ લેનાંજ મને મૂકી રે. તેને ગળુના કાચારે. મં
બહુ છતાં પણ મહે જમનમુખ, તેના તે મોડ જા રે.
એ મુખનેજ કરું છું આગમાં, મનેજ કેવળ ચદાવા રે. મં
બલિ રાજ મમ પ્રિય મદાડુખમાં, જરીયે નવ મભરાયે
બધું ગમું બંધાયો તોપણ, મનેજ મનથી ચાહો રે. મં
હડ આવી રહી એના કુખની, હવે અચળ મુખ થા
આ મન્યંતર પૂર્ણ થતાં એ હંદરાય કહેવાયે રે.

એક હંદરનો અમલ ચાલતો હોય ત્યારે બી
થઈ શકે નહિ; એટલે હંદરનું સ્થાન જ્યારે ખાલી
ત્યારે પ્રભુકૃપાથી બલિરાબળ હંદર થયે. કેમકે
યજ્ઞ કરીને હંદર થવાની યોગ્યતા તો જોગવી ચૂકી
રૂળ તો હથરાધીનજ છે ને? માટેજ 'કર્મણ્યેવ
મા ફલેષુ કદાચન। તારે કમ કરવાનોજ અધિક
તરફ કદી ન જો' એમ ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ
ઉપદેશ કરે છે. આજ ઉપદેશ પ્રમાણે:—

ત્યાંમુધી પાતાળે રહેશે, લોગવશે સહુ લોગ રે, મં
કદી કોઈ રીતે ફરી કુખનો, થશે નહિ સંલોગ રે. મં
હું શું જિહ્વું મુજને છુટ્યો, હવે ન કોઈથી હારે રે; મં
માટે એને દ્વાર વસી નિત, રક્ષણ કરું આરે રે. મં

આજ વચન—આજ કોલ ભગવાન સ્વમુખે ભાગવતમાં
બલિરાબળ પ્રત્યે વહે છે:—

રક્ષિણ્યે સર્વતોઽહં ત્વાં સાનુગં સપરિચ્છદમ્।

જ્ઞાનદષ્ટિ આપે છે.' અને તેજ કારણથી 'તેનાહં નિગૃહી-
તોઽસ્મિ મવતા મૂરિકર્મણા । -આવાં અનેક (દિવ્ય) કર્મો
કરનારા આપે મને કેદ પકડ્યો છે'

એ પ્રમાણે બલિરાજને ઘણા મોટા જોખમે, એટલા
બધા મોટા પરિશ્રમે અને એટલાં ઘણાં સત્કર્મોથી જે લાભ
કે ફળ મળ્યું હતું તેજ જો આપણે જો તુરત મેળવી
લેવા માગતા હોઈએ તો:—

તન ધન સહ આત્મા કરી અર્પણ,
દયા સેવન મુખ માગીરે [કારણ ક:—]

દુહો

કથા મુણીને પૌત્રની, ત્યાં આગ્યા પ્રણેસાદ,
બોલ્યા પ્રેમે પ્રણમીને પ્રાણપતિના પાદ.

સાખી

મુરપતિપદ પ્રભુ ! આપે આપ્યું આપે તે કરી લીધું,
ગ્રાહકારી કશુંએ નવ શાખ્યું કૃપારૂપ એ કીધું.
જ્ઞાની મુનિ જેથી ગ્રાહે ત્યાં અમુરતણી શી વાત,
અખિલ લોકસ્વામી નારાયણ, કૃપા કરે જગતાત.

દુહો

સંકટ સમજ સ્વામીનું, વિધ્યાવલી પ્રવીણ;
આવી પ્રભુ પદમાં પડી, સ્તુતિ વદી બની દીન.

પદ ભેરવી

'જઈને દહે હું સલામહે આવું' એ દેસી.

ખ્યારા પ્રભુ મુજ પતિને છોડા, કર છોડારે નહિ કર છોડા.
હવું તમારું તે તો સમર્થ્યું, રહી નવ બોડા હવે ન વખોડા.
બંધનમાં મુખ હોય તો છો રહું, નહિતર છોડા

નહિ તરછોડા. ખ્યારા૦

ગીતિ

શ્રદ્ધાએ પણ આવી, કરી શીપારસ બલિની મન ભાવી;
વધા દયા દરશાવી, હરિ અજબણી કૃપા નિયમ નભાવી,

૫૬

‘નારાયણ નરસિંહ નરોત્તમ’ એ દેવી

મંદમતિ મુજ કૃતિ નવ સમજે, હું છડું સહુ દિલકારી રે.
કળે બળે પણ એયજ કરવું, એ રીતિ છે મારી રે. મંદ
પૂર્વ કર્મ અનુસાર જીવ તો લીધા બધા અવતાર રે;
આપોપી ન કરું કરુણા તો, ક્યાંથી ઉતરે પાર રે. મંદ
કુળ ધન વિધાના મદ વિધવિધ, લાન એજ ભૂલાવે રે;
તે હું છડું એમ ચહીને કે, જીવ ઠેકાણે આવે રે. મંદ
હુખ પડે તેમ મને વધુ વળગે, તેજ સભાગી સાચારે;
હુખ જોતાંજ મને મૂકી દે, તેને ગણવા કાચારે. મંદ
ભક્ત છતાં પણ ચહે જગતમુખ, તેનો તે મોહ જતારે રે.
એ સુખનેજ કરું હું અળગાં, મનેજ કેવળ ચહાવા રે. મંદ
બલિ રાજા મમ પ્રિય મહાહુખમાં, જરીયે નવ ગણરાયો રે;
બહુ ગમું બંધાયો તોપણ, મનેજ મનથી ચાહ્યો રે. મંદ
હવે આવી રહી એના હુખની, હવે અચળ મુખ ધારી રે;
આ મન્યંતર પૂર્ણ થતાં એ ઇન્દ્રરાય કહેવાશે રે. મંદ

એક ઇન્દ્રનો અમલ ચાલતો હોય ત્યારે બીજે દેવ
થઈ શકે નહિ; એટલે ઇન્દ્રનું સ્થાન જ્યારે ખાલી પડે
ત્યારે પ્રભુકૃપાથી બલિરાજાજ ઇન્દ્ર થશે. કેમકે તેણે એ
યજ્ઞ કરીને ઇન્દ્ર થવાની યોગ્યતા તો મેળવી ચૂકી છે પણ
કળ તો ઇન્દ્રરાધીનજ છે ને ? માટેજ ‘કર્મણ્યેવાધિકારતે
મા ફલેષુ કદાચન । તારે કર્મ કરવાનોજ અધિકાર છે, ફલ
તરફ કદી ન જો’ એમ ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ, અર્જુનને
ઉપદેશ કરે છે. આજ ઉપદેશ પ્રમાણે:—

ત્યાંગુધી પાળાજે રહેશે, ભોગવશે સહુ ભોગ રે;
કદી કોઈ રીતે ફરી હુખનો, થશે નહિ સંજોગ રે. મંદ
હું મું ગિતું મુજને જીત્યો, હવે ન કોઈથી હારે રે;
મારે એને દ્વાર વસી નિત, રક્ષણ કરવું મારે રે. મંદ

આજ વચન—આજ કોલ ભગવાન સ્વમુખે ભાગવતમાં
બલિગણ પ્રત્યે વહે છે:—

રક્ષિષ્યે सर्वतोऽर्हं त्वां मानुगं मपरिच्छदम् ।

સદાં સંનિહિતં વીર તત્ર માં દ્રશ્યતે મન્વાન્ ॥

‘હે વીર બલિરાજ ! અનુચરો ને પરિવાર સહિત તારી હું સર્વ તરફથી રક્ષા કરીશ અને ત્યાં પાતાલમાં સર્વદા પોતાની સમીપજ રહેલો તું મને જોઈશ’ ત્યજે જગતમાં બલિરાજાનું તે વેળા કંઈ રહ્યું ન હતું, તેજે તો પોતાનું સર્વસ્વ શ્રીહરિના ચરણે અર્પી દીધું હતું; જોટલે સર્વ કંઈ શ્રીહરિનું યદ્યદ્યુજ્યે જોઈ એની રક્ષા એમણે કરવી જોઈએને ? ‘બસ આનું નામજ આત્મસમર્પણ, આવા આત્માર્પણમાં ખરી મજા છે. માટેજ અમે કહીએ છીએ:—

મંદાકાંતા

એનું જોડ્યા પ્રિય જગપતિ કે બંધનો સર્વ તૂટ્યાં,
હર્ષાશ્રુઓ બલિ ગુણીજનના નેત્રમાંથી વહીટ્યાં;
પુષ્પો વેળાં જ્ય જ્ય રવ ને હુંડુલિ ગાણ ઉઠ્યાં,
શ્રી દેવામીના ગુણ ગણ ગણતાં વર્ષનાં વર્ષ ખૂટ્યાં.

૫૬

સગ પરજ ‘મૈત્ર મલત’ એ દેથી.

જ્ય શ્રીવામન ઉપકારી, કાંબહારી, મુખકારી, ભારી;
શરી વારી બલિહારી. જ્ય શ્રી વામન૦
પૂર્ણ કયાં અદિતિના મનોરથ, કળને બળ જણવી ભારી, જ૦
પદ્મપદ્મો ત્રિભુવન કર્ણ પાવન, કૃપા સહિત રાખી ભારી, જ૦
મુરમુરો મુખી કયાં બેઠિને, વહેંચણ કરી આપી ન્યારી, જ૦
યજ્ઞ કરાવ્યો સોમો પૂરો, રક્ષક બન્યા છડી ધારી, જ૦
મુરને સ્વર્ગ અપાવ્યું સ્નેહે, વસ્યા ઉપેન્દ્રપ ધારી, જ૦

એકરૂપે દેવલોકમાં ને બીજારૂપે અસુર લોકમાં બીરા-
ન્યા—ત્યાં અદિતિપુત્ર કયા સમજવા ? હવે નથી વામન-
આકાર કે નથી ત્રિવિક્રમ-આકાર ? એ રૂપ તો અત્યંત
અજ્ઞુત ને અલગજ દેખાયાં હતાં. આ બન્ને સ્વરૂપ અતુ-
લુંજ, શંખ-ચક્રગદાધારી ને આશ્ચર્યજનકજ છે. આવું આ
પરમાત્માનું શરીર છે પણ તે શાસ્ત્રથી સાંભળેલ છે; તેથી
તે શાસ્ત્ર કરનાર ને એકરૂપ ધરનારનેજ હું કહું છે કે:—

બાહ્ય સંતોષ્યા પશુ અનુજ્ઞામી નાકી રહી મારી વારી, જ્યઃ

તે માટે જે ઉપાય છે તે મરંને ઉદેશી હું કહું છું
અને મારે પણ તેજ કરવાનો છે. જે ઉપાય મોટી મરે
મને જણાયો છે તેમજ લીલને જાણ્યો છે, જે આ રીતે:-

હરિજન ધર્મ રહો સભાગી, રોવો હું પદ મદ ત્યાગી કે
તન પત સહ આત્મા કરી અર્પણ, દયો એવન મુખ માનીને
હરિજન ધર્મ રહો સભાગી.

શ્રીહરિના સ્વરૂપ વિષે તેમણે પોતે જેટલું કહેવડું
તેટલું અહીં કહ્યું છે; કારણકે જેના ઉપરથી આ આખર
લખવામાં આવ્યું છે તે શ્રીમદ્ ભાગવતમાં પણ શુકેશ્વર
આમજ કહે છે કે:-

પારં મહિમ્ન ઋવિક્રમતો ગૃણાનો

યઃ પાર્થિવાનિ વિમમે સ રજાંસિ મર્ત્યઃ।

કિંજાયમાન ઉત જાત ઉપૈતિ મર્ત્ય

इत्याह मंत्रदृष्टिः पुरुषस्य यत्स।

જે મનુષ્ય અનેક જાતનાં પરાક્રમે કરનારા વિ
ભગવાનના મહિમાને કહી શકે છે તે, પૃથ્વીના રજકણે
માપી શકે છે અર્થાત્ પૃથ્વીના પરમાણુઓની ગણના તે
અશક્ય છે તેમ વિષ્ણુ ભગવાનના ગુણોની ગણના
અશક્ય છે. મંત્રદ્રષ્ટા વસિષ્ઠ કહે છે કે, ‘આ જન્મ
માં જન્મ પામતો કે જન્મેલો મનુષ્ય શું પરમેશ્વરના મ
માના પારને પામે છે? નહિજ.’ એ વાત તદ્દન અશક્ય
અસ્તુ. શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ । ૐ તત્સત્ ।

શ્રી માર્કण્ડેય-અરવ્યન

(શ્રીમદ્ભારત તથા શ્રીમદ્ ભાગવત ઉપરથી)

પૂર્વરંગ

૫૬

રાગ દશ્યાણ.

સત્ સ્વામી શ્રીહરિ, બ્રહ્માથી સ્તંભ છવ વશ છે;
માયા રાક્ષિ પડી, એ સત્ સ્વામી શ્રીહરિ. નમુ' સાર
કાળના કાળ પણ એ છે, એ ચહે તેયુંજ બને છે;
અંત સાર અનંત એ છે, ગમ શાસોથી પડી એ. નમુ'જ

મરું તો 'સત્'જ છે. જ્યારે આ દશ્યમાન કંઈ ન હતું
ત્યારે પણ એ હતું અને હાલમાં પણ તે તો છેજ. વળી
જ્યારે આ દશ્યમાન કંઈ નહિ રહે ત્યારે પણ તે તો રહેશે-
જ. તે આ 'સત્' કોણ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહ્યું છે:-
'સ્વામી' - માલીક - પરમેશ્વર - પરબ્રહ્મ જે કહો તે. તેયું કંઈ
નામ છે? હા, 'શ્રીહરિ'. આ શ્રીહરિ તેજ સત્ સ્વામી છે.
કેના સ્વામી? આના ઉત્તરમાં કહેવામાં આવ્યું છે:- 'બ્રહ્માથી
સ્તંભ છવ વશ છે' બ્રહ્માંડમાં સૌનાથી મોટા બ્રહ્મા છે
અને સૌનાથી નાનો છવ તે સ્તંભ કહેવાય છે. તે સર્વના
સ્વામી શ્રીહરિ છે; અને તે એવો સ્વામી નહિ કે જેને
કોઈ ગાંઠે નહિ અથવા જેની સામે કોઈ બંડ જગાવી શકે!
એ સ્વામી તો મહાપ્રબળ છે. તેની સામે કોઈ પણ ચું-ચાં
કરી શકે નહિ કે બંડ જગાવી શકે નહિ. સર્વ કંઈ તેમના
વશમાં છે. આ રીતે સર્વને તે વશ રાખે છે તે શાથી?
એવો એ પ્રશ્ન થાય તો તેના ઉત્તરમાં કહ્યું છે કે 'માયા-

વેદજ છે અને તેમાં પણ વેદાંત. આ વેદાંત શાસ્ત્ર જોજ
હે છે:—સદેવ મૌમ્યેદમમ આમીન-હે સૌમ્ય ! આ 'સત્'જ
એમ હતું; અને તેજ 'આદેશ' કે પ્રશાન્નિતા જોડે સ્વામી
હતું, છે ને હશે. આ 'સત્' નું નામ પણ તે વેદ-વેદાંત
શાસ્ત્રના આરંભમાંજ સર્વત્ર સૂચવાય છે—'હરિઃ ઓમ્.' આ
નામોચ્ચાર પછી તે શાસ્ત્રનું પઠનપાઠન થતું જોવામાં આવે
ને અને તે વેદ, વેદાંત, મહાભારત તથા પુરાણોના મુખ્યા-
ત્થા સગવાન વેદવ્યાસ પણ જોજ સાર કહે છે:—

વેદે રામાયણે ચંવ પુરાણે ભારતે તથા ।

આદૌ મધ્યે તથા ચાંતે હરિઃ સર્વત્ર ગીયતે ॥

વેદ, રામાયણ, પુરાણ તથા ભારતમાં આદિ, મધ્ય
ને અંતે સર્વત્ર શ્રીહરિનુંજ ગાન કરવામાં આવે છે; માટે
અમે અહીં શાણે જોએ:—'સત્ સ્વામી શ્રીહરિ.'

જે કે તે તે શાસ્ત્રોમાં જીનજીનું મહું ગાન કરવામાં
આવે છે, અનેક દેવો-ત્રાપિઓ વગેરેનાં પણ ગાન-વણુને
વગેરે મળે છે, માત્ર શ્રીહરિનુંજ ગાન કયું છે એમ નથી;
પરંતુ સર્વ જીવોમાં સૌથી મોટા તો બ્રહ્માજ છે ને ? તેમ-
નાથી માંડીને સ્તંબ સુધીના સર્વ જીવો દયો, પણ 'બ્રહ્માદિ
સ્તંબ જીવ વશ છે' એમ કયાં કહ્યું છે ? તે પણ વેદ-વે-
દાંત શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે, જેમકે—'સર્વસ્ય વક્ત્રી'
પરમાત્મા સર્વને વશ રાખનાર છે. અને 'સર્વસ્યેશાનઃ'—
સર્વના ઈશ્વર છે-નિયંતા છે. અર્થાત્ બ્રહ્માથી માંડી સ્તંબ
સુધીના સર્વ જીવોને તે પરમેશ્વરે માયાથી બાંધી રાખ્યા
છે. આ જીવોમાં સૌથી મોટો તે બ્રહ્મા ને સૌથી નાનો તે
'સ્તંબ' એમ કહેવાય છે, બાંકી જીવદષ્ટિએ તો સર્વ જીવો
સંરખાળ છે; અને સર્વને માયાનું બંધન વજગેલું છે. કદાચ
કેંઈ કહે કે બ્રહ્મા તો સર્વના કર્તા છે, તેમને માયા શી
રીતે બાંધી રાકે ? આના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, બ્રહ્મા સૌના
કર્તા છે, પણ તે બ્રહ્માના કર્તા કેણુ ? આ પ્રશ્ન શું નથી
થતો ? એ બ્રહ્માના પણ જે કર્તા છે તેજ શ્રીહરિ-પરમાત્મા

યથુ' તે સ્વપ્રકાશ હતું અને તેમાં પ્રદાને શ્રીહરિએ ઉત્પન્ન
કયો ત્યારે તેમણે આત્મગાત્રુ દિષ્ટ કરતાં કંઈ પણ નહિ
દેખાવાયો વિચાર કયો કે:—

પ્રત્યય યોગ્યાવહમન્જપૃષ્ઠ એનકુતો વાન્નમનન્યદન્તુ ।

અસ્તિ ઘષસ્તાદિહ કિંચનેતદધિષ્ઠિતં યંત્ર સતાન્તુમાન્યમ્ ॥

આ કમગના ઉપરના ભાગમાં હું છું તે કોણ છું ?
આ એકજ કમગ જળમાં કયાંથી ઉત્પન્ન થયું ? જેના ઉપર
આ કમગ રહ્યું છે તે અંદી નીચેના ભાગમાં કંઈ કોઈ
નેહએ આયો વિચાર કરી પ્રદા, કમગના નાજના છિન્ન
દ્વારા અંદર ઉતર્યા ને સો વર્ષ સુધી એમના એમ ઉતર્યેજ
ગયા, પાર ન આવ્યો. સો વર્ષ ગુમાવ્યાં છતાં કંઈ જમ
ન પડી; પછી તો પ્રભુને સેવવાનોજ નિશ્ચય કયો, દેવ
તપશ્વર્ચા આદરી, એટલે પ્રભુ પ્રકટ થયા, વેદ-વરદાન આપે
પ્રદાને સત્તાવાન બનાવ્યા; પણ તે સત્તા કેવા પ્રકારની ?
નિયમિત કામ તો કરવાનુંજ, રીતસરની જગત્સંદિષ્ટિ રચવી,
ને વૈદિક આરા પ્રમાણે વર્તવું, નિયમિતજ્ઞ જ્ઞાન માર
પ્રદાંડ વિધેવુંજ અને નિયમિત સો વર્ષનું આયુષ્ય એમ પોતાની
માયા શક્તિનું અતૂટ બંધન, એજ સત્તા અને તે પણ કામ-
શક્તિ નામની પરમેશ્વરની ઇચ્છાશક્તિની અંદરજ; આદીને
પ્રદા, પણ પરતંત્રજ છે; વેદરૂપી ભગવાનની આજ્ઞાને અધીન
રહી તેમણે વર્તવાનું છે, એટલે શ્રીહરિ આજે તેમજ કર-
વાનું અને તે પણ એ મૂળ પુરુષને માટેજ; આવી જ્યાં
પ્રદા જેવા મહાન ભવની સ્થિતિ છે ત્યાં બીજાનું તે
પૂછવું શું ? શ્રીમદ્ભાગવતના એકાદશસ્કંધમાં સર્વ દેવોડું
આ પ્રશ્ન છે:—

નસ્પોતંગાંશ્વયસ્યવશે મવન્તિ

પ્રદાદયસ્તનુભૃતો મિયુર્ધમાવા ।
કોલસ્ય તે પ્રરુતિપૂરુષયોઃપરસ્ય સં

નસ્તનોતુ ચરણઃપુરુષોત્તમસ ॥

પરસ્પર પીડાતા

નિ મર્ષ ભવે કાગના પ્રવર્તે

અને પ્રકૃતિ પુરુષના કારણ એવા આપને નાકમાં નાથેલા
મળદોની પેઠે વશ થઈને રહ્યા છે. (પોતે કોઈ પણ જાળ-
તમાં સ્વતંત્ર નથી.) તે આપ પુરુષોત્તમના ચરણ અમારું
કહ્યાણુ કરો. આ વાત તો માત્ર એકજ બ્રહ્માંડની અને
તેમાં વર્તતા જીવોની કહી છે, પણ એવાં અનંત બ્રહ્માંડો
અને તેમાં વર્તતા જીવો સર્વે, એમની માયાશક્તિને આધીન
વર્તે છે, તો એ માયાશક્તિ કેવડી? અને તે જાણાં પાછાં
કાળને વશ! ને તે કાળનાં પણ નિયંતા શ્રીહરિજ પોતે.
આ ઉપરથી અમે સત્ય ગાયું છે કે, સદા સર્વદા સર્વત્ર
'સત્ સ્વામી શ્રીહરિ, બ્રહ્માદિ સ્તંભ જીવ વશ છે, માયા-
શક્તિ વડી, કાળના કાળ પણ એ છે.'

અર્જુને એ કાળસ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ જોયું ને તેવો એ મહા-
વીર પણ ચરચરી ગયો. તેણે ગભરાઈને પૂછયું:—'આ શું?
આ હું શું જોઉં છું?' આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તે કાળસ્વરૂપ
શ્રીકૃષ્ણે ઉત્તર આપ્યો:—'કાલોઽસ્મિ લોકક્ષયકૃત્ પ્રવૃદ્ધો'
હોકોનો ક્ષય કરનાર અને ઘણોજ વૃદ્ધિ પામેલો હું કાળ
છું. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે આ વચન કહ્યું તે માત્ર કહેવાનું ન હતું,
તે વચન પ્રમાણેજ બન્યું હતું. એ રીતે કાળ પણ જેને
આધીન છે, શ્રુતિ પણ કહે છે—'મૃત્યુર્યસ્યોપસેચનઃ'—મૃત્યુ
પણ જેના જોરાઈમાં અથાણું છે. વળી બીજી પણ એક
શ્રુતિ એજ કહે છે—'મૃત્યુર્ધાવતિ વદ્ધમઃ'—જેઓ તે પર-
મેશ્વરની આજ્ઞા ઉઠાવતા દોડાદોડી કરી રહ્યા છે, તેઓમાં
પાંચમું મૃત્યુ પણ દોડી રહ્યું છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય
છે કે 'કાળના કાળ પણ એ છે. એ ચહે તેવુંજ બને છે'
એકી વખતે સર્વનો પ્રલય! એ કેવી સત્તા! આ વાતની
ખબર 'ગમં શાઓથી પડી.' જે વસ્તુ શ્રુતિ કહે છે તેજ
પુરાણો કહે છે. સર્વ સાત્ત્વિક મહાપુરુષોનો પણ આ વિષ-
યમાં એકજ મત છે, માત્ર રાજસ અને તામસ પ્રકૃતિ-
વાળાઓ તે મતથી જુદા પડે છે. પણ તેઓની જુદી
અયથાથ છે—વધાંધ' ગણાતોજ નથી. ગીતાજીમાં ભગ-
વાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે:—

ને પ્રકૃતિ પુરુષના કારણે એવા આપને નાકમાં નાથેલા
જહોની પેઠે વશ થઈને રહ્યા છે. (પોતે કોઈ પણ જાણ-
માં સ્વતંત્ર નથી.) તે આપ પુરુષોત્તમના ચરણ અમારું
ધ્યાણ કરો.' આ વાત તો માત્ર એકજ શ્રદ્ધાંટી અને
[માં વર્તતા હોવાની કહી છે, પણ એવાં અનંત શ્રદ્ધાંટો
અને તેમાં વર્તતા હોવા સર્વે, એમની માયાશક્તિને આધીન
રહે છે, તો એ માયાશક્તિ કેવલી? અને તે જ્યાં પાછાં
કાળને વશ! ને તે કાળના પણ નિયંત્રા શ્રીહરિજી આને.
આ ઉપરથી અમે અત્ય ગાયું છે કે, મદા મર્દદા મર્દત્ર
'અત્ સ્વામી શ્રીહરિ, શ્રદ્ધાંટી મર્દદા મર્દત્ર મર્દત્ર મર્દત્ર, શ્રદ્ધાંટી
શક્તિ વડી, કાળના કાળ પણ અં છે.'

અર્જુને એ કાળસ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ જોયું ને તેવો એ મદા-
વીર પણ ચરચરી ગયો. તેણે ગભરાઈને પૂછ્યું:—'આ શું?
આ હું શું જોઈ છું?' આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તે કાળસ્વરૂપ
શ્રીકૃષ્ણે ઉત્તર આપ્યો:—'કાલોઽસ્મિ લોકક્ષયકૃત્ પ્રવૃદ્ધો'
હોદોનો ક્ષય કરનાર અને ધણોજ વૃદ્ધિ પામેલો હું કાળ
છું. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે આ વચન કહ્યું તે માત્ર કહેવાનું ન હતું,
તે વચન પ્રમાણેજ બન્યું હતું. એ રીતે કાળ પણ
આધીન છે. શ્રુતિ પણ કહે છે—'મૃત્યુર્યસ્યોપસેચનઃ'—મૃત્યુ
પણ જેનાં જોરાકમાં અધાણું છે. વળી બીજી પણ શ્રુતિ
શ્રુતિ એજ કહે છે—'મૃત્યુર્ધાવતિ પશ્યમઃ'—જેઓ મૃત્યુ
મેધરની આજ્ઞા ઉઠાવતા હોડાહોડી કરી રહ્યા છે, તેઓ
પાંચમું મૃત્યુ પણ દોડી રહ્યું છે. આ ઉપરથી કાળ
છે કે 'કાળના કાળ પણ એ છે. એ ચહે તેવું જ
એકી વખતે સર્વનો પ્રલય! એ કેવી સત્તા? એમની
ખબર 'ગમ શાઓથી પડી.' જે વસ્તુ કૃતિ કરે તે
પ્રકારે કહે છે. સર્વે અસ્તિત્વ મદાપુરે જોઈને
જ્યાં એકજ ભવ છે, માત્ર સજસ જોઈને
જાણ્યો તે મનથી જુદા પડે છે એ
અવધાઈ છે—અધાઈ અજ્ઞાતોજ
જાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે:—

અયથાવત્ પ્રજાનાતિ બુદ્ધિઃ સા પાર્થ રાજસી ।

સર્વાર્થાન્ વિપરીતાંશ્ચ બુદ્ધિઃ સા પાર્થ તામસી ॥

‘વસ્તુને યથાર્થ’ સ્વરૂપમાં જે ન બાહે તે જુ અર્જુન ! રાજસી છે અને સર્વ પદાર્થોને જે વિપરીત છે, તે બુદ્ધિ, હે પાર્થ ! તામસી કહેવાય છે.’ આ સંબંધમાં પણ શ્રીકૃષ્ણ ગીતાણમાં કહે છે:—‘ત્રૈગુણ્ય નિ વેદાઃ ।’—વેદો મુખ્યાં ત્રૈગુણ્ય વિષયવાળા છે—વેદોનો પણ ત્રિગુણાત્મકજ છે, પણ હે અર્જુન ! તારે તો નિર્ગુ મવાર્જુન !—ત્રિગુણરહિત થવાનું છે, માત્ર ‘નિત્ય સત્ત્વ નિત્ય સત્ત્વગુણમાંજ તારે સ્થિતિ કરવાની છે’—આ સત્ત્વગુણી શાસ્ત્રો—સ્મૃતિઓ, પુરાણો તથા ઇતિહાસો તેઓ દ્વારા અમને—

ગમ શાસ્ત્રોધી પડી, એ સત્ સ્વામી શ્રીહરિ.

જેમના પ્રતાપે ભગવાન વ્યાસજી પુરાણોના ।
બન્યા છે તે એમના પિતા ભગવાન પરાશર, પોતે રસે
પુરાણરત્ન—વિષ્ણુપુરાણમાં ઘણીજ સ્પષ્ટતાથી આ સ
સમજાવે છે. દેવો પર જ્યારે સંકટ આબુ ત્યારે તેઓ
ઉદેશી બ્રહ્મા પોતે ત્યાં (વિષ્ણુપુરાણમાં) ખુફ્ફું કહે છે:—
યં ન દેવા ન મુનયો ન ચાહં ન ચ શંકરઃ ।

જાનંતિ પરમેશ્વર તદ્વિષ્ણોઃ પરમં પદમ્ ॥

‘જેને દેવો, મુનિઓ, હું કે શંકર બાણી શકતા નહ
તેજ પરમેશ્વર વિષ્ણુનું પરમપદ છે.’ તેનું માપ પણ જન
તના આવી રીતના દિશાબધી આપે છે:—‘યસ્યાયુતાયુતાંગીતે
વિશ્વરાત્તિરિયં સ્મિતા ।’ જેના હથ હજારમાં અંશમાં આ
વિશ્વશક્તિ રહેલી છે. પુરાણો આ પ્રમાણે કહે છે ત્યારે
ઇતિહાસો શું બીજા પ્રકારે કહે છે ? નહિજ. ઇતિહાસ
શ્રેયોમાં આ બે શ્રેયો મુખ્ય ગણાય છે—વાલ્મીકિય રામા-
યણ અને વ્યાસકૃત મહાભારત. તે પૈકી રામાયણમાં રાવ-
ણને વધ થયો તે પ્રસંગે બ્રહ્માદિ દેવોને તથા સ્વર્ગસ્થ
દેવરથ રાજાને સાથે લઈ ભગવાન શંકર જ્યારે રામચંદ્રજી

પાસે પધાર્યા ત્યારે શ્રી રામચંદ્રે પ્રાદ્ધાના મુખથી કહેવ-
રાવવા માટે કહ્યું કે:— 'સોઽહં યન્ન યતઃપ્રાહ્નં મગર્વાસદ્
વ્રવીતુ મે ।' હું જે હોઉં અને જ્યાંથી પ્રાપ્ત થયો હોઉં
તે આપ ભગવાન મને કહો. આ સાંભળી સર્વ દેવો,
ઋષિઓ, રાક્ષસો તથા વાનરોના સાંભળતાં 'અવ્રવીચ્છૃણુ
મે વાક્યં સત્યં સત્યપરાક્રમ ।' બ્રહ્મા બોલ્યા કે હે સત્ય
પરાક્રમવાળા રામચંદ્રજી ! તમે મારું સત્ય વાક્ય સાંભળો:—

મવાનારાયણો દેવઃ શ્રીમાંશ્વક્રાયુધઃ પ્રમુઃ ।

અક્ષરં વ્રહ્મ સત્યં ચ મધ્યે ચાંતે ચ રાધવ ॥

અક આયુધને ધારણ કરનારા આપ પ્રમુ શ્રીમાન
નારાયણ દેવ છો અને હે રાધવ ! આદિ, મધ્ય તથા અંતમાં
આપજ સત્ય અક્ષર બ્રહ્મસ્વરૂપે સ્થિતિ કરો છો આ શાસ્ત્ર
વચનથી 'ગંભ શાસ્ત્રોથી પડી, સત્ સ્વામી શ્રી હરિ.'

અને જોઈ પ્રમાણે ઇતિહાસનો બીજો મહાઅંથ મહા-
ભારત શું બીજું કંઈ કહે છે ? નહિજ. વેદાધ્યયન તો
અમુક અધિકારીજ કરી શકે છે, ત્યારે મહાભારત તો સર્વ
કોઈ વાંચી સમજી શકે છે; તેમાં સર્વ માટે સર્વ કંઈ છે,
જે તો મહાસાગર છે. તેમાં પણ 'પંચરત્નાનિ ભારતે'
પાંચ રત્નો અને તેમાં પણ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા તો મહા
અદ્ભુત છે, જેને માટે ભગવાન શંકરાચાર્ય આજ્ઞા કરે છે:—
'ગેયં ગીતા । ગાવા યોગ્ય તો ગીતાજ છે—ગીતાજ ગાવા
કરવી જોઈએ.' તે શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ
પોતેજ કહે છે:— 'ન મે વિદુઃ સુરગણાઃ પ્રભવં ન મહર્ષયઃ ।
દેવગણો અને મહર્ષિઓ પણ મારી ઉત્પત્તિને જાણતા
નથી.' પણ ક્યાંથી જાણે ? 'પિતાહમસ્ય જગતો । હું આ
જગતનો પિતા છું' અને આ જગત તે તો મારી ગણ-
તરીમાંયે નથી—'एकांતેन स्थितो जगत् । હું આ જગતમાં
માત્ર એક અંશથી રહ્યો છું.' આ વસ્તુ શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ
માત્ર કહે છે એમ નથી, પણ અજુને તેને પ્રત્યક્ષ સાક્ષ-
દર્શક થયો છે અને તે પણ આપણા જેવી અમંચકુથી

નહિ, વિંત વિ-પરિણામે એવને જા છે કે, 'નિર્ગુણ
સ્વરૂપ વાત્સલ્ય' નામે મરણને લોકના પિતા છે.
જુની તે પ્રમુખ: આપારે સ્નેહ 'જગદાત્મા' તમારો
કેવળ જાણિને અર્જુને એવા અને 'તૌલ્ય' જગત્
તે જગદાત્મા નિમે માત્ર એજ જાણુએ મમાઈ મયેકું કમ
જગત તેલે એમું. જગદાત્મા શીકુળ પોતે પણ કહે છે-
હું અનંત 'મ' તેમ- 'માંગોડગિ મમ રિચ્છાનાં વિનુ
પાંતર' -હે પરંતપ! મારી દિવ્ય વિભૂતિઓને અંતર
આ રીતે સ્વયં જગદાત્મા પણ પોતાની વિભૂતિઓને અંતર
અગમ્ય કહે છે તો પછી તેમને પોતાને તો કેવળ જાણી
તેમ છે? આ વિશે પણ ખુદ જગદાત્મા કહે છે:-

ત્રિમિર્ગુણમયેર્માયરેભિઃ સર્વમિદં જગત્ ।

મોહિતં નામિજ્ઞાનાતિ લોકે મામજમવ્યયમ્ ॥

ત્રણ ગુણમય આ જાણેથી આ જગત મોહિત
છે; તેથી અજ્ઞાન અને અવિકારી એવા મને લોકમાં કે
જાણતું નથી અને તેનું કારણ આ પણ છે- 'મમ માંજ
ત્યયા' । મારી માયા દુલ્ભ છે-તેનો પાર પામવો મુશ્કે
છે.' આમ સર્વમાન્ય ગણાતી જગદગીતામાં ખુદ જગદાત્મા
કહે છે, જેને સર્વ ઉપનિષદોના રહસ્યરૂપે સર્વ જગદાત્મા
પ્રમાણ ગણે છે. તો પછી આથી વિશેષ દૃઢ પ્રમાણની આ
સ્થિતિ નથી. બસ, આ ઉપરથી એજ સિદ્ધ થયું કે 'જગદાત્મા
સ્વામી શ્રીહરિ', 'બ્રહ્માદિ સ્તંભ એવ વર્ણ છે,' 'જગદાત્મા
માયાશક્તિ વડી.'

કાળના કાળ પણ એ છે, એ ચહે તેવું જ અને છે;

'અતસાર અનંત એ છે, ગમ શાઓથી પડી.'

શ્રીહરિ પણ ગીતામાં એજ કહે છે:-

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।

ग्रामयन् सर्वभूतानि यंत्रारूढानि मायया ॥

હે અર્જુન! આ સંસાર તે એક યંત્ર છે-ચક્રદોળ
તેના પર ચડેલાં સર્વ પ્રાણીઓને માયાથી સમાવતા છે

વં પ્રાણીઓના હૃદય-પ્રદેશમાં રહે છે. આ શ્લોકવાક્યમાં
 સર્વે શબ્દ વાપર્યો છે, તેથી કોઈપણ ભૂત બાકી રહેતું
 થી. તને ભગવાનમાં ભગવાન, પોતાની માયાશક્તિનો
 પયોગ કરે છે. સંસારચક્ર પર આરૂઢ થઈ ભગવાનનાં
 ડોલને 'ભૂતાનિ' શબ્દથી સૂચવ્યા છે, જે શબ્દ શ્રુતિઓમાં
 ત્યેક સ્થળે વંપરાય છે; ને તે જીવોને ભગવાનના છે. તેને
 'ઈશ્વર' શબ્દથી સૂચવ્યો છે. તે પિણુ શ્રુતિઓમાં તેજ
 શબ્દથી પ્રાયઃ જોવામાં આવે છે. 'ઈશ્વર' શબ્દનો અર્થ 'ઈશ'
 અથવા 'સત્ સ્વામી શ્રીહરિ' એ થઈ શકે છે. આ 'ઈશ્વર'
 શબ્દ ઉપર ભાષ્ય લખતા ભગવાન, શંકરાચાર્ય લખે છે:-
 'ઈશ્વર-ઈશનરીલો નારાયણઃ.' 'ઈશ્વર' એટલે સર્વના નિયંતા
 નારાયણ એમ સ્પષ્ટ સમજાવે છે. આ રીતે ગીતાનો અને
 સંમત શાસ્ત્રોનો જે અર્થ શિષ્ય પુરુષોએ કર્યો છે તેજ અમે
 જણાવ્યો છે અને તે પછીજ અહીં કહ્યું છે:-

‘ગમ શાસ્ત્રોથી પડી સત્ સ્વામી શ્રીહરિ’

‘પ્રજ્ઞાદિ સ્તંભ જીવ વશ છે માયાશક્તિ વડી.’

તે મહાન પ્રભુની અલોકિત ચમત્કૃતિ, તેમની અસર્-
 વ્ય શક્તિઓ પૈકી એક માયાશક્તિથીજ પૂરતી છે. તે શક્તિ
 કેવી છે? કેવી છે? તેનામાં શું શું કરવાનું સામર્થ્ય છે?
 તે તે શું શું થઈ શકે છે? આ બધું ખરેખર હજોંય છે,
 છતાં જેઓ તે અદ્ભુત શક્તિના સ્વામી શ્રીહરિની સેવા કરે
 છે તેઓને તે ભગવાન કંઈક અંશે પણ તે પોતાની શક્તિનું
 સ્વામિત્વ આપે છે; અને તેથીજ પ્રજ્ઞાદિ દેવો તથા વિદ્યા-
 મિત્રાદિ મહર્ષિઓ, પ્રભુની તે અમાપ શક્તિનો મંત્ર કંઈક
 અર્થ અંશ પ્રાપ્ત કરી આ જગતમાં કંઈક પણ કરી શક્યા
 છે, જેઓનાં હાંતો જેટલાં આપીએ તેટલાં જોઈએ.
 આપણા ગુજરાત દેશમાં ‘જિંદુસદાવર-સિદ્ધપુર’ સમીપ
 જલેલા મહારામા કદંબ જમિનું સામર્થ્ય જુઓ. તે તો એ
 પદ્મવરની માયાશક્તિનો દેશમાત્ર અંશ છે. તે મહર્ષિની
 કદા સીમરૂ જાગવતના તૃતીય રૂપમાં આ પ્રમાણે છે:-
 મહારામા મનુની પદ્મવર લાડકી પુત્રી

પણની કૃપા પ્રાપ્ત થાય છે અને તે કામને મની ૪૮
 પર કંઈક જાયે આપા મેઝરી કામ છે. ૩૪ ૧૨
 પોતાની માયાશક્તિથી જ જગતના વિચર કે રી.
 તાં સાધનો તથા રથાનો ઉત્પન્ન કરે છે અને તે ૪૮
 ૧ તેમને તો સંપૂર્ણ સ્વાધીન હોય છે. ૩૪ ૩૪ ૩૪
 કંઈ સત્વર ઉપજવી શકે છે. ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 સમયે માયામાંથી બની જાય છે. ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 તે પણ થઈ જવાની શક્તિ છે અને તે ૪૮ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 મ કહેવાય છે. ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 અને ઘટવી આપવાને, ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 માયા-શક્તિના જે સુખ વિષય ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 ૧૧મુરી. જેમ ગીતામાં ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 વેશાગ દર્શાવ્યા છે તેમ માયાના ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 થકે છે. તે પૈકી આમુરી માયા તે વિષય ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 જેને માટે ઉપજાવી દોષ તેના ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 તે પણ અમુક સમય મુજીય આ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 જેમકે સ્વપ્ન, નિદ્રા વગેરે ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 છે અને તે તમામુજીય ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 જે જીવને દેખાડે છે તે ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 સ્વપ્ન હોય ત્યાંમુજીય ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 હરિભવન કરીને ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 પર વાપરે છે તે ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 મિથ્યા અને પ્રમણાદેવ હોય છે. ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 જે લોકો પૈકી જે દેવી માયાશક્તિ છે તે ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 તો સંકલ્પમાત્રથી વિવશ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 શક્તિના પદાર્થોની પેઠે ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 આવે છે અને તલુ મુજીય ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 આ પ્રમાણે તમામી તથા ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 રહેલી હોય છે; જે ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 રહેલો હોય છે ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪
 આ સંબંધે દર્શાવે છે ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪ ૩૪

તરફ આપણે રજિ કરીએ. તપશ્ચર્ય કરીને જો માણસ
શાંતિ પર હરિએનના પમાણી મના પ્રાપ્ત થઈ હોય
અ. શુભે જે સી મિથ્યા:રૂપ ન હોય, તો તે મના દેવી હોય
મર્ત્ય: અનુભવમાં આવી શકે તેવી હોય. તેમણે જે
તે દેવી આપણને દેવકૃતિને કાળી કરવા માટે આ
ઉપયોગ કરી લેવાયો હોય.

૫૬

‘ધમનો કાવ હીને રાજપ્રમાર’ એ રાગ માટે.

જન્મરૂપે અકપા મુનિએ મમતાર.

ધિમાન અગદગતું અનુ રનંભ કરે અમતાર,
બારી અમારી છત્ત અરૂમાં સામન વિવિધ પ્રકાર,
બધાં બાંહેડાં મરેતાર.

પતિ આજ્ઞાથી પ્રો વિગે નહાયા પડી ત્યાં નાર;
વાદ વળાઈ ગયેલ ચેળીની તન પર મેલ અંબાર;
વસ્ત્ર મેલાં દેખાય અપાર.

પછી જળમાં કે દીઠી, સહસ્ર ગ્રી તે માર;
લાગી ગઈ સેવામાં સયળી સાહિત છે તૈયાર;
સ્વમ સમજે સતી ઉર મોઝાર.

પરંતુ તે સ્વમ ન હતું; તે તો સર્વ સત્ય ને દેવી હતું.
નવીન વસ્ત્ર બૂધબૂ ધર્યાં કર્યાં સકળ રાજગાર;
દર્પણમાં મુખ જોતી મ્હોતી ખીલ્યું રૂપ અપાર;
તેવી અંબર બૂધબૂની બહાર.

સખીઓથી સેવાયેલી, પતિ સમયાં તે વાર;
પાસે બેઠેલાજ દીઠા, છે મીઠા મનહર નાર;
ધુવાન ધર્યાં અંગ અલંકાર.

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં શુકદેવજીના શબ્દોમાં—

મર્ત્યુઃ પુરસ્તાદાત્માનં સ્ત્રીસહસ્રવૃતં તદા ।

નિશામ્ય તદ્યોગગતિં સંશયં પ્રત્યપદ્યત ॥

પોતાના પતિની સમક્ષ એક હજાર સ્ત્રીઓથી વીર
યલી પોતાને જોઈને દેવકૃતિ, તે વખતે, પોતાના પતિ
તે યોગપ્રભાવને જોઈ સંશયમાં પડી ગઈ, પરંતુ તેમાં
આશ્ચર્ય કે સંશય પામવાનું કારણ ન હતું. પ્રભુપ્રત

અને હરિભક્તિના જળે ઝેલી માયા-શક્તિ હરકોઈને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે અને તે સત્યસ્વરૂપેજ હોય છે. દેવહૂતિએ તે દિવ્ય ભોગોનો સો વર્ષ સુધી ઉપભોગ કર્યો ને તે ઉપ-ભોગમાં તેમના 'શતં વ્યતીધુઃ શરદઃ।' સો વર્ષ વીતી ગયાં, મહાત્મા કઈંએ તે દેવતાઈ ભોગોનો પોતાની પત્નીને ઉપ-ભોગ કરાવ્યો હતો તે સંજ ઘે શ્રીભાગવતકાર લખે છે:—

પ્રેક્ષયિત્વા મૃગો મોર્લં પત્ન્યૈ યાવત્સ્વસંસ્થયા ।

મહાશ્વર્ય મહાયોગી સ્વાશ્રમાય ન્યવર્તત ॥

‘મહાન યોગી કઈંમ ઋષિ, દ્વીપ-ખંડ-આદિ જેટલી રચનામાં આ ભૂમંડળ આવેલું છે તે સર્વ અનેક આશ્ચર્યથી ભરપૂર પોતાની પત્નીને બતાવીને પોતાના આશ્રમ તરફ પાછા ફર્યા.’ ભગવાન શુકદેવજી અહીં ધ્યાન ખેંચતા કહે છે:—

કિં દુરાપાદનં તેષાં પુંસામુદામચેતસામ્ ।

યૈરાશ્રિતસ્તીર્થપદધરણો વ્યસનાત્યયઃ ॥

‘જેઓએ તીર્થરૂપ ચરણવાળા શ્રીભગવાનનો, સર્વ દુઃખોને દૂર કરનારો ચરણ સેવ્યો છે, તેવા ધીર ચિત્તવાળા પુરુષોને કઈં વસ્તુ દુઃખપ્રાય છે ?’

આ વિષે દશ ઉપનિષદોમાંહેતું સર્વથી મોટું છાંદોગ્ય ઉપનિષદ સાક્ષાત્ સ્પષ્ટ કહે છે કે, શ્રીહરિનીદૃષ્ટા હરકોઈ જીવને ઝેલો તો સમર્થ બનાવી શકે છે કે, હાલમાં જે માયાને વશ હોય છે તેજ માયાનો સ્વામી-નિયંતા બની જાય છે; હરકોઈ વસ્તુ તેના સંકલ્પમાત્રથી પ્રાપ્ત થાય છે. આજ અભિપ્રાય તે છાંદોગ્ય ઉપનિષદમાં આ શબ્દોમાં દ્રશ્યો છે:—‘યં કામં કામયતે સોઽસ્ય સંકલ્પાદેવ સમુપતિષ્ઠતિ તેન સંપન્નો મણીયતે । જે જે કામનાને તે વ્હાલે છે તે તે તેના સંકલ્પમાત્રમાં પ્રાપ્ત થાય છે; અને તે કામનાથી પૂર્ણ થઈને આ જગતમાં પૂજાય છે’ એટલુંજ નહિ પણ તે ભક્ત પુરુષ, પોતાના જેટલાં શરીરો કરવાં પારે છે તેટલાં શરીરો શકે છે, તે પણ ત્યાં દ્રશ્યો છે:—‘સ એકદા ભવતિ ત્રિષા ભવતિ પંચદા ભવતિ સપ્તદા ભવતિ ચૈવ । તે પુરુષ એક, ત્રણ, પાંચ, સાત

કે નવ સ્વરૂપે પણ થઈ શકે છે. અર્થાત્ તેની ઇચ્છા દેવ-
તેટલાં સ્વરૂપો તે કરી શકે છે.' આજ આશય શ્રીમદ્ ભાગ-
વતમાં કદંબ ઋષિને ઉદ્દેશી કહેવાયો છે:— 'નૌવા વિવાન-
રૂપં સ્વં સર્વસંકલ્પવિદ્ધિમુઃ । સર્વંના સંકલ્પો ભણુનારા ભગ-
વાન કદંબ ઋષિએ પોતાનાં નવ સ્વરૂપો કરીને દેવહૂતિમાં
વીર્યસ્થાપન કર્યું.' અર્થાત્ ભગવાનની ભક્તિ કરનાર પુત્ર-
સર્વના સંકલ્પો ભણુનાર કે સર્વજ્ઞ ણની શકે છે અને પોતાની
ઇચ્છા પ્રમાણે સ્વરૂપ ધારણ કરવા સમર્થ થાય છે. તે પણ
મિથ્યા નહિ, પણ સત્યજ સર્વ કંઈ અતુભવી શકે તેનાં
અને તેથીજ દેવહૂતિને નવ પુત્રીઓ થઈ હતી, તેનો વંદ
વિસ્તાર ખૂબ ફેલાયો હતો.

‘એવી માયાશક્તિ વહી’ પણ તેના ‘સત્ સ્વામી
શ્રીહરિ.’ ભગવાન કદંબ ઋષિને દેવહૂતિ-ભક્તે દંપતી જે
દિવ્ય વિષયલોગોથી વિરાજ પામ્યાં ને મુક્ત થવાની તેમજ
આહવા કરી ત્યારે સ્વયં ભગવાન તેમને ઘેર પુત્રરૂપે પ્રક-
ટ્યા ને કદંબ ઋષિએ તે પ્રભુને સંપૂર્ણ આજ્ઞાપ્રમા. શ્રીમદ્
ભાગવતમાં ભગવાન પ્રત્યે કદંબ ઋષિ આ પ્રમાણે કહે છે:—

મહુજન્મવિપાકેન સમ્યગ્યોગસમાધિના ।

દ્રષ્ટું યતન્તે યતયઃ શૂન્યાગારેષુ યત્પદમ્ ॥

સ એવ મગવાનઘ હેલનં ન ગણય્ય નઃ ।

ગૃહેષુ જાતો ગ્રામ્યાણાં યઃ સ્વાનાં પક્ષપોષણઃ ॥

‘જેમના ચરણનાં દર્શન કરવાને યોગીઓ, એકાંત સ્થા-
નોમાં રહી અનેક જન્મોથી પરિપક્વ થયેલા યોગસમાધિથી
સારી રીતે પ્રયત્ન કરે છે તેજ ભગવાન, આજે વિષયોમાં
આસક્ત એવા અમારી સંસારીઓની લાધુતાને નહિ ગણીને
અમારે ઘેર આવવાનો છે. કારણકે પોતાના ભક્તોના પશુ-
પોષણ કરવા પોતે નત્પરજ રહે છે.’ આમ કહી કદંબ ઋષિએ
ભગવાનને સાદાતકાર કરી પુનઃ ત્યાં ભગવાન પ્રત્યે કહ્યું છે કે—

પરં પ્રવાનં પુરુષં મહાન્તં કાલં કવિં ત્રિશૂનં લોકપાલમ્ ।

ગ્રામ્યાનુષૂન્યાન્નુગતં પ્રપંચં સ્વચ્છંદનન્તિ કવિલં પ્રવચે ॥

‘હે ભગવાન ! આપ સર્વાંગે સ્વાધીન શક્તિવાળા છો, સુધી પરમેશ્વર છો, પ્રકૃતિરૂપ છો, તેના અધિષ્ઠાતા પુરુષ છો, મહત્ત્વસ્વરૂપ છો, સર્વને શોભા પમાડનાર કાળસ્વરૂપ છો, અહંકારરૂપ છો, લોકરૂપ છો, લોકપાલોરૂપ છો, આપ વિષે આપની પોતાની ચૈતન્યશક્તિથી આ સર્વ પ્રપંચ હીન થાય છે અને આપ સર્વજ્ઞ છો. કપિલ અવતાર ધારણ કરનાર તે આપને હું શરણે આભ્યો છું.’

આવાં આવાં અનેક દૃષ્ટાંતોથી જોજ સિદ્ધ થાય છે:—

‘અંત સાર અનંત એ છે, ગમ શાઓથી પડી.’

‘સત્ સ્વામી શ્રીહરિ.’

‘બ્રહ્માદિ સ્તંબ જીવ વશ છે, માયા શક્તિ વડી.’

ભગવાન કદંબ ઋષિને તો પ્રભુએ માયાનો કિંચિત્લેશ-આપી ભોગવાવીને છેવટે તેનાથી મુક્ત કર્યા હતા, પણ ભગવાન માકુંડેયે તો અનેક વર્ષો સુધી તપશ્ચર્યા કરીને છેવટે પ્રભુ પાસે જોજ માગ્યું કે ‘મને આપની માયાનાં દર્શન કરાવો.’ આ પ્રાર્થનાથી પ્રભુએ તેમને માયાદર્શન કરાવ્યું તે વખતે તેમને જે અનુભવ થયો છે તે ઉપરથી પણ જોજ સાર નીકળે છે:—

‘સત્ સ્વામી શ્રીહરિ’

‘બ્રહ્માદિ સ્તંબ જીવ વશ છે, માયાશક્તિ વડી’

એ કથા માકુંડેય ઋષિએ પોતેજ કહી છે. ને મહા-ભારતમાં શ્રીવ્યાસે વર્ણવી છે; તે મહાભારત ભણીને શુક-દેવજીએ તે કથા શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કહી છે, જે અહીં આખ્યાનરૂપે કહેવામાં આવે છે:—

શ્રી માકુંડેય-આખ્યાન

॥ માયાદર્શન ॥

૫૬

‘રાગ—કલ્યાણ.’

સત્ સ્વામી શ્રીહરિ, બ્રહ્માથી સ્તંબ જીવ વશ છે; માયાશક્તિ વડી, એ સત્ સ્વામી શ્રીહરિ. નમું સત્

કાળના કાળ પૂજા એ ઈ. એ ગદે તેનુંજ બને છે;
અત સાર અતનંત એ છે, ગમ શાસ્ત્રોપી પડી, એ તમ

મહાભારત એ પાંગમો વેદ કહેવાય છે; તેના કે
શાક્ષાત્ વેદવ્યાસ શીલરિનો અંશાવતાર છે, તેના વનપર્વ
આ માર્કંડેય કથા એવામાં આવે છે. જે સમયે:—

શાર્દૂલવિકીડિત છંદ

પાંક પુત્ર પવિત્ર પાંચ પૂરવે જ્યારે પ્રવાસે હતા,
માર્કંડેય મુનિ મહાન મુમતિ મહેમાન વાસે હતા;
આવેલા અતિથિ સ્વમિત્ર વળી ત્યાંલક્ષ્મી નિવાસે હ
પૂછ્યું પ્રશ્ન યુધિષ્ઠિરે સાદુ જગા બેસા અવાસે હતા.

મહામુનિનારદનું શ્રીવ્યાસમત્યે ભાગવતમાં આ વચનું
इदं हि पुंसस्तपसः श्रुतस्य वा स्वयस्य दत्तस्य च पुद्भिदत्त
अविच्युतोऽर्थः कविभिर्निरूपितो यदुत्तमसोकगुणानुवर्ग

‘હરકોઈ મનુષ્યના તપનું, શાસ્ત્ર શ્રવણનું, ઉત્તમ
યાગનું, સુંદર ભાષણનું, પુદ્ધિનું તથા દાનનું અવિનાશી
પંડિતોએ એજ કહ્યું છે કે ઉત્તમ કીર્તિવાળા ભગવા
શુણોતું વર્ણન કરવું.’ આ ઉત્તમ ક્ષણને ઉદ્દેશીને જ્યારે કે
જ ભક્ત મંડળી અથવા સમાજ જ્યારે એકત્ર મળે છે.
ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના કહેવા પ્રમાણે:—

मन्विता मद्गतप्राणा बोधयंतः परस्परम् ।

कथयंतश्च मां नित्यं तृप्यन्ति च रमन्ति च ॥

‘જેઓનાં ચિત્ત અને પ્રાણ મારામાંજ હોય છે
તેઓ એક બીજાને પરસ્પર મારોજ બોધ કરે છે અને મારીજ
કથાઓ કહ્યા કરે છે; અને તેમાંજ તેઓ સંતુષ્ટ રહે છે
તથા આનંદ પામે છે.’

યુધિષ્ઠિરના વનવાસમાં એવીજ ભક્ત સમાજ તેમને
જ્યાં ત્યાં મળતી. તેમાં જેનામાં જે વિશેષતા હોય તે પ્રમાણે
શુરુ દત્તાત્રેયે જેમ ચોવીસ શુરુ કર્યા હતા તેમ ‘વયં તુ સાત
ભાગિનઃ । અમે તો સાર અહણ કરનારા છીએ’ એ લક્ષ્યમાં
રાખી યુધિષ્ઠિર રાજા અનેકને શુરુ કર્યે જતા હતા. ધર્મ.

જાલએ એક વખતે વિચાર્યું કે 'સદૈવ સૌમ્યેદમમ જાસીત્।
 પૂર્વે સદિની પહેલાં દેવજ આ એક સત્-પરમાત્માજ હતા.'
 આ શ્રુતિવાક્યના કથનનો યથાર્થ અનુભવ કેને થયો હશે ?
 આ વિચાર લગભગ આઠ્યાજ કરતો હતો તેવામાં તેમને
 ત્યાં માર્ક'ડેય મુનિ અતિથિરૂપે પધાર્યા. એટલે તો યુધિ-
 ધિરે પોતાની જિજ્ઞાસા પૂર્ણ થઈ ગઈ એમ માન્યું. તેમણે
 જોયું કે માત્ર આ એક માર્ક'ડેય મુનિએ તે વસ્તુનો પ્રત્યક્ષ
 અનુભવ કયો છે, માટે તેમનેજ એ સંબંધે આપણે પૂછીએ
 અને ઘોર તપશ્ચર્યા કરી જે અનુભવ તેમણે સંપાદન કયો
 છે તેનું જ્ઞાન આપણે એક પ્રશ્નથીજ મેળવી લઈએ. જાતે
 અનુભવ કરનાર જો આખ્યા છે તો શા માટે ચૂકવું જોઈએ ?
 પદ-વાક્ય ને અર્થની કડાફટમાં શા સાફ ઉત્તરવું જોઈએ ?
 'સત્ હંતુ' પણ તે કેવું ? કેણું ? આ સર્વ વસ્તુ માર્ક'ડેય
 સમજાવી શકશે, જીને કોઈ કહી શકે તેમ નથી. યુધિધિર-
 ની આ જિજ્ઞાસાની પૂર્તિ તે અહીં અમે ગાયું તેમાંજ છે:—
 'સત્ સ્વામી શ્રીહરિ,' 'બ્રહ્માદિ સ્તંભ જીવ છે,' અને માયા-
 શક્તિ વડી-એ સત્.' આજ વસ્તુ જાણવા માટે યુધિધિર
 તૈયાર થયા હતા. તે અહીં વિસ્તારથી કહેવાય છે, તે તમે
 સાંભળો:—

સાખી

માર્ક'ડેય પદે પ્રજ્ઞામી પૂછે છે મુધર્મરાય,
 પ્રલય સમયની કથા બધી અદ્ભુતમય કહો મુનિરાય;
 સ્થાવર જંગમ વિનાશ પામે ભેદ ન કંઈ સમજાય,
 ન નિશદિન શીતવર્ષકાળ વિષમ મટી નિત સમજાય.
 હે મહર્ષિ ! તે વેળા તો પ્રલયનું વર્ણન એવું અમે
 સાંભળ્યું છે અને એ આધારે અમે એમ કહીએ છીએ:—

ગીતિ

તમ વિષ્ણુ હશે ન કંઈ પણ, તમ વિષ્ણુ હશે ન કંઈ પણ તે વેળા;
 તમ વિષ્ણુ કોઈ ન જાણે, તે તમામ કહો તમે મુનિ બહેલા.

મહર્ષિ માર્ક'ડેય, યુધિધિર રાજાના એ પ્રશ્નનો ઉત્તર
 આ પ્રમાણે કહે છે:—રાજન્ ! આ વાત સામાન્ય નથી. જગ-

તની વાતોથી મનુષ્ય નિવશ્ય છે. જમનના કોઈ પણ વસ્તુ
વસ્તુને આ માટે સંબંધ નથી. માટે કદાચ તારા મિત્રમાં આ
વાત ન ઉતરે તોયે પણ તે માનજે કે, તે સંબંધ હું તને જે
કંઈ કહું છું તે સત્યજ છે. કારણકે કોઈ અસિત્ય વસ્તુને
પ્રત્યક્ષ અનુભવ તો હંમેશાં પાસે હોય તેજ થઈ શકે છે; એ
જે મનુષ્ય પર પ્રભુપા પૂર્ણ થઈ હોય તેજ એ વસ્તુ
સંપૂર્ણ સમજી શકે છે; માટેજ હંમેશાં પાસે રાહ જોવા
છંતર નિશાસુએ તો તેની અસિત્ય વસ્તુની કયા સાંજ
અદાથી તેને યથાર્થ માનવીજ જોઈએ; કેમકે જે કોઈ મન
પુરુષે અતિ મહાન પરિશ્રમ સહન કરી જે યોગ્યતા પ્ર
કરીને જે વસ્તુ પ્રત્યક્ષ અનુભવી હોય છે તે વસ્તુને સામ
બીજો મનુષ્ય માત્ર શ્રવણ કરવાથીજ તેના જેવો પ્ર
અનુભવ કયાંથી કરી શકે? તે મહાપુરુષ જેવું દેહ
માત્ર શ્રવણથીજ કેમ પ્રાપ્ત થઈ શકે? શ્રવણથી તો
યોગ્યતા મેળવી શકાય છે. કદાચ હું કહીશ કે, તેવી યો
ગ્યતા મેળવવાની જરૂરજ શી? તો—

ગીતિ

કરું શંકા આ શમન, પૂરણ કરું ધરી જે આશ મ
અમદા કરીશ ન મન, કહું કરી હરિપદ પ્રથમ નમ

મહર્ષિ માકંડેયને જેના પ્રતાપથી આ જ્ઞાન અનુભવ
પ્રાપ્ત થયેલો તેનું સત્વર તેમને સ્મરણ થયું ને તેથી તેના
ઉપકારના બહલામાં પ્રથમ તો તેમને નમન કરવું એજ
પ્રથમ કર્તવ્ય તેમને જણાયું. તે પછી સુધિષ્ઠિરનો આરંભ
કયો. પરમેશ્વરનું સ્મરણ થતાં તેમનું હૃદય ભક્તિથી ઉત્ત
રાઈ જવા લાગ્યું અને તે બોલી ઉઠયા:—

પુરુષાય પુરાણાય શાશ્વતાયાવ્વયાય ચ ।

અવ્યક્તાય સુગ્રહમાય નિર્ગુણાય ગુણાત્મને ॥

એ ‘સત્’—પરમાત્મા પુરુષરૂપ છે, પુરાણ છે—પ્રાચીન
નથી પણ પ્રાચીન છે, શાશ્વત-નિત્ય છે, અવ્યય-નિર્વિકાર
છે, અવ્યક્ત અને સૂક્ષ્મ છે, તેથી નિર્ગુણ કહેવાય છે, છતાં

ગુણાત્મા પણ છે. અર્થાત્ નિરાકાર અને સાકાર-ઉભયરૂપ-
રૂપ છે. આ વસ્તુને દૃઢ કરવા પુનઃ કહે છે:—

સ एष पुरुषव्याघ्र पीतवासा जनार्दनः ।

एष कर्ता विकर्ता च भूतात्मा भूतकृत प्रभुः ॥

હે પુરુષવ્યાઘ્ર ! (તે પુરુષને માત્ર કદપનાશી માની
હીધો છે, એમ નથી) તે પીતાંબરધારી છે, જનાર્દન છે—
પ્રલય સમયે સર્વ જીવોનો સંહાર કરનાર તેજ છે; પુનઃ
સૃષ્ટિના કર્તા તેજ છે (પણ તેમનું કર્તાપણ કુંભાર જેવું
શરીરની સહાયથીજ થતી શકે તેવું નથી. કિંતુ) વિકર્તા
છે (કુંભાર જેવું કૃત્ત્વ તેમના વિષે નથી અને તે પરમાત્મા
જે ભૂતોને ઉત્પન્ન કરે છે તેથી ભિન્ન નથી પણ) ભૂતોના
આત્મા છે (જો કે તે વેળા આ ભૂતોરૂપ શરીર હોતું નથી
છતાં સૂક્ષ્મરૂપે તો શરીર હોયજ છે અને તેજ પાછળથી
સ્થૂળરૂપે બને છે તેથી) એ ભૂતકૃત કહેવાય છે. (એ રીતે
'સત્' જ હતું અને તેજ કર્તા-કારણ-એમ સર્વ કારણરૂપ
છે ને તેથીજ) તે પ્રભુ કહેવાય છે—સર્વથી મહાન તથા
સમર્થ તેજ છે—તેમના જેવો સામર્થ્યવાન કોઈ પણ નથી.
આ ઉપરથી પણ સાર તો એજ નીકળ્યો કે 'સત્' સ્વામી
શ્રીહરિ,' સૃષ્ટિની પૂર્વે દેવળ એ એકજ 'સત્' હતું એમ
શી રીતે કહી શકાય? તો 'બ્રહ્માદિ સ્તંભ જીવ વશ છે,
માયાશક્તિ વડી.' આ વાતમાં પ્રમાણભૂત શ્રુતિ આ રહી:—
'સદેવ સૌમ્યેદમગ્ર આસીત્ । હે સૌમ્ય ! સૃષ્ટિની પૂર્વે દેવળ
આ એક સત્ જ હતું.' તેજ આ 'સત્' કયા ક્રમે સંકેલાઈને
વિશ્વની યદ્ય ગયું? કેવી રીતે સર્વને પોતામાં લય પમાડી
દઈ એક રૂપેજ અવશેષ રહ્યું? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ પ્રમાણે
છે—સર્વના કર્તા એ પરમાત્માએ સર્વનું કાળનિયમન કયું
છે; હરકોઈને માટે તેણે ક્યારે ચતુર્? ક્યાં સુધી રહેવું?
ક્યારે નાશ પામવું? તેનો કાલનિશ્ચય તેમણે કરેલો છે,
એટલે તેમની ઇચ્છા એજ પ્રત્યેક પદાર્થની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ
ને અંતનું કારણ છે; જેથી અમે ગ્રહી' એજ કહ્યું છે કે

‘કાળના કાળ પણ એ છે, એ ચહે તેવુંજ કરે છે, અંત સાર અનંત એ છે’ આ વસ્તુમાં સાબીતી જોઈએ, તે તે પ્રકટજ છે—કોઈને મરવું ગમે છે? ના, છતાં બ્રહ્માદિ હર કોઈનાં શરીરોને, તેમના લોગોને તથા લોગના ઉપકારણોને તે પડાવી લે છે; એટલુંજ નહિ પણ તેમનાં જ્ઞાન મુખોને સંકેલી લે છે; તેમાં કોઈનાં કર્મ પણ આડે આવી શકતાં નથી; હરકોઈ કર્મ પોતાનું ફળ આપતું અટકી પડે છે; તે કર્મ ગમે તેવું હો અથવા ગમે તેટલી સંખ્યામાં હો, છતાં નકામું. આ બધું તે શાથી કરે છે? તેનો ઉત્તર એજ છે કે તેમની મહા સમર્થ શક્તિ સર્વને અધીન રાખે છે, જેમો ‘બ્રહ્માદિ સ્તંભ છવ વશ છે’ કારણ—‘માયાશક્તિ વધી’ આવા ‘સત સ્વામી શ્રીહરિ.’

આપણું એક વર્ષ તે દેવોનો એક રાત્રિદિવસ ગણાય છે. તે ગણતરીનાં વર્ષો લઈ માઈકેડેય મુનિ આગળ ચલાવે છે:-

શાહુલ

જાતાં બાર હજાર વર્ષ મુરનાં ચારે યુગે જાય છે,
એવી ચોકડીયો હજાર વીતતાં દા’ડા પૂરે થાય છે;
અંતે એ કલિ અંતમાંદિ વર્ષો વર્ષો વિના જાય છે.
જાનુ બારી તપે સમુદ્ર સરિતા સર્વેજ સ્નાય છે.
બરમીબૂત તમામ કાષ-તુલ્યી માંડી બધાં થાય છે,
ત્યારે આગ પ્રથંડ પેસી બૂમિમાં ખાતાજમાં જાય છે;
બૂતો બૂમિ રસાતજો સદ બધું અમિરૂપે થાય છે,
તે પૂઠે જળ મેઘ બારી પડતાં અમિ રામી જાય છે,
મેથાએ વરંધી બધે જળ બરી ખાડી જદા થાય છે,
ત્યારે વાયુ પ્રથંડ મેઘ હજુરા સર્વે દિશે વાય છે.

હોહરો

વરંસે ૭ વરંસો મુધી, મદા વસંતો વરસાદ;
વાયુ વાઈં વેરે વગી, વેરે વારજા સાથ.

ગીનિ

વાયુ પણ રામી જાતો, એકાઈવમાં કોઈ ન સમજાતો;
નવ આશય રેખાતો. હું તરતો ફરતો કુતકાં ખાતો.

મહર્ષિ માકડેયને પોતાને પ્રલયનો જેવો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો હતો તે અહીં વર્ણવે છે. પોતે ચિરંજીવી રહેવાનું વરદાન માગેલું તેથી માત્ર પોતાનું શરીરજ તે પ્રલયકાળમાં વિનાશ પામ્યું ન હતું, બાકીનું સર્વ કંઈ પ્રભુની માયાશક્તિથી નષ્ટ થઈ ગયું હતું; અને તે પણ પ્રભુની ઈચ્છાથીજ. એ રીતે એકાર્ણવરૂપ થયેલી પ્રભુની માયાશક્તિ મને જ્યારે દેખાઈ ત્યારે તે શક્તિ કેવડી ને કેવી છે ? એમ તેનો પાર જાણવા મેં પ્રયાસ કર્યો, એ વાત કહે છે:—

દીંડી

આતું અવલંબું જદા પહેલીવાર, દીકું કે ન તદા કરી બહાર;
મુખ્યાં પ્રાણી માત્ર મહાપ્રલયમાં રે, એકલો રહ્યો કરવું શું મહારે.

શિખરિણી

તરે તે ક્યાં મુધી, અવધિ ન દીસે ક્યાંહી જળની,
કરે તે ક્યાંમુધી, ઉરમહી નથી આશ સ્થળની;
ધરે તે ક્યાંમુધી, ઉર મહી ધૃતિ હું વિકળની,
વસે તે શી ધારે, હઠ પણ જુટી જુદિબળની.

‘એવી માયાશક્તિ વડી’ મારી ગભરામણ ઘણીજ વધવા લાગી. મેં શોધ્યું:—

હોહરો

કરી ચિરંજીવ જાત શિદ, સહુ સાથે જીવ જાત;
રહ્યો માત્ર જીવ જાતમાં, નથી અન્ય જીવ જાત.

સાખી

ધણ વિચારી મતિ હારી મેં ભૂલ કરી આ ભારી
તપ કરી દુઃખી કરી બીહરિના વૃથા કર્યો આભારી;
ન સૂઝ પડી આ ઘડીની ઘડી મનમુખો અણું આ શાને,
ભક્ષ કરું દરા દિસે નવ દીસે કંઈ પણ મુજ આશાને.

ભુજંગી

અનિ શાકીપાકીધયોપાખી પાખી, વીની કેલીવાર તે નામપાખી.
દસાવીહલાવી દુખ્યાઉક પાણિ, ન પાણીતણી વાત કેમે કપાખી.
બસ, હવે તો ‘મજુ રાજે તેમ રહેવું’ એમાંજ મેં મન

માની. અદ્ય મતિ ને પરતેન આપણે ક્યાં? અને અગાધ મતિ તથા સ્વતંત્ર તે મને પાર ક્યાં? હવે તો એમજ પારવું કે:-

શીતાવર જે કંઈ કરશે રે, તે કરશે સારું;
શીત રાખું શિર હું જોજમ રે, ફાકે મદારું.
જેનાથી નહિ કોઈ ડાકો, તેને મારે કર સ્વાયે;
શીત યાત્રે હવે રથવાગારે, કરશે સારું.

સકામ ભક્તિ ન કરવી જોઈએ. નિષ્કામ ભક્તિજી મર્યોગ્ય છે. જો કે કંઈ પણ ન કરે તેઓના કરતાં સકામ ભક્ત ઉત્તમ તો છેજ; કેમકે પોતે ઇચ્છેવું ફળ અનુભવીને કમલ તેઓ સકામ ભક્ત થઈ શકે છે અને તે દરમ્યાન તે સકામ ભક્તોને પ્રભુ ત્યજી દેતા નથી. ભગવાનની તો પ્રતિજ્ઞ છે-‘ન મે ભક્તઃ પ્રણયતિ। મારે ભક્ત વિનાશ પામતો નથી -ભક્તિમાર્ગેથી જાણ થતોજ નથી.’ આ પ્રતિજ્ઞાનો મુનિ માઈંડેયને અનુભવ તો હતોજ છતાં તેમને આ વાત છે: તેજ વેળા લલયમાં આવી કે, પ્રભુ કરતાં પોતે ડાહ્યા થઈ તે ઘોર અજ્ઞાન છે. સર્વ કંઈ પ્રભુની ઇચ્છાને અધીન સમજી અથાથોગ્ય કરવા પ્રભુનેજ સોંપી દેવું જોઈએ, આમ સમજનારા નિષ્કામ ભક્તો, પ્રભુની આગળ ડહાપણ ચલાવતા નથી, ને પોતાના મનથી કંઈ માગતા નથી. મુનિ માઈંડેયે તો પ્રથમ સકામ ભક્ત બની પોતાના તપશ્ચરણનું ફળ માગ્યું જેને અનુભવ કરવો હતો જાકી હતો. એ માયાદશનથી આખરે તે યાક્યા, વ્રાસ્યા, તેનો પાર નજ આંચો. તે માટે સમજ ગાળવો તે પણ તેમને નિષ્ફળ જણાયું ને તેમાં પોતે શ્રાવણ નહિ, એમ પણ પોતે અનુભવ્યું. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે પણ ગીતામાં તેજ કહ્યું છે-‘મમ માયા દુરત્યયા। મારી માયા તરથી મુરકેલ છે.’ આ ઇશ્વરવાક્ય ખરેખર સત્ય છે. પોતાના કેવળ માનુષી બળથી સંસારનો પાર કદી આવતોજ નથી અને તે માટેજ શ્રીકૃષ્ણ ભાર દઈને કહે છે-‘મામેવ યે પ્રપદંતે માયાનેતાં તરન્તિ તે। જેઓ મારેજ શરણે આવે છે તેઓ આ માયાને તરી શકે છે.’ આ વાતનો અનુભવ જ્યાંમુખી થયો ન હતો ત્યાંમુખી તો એ માયાને તરવા માઈંડેય મુનિએ કાંઈ પણ

૧, પણ તે શુ કામનાં ?

મને નિત્ય ભૂલાવે, પ્રભુજી ઘડી ઘડી ગણરાવે;
વેધ વિષયી વેશ કરીને, મનકં મારું લલચાવે. હો માયા

એ રીતે માર્કંડેયને અનુભવ થવા લાગ્યો કે:—

માયાં તુ પ્રકૃતિં વિદ્યાત્ માયિર્ન તુ મહેશ્વરમ્ ।

માયા એ પ્રકૃતિ છે અને માયાનો નિયંતા તે મહેશ્વર
એમ સમજું છું એમ. એ રીતે માર્કંડેય મુનિને પ્રકૃતિનાં
નિયંત્રકો. તે પછી માયાવાળા મહેશ્વર દેખાયા. તે પણ
યાથી યુક્તાજી. રહીને કેવડા ને કેવા સ્વરૂપે ? એ તે મહર્ષિ
તેજ કહે છે:—

ઉપેન્દ્રવજ્ર

ફરી ફરીને ફરી ચાર પાસે, કરે કરીને કરી મં તપાસે;
વડે વડે તેજવડે પ્રકાશે, દીકું મીકું રૂપજી છક પાસે.

એ સ્વરૂપ દેખી મુનિને નિચાર થયો કે, વળી આ શુ ?
રાતે પોતાને વીસરી ગયા, માયાને પણ ભૂલ્યા ને એ સ્વરૂ-
પમાં જ મગ્ન બની ગયા. ખરેખર ઇશ્વરી સ્વરૂપની આજ
બુખી છે. તે પ્રભુ, જ્યારે સ્વરૂપ-દર્શન કરાવે છે ત્યારે એણે
કાંઈ સ્વરૂપ હોય છે કે ભક્ત સ્વયમેવ સમાધિસ્થ બન્યો.
હોય તેવો તન્મય બની જાય છે, જે સ્વરૂપદર્શન માટે દેવો
ઉમેદવારીજ કયાં કરે છે અને તે મળત મેળવવા 'નિત્યં
વર્તનકાક્ષિણઃ'—હરહરમેશં પ્રભુદર્શનને ઇચ્છતા તે દેવો જેવો
કયાંયે લાગ મળે છે કે તુરંત ત્યાં દોડી જાય છે. બુદ્ધો, રાવણ
વગેરેનાં હૃદયોથી ભૂમિ પર ઘણાજ ભાર જ્યારે વધી પડ્યો.
ત્યારે પ્રભુ, રામચંદ્રરૂપે અવતર્યા; તે વેળા પ્રદ્યાદિ સર્વ દેવો
એકઠા મળી પ્રભુનો ઉપકાર માનવા દોડી ગયા હતા; તેમજ
શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપે પ્રભુનું આકલ્પ્ય થયું ત્યારે પણ દેવો તેમનું
દર્શન ઇચ્છતા આવી પહોંચ્યા હતા, એમ શુકદેવજી શ્રીમદ્
ભાગવતમાં કહે છે:—

अथ ब्रह्मात्मर्जैर्देवैः प्रजेशैरावृतोऽभ्यगात् ।

मरश्च भूतमन्येशो मर्या भूतगणैर्दृतः ॥

તે પાની પોનાના પુર-મનકાકિ, રેવો અને પ્રજા
તિજોગી વીંટાગતા ગ્રામી તથા બૂનગણોગી વીંટાગતા
બિખ્યતા રામી શંકર ત્યાં ગયા. આ બધા ક્યાં ગયે
અને શા માટે ગયા ? તે કહે છે:—

દ્વારકામુપસંજગ્મુઃ સર્વે કૃષ્ણદિદ્યુઃ ।

ઘણા પેન મગનારલોહમનોરમઃ ।

યદો ગિતેને લોકેષુ સર્વલોકમલાપહમ્ ॥

શીકૃષ્ણનાં દર્શન કરવા ઇચ્છતા તેઓ સર્વે દ્વારકા
ગયા. (ત્યાં) જે શરીર વટે મનુષ્યલોકનાં મનને આ-
પમાડતા બગવાન કૃષ્ણ, સર્વ લોકોનાં પાપને નાશ કરના-
યશ લોકોમાં ફેલાવી રહ્યા હતા. તેજ સર્વેશ્વરે જે વે-
વળી એવું અંગ ધારણ કર્યું હતું, કે જેથી મુનિ માટે
મુગ્ધ બની ગયા. તેણે ગોહક સ્વરૂપ કર્યું હતું ? તે કહી
પોતે કહે છે:—

૫૬

‘તેરા મુખ ચંદ’ એ દેશી રાગ સોરાં.

વટપત્ર ઉપર બાળક શું સુંદર રે,	
બાળક શું સુંદર (૨) વટ.	૧
કુમળું પત્ર સુંવાળું બીજાનું,	
તેણું રૂપાળું ઉપર છે અસ્તર રે.	૨
મહામસ્તક મણિસમ કાંતિ,	
શાંતિકર ઉર શ્રીવાસધર રે.	૩
હસે જરી ન ખસે વિકસેલાં,	
કમળ નયન ખીડાં રસભર રે.	૪
જોઈ ગોહું ચિત્ત ગાઉં જોઈ સુધ,	
પાસ વાસ નવ નારી કે નર.	૫

ગીતિ

રે આ પડ્યું આ પડશે, ક્યાંથી આવ્યું ઠેકું પત્ર ઉપર
ઉગરું પ્રણય ઉપર શું, ચહું થવા મેં ફતાર્ય તન-સ્પર્શ
જેમ લોહસુંબક લોહાને આકર્ષે તેમ એ બાલમુકે
સ્વરૂપે મુનિને આકર્ષી, તેમને આશ્વસ્ય થયું. તે વિચાર

રચસ્ત બન્યા:— 'રે આ સુંદર બાળક પર મને આટલો બધો પ્રેમ કેમ થાય છે ?' આ વસ્તુ જાણવા માટે તેમણે પોતાની જ્ઞાનદષ્ટિનો ઉપયોગ કર્યો, છતાં પોતે કંઈ સમજી શક્યા નહિ. તે કહે છે:—

તપસા ચિતયંથાપિ તં શિશું નોપલક્ષયે ।

ભૂતં મવ્યં મવિષ્યં ચ જ્ઞાનત્તપિ નરાધિપ ॥

હે યુધિષ્ઠિર રાજા ! (માર્ક'ડેય સુનિ કહે છે) તપથી ચિંતન કરતાં ભૂત, ભવિષ્ય તથા વર્તમાનને જાણનારો છતાં હું તે બાળકને જાણી શક્યો નહિ, અર્થાત્ મારી તપ:શક્તિ તથા જ્ઞાનદષ્ટિ ત્યાં નિષ્ફળ નીવડી; તેટલામાં તો:—

૫૬

રાગ માઢ

અહા ! બાળ એ બોલ્યું, મુખકં બોલ્યું મીઠકં હસી;
બોલ્યું મીઠકં શું હસી ! છબી નથી હજીએ ખસી, અહા ! ટેકો
આજખું હું જુગુપ્સુ ! તને હું, આવ માર્ક'ડેય આમ;
થાક્યો જાણી કરુણા આણી, આપવા ચાહું વિરામ. અહાં
મન માને ત્યાંમુધી રહેજે, પેશ મારા તનમાંહી;
ઉઠ્યો તારા પર માન યથારથ, કર મુખથી ધન્ય કામ. અહાં

શિખરિણી

મને લાગ્યું ત્યારે મનમહીં મારે કષ્ટ ધણું એ,
નથી જ્યારે મહારે કહીં પણ કશું સ્થાન બદલું એ;
હસે છે એ બાળે તવ મશકરી મારી કરીને,
હસે છે એ બાળે શિશુભણી નહિ જોઉં ફરીને.

શાહલ

મેં એવું ચઢી ચિત્ત દૂર તરીને જાવા ચહું જે સમે,
ત્યાં બોલ્યું મુખ બાળકે પરવશે જે ચાહ હું તે સમે;
એના એજ શિશુભણી જમ ચઢી પડો મુખે ને પછી,
શું આશ્ચર્ય દીકું અહા હૃદમાં રી રી લીલા છે રચી.

૫૬

'અખ મેરી રાધેને જસી સુરાધ' એ રાગ.

હા ! જીવ આ શું વિચિત્ર વખાય, આ તે જાણું કે સ્વપ્ન લેખાય.

પેરેલી શાગો હું આગો, એ પાળનગ્રા મુખમાંથી;
 આ તે હર કે જગત જગત, એ તો લલી સુખાવ. ૨
 ત્રિશાળ બૂ પર શાગો રાડાં નગર ગામ સમુદાય
 ગંગા-ગમુતા આદિ નદીઓ, ગિરિ-ક્ષેત્ર વરતાય. ૩
 મુઘવતો મહામાગર દીડો, ગગન શશિ દિતરાય;
 શંદર વન જન ગારે વરણો, મર્મ વમાર્થ પગાય. ૪
 હિમ-ગંધમાદન-મંદર-ને, મેરુ કામગ થાય;
 પશુ-પક્ષી નર રવો દીડો, ભોગ ભોગવે ગાય. ૫
 દેલાહાર કરતો ને કરતો ક્યો ડેરી ન જરાય;
 વર્ષ સોંકડો વીત્યાં તોપણ પાર દીડો નહિ ક્યાંય. ૬
 દાડી રખડી રખડી થાક્યો, ગલરાયો મનમાંથી;
 અંતે શ્રીહરિને સંભાર્યા, છેલ્લો સિદ્ધ ઉપાય. ૭

તતસ્તમેવ દારણં ગતોઽસ્મિ વિધિવત્ તદા ।

ચરેષ્યં વરદં દેવં મનસા કર્મણાઽય ચ ॥

પછી તો તે સમયે વિધિપૂર્વક તેજ વરદાન રૂપ
 એક દેવને મન તથા કર્મથી હું ચરણે ગયો એટલે-

માલિની છંદ

શરણુ વરણુ એવું મેં કર્યું સત્ય ભાવે,
 મહત પવન આલ્યો ત્યાં પ્રભુને પ્રભાવે;
 મુખમહોં ઘડી પાછો આવી ઉભો બહાર,
 હરિ જળ વડ પત્રે એજ દીડી બહાર.

ગીતિ

એજ પીતાંબરવાળા, ઉદરે સમસ્ત જગના રખવા;
 ધનરયામ અતિવહાલા, સુતા સુખેથી નિરખ્યા મનવા!

પદ

‘ગોરી કર પકરત ગઈ બગરી’ એ રાગ.

હરણી કહે બાળક એ મનહારી.

કેમ મુનિ પ્રવેશી મુજ તનમાં,

થાક કરી સ્થિર લીધો ઉતારી? હસ

કદ દઈ કનડયા તો ન કોઈએ,

વાત કહો તમારી વિસ્તારી. હસ

બે ઘડી ઠીક મગ પડી કે નહિ,

કોઈ મળ્યું તો નધી દુઃખકારી. હસીં
આવતું નહોતું પેસાડયા પરાણે,
મા ગમ્યું કે ગમ્યું કહો તપધારી. હસીં

ગીતિ

મળ ચરણ શિરધારી, મુખ શરણ માની ઉર ધીર ધારી;
સપણું અવધારી, વિનતિ કીધી ઉર આશ વધારી.

૫૬

‘દીનનો દયાળ છોડી’ એ રાગ.

કમળનયન દેવ કહો, કોણ આપ! આ શું?
ક્યાંથી આહીં કેમ આપ, ઉરે શું લાસ્યું. કમળ૦
જરમાંહિ જંગત બધું, વસ્યું દીકું ખામું;
શી રીતે સમાયું સર્વ, એ ઉરે વિમામું. કમળ૦
લેવાને થાહ મેં, ફેરી બધું તપાસ્યું;
થાક્યો હાથે દૈવ, રખડીને ત્રાસ્યું. કમળ૦
પેઠે મુંખમાં શું ખુલ્લું, થાતાં એ ખામું;
નીકળ્યો શું તેમ આ, સ્વરૂપ શું પ્રકાશ્યું. કમળ૦
જે છે તે પુંજ છેજ, પુજથી ક્યાં નામું;
સેઠ ભાગ મોહ તોડ, જેથી હું ઉલ્લાસ્યું. કમળ૦

૫૬

‘ઓધવજી કરમનકી ગતિ ન્યારી’ એ રાગ.

વધાં હરિદેવદેવ દુઃખહારી મારી વિનંતિ સદૃશ સ્વીકારી. ટેક.
કેવો પણ નધી બાણી શક્તા વાત યથારથ મહારી;
પણ પુજ પર કરુણા આણીને, સત્ય કહું તપધારી. વધા૦
પિંટ સેવા તેં બહુ કીધી છે, ભક્તિ મહારી પ્યારી;
અલ્પચર્ચ વ્રત પાળ્યું પૂરું, પુષ્ટ તેથી છઉં ભારી. વધા૦
આ નારતે અયન છે મહારું, શ્રુતિ-સ્મૃતિ એજ ઉચારી;
નારાયણ નામે છે ખાસ તો, કેવળ સંજ્ઞા મહારી. વધા૦

અહં નારાયણો નામ પ્રમવઃ શાશ્વતોઽન્યયઃ ।

વિધાતા સર્વભૂતાનાં સંહર્તા ચ દ્વિજોત્તમ ॥

અહં વિષ્ણુરહં વ્રહ્મા શક્રધાહં સુરાધિપઃ ।

યજતે વેદવિદુષો માં દેવયજને સ્થિતમ્ ॥

જ્ઞાનેદઃ સામનેદય મન્ત્રેરોજગર્ભાગઃ ।
 મનઃ જ્ઞાત્ત્વેત્તે મામેત વારિત્વંતિ મ ॥
 મન્ત્રસ્થા નિર્ગંઠાગ નિત્યમન્ત્રાન્મન્ત્રોત્તિરાઃ ।
 મામેત મન્ત્રં વિગર્ભિતત્વ ઉપામતે ॥

માત્રં કેવલ એ છે કે, તે બ્રહ્મચુક્રનાં નિષ્કાં બ્રહ્મ
 ને મને કહ્યું કે, એ રિત્તેત્તમ । નારાયણ નામે હુંજ
 મન્ત્રનું ઉપનિષ્ઠાન, નિત્ય, નિર્ગંઠાર, સર્વ ભૂતોનો ર
 અને મંદનો હું જ. હુંજ નિષ્કા, બ્રહ્મા તથા દેવોનો ર
 ઇન્દ્ર મ્. મેદનેતાઓ દેવોના મન્ત્રમાં રહેતા મનેજ
 છે. જ્ઞાનેદ, સામનેદ, મન્ત્રેન્દ તથા અથર્વવેદ માર
 પ્રકટ થાય છે અને મારામાંજ પ્રવેશ કરે છે; અને જ
 ચુક્રમાં સ્થિતિ કરનારા, અહંકાર વિનાના તથા અધ્યાત્મ
 જાણનારા બ્રાહ્મણો સતત માત્રં ચિંતન કરતા મને વિ
 ઉપાસે છે અર્થાત્ માત્રં નામ નારાયણ છે, સૌનું ઉત્પત્તિ
 સ્થાન 'સત' રૂપ તે હું છું. અને તે પણ વિકારી ન
 તેમજ બ્રહ્માની પેઠે એક કદાચ માટે નહિ પણ સાત્ત્વ
 અભય સ્વરૂપેજ. જો કે કતા તથા સંહતા બ્રહ્મા
 શંકર કહેવાય છે પણ તેમનો અને બ્રહ્માંડ સર્વનો કે
 તથા સંહતા હુંજ છું. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, ઇન્દ્ર વગેરે સર્વ
 મારીજ શક્તિ કામ કયાં કરે છે. જેમ વહીવટદાર, ફો
 દાર-એ બધામાં મુખ્ય રાજાનીજ શાસનશક્તિ કામ ।
 છે-તે બધારૂપ રાજાજ છે તેમ હું સર્વ સ્વરૂપ છું. ગીતા
 છમાં પણ તેજ કહ્યું છે:-'તપામ્યદમહં વર્ષે'-'હુંજ શ્રીમત્
 તુમાં તપું છું. હુંજ ચોમાસામાં વરસું છું વગેરે. આ
 અગિપ્રાયથી વેદ જાણનારાઓ તે તે નામથી મનેજ પૂ
 છે. કેમકે યજ્ઞમાં હુંજ રહેલો છું. ગીતા છમાં પણ આ
 કહ્યું છે:-'અહં હિ સર્વયજ્ઞાનાં મોક્ષ ચ પ્રમુરેચ ચ । હુંજ સર્વ
 યજ્ઞોનો લોકતા તથા પ્રભુ છું.' લોકિક દૃષ્ટિએ પણ તે
 કહેવાય છે:-'સર્વદેવનમસ્કારઃ કેશવં પ્રતિ ગચ્છતિ । સર્વ
 દેવોને કરેલો નમસ્કાર વસ્તુતઃ પરમાત્માનેજ કયો જ

છે.' વળી સર્વ શાસ્ત્રો અને તેનાં મૂળરૂપ મનાતા ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ તથા અથર્વવેદ મારામાંથી પ્રકટ થાય છે ને મારામાંજ પાછા વિલિન થાય છે. આ વસ્તુમાં ગીતા સાક્ષી પૂરે છે:—'વેદૈશ્ચ સર્વેરહમેવ વેદો વેદાંતકૃત્ । હુંજ સર્વ વેદોથી લાંછુવા યોગ્ય છું, વેદાંતકર્તા હુંજ છું વગેરે.' આ વાતને યથાર્થ સમજનારાઓ અને તે પ્રમાણે વર્તનારાઓ કદી ભૂલમાં પડતા નથી પણ તેવા અધિકારીઓ વિરલ છે. આ વાત કેને લક્ષ્યમાં આવે? તે સંજોગે ગીતામાં કહે છે:—'યેપાંત્વંતરગતં પાપં'—જેઓનાં પાપ નાશ પામ્યાં હોય, તેઓને આ વાત લક્ષ્યમાં ઉતરે છે. જેઓ સર્વગુણી હોઈને અહંકારરહિત હોય છે અને નિત્ય અધ્યાત્મશાસ્ત્રનુંજ સેવન કર્યા કરે છે, તેવા બ્રાહ્મણોજ માર્ક' સદા ચિંતન તથા ઉપાસના કરે છે; અને તે પણ મન, વચન તથા કાયાથી. આ વસ્તુજ અમે અહીં ગાઈ જતાવી છે:—

સત્ સ્વામી શ્રીહરિ, બ્રહ્માદિ સ્તંભ શુભ વશ છે.

બાળમુકુંદ ભગવાન વળી માર્ક'ડેય પ્રત્યે બોલ્યા કે:—

બ્રહ્મા ઉઠે ત્યાંમુધી મુખથી આંહી રહો મુનિભારી;

હુંજ ઉઠાડીશ જગ સરભવીશ, એ દ્વારા વિસ્તારી. વધા૦

આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે:—

'કાળના કાળ પણ એ છે, એ ચહે તેવુંજ બને છે;'

અંતસાર અનંત એ છે, ગમ શાસ્ત્રોથી પડી,

એ સત્ સ્વામી શ્રીહરિ.

ફરી ભગવાને કહ્યું—

ગભરાતો જોઈ તને પ્રલયમાં, ઉઠે દીધો ઉતારી;

તોપણ હું શાંતિ નવ પામ્યો, જોઈ દીલા સહ મહારી. વધા૦

ત્યારે બહાર ફરી મેં દાવ્યો, માયા જણાવી સારી;

પર આપેલા પૂર્ણ ક્યાં મેં શીદ એ ભય વિસારી. વધા૦

આજ માયાની ખુબી ! પ્રલયકાળનું દશ્ય, તેમાં વડનું આડ, ને તેના એકજ પાંદડાં પર સુંદર બાળક, તે પણ એકલું. તેના ઉદરમાં વળી સમસ્ત શુભતું—ભગતું જગત ! શબ્દમાં જોતાં તો હબરો વર્ષો વીતી બય ! એ પણ અનુ-

જવાય તે પ્રમાણે, ફરી તેના ઉદરમાંથી વિના મરણે
સર્વનો વિનાશ દેખ્યા વિનાજ મુનિનું બહાર આગમન
ત્યાં પણ પ્રત્યક્ષદર્શન-આ સર્વ એ માયાનીજ અશ્રુત
પ્રભુ તે પોતાની શક્તિથી કેવું કરી બતાવે છે ? કેવી
સર્વને ધરે છે, સંહારે છે, જીવાડે ॥ અને બતાવે
આ બધું અચિંત્ય છે. આવી 'માયાશક્તિ વડી' અને
'સત્ સ્વામી શ્રીહરિ.'

તેનો પાર શું કોઈ પણ પામે ? મુનિ માકડેય
ચાકયા. બહાર જટકી જટકીને તે પાર ન પામ્યા ને
મુકુંદના ઉદરમાં પણ પાર પામી શક્યા નહિ. આજ
ની માયા છે. અદિવેળા પણ તે અપાર છે ને પ્રલય
પણ તેનો પાર નથી જણાતો. એમાંથી છૂટવાનો—
પાર પામવાનો માત્ર એકજ ઉપાય છે અને તેજ
જીમાં દર્શાવ્યો છે—'મામેવ શરણં ગચ્છ । મારેજ શરણે
આવી જા.' 'મામેવ વે પ્રપદ્યંતે । જેઓ મારે શરણે આ
તેઓ એ માયાને તરી જાય છે.' આજ ઉપાયને આચરણ
મૂકવા શ્રુતિ કહે છે:—'મુમુક્ષુર્વે શરણમહં પ્રપદ્યે । પ્રભુ
નિત્ય પ્રાર્થના કરવી—હું મુમુક્ષુ આપને શરણે આવ્યો
આમ આ ઉપાયને આચરણમાં મૂકનાર હરકોઈ
તે માયાને તરી જાય છે. મુનિ માકડેયને બહાર ર
તથા ઉદરમાં જઈને પણ જે મુંઝવણ મુંઝવતી હતી
પ્રભુની કૃપા થઈ ત્યારેજ દૂર થઈ. ફરી એ માયાની ભૂલ
માં તું ભૂલ્યાપ નહિ જાય, એમ સાંત્વન આપતા જગ
મુનિ માકડેયને કહ્યું:—

હવે કદી નહિ તને ભૂલાવે, મમ માયા મોહકારી;
એજખ બહારી પૂર્ણ કરાવી, રાખ્ય સત્તા સંભારી.

ગીતિ

કરી એવો વર પૂરણ, શ્રીવર સત્વર અંતર્યામિ
ફરી રીકું જગ પૂરણ, જગ વડ કે જગજીવન ત્યાં નર
જમ, પોતાના પ્રત્યક્ષ અનુભવની આ કયા માકડે
મુનિએ પૂરી કરી. આ પ્રમાણે જે એક પ્રલયના સંભ

માં બને છે, તેજ અનેક પ્રણાના સંબંધમાં બને છે. જેવો નાનો પ્રલય તેવોજ મોટો પ્રલય. સર્વનો વિનાશ થયા પછી જે એકજ વસ્તુ બાકી રહે છે તેજ સર્વનો વિનાશ કરનાર અને પોતે અવિનાશી હોઈ તેજ સ્વરૂપે બાકી રહે છે. આ અવિનાશી વસ્તુ તે સ્વરૂપતઃ કોઈ પણ વસ્તુનો વિનાશ કરતી નથી, કિંતુ પ્રથમ કહી ગયા તે પ્રમાણે પોતામાં સર્વને સંકેલી લઈ રાખી મૂકે છે. તેજ વસ્તુ 'સત-સ્વામી-શ્રીહરિ' અનેજ 'નારાયણ' નામે કહે . માકંડેયે દર્શન કરેલું બાળસુકુંદસ્વરૂપ પણ તેજ નારાયણ. હાલમાં તે ક્યાં હશે ? ને કેવા સ્વરૂપમાં હશે ? આના તરમાં એજ કહી શકાય કે તેમનાં અનેક સ્વરૂપો છે અને તે ભિન્ન છે-વ્યાપક છે. અને તે પણ કેવળ આ બ્રહ્માંડમાંજ હિંદુ પણ ક્રૅટિશઃ બ્રહ્માંડમાં વ્યાપી રહેલ છે; છતાં 'નાહં કાશઃ સર્વસ્ય યોગમાયાસમાવૃતઃ । હું સર્વને પ્રકટ જણાવતો છું. કેમકે યોગમાયાથી હું આવૃત્ત છું' એમ ભગવાન કૃષ્ણ પોતે સ્વમુખે કહે છે. વળી ગીતામાં તેજ પ્રભુ કહે છે:—

અવજાનંતિ માં મૂઢા માનુષીં તનુમાશ્રિતમ્ ।

પરં માવમજાનંતો મમ ભૂતમહેશ્વરમ્ ॥

'મનુષ્ય શરીરનો આશ્રય કરનારા મારો મૂઢ લોકો તિરસ્કાર કરે છે-મારું અપમાન કરે છે. કેમકે સર્વ જ્ઞાનોના મહાન ઇશ્વર મારા સર્વોત્કૃષ્ટ સ્વરૂપને તેઓ સમજી શકતા નથી.' પણ ક્યાંથી સમજી શકે ? તે પરમાત્માની મહામાયાથી લોકો મૂઢ બન્યા છે-પોતાનું સ્વરૂપજ્ઞાન બૂદ્ધ્યા છે. આવી બેલાન સ્થિતિમાં ઇશ્વરી જ્ઞાન ક્યાંથી હોઈ શકે ? માકંડેય મુનિ તો છેવટે એ માયાને પ્રભુકૃપાથી છૂટી શક્યા છે, એટલે પોતાની જ્ઞાનદષ્ટિથી સુધિષ્ઠિર પ્રત્યે પુનઃ આ પ્રમાણે કહે છે:—

દીંદી

સત્ય હું આ સમસ્ત ધર્મરાય, અનુભવેલું વીસારી ના જરાય; દીંદી વડમાં જે મુતા કરી સેજ, કૃષ્ણ નારાયણ દીંદી આજ એજ. આ માયાદર્શન કયા જે વેળા માકંડેયે સુધિષ્ઠિરપ્રત્યે

કહી હરી તે વેળા મુદ જાગ્યાન પોતે શીકૃણુ સરૂપે ત્યાં
પ્રવશ્ય હતાઃ જે આપણે પ્રથમ જાણી ગયા છીએ.

‘સ્વમિત્ર વળી ત્યાં શ્રીમીનિવાસે હતા.’ તેમણે પણ
માકુંડેવની આ માયાદશાન કથા ગાંભીરી હતી. તે વેળા મુનિ
માકુંડેમે. શીકૃણુને ત્યાં પ્રવશ્ય જોઈ આ પ્રમાણે કહ્યું હતું—

હોતરો

આજ દીઝા મેં તે સમય, ફરી દીઝા તે આજ;
લાજ એજ તમ રાખતા હતા તમ એકલાજ.
મૂળ મહાભારતનાજ શબ્દો હવે અહીં ઉતારીશું.
પ્રદાની વાત જામ જોજ છે કે ‘ગતુ સ્વામી શ્રીહરિ’ તે કોણ!
કેવા છે? અહા! તે જાણતરસત છે. મહાભારતમાં માકુંડેવ
કહે છે:—

यत्स देवो मया दृष्टो पुरा पद्मावतेश्वरः ।

स एष पुरुषव्याघ्र ! संवंधी ते जनार्दनः ॥

अस्यैव वरदानाद्धि स्मृतिर्न प्रजहाति माम् ।

दर्पिमायुश्च कंतिष्व स्वच्छंदमरणं मम ॥

‘હે પુરુષવ્યાઘ્ર મુધિષિર! કમળપત્ર સમાન વિદ્યાન
નેત્રવાળા જે દેવને (જાલમુકુંદ સ્વરૂપે) પહેલાં મેં જોઈ
હતા તેજ આ તમારા સંબંધી (જણાતા) શ્રીકૃષ્ણ પોતે છે.
આ પરમાત્માના વરદાનથી મને પૂર્વની સ્મૃતિ છોડતી નથી,
મારું આયુષ લાંબુ થયું છે અને મારી ઇચ્છા પ્રમાણે મારું
મરણ થશે. આ રીતે પ્રભુકૃપાથીજ મેં તેમની માયાશક્તિને
તથા કાળશક્તિને વશ કરી છે.’ અને એમાં આશ્ચર્ય પામ-
વાનું કારણજ નથી. કેમકે પ્રભુ ઇચ્છે તો પોતાના ભક્તને
પણ પોતાની પેઠેજ માયા તથા કામનો નિયંતા બનાવી શકે
છે—તે બનેથી નિર્ભય કરે છે; પણ તે ભક્ત કેવો હોવો
જોઈએ? માત્ર તેમનુંજ શરણ સ્વીકારનાર ‘તમેવ વાચં પુરુષં
પ્રપચે’ એજ આદ્ય પુરુષનું હું શરણ લઉં છું.’ એમ તેમ
પરમાત્મદેવને શરણે જનારો ભક્ત સર્વોંશે માયાનો તથા
કાળનો સ્વામી બની શકે છે. આજ વસ્તુનો માકુંડેવ મુનિ
એવટે મુધિષિરને ઉપદેશ કરે છે:—

ગલ્લધ્વમેનં શરણં શરણં કૌરવર્ષમ ।

‘હે કૌરવશ્રેષ્ઠ સુધિષ્ઠિર! શરણુ લેવા યોગ્ય એ ધરમા-
માનું તમે શરણુ લો.’ તમે યોગ્ય અધિકારી છો; વળી ખુદ
ભગવાન પોતે આ શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપે નિત્ય તમારી સમીપજ છે.
આવો સમય ફરી નહિ મળે; એમને શરણુ જવું એ કંઈ
કઠિન કાર્ય નથી, માત્ર તેમને નમન કરવું એજ તેમનું શરણુ
હીધું ગણાય છે. તેમાં વાર શી ?

एवमुक्ताश्च ते पार्था यमौ च भरतर्षमौ ।

द्रौપद्या सहिताः सर्वे नमश्कुर्जनार्दनम् ॥

‘માકુંડેય મુનિએએ પ્રમાણે કહ્યું એટલે દ્રૌપદી સહિત
સર્વ પાંડવોએ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને નમસ્કાર કર્યા.’ અરે!
પણ ત્યાં પ્રત્યક્ષ ભગવાન ખીરાજે છે ત્યાં એમને નમન
કરવામાં વિલંબજ કેણુ કરે ? જેને કાળનો તથા માયાનો
ભય ન હોય તેજ ભગવાનને નમસ્કાર કરતો એટલે. આ
ભયથી કેણુ મુક્ત છે ? તેમનું શરણુ લેનાર તો એ ભયથી
મુક્ત છેજ. અને શરણુ એજ નમન છે—નમન એજ શરણુ
છે. પાંડવો જેવા મહાપુરુષો જે માર્ગે ગયા છે તે વિચારપૂ-
ર્વક ને પરીક્ષાપૂર્વકજ હોય, એમ નિશ્ચય કરી ‘મહાજનો યેન
ગતઃ સર્વથાઃ । મહાપુરુષો જે માર્ગે ગયા છે તેજ માર્ગ છે’
એ વચન પ્રમાણે આ કથાનો સાર અથવા નીચોડ માત્ર
એજ છે કે તે સર્વેશ્વરને શ્રદ્ધાપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા નમન કરવું
અને પ્રતિજ્ઞા માનો કે—

‘સત્ સ્વામી શ્રીહરિ, પ્રભાતિ સ્તંભ શુભ વશ છે,
માયાશક્તિ વડી.’

અમ, આ સ્વાધ્યાયનો પ્રતિજ્ઞા પાઠ કરવાથી આજ
દિવસ સુખીમાં જે કંઈ કયું હશે તે પણ—

नूनं संपूर्णतां याति सद्यो वंदे तमच्युतम् ।

‘જો ન્યૂન હશે તો તત્પર ત્રપૂર્ણ જની જશે.’ માટે—

‘મહાપ્રભાતિ તુમ્યં નમઃ ।’

આ સ્વાધ્યાય નિત્ય-પ્રતિજ્ઞા લેવો જોઈએ.

શ્રી મુક્તાર્થન

પૂર્વરંગ

૫૬

રાગ પીઠ

ઉરે વરયા શ્રીહરિ દહ ધ્યાઉં, કદા કૃતાર્થ યાઉં એ ચાહું. હો
ઉદયમ અવર મૂકી અલુ મંડું, પામી પ્રભુ પૂરમાં ન પૂરાઉં. હો

શ્રીહરિના ધ્યાન વિના કૃતાર્થ થવાનું નથી, એ વા
ચોક્કસ છે, પણ તે ધ્યાન કેવું હોવું જોઈએ? તે ધ્યાન
ઉદ્દેશ કેવો જોઈએ? તે સમજવું જોઈએ. પુનઃ પુનઃ જન્મ
મૃત્યુ આપનાર આ દેહસંબંધ ફરી પ્રાપ્ત ન થાય, તે
સત્ય કૃતાર્થતા છે, અને તેજ ઉદ્દેશે શ્રીહરિનું ધ્યાન હોવું
જોઈએ. આજ કાલના સુધારકોની પેઠે સ્વતંત્રતાનાં જણ
કૂંડી નામની સ્વતંત્રતા (કદાચ) મેળવીને શું સ્વતંત્ર થયા
છે? યુરોપ કે અમેરિકા પોતાને સ્વતંત્ર માનતા હોય તે
તેમને જણાવી દેવું જોઈએ કે, તે સાચી સ્વતંત્રતા નથી.
ભારતવર્ષ કે હાલનું હિંદુસ્તાન સ્વતંત્રતા માટે મથે છે તે
પણ સ્વતંત્રતાનું સત્ય સ્વરૂપ ભૂલ્યું છે. સાચા સ્વતંત્ર હોવું
જેઓ દેહબંધનથી મુક્ત થયા છે—શરીરરૂપી ભયંકર કે
ખાનામાંથી છૂટી ગયા છે, જેમનાં દહ માયાબંધનો સહને
માટે તૂટ્યાં છે તેઓજ સાચા સ્વતંત્ર અથવા મુક્ત છે.
આ માયાબંધન કે શરીરબંધન કેમ તૂટે, તેને તોડી નાખ-
વાનો સત્ય ઉપાય શો? આનો ઉત્તર અહીં અપાયો છે.—
‘ઉરે વરયા શ્રીહરિ દહ ધ્યાઉં’—પોતાના હૃદયમાં જ નિરા-
જતા શ્રીહરિનું દહ ધ્યાન તેજ સાચી મુક્તિનો સાચો ઉપાય છે.

સર્વ કોઈ કહે છે કે, 'મનુષ્યશરીર અતિશય દુર્લભ
' પણ તે મહાદુર્લભ વસ્તુ મેળવી તોયે શું ? આ વિષે
એક સ્થળે કહ્યું છે:—

શ્રીપતિને સ્નેહ સેવે તેજ સાચાં માણસ છે;
ખીજાં તો પશુ-પક્ષી સમાનજ ગણાતાં રે. ૧૬૮.

આમ કહેવાનું કારણ ? જાત જાતના ઉદ્ધમ કરીને—
એ તે ઉપાયે પોતાનું પેટ તો સર્વ પશુપક્ષીઓ પણ ભરેજ
કે ના ? જુઓ:—

અનેક ઉદ્ધમ કરી પેટ તો પશુએ ભરે,
દાદાડે ફરે ચરે રાત પડે સૂઈ જાતાં રે;
પનિ-પત્ની બાવ ધરે, પ્રજાને એ પેદા કરે,
દુઃખ દાળી શંભાળી પાળીને ખુશ થાતાં રે.
ઉદ્ધમ કરીને ફરી ફરીને વસ્તુ સંધરી,
કુટુંબને હાજ માળા બાંધતાં રેખાતાં રે;
શરીર-સંતાન માટે વૃથા દાગ પૂરા કરે,
ખરે અવળરે એમ રહે અધમાતાં રે.
એ મરમાળખી જીવ્યાની દોડી માત્ર આ છે,
તે વૃથા જીમાયે તે અનુ અનંતે પસ્તાતાં રે.
મારે હું મા, 'હરે વસ્થા શ્રીહરિ ૧૬ ૧૫૭'.

અવપત્ન ચોળીએ રણતપૂર્વક ચટ્ટાજાને દહ્યું છે કે,
'માથા ધોળીસ શુરુએ પેંદી એક શુક કપોતનું કુટુંબ પણ
ઉ. એક કપોત (દોડો) એક જગ્યાએ નૃત્ય આણે બાંધીને
પાતાળી પત્ની-કપોતી દામે રહેનો કનૈઃ. સતિવિવશ લાકે
લાકેજ દરી, દરી, ચરી, ચરેને લેલો જાણે જમ્યે આઠ
મીલિ બંધાર દરી, કેટલોક સમય એમને એમ જમ્યે
ચતાં કપોતી કનૈઃજી. આ, દોડી લેવા કે રહેને. દોડો
કપોત ૧૬ બ્યારે જરૂર. કપોતીએ કોઈ જુવાને રોક્યા, જે
તેમણેની ભક્તિ થઈ જાય ત્યાં ત્યાં. આ, દો. એ જુવાનેને
દોડવાની ખાતર દરી પકડે, પણ તેમનાં.

પણ કોઈ પોતાને કુટુંબ-જાણે

જાણે જાણે વડો લેવાજા

દ. ૧૬૮

એક દિવસે ભલે કંઈની ભગ્નાંજી આટે ચારે દેશ તરફ
તેટલામાં તેમની ગેરહાજરીમાં કોઈ એક પારખીને જઈ
તેમનાં ભગ્નાંજીને ભગમાં પડી સીધાં. કપોતી રૂં
તઈને આવી પણ કોને ખાસાને? ભગ્નાંજી ભગમાં રૂં
પડ્યાં હતાં. ભગ્નાંજીની એ સિતિ કપોતીથી ન મેળ
તેલીએ પણ પારખીની ભગમાં પડતું મૂક્યું. કપોતી ને
રીતે ઇચ્છાપૂર્વક દસાધ પડી. તેટલામાં કપોત પકડી
તઈને આવી પહોંચ્યો; તેણે પોતાના આખા કુટુંબને ભગમાં
દસામતું ભેધું. તેનામી પણ ન રહેવાયું; પારખીની ભગમાં
તે પણ ફરી પડ્યો. એ રીતે આખું કપોત કુટુંબ પાર
ખીની ભગમાં ભાગ થઈ પડ્યું. તે ઉપરથી હે ચક્રવર્તી
મેં તે કુટુંબનેજ ગુરુ તરીકે સ્વીકારી લઈ તેમાંથી જ
ઉપદેશ લીધો કે:—

एवं कुटुम्बशांतात्मा ब्रह्मारामः पतत्रिवत् ।

पुष्पान् कुटुम्बं कृपणः सानुबंधोऽवसीदति ॥

‘હરકોઈ કુટુંબી આ રીતેજ અશાંત ચિત્તવાદો રહે
છે; સુખકુળમાં આસક્ત બની આ પક્ષીની પેઠે કુટુંબનું
પોષણ કરતો તે કુટુંબી, પોતાના પરિવાર સાથે કુટુંબી થઈ
છે.’ આ વાતનેજ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતાશ્રમાં કહે છે:—

अनेकचित्त विभ्रान्त मोहजालसमावृताः ।

प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥

જેઓનાં ચિત્ત અનેક પ્રકારે ભ્રાંતિ પામ્યાં હોય છે
એવા મનુષ્યો, મોહજાળથી વીંટાઈને કામભોગોમાં આસક્ત
થાય છે અને (છેવટે) અપવિત્ર નરકમાં પડે છે. આ વસ્તુ
મનુષ્યને ત્યારે સમજાય છે કે જ્યારે પોતાના પર તેને ખરું
ખરું મૂલ્ય આવેલું ભાસે છે.

કહેવાય છે કે મહામહા ગીજનવીએ પોતાના મૂલ્ય
પછી પોતાની સ્મશાન યાત્રા કેવા પ્રકારે કરવી તે સંબંધે
રાજ્યના સુખ્ય અધિકારીઓને આવો હુકમ આપ્યો હતો:—
પોતાના ‘જન્મ’-ઠાકડી આગળ પોતાનું બધું લઈને,

૥ વૈદ્યો, હકીમો, મૌલવીઓ, બધું ધન, સરસામાન તથા
શુદ્ધિને પણ બહાર કાઢવાં અને છેવટે પોતાના બંને હાથ-
‘જનાબની બહાર ખુદા રાખવા.’ આવો હુકમ આપી
તાની પ્રજાને તે એમ સમજાવવા માગતો હતો કે, ‘જ્યારે
રમેશ્વરના ઘરનું તેડું આવે છે ત્યારે તેને પાછું વાળવા
માટે મોટા મહારાજાનું સૈન્ય કે કોઈ જાતની સમૃદ્ધિ કંઈ
મા લાગતી નથી અથવા કોઈ પ્રકારનું ઔષધ, મંત્ર,
મંત્ર કે ધન-દોલત-સાહિત્ય કામ લાગતાં નથી; આ સ્થિતિ
કરકોઈ રાજા કે રાંકની એકસરખી છે.’ વળી પોતાના
મને હાથને ‘જનાબ’ બહાર ખુદા રખાવી પોતે એ
જણાવવા માગતો હતો કે, હવે અહીંથી ગયા પછી મારું
શું થશે તે તો હું જાણતો નથી, પણ અત્યારે તો મારી
પાસે અઢળક સંપત્તિ હતી છતાં આ રીતે ખુદા હાથે
હું એકલોજ ચાલ્યો જાઉં છું. ‘બાંધી સુઠી આયોપે’
પસારી હાથ જાનો હો.’ આ વસ્તુ પ્રત્યેક મનુષ્યે સમજ-
પૂર્વક લક્ષ્યમાં રાખવાની છે કે:—

વિચાર કે ભૂલી જા પછી શિર એ ઘાંટી છે ભારે;
અહીં તો ચાર દિવસ ને ત્યાં તો સદૈવ રહેવું ત્યારે.
અવડા જો તું ખૂબ વિચારી સ્થિતિ થશે શી તારી. અવડાં
ભણે ગણે જન ધંધા શીજે તે તો આ ભવ સારું;
પણ ખપ લાગે જે પરભવમાં તે સારું શું ધારું. અવડાં

પરભવ માટે તો આજ કતબ હોવું જોઈએ—‘ઉદ્ધ
વસ્થા શ્રીહરિ’ પરભવમાં સુખી થવા માટે પણ અનેક ઉપા-
યો છે, અનેક દેવ-દેવીઓ છે છતાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તે
સંબંધે ઉદ્ધવ પ્રત્યે આ પ્રમાણે કહે છે:—

લોકાનાં લોકપાલાનાં મદ્ધયં કલ્પજીવિનામ્ ।

મદ્ધણોઽપિ મયં મત્તો દ્વિપરાર્દ્ધપરાયુષઃ ॥

કર્માણિ દુઃસ્વોદર્કાણિ કુર્વન્ દેહેન તૈઃ પુનઃ ।

દેહમાભજતે તત્ર કિં મુક્ત્યર્થમર્મિણઃ ॥

જેઓ એક કલ્પ (સદિકાળ) સુધી જીવનારા છે તેવા

તો કે 'મન જો માંકડું છે.' તેને વશ કરવું મુશ્કેલ
તો છેજ. અભુને પોતે માનસિક ચંચલતા સંબંધે ક્રોધ
પાસે ફરિયાદ કરી છે, પણ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તે મનને
કરવાનો ઉપાય બતાવતા કહે છે:—

અસંશયં મહાબાહો મનો દુર્નિગ્રહં ચલમ્ ।

અમ્યાસેન તુ કૌંતેય વૈરાગ્યેણ ચ ગૃહ્યતે ॥

હે મહાબાહુ અભુન ! તું કહે છે કે મનને વશ
તે મહા કઠિન છે, તે અવશ્ય ખડું છે. પણ હે કૌંતેય
ધીમે ધીમે અભ્યાસ કરવાથી અને વૈરાગ્ય વધારે
મનને વશ કરી શકાય છે. અને આ રીતે મન લેવું
થાય કે તુરંતજ—

મય્યેવ મન આઘત્સ્વ મયિ બુદ્ધિં નિવેશય ।

નિવસિષ્યસિ મય્યેવ અતઃ કુર્ષ્વં ન સંશયઃ ॥

મનને તું મારામાંજ સ્થાપી દે; તારી બુદ્ધિને પણ
મારામાં પ્રવેશાવી દે. આમ કયાં પછી તું મારામાંજ નિવસ
કરીશ—મારામાં એકાગ્ર ચિત્ત થઈ શકીશ, એમાં સંશય
નથી. આ અભિપ્રાયજ અહીં ગાયો છે—'ઉરે વસ્થા શ્રીકૃષ્ણ
દ્રઢ ક્યાઉં કહા કૃતાર્થ થાઉં એ ચાહું' અને તે માટે 'કૃષ્ણ
અવર મૂકી અનુ મંડું પામી પ્રભુ પૂરમાં ન પૂરાઉં.' આ
પ્રમાણે જો જાને તો ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતામાં વચન આપે છે—

મામુપેત્ય પુનર્જન્મ દુઃસાલયમશશ્વતમ્ ।

નાપ્તુવંતિ મહાત્માનઃ સંસિદ્ધિ પરમાં ગતાઃ ॥

મને પામીને—મારું શરણ લઈને પરમ સંસિદ્ધિને
પામેલા મહાત્માઓ અસાધ્ય અને દુઃખના સ્થાનરૂપ ભેદ
આ સંસારને પામતા નથી—જન્મ મરણના દેરામાં પડે
નથી. અર્થાત્ દેશરનો સાક્ષાત્કાર એજ મુખ્ય કર્તવ્ય છે.
જો એ ઉપનિષદ પણ એજ કહે છે—'આત્મા વાડે કુશલ
અરે ! આત્માનાંજ દર્શન કરવાં જોઈએ'—પરમ પ્રમુખ
મહાત્માનાંજ દર્શન કરવાં જોઈએ કારણકે પરમેશ્વરનો સંપર્ક
તેજ થતાંજ અનિષ્ટ છે તેમ:—

ોરને ત્યજે છે તેને તેનેજ (મરણ પછી) તે પામે છે.
 કે નિરંતર તેજ પદાર્થની ભાવનાથી તે વાસિત થશે
 ય છે. આજ વાતને વધુ સ્પષ્ટ કરતા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ
 કવચ પ્રત્યે કહે છે:—

યત્ર યત્ર મનો યાતિ ધારયેત્ સકલં ધિયા ।

સ્નેહાદ્વેષાદ્વ્યાદ્યાપિ યાતિ તત્તત્સરૂપતામ્ ॥

કીટઃ પેશસ્કૃતં ધ્યાયન્ કુહ્યાતેન પ્રવેશિતઃ ।

યાતિ તત્સાત્મતાં રાજન્ પૂર્વરૂપમસંત્યજન્ ॥

(મરણ સમયે) જ્યાં જ્યાં મન ઢોડી જાય છે ત્યાં
 ાંથી સંપૂર્ણ તેને વશ કરી રાખવું જોઈએ—ત્યાં ત્યાં જતું
 પટકાવી રાખવું જોઈએ. કેમકે સ્નેહથી, દ્વેષથી કે ભયથી
 ાણ જે જે પદાર્થનું મન ચિંતન કરે છે તે તે પદાર્થની સાથે
 રૂપતાને તે પામે છે. જેમ કોઈ એક કીડાને લાવી ભમરી
 પોતાના ફરમાં પેસાડી દે છે તે વેળા ભયને લીધે ભમરી-
 નું જ ચિંતન કરતો કીડો પોતાના પૂર્વસ્વરૂપનો ત્યાગ કર્યા
 વિનાજ ભમરીરૂપ બની જાય છે. માટેજ કહે:—

ઉદ્યમ અવર મૂઢી અણુ મંકં, પામી પ્રભુ પૂરમાં ન પૂરાઉં;
 કહે વસ્ત્યા શ્રીહરિ દહ ધ્યાઉં, કદા કૃતાર્થ થાઉં એ ચાહું.

કેટલાક લોકો ઇશ્વરભજન માટે વખતનાં બહાનાં
 કાઢે છે, તેઓને તો ઉત્તર આપીજ દીધો છે કે:—

ક્યારે કરીએ હરિસ્મરણ એ કહેવું છકજ ખોટું રે. ટકો
 ખાવાપીવા વખત મળે છે અવસર મળે સુવાનો રે;
 ઘર ધંધાનો વખત મળે કેમ ન મળે હરિ લજવાનો રે.
 નવરાં ગામ્પાં ઘાડાં મારો વખત ઘણોએ મળશે રે;
 મોડા સૂવો વહેલા ઉઠો તો નિયમ બરાબર પળશે રે.

ઇશ્વરભજન કરવા માટે પણ નિયમ અવશ્ય રાખવો
 જોઈએ. આપણે બાળપણમાં શીખ્યા છીએ:—

ચાર ચાર ગાઉ ચાલતાં લાંબો પંથ કપાય.
 પોપટ પણ અસ્વાસથી શીખે બોલતાં બોલ;
 દાપર ધર્મ આજસ કરે તે નર ખરને તોલ.

એ કે 'મન એ મંડુ' છે. તેને પણ કરતું મુરો
તે, તેજ, અન્નેને પોને માનમિત્ર વાંચતના સંગમે શ્રી
પમે કરિવાદ કરી છે. પણ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તે મનને
કરનાનો કપાચ વનાવના કહે છે—

અમંગલમં મદાવાસો મનો દુર્નિષાં જનમ્ ।

અમ્યામેન તુ કૌતેય વૈગમ્યેય ન મૃગ્ને ॥

તે મદાવાદુ જાણું ન ! તું કહે છે કે મનને વશ કર
તે મદા કરીને છે, તે અવશ્ય ખરું છે. પણ હે કૌતેય
પ્રીતિ પ્રીતિ અભ્યાસ કરવાથી અને વૈરાગ્ય વધારે જ્યારે
મનને વશ કરી શકાય છે. અને આ રીતે મન જેવું વ
ધાય કે તુરંતજ—

મય્યેવ મન આપત્સ્ય મયિ શુદ્ધિં નિવેશય ।

નિયસિપ્સ્યસિ મય્યેવ અતઃ કર્પ્ત્વ ન સંશયઃ ॥

મનને તું મારામાંજ સ્થાપી દે; તારી શુદ્ધિને પણ
મારામાં પ્રવેશાવી દે. આમ કયાં પછી તું મારામાંજ નિવસ
કરીશ—મારામાં એકાગ્ર ચિત્ત થઈ શકીશ, એમાં સંશય
નથી. આ અભિપ્રાયજ અહીં ગાયો છે—'ઉરે વસ્યા શ્રીકૃષ્ણ
દ્રઢ ધ્યાઉ કદા કૃતાર્થ યાઉ એ આહુ' અને તે માટે 'ઉપમ
અવર મૂકી અનુ મંડુ પામી પ્રભુ પૂરમાં ન પૂરાઉ.' આ
પ્રમાણે જો બને તો ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતામાં વચન આપે છે—

મામુપેત્ય પુનર્જન્મ દુઃખાલયમશશ્વતમ્ ।

નાપ્તુવંતિ મહાત્માનઃ સંસિદ્ધિં પરમાં ગતાઃ ॥

બને પામીને—મારું શરણ લઈને પરમ સંસિદ્ધિને
પામેલા મહાત્માઓ અશાશ્વત અને દુઃખના સ્થાનરૂપ જોધ
આ સંસારને પામતા નથી—જન્મ મરણના ફેરામાં પડતા
નથી. અર્થાત્ ધર્મરત્નો સાક્ષાત્કાર એજ મુખ્ય કર્તવ્ય હોઈ
જોઈએ. ઉપનિષદ્ પણ એજ કહે છે—'આત્મા ઘાડરે દ્રષ્ટવ્યઃ ।
અરે ! આત્માનાંજ દર્શન કરવાં જોઈએ'—પરમ પ્રભુ પર
માત્માનાંજ દર્શન કરવાં જોઈએ કારણકે પરમેશ્વરનો સાક્ષા-
ત્કાર ચતાંજ શ્રુતિ કહે છે તેમઃ—

મિથતે હૃદયગ્રંથિચિહ્નયંતે સર્વસંશયાઃ ।

ધીયંતે ચાસ્ય કર્માણિ તસ્મિન્ દષ્ટે પરાવરે ॥

પ્રકૃતિથી પર અને જીવથી પણ સિદ્ધ એવા તે પર-
માત્માનો સાક્ષાત્કાર થતાં હૃદયની અજ્ઞાનરૂપ ગાંઠ છૂટી
જાય છે, સર્વ સંશયો છેદાઈ જાય છે અને એનાં કર્મો
નાશ પામે છે. આ આત્મદર્શનનો ઉપાય પણ યુક્તિ કહે
છે—‘શ્રોતવ્યો નિદિધ્યાસિતવ્યઃ । આ આત્માનું શ્રવણ, મનન
તથા નિદિધ્યાસન કરવું જોઈએ.’ અર્થાત્ શ્રવણ, મનન તથા
નિદિધ્યાસન-એ ત્રણ આત્મદર્શનના ઉપાય છે, પરંતુ તે
ઉપાયો કેવા પ્રકારે થવા જોઈએ ? આ સંળગ્ધે એક લૌકિક
દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે—એક રાજાએ બીજા રાજાની પાસે
રૂપ, રંગ, તોલ, ભત, અલંકાર—એમ સર્વ પ્રકારે સમા-
નતાવાળી ત્રણ પુતળીઓ કિંમત કરાવવા માટે મોકલી. આ
પુતળી તદ્દન એક સરખી જણાતી હતી; ઉપરથી જોનારને
તેમાં કંઈ પણ ભેદ માલુમ પડતો ન હતો જેથી ત્રણેની
કિંમત ઉપલક્ષ જોનારને તો સરખીજ જણાતી હતી; પણ
તેમાં ખાસ યુક્તિ કરવામાં આવી હતી અને તે એક ચતુર
પુરુષે શોધી કાઢી. તેમાં યુક્તિ એ હતી કે, એક કાનમાં
જળ નાખે કે બીજા કાનમાંથી સોસડું નીકળી જતું હતું;
એમ કાનમાં બન્ને બાજુ કાણું કરવામાં આવ્યાં હતાં. આની
કિંમત તો ફૂટી ગદામનીજ આંકવામાં આવી. અર્થાત્ જેણે
એક કાનેથી સાંભળીને બીજે કાને કાઢી નાખ્યું તેની કિંમત
કંઈપણ હોઈ શકેજ નહિ. હવે જે બીજી પુતળી હતી તેના
એક કાનમાં જળ રેડ્યું તો તે મુખમાંથી ગદાર નીકળી
જતું હતું; આની કિંમત સાધારણ આંકવામાં આવી. અર્થાત્
તે સમજે છે અને શ્રવણ સાથે મનન પણ કરે છે, પરંતુ
માત્ર તેને કહેતાંજ આવડે છે; પોતાનામાં શ્રવણ કરેલું
ઠેરવીને સ્થિર કરવા તે સમર્થ નથી. તે પછી ત્રીજી પુત-
ળીના કાનમાં પાણી રેડવામાં આવ્યું તો તે રેડતાંની સાથેજ
પેટમાં ઉતરી ગયું; તેની કિંમત ઘણીજ વધારે ને ઉત્તમ
આંકવામાં આવી. કારણકે તે શ્રવણ કરી મનન તથા નિદિ-

હે સોમ્ય ! આ સર્વ પ્રજાઓ તેજ પ્રમાણે (સપુત્રિમાં)
 'સત્' પાસે આવે છે પણ તેમની પાસે આવીને તેઓ
 જાણી શકતી નથી કે 'અમે સત્ પાસે આવીએ છીએ' એ
 રીતે શંકા નથી. નદી-સમુદ્રનું દષ્ટાંત આ ધ્રુતિવાક્યમાં છે
 તેથી સિદ્ધ થાય છે કે 'જીવો અનેક છે, પરમાત્મા એક
 છે; જીવો ક્ષુદ્ર છે, પરમાત્મા અગાધ છે; જીવો પત્ની જેવા
 છે; પરમાત્મા પતિતુલ્ય છે; જીવો પરમાત્માને પામનારા
 છે, ત્યારે પરમાત્મા પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે.' આવા આવા
 ઘણા સંબંધો જીવ-પરમાત્મા વચ્ચે સિદ્ધ થાય છે; તેમજ
 સમુદ્રમાં મળેલી નદીઓ જેમ જુદી ન કહેવાતાં સમુદ્રજ
 કહેવાય છે તેમ 'તે તું છે' એ શ્રુતિ એક્ય સૂચવે છે.
 પણ પ્રસ્તુત 'તું' એટલે શરીરસ્થ પરતંત્ર જીવ અને 'તે
 છે' એ પદ તે જીવની અંદર ખીરાજતા સ્વતંત્ર પરમા-
 ત્માને જણાવનારું છે-અર્થાત્ જે પ્રાપ્ત વસ્તુ તારી અંદરજ
 છે અને તે તને (સપુત્રિમાં) થાય છે છતાં તું (જીવ)
 તેને (પરમાત્માને) જાણી શકતો નથી. માટે તેને જાણવા
 માટે તારે પ્રયાસ કરવો જોઈએ. સમીપમાંજ છે છતાં તું
 પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી માટે હવે તો ' ઉરે વસ્યા શ્રીહરિ
 દદે ધ્યાતુમ્,' અને તેજ અભિપ્રાયથી કે 'કદા કૃતાથં થાઉં
 એ આહુ.' વળી એક શ્રુતિ કહે છે- 'ગુહાં પ્રવિષ્ઠો । હૃદય-
 શુદ્ધિમાં બે પુરુષો પ્રવેશેલા છે-જીવ ને પરમાત્મા ' બીજી
 શ્રુતિ કહે છે:- 'અપ સર્વેષુ મૂતેષુ ગૃહાત્મા ન પ્રકાશતે । આ
 પરમાત્મા સર્વ પ્રાણીઓમાં શુભ રહ્યા છે, તેથી જણાતા
 નથી.' વળી ત્રીજી શ્રુતિ કહે છે:-

અપ મ આત્માન્તર્હૃદયે જ્યાયાન્ પૃથિવ્યા જ્યાયા-

નંતરિશ્લાહયાયાન્ દિવો જ્યાયાનેમ્યો લોકેમ્યઃ ।

સર્વકર્મા સર્વકામઃ સર્વગંધઃ સર્વરસઃ સર્વમિદંમમ્યાતઃ ॥

'આ મારા હૃદયમાં રહેલો મારો આત્મા તે પૃથ્વીથી
 મોટો, અંતરિક્ષથી મોટો, આકાશથી મોટો, આ લોકોથી
 મોટો, સર્વ કર્મો કરી શકે તેવો, સર્વ કામનાઓ

જો હજી એ વચન નો અર્થ નોંધી જ નહીં તો
 મને કષ્ટ નહીં. એવું જાણનાર પુરોગામીને કષ્ટાનુભવો
 આ વચનમાં નથી. આ કષ્ટાનુભવ કરી શરૂ ને માટે.

સંતુષ્ટતાનું પુનઃ જન્મ પામતો નિર્ગુણી.

ફળપ્રેમી સંતુષ્ટતાનું જન્મ નો નિર્ગુણી.

‘નમઃ આર્યવર્ષા પદમી-નિર્ગમ આ પદમા-ભા (કેવળ
 આર્ય, કામી કષ્ટાનુભવ કરી શરૂ ને માટે કષ્ટાનુભવ શરૂ કરી
 સ્વદેશ આ પદમાનુભવ થઈને શરૂ છે કેવળ કષ્ટા કરીને જ છે
 જદાં પદમા મા, સદીમાં આવડતું પરિમાણવાળા થઈને
 જદાં છે, (આ વાતને તથા અર્થ) નેની અનુભવતા થઈ
 ને જોઈને, ‘કેવળ આ પ્રતિ આગા કરે છે. જગતી બીજી પ્રતિ
 ૫૫ આ વિશે જુલાના કરે છે. ‘સંતુષ્ટતાનું પુનઃ જન્મ
 સંતુષ્ટતા. ‘પુનઃ-પદમાનુભવ નિર્ગમ અર્થિ જેવા કષ્ટ
 અર્થિને સ્વરૂપ છે અને અનુભવમાળુ થઈને દુઃખમાં રહેતા
 છે. ‘અર્થિન આનંદઃ જીવ ને તો હજી કમ-માવ-પ્રતિ-
 અર્થાનના મંજુષાઓ હોઈને સમૂહ અર્થિ જેવો છે; ત્યારે
 પરમાત્મા તો અર્થાનિર્મલ, સ્વચ્છ-નિર્ગમ અર્થિ જેવા કષ્ટ
 દુઃખમાં (કેવળ ઉપાનત ઉપરની કૃપાને તીવ્ર) અર્થ
 પ્રમાણવાળા થઈને ‘ઉરમાં અર્થવાળાં આનંદ પાડે-’ આનંદ
 સ્વરૂપ આનંદકોમમાંજ સ્થિતિ કરી રહ્યા છે. આજ અર્થિ-
 પ્રાય ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતામાં કહે છે:—‘સર્વસ્ય પારંતરિ
 સંતિવિષ્ટઃ । હું સર્વના દુઃખમાં રહેલો છું’ આ રીતે પર-
 માત્મા સદૈવ સમીપમાંજ દુઃખપ્રદેશમાં રહે છે અને (મુક્ત-
 સિમાં) તેમનો ભેટો દરદેશ થાય છે છતાં તેમનો સાક્ષાત્કાર
 આપણે સમજી શકતા નથી; તેનું કારણ પણ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ
 ત્યાંજ કહે છે:—‘મત્તઃ સ્મૃતિર્જ્ઞાનમપોદનં ચ । મારાથીજ
 એટલે મારી કૃપા થાય તોજ મારું સ્મરણ તથા જ્ઞાન થાય
 છે અને મારા જ્ઞાનનું લંકાઈ જવું પણ મારાથીજ થાય છે.’
 અર્થાત્ જ્ઞાનને ઉઘાડું કરવું કે લંકાઈ દેવું તે મારા હાથમાં
 છે. મારા હાથમાં જે વસ્તુ છે તેને જોવા કે અનુભવવા
 લંકાઈ કંઈ આલવું નથી. આ વાત શ્રુતિ પણ કહે છે:—

ન સદૃશે તિષ્ઠતિ રૂપમસ્ય ન ચક્ષુષા પદ્યંતિ કથનૈનમ્ ।
હૃદા મનીષામનસામિકૃષ્ણા ય એનં વિદુરમૃતાસ્તે મવંતિ ॥

આ પરમાત્માની સમાન બીજું કોઈ પણ રૂપ ક્યાંય છેજ નહિ; એ પરમાત્માને પોતાનાં ચર્મચક્ષુથી કોઈ પણ પ્રાણી જોઈ શકતો નથી; માત્ર હૃદયથી, બુદ્ધિથી અને મનથી તન્મય બનેલા જે મનુષ્યો આ પરમાત્માને જાણે છે તેઓ અમૃત થાય છે—અન્નરામર બની મુક્ત બની જાય છે; આ શ્રુતિનું પૂર્વાર્ધ કાયમ રાખી મહાભારતકાર ઉત્તરાર્ધમાં ફેરફાર કરી આ રીતે ઉતારે છે કે—‘મક્ત્યા ચ ધૃત્યા ચ માહિતાત્મા । ભક્તિથી અને ધીરજથી અંતઃકરણને પર-
માત્મામાંજ એકાગ્ર કરનાર મનુષ્ય તેમનો સાક્ષાત્કાર કરી ઠેકે છે.’ અર્થાત્ એ પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ ચર્મચક્ષુથી જોઈ પ્રકાશનું નથી, પણ અંતઃકરણની વૃત્તિને તેમના વિષે એકાગ્ર કરવાથી તેમનું સ્વરૂપ જોઈ શકાય છે; છતાં અંતઃકરણની વૃત્તિ, પરમાત્મવિષયક પ્રીતિ અને ધૈર્યરૂપ સાવધાની તે કેવળ તન્મય—તદાકારજ હોવી જોઈએ; તે અમે અહીં કહ્યું છે:—
ઉદમં અવર તથા અતુ મંડં પામી પ્રભુ પૂરમાં ન પૂરાઉં.

આજ વસ્તુ ઉપરની શ્રુતિમાં દર્શાવી છે કે ‘એને જે જાણે છે તે અમર થાય છે.’ તેથી સિદ્ધ થાય છે કે ‘ઉરે વસ્યા શ્રીહરિ દદેધ્યાઉ.’ ભગવાન મનુ પણ મનુસ્મૃતિમાં એજ કહે છે:—

રુક્માર્મં સ્વમધીગમ્યં વિદ્યાર્તં પુરુષં પરમ્ ।

‘સુવર્ણસમાન કાંતિવાળા અને સ્વપ્ન જેવી એકાગ્ર સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી જાણવાયોગ્ય એવા તે પર પુરુષ—પરમાત્માને જાણવા જોઈએ.’ આવાજ અભિપ્રાયથી સર્વ કોઈ બ્રાહ્મણે ત્રિકાળ સંધ્યા કરી ગાયત્રી મંત્રદ્વારા ‘તત્ સવિતુર્વરેણ્યં મર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ । તે સર્વશ્રદ્ધા પરમાત્મદેવના સર્વોદ્દેશ તેજનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ’ એમ કહી તે તેજસ્વી પરમેશ્વરનુંજ ધ્યાન કરે છે ને પ્રાર્થના કરે છે કે, ‘ધિયોયો નઃ પ્રચોદયાત્ । તે સર્વેશ્વર દેવ અમારી બુદ્ધિને સન્માને પ્રેરે’ અર્થાત્

સર્વમાન્ય આ દિવ્યવર્ણ માત્રના આ નિત્યાનુષ્ઠાનથીજ રૂપ ઉપાય સિદ્ધ થાય છે. જાકી જુદાં જુદાં અનેક વચનો ટાંકવામાં આવે તો સંખ્યાબંધ પુસ્તકો લખણ પાર આવે તેમ નથી. સર્વનો સંશોધમાં આશનીકરો છે અને આજ નીચોડ સર્વમાન્ય છે કે 'ઉરે શ્રીહરિ દદ દ્યાઉ' કહા કૃતાર્થ યાઉ એ ચારું.'

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ગીતામાં અર્જુન પ્રત્યે અને ભાગવતમાં ઉદ્ધવજીની પ્રત્યે ભગવતચિંતનરૂપ ઉપાય પણ ખાસ જતાબ્યો છે અને શ્રીમદ્ ભાગવતમાં તો નના સ્વરૂપચિંતનમાં કેવા પ્રકારનું ભગવતસ્વરૂપ જોઈએ, તે પણ સ્પષ્ટ સંજ્ઞામાં કહ્યું છે કે:—

સર્મ પ્રશાંતં સુમુખં દીર્ઘચારુચતુર્ભુજમ્ ।

‘ભગવાનનું સ્વરૂપ સર્વના પ્રત્યે સમાન ભાવ અતિશય શાંત, સુંદર સુખવાળું અને હાંખી મુકું જુલજોવાળું છે.’ આવા આ સ્વરૂપનું ચિંતન સર્વ કે શકે તે માટેજ સ્થળે સ્થળે તેવાં શાઓક્ત સ્વરૂપ શ્રીહરિની પ્રતિમાઓ સ્થાપવામાં આવે છે અને તેવા જનોને તો તેવા સ્વરૂપનું પ્રત્યક્ષ દર્શન પણ અનેક થયાનાં દર્શાંતો મળી આવે છે. ભગવાનની જેવી મહદયમાં ચિંતન કરાય છે તેવીજ મૂર્તિ બહાર પણ જોઈ શકાય છે અને તેમનો પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર પ્રાપ્ત પછી જે વસ્તુ માગવી હોય તે માગી પણ શકાય છે વાતનો પૂરાવો અનેક દર્શાંતોથી સિદ્ધજ છે; છતાં તે ॥ માનું સુપ્રસિદ્ધ દુષનું દર્શાંત અહીં આખ્યાનરૂપે ઉતારીએ છીએ. આ આખ્યાનથી સ્પષ્ટ સમાજરો કે યવજ, પછી મનન અને તે પછી નિદિધ્યાસન જો કરવા આવે છે તો અવશ્ય પ્રભુ સાક્ષાત્કાર મળ શકે છે. આને બમ આજ કતબ્ય છે કે:—

ઉપમ અવર મૂડી અત મંક, પામી પ્રભુ પૂરમાં ॥ પૂં ઉરે વસ્થા શ્રીહરિ દદ દ્યાઉ, કહા કૃતાર્થ યાઉ એ ચ .

નથી. તે તો પિતાજીની ઇચ્છાની વાત છે; અને પિતાજી સાવકી માતાની રહેમાં તણાઈ ગયા છે. પોતાની સાવકી માતા અવદિત કહે તો પણ તેને શાંતિથી સ્વીકારી લેનાર રામચંદ્ર કંઈ ઠેર ઠેર હોય છે ? બ્યારે આખા નગરે માન્યું છે; શ્રીરામચંદ્ર રાજ્યાભિષેક સાડે સુમંત્ર સાથે હરનારમાં આવી પહોંચ્યા છે અને તે માટે ધામધૂમ ચાલી રહી છે, ત્યારે હથરથ રાજાની સમીપમાંજ રહેલી કૈકેયીએ કહ્યું છે:—
 થાય ભરત અભિષેક, જાય વન રામ ચતુર્દશ વર્ષ પ્રભાતે;
 મેં માન્યું ને આપ્યું પોતે, દેવ સાક્ષીથી આ ગઈ રાતે.
 ગજ વાજ ધન-ધાન્ય સમૃદ્ધિ ભરતકાજ રહેવા યો બ્યારે;
 હંકે વનમાં જરા ચીર ધરી જાઓ, મુપુત્ર ગણાઓ ત્યારે.
 વાત સુણી નિજ ઘાત સમી પણ, ચિત્ત ગમી રઘુનાથને ભારી;
 કંઈ જરી ન ધરી ભયથી ન ડરી ચિત્તમાં, ઉચ્ચા દંઠ ધારી.
 જાઉં વને હું પ્રસન્ન મને ધરી ચીર જરા પિતૃનો વર પાળી;
 રાજ્ય થકી નિજ પ્રાણ થકી, પિતૃ સેવ ગણું ચિત્તમાં વધુ બહાલી.

[પિતા તો બિચારા એ આહતાજ ન હતા, પણ માતાની રહેમાં તણાઈ ગયા હતા.]

તાત ભલે પણ આપ કહો કહી, તો પણ હું હઉં જ્ઞાતને સંકુ;
 નાર તણું ઘરખાર તણું, તમ કારણ તોએ ચિત્તે હું આનંદ.
 માણસમાં દૂત મોકલીને, પ્રિય જ્ઞાતને સત્વર માત તેડાવો;
 હંકે ઘોર અરણ્ય વિષે વિચરું, છઉં હાલજ બહેમ ન લાવો.

જગતમાં તે વાત સારી કહેવાઈ છે ખરાજ કહેવાઈ, પણ પોતાની માતાના મનોરથ પૂર્ણ કરવાને જે તત્પર બન્યા તે શ્રીરામચંદ્રજી સાક્ષાત્ જગત્સ્વામી પરમેશ્વર હતા. આ વાતને સ્મરણમાં લાવી શ્રીમદ્ભાગવતમાં જનકરાજ પ્રત્યે યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ કહે છે:—

ત્યક્ત્વા સુદુસ્ત્યજસુરોપિતરાજ્યલક્ષ્મીં ।

ધર્મિષ્ઠ આર્યવચસા યદગાદરણ્યમ્ ॥

માયામૃગં દયિતયોપિતમન્વધાનત્ ।

વંદે મહાપુરુષ તે ચરણારવિદમ્ ॥

‘અત્યંત દુસ્ત્યજ અને દેવોએ પણ ઇચ્છેલી રાજ્ય-

અર્થઃ - એવાં સિદ્ધાંતો માનના આ નિવાનુકૂળતાથી
 રૂપ ઉપાધિ સિદ્ધિ થાય છે. આવી ગુણો ગુણો અને
 વસ્તુઓમાં આવે તો સંખ્યાનુસાર પુરતો ભ
 પણ પાડે અને તેમ નથી. સર્વનો સંખ્યામાં આપ
 નીકળે છે અને આજ નીચેના સર્વમાન્ય છે કે 'ઉર
 શોદરિ દદ મ્હાતે' કદા પુનાયં માતે એ શાકું.'

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ગીતામાં અર્જુન પ્રત્યે અને શ્રી
 ભાગવતમાં ઉદ્ધવશ્રી પ્રત્યે ભગવતચિંતનરૂપ ઉપાયનો ધિ
 થગ્ આસ બતાવ્યો છે અને શ્રીમદ્ ભાગવતમાં તો ભગ
 વાના સ્વરૂપચિંતનમાં કેવા પ્રકારનું ભગવતસ્વરૂપ ચિંતન
 બોધ્યું, તે પણ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું છે કે:-

તમં પ્રજાતં ગુમુરં દીર્ઘનારુચતુર્થજમ્ ।

‘ભગવાનનું સ્વરૂપ ગર્વના પ્રત્યે સમાન ભાવ

અતિશય શાંત, મુંદર મુખવાળું અને લાંબી મુંદર
 ભુજબોવાળું છે.’ આવા આ સ્વરૂપનું ચિંતન સર્વ કોઈ
 શકે તે માટેજ સ્યજે સ્યજે તેવાં શાસ્ત્રોક્ત સ્વરૂપ
 થીહરિની પ્રતિમાઓ સ્થાપવામાં આવે છે અને તેવા ભા
 જનોને તો તેવા સ્વરૂપનું પ્રત્યક્ષ દર્શન પણ અનેક સ્થ
 યથાનાં દર્શાંતો મળી આવે છે. ભગવાનની જેવી મૂર્તિ
 હૃદયમાં ચિંતન કરાય છે તેવીજ મૂર્તિ જહાર પણ પ્રત્યક્ષ
 જોઈ શકાય છે અને તેમનો પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર પ્રાપ્ત કરી
 પછી જે વસ્તુ માગવી હોય તે માગી પણ શકાય છે. આ
 વાતનો પૂરાવો અનેક દર્શાંતોથી સિદ્ધજ છે; છતાં તે દર્શાંતો
 માંતું સુપ્રસિદ્ધ મુખ્યત્વે દર્શાંત અહીં આખ્યાનરૂપે અને
 ઉતારીએ છીએ. આ આખ્યાનથી સ્પષ્ટ સમજાયે કે પ્રથમ
 થવળ, પછી મનન અને તે પછી નિદિધ્યાસન બો કરવામાં
 આવે છે તો અવશ્ય પ્રભુ સાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે. આને માટે
 ણસ આજ કર્તવ્ય છે કે:-

ઉદ્યમ અપર મુદ્ધી અતુ મંકે, પામી પ્રભુ પૂરમાં ન પૂરાડે;
 ઉરે વસ્થા થીહરિ દદ દ્યાઉં, કદા કૃતાર્થ થાઉં એ વાકું.

૧. તેં તો પિતાજીની ઇચ્છાની વાત છે; અને પિતાજી
વધી માતાની રહેમાં તણાઈ ગયા છે. પોતાની સાવધી
તા અઘટિત કહે તો પણ તેને શાંતિથી સ્વીકારી લેનાર
મયંદ્ર કંઈ ઠેર ઠેર હોય છે ? જ્યારે આખા નગરે માન્યું
શ્રીરામચંદ્ર રાજ્યાભિષેક સારૂ સુમંત્ર સાથે દરબારમાં
જાવી પહોંચ્યા છે અને તે માટે ધામધૂમ ચાલી રહી છે,
જ્યારે હથરથ રાજાની સમીપમાંજ રહેલી કૈકેયીએ કહ્યું કે:-
જાય ભરત અભિષેક, જાય વન રામ ચતુર્દશ વર્ષ પ્રભાતે;
‘માયું’ ને આપ્યું પોતે, દેવ સાક્ષીથી આ ગર્હ રાતે.
જાજ વાજી ધન-ધાન્ય સમૃદ્ધિ ભરતકાજ રહેવા થો જ્યારે;
કંઈક વનમાં જઠા ચીર ધરી જાઓ, મુપુત્ર ગણાઓ ત્યારે.
પોતે મુણી નિજ ઘાત સમી પણ, ચિત્ત ગમી રઘુનાથને ભારી;
કંઈ જરી ન ધરી ભયથી ન ડરી ચિત્તમાં, ઉચર્યા દૃઢ ધારી.
જાઉં વને હું પ્રસન્ન મને ધરી ચીર જઠા પિતૃનો વર પાળી;
રાજ્ય ધરી નિજ પ્રાણ થકી, પિતૃ સેવગણું ચિત્તમાં વધુ બહાલી.

[પિતા તો બિચારા એ ચાહતાજ ન હતા, પણ માતા-
ની રહેમાં તણાઈ ગયા હતા.]

તાત ભલે પણ આપ કહો કહી, તો પણ હું છઉં બાતને સંધુ;
નાર તણું ઘરબાર તણું, તમ કારણ તોએ ચિત્તે હું આનંદ.
માતૃલમાં હૃત મોકલીને, પ્રિય બાતને સત્વર માત તેડાવો;
કંઈક ધોર અરણ્ય વિષે વિચરું, છઉં હાલજ બહેમ ન લાવો.

જગતમાં તે વાત સારી કહેવાઈ કે ખરાબ કહેવાઈ,
પણ પોતાની માતાના મનોરથ પૂર્ણ કરવાને જે તત્પર બન્યા
તે શ્રીરામચંદ્રજી સાક્ષાત્ જગતસ્વામી પરમેશ્વર હતા. આ
વાતને સ્મરણમાં લાવી શ્રીમદ્ભાગવતમાં જનકરાજ પ્રત્યે
યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ કહે છે:-

ત્યક્ત્વા સુદુસ્ત્યજસુરોપ્સિતરાજ્યલક્ષ્મીં ।

ધર્મિષ્ઠ આર્યવચસાં યદગાદરણ્યમ્ ॥

માયામૃગં દયિતયોપ્સિતમન્વધાવત્ ।

વેદે મહાપુરુષ તે ચરણારવિદમ્ ॥

‘અત્યંત દુસ્ત્યજ અને દેવોએ પણ ઇચ્છેલી રાજ્ય-

વાત સાચી, પણ તેથી શું ? તારી માતા તરફ તારે જો
નું છે. જો—

અભાગીના મૃત છે, એ વાત બૂલી જ માં રે,
સભાગીના મૃત જેવું મૃખ ગિત મ્હા માં રે.

સાફ જોઈને મન તો ચીને થાય, રાજ્યાસને જે
તારે સુવરાજ થવું છે કેમ ? પરંતુ—

પદવી આ માટી પણ આશા તારી ખોટી રે,
પાક્યો નહિ શાને મારા પેટમાં છું લોટી રે.

આ માટે હવે આ જન્મમાં શું બની શકે ? આ
તો કામ આવેજ નહિ. કારણકે તે તો પ્રારબ્ધ કરી ચૂકે
છે—પૂર્વજન્મનાં ફળરૂપે પ્રાપ્ત થઈ ચૂક્યો છે; તેથી હવે
માત્ર એટલુંજ થઈ શકે કે આવતા જન્મ માટે આ રૂઢ
પ્રયત્ન કરવો. આ દેહ કંઈલાં કર્મનાં ફળ તરીકે આવ
જન્મ જો સભાગીનીના પેટે લઈ શકાય તોજ તારી
ધન્યા સફળ થઈ શકે, પણ તે માટે તારે શું કરવું જોઈએ
તે સાંભળો:—

હજી હરિ ભજી કરી જનમ પેટ મ્હારે રે,
તો છું પામે રાજ્યાસનરૂપ ભાગ્ય ભારે રે.

પણ તે તો જ્યારે બને ત્યારે ખરું. હાલ તો તારા
તારા મનોરથ પૂર્ણ કરવા અશક્ય છે. અભાગી તરીકે
જન્મ તે તેમાં મહાન વિઘ્ન તરીકે આઠા ઉભો છે. તારી
રીતે મુવલની કામના પૂર્ણ થવામાં સુરેચ્છિ વચ્ચે વિઘ્ન
થઈ પડી; અને તે કામના પૂર્ણ ન થઈ એટલે તો શું
શું થાય ? નિયમ આવો છે કે ‘સંગાત્ સંજાયતે કામ’
સંગથી કામના ઉત્પન્ન થાય છે’ અને તે કામના પૂર્ણ
થાય તો ‘કામાત્ ક્રોધોઽમિજાયતે’ તુરતજ એ કામના
દારાજ ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે. આ નિયમ પ્રમાણે મુવલ
પણ કામના પૂર્ણ ન થતાં ક્રોધ થઈ આવ્યો; પણ તેમાં
જેવું કે હાલ તે ક્રોધને વશ થવામાં કંઈ ફળ નથી. માં
જે કામના છે તેને પૂર્ણ કરવા માટે મારી પાસે કંઈ ઉપ

તે તો પિતાજીને કહેવામાં આવે છે. આજે
 બી માતાની સ્થિતિ જોઈને કહેવામાં આવે છે. આજે
 ૧. અષ્ટિત કહે છે. આજે કહેવામાં આવે છે. આજે
 ચંદ્ર કહે છે. આજે કહેવામાં આવે છે. આજે
 શ્રીરામચંદ્ર સાથે જોઈને કહેવામાં આવે છે. આજે
 બી પદોંચા છે. આજે કહેવામાં આવે છે. આજે
 ૨. દશરથ સાથે જોઈને કહેવામાં આવે છે. આજે
 ૩. ભરત સાથે જોઈને કહેવામાં આવે છે. આજે
 ૪. માયુ' ને સાથે જોઈને કહેવામાં આવે છે. આજે
 ૫. વાલ્યુ' ને સાથે જોઈને કહેવામાં આવે છે. આજે
 ૬. વનમાં જતા શ્રી રામ સાથે જોઈને કહેવામાં આવે છે. આજે
 ૭. માતૃભૂમિ નિજ ઘાત શ્રી રામ સાથે જોઈને કહેવામાં આવે છે. આજે
 ૮. જરી ન ધરી ભયથી ન દરી શ્રી રામ સાથે જોઈને કહેવામાં આવે છે. આજે
 ૯. જઈ વને હું પ્રસન્ન મને ધરી શ્રી રામ સાથે જોઈને કહેવામાં આવે છે. આજે
 ૧૦. રાજ્ય થકી નિજ પ્રાણ થકી, પિતૃ મેવ લલું શ્રી રામ સાથે જોઈને કહેવામાં આવે છે. આજે

[પિતા તો બિચારા એ આહવાન ન કરે, તો, કહેવામાં
 ની સ્થિતિમાં તણાઈ ગયા હતા.]

તાત ભલે પણ આપ કહો કહી, તો પણ હું કદી જોઈને કહેવામાં આવે છે. આજે
 નારે તણું ધરવારે તણું, તમ કારણ તોગે બિને કહેવામાં આવે છે. આજે
 માતૃભૂમિમાં હૃત મોકલીને, પ્રિય ભાતને સત્વર માતૃભૂમિમાં કહેવામાં આવે છે. આજે
 કંઈ ધાર અરણ્ય વિષે વિચરું, છઉં હાલજ એકમ ન કહેવામાં આવે છે. આજે
 જગતમાં તે વાત સારી કહેવાઈ છે અગાળ કહેવામાં આવે છે. આજે
 પણ પોતાની માતાના મનોરથ પૂર્ણ કરવાને જે તરફ જોઈને કહેવામાં આવે છે. આજે
 તે શ્રીરામચંદ્ર સાક્ષાત જગતસ્વામી પરમેશ્વર કહેવામાં આવે છે. આજે
 વાતને સ્મરણમાં લાવી શ્રીમદ્ભાગવતમાં જગતસ્વામી કહેવામાં આવે છે. આજે
 યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ કહે છે:—

ત્યક્ત્યા મુદુસ્ત્યજસુરેષ્ઠિતરાજ્યલક્ષ્મી ।

ધર્મિષ્ઠ આર્યવંશસા યદગાદ્રણ્યમ્ ॥

માયામૃગં

ચંદે મહાપુરુષ

આત્મા

આજે પણ કહેવામાં આવે છે. આજે

હાનિને: નાનકડીને ને ખર્ચિય બચાવન, પિતા-દાસ્ય
 નવનવી ગરજમાં ગયા: અને ત્યાં પોતાની પ્રિય પત્ની
 દંડેલા માયામગની પાછળ દોડી ગયા હતા, હે મહા
 પુરુષ ! તે આપના ગરજમગને હું વંદન કરું છું ! આ
 પિતૃમકન શીરામગની એવામાં સદા જોડાઈ રહેતું તે
 યોગ્ય નથી ? ને તેમની એવામાં જો જોડાઈ રહીએ તો તેમની
 પ્રાપ્તિ શું ફલિત છે ? નહિજ. માટેજ:—

ઉરે વસ્યા શ્રીહરિ દસ બાઉં, કદા કૃતાર્થ થાઉં એ ચાહું.

પ્રુવજી પણ મહાન ભક્ત યવાની યોગ્યતાવાળા હો
 હતાજ. તેમણે એક પણ શબ્દ માતાની રહામે તેમણે ઉચ્ચાર્ય
 નહિ; જો કે પોતાની કામના પૂર્ણ નહિ થવાથી તેમને કો
 તો આભ્યોજ હતો. તે કોય કેવો હતો ? ‘દુષ્ટદુષ્ટો યથાર્થ:’
 જેમ સર્પને લાકડીથી માર્યો હોય ને જેવો તે ખીચક
 જાય છે તેજ પ્રમાણે પ્રુવજી પીજવાઈ ગયા. તેમણે એ
 કે, જેશ્વર્યમદમત્ત । એશ્વર્યના મહથી છકી ગયેલો મનુષ્ય
 ગમે તેમ બકવાદ કરી નાળે છે, પણ પછીથી—

છરા તણે છેડ ઉપાય સૂઝે, કુવાક્યનો ધાવ કદી ન રહે.

આવાં હુલ વાક્યો, સાંભળનારના હૃદયમાં એવાં ઉગ્મ
 ઉતરી જાય છે, જેનું પરિણામ તેવાં વાક્ય ઉચ્ચારનારને
 જે સ્વરૂપમાં અનુભવવું પડે છે—તે વિશે કવિ ખરૂં જ કહે છે:—
 સુવાક્યથી સ્નેહ સદૈવ લાધે, કુવાક્યથી કલેશ હંમેશા ભાડે.

સુરુચિનાં કુવાક્યો તેને પોતાને પશ્ચાત્તાપ કરાવતા
 કેવી રીતે થયાં હતાં ? અને તે કેવા રૂપમાં ? તે આમ
 જણાયે; પણ એટલું તો ખરૂં જ છે કે જેમ તેમ ભગવાં
 નાખનારો એશ્વર્યનો મહ મહાદુઃખદાયી નીવડે છે. આવા
 કારણથી શ્રીહરિના ભક્તો એશ્વર્યને ઇચ્છતાજ નથી. અહીં
 પ્રુવજીએ સુરુચિનાં વાક્ય સાંભળી શું કહ્યું ? તે હવે જોઈએ—

દોહરા

બાળનાર એ નારની, વાણી સખતાં બાળ;

કાળ ચઢાવી નીકળ્યો, સભા થકી તત્કાળ.
સાપ સમો કુંદાડતો, દુઃખે કાડતો ચિત્ત;
મા પાસે આઁયો સ્મરી, માની રીત વિપરીત.

રાગ-માઢ

પૂછે ધ્રુવને માઢી, બોળે બેસાઢી કોખો કેમ લાલ;
કહે કોખો કેમ લાલ? દીસે નેત્રો કેમ લાલ. ટક.
સાપ સમા શિઢ મારે કુંદાઢા, નેત્રે ભરે કેમ નીર;
કરકે અધર થયું મુખ રાત્રી, શાને તારું વીર? પૂછ૦
કોણે તવ અપમાન કર્યું, કહ્યું કહ્યું કોખી કહેણ;
તાત તારા નૃપ જાણે છતાં, તને કોણ થયું દુઃખ દેન. પૂછ૦

રાગ વલ્લભારાનો

અંતરનો ઉભરો કાઢી ધ્રુવ બોલ્યા સાંભળ માઢી;
હું ગયો સભામાં ન્યારે, અપમાન થયું તવ ભારે રે;
છે એજ વેદના ઘાટી, ધ્રુવ૦
હોંસે ગયો પિંડની પાસે, બોળે બેસવાની આશે રે;
થઈ મુરુચિ ત્યારે આઢી. ધ્રુવ૦
કર પકડી રોઢી દીધા મુજને, અભાગીઓ દીધા એ;
હુઠાંગી તને કહી કહાઢી. ધ્રુવ૦
મુજ તાતે વધા ન લેશે, હું તપું છઉં એ ક્ષેશે રે;
તુઝકાર્યો જનો અગાઢી. ધ્રુવ૦
ગીતિ

મુખી વિગતથી વાળી, માત મુનીતિ દુઃખમાં લેવાળી;
પણ મદ ધીરજ આળી, ઉચરી શાળી જરી ન ગભરાળી.
ભગવાન હતાનેયે ચકુરાળ પ્રત્યે કહ્યું છે કે, મેં જ
જગતમાં યોવીસ મુરુઓ કર્યા છે. એક દવિએ પણ
પ્રમાણે કહ્યું છે:—

સારળી થાયાં રાખીને દાઢી નાખે
મુપકં સારજ સંમહ, પરનો ને અનહ,
ગીતિ

લપ રાખે હલે પ્રારો, નેજ મિત્ર રે
લપ મુખ વરા વખાણે, નેજ રે
માતા મુનીતિએ મુપકં રે

સાખી

સાચું વદી ગુરુચિ ભાગ્ય ગુણ પુણ્ય કર્મથી થાઉં,
ઉત્તમસમ ઉત્તમ ભાગી ઉત્તમ કૃતિ વિદ્ય ન થાઉં.
હીણ પુણ્યમય તેથી પ્રકટયો હીણભાગીને પે,
ઉત્તમ પ્રકટયો સભાગીણી ઉર ઉત્તમ કૃતિને પે.
નથી દોષ ધરવાનું કારણ ઉરે વિચારો સાચું,
નથી રોષ ધરવાનું કારણ સ્વભાગ્ય ધારો પાણું.
પૂર્વ કર્મસમ ભાઈ જનો મારો તારો જનમારો,
હામ હોય તો હજી હરિભજ છે સારોજ ધારો.

પૂર્વ કર્મનાં જહાનાં કાઢીને લોકો ખાચતા રહે છે
નવાં કર્મો કરવાની તેમને કોણે મનાઈ કરી છે ? પૂર્વ
જન્મમાં (અશુભ) કર્મો કર્યાં છે તેથી આવું (અશુભ) પામી
છીએ તો આ જન્મમાં એથી જુદાં (શુભ) કર્મો કરીને
આથી જુદું (શુભફળ) કેમ પ્રાપ્ત ન કરી શકાય ? ‘જન્મે
ગિનં પુરુષસિંહસુપૈતિ લક્ષ્મીઃ । પુરુષોમાં સિંહસરખા હોય
પુરુષને લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે.’ આમ કર્મ કરવાથી જ મોક્ષ
નાના થઈ શકાય છે. પૂર્વનાં કર્મ, આ જન્મમાં મુજી
થવા માટે જો પૂરતાં ન હોય તો આ દેહે પણ નવાં કર્મ
કરીને ઇચ્છિત સુખ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. આ વિષે
પોતાનાજ કુળના દાખલાઓ આપી સુનીતિ મુવજીને ઉત્કા-
હ આપે છે:- તમારા દાદાનો દાખલો લો ને ? તેમણે જે
કર્મ કર્યું તેજ તમારે કરવું યોગ્ય છે; અને તે કર્મ બીજું
કોઈ પણ નહિ, જેમાં કોઈ ભતનું વિધન નહતું નથી તે
બહિષ્કર્મ કર્મજ સર્વથા સફળ છે. આ વિષે ભગવદ્
કથક કહે છે:- ‘અમોષા મગવદ્ગત્તિર્નેતરેતિ મતિર્મમ । ભગ-
વાનની બહિષ્કૃતિ તે સર્વથા અમોષ-સફળ કર્મ છે; બાકીનાં
સર્વે સફળ નથી, એમ હું માનું છું.’ આ કથકવચન પ્ર-
માણે સુનીતિ મુવ પ્રત્યે કહે છે:-

यस्तांश्चिदर्थं पश्चिदर्थं विस्रविभावनायात्तगुणाभियतेः ।

ને તે પાશ્વેષ્ય પદં ત્રિતાન્મશ્ચસનામિંદન્ ॥

મનુષ્યો મગવાન ત્રિતામદો યમેકમત્યા પુરુષશ્ચિન્મેતે ।

દ્વિઘાઙમિપેદે દુરવાપમન્યતો મૌમં સુસં દિવ્યમધાપવર્ગ્યમ્ ॥
તમેવ વત્સાશ્રય મૃત્યવત્સલં મુમુક્ષુભિર્મૃગ્યપદાન્નપદ્મતિમ્ ।
અનન્યભાવે નિજધર્મભાવિતે મનસ્યવસ્થાપ્ય મજસ્ય પૂરુષમ્ ॥
નાન્યં તતઃ પદ્મપલાક્ષલોચનાદુઃખચ્છિદં તે મૃગયામિ કંચન ।
યો મૃજ્યતે હસ્તગૃહીતપદ્મયા શ્રિયેતરૈરન્ગ વિમૃગ્યમાણયા ॥

જગતના રક્ષણ માટે જેમણે સત્વગુણના આશ્રયવાળું શરીર સ્વીકાર્યું છે એવા શ્રી પરમાત્માના ચરણકમળને સેવીને પ્રદક્ષિણે, પરમેષ્ઠિના પદને પાગ્યા છે કે જે પદ મનને તથા વાયુને જિતનારા યોગીઓને પણ વંદન કરવા યોગ્ય છે. વળી હે મુવ ! તમારા દાદા ભગવાન મનુષ્યે પણ સર્વોન્નતર્થામી દક્ષિણે પુષ્કળ દક્ષિણાઓવાળા યજ્ઞો કરીને જે ભગવાનનું પૂજન કર્યું હતું અને તે દ્વારા બીજા સાધનોથી હલકા એવાં પૃથ્વીનાં સુખ તથા મોક્ષનાં સુખ સંપાદન કર્યાં હતાં, તેજ પરમેશ્વરનો હે વત્સ ! તું આશ્રય કર. તે ભગવાન ભક્તવત્સલ છે અને મુમુક્ષુ મનુષ્યોએ તેમના ચરણકમળનો માર્ગ શોધવો યોગ્ય છે. તું તારા સ્વધર્મથી શુદ્ધ કરેલા અને એકાંત ભાવવાળા મનમાં તે પરમેશ્વરને સ્થાપીને તેમનું ભજન કર. ઓ પુત્ર ! (હું વિચારું છું તો) કમળની પાંખડીઓ સમાન નેત્રવાળા તે ભગવાન વિના બીજા કોઈને પણ તારા દુઃખનો નાશ કરે તેવો હું જોતી નથી; તે ભગવાનને પ્રદક્ષિણે દેવોથી પણ શોધાતી લક્ષ્મી-દેવી, હાથમાં (દીવાની પેઠે) કમળને ગ્રહણ કરી શોધ્યા કરે છે. આ રીતે જેમ સુનીતિએ ભગવાનનું ભજન કરવા માટે મુવણને ઉપદેશ કર્યો છે તેજ પ્રમાણે અમે અહીં તેજ આશય જણાવીએ છીએ કે:—

ઉરે વસ્યા શ્રીહરિ દંઠ ધ્યાઉં દંઠા કૃતાર્થ થાઉં એ વ્યાહું.

ખરેખર સત્ય છે કે જેમને લક્ષ્મીદેવી સ્વયં શોધ્યા કરે છે તે રાણવલ્લભ્યન ભગવાન વિના બીજા કોઈનું પણ શરણ નિરર્થક છે. અને તેથીજ—

ઉપમ અવર મૂઠી અનુ મંકં, પામી પ્રણૂ પૂરમાં ન પૂરાઉં.

હારજી કે આપને કંઈ રાજ લેવા માગવા નથી:—
 રહું નથી કંઈ નવું બાકી રે, જગત જોઈ મહી મોટી રાનું
 આખર ગયો ઘાકી રે, રહું નથી કંઈ નવું બાકી રે.
 તાકડાના તાડું છે, પણ મુવે તો હજી તેને આખ્યાન
 હતા, તેથી:—

‘જેસી ચતુર નાર’ એ રામ

માની માની વાણ, મુવજી મુજળ, ઉચર્યા ઝાં જોડી પ્રાણ
 મા! જૂઠા મારી મં બારી પીછાણી.
 ન રહી ઘાઝ, સમજ્યો હું આજ, લલે પામે જ્ઞાત તાતવું રાજ
 નહિ હંધું એવું ધર્યા ઉર આણી.
 પાક્યો તારે ઉદર, નથી તેની ફિકર, લોકમં મારું છું ધીરજ ધર
 છે હજી સમય છું સિદ્ધ ગણરાણી.
 સેવું શ્રીકંથ, ઠરું ભાગ્યવંત પામું પિતૃથી પણ પદ મહંત
 નિશ્ચિંત રહે પ્રિય મા તુજ સાણી.

આ રીતે જેઓ શત્રુને પણ મિત્ર ગણે, શત્રુઓના
 પણ જેઓ આમ અદેશા બને ને ઉત્સાહપૂર્વક ઉદય કર્યા
 આ રીતે જેઓ તત્પર બને તેઓ શ્રીહરિની ભક્તિ કર્યા
 અધિકારી છે; પણ તેથી વિરુદ્ધ વર્તન રાખ્યા છતાં હરિ-
 ભક્તમાં જેઓ ખપવા ઇચ્છે છે તેઓ તો કેવી રીતે કૃતાક-
 થઈ શકે? માટેજ એક કવિએ ગાયું છે:—

રામભજન સખ કો કરે, ઠગ ઠાકોર ઓર ચોર;
 મુવ પ્રહસાદ તરી ગયે સો કરના કષ્ટ ઓર.

આ મુવચરિત્રમાં જોવાનું આવે છે કે, ઠાઈ પણ સારી
 નરતી વ્યક્તિનો સંગ કેવી અસર ઉપજાવે છે? સંગનો
 પ્રભાવ કેવો છે? પોતાની સાવકી માતાના એકજ હાથના
 હાથ સંગથી મુવને કામ-ક્રોધ ઉત્પન્ન થયા; ત્યારે પોતાની
 સગી માતાના ઉત્તમ સંગથી ઉત્સાહ ને સંતોષનો જન્મ
 ભવ થયો. ખરેખર ‘સત્સંગઃ શેવધર્મિર્નૂણમ્’—સત્સંગ એજ
 સાચો ખબનો છે. એક કવિએ માતાને ઉદેશી આ પ્રમા-
 ને કહ્યું છે:—

જનની જન્મ તો હરિ ભાજ, કાં તતા કાં મુર.

માં આવી શકે છે, એમ નારદ ધ્રુવને જણાવવા માગે છે. એને પોતાની માતા તરફથી હરિભજન કરવાના ઉપ-
દ્યુત શ્રવણ પ્રાપ્ત થયું ને તે પછી વધુ શ્રવણ તથા મનન
રહી તરફથી પ્રાપ્ત થયું. એટલે તુરતજ ધ્રુવજી નિદિ-
યાસન કરવા નીકળી પડ્યા. પ્રથમ પોતાની અપર માતા
રફથી હરિભજન માટે કટાક્ષમાં ઇશારો મળ્યો ને તેજ
પોતાને પોતાની સગી માતા તરફથી સ્પષ્ટ શબ્દોમાં પ્રેમપૂર્વક
જોજન મળ્યું, જેથી માતા સુનીતિના કહેવા પ્રમાણે
ત્વર પ્રયાસ શરૂ કર્યો કે તેજ અરસામાં નારદજીનો સમા-
ગમ થયો. જેમ તુલસીદાસને 'ભૂતન સે' હનુવા મીલે
હનુમાન સે રામ' એમ શ્રીરામચંદ્રજીનાં પ્રત્યક્ દર્શન થયાં
હતાં. આ રીતે જ્યારે કોઈ હરિભક્તનો ભોટો થઈ જાય ને
તેમનું કહેવું બરાબર લક્ષ્યમાં ઉતરે ત્યારે સમજવું કે 'હવે
શ્રીહરિનાં પ્રત્યક્ દર્શન સમીપમાંજ છે. જેમ વિલીખણ-
જીને લોકમાં હનુમાનજી મળ્યા ત્યારે તે બોલી ઉઠ્યા કે:—

અખ મોહો ભયા ભરોંસ હનુમંતા;
બીજ હરિકૃપા મીલહી નહિ સંતા.

વિલીખણજીના આ કથન પ્રમાણે ધ્રુવજીને પણ
નારદજીના સમાગમથી પૂર્ણ ખાત્રી થઈ હતી અને તેથી
તેમણે પણ માન્યું હતું કે, મારા સંભોગો સારા છે માટે
હું તો હવે—

ઉરે વસ્યા શ્રીહરિદઢ ધ્યાઈ, કદાકૃતાર્થ થાઈ એ આહું;
બસ, આજ લગની ધ્રુવજીને લાગી હતી, તેથી:—

આખી

ઉત્તમ વિગતે કરવું શું તે ઉચ્ચાર્યા નારદ પ્રીતે,
તપમાં નિયમ પાળવા શા સેવન કરવું સી રીતે;
મંત્ર અર્થ ને ધ્યાનવિધિ કહી થાય કેમ સ્થિર ચિત્તે,
તે સવળું સમજીને સેવક સોંડ્યો સાચી પ્રીતે.

ધ્રુવ એ સુપાત્ર શિષ્ય હતો. તેથી શ્રવણ સાથે મનન
કરવાથી તે, નિદિધ્યાસન યોગ્ય બન્યો, ને સન્માર્ગે

પુનઃ નારદજીએ કહ્યું:—

પરિતુષ્યેત્ તતસ્તાત તાવન્માત્રેણ પુરુષઃ ।

દૈવોપસાદિતં યાવદ્ વીક્ષ્યેશ્વરમર્તિં બુધઃ ॥

બાપુ (ધ્રુવ) ! ઈશ્વરની અનુકૂલતા વિના ઉદ્ધમો થયતા નથી, માટે કાલ્યાણ પુરુષે જે કંઈ દૈવયોગે પ્રાપ્ત તેટલાથીજ સંતોષ માનવો જોઈએ. અહીં હું પણ કે કહું છું કે:—

ઉદ્ધમ અવર મૂકી અનુભવ, પામી પ્રભુ પૂરમાં ન પુર

પણ ધ્રુવજી તેમ કહેવા હજી તૈયાર નથી; કારણ તેમના હૃદય પર પહેલી છાપ કુસંગની પડી હતી. સત્સંગના પ્રભાવે તેમના હૃદયની ઉમિંઓને અવગે મળતી અટકાવીને સન્માર્ગે જતી કરી હતી, છતાં જો તે ભુ'સાઈ ગઈ ન હતી અને ભુ'સાય તેમ હતી પણ ના કેમકે તેનું મૂળ બીજ પ્રકૃતિમાં હતું—પૂર્વજન્મથી હતું; ક્ષત્રિય શરીર તેમાં પ્રાપ્ત થયું હતું; આ વિષે આ કહેવામાં આવશે. અહીં તો—

ગીતિ

સુગ્ધિ નારકની વાળી, કૃતિ બાળકની જરી ન સેવાળી;
સાચા દડના જાળી, ઉચ્ચાં સંશય વિના વિજા પાળી.

હોહરો

અર્થ મેળવીશ બાળ છું, કીસે ખચીત સમર્થ;
વ્યર્થ ન જશે દુરિભજન, અન્ય ઉપાયો વ્યર્થ.

તન્નાત ગચ્છ મદ્રં તે યમુનાયામ્નટં શુચિ ।

પુન્યં મપૂવનં યત્ર માનિષ્યં નિન્યદા હરેઃ ॥

માટે હે તાન (ધ્રુવ) ! યમુનાના પવિત્ર કિનારા પર અર્ચન કરીને મધુવન આવેતું છે—જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ નિવસે નિવસે છે—ત્યાં તું (તપશ્ચર્યા કરવા માટે) જા, તારું કામ થશે. નહીં, કૃષ્ણને આ પ્રમાણે કહ્યું તેનું કારણ એ છે કે મહેશ્વર કૃષ્ણના દેશ-કર્મ-વિધિ-એ અનિશ્ચય કર્યા છે. આ વસ્તુ કેટલે પેન્થ મુઠના ઉપદેશથી આ

મવમાં આવી શકે છે, એમ નારદ મુવને જણાવવા માગે છે. મુવજીને પોતાની માતા તરફથી હરિભજન કરવાના ઉપ-
દેશનું શ્રવણ પ્રાપ્ત થયું ને તે પછી વધુ શ્રવણ તથા મનન
નારદજી તરફથી પ્રાપ્ત થયું. એટલે તુરતજ મુવજી નિહિ-
ધ્યાસન કરવા નીકળી પડ્યા. પ્રથમ પોતાની અપર માતા
તરફથી હરિભજન માટે કટાક્ષમાં ઇશારો મળ્યો ને તેજ
વાતને પોતાની સગી માતા તરફથી સ્પષ્ટ શબ્દોમાં પ્રેમપૂર્વક
ઉત્તેજન મળ્યું, જેથી માતા સુનીતિના કહેવા પ્રમાણે
સત્વર પ્રયાસ શરૂ કર્યો કે તેજ અરસામાં નારદજીનો સમા-
ગમ થયો. જેમ તુલસીદાસને 'ભૂતન સે' હનુવા મીલે
હનુમાન સે રામ' એમ શ્રીરામચંદ્રજીનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થયાં
હતાં. આ રીતે જ્યારે કોઈ હરિભક્તનો ભોટો થઈ જાય ને
તેમનું કહેવું બરાબર લક્ષ્યમાં ઉતરે ત્યારે સમજવું કે 'હવે
શ્રીહરિનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન સમીપમાંજ છે. જેમ વિલીપણુ-
જીને લંકામાં હનુમાનજી મળ્યા ત્યારે તે બોલી ઉઠ્યા કે:—

અબ્બ મોહે ભયા ભરોંસ હનુમંતા;

બીજુ હરિકૃપા મીલહી નહિ સંતા.

વિલીપણુજીના આ કથન પ્રમાણે મુવજીને પણ
નારદજીના સમાગમથી પૂર્ણ ખાતરી થઈ હતી અને તેથી
તેમણે પણ માન્યું હતું કે, મારા સંભોગો સારા છે માટે
હું તો હવે—

ઉરે વસ્ત્રાશ્રીહરિદઠ ધ્યાઈ, કદા કૃતાર્થ થાઈ એ આહું;
જસ, આજ લગની મુવજીને લાગી હતી, તેથી:—

સાખી

ઉત્તમ વિગતે કરવું શું તે ઉચ્ચાર્યા નારદ પ્રીતે,
તપમાં નિયમ પાળવા શા સેવન કરવું શી રીતે;
મંત્ર અર્થ ને ધ્યાનવિધિ કહી થાય કેમ સ્થિર
તે સઘણું સમજીને સેવક સોંકયા

મુવ એ સુપાત્ર સિધ્ધ હતો. તેથી
કરવાથી તે, નિહિધ્યાસન ચોગ્ય

આલ્યો. હવે જીજી તરફ શું જાયું તે જોઈએ—

ચોપાઈ

કરી લાલને વને વિદાય, આવ્યા નારદ જ્યાં છે રાધ
સામે જઈ નૃપલાલ્યો પાય, પદરાવ્યા મુનિમહાસયમાં
દીઠો નૃપતિ અતિ ઉદાસ, શીઘ્રં મુખ મુકે નિઃશ્વાસ
પૂછ્યું મુનિએ શું છે કથ, નૃપે સઘ સમજાવ્યું સઘ

શાહલ

દેવીએ દુલબો કઠોર વચને તેથી તપીને લોકો,
બહાલો પાંચજ વર્ષનો વન ગયો રીસાઈને એકલો
મેં દીધું નહિ માન લાન મનમાં આવ્યું અરેરે હવે,
ખોયો લાલ અમૃદય મૂઠ થઈને દાઝું છઉં એ રે

લલિત

ધિક્કઠોર મેં નારીને લીધે, લવિષ્ય શું થશે શામ્યું ના
શુભ થઈ શુક્યો રત્ન ને પછી, ઉર હવે તપું તાપથી
ભરકતો હશે ક્યાં ભુખ્યો થઈ, વિલપતો હશે ક્યાં કુખી
તરસ દાઢી એ ઠરી જશે. વન પ્રશુ થકી એ મરી

હોહરે

મુખે વચન ધારા વહી, નયન ધાર વહી નીચ
તય નારદે દયા ધરી દીધી નૃપને ધીર.

સર્વેયો

નથી લાભ હવે નૃપ શાશ્વ કરે કરી ભૂલ તદાન વિચાર
રતિ તોપણ કથ ન રાખ્ય હૃદે સુતને દુષ્ણ એથી ધશે
મતિ એની થઈ પ્રભુને ભજવા કરશે તન રક્ષણ નિ
પતિ આપ મળી અહીં મોકલશે કરી સંસાર એ મહિં ભેદ

જીતિ

મુનિનું વચન પ્રમાણી, લવિષ્ય એમજ ઉરમાં અડે
વાન નૃપે મન માની, વ્યથા કરી કંઈ કમતી મન

લાવણી

મુનિવચન પ્રમાણે દુવ મધુવનમાં આવ્યા;
થઈ મુદિ રનાનથી પ્યાન ધરે ઝડ દાવ્યા;
મને મન મુદિ થનાં ઉરન હોડે લાગી,

ભય ભૂખ વપા ઉંઘની પીડા ગર્હ આધી.

નારદજીએ મન, વચન ને કાયાથી હરિસેવન કરવા
હતું તેમાં પ્રથમ કાયાથી હરિસેવન કરવાનું હતું તે
ટે પવિત્ર પ્રદેશ મધુવન હતું; વળી તેમાં પણ વિશેષ
પ્રશુદ્ધિ થવા માટે યજુનાતટ સમીપમાંજ હતું. ત્યાં
નાદિ કરવાથી વિશેષ કાયશુદ્ધિ થતીજ હતી; ને તેથી
જુ વિશેષ શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તે માટે નારદજીએ મંત્ર
પ્રયોગ હતો. ‘મંત્ર’ એટલે જે વાક્ય અથવા પદ મનન
નારને તારી શકે છે. આવા મંત્રથી વાચિક સેવા થઈ
કે છે. હવે જે માનસિક સેવા છે તે કંઈ એકદમ ણની
કતી નથી; મનોજય થાય ત્યાંસુધી ખાવું-પીવું પણ
હોય. આ ખાન-પાનાદિ ક્રિયા જો કેવળ પોતાનેજ ઉદ્દે-
શને પોતા માટેજ કરવામાં આવે તો ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના
અનુ પ્રમાણે-‘તે ત્વયં મુંજતે પાપા ચે પચંત્યાત્મકારણાત્ ।
’ પાપીઓ કેવળ પોતાને માટેજ રાંધે છે તેઓ પાપ
કાય છે.’ પણ ‘યમ્નસિષ્ટાશિનઃ સંતો મુચ્યંતે સર્વકલિવૃધેઃ ।
’ અર્થે અવશ્ય રહેલું-એટલે ભગવાનનું યજન-પૂજન કરી
પ્રસાદીનો આહાર કરનારા પુરુષો સર્વ પાપથી મુક્ત થાય
કે.’ આમ સર્વ વસ્તુ ઇશ્વરાર્પણ કરીને પ્રસાદીરૂપે તે વસ્તુનો
ઉપયોગ કરનારા ભક્તોનું શરીર જો કે પોપાય છે, પણ તે
તો ગૌણ તરીકે-પેટામાંજ ગણાય છે-અર્થાત્ જો શરીર-
પુષ્ટિનો ઉપયોગ પણ ધ્યાન કરવામાંજ હોવો જોઈએ. આ
રીતે મન-વચન-કાયાથી ત્રણ ગણું હરિસેવન જો કરવામાં
આવે તો નારદજી કહે છે:—

एवं कायेन मनसा वचसा च मनोगतम् ।

परिचर्पमाणो भगवान् भक्तिमत्परिचर्यया ॥

पुंसाममायिनां सम्यग् भजतां भाववर्धनः ।

श्रेयो दिशत्यभिमतं यद्धर्मादिषु देहिनाम् ॥

‘જો પ્રમાણે પોતાના મનના (જેવા ૬૬) ભાવ હોય તે
પ્રમાણે શરીરથી (જળ વગેરેથી), મનથી (ધ્યાન વગેરેથી)

અને વગનગી (જળ વગેરેથી) બહિષ્કૃત સેવાવડે સેવન
 ભગવાન, નિષ્કપટ ભજન કરતા પુરુષોના ભાવને વધારત
 થઈ ધર્મોપદેશ-એ પુરુષાયોગથી મનુષ્યોને જે હંટ હે
 તે આપે છે' અને તેથીજ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ત્રણ રહે
 પ્રયાસ કરવાથી આપણે પણ 'ઉરે વસ્યા શ્રીહરિ દાસ',
 હૃદય કૃતાથ' યાઉં એ ચાહું' આ રીતે કૃતાથ' થવાની ચાહ
 કરવી જોઈએ; જો કે મુશ્કેલી કૃતાથ'તા પ્રાપ્ત કરવાની ચાહ
 જુદા પ્રકારની હતી અને તેથીજ નારદજી તેમને સ્પષ્ટ થઈને
 જણાવી દે છે કે, જો તું આટલું બધું કરે છે તો શા માટે તો
 વંત ક્ષણ માગી લે છે? કેમકે—

વિરક્ત્યેન્દ્રિયરત્તાં મક્તિયોગેન ભૂયસા ।

તં નિરંતરમાત્રેન મજેતાદ્વા વિમુક્તયે ॥

‘ઇન્દ્રિયજન્ય આનંદમાં વૈરાગ્ય પામેલા મનુષ્યે, જો
 તે મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે પુષ્કળ ભક્તિયોગથી અને અસરકારક
 ભાવથી તે-ભગવાનનું ભજન કરવું જોઈએ.’ આ વચ્ચે
 શાસ્ત્રદ્વારા શ્રવણ કરી અમે અહીં કહી સંભળ
 છીએ કે:—

ઉદ્યમ અવર મુકી અત્યંત મંક, પામી પ્રભુ પૂરમાં ન પૂર
 નારદજીનું પૂર્વોક્ત વચન જો કે પરમ પ્રમાણમાં
 છતાં તેને આચરણમાં મૂકનારા નિષ્કામ ભક્તો કે
 મળી શકે છે. મુશ્કેલીની તે વેળાની સ્થિતિ સકામ ભક્તો
 કેની હતી, અને સકામ ભક્ત પણ ભક્તિયોગથી જો
 થાય છે, તો અનાયાસે આ વસ્તુ સિદ્ધ થાય છે કે, ‘નિષ્કામ
 ભક્ત તો અવશ્ય કૃતાથ' થાયજ છે.’ જો કે નિષ્કામ
 થવાનાં ઉપદેશ-વચનની અસર તે વેળા મુશ્કેલીના મન
 નજ થઈ, તોપણ સકામ ભક્ત તરીકે પ્રભુ-ભક્તિ કરવા કે
 તે વેળા તૈયારજ હતા, તેથી નારદજીના ગયા પછી
 ઉત્તરોત્તર અધિકાધિક હરિસેવન કરવા માંડ્યું; જેના
 વધી સુષા, તૃષા, નિદ્રા-વગેરે બાદ્ય ઇન્દ્રિયોના વિવરે
 મુશ્કેલી વિજય મેળવતા ગયા; ને કાયા તથા વાચાની

તેમની પ્રતિદિન ઝોઘી ચતી ચાલી; માત્ર માનસિક
પા-સેવા-શક્તિ વધવા લાગી; અને તે પણ એટલી ઝધી
પધી કે:—

પહેલે માસે ત્રણ ત્રણ દિને છે ફળાહાર લીધો,
બીજે માસે ખટ ખટ દિને પત્રનો ભક્ષ લીધો;
ત્રીજે માસે નવનવ દિને તીર્થ પાને ચલાવ્યું,
ચોથે બારે દિન રાય થતાં વાયુ ખાવા કરાવ્યું.

એમ કરતાં કરતાં મુવજીને સમાધિદશા સિદ્ધ થઈ
ઈ. એ સમાધિસ્થિતિ બાર બાર દિવસ સુધી એક સરખી
હુ રહેવા લાગી; બાર દિવસ પછીજ તેમની શ્વાસોચ્છ્વા-
ની ક્રિયા ચાલતી હતી-એટલે પછી તો કાયિક-વાચિક
યાપાર અને મૂર્તિ તથા મંત્રની સેવાનો બાહ્ય વ્યાપાર બંધ
હી જવા લાગ્યો; હૃદયમાં અજવાળાં ભાસવા લાગ્યાં; ને
આનંદની અસરથી—

દોહરો

માસ પાંચમે તો હત્યા, જૂખ ખ્યાસ ને શ્વાસ;
એક ચિત્તે આરાધતાં, અંતરમાં આનિવાસ.
અન્નમય તથા પ્રાણમય-બન્ને કોય છૂટી ગયા; કેવળ
મનોમયની સહાયથી વિજ્ઞાનમય બની જઈ આનંદમયનો
અનુભવ તે કરવા લાગ્યા; તેની અસર વિજ્ઞાનમય એવા
પોતાના જીવાત્માને થવા લાગી; દેહમાં છતાં દેહના ધર્મ
વિસરાઈ જવા લાગ્યા. છુધા-તૃપા-નિદ્રા તો પલાયનજ કરી
ગયાં; અને પોતાના જીવાત્માનો પ્રભાવ એટલો ઝધો વધી
ગયો કે તેની અસર દેહમાં જણાવા લાગી. તેમણે શરીર
મહાપ્રતાપી બની ગયું. પછી તો—

ભુજંગ છંદ

ભાધે રક્ષા પાદઅંગુષ્ઠ ટેકે કચ્છા ના જરી સ્થિર સાચીજ ટેકે;
ગી જૂમિ તેજિનાપાદ ભારે સુરો તેજથી બહીગયા ચિત્તભારે.

પરમાત્માના સંગ, સહવાસ ને સામીખ્યથી પરમાત્મા-
નીજ શક્તિઓ મુવજીમાં આવવા લાગી. જેમ કાષ્ઠમાં અગ્નિના
પ્રાકટ્યથી અગ્નિનાજ શુભો ભાસે છે ને છેવટે આપ્ત કાષ્ઠ

અગ્નિસ્વરૂપજ બની રહે છે તેમ, ધ્રુવજીના સંબંધમાં પણ તેવુંજ બન્યું; અને તેથી:—

હરિગીત

જ્યાં ફરવે પદ બાળ કે તત્કાળ તે ભણી બૂંદમે,
અચળો ચળે બળભળે સાગર એક બાળકને મે.
પછી તો બાળક ધ્રુવના મનમાં 'હું ધ્રુવ છું' કે
રહુંજ નહિ; માત્ર ધ્યેયનું ધ્યાન કરતાં ધ્યેય સાધેલીને
તાનોજ અનુભવ થવા લાગ્યો. પ્રભુ અને પોતાનો અનુભવ
બંનેનું ઐક્ય થઈ ગયું ને 'તત્ ત્વમસિ' એ વૈદિક મંત્ર
વાક્યનો સત્ય અનુભવ થવા લાગ્યો, આ વાક્યનો દૃઢ
અનુભવ ત્યારેજ થાય છે કે જ્યારે 'હુંપણુ' છૂટે છે એ
તુંપણુ તે પણ સાથે એક થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે
જીનો શરીરી-આત્મા, ઈશ્વર સ્વરૂપ બની ગયો ને
અરણિકાદનું મથન કરતાં અગ્નિનું પ્રાકટ્ય થઈ જાય છે.
ધ્રુવજીને પણ સદ્ગુરુના પ્રતાપથી અને પવિત્ર દેશક-
યોગથી કાયિક, વાચિક તથા માનસિક શુદ્ધિ થતાં
યમાં પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર થવા લાગ્યો; અને આ દ-
ખરીજ પડી કે:—

‘ઉરે વસ્યા શ્રીહરિ’

પછી તો તેમના દેહનો તથા દેહી જીવનો એકોત્ર
પ્રભાવ વધી પડ્યો કે:—

દેવો સર્વ બેળા થયા, ને ઈન્દ્રને વિનનિ કરી;
કેઈએ તપસ્યા આજ લગી, એ બાળ ભેલી નાંતી.
પણ ફરી દેવોને વિચાર આવ્યો કે 'તત્ ત્વમસિ'
આ મહાવાક્યનું અપૂર્ણ જ્ઞાન, ધ્રુવજીને હજી અનુભવ
નહિ થયું હોય અને તેથી શરીરમાં 'હું તે ધ્રુવ છું' કે
તે જાણુનો દગો; માટે તેને છેડી ભેવો ભેંજો, વધ-
ભેંજો ને સાચી ભેવો ભેંજો. આવા વિચારથી—

ગીતિ

વાન્ય ને કૃષ્ણમાં મહામાયાવી મુરોનીજ જન્મ
કેવળ જનિ અમારો, આવ્યા બેથી રીઝવવા નાજ

ઇન્દ્રને રીઝવવા માટે જે આસુરી માયા ઢેવળ નિષ્કળ
પડે છે તે આસુરી માયા જાણનારો વર્ગ દેવોમાં પણ
; તેમનાં નામ ચામા તથા કૂળમાંડા છે. તેમણે તોફાન
રે કયું.

કુહો

અતિકુનીતિવાન કોઈ, બન્યો સુનીતિ માત;
ધરી કુપ્રીતિ દીલ પ્રતિ ઉચર્યો પ્રીતિ સાથ.

શિખરિણી

બની માતા રૂપે, કરી વળી મુખે સાદ સરખો;
વદ્યો પાસે આવી, નવ કોઈ થકી જાય પરખ્યો.
અરેરે આ બહાલા, દુઃખ અતિ ધરે અંગ શીદને;
કરે યત્નો ઠાલા, ફળ ચિત્ત ચણું આધી ન બને.
દીધું મહેલું શાખે, દીલ શીદ ધરું આવું વસમું;
મને નાંખી શાકે, ફર નવ દીસે કોઈ છું સમું.
ઉભો છે શું આવી, દુઃખમહિં મૂકી મા તફડતી;
શકે શું છું કાપી, હઠ તજ મૂકી વાત પડતી.

સાખી

પાંચ વર્ષના લાલ લાઠકા શું બેઠો વન આવી,
રમણું ભણવું સ્વધર્મ મૂકી ક્રિયા કરે શું આવી;
દયા કરી ભર ઉરમાં છું ઉલ્લાસ તુરત આ માની,
નહિ તો પાડીશ પ્રાણ જોઈશ છું લાશ તુરત આ માની.

જે પ્રમાણે પ્રસંગાનુસાર રૂપ, સ્વર તથા કથન કરીને
પ્રવેશ્યાનસાદ કરવા તેમણે બનવું કયું, પણ તે સાંભળ્યુંજ
કાણે? જો કંઈક પણ સાંભળવામાં આવે તો અસર થાય
ને? તેનું કારણ:—

દોહરો

ધ્રુવ હરિરસ ખીન છે, મુખે ન મુર બહુબાદ;
દાઈ કળકળી કરગરી ધાક્યો કરી બહુબાદ.

‘હરિ વરણા મોહરિ હઠ ધ્યાઈ કરા દુલ્હાઈ રાડ’ જે
વાદું જે ચાલના મજબૂત દોષાથી ધ્રુવ દુલ્હાઈ સરેલ છે.
સાતાના હરિશ્ચંદ્રા બીરજતા મોહરિના અનુભવ રૂપ અન

હરસમાં તે નિમગ્ન હો. તેમની વૃત્તિ અનુષ્ઠાન થયેલી હોય
આત્મની મમત જ્ઞાનગરિમ તેનો અનુભવ કરી કરી
આત્માનો સ્વરૂપ પણ અનુભવ જેને થાય છે તેના અંતરમાં
અમરના સ્વીકૃતિ પણ ગીતામાં કહે છે—

યં લક્ષ્યાં વાપરં લાભં મન્યન્તે નાધિકં તત્કાલમ્

મરિમન્ સિયનો ન દુઃસેન મુકુણાપિ વિવાર્યમે

‘જે આત્મજ્ઞાનને સંપાદન કરી મનુષ્ય, જીવો
પણ જાણને તેથી અધિક માનતો નથી અને જે આત્મજ્ઞ
માં સ્થિતિ પામેલા મનુષ્યને ભારેમાં ભારે દુઃખ પશુ રહી
શકતું નથી.’ અર્થાત્ જે આત્માનંદ પ્રાપ્ત કરી પછી કરી
કોઈ પણ આનંદ તેથી અધિક ભાસતો નથી; ક્યાંથી કરી
સાંસારિક હરકોઈ આનંદ જે પોતે અનુભવેલા હોય હોય
તો તેને અતિથય તુચ્છ અને અસ્પષ્ટ જણાય છે; તે
આત્માનંદનો અનુભવ મનુષ્યને એવો તો જીવતાનું
લક્ષીન કરી મૂકે છે કે જેથી મોટામાં મોટા કદ
અભાયમાન કરી શકતાં નથી. આત્માનંદના અર્થ
ની પણ જે આ સ્થિતિ હોય છે તો પછી તેના અનંત અ
ભવની તો વાતજ શી ? તે અનંત અનુભવ કરનારને મર
ના ગડગડાટની, ખભડાટની કે બડબડાટની શી અસર હો
અને તેની જે અસરજ ન થાય તો પછી કેવળ શરીરજ
રૂપીને ભલેને ભોગવ્યા કરે ? કેવળ જડ જણાઈ જાય
આત્માનંદની મજામાં ભંગ શી રીતે કરી શકે ? ને જે
કોઈ પ્રકારે ભંગ કરી શકાય નહિ તો તે વખતેજ કો
યયો છે, એમ શા માટે ન કહી શકાય ? આ આશય
મત્યેક સુરા મનુષ્યે પ્રાર્થવું જોઈએ કે—

હરે વસ્થા શ્રીહરિ દદે વ્યાક્રિં કદા કૃતાર્થં વ્યાક્રિં એ વ્યક્રિં
અર્થ. પેલા દુઃખ દેવોએ તો મુવલ આગળ તેથી
વધુ ગડગડ શરૂ કરી લીધી. જેમકે—

નારાયણ છંદ

વધો ફરીથી જુમ પાડી બાગ હાથ હાથ રે;

અહુ દિશાધી ઘોર રાક્ષસો આ ધાય ધાય રે;
કહું ન માન્યું પુત્ર જો તું લાગી લાહ્ય લાહ્ય રે,
વિનાશ થાય નાશ નાશ ખાય ખાય ખાય રે.

સવૈયો

પ્રકટ્યા દશ દિશ નિશાચર અંગ પ્રચંડ અતિ ભયકારી,
મ કરી કર શસ્ત્ર ધરી ધસતા કરતા તન ધાવજ કારી;
છ રહ્યું વન ને નભ જુ ધમકી રહી તોપણ લાગી નકારી,
વરમાંહિ નિમગ્ન ધ્રુવે નવ આ ધ્રુમધામ જરી ગણકારી.

ગીતિ

પિઆળ થઇને જુક્યા, ગરજ્યો ખનીને સિંહ-કરી-હારે;
ક્યા અંધુવ લોહી, હરી ચિત્ત રત ધ્રુવ કેમ કરી હારે?

૫૬

‘આજે સ્યામ મોહેલીની’ એ રાગ

થાકીને સુરો ગયા, તમામ મન્દ્રની પ્રતિ;
ગર્વ છોડી હાથ જોડી, કીધી પાછી વિનતી. ૨૬,
ખાળ તેજ વધે જાય, આંચ હવે ન સહેવાય;
નવ રહ્યો ઉપાય હારી, કૃતિ ન મતિ કૃતિ થાકીને.

ગીતિ

જે હરિને ઉર ધારે, તેના અરિ મુર મુરપતિ પણ હારે;
અંત તેજ હરિ શરણે, ગયા વધા ત્યાં વિનતિ સુપ્રકારે.

તેમની વિનતિ શ્રીમદ્ભાગવતમાં આ પ્રકારે છે:—

દેવદેવ જગન્નાથ પરેશ પુરુષોત્તમ ।

ધ્રુવસ્ય તપસા તપ્તાસ્ત્વાં વયં શરણં ગતાઃ ॥

‘હે દેવોના દેવ ! હે જગતના નાથ ! હે પરમેશ્વર !

હે પુરુષોત્તમ ! ધ્રુવના તપથી સંતાપ પામેલા અમે આશ્રય
શરણે આવ્યા છીએ.’ દેવોની આ વિનતિ સાંભળીને સ્વર્ગ
હૃદયમાં ખીરાજતા ભગવાન ધીહરિ, તુરતજ ત્યાં પ્રકટ
થયાઃ ધ્યાતા-ધ્યેયનું એકય થયું. દેવોને પણ કંઈક
તેજ સૌમ્ય છતાં આકર્ષક જણાયું. જાણે ‘હિંદે હિંદે
શેષેઃ સત્તાંકઃ પૂર્યંતે યથા ।’ પ્રતિદિન અવશેષ કરતો
યતો અંદ્રમા હોય તેમ ક્ષણે ક્ષણે સૌમ્ય થતો

ને શુંદર તેજઃસમૃદ્ધિ વધતીજ ગાલી; અને જે એજ
જારી રહે તો છેવટ ' પાગી પ્રભુ ન પૂરે પૂરાઈ ' એમ
થઈ જાય; પણ જ્યાં વાચનાઓનું દુર્લભ્ય પૂર પૂર્ણ જુએ
માં વદ્યા કરતું હોય ત્યાં જો દુર્લભ ભાવના ધ્યાની ભર
માય ? કૃપાળુ શ્રીહરિને તો 'દેવોની તથા મુવની-જે
મનાકામના પૂર્ણ' કરવાની હતી; તેથી તુરતજ:-

પદ

‘ હૃદયે સુમનિ મતિ ’ એ રાગ

‘દેવોનું’ દરદ સુખી શ્રીહરિ; આપી આપ દિહારો ખાસે
થયા ગરુડ પર સ્થા
ન કરી વાર, જગદાધાર, આલ્યા હરખ ધરી. દેવો
નાથ કરવા સનાથ, ધરતો ધ્યાન જે મન સાથ,
તે સાક્ષાત્ ભક્તી ભા

આવી પાસે ઉભા ઉચર્યા, માગ માગ મુખ માગ,
ખોલ્યાં ભાગ, આપ્યો ભાગ, અનુરાગ ધરી. દેવો

જે ભગવાન મુવના હૃદયમાં હતા તેજ દેવોની દરિ
પડયા હતા. માત્ર તક્ષવત એટલોજ કે એકરૂપ પૃથ્વી
મુવના ધ્યાન માટેજ પ્રકટેલું; ત્યારે જીભું સ્વરૂપ દેવોનું ફર
ફર કરવા આવિલાંવ પામેલું. જાણે કે દેવોને ‘ તમારું’ ફર
કેટલી ઝડપથી હું ફર કરું છું’ એમ જતાવવા તેજ સ્વરૂપ
ગરુડારૂઢ થઈ પધારે છે; અને મુવ પાસે આવીને સ્થિર થાય
છે; જીભ તરફ મુવને ધ્યાનનું ફળ આપવા માટે સમય આવ્યો
પહોંચ્યો, એટલે હવે હૃદયમાં દેખાતા શ્રીહરિ અંતઃકરણ
થયા-એમ મુવને જણાવા લાગ્યું; ને પછી શું થયું ? હૃદય
માં વસી રહેલા પ્રભુ બહાર પ્રત્યક્ષ દેખાયા-અર્થાત્ મનની
કલ્પતાં ધ્યાનમાં દેખાતા શ્રીહરિ, ચર્મચતુશી સાક્ષાત્
થઈ શકે તેમ બહાર પ્રકટ થયા. તે પણ આપણીજ જે
હાલતા ચાલતા બોલતા જણાયા. અહા ! શું એ રૂપ, રંગ
ચન્દ્ર, ચોભા, સુગંધ ! ! ! સર્વ કંઈ અલૌકિક ! એ દે
એટલીજ પવિત્રતા અને એટલીજ તપશ્ચર્યા જેઓમાં હોય
તેઓનાજ અનુભવમાં આવે ! સાધારણ પ્રાણીની ચર્મચક્ર

વગેરે ઇન્દ્રિયો એ દિવ્યથી પણ દિવ્ય વિષયનો કદી અનુ-
ભવ કરી શકે નહિ. ધ્રુવ જેવા મહાતપસ્વીઓ અને મહા-
યોગીઓએ એ દુર્લભ પરમાત્મસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવા
યોગ્ય હોઈ શકે છે. એ પરમાત્મસ્વરૂપ એ રીતે યોગીઓ
તથા તપસ્વીઓની ઇન્દ્રિયોનો વિષય થઈ શકે છે, તેથીજ
શાસ્ત્રીય સંયુક્ત નિર્ગુણવાદ ઉદ્ભવે છે; અને વસ્તુતઃ તે બંને
વાદ સત્ય પણ છે; તેનો અનુભવ અજ્ઞાનીને કદી થઈ શકે
નહિ. માત્ર એવા પવિત્ર જ્ઞાનીઓએ તે અનુભવી શકે છે.
જુઓ, ધ્રુવજીને તે અનુભવ થયો ! તે કેવો ?

અભંગ

એ મીઠી વાણ, કેરું મુખાપાન, પડયું જેણું કાને જાગ્યો જાયોતે;
ખાલી નેન જોયું, તેણું મન મોહ્યું, જેમાં ચિત્ર પ્રાયું તે એ પાતે.
ગરુડની સ્વારી, શંખ ચક્ર ધારી, ભૂપણે છે ભારી કાંતિમાન;
ઉડ્યા દોરિલાન, આનંદ નિધાન, એને એ સમાન એય ખાણું.
વંદા ઝટ પાદ, ઉલ્લસ્યા આદહાદ, ટળ્યા બધા બાધ થયા ધન્ય;
સ્તુતિ તણી વૃત્તિ, ધૈર્યિત પ્રતિ, પણ નથી મતિ(ન)ગતિ અન્ય.

ગીતિ

કશું ન સૂઝયું ત્યારે, ફરી પદે પડી ઉચ્ચાં અલ્પ મતિ;
મને મને મતિ આપો, કરું સ્તુતિ જેથી તમને ગમતી.

કહેવાય છે જે:—

મૂર્કં કરોતિ વાચાલં પંગું લંઘયતે ગિરિમ્ ।

યત્કૃપા તમહં વંદે પરમાનંદં માધવમ્ ॥

અર્થાત્ જેમની કૃપા મુંગા-જોખડા મનુષ્યને છટાદાર
ભાવણ કરનાર કરી દે છે અને પાંગળા પ્રાણીને પર્વત ઓ-
ળંગતો કરી શકે છે તે પરમ આનંદસ્વરૂપ લક્ષ્મીપતિ ભગ-
વાનને હું વંદન કરું છું. આ વસ્તુ અહીં દર્શાવતી સિદ્ધ
થાય છે. ભગવાન પરાશર મૈત્રેયને કહે છે:—

સંતપ્રાંતેન ગોવિંદસ્તં વસ્પર્શ્ય કૃતાંજલિમ્ ।

ઉત્તાનપાદતનયં દિગ્વર્ય જગત્પતિઃ ॥

હે દિગ્દેહ મૈત્રેય ! જગત્પતિ ગોવિંદ, જે હાથ

જેની રહેણા ઉત્તાનપાદના પુત્ર તે મુવને શંખના છેદથી
સ્પર્શ કર્યો:—

સાખી

શંખ મુખનણે સ્પર્શ પ્રભુએ બાળકને મુખ કીધો,
સ્તવનકાર મહામતિ જનોમાં શિશુને પ્રમુખ કીધો,
તનનો મેલ મોહ સહુ મનનો દાણમાં વિમુખ કીધો,
સામુખ વડે સ્તુતિ જાણે કે અવર ચતુર્મુખ કીધો.

વસંતતિલકા

જેને સ્તપ્તી ન શકતા ચુર ઇન્દ્ર જેમ,
જેને સ્તપ્તી ન શકતા ચુર ગૌર તેમ;
જેને સ્તપ્તી ન શકતા અજ શંભુ શેષ,
તેને સ્તવ્યા શિશુ મુવે સહુધી વિશેષ.

હોહરો

હરિ વદા દુઃખ દર્દી હરી, મુખથી વર વર માગ;
શ્રીવરને વરવા તાપિ લાગ્ય ન આબુ' લાગ.

સાખી

સર્વ જાણનારને શું જણવું જણવું તદપિ નાથ,
ફર્લિ પછુ છું દેનથી ફર્લિ છુજને કોઈએ વાત;
રાજ્યાસન શું માગું પામે ઇન્દ્રો તમથી રાજ,
અતુલિષ્ટ ઉત્તમ પદ આપો એવું ચહું મહારાજ.

જો કે સંસારી હરકોઈ મનુષ્ય, બીજા ઉપરના દેવને
લીધે બીજાનું ઉત્તમ સ્થાન પોતે આહવા તત્પર થાય છે,
એ નિયમ પ્રમાણે મુવજીને પોતાના લાઈ ઉત્તમ સાથે તો
શર હતી, તેથી તેનુંજ રાજ્યાસન પોતે લઈ લેવા પાડે
હોત તો બની શકત, પણ જેઓ શ્રીહરિના સાચા ભક્ત
છે, જેમના હૃદયમાં શ્રીહરિ સદૈવ પરમ ઉપાસ્ય તરીકે વસી
રહ્યા હોય છે અને જેઓ શ્રીહરિનો પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર
કરવા સમર્થ થોગ્ય મઠ ચૂક્યા હોય છે તેઓ એવી વસ્તુ
અભિલાષા કેમ સેવે? તેવા મહાન ભક્તો બીજાનું પડાવી
લેવા માગણી કેમ કરે? અને સર્વના પર સમભાવ ધરા-
વતા પ્રભુ શ્રીહરિ પણ અન્યાયી કે દેવી મનુષ્યને સહાય

કેમ કરે ! આવાજ દારણથી ધ્રુવજીએ પ્રભુ પાસે જીવ
ધ્યાન માગી લીધું કે જે અધ્યાત્મિક દોષની માતીછીનું
ન્યું હોય. જેને દોષજે કદી ભાગ્યું ન હોય, જેની
મામણીમાં જગતનાં દોષ પણ ધ્યાન મુદ્દાબદો કદી
નહિ, જે સર્વ ધ્યાને કરતાં અનિશ્ચય મદાન ગણાતું
કે, જે પ્રાપ્ત કરવાથી પિતાની સાવડી માતાનું મહેલું
માગે અને પોતે તે સાવડી માતા તથા તેના પુત્રના
મામણામાં અત્યંત વિશેષ સન્માની ગણાય તેવું અર્ચોત્કૃષ્ટ
ધ્યાન ધ્રુવજીએ ઠંઠકું; ને પોતાના પર દેવ ધરાવની
તાની અપર માતાનું ધ્યાન એમનું એમ આજ્ઞાદ વાપ-
ત્યાહું, અને પિતાને એથી સારું મળે તેમ માગ્યું—
પરંતુ એટલું તો ચાક્રસજ ગણાય કે બીજા અર્ચારી
થી લોકોની મામણી કરતાં ધ્રુવજીની મામણી અર્ચોત્કૃષ્ટ
તથા પવિત્ર-નિર્દોષ હતી; અને તેથી તે પોતે પોતાને દુઃખ-
થી મુક્તિ દેવા માને; પણ વસ્તુતઃ તે દુષ્ટાર્થતા અત્ય
નથી, દારણકે 'પામી પ્રભુ પૂરમાં ન પૂરાઉં' એ અભિ-
લાષા હોવી જોઈએ. સાચો હરિભક્ત તો હરિને દામ ધવાજ
ધરે એથી બીજું કંઈ પણ માગે નહિ. ધ્રુવજીએ એવું
શ્રીહરિનું દાસત્વ કેમ ન માગ્યું ? તેનું કારણ શ્રીધ્રુ
પોતેજ સ્વમુખે ખુલ્લું કરે છે:—

શાહુલ

ધરણ બાળતણી સુજી હરિ વધા ધારું બધું કે
પૂર્વે હું દિવબાળ બૂપ ભુવને જાતો શીદર
ભક્તિમાં ચિત્ત હોય બૂપમુતની દેખી
વંચા એ ઉરમાં રહી તન ગહી આજે

આ રીતે સત્ત્રિય રાજકુમારનો દેહ
સાથેજ ઉગ્ર હરિભક્તિ ને તેના દેખમાં
સક્તિ થવી—આ બધાનું મૂળ કારણ
અમની જે વાસના અવશેષ રહી ગઈ
રના સંગને લીધે જે વાસના જન્મી

પુત્રને તેનું માગવા હું છું મનુષ્ય, ન
પોતેજ ત્યાં મીઠુને જન્માની હીમું છે કે:-

મામાતાજી નરો મુક્તિમવાનોત્યતિભિ

‘મારું’ આરાધન કરીને મનુષ્ય સત્વર

કરે છે’ અને પ્રભુ પણ જદ તેજ આપવા

પણ પુને તે માગું નહિ. કારણકે તેને પૂર્વ

માનું આકર્ષણ હતું; પૂર્વજ-ને ભક્તિ કરીને

રાજ્યપુણ મેળવવા મન કરું હતું તેથીજ

મુક્તિપુણથી વિમુખ થઈ હતી. આ ઉપરથી:

લેવો ભેદજે અને ઉપરનું શીલરિનુંજ વચન

આ પ્રમાણે ચાલીએ તેજ યોગ્ય મણાય કે:-

પામી પ્રભુ પૂરમાં ન પૂરાઉં, ઉરે વસ્યા શીલરિ

ધ્રુવજી પરમ ભક્ત તો હતાજ અને તેથ

તો પોતાની અપરમાતાનું તથા સાવકા ભાઈનું

જન્મ આણું હતું; પણ ધ્રુવજીને પોતાને જે કદ

પડ્યું હતું તેમાં નિમિત્તકારણ તો તેમની સાવકી

બની હતી; તે અપરાધ પ્રભુએ માફ ન કર્યો. તેમ

જ્ય ભગવાને પોતેજ ત્યાં કહી હીમું કે જેની માત

ગર્ભને અવિચારી છે, તેનું શિક્ષણ પુત્રને પણ

મળે ને ? વસ્તુતઃ ખરી અભાગિણી તો દુષ્ટદિવ

તેથીજ તેનો પુત્ર પણ આખરે અભાગીજ થવાનો. જ

શીલરિ, ધ્રુવજીને ઉદ્દેશી બોલ્યા કે:-

વસંતતિલકા

જા હું ભલે ઘર પ્રતિ અતિમાન થાયે,

આજેથી માલ ફરીથી મતિમાં ન થાયે;

ભાતા શિકાર રમતાં વનમાં મરાયે,

માતા વિખુટી રખડી રવમાં દહાયે.

એટલે કે પોતાના આસને બેસવાના તારા જે મને

હતા તે પણ સફળ થયે. તે કેવી રીતે-કે સાવકાભાઈનું

અપરમાતાનું તો આવી સ્થિતિએ સમાધાન થયે. વળી:-

આમ શા માટે ? તે અહીંજ જુઓ:

ગીતિ

વર આપી શ્રીવર તો, ધ્યાન-દષ્ટિથી અંતઃ
ભાન આન્યું તવ પ્રવચ્ચ, અંતે રાજ અંતઃ

આનું કારણ એજ કે પોતાના હૃદયમાં પ્ર
નો આનંદ, અનુભવ તથા તેની સીમારૂપ પ્રત્ય
જે લાભ પ્રાપ્ત થતો હતો તે હવે હૃદય તર
આગેળથી દૂર થયો અને ત્યારેજ સમજ પડ

દોહરો

જગમુખની લાલચ કરી, અંત ન થયું હા
એ મુખને સાધ્યા કર્યું, ઉરમાં આકું

કારણકે નાશવંત, દુઃખથી મિશ્ર અને
લેશવાળું આ પ્રાકૃત-સાંસારિક સુખ ક્યાં ? ને
સંપૂર્ણ સુખમય તે બ્રહ્માનંદ ક્યાં ? અહા ! પ્ર
ભવીને તથા સંપાદન કરીને તે મહાન આનંદ !
મુવલના પશ્ચાત્તાપને સૂચવતા શ્લોકો શ્રીમદ્ વ
અહીં ઘણા આલેખાયા છે. મૈત્રેય વિદુરજીને
સર્વ લોકો મારા જેવા ખરેખર ભાગ્યશાળી ન
આ પ્રમાણેજ કેવળ ચાહે કે:—

ઉદમ અવર મૂકી અત્ય મંડં પામી પ્રભુ પૂરમાં ન
આ પ્રમાણે જે તાત્પર્ય અહીં કહેવાતું હતું
કહેવાઈ ગયું છે, માટે હવે આખ્યાનનો ઉપસંહાર

સાખી

મુવ ત્રિયોગથી નૃપ પરતાતો મુખે ન પીતો ખ
દરિ મળ્યા મુનને એ તેજે મુખી લોકથી વ
મરનાં ઇલાકવા વડના માન્ય પહેલું મનમાં
નારદજી પૂરી સાખ તવ ઉડ્યો દરખથી ખ

શાદ્દલ

સાધ્યા મત્વર જુપમંત્ર ગિમિકામાંથી બેડ નાર છે
મના ને પૂરેલેક થાક ગરજે વાલિત માનાર છે

કેન્દ્રમોક્ષ-આવ્યાન

પૂર્વરંગ

૫૬

પણ નિર્લિપાં ન આર્જી મેં રેડી

નજ રમતી રૂપા બાઈ,

‘ભારમાં લોભાઈ લોભાઈ. શ્રીકૃષ્ણ

દેવ અમરનો,

પાવે પાછ, મુખશાઈ તમ શ્રીકૃષ્ણ

‘કેદેશી પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે કે:—

‘હા સંસારમાં લોભાઈ?’

આપણે ગધાય હીએ, પણ તેમાં ‘લોભાઈ’

‘યોગ્ય નથી કરતા. કારણકે શાસ્ત્ર કહે

‘ગાપાનિ’—દરદોઈ પાપનું મૂળ લોભજ છે.

પણ ગીતાણમાં નરકનાં ત્રણ દારોને ગણા-

વસ્યા હોમ: ‘એમ લોભને ગ્રીષ્મી છેલ્લો

ન તેને ‘કાર નાશનમાત્મન:। આત્માનો વિનાશ

લોભજ છે’ એમ વિનાશક તથા મહાઅનર્થ-

છે. અર્વાચીન કવિઓ પણ કહી ગયા છે કે

‘લોભાઈ’—લોભજ બન્ને લોકમાં મુકાડનારો છે.

લોકમાં તથા પરલોકમાં ભયંકર નુકસાન કર-

છે. આવા દુષ્ટ લોભને આપણે જો નાણીએ

ગ્રાપીએ? તેનો છેક ત્યાગ કરવાથી સંસાર બગડે -

મેલકુલ નથી; કિંતુ લોભનો ત્યાગ કરવાથી ઉલટો

રેજ છે. આજ અભિપ્રાય ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતા-

સાળી

ધીવર રીઝે રી બાકી રહે પાખ્યા ભૂપર રાજ્ય;
મુના પછી મળ્યાં સર્વ દેવતા સ્થળથી ઉપર રાજ્ય;
પ્રત્યક્ષમય તે દાસ માનાં પણ મરીજ મુવ નારાય
દીવિકુંઠમાં સંગ રાખશે સર્વ જગના રાજ.

જો પ્રભાણે મુગજીએ માતા પાસેથી તથા નારદજી
પાસેથી શવજી અને મનન કયું ને તેનું ક્યાન એટલે બિંદી
ધ્યાનન કયું, તો પરમાત્માનું દર્શન પણ થયું. તે ક્યાં
પ્રથમ પોતાનાજ હૃદયમાં. અને તે ક્યા સાધનથી? બહારના
ભાગમાં પોતેજ બનાવેલી મૂર્તિની પૂજાથી. જો મૂર્તિ
પૂજા જ્યારે અંતરમાં પ્રકટી ત્યારે પ્રભુદર્શનનો વિદેશ
પ્રાદુર્ભાવ થયો; પ્રભુની મૂર્તિ તેજોમય બની ગઈ ને જો
જ્યારે તે મૂર્તિ બહારના ભાગમાં પ્રત્યક્ષ દિવ્ય સ્વરૂપે જો
ત્યારે તેમણે જાણ્યું કે જો મારા હૃદયમાં બીરાજે છે તેજ
આ મૂર્તિમાં રહેલા હાલતા, ચાલતા, બોલતા ચતુર્ભુજ દેવ
સ્વામ છે; જોમરૂપ, રંગ, આકાર, વસ્ત્ર, ભૂષણ, આયુધદંડ
શ્રીહરિ પોતેજ આ પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપે દેખાય છે. આજ કારણથી
'તત્ત્વત્પ્રમસિ। તે તુ' છે' જોમ વેદમાં કહેવામાં આવ્યું
છે; અને તે કેવળ સત્યજ છે. આપણે સર્વ તે સર્વબાપ
દેવના મંદિરરૂપ તથા મૂર્તિરૂપ છીએ, જે મહાન પરમેશ્વર
અંદર, બહાર, સર્વત્ર, સર્વમય છે, જોમ ઉપનિષદો, પુરાણો
ઈતિહાસો તથા સ્વાનુભવ પણ જણાવે છે. આજ વધુને
સાર જેથી અવશ્ય ગ્રાહ્ય તરીકે જે સ્વીકારવા યોગ્ય છે તેજ
અહીં આદિ, મધ્ય તથા અંતે કહેવામાં આવ્યો છે. ૧-
ઉદે વસ્યા શ્રીહરિ દદ દ્યોતિ, દદા કૃતાર્થ થાઉં એ શાકું
ઉપમ અવર મૂકી અનુમંડે, પામી પ્રભુ પ્રેરમાં ન પૂરાઉં. ૨-

શ્રી ગજેન્દ્રમોક્ષ-અભ્યાસ

પૂર્વરંગ

૫૬

રામ સોરઠં 'એક પલ નિંદિયાં ન આઈ' એ દેશી
સજ્જન શ્રીહરિનેજ સ્મરી હ્યો ભાઈ,
શીઠ રહો છો સંસારમાં લોભાઈ લોભાઈ. શ્રીહરિં
સહિલો સમરવો દેવ અમરનો,
સંકટો સંભારે આવે ધાઈ, સુખદાઈ. તમે શ્રીહરિં
અહીં સજ્જનને ઉદેશી પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે કે:—
'શીઠ રહો છો સંસારમાં લોભાઈ?'

સંસારમાં તો આપણે બધાય છીએ, પણ તેમાં 'લોભાઈ' રહીએ છીએ, તેજ ચોગ્ય નથી કરતા. કારણકે શાસ્ત્ર કહે છે—'લોભમૂલાનિ પાપાનિ'—હરકોઈ પાપનું મૂળ લોભજ છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પણ ગીતાજીમાં નરકનાં ત્રણ દ્વારોને ગણાવતા—કામઃ ક્રોધસ્તયા લોભઃ । એમ લોભને સૌથી છેલ્લો ગણાવે છે. અને તેને 'દ્વારં નાશનમાત્મનઃ । આત્માનો વિનાશ કરનાર દ્વાર લોભજ છે' એમ વિનાશક તથા મહાઅનર્થ-કારક સૂચવે છે. અર્વાચીન કવિઓ પણ કહી ગયા છે કે 'મેલો કે ખુડાડે લોભ'—લોભજ બંને લોકમાં ખુડાડનારો છે. અર્થાત્ આ લોકમાં તથા પરલોકમાં ભયંકર નુકસાન કરનાર લોભજ છે. આવા દુષ્ટ લોભને આપણે જો બાળીએ તો કેમજ રાખીએ? તેનો છેક ત્યાગ કરવાથી સંસાર બચે છે, એમ જિલકલ નથી; કિંતુ લોભનો ત્યાગ કરવાથી ઉલટો સંસાર મુપરેજ છે. આજ અભિપ્રાય ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતા-

છમાં સૂચવે છે—

યદૃચ્છાલાભસંતુષ્ટો દંદ્રાતીતો વિમત્સરઃ ।

સમઃ સિદ્ધાવસિદ્ધૌ ચ કૃત્વાઽપિ ન નિવદ્ધયતે ॥

દેવયોગે જે કંઈ મળી આવે તેથી સંતોષ રાખ
રાગ-દ્વેષ-મુખ-દુઃખ-વગેરે જોડકાં જેને અસર ઉપ-
શકતાં નથી, મત્સરનો જેણે ત્યાગ કર્યો ॥ અને હર
પોતાનું ઇષ્ટ સિદ્ધ થાય કે ન થાય તોપણ જેનું મન પ્ર-
સ્થિતિએ રહે છે એવો (નિર્લોભ) મનુષ્ય, ગમે તે
કરીને પણ બાંધાતો નથી. આમ સ્વયં ભગવાન સ્વયં
કહે છે છતાં આપણે તેમ ન કરીએ તે શું યોગ્ય
આ આશયથીજ અહીં કહેવામાં આવ્યું છે કે—

શીઠ રહો છા સંસારમાં લોભાધ.

આપણે સમજીએ છીએ-જાણીએ છીએ છતાં તે પ્રમ-
વર્તન કરી શકતા નથી, તેનું ખરું કારણ કુસંગ છે. જીભાં
જે પ્રમાણે વર્તન કરી રહ્યા છે તે જોઈને આપણાથી પણ
તેમ કરાઈ જવાય છે. તે માટે 'સિકંદર' જેવા જગવિજ-
મહારાજને ઉદ્દેશી એક ઠવિ કહે છે:—

યદ્ ધુમ ધડકકા સાથ લીધે, કયોં ફીરતા હૈ જંગલ જંગલ
એક તીનકા કામ ન આવેગા, મઓકુદ જળ અત્ત ઓર જળ
ધરબારી અઠારી ચીબારી, કયા ખાસા તનમુખ ઓર મનમુખ
કયા ચિતવન પરદે ફરો નયે, કયા લાલ પલંગ કયા રંગમકુટ
સખ ઠાંક પડા રહે જાવેગા, જળ લાલ ચલેગા બનજા
મગર ન હો તલવારોં પર, મન બૂલ ભરોંસે ઠાણોં કે
સખ પડા તોડકે ભાંગે મુંદ કેખ અજલ કે ભાણોં કે
કયા રબે મોતી હોર કે, કયા ઢેર ખજાને માણોં કે
કયા બુચકે તારા મુજકરકે, કયા તખ્તે શાલ દુશાણોં કે
સખ ઠાંક પડા રહે જાવેગા, જળ લાલ ચલેગા બનજા
કયા સખ મકાન બનાવા હૈ, ખમ તેરે તનકા હૈ પાકા
તું ઉચ્ચ કોટ ઉડાવા હૈ. વધાં તેરી કમરને મુંદ ખોલા
કયા કેની ખંડક રૂંદ બરી, કયા બુર્જ કંગુરે અન મોલા
પઃ કોલ ગાદ તોપ કિલ્લે, કયા રીશ ઓર કાર મોલ

સખ ઠાઠ પડા રહે જાવેમા, જળ લાદ ચણેમા જનજરો.

વળી કહેવાય છે કે મહામદ ગીજનવીએ પોતાના મૃત્યુ સુમયે નસીયત કરી હતી કે 'મારો જનાને અમુક રીતે કાઢજો' ને તેની ઇચ્છા પ્રમાણેજ તેનો જનાનો કાઢવામાં આવ્યો ત્યારે સૌથી આગળ મોટું તરકર, પછી વૈદ્યો, પછી રાજ્યના મંત્રીઓ, જંત્રીઓ, પછી બધાય ખતનો ને સૌથી છેલ્લો પોતે જનાબમાં ગ્રુતેલો હતો. તે વેળા તેનું આખું શરીર ઢાંકેલું હતું, માત્ર જે હાથ બંને તરફ બહાર ઉઘાડા રાખવામાં આવ્યા હતા. એનું તાત્પર્ય લોકોને એ સમજાવવાનું હતું કે, હું આવો મહાસમૃદ્ધિમાન મહારાજ હતો, મારી પાસે આવી સર્વ સામગ્રી મૌજુદ હતી છતાં ઉપરે તેમાંનું કંઈપણ કામ ન આવ્યું ને આખરે—

ખાંધી મુઠી આવ્યો પં પસારી હાથ જતો હૈ.

આજ તાત્પર્યનું બીજે એક સંસ્કૃત કવિ કહે છે—

ધનાનિ ભૂમૌ પશુવશ્વ ગોષ્ઠે માર્યા ગૃહદ્વારિ જનાઃ શ્મશાને ।
દેહચિતાર્યા પરલોકમાર્ગે કર્માનુગો ગચ્છતિ જીવ યકઃ ॥

ધન સોંપમાં કાટેલાં રહી જાય છે, પશુઓ વાડામાં બાંધેલાં રહી જાય છે, સ્ત્રી ઘરના દરવાજા સુધીજ પાછળ આવે છે, સર્ગાસંજાંધીઓ શ્મશાનસુધી આવે છે અને શરીર ચિતામાં બળી ભસ્મ થઈ જાય છે. માત્ર એકલોજ જીવ, પોતાનાં કર્મોને અનુસરતો પરલોકમાર્ગે પ્રયાણ કરે છે. આ વાત કોઈનાથી અજાણી નથી; સર્વ કોઈ અનુભવી રહેલ છે; માત્ર પ્રતિષ્ઠા આ વાતનું શ્મરણ કર્યા કરવું આવશ્યક છે. તે માટે પણ આપણે જોઈએ છીએ કે—

ગિરધારીના ગરબાનો રાગ.

મરવું છેરે, એ નવ બૂલી જાવું, શરણું શીવરણું રહીવું,
ન પ્રમાણ વડા-નાનાવું રે, નથી નક્કી રોગી સાજાવું રે;
આવવું અધ્યાનકાલે રે, તે માટેરે, જલ્દી સત્તજ થૈ જાવું, શો
જન નિત્ય જાય છે આલ્યાં રે, બહુ ગયાં આપણાં બહાલાં રે;
જેણે વૃથા વય ગાળ્યાં રે, તે સૌનેરે, પડ્યું હશે
સૌ શ્મશાન શાની ચાતાં રે, પણ કાળમાં

એ મૂરખમાં લેખાતાં રે, ન એવાં રે કદી આપણે
શરણુ શ્રીવરણુ રહાણુ, મરણુ છેરે, એ ન ભૂલી :

અર્થાત્ લક્ષ્યમાં રાખવાનું કે:—

શીઃ રહો છા સંસારમાં લોભાર્થ બાઈ! ભા
તમે શ્રી હરિનેજ સ્મરી લ્યો ભાઈ.

કારણકે પરલોકનું ઔષધજ આ છે:—

જા દિન પરેગો કામ જમકે જસુ સનવે ।

તા દિન વિહારે કામ રામનામ આવેગો ॥

સર્વ કોઈ જાણે છે કે તે મૃત્યુ સમયે—

વિષ્ણુપોતં વિના નાન્યત્ કિંચિદસ્તિ પરાયણમ્ ।

‘વિષ્ણુ ભગવાનના શરણરૂપ વહાણુ વિના બીજું
પણ પરમ આશ્રયરૂપ નથી.’ અરે ! આપણે પ્રત્યક્ષ તે સં
યના રીતરીવાજો જોઈએ છીએ. જુઓ, મૃત્યુસમયે પ્રત્યે
મનુષ્યને સંસાર ઉપરથી વિરક્ત થવાનું કહેવામાં આવે
પાસે વાલની વીંટી પણ અતિશય પ્રીતિપાત્ર હોવા છ
કોઈ રહેવા કેતું નથી; ક્ષીર-સ્નાન કરાવી તિલકમાટા ધાર
કરાવવામાં આવે છે, તુલસી-તીર્થજળ આપીને ઉવડ સા
નામ સંભળાવાય છે; ને તેનું મોટેથી ઉચ્ચારણ કરી મરણ
પાસે પણ કરાવવામાં આવે છે; એટલુંજ નહિ પણ તે કો
સ્મરણનો પડ્યો, તે દેહત્યાગ થઈ ગયા પછી પણ એક સં
શાન મુધી મૃતશરીરને પહોંચાડતાં આજુ રાખવાને સૌ કે
હરિનું નામોચ્ચારણ બરી રાખે છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થ
છે કે સર્વ કોઈ આ રહસ્ય સમજે છે કે જગતમાં કેવળ મ
વરણુ શ્રીહરિનું નામ સ્મરણજ છે અને તેજ વસ્તુતઃ જ
સંસાર તરવા ઉપયોગી માધન છે. પરંતુ એ આવશ્ય
માધનને જીવનકાળમાં પ્રતિજ્ઞા ઉપયોગ થવો જરૂરી કે
છતાં ‘મંદીતે દરને તુ કૃત્તવ્યનં । આગ ભૂદી ઉડ્યા પ
કરે. મે.દર: મંદી પડું’ એ પ્રમાણે અંતકાળેજ અ.વ
ક.ક થને. એ.મ.માં આવે છે. માટે સંસારમાં રહીને, પા.ન
કર્તવ્ય કરી દે’ જમને પણ પ્રતિજ્ઞા બ્રમવસ્મરણુ

શાન્તનું ઉચ્ચારણ કરવું—એ પોતાનાજ વશમાં છે, જે મનુષ્યો મોટા નરકમાં પડે છે, એ આશ્ચર્ય છે. પણ તે મુખ્ય કારણ આ છે—

શીઃ રહેા છે સંસારમાં લોભાઈ ! ભાઈ ! ભાઈ !

જો આપણે સંસારમાં ન લોભાઈ રહીએ તો આ દુઃસહજ અને સહેલીજ છે કે, ‘શ્રીહરિનેજ સ્મરી દયો ભાઈ’ અને એ પણ નિશ્ચય માનવું કે, એ હરિસ્મરણને લેણી પરિશ્રમ સાચાંકજ છે, એમાં સંદેહ ન કરવા ઉપર શ્રીહરિનું વચન છે અને તેથી સિદ્ધ થાય છે કે, ‘સહેલો સમરો દેવ અમરનો.’ વળી તે મહાન દેવ જેમ સીધી મોટો શ્રીજી છે તેમ મનથી પણ અતિશય મોટો છે—તે કેવો કે—

સંકટે સંભારે આવે ધાર્જ મુખદાર્જ,
તમે શ્રીહરિનેજ સ્મરી દયો ભાઈ.

દેવતાઓને બ્યારે સંકટ પડ્યું, ને તેઓને પ્રહારા પ્રાર્થના કરી ત્યારે ભગવાન પોતેજ મધુરામાં પ્રાપ્ત થયા. તે વખતે બ્રહ્માએ સ્તુતિ કરતાં કહ્યું છે કે—
સર્વં વિશ્વદં ત્રયતે મવાન્ સ્થિતૌ શરીરિણાં શ્રેય ઉપાર્જનદુઃ
વેદક્રિયાયોગતપઃસમાધિભિસ્તવાર્હણં યેન જનઃ સમીકૃતે ॥

‘હે ભગવન્ ! આપ પ્રાણીઓની રક્ષા કરવા માટે શુદ્ધ સત્વગુણુમય અને પ્રાણીઓના કલ્યાણના ઉપાયરૂપ શરીર ધારણ કરો છો; જેથી લોકો વેદ, ક્રિયા, યોગ, તપ અને સમાધિવડે આપનું પૂજન પ્રાપ્ત કરી શકે છે.’ વળી તેજ સ્થળે બીજા શ્લોકમાં કહે છે કે, જો આપ તેવી કૃપા કરો તો આપ જગતમાં વિદ્યમાન છો, એવી ખાતરી અમને કયા આધારે થઈ શકે? કેમકે અમે પોતે તો આપને સાક્ષાત્કાર કરવા પોતાની મેળે તો સમર્થજ નથી; તો પણ આપના ગુણુ-સ્વભાવને જાણવા માટે તો કેમજ સમર્થ હોઈએ? પરંતુ—

હિત કરનાં હિ સ્વભાવ પ્યારે,
લક્ષ્મી વરકા હિતકારનાં હિ સ્વભાવ.

એકસો ને આઠ બુવનોમાં:—

એક હરિને અનેક મામે એકજ વખતે હીં,
સાગજે સમાન સોદામણા લાગ્યા મનને મરા મીઠા:
નારાયણ નર ગેણ કરતા પૂરે સોની આશ.

અરે પણ એમાં આશય પામવા જેવું શું છે? તેથી
કૃષ્ણ પ્રભુ પોતેજ ગીતાજીમાં કહે છે—‘ઈષ્ટઃ સંનૂતન
હરેરોઽર્જુન ! તિષ્ઠતિ ।’—હે અર્જુન! સર્વ પ્રાણીઓના હૃદય
પ્રદેશમાં ઈશ્વર સ્થિતિ કરી રહ્યા છે એટલે કે ‘નનદલિ રિવ
યત્તયાન્મયા મૂતં જરાચરમ્ ।’—હરકેઈ સ્થાવર-જંગમ પ્રણી
તેણું કેઈપણ જગતમાં નથી કે જે મારા વિના હોઈ શકે!
અર્થાત્ મારા વિનાનું કેઈ પણ પ્રાણી કે કેઈ સ્થળ નથી
માટેજ પરમેશ્વર સર્વવ્યાપક ને પૂર્ણ કહેવાય છે. આપણ
જગતનું તે મહેશ્વર બરણ-પોપણ કરે છે તેથીજ ‘વિશ્વંક
નામ ધારણ કરે છે. તે પ્રભુ પોતેજ કહે છે—‘અહં વૈશ્વ
રો ભૂત્વા પચાન્યજં ચતુર્વિધમ્ । પ્રાણીમાત્રના જગતમાં યજ્ઞ
સાક્ષિ રૂપે સ્થિતિ કરીને હુંજ આરે પ્રકારના અતત્તુ’ રચન
કરું છું.’ એમ પોતે ભગવાનજ સર્વમાં રહીને કેઈની પ્રેરણ
વિનાજ શુભપણે સર્વના પર કૃપા કર્યો કરે છે, ને કરવું
રક્ષણ કરે છે; તો પછી જેઓ પ્રતિદાણ તેમણું સ્મરણ કરે
કરે તેઓનું રક્ષણ તે પ્રભુ કરે તેમાં આશય શું છે? આપણ
આશયથી અહીં કહ્યું છે—‘સંકટે સંભારે આરે ધાઈ મુખ-
હાઈ’ અર્થાત્ તેવી ચેષ્ટા કરતા જણાઈને પોતાના ભગદેવે
ભગવાન સંતોષેજ છે, માટે ‘શ્રીહરિનેજ સ્મરી થયો ભાઈ’
અને તે પ્રભુ સ્મરણનું માહાત્મ્ય એટલું બધું છે કે:—

આર્ત્તા વિપણ્નાઃશિથિલાશ્ચ મીતા ઘોરેષુ ચ વ્યાધિષુ વર્તમાનાં
સંકીર્ત્ય નારાયણશબ્દમાત્રં વિમુક્તદુઃખાઃ સુખિનો મવન્તિ ।

જેઓ ગમે તે પીડાથી પીડિત થયા હોય, પ્રિય
થયા હોય, શિથિલ થઈ પડયા હોય, સ્વલ્પીત ભવ્ય
હોય અને ભયંકર રોગોના લોગ થઈ પડયા હોય તેઓ
પણ ‘નારાયણ’ એ શબ્દ માત્રનું ઉચ્ચારણ કરી દુઃખમુક્ત
થઈને સુખી થાય છે. અભાગિની સ્થિતિ તો બહુ ટીક

એ દષ્ટાંતને લક્ષ્યમાં લઈ—

૫૬

રાગ સોરઠ

સજ્જન શ્રીહરિનેજ સ્મરી હયો ભાઈ,
શીઠ રહો છો સંસારમાં લોભાઈ બાઈ ભાઈ,
તમે શ્રીહરિનેજ સ્મરી હયો ભાઈ. ટેક.
સહેલો સમરવો દેવ અમરનો,
સંકટે સંભારે આવે ધાઈ, સુખદાઈ. એ શ્રીહરિનેજ૦

એ ગણેશ્વરમોક્ષનો ખતાવ ક્યાં અને કેવી રીતે જાન્યો,
તી કથા હવે આપણે ચલાવીએ. આ કથા મહાભારતના
તિપવંમાં આવેલી છે અને શ્રીમદ્ભાગવતના અષ્ટમસ્કં-
માં વર્ણવેલી છે. તેજ અહીં આલેખાય છે.

ગરબી

રાગ 'અમદાવાદ નામે' એવો.

૧૬ ઉત્તમ ગિરિવર મહાન, ક્ષીરસાગરની માંહે રે;
૨૭ ત્રિદુર્યાચલ છે રૂકું નામ, ત્રેણુ શિખર દીપે ત્યાંહે રે.
૩૮ ચાંદી ને લોહવરણ, ત્રણ હજો ઝળહળતા ભાસે રે;
૪૯ વૃક્ષ વેલ નહીં સરોઝરણ, ભયાં મહીં ને ચોપાસે રે.
૫૦ રસી અહીં હસી લપસી, ખસી બચ ક્ષીરસાગરની છાજો રે;
૬૧ સદા ઉમંગી તરંગી રૂખાય, એ શ્રીરંગનો હ્રીંચાજો રે.
૭૨ સિદ્ધ ચારણ કિન્નરો દેવ ઓઝો, નિત્ય રમવાને આવે રે;
૮૩ ગીત વાદ્ય નાદ કરતાં આલહાદ, વનો ઉપવનો ગજાવે રે.

દોહરો

અસુર મધ પી ગરજતા, કરે સુર મુધાપાન;
૫૨૫૬ પરાગ ચૂસતા, સૌ સૌમાં મસ્તાન.
સિદ્ધ વાદ્ય રીંછ વડે હાથી મસ્ત, ઉંડી ચુકાઓ ગજાવે રે;
૫૬૧૧૬ વદીને સ્વચ્છંદ, રમ્ય ત્યાં આનંદ ઉપજાવે રે.
જળ સ્થળ મૃદંગ ગરજતી, ભાવ કરે તરંગગાન;
મયુર ઘનગન નાચતા, કોયલ ગાય રસાગન.
રાગ કરે મહીં દુગો હાસે ખૂબ વૃક્ષો, જનને લલચાવેરે;
લગા દોઢ પુષ્પ ગુગળી સરેવ, જૂમિ ઉપર વરસાવેરે.

૧૨ ૧૨૦ ૧૨ ૧૨ જગત્તર તરંગ માંધા
 ૨૨ ૨૨ ૨૨ ૨૨ ઉર ઉમંગ ન રામાય.
 ૩૨ ૩૨ ૩૨ ૩૨ ગરિરિરુ જ્યાં ન કુરે
 ૪૨ ૪૨ ૪૨ ૪૨ કામ ખાતરમાં આવે
 ૫૨ ૫૨ ૫૨ ૫૨ મોરને નવાવે
 ૬૨ ૬૨ ૬૨ ૬૨ વપૈયા પીયુ સ્મરારે
 ૭૨ ૭૨ ૭૨ ૭૨ તર તીરનાં પડારે
 ૮૨ ૮૨ ૮૨ ૮૨ તાડ મધુરા મુલાવે
 ૯૨ ૯૨ ૯૨ ૯૨ પાણી બહુ ઉડાવે
 ૧૦૨ ૧૦૨ ૧૦૨ ૧૦૨ માંડી માંડી ઘાટ વિધવિધ ઉપજારે
 ૧૧૨ ૧૧૨ ૧૧૨ ૧૧૨ મનોહર વિશાલ, ઘણું નિરમલ છે પાણી
 ૧૨૨ ૧૨૨ ૧૨૨ ૧૨૨ તર સવ કાળ, સેર પુષ્પ ફૂળો આલી
 ૧૩૨ ૧૩૨ ૧૩૨ ૧૩૨ કમળ ખીલે સવ્ય, લેની પાંખડી હમને
 ૧૪૨ ૧૪૨ ૧૪૨ ૧૪૨ ત્યાં યોગમે, કરે ગણ ગણ ગુનરો
 ૧૫૨ ૧૫૨ ૧૫૨ ૧૫૨ ડાળો લેહેરાય, મંડ મંડ દ્વનિ કરતી
 ૧૬૨ ૧૬૨ ૧૬૨ ૧૬૨ જગત્તર સમુદાય, શોભા સઘળી મનહરતી
 તે સરોવર કેવડું હતું ? તેનું મહાભારતમાં
 પ્રમાણે વર્ણન છે:—

સતયોજનવિસ્તીર્ણં દશયોજનમાયતમ્ ।

પંચયોજનમુર્ધાનં સરમેતત્ પ્રમાણતઃ ॥

દ્વિગત્તંડોદકં રાજન્ સુસ્વાદમમૃતોપમમ્ ।

ત્રિલોક્યેઽદૃષ્ટપૂર્વં ચ યત્ તત્ સરમનુત્તમમ્ ॥

૧૧ રાજાનો તે સરોવર પ્રમાણમાં સો યોજન પહોળું
 હતું, દશ યોજન લાંબુ હતું અને પાંચ યોજન ઉંડું હતું.
 તેનું પાણી જાણે જરફનો ઢુકડો હોય તેવું શીતળ અને
 અમૃત જેવું અતિ સ્વાદિષ્ટ હતું. ત્રણે લોકમાં એવું સરોવર
 ડાહ્યે કબી નોયું નહિ હોય એવું તે સર્વોત્તમ હતું.

છાપ્ય

રાજાવર રાજ
 ૫૦ ૨૨

જનને માટે મનદર જગા, શુર શાસ્ત્ર જોડાન છે,
 ભોગી માટે દીવાસ્થળો, ભોગીદાન રથજા શાન છે.
 સર્વથો

તી ગિરિમહી એક દૂર ભમતાં નિશચારી સ્વદેશ મુખારી,
 તી ઉમંગ બીજી દૂરમાં રમવા નિત આવતી દેવ શચારી;
 સ્તેષ્ટ સર ભારી ભયું હતી તેજ ત્રીજી દૂર સર્વધી સારી,
 શી કૃતિ મતિમાન જીવે જીવ અન્ય ન ભેઈ શકે, પરવારી.

આહી એક શાસ્ત્રીય રહસ્ય સમજાય છે કે, આ વિશાળ
 રવી પર અમુક (ગિરિ-નદી વગેરે) પહાચી જોવા દ્રવ્યના
 નેલા હોય છે કે ખાખી દષ્ટિવાળા મનુષ્યો તેને ભેઈ પણ
 ાકતા નથી. જેમ શ્રીહરિનું દિવ્ય દર્શન દિવ્ય દષ્ટિ પ્રાપ્ત
 રતાં અજીનને થયું હતું તેમજ તે શ્રીહરિથી ઉતરતી ઠાટિ-
 માં ગણાતા છતાં આપણાથી અતિ ઉચ્ચ ઠાટિના દેવો તથા
 ઋષિઓ આદિનું દર્શન તથા તેમના નિવાસસ્થળો, આપણે
 હાલ જે સ્થિતિમાં છીએ તેની તેજ સ્થિતિમાં ભે રહીશું તો
 કદી પણ પ્રાપ્ત કરી શકીશું નહિજ. ભે કદાચ આપણે આપ-
 ણી સ્થિતિમાં મુખારો કરીએ અને જીવનનાં તરવોને ઉચ્ચ
 કક્ષામાં ભે લઈ જઈએ તોજ તેવાં સ્થળો ભેવાને આપણે
 યોગ્ય થઈ શકીએ; અને તે સ્થિતિ સંપાદન કરવાને છેક
 છેવટ સુધી કામ લાગે તેવો માત્ર આજ ઉપાય છે કે:—

શીઃ રહો છો સંસારમાં લોભાઈ, બાઈ ભાઈ,
 તમે શ્રીહરિનેજ સ્મરો દયો ભાઈ.

કારણકે તે વિના શુદ્ધિ નિર્મળ થઈ શકશે નહિ અને
 શુદ્ધિ જ્યાં સુધી નિર્મળ ન થાય ત્યાં સુધી વાસ્તવિક સત્ય
 આપણે મેળવીએ, તે કેવળ અશક્ય છે. આ વસ્તુને સૂચવ-
 તાં એજ સ્થળનું વર્ણન કરતા મહાભારતકાર લખે છે:—

તૃતીયં વ્રણસદનં પ્રકૃષ્ઠં શૃંગમુત્તમમ્ ।

પન્નરાગસમપ્રસ્યં તારાગણસમન્વિતમ્ ॥

તે ત્રિકૃતાચળ પર્વતનું જે ત્રીજું શિખર છે તે અતિ-
 શય ઉત્તમ હોઈ વ્રણસદન કહેવાય છે. તેની ચોલા

રાગ મણિની સમાન છે અને તારાઓના સમૂહથી તે યુક્ત
 નૈતત્ કૃતમાઃ પશ્યંતિ ન નૃશંસા ન નાસ્તિકાઃ ॥
 નાતપતપસો લોકે યે ચ પાપકૃતો નરાઃ ॥

જેઓ કૃતમ્, કુર, નાસ્તિક, તપશ્ચર્યા નહિ કરનાર
 અને લોકમાં પાપકર્મ કર્યા કરતા હોય છે તેવા મનુષ્યો એ
 ત્રીજા શિખરનાં દર્શન કરી શકતા નથી. ત્યારે આપણે પણ
 તેવાજ હીએ કે ‘નાનારાધિત્તગોવિંદાઃ શૈલં પશ્યંતિ તે નરાઃ’
 જેઓએ ગોવિંદ ભગવાનનું આરાધન કર્યું નથી તેવા મનુ-
 ષ્યો એ ત્રિકૃટાચલ પર્વતને જોઈ શકતા નથી.’ તેમાં પણ
 આ ગોવિંદના આરાધનની વાત છેલ્લી કહી છે. કારણે
 ઇશ્વરપૂજનમાં પ્રથમ જેમ શારીરિક શુદ્ધિ આવશ્યક છે
 તેજ પ્રમાણે અને તેથી પણ વિશેષ પ્રમાણમાં માનસિક
 શુદ્ધિની આવશ્યકતા રહે છે; પણ જેઓ આ અતિથય
 અશુદ્ધ સંસારમાં લોભાચલા રહે છે તેઓને તે માનસિક
 શુદ્ધિ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય ? માટે જો હરિભજન કરવાની
 તમજા હોય તો સંસાર ઉપરનો લોભ પ્રથમજ ત્યજવો
 જોઈએ, અને પછી ‘શ્રીહરિને સ્મરી હયો ભાર્ગ.’

૫૬

રાગ ધનાશ્રી

વસે મહાગજરાય, એ સ્થળે વસે મહાગજરાય, એ
 જોડી જેની ન જણાય, એ સ્થળે વસે મહાગજરાય. એ
 ગિરિ ચાલતો ગગનવરણ એ, દૃષ્ટપૃષ્ઠ દેખાય. એ
 વડા કંઠસંગ અને શશિસમ, કરણે પંખા થાય. એ
 અનેક હાથિછીસંગ લાડતો, વડો વંશસમુદાય. એ
 મહારતો એ અગ્નિ વિદ્યુરતો, લાડ નયન લહેરાય. એ
 કેળ નેતરો પને ચમકતો, પકડે તરૂં કળી જાય. એ
 રમતાં નોટ તરૂંની ડાળો, નાડ નસે દેલાય. એ
 મદનધિ નામે છે નિહો, વાઘ રીંછ મહાકાય. એ
 મસડા હરણાદિ સંગ વચનાં, નિર્ભય મહા જણાય. એ
 એ કેવે શ્રી ભક્ત્યાં પર, અંત ગીરો દેખાય. એ
 એ એ વનમાં ગગન, અકિનીવ સમજાય. એ

સાંખી

રમતો ભમતો જમતો રંગે થયા ખરા મધ્યાન્હ,
તપો તેને ને તૃપા લાગતાં પેહું જળમાં ધ્યાન;
પરસેવે નહાતો મલકાતો ધાતો સહ પરિવાર,
આવ્યો મહાસુંદર સરતીરે લાગી ન જરી વાર.

૫૬

ભૈરવ રાગ

જળમાં ગજરાજ પડ્યો હરખી, ટેક.
શીતળ જળ નિર્મળ પ્રિય લાગ્યું, લાગી'તી તનમાં તડકી. જ૦
મચ્છકચ્છ જળચર તે થળધી, લાગી ગયાં આઘાં ભડકી. જ૦
પીધું જળ ખચ્ચાંને પાણું, નહાઈ સંગ હાથિણી સરખી. જ૦
સૂંઢ જળે ભરી છાંટે ખેલે, લડાવતો પ્યારી પરખી. જ૦
તોડે કમળ ઉછાળે ઝીલે, ગાળે મસ્ત બની કડકી. જ૦
આભુઆભુ પશુપંખીનાં નાદે ભય હૃદય ફડકી. જ૦
પ્રભાતી પ્રભ સંગ રમે છે, લાડ કરે ખરકી ખરકી. જ૦
ખડુ વપોધી મળ ભોગવે, પજુ આજે ન વિશેષ ટકી. જ૦

ભાઈઓ ! આ ઉપરથી સમજવાનું છે કે સંસારમુખ
કેવું સચ્ચિ છે ! કેટલી ઝડપથી તે ચાલ્યું ભય છે ! કે
તેને વીજળીની અપજ્વળતાનું દષ્ટાંત અપાય છે. આ વસ્તુ એવે
પ્રસંગેજ કપાલ સમજાય છે ત્યાંસુધી જરાબર સમજ પડતી
નથી અને તેથીજ મૂઢ રહી જવાય છે; પણ સદા સર્વકાળ
આ વસ્તુ લક્ષ્યમાં રાખો કે 'શીદ રહો છો સંસારમાં લો-
ભાઈ, બાઈ ! ભાઈ !' કારણકે:—

ગીતિ

ક્યારે ક્યાંથી કેવી ? વિપતિ આપશે એ દોઈ નવ સમયે;
[બહીજ જીવોને !—]

જળમાં બળમાં મગરે. શરો દાથીને પતે. દનો સમયે.

ખરેખર ! આ વસ્તુ પ્રત્યેક મનુષ્ય સમજી શકે
કે, 'શોને માથે સવારોર ટોચજ છે.' ગજરાજ તો જીવિ-
પર વનમાં રાજ્ય કરતો, ત્યારે પેહો મરરાજ સરો-
રાજ્ય કરતો હતો. એ'વડું મજાદ. જનુ વનરાજ્ય હતું

જ મકરરાજનું સરોવર-રાજ્ય હતું. જેમ એ ગજરાજ મહેલગાહ કરવા જળમાં પડતો તેમ પેલો મકરરાજ પણ કોઈ કોઈવાર મહેલગાહ કરવા પૃથ્વી પર આવતો; પરંતુ પોતપોતાનું જળ તો પોતપોતાના સ્થાન પરજ સૌ કોઈ અજમાવે છે ને ? આ સંજોગે એક કવિએ ગાયું છે:—

ઘરમાં ઘરખારી બજારે વેપારી,
ઠરખારે ઠરખારી ને વગડે રખારી.

એક કહેતી છે કે એક બિલાડી ને બગલા વચ્ચે મિત્રતા જામી, જેથી જગલે જમણવાર કરી બિલાડીને પોતાને ત્યાં લોજન ગાટે નોતરી. તે વખતે તેણે મુરખાં ખીર ભરીને બિલાડીને પીરસી ત્યારે બિલાડીબાઈનું કંઈ પણ ન ચાલ્યું ને બૂખ્યાં બૂખ્યાં ઘેર જવું પડ્યું. એજ પ્રમાણે એક વખતે બિલાડીએ બગલાને મીઠામાન તરીકે નોતર્યો, ને તેણીએ એક યાળીમાં બગલાને ખીર પીરસી, ત્યારે બગલાબાઈની પણ એજ સ્થિતિ થઈ. એટલે કે સર્વ કોઈનું સર્વ સ્થળે કંઈ ચાલતું નથી; તેથી જ્યારે કોઈ પણ સ્થાનભ્રષ્ટ થાય છે ત્યારે એજ સ્થિતિ થાય છે. કહ્યું છે કે:—

સ્થાનભ્રષ્ટા ન શોમંતે કેશા દંતા નલા નરા: ।

‘કેશ, દાંત, નખ અને મનુષ્યો જ્યારે સ્થાનભ્રષ્ટ થાય છે ત્યારે શોભતા નથી’ પણ ઉલટા પતિત અધમ માં પડે છે અને તેથી તેઓનો અટપટ બીભ્ભાઓથી પરાજય થઈ શકે છે. એજ પ્રસંગ આ હાથીના સંબંધમાં પ્રાપ્ત થયો. જુઓ તો ખરા ! બિચારા એ હાથી પરની આપત્તિ ક્યાં જળમાં છુપાઈ રહી હતી ? એ નિશ્ચય સમજી રાખવું જોઈએ કે, પ્રાણીમાત્ર પર આપત્તિ જ્યારે આવી પડે છે ત્યારે ગમે તે સ્થળેથી અકસ્માત પતકમાં આવી પડે, એ અને ગમે તેવા ધીર મનુષ્યને અથવા દુરકોઈ બગલા પ્રાણીને પણ કણમાં લાચાર ને કંગાલ કરી મૂકે છે. આ સંજોગે પ્રત્યેક મનુષ્યને સેંકડો દૃષ્ટાંતો લક્ષ્યમાં રાખીને તે તે એક વ્યક્તિએ તે ધોર આપત્તિકાળ આવ્યા પછી પશ્ચા-

તાપ કરતા જોયા પણ હશે. માટે તેવો ઘોર આપત્તિકાળ
સદાને માટે દૂરજ રહ્યા કરે તે માટે હાલ આ સમયથી-
જ 'શીદ રહો છો સંસારમાં લોભાઈ, બાઈ! બાઈ! તમે
શ્રીહરિનેજ સ્મરી દયો ભાઈ!' જુઓ, આ ગજરાજના
હાલહવાલ ! જેવો જળમાં મકરરાજે પગ પકડયો અને જેવા
સાહમારીમાં ઠાંટાવાળા હોય છે તેવા આજુસે પગ જકડયો
અને તે પણ માત્ર સુખથીજ પકડ નહિ, પણ અંદરની
ખીલા જેવી દાટો પગમાં ત્યારે પેચી જવા લાગી ને જેમ
જેવે તેમ વધુ ને વધુ પેચવા લાગી ત્યારે ગજરાજે—

માલિની છંદ

અરરરરર એવી દારમી ચીડ પાડી,
ભરરરરર નાનાં સ્ત્રી સગાં દોડ દડાડી;

(જુઓ, સંસારી મુશ્કેલીની મુશ્કેલી—)

જેની પંચાતોમાં કાલી નાંચા બંધા કાળ,
ખરી વેળા કોણે ને નહિ સુ મંબાળ.

જહાંગીર બાદશાહ 'ગુરુદે જહાંગીરી' નામની પુ-
તાની કિતાબમાં લખે છે કે 'જે કોઈ કોઈને કિતાબમાં
તેની ગોળી ખાલી ગઈ ને કે જે કોઈને જાણી જોઈ
પક્ષી આવ્યો કે ગુરુતર તેને જાણી જોઈ જોઈ
જીવ બચાવવા તેને પકડે. જે કોઈ કોઈને જાણી જોઈ
જોઈ કોઈ કે, તેઓની જાણી જોઈ જોઈ જોઈ
ને કોઈ કોઈ તો તેના જાણી જોઈ જોઈ જોઈ
નાખીને પણ નાસી જવા.' જે કોઈ કોઈને જાણી જોઈ
છે. મૃત્યુનો ધુરકાટો જે કોઈ કોઈને જાણી જોઈ
સ્થિતિ થાય છે. આ પણ જાણી જોઈ જાણી જોઈ
ધ્યાનમાં રાખો કે, 'શીદ રહો છો સંસારમાં લોભાઈ,
કદાચ કોઈ સારાં સગાં જોઈ જોઈ જોઈ જોઈ
હોય, તોપણ તેથી શું દરજી જોઈ જોઈ જોઈ જોઈ
ખરાં જુઓ તો જાતે જાણી જોઈ જોઈ જોઈ

એડી મળાં તોય માન્યાં પણ. ખરી આજને નકામાં:
દુન્યો મધને દાગ નાંચે, ભેગી રૂનીને રવામાં.

એડું જાની શકે ને ખરું કે કેવું પણ મરું પોતાનું
દુન્યો મળાનું દુન્યો ડોળેનું કાંઈ શકે, અથવા નેમાનું કંઈ
શકે ? અથવા બીજા કેવું પણ પ્રજારે કોઈ કોઈનું કંઈ એડું
કરી શકે ને ખરું ? એવું જાણી શકતુંજ નથી, તેથી જોય
મેલમ છે કે, ખરી નેમા-જે મુરખનીજ ગણાય છે તે વખતે
તે કેવું મદામ કરી શકે તેવું જાનતુંજ નથી. એટલે—

ખરી આડમણમાં સારાકો નકામ છે.
આનુપનિ માત્ર તારી ખરી લામ છે ભે,
પ્રજુ આપણિના કેઈ આમારું નથી ભે.

આ અભિપ્રાયથીજ અહીં વારંવાર કહેવામાં આવે છે કે—

• શ્રી હરિનેજ સ્મરી થયો ભાઈ. •

બુઝો, દવે ગજરાજની દુહંશા:—

ધરરરરર ક'ખ્યાં શું થયું એ વિમાશી,
ચરરરરર દાઝયું ચિત્ત કથેથી ત્રાસી.

ઉપેન્દ્રવજ્ર

ઘણી લીણી દાઝ ગઈજ પેસી, મહી મુખે પાદ રહ્યો ન બેસી;
ઉંઠા જળે ખેંચી જવા અરિને, દીકું ઘણું જોર મહે કરીને.

હરિગીત

પહેલાં ન ઠાઈ સમજ્યા જાની આ બીના તો પાણી મહીં;
હાથી પુકારી વધો ત્યારે વાત એ જાણી તહીં;
ત્યાં તો દીકું કે મકર ખેંચી જાય છે પાણી મહીં;
મંડયાં તદા ગજ અને મંડળ ધૈર્ય ઉર આણી તહીં.

આપણા મરવાથી પોતાનો સ્વાધ જગડશે, એમ માની
આપણાં સર્ગાવહાલાં થોડી વાર તો દોડધામ કરે છે પણ
તેનો વેગ આપણા મરણ પછી જેમ જેમ કાળ વહેતો જાય
છે તેમ તેમ મંદ પડતો જાય છે. ખરેખર, સર્વના પ્રેમની
કસોટી કાળ કરી આપે છે; ને અંતે એમજ કબૂલ કરવું
છે કે:—

ને ખવાડ્યા મેં ખાઈ ન જાતે, મીઠા મેવાના આહાર;
મને નજરે જોવાને ન આવે, ક્યાંથી કરે કરી બહાર. શોચી
ખું રહ્યાં વનદળ ગજસંયુત, પણ ન હુધી ત્યાં જવાય;
ખું ને દાઝું રહે મહારે, એ તે શી રીતે મહેવાય. શોચી
માય પીએ સહુ મારું જ લોગવે, મારે પીતાં આ હામ;
હાર તેના પણ કેમ ન આવે, રહેતી નથી હવે હામ. શોચી

આપણે જોઈએ છીએ કે એક વૃદ્ધ મનુષ્ય, જ્યારે તાંબી
માંદગીમાં પડ્યો હોય ને જ્યારે પોતે નાહિંમત જની હામ
છોડી દે છે ત્યારે બીલ' તેનાં સગાંવહાલાં બોલેજ છે કે
'હાદા તો મરતાય નથી ને માંચો મૂકતાયે નથી. હવે તો
છૂટે તો સારું-વગેરે'

બહુને દીકાં રહતાં સહતાં બરબડતાં મુંઝાતાં;
કેમ તારું નહિ થાયે એવું, જગમાં ગાથાં ખાતાં.

એટલાજ માટે—

બાઈ! ભાઈ! શ્રીહરિનેજ સ્મરી હોયો ભાઈ!

એ કદાચ એ મહાદુર્દશા ન આવે, ને આશાઓથી
બરેલા ભરપૂર જીવાનીમાંજ મરવાના વારા આવે તો તો એથી
પણ વધારે દુર્દશા ! એથી પણ ભયંકર સ્થિતિ ! જેમકે:—
સર્વ રહ્યાં ને જવું પડે મહારે ક્યાંથી આવી મહારી વારી,
એ સંકલ્પ ઘણોજ સાલશે બહેશે નયનથી વારિ.
આસહ વેસહ આવી રહેશે ને દુનીયાં મેલશે ઠેલી,
તે સમે આ હરિ ! તારા વિના મહારી એકે ન આથ રહેલી.

આ વસ્તુ સમજીને:—

શીઠ રહો છો સંસારમાં લોભાઈ, બાઈ! ભાઈ!

તમે શ્રીહરિનેજ સ્મરી હોયો ભાઈ.

હવે તે ગજરાજવું શું થયું, તે જોઈએ:—

ઘણા સદા તાઠ તડકા ને વૃદ્ધિ, ભુખ ને થાક અપાર;
આશા આશામાં વર્ષ વીતાડ્યાં, સંખ્યાનો તે શું વિચાર. શો
ભય સમય તેમ થાય વધુ ભય, શ્રમ શું થશે સહુ દેહ;
જળમાં ખેંચાઈ મરી જઈશ ? શું થઈશ મકરના લોગ. ન
જગમાં આધાર રહ્યો નહિ કોઈનો, નિજબળ ખૂટ્યું ન

તેજ પામે. એ જ જગતનો જગદેવ. હવે નાથી રહેતી રહે. રહે.

શ્રદ્ધાપ્રવચન

તેજ પામે. એ જ જગતનો જગદેવ. હવે નાથી રહેતી રહે. રહે.
 રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે.
 રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે.
 રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે.

રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે.
 રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે. રહે.

સાધી

જાણી. જાણી. નામ હતા એ
 જાણી. જાણી. સવળી બન્ને ન
 જાણી. સમીચે બેઠાએ ગા
 જાણી. એક એ પૂછ્યું મન્દ
 જાણી. કહે હું નિપુણ ન પૂ
 જાણી. કપિ પૂરા જ્ઞાતા
 જાણી. જુનિ પાસે ન
 જાણી. બન્ને દેવલ
 જાણી. મન છે ધ્યાન
 જાણી. બેઠે માંડે

ભુજંગી

મુજી શાપ ક'પ્યા બેઠે ત્રાસ પામી.
 વધા હાથ જોડી દુપા માગી રદામી
 ક્ષમા માગીને દુરવાનો હિપાય,
 કરો સ્વામીજી લાગીએ બંડે પાય.
 અપિજી વધા કે ત્રિફરે તમે બે,
 અનાયાસ જોળા ઘસો લે ગ્રમ ગે;
 ધમે યુદ્ધ ને હારશે હાથી ત્યારે,
 પ્રભુ તારશે ત્યાં ઘડે સાધી ત્યારે.

દેવલ અપિએ સ્થૂલ દૃષ્ટીજ પ્રથમ જોઇ લીધું હતું
 કે, આ અદ્ય પુણ્યશાળી છે, ને તેથીજ તેને મહર ધવા કહ્યું
 હતું. અને હાહાનું પુણ્ય વિશેષ જાણી તેને હાથી ધવા
 જણાવ્યું હતું. એ ગંધર્વ અવસ્થામાં પણ તેઓનાં પુણ્યની
 ન્યાયિકતા તેમણે તેમની સ્તુતિ ઉપરથી પોતાની જાન
 દૃષ્ટિને ઉપયોગ કરી પૂર્વજન્મની સ્થિતિ દ્વારા જાણી હતી
 કે, હાહાના વિશેષ પુણ્યનું કારણ એ હતું કે, તે ગાયનના
 શોખથી જો કે ગંધર્વ જન્મ્યો હતો, પણ પૂર્વજન્મમાં—

શાહુલ

ઈન્દ્રગુપ્ત નૃપાલ દેહ દ્વિર પેહલી સલામી મળી,
 ત્યારે શ્રીવરની પૂજા કમળથી દીધી અતિનિર્મળી;
 તે દીકાં કમળો તદાજ સ્થિતિએ સર્વે ગર્ધ સાંભરી,
 તે લાગી ગર્ધકામ તેથી સ્તુતિએ દીધી મુલાકાત ભરી.

આ ભવિષ્ય મુનિએ દિવ્ય દૃષ્ટિથી જોઇને જાણી લીધું
 હતું કે, દેવેજ અને પ્રેરણા કરીને હાહાને ગજરાજ ધવાનું
 વચન કહાવ્યું છે, તેથી અવશ્ય તેને પ્રભુ પ્રાપ્તિ થશે; અને
 તેજ પ્રસંગ ખરો સમય આવ્યો ત્યારે આવી પહોંચ્યો.
 પૂર્વજન્મના સંસ્કારબળથી ગજરાજને પ્રભુની સ્તુતિ કરવા
 મન થયું; પરંતુ ગંધર્વજન્મમાં સ્વર્ગની સ્થિતિનું તો તેને
 જ્ઞાન હતુંજ અને તેથી તેને દેવાની સમૃદ્ધિ પરનો મોહ
 લગાર પણ ન હતો. જોટલે હવે તો જે દેવાનો પણ મહાન
 દેવ છે તેનેજ શરણે જવા તેને નિશ્ચય થયો.

૨. જા. ૬-૮ આખ્યાન પોતાની માનવ-ક્રિયાનું પ્રદર્શન કરાવતી થી અને તેની ૧૬૨ આખ્યાની અભિજ્ઞાપાથી પોતાને જે રૂઝ મનુષ્ય હવે તેને તો ને જોગવીજ રહ્યો હતો, આવાજ આદ્ય થયો તે સુનિ કરવા લાગ્યો કે:—

૫૬

‘ગજરાજા પતિરે’ એ રામ

જે દોષ જગપતિ રે, તે મુજ બહારે વેગે પાલો;
મુજી મુજ નિનનિ રે. આ સંકટ દુષ્ણનારા પાલો.
સગાં સજામી દનાં મળ્યાંએ, પણ તે કયાં નકામાં;
જે મારે વય કાઠી તે તો, ગયાં તણને સ્વદામાં જે.
મુજ બાજ પર મદ મરતો તે પણ, હવે રહું નય હેયો;
બાપ આપ નહિ સદાય કરે તો વેળા મારી વગરી. જે

આ ગજરાજની સ્થિતિ હરકોઈ સાંસારિક ગૃહસ્થને
બરાબર લાગુ થાય છે અને તે ગજરાજ વનનો રામ હતો
તેથી તેની સ્થિતિ કોઈ રાજાધિરાજને પણ બરાબર વડ
થાય છે. જેમ ગજરાજને વનનું રાજ્ય હતું તેમ રૂઝ
મહારાજને પૃથ્વીના અમુક ખંડનું રાજ્ય હોય છે, જેમ
ગજરાજને મકરે પકડ્યો હતો તેમ હરકોઈ ગૃહસ્થ
અને લાંબી માંદગી મકરની પેઠે પકડે છે; તે વેળા જ
વસ્થા આવી જઈને અતિશય લાચારી ને દીન દયા
પડે છે. તે વેળા સ્વપ્ન સરખાં યૌવન-સુખ વગેરે તો રૂઝ
થી સાંપડતાં; પોતાના હેખતાંજ પોતાનું બીભાઓ ઠગ્યા
સાર ભોગવે છે, ને પોતાને તુચ્છ ગણી સૌ કોઈ તિ
માંદગી વધુ લંગાય છે તો અંતરનાં સગાં પણ !
માંદાને જ્યાં ત્યાં પડેલો મૂકી સૌ સૌને કામે
જાય છે. કદાચ કોઈ સારાં સગાં અતુલ વ
તો પણ ગયેલાં યૌવન સુખને શું તેઓ આપી શકે
અસાધ્ય રોગને શું લઈ શકે છે, કે દૂર કરી શ
પછી પણ:—
‘ને ત્યાં શું કરવું’ કોણ મદદ ત્યાં કરે, [અરજી:—]

આ કંઈ તો કંઈ કામ ન લાગે, સર્વે આહીજ રહેશે.
આટલા માટેજ મહાભારતમાં પાંચ મહારત્નો પૈકી
'ગણેશ્વર' નામનું મહારત્ન પસંદ કરી વિદ્વાનોએ
તેને ઉચ્ચ મહારત્નની ક્રાંતિમાં મૂકેલ છે. આ મહારત્નનો
સાર એજ નીકળે છે કે:—

શીઠ રહો છો સંસારમાં લોભાઈ, ખાઈ, ભાઈ!
તમે શ્રીહરિનેજ સ્મરી હોયો ભાઈ.

ગજરાજની આ સ્તુતિમાંથી પણ એજ સાર નીકળે
છે કે 'શ્રીહરિનેજ સ્મરી હોયો ભાઈ' કારણકે જગતનો
મહાન પતિ તે એકજ છે; એમ તેમાં સિદ્ધ થયું છે. અને
ખરે જગતપતિ કોણ છે, તે સિદ્ધ કરવાનેજ ગજરાજે
મોઘમ સ્તુતિ કરી છે. કારણકે તેણે પોતાના પૂર્વજન્મમાં
રાજાપણનો, દેવ થઈ ગંધર્વપણનો અને ગજરાજ
થઈ વનરાજપણનો પણ અનુભવ જાતે લઈ લીધો હતો.
અને તે સર્વ સ્થિતિનો સ્વાદ આખી લઈ તેને ખાત્રી થઈ
ગઈ હતી કે, જગતનો કોઈ મહાન પતિ જુદોજ છે. આ તો
એકમાંથી બીજામાં ને ત્રીજામાં સપડામણજ છે. જગતનું
સ્વામીત્વ આવું દુઃખ ભરેલું કદી ન હોય. આ સપડા-
મણ તો એવું વિષમ છે કે આમાંથી છૂટવું પણ થઈ
કઠિન છે, આવો સંપૂર્ણ વિચાર કયા પછીજ તેણે નિશ્ચય
કયો હતો કે હવે તો સાચા જગતપતિનુંજ શરણ મારે
લેવું, ને એનેજ વળગી પડવું કે જેના હાથમાં દેવો,
ઋષિઓ વગેરે સર્વનાં જાંઘન છે, જે જાંઘનનું મૂળ માયા
છે અને એ માયાના તો જે સ્વામીજ છે. આ માયા તે
શું અને તેનો સ્વામી તે કોણ? આ રહસ્યને શ્રુતિ-વચનજ
નક્કી કરી આપે છે કે 'માયાં તુ પ્રકૃતિં વિદ્યાત્માયિનં તુ
મહેશ્વરમ્ । પ્રકૃતિને માયા જાણવી અને માયાનો જે સ્વામી
છે તે મહાન ઇશ્વર પોતેજ છે.' આ શ્રુતિ વાક્યનું વિશેષ
સ્પષ્ટીકરણ ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ પોતેજ કરે છે:—

દેવી દેવા ગુણમયી મમ માયા દુરત્યયા ।

મામેવ યે પ્રપદ્યન્તે માયામેતાં તરન્તિ ચ ॥

‘આ દેવી ગુણમયી મારી માયા ખરેખર હૃદય
 જેઓ મારે શરણે આવે છે તેઓજ આ માયાને તરે છે
 આ પ્રભુવચન પ્રમાણે ગજરાજે શ્રીહરિશરણનેજ સર્વ હૃદય
 નિવૃત્તિનું કારણ અથવા માયા તરવાનું કારણ જાણી
 હતું; જોકે ગીતાનો ઉપદેશ આપનાર શ્રીકૃષ્ણજ માયા
 સ્વામી છે અને માયાથી છોડાવનાર છે, એ વસ્તુ તે ગ
 રાજના જાણવામાં ન હતી; કેમકે તે વેળા તેણે ગીતાથી
 શ્રવણ કર્યું ન હતું, તેથીજ મોઘમણે તે સ્તુતિ કર
 તત્પર થયો હતો; પણ તે સત્ય વસ્તુને સ્પષ્ટ કરવાને તે
 સ્તુતિ સર્વોંશે પૂર્ણ હતી. તેણે સ્તુતિ કરતાં આમ
 અલાબ્યું કે:—

સર્વા દેવના દેવ હોય જેનો, ન હોય ફરી દર્શ;
 જડચરતું જે આદિદારણ, વ્યાપક છે દશદિશ. જે
 યસ્મિન્નિદં ચ યથેદં યેનેદં યદ્દં સ્વયમ્ ।

યોઽસ્માત્ પરસ્માદ પરસ્તં પ્રપદ્યે પ્રમું સ્વયમ્ ॥

‘જે પરમાત્મામાં આ જગત રહ્યું છે, જે આ જગત
 સ્વરૂપ છે, જેમને લીધે આ કંઈ છે, જે માટેજ આ
 સર્વસ્વરૂપ છે અને જે આ જગત તથા વેદા જગતથી
 પર છે તે પ્રભુને હું જાતે શરણે ગયો છું.’

દેવ મનુષ્ય રાહુ નાશ પામતાં પણ, જે રહે અવિનાશ;
 પ્રથમ હતા ને પછીએ રહેશે તે પૂરે મુજ આરા. જે
 દેવ ઋષિ પણ નથી જાણતા, જેનું સ્વરૂપ ખાસ;
 એવા એક અચિંત્ય અગોચર, કહું છું તેની પાસ. જે
 સદા મુરી જેને સેવે છે, આ અંડાણી પાર;
 જેનાં નામ ગુણો કર્મો ને, નથી પ્રાકૃત આકાર. જે

એ પ્રમાણે સ્તુતિદ્વારા પરમતત્ત્વનો નિર્ણય કરી લેઈ
 તેણે ચાહ્યું, ને તેમની પાસેથીજ સહાય માગવા પ્રાર્થના
 કરવા માંડી. જેમ તુલસીદાસજીએ કહ્યું છે:—

બને તો રુપચરસેં બને કે બીગડે ભરપૂર,
 આરનસેં જે કૃષ્ણ બનેં વા બનવેમેં કુર.

ગજેન્દ્રની આ સ્તુતિ ચાલી રહી હતી ત્યારે આકાશમાં

મની નથી; આત્મિક કે મનોબળ ત્યાં સુધી ન હોય ત્યાં સુધી હિનતાપૂર્વક હૃદયની આદ્રતા થતી નથી અને તેથી હૃદયની આદ્રતાપૂર્વક સ્તુતિ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી પ્રભુનું ખેંચાણ પણ થતું નથી. કેમકે ખરે ભાવ ત્યારેજ પ્રકટે છે, ને બગવાન તો ભાવનાજ બૂખ્યા છે, પણ તેવો સાચો ભાવ પ્રથમે વિના કદી પ્રકટતો નથી; માટેજ કહ્યું છે કે:—

રામ નામ સબકો કહે, રંગ હકીર ઓર ચોર
મુઝ પ્રદક્ષાદ તરી ગયે, સો કહેના કપુ ઓર.

આ ગજેન્દ્રના સંબંધમાં પણ કવિએ એજ કહ્યું છે:—

નામ દેસે ગજકો બંધ પુઝાયો,

રામા ચેહી અમરજ મોકું આવો.

આ ગજેન્દ્રમોહ-આખ્યાનમાં આમજ પાછળની તે સમયની હકીકતનો પૂર્ણ વિચાર કરી જો તેમાં સકારણ કષ્ટ આપવામાં આવે તો તેમાંથી ઘણુંજ સમજાય, ઘણુંજ જ્ઞાન-ય, ઘણુંજ શરૂ કરી શકાય ને ઘણુંજ ઉપયોગી થઈ પડે તેવું છે. જુઓ, ગજેન્દ્રનો પૂર્વજન્મ દેવતાઈ હતો, એ નિર્ણય થતાંજ પ્રભુબળન માટે અધિકારી તથા ઉપ-યનો પણ નિર્ણય થઈ જાય છે. પ્રથમ તો અધિકારી હોવો જોઈએ તે પછી તેના હૃદયની આદ્રતા હોવી જોઈએ; તે અધિકારી પછી તે ગમે તે જાતિનો હોય તે પર કંઈ આધાર નથી; ઉપાયમાં માત્ર પુષ્પ ! અર્થાત્ જે સમયે જે કંઈ હાજર હોય તેજ તે વેળા પ્રભુને આકર્ષવા પૂરતું છે. તે સાથે માત્ર હૃદયની સાચી પ્રાર્થના હોવી જોઈએ; તે પણ બનાવવી કે જોડવવી પડતી નથી; ચોતાની આપવીતી પ્રભુને નિવેદન કરવી ને તેમાંથી ચોતાની સુક્તિ પ્રાપ્તિ. જુઓ, અહીં ગજરાજ તેની આપવીતી કહે છે, તે પણ ક્યાનપૂર્વક ને કરમાં કમળ શરૂ કરી કહે છે, હાથી જેવું પ્રાણી હોય જોડી શકે તે સ્થિતિમાં ક્યાંથી હોય ? તેને તો એકજ કર-સુંદ-હાથ-જે કહો તે હોય છે અને તેવાનો જે હોય

તેનેજ 'હાથી' કહેવામાં આવે છે. તે કર-સૂંઢ-હાથ તેણે ઉંચો કર્યો, અને કરવોજ પડે તેમ હતું. કારણકે જો તે હાથ ઉંચો ન કરે ને તેમાં જો પાણી પેસી જાય તો પણ તેના પ્રાણ ચાલ્યા જાય. કેમકે હાથીનું જો નાક-આસ-લેવાની નળી છે; જો પોતાના હાથદ્વારા મૃત્યુ પ્રવેશ ન કરી જાય, તેથી તેને ઉંચો રાખી તેમાંજ પ્રભુને અર્પણ કરવા કમળ ગ્રહણ કરી તે પ્રાર્થના કરી રહ્યો હતો, એટલે પોતાના પ્રાણને ચમદેવ ન લઈ જાય તે માટે પરમેશ્વરને તે બોલાવી રહ્યો હતો; જોકે દીન-દુઃખી તો પ્રભુને બોલાવેજ છે, પણ પ્રભુ તે વેળા શું કરે છે તે જોવા જેવું છે. આવાં આખ્યાનનો મુખ્ય વિષય પરમાત્માના શુભો સમજવા-સમજાવવાનોજ હોય છે, તેથી તે પરમાત્માના શુભોનું વર્ણન કરવા કરતાં તેમના વર્તનનેજ જણાવી દેતાં તેમના શુભો સ્પષ્ટ રીતે સમજાઈ જાય છે; પણ તેમનું વર્તન કોઈ પ્રસંગને અનુસરીનેજ હોય છે ને ? તે પ્રસંગ કયો ? જુઓ, આ ગજેન્દ્રનો ઉદ્ધાર કરવાનો પ્રસંગ । દીન-દુઃખી ગજેન્દ્ર પ્રાર્થના કરતો ટળવળી રહ્યો છે તેની પ્રાર્થના આ રહી:—

૫૬

રાગ આશાવરી 'પ્રારથું પ્રારથું'—એ દેશી

પ્રારથું પ્રારથું હે અગુરારિ ! ધાઓ ધાઓ ઝડ હે ચક્રધારી;
દગર દગર સી જીવે દેવમણી, કોઈ કદે ન સહાયજ મારી, માં
ખેંચે મગર કુખું છું દેવા, આવી ચૂક્યું સૂંઢ સૂધી વારિ. માં
સાક્ષિસાધન કશું ન મુજમાં, દીનઅકિંચન સ્થિતિવિચારી. માં
આગર ઉર ભજિપૂર મારું, કેવળ કમળ ધરું હૈ સ્વીકારી. માં
અન્ય ન સૂઝે મૂઝે તન થરથર, આંખો રાજ્ય કહું પાકારી. માં

નમસ્તે પુંડરીકાક્ષ ! મક્તાનામમયંકર ! ।
મુમક્ષુષ્ણ ! નમસ્તેઽન્તુ શ્રાદિર્મા શરણાગતમ્ ॥
તાપદ્ મયતિ મે દુઃખં વિતા મંતારશામરે ।
વાયત્ત વમલપશાદ ! ન હમરામિ જનાર્દન ॥

ગજેન્દ્રની આ પ્રાર્થના પ્રભુ પાસે પડે. સી છે.

૫૬

ખમાય રાગનું

મુણતાં ગજરાજનો પુકાર, ધાયા સત્વર શ્રીગગનાધાર. મુગ
મુખે મુતેલા શ્રી વેદક્રમાં, ઉઠી ધમ્યા મુરોના સરકાર. મુગ
પૂછ શ્રી ઉત્તર દેવાની પણ, નવ પૂરી કરી વાર. મુગ
ન પાડકા પણ પગમાં પહેરી, ન કહ્યું ગરુડ થાઓ તંવાર. મુગ
અડવાણા ધાયા જગરાયા, કરવાનેજ કમળ સ્વીકાર. મુગ
પહોંચ્યા પૂઠે ગરુડ-પાડકા, પહેરી થયા તવ આપ સ્વાર. મુગ
ગરુડ ઉપર પણ સાથળ હલવે, ઉતાવળ દાસે અપાર. મુગ

૫૬

રાગ કમ્યાણ 'ઓ આવે હરિ હસતા'—એ રથી

આવી પહોંચ્યા જગરાયા અહાહા! દુરથી ઝળળ જણાયા. અર
સરસરસર પવન વેગમાં, મુર નલમાંહે તણાયા. અર
ફરફરફર પાંખ શબ્દ સૂણી, અવળ એ સ્વરથી પૂરાયા. અર
ઝળળળળળળળળ દિવ્ય જ્યોતથી, મુરવર સૌ અંજાયા. અર
ધરધરધર કંઠ્યા અમુરે, ઋષિ-મુનિ નીરખવા ધાયા. અર
ખરખરખર ઉતયા નીચે, જ્યાં કંઠે ગજકાયા. અર

સાખી

ગળે કમળ ફેંક્યું છે સ્હામું આલ્યા પ્રભુ વિડોડી
તે સ્વીકારી કરુણા ધારીને રીઝયા નાથ વિડોડી
ચલ્યું ચક્ર ગમ્યું જળમાંહી વિહારી મકરની કાયા
હરિ સમરતાં વેંતજ ગજપતિ આહથકી મૂકાયા

ગીતિ

પડી શાહની કાયા, તેણું દેવતન પ્રકટ થઈ નીરખ
ગજતન પણ પ્રભુ સ્પર્શે, થયું દેવ તન ન અપકર્યું કંઈ

પણ ક્યાંથી કળી શકાય ? ભક્તવત્સલ ભગવાન શ્રી.

દૃષ્ટ્ય ગીતાલમાં એજ કહે છે કે:—

વામાંસિ जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽप्यगर्भे
तथा शरीरानि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति नवानि देही

એમ મનુષ્ય, જૂનાં વસ્ત્રો ત્યજીને નવાં ધારણ કરે
છે તેમજ પાણી જૂનાં શરીરો ત્યજીને જીર્ણ નવાં ધારણ
કરે છે. તેમાં પણ મકરને તો માત્ર ઋષિવચનથી તેમજ

||૩૫-ઢેઢળાના જેવો પોશાક માત્ર મળેલો, તે શ્રી-
ગુ ભગવાનના ગુદશન ચક્રનો રૂપમાં ઘટાંજ ઊત્તમિત
ગયો, ને પોતાના મૂળ ગાંધર્વસ્વરૂપમાં તે પ્રકટી નીક-
ા; પણ ગજરાજ તો મૂળ-રાજના જન્મથીજ ભગવા-
ન ભક્ત હતો, તે પોતાનાં અવગ્રેષ રહેલાં પ્રારબ્ધ કર્મને
ગજ શરીરમાં મહરદ્વારા લોગવી તર્ક પરમ વિશુદ્ધ
યો હતો, એટલે સુખપૂર્વક પોતાના તે ગજરાજરૂપ છળ
રીરને છોડીને નવા દિવ્ય ઢેહમાં દીધી રહ્યો, ને તેજ દિવ્ય
રીરે તેણે પ્રભુની સ્તુતિ આરંભી દીધી:—

૫૬

‘દમ્યે સુમતિ-’એ રાગ

ખોલ્યા શ્રીગજ જય જય જગદીશ;
શાપ અતુમલ કર્યો દાસનો, જળવી કૃપા અમાપ,
દંડ્યાં પાપ, માને બાપ, પ્રણમું નમાવી શિશ. ખોલ્યાં
તાંત, જગતના નાથ, છા સાક્ષાત,
ભલી ભાત, સિદ્ધ કરી આજ વાત,
સ્મરણ કર્યું કે આવી ઉલા, શંખ-ચક્ર ધરનાર,
કરી બહાર, વિના વાર, તે ન કહી વિસરીશ. ખોલ્યાં

ગીતિ

હવે પરમપદ આપો, પાપો કાપો સમસ્ત સુખદાઇ;
સદા સેવમાં સ્થાપો, થવા ન દો ક્ષણ પણ પદથી જુદાઇ.

૫૭

ધનાશ્રી અથવા ગજે તે રાગ

મુક્ત થયા ગજરાય, આહથી મુક્ત થયા ગજરાય;
રીઝયા સુરસમુદાય, આહથી મુક્ત થયા ગજરાય.
બ્રહ્માદિ આવી નમી પદમાં, નીરખે ને હરખાય. આહથીં
દેવ હરે કુસુમાની વૃષ્ટિ ગાંધર્વો ગુણ ગાય. આહથીં
પરંધીપર હરિ! આપથી પછી પર, કોઈ ન ક્યાંહી જણાય. આહં
નિર્ગુણ સગુણ જે કહો તે એ, નારાયણ સિદ્ધ થાય. આહથીં
ગજકાળે અડવાણા ધાયા, કીર્તિ જગે ગવાય.
એજ કથા સંભારી ભારી, અનંત પ્રણમું પ:
આ ઉપરથી સારરૂપ આ શ્લોક છે કે:—

તિથં તિતેત તિત્તમ તિત્તમ મૂગઃ

મંજરુપમ્મનિ મમાધિનાન્સતતે ।

અત્તમ્મસાર મજ્જાતમ્મંદિતેન પારં

પગમમ્મુતોગ્ગિ ન કા મર્નીતા ॥

‘હે પ્રભો ! મંજરુપ માનથીજ જગતને ગરજનાર, પાત-
નાર તથા સંહારનાર એવા પણુ આપ, એક હાથીના પોદ-
ધી (તેનું રણનું કરના) દોડી આગ્યા, તે ઉપરથી આપનું
ભરૂનો પ્રભો પ્રિમાગપનું કેટલું બધું છે ! તે ખરેખર વિચ-
રના જેવું છે; અને આપનાં પ્રત્યક્ષ કર્યાં ન થતાં આપના
ચરણોનો સ્પર્શ કરનાર આત્માની કેવી ઉચ્ચ ગતિ થઈ શક
છે. તે પણુ આ ગચ્છેન્દ્રભોક્ષ ઉપરથી સમજી શકાય છે.’
ભગવાન પોતાના અગતારોથી તથા પ્રાકટયથી એજ સૂચરણ
માગે છે કે, ભક્તોને તથા આગ્રિતોને સંપૂર્ણ સંતોષવા, જે
તો માફં ગુણ્ય થયેય છે; હરકોઈ ભક્તને પ્રોત્સાહન આપ-
વાની મારી ભાવના હોય છે કે, જુઓ, હું તમારા માટે
કેટલી કાળજી ને લાગણી ધરાવું છું ? તમારા માટે હું કેટલી
બધા પરિશ્રમ લઉં છું ? આવા મારા ગુણો છે, અર્થાત્ મારા
ગુણો હુતિઓમાં વળુંવેલા છે તે ગુણોને હું અવતારોથી
સ્પષ્ટ સમજાવું છું. ભગવાનના આ ગુણો લક્ષ્યમાં લઈ
સમજી મનુષ્યોએ આ અસાર સંસારમાં હવે વધુ ગુણ્ય
રહેવું ન જોઈએ, ને એ ભગવાનનેજ ચિત્તમાં વિશેષ આકી
એવું સ્મરણ સદા સર્વદા કર્યા કરવું જોઈએ. આવાં આખ્યા-
નોનું વાંચન કરી અથવા શ્રવણ કરી તેનું મનન તથા નિર્ઘિ-
ધ્યાસન કરનાર હરકોઈને વધુમાં વધુ સ્પષ્ટ થશે કે:—

સહિસો સમરવો દેવ અમરનો,

સંકટે સંભારે આવે ધાર્ધ સુખદાર્ધ

તમે શીઠ રહો છો સંસારમાં લોભાર્ધ, બ્રાધ, ભાધ,

તમે શ્રીહરિને સ્મરી દ્યો ભાધ.

જસ સૌ કોઈને એમજ કહેવું, ને ચોતે પણ એવાજ
થઈ રહેવું, એમ સૌ યાહો, તેમજ યાઓ, એ આકાંક્ષા !

શ્રી અંકરીપ-અરુણ

પૂર્વરંમ

૫૬

રાગ પીલુ

શ્રીહરિનુંજ કરે પ્રિય સેવન, એજ મહાજન ધીમન શ્રીમન;
એધી અન્ય અનંત ઉતરણું, કરણું તો ગણીએ છવ છવન, શ્રી૦
હરકૌંઠ મનુષ્યનું પ્રથમ ધ્યાન પોતાના શરીર સેવન
તરફજ ભય છે. એ સંબંધે એક કવિ લખે છે:—

આસ બસ ડાલતસો યાકો વિશવાસ કહા,
સાંસવશ બોલે મલમાંસ હિકા ગોલા હૈ;
કહે પદમા કર બિચાર છીનલાં ગુર ચહ,
પાનીકો સો રૂન જેસે ફલક ફેલા હૈ.
કરમ કરોરા પંચતત્વન બરોરા કરે,
ઠોર ઠોર જોડા ઓર ઠોર ઠોર પોલા હૈ;
છાડ હરિનામ નહિ પેહે બીસરામ અરે,
નિપટ નિકામ તન ચામહીકા ચોલા હૈ.

આવા કારણથીજ અહીં કહ્યું કે, ‘શ્રીહરિનુંજ કરે
પ્રિય સેવન.’ વળી આગળ જતાં તેજ કવિ વિશેષ લખે છે:—

આવન ગલાનિ જો બખાન કરું જ્યાદા ચહ,
માદા મલમૂત મેદા મજાકી સલીતી હૈ;
કહે પદમા કર જરા જો ભગ બીજ તવ,
છીજ દિન રૂન જેસે રેતુહિકી બીતિ હૈ.
સીતાપતિ રામકે સનેહ બસ બીતી જોતો,
તો તો દિવ્ય રહ જમ જાતનાતેં ઝીતી હૈ;
રીતિ રામનામતેં રહી જો બીનકામ તો યા;
ખારીજ ખરાબ દાસ ખાલકી ખલીતી હૈ.

આવા અભિપ્રાયથીજ કહેવાયું કે:—

શ્રીહરિનુંજ કરે પ્રિય સેવન, એજ મહાજન ધીમન શ્રીમં

કેટલાક આપણા લોકો રાજનું સેવન કરે છે, પણ વિચાર કરીએ તો, આપણે કદાચ રાજ થઈએ તો પણ શું વિશેષ ? જુઓ, રાજની સદા આ સ્થિતિ હોય છે:—

ખાતાં પીતાં એર ભય, સૂતાં શત્રુ વૈરભય;
સદા બહાર ઘેર ભય, રાજ કોઇ નહો.
સૈનીભય શોક્ય ખારે, પુત્ર રાજ્યલોભે મારે;
સૈનિકોનો ભય ભારે, સલામા થઇ લકશે.
સલા વિષે માનભય, પ્રજામાં તોફાનભય;
કાળનો મહાન ભય, શું ન મેઘ પડશે.
ભય સહુ સમાન બળ્યા-ત્રિતાપને મૃત્યુતણા;
અંતે ગણો યમ જૂપને જહુ કંતડશે.

પ્રાચીન કાળના રાજાઓની સ્થિતિ એ પ્રમાણે જ હોયના રાજાઓને (અંગ્રેજી રાજ્ય દરમ્યાન) કદાચ સુખ હોય એમ જણાય છે. પણ તેથી શું ? તેઓના સંધમાં પણ એક કવિ કહે છે:—

ચહુ દેશમે આજ ફેલાવતા હૈ, જોર દાણ આવે વાટ ધાડે
ખડે મહેલ કીલ્લા બગીચાહુ, ખેલ ત્રિયાસંગ ખાડે
ભાતભાત કે ભોજન થાલ હુમે, માંહે બિરા પચીરાહુ વાડે
અધાનક કહે ચેત ચેત ખારે, સખ કાળકી એક થપાડે

આ ઉપરજ અમે કહીએ છીએ કે:—

કોઈ મસ્ત રહે દખી ધનના ભંડાર ભયો,
કોઈ મસ્ત રહે શખી ધરી ધામ ગામની;
કોઈ મસ્ત રહે વિદ્યા બુદ્ધિ બહુ દેખ્યાધી,
કોઈ મસ્ત રહે બળી ખ્યાલ ફેલી નામની.
કોઈ મસ્ત રહે દાસી દાસ પ્રજાના પૂજ્યાધી,
કોઈ મસ્ત રહે પામી પુત્ર પુત્રી ભામની;
કાજ મસ્ત કરે ત્યાં અનંત એ વસ્તુ સમસ્ત;
જની અય અસ્તુ વસ્તુ અંકે નહિ કામની.

અને જ્યારે કંઈ હોય છે ત્યારે પણ ઉપરને

દેખાવ, ડાળ કે ઉપરનીજ મસ્તાની હોય છે. ખરી રીતે અંદરખાને ભય તો બધામાં ભયોજ છે. જુઓ:—

મોગે રોગમયં મુલે હયમયં વિત્તે નૃપાલાદ મયમ્ ।

જ્ઞાને વાદમયં તપે વ્યુત્તિમયં રૂપાદ મયં યોષિતિ ॥

દ્રષ્ટે શોકમયં રણે રિપુમયં કાપે કૃતાંતાદ મયમ્ ।

સર્વં વસ્તુ મયાન્વિતંભુવિ નૃણાં વિષ્ણોઃ પદં નિર્મયમ્ ॥

લોગમાં રોગનો ભય, યુધ્ધમાં તેનો શય થવાનો ભય, ધનમાં રાજનો ભય, જ્ઞાનમાં વાદવિવાદનો ભય, તપમાં બ્રહ્મ થવાનો ભય, સ્ત્રીમાં રૂપ હોવાથી ભય, ઈષ્ટ વસ્તુમાં શોક થવાનો ભય, યુદ્ધમાં શત્રુઓનો ભય, શરીરમાં યમ-રાજાથી ભય—એમ પૃથ્વી પર મનુષ્યોને સર્વ વસ્તુ ભયથી સુક્ત છે; માત્ર એક વિધ્યુપદજ નિર્ભય છે. માટેજ અહીં કહેવામાં આંધુ દે:—

શ્રીહરિતુંજ કરે પ્રિય સેવન, એજ મહાજન ધીમન શ્રીમન.

આ વસ્તુતું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ એક પદથી આપણે કરી-એ. કારણકે આ પૂર્વરંગ છે, તેમાં બધી જાતના રંગ જોઈએ:—

પદ

‘‘ પ્રાણીયા ભજ લેને દીરતાર ’’ એ દેશી

જગના મહોરા ખોરા માન, હરિ સેવે તેજ સામ્યવાન.
જગના મહોરા ચાર દિવસના, અંતે થાતા હેરાન;
મુખ-દુઃખ ક્ષણિક ખમી હરિજન તો, સદા થતા શ્રીમાન. જ૦
જગમાં રાહ્યા બહુ ગણાય પણ, અંતે ભૂલે જ્ઞાન;
એજ વખત હરિજનના ઉરમાં, ઉપજે ઉત્તમ જ્ઞાન. જ૦
જગમાં માણે કરે તેમને, મૃત્યુ થાય મહોંકાણ;
હરિની સેવા કરનારાને, એથીજ મળે લહાણ. જ૦
જગના ધનિક મૂઢી અહીં સધળું, જાય મહાદુખસ્થાન;
જગ છૂટતાં હરિજનને તો, મળે અપૂર્વ વિમાન. જ૦
જગના મહારાજનો અંતે જમ પકડે છે કાન;
ખરા હરિજનને લેવાને, આવે દેવ મહાન. જ૦
મેળવતાં રાખતાં જતાં દુઃખ, માટપ દુઃખજ સમાન;
અત્ર સાચી મહોદધિ જોઈએ તો, સેવ્યા કરે ભગવાન. જ૦

કારણકે આજ વસ્તુ નિશ્ચય સત્ય છે કે:—

શ્રીહરિનુંજ કરે પ્રિય સેવન, એજ મહાજન ધીમન શ્રીમન.

આ કલિકાળમાં જ્યારે આખાય દેશમાં મહાકલપાત આલતો હતો અને રાજકીય ઉચલપાચલ સાથે હિંદુત્વ પર મહાત્રાસ ધુમ્યા કરતો હતો, તે કાળે હરિણ દેશના ષણ્ણમાં 'હેવુ' નામના એક નાના ગામડામાં 'તુકો' નામે એક ગરીબ હરિભક્ત યજ્ઞ ગયેલ છે; જેનું નામ ગામે ગામ અથવા સમગ્ર દેશમાં દેવની પેઠે આજ પણ વિખ્યાત છે, તેનું કારણ શું ? તે એજ કે:—

શ્રીહરિનુંજ કરે પ્રિય સેવન, એજ મહાજન ધીમન શ્રીમન.
એ 'તુકારામ' મહાભક્તે શ્રીહરિનું સેવન કરી પિંડ કરી આખું છે કે, એજ વસ્તુ સર્વોત્કૃષ્ટ છે. માટે મિથ્યા વાદવિવાદનો પરિત્યાગ કરી તે મહાભક્ત શી રીતે સેવન કરતા હતા અને કોનું કરતા હતા, તે માટે તેમનાંજ વચનામૃતમાંથી થોડું જોઈએ:—

સ્કુટ અભંગ નં. ૩

સદા માઝેડાળે, જડા તુઝે મૂર્તિ, રખુમાધવ્યા પતિ, સોયરિવા.
ગોડ તુઝે રૂપ, ગોડ તુઝે નામ, દેઈ મજ પ્રેમ, સર્વગોડ.
વિઠો માહી હિયે, હાચિ વર દેઈ, સચરોનિ રાહિં દહ્યામાહ.
તુકા મહુલે કાંઈ ન માગે આણીક, તુઝે પાચીસુખ, સર્વ આરે.

એ તો 'શ્રીહરિનુંજ,' એમાં જકાર શું કામ છે!

નં. ૧૪૨

આણિ કાંચી સ્તુતિ, આદ્યાશ્વર હતા, એક વાંચુનિત્યા પાંડરગ.
આદ્યાં વિષ્ણુદાસાં એકવિધભાવ, ન મહુલેં વાદેવ, આણી કાંસી.
રાતખંડ માઝી, હોઈલ રસના, જરીયા વચના પાત્રે.
તુકા મહુલે મજ, આણિકા સંકલ્પે, અરધિય પાપે પ્રાતીક.

આવે અનન્ય ભાવ હોવો જોઈએ. આવા ભાવ માટેજ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ગીતાણમાં સ્થળે સ્થળે આગ્રહ કર્યો છે. એનું કારણ એજ છે કે, એનાથી સર્વ કષ્ટ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી તે હરિસેવન દેવા સ્વરૂપનું કરવું જોઈએ, તે વિરે પક્ષ ભક્તરાજ કહે છે:—

નં. ૯૦

ઘેડી નિયાં ચક્રગદા હાથિ ધંદા કરિ તો,
ભક્તા રાખે પાયા પાસીં દુર્જનસી સંહારી;
અવ્યક્ત તેં આકારલેં રૂપાં આલે ગુણવંત,
તુકા મહાલે પુરવી ઇચ્છા જયા તૈસી વિકુલ.

ભગવત્સેવનથી પોતાને કેટલી મસ્તી ચઢી તે જુઓ:—

નં. ૧૨૬

થવદા ભુવને જ્યાચિયે પોટીં, તો ચિઆહી કંઠી સાદવિલા;
કાપ એક ઉભેં આમુચીયે ધરી, વોળંગતી દ્વારીરિદ્ધિ સિદ્ધિ.
અમુર જ્યાને ધાતલે તોરડીં, તો આહ્યાસી જોડી કર દોનહી;
રૂપનાહિં રેખા જ્યાસિ આકાર, આહીતો સાકાર ભક્તિ કેલા.
અનંત શ્રદ્ધાંડ જ્યાચિયે અંગી, સમાન તો મુંગી આહ્યા સાઠી;
રિદ્ધિસિદ્ધિ મુખે હાંણિ તદ્યા લાતા, તેયે યા પ્રાકૃતા કૌણ માની.
તુકા હાલેઆંહી દેવાહુનીબળી, જલોંહે નિરાળી કેવનીઆશા;

આમ પોતાના ઘરમાં બેઠા બેઠા માત્ર બોલવાનું જ ન હતું, પણ તેની સંપૂર્ણ પરીક્ષા થઈ. એક સંત તરીકેનો તેમનો મહિમા કેટલો હતો, તેમના મનની મોટાઈ કેવી હતી અને તે મહાન જન, ધીમાન તથા શ્રીમાન પણ કેવા હતા ? તે સર્વની સંપૂર્ણ પરીક્ષા થઈ હતી. શિવાજી મહારાજ જે સમયે વિજયયાત્રાએ નીકળી ઉપરાઉપર વિજયવાવટો ફરકાવ્યે જતા હતા તે સમયે પોતે રાજધિરાજ પદે પહોંચેલા હતા, છતાં ભક્ત તુકારામની સમક્ષ એક રંઠ જેવા ઠર્યા હતા. મોટા આદરથી મહારાજને તેડાવ્યા છતાં પોતે બેપરવાઈથી તેમની પાસે નજ ગયા તો પણ મહારાજ લેશમાત્ર કોપ્યા નહિ, પણ અનેક પ્રકારની અગવડ દોવા છતાં પોતે જાતે જ ગરીબ વાણીયા તુકારામની હાંપડી તરફ લાંબી મુસાફરી કરી કેવળ તેમના દર્શનાર્થે જ ગયા હતા; એટલું જ નહિ પણ તે વેળા લાખોની રોડત તેમના ચરણમાં ભેટ ધરી, છતાં તે વખતે તેમની રૂબરૂમાં પણ એજ દેવિને એજ બેપરવાઈ ! એમના ચહેલ જાણેજમાં કરી પણ લેશમાત્ર દર પડ્યોજ ન હતો.

આનું નામ તે પાકે રંગ. જુઓ:—

નં. ૪૩૭૫—૭૬—૭૭

મુંગી આણિ રાવ, આઘ્યાં સારખાચિ છવં;
 ગેલા મોહ આણિ આશા, કળિકાળાયા હા ફાંસા.
 સોને આણિ મોતી, આઘ્યાં સમાન હે ચિતી;
 છુકા મહણે આલે, ઘરા વૈકુંઠ સગણે.
 તિહીં ત્રિભુવની, આઘ્યાં વેલવાચે ધ્વનિ;
 હાતા આલે ઘાવ ડાવ, આમયા માય બાપ દેવ.
 કાવ ત્રિભુવની બળ, અંગી આમુચ્યા સકળ;
 છુકા ઠણે સત્તા, અવધિ આમુચી ચ આતાં.

એ રીતે પોતાની આગળ મોટો મહારાજ પછી કેવો
 ક'ગાળ છે, તે સમજાવીને તેને પછી તેવા થવા માટે તેમ
 સ્થળે આ ઉપાય બતાવ્યો છે:—

આઘી તેણે મુખી ઠણા, વિકુલ વિકુલ મુખી;
 છુમચે ઘર વિત્ત ધન, તે મજ મૃતિકે સમાન.
 કંઠી બિરવા વૃલશી, મત કરા એકાદશી;
 ઠણવા હરિ ચે દાસ, છુકા ઠણે મજ એ આરા.

એ પ્રમાણે હરિભક્ત થવા ઉપદેશ કરીને છુકારાને
 શિવાજી પ્રત્યે કહ્યું કે, તું જગતમાં મહારાજ કહેવાય
 છે તેના કરતાં 'હરિદાસ-હરિભક્ત' કહેવાય, તે અતીવ
 સર્વોત્કૃષ્ટ છે. વળી હીરા-મોતી વગેરે તુચ્છ વસ્તુઓને અતી-
 વ કિંમતી ગણી બીજી પછી તેવી તેવી વાતો કરે છે, અને
 જગત પર આજ્ઞા ચલાવે છે તેના કરતાં વૃત્તથી ધારણ કરી
 હરિનું ભજન કરી શ્રીહરિનાં મતો કરતો રહે તો અવર
 તારૂં કલ્યાણજી થઈ જાય. એ તું મને પ્રસન્ન કરવા માહતો
 હોય તો 'તું હરિભક્ત બને' એ મારી આજ્ઞાને તું પૂર્વ
 કર. આમ ઉપદેશ કરીને તેમણે એ વિષય પર તે વેળા
 મોટું આખ્યાન કરી સંભળાવ્યું હતું; ને તેની અસર પણ
 વાતકાવિક એટલી બધી થઈ હતી કે, મહારાજ શિવાજી
 દરજી વૈરાગ્યનિષ્ઠ બની સંસાર ત્યજવા તત્પર થઈ ગયા
 ને ઉપરથી તેમના મંત્રીમંડળે સત્વર તેમનું માન

ચરણોદક તરીકે અને તે વેળા શ્રદ્ધાદેવે કરેલા વિષ્ણુભગ-
વાનના ચરણસેવનના પૂરાવા તરીકે હજીપણ તીર્થરૂપ થઇને
અનેકને સંસારભયથી ઉગારે છે. એટલે તે સંગ ધે નાના
મોટા ઘણા પૂરાવા ટાંકવા કરતાં પ્રાસંગિક આખ્યાનનોજ
હવે આપણે આરંભ કરી દઇએ; તેથી પણ અંમે એજ કસા-
વવા માગીએ છીએ કે:—

શ્રીહરિનુંજ કરે પ્રિય સેવન, એજ મહાજન ધીમન શ્રીમન.

શ્રી અંબરીષ-આખ્યાન

૫૬

રાગ પીઠુ

શ્રી હરિનુંજ કરે પ્રિય સેવન, એજ મહાજન ધીમન શ્રીમન;
એથી અન્ય અનંત ઉતરણું, કરે તું તો ગણી એ જીવજીવન.

ભગવાન શ્રીશંકરાચાર્યે શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના અગી-
આરમાં અધ્યાયના આ છેલ્લા શ્લોકને સર્વોત્કૃષ્ટ અનુષ્ઠાન
માટે ગણ્યો છે:—

મત્કર્મકૃન્મત્પરમો મદ્ભક્તઃ સંગવર્જિતઃ ।

નિર્વેરઃ સર્વભૂતેષુ યઃ પ્ર મામેતિ પાંડવ ॥

‘હે પાંડવ ! જે મનુષ્ય મારા આરાધનરૂપજ સર્વ કર્મ
કરે છે, મારા પરાયણ રહે છે, મારું ભજન કર્યા કરે છે,
કર્મના ફળની આસક્તિનો ત્યાગ કરે છે અને કોઇ પણ
માણી ઉપર વૈરભાવ રાખતો નથી તે મને પ્રાપ્ત થાય છે.’
અર્થાત્ ભગવાનના આરાધનરૂપેજ સર્વ કર્મો કરવાં જોઇએ;
તે તે કર્મોમાં ઉદ્દેશ પણ શ્રી હરિજ હોવા જોઇએ; ને
તેમનુંજ સેવન કર્યા કરવું તે પણ અતિશય પ્રીતિ-ભક્તિ-
પૂર્વકજ. વળી તેમાં કોઇ બીજાનું વિશ્વ ન આવે, તે માટે
હરકોઇ કર્મના ફળનો સંગ ત્યજવો જોઇએ; તેમજ ઇતર
ત્યાજ્યનો સંગ પણ ન હોવો જોઇએ. જો કદાચ કોઇ વૈરી
વૈર કરે તો પણ તેના પર વૈરભાવ ન રાખતાં પોતે પોતાનું
જનન-કાર્યજ કર્તવ્ય સમજી જે તેથી શ્રદ્ધ ન થાય તે
પ્રભુને પામે છે; અને તેજ ઉપરના પદમાં દર્શાવ્યા જેવો

આજ ધર્મ સુખ્યત્વે પળાતો. જેમના તેજથી અંતરે
 વિશ્વામિત્રે પોતાનું રાજ્યામન ત્યજી દેઈ તપશ્વર્યોદ્ધારા પ્ર
 થિંપદ મેળવ્યું હતું તે શુરુ વસિષ્ઠ કયો ધર્મ પાળતા હતા
 આજ ધર્મ તેમણે ઘણા કાળસુધી પાળ્યો હતો. તે ત્યાં
 ન હતા. તેમને ઓ, પુત્રો, ઘર વગેરે સર્વ હતું. પોતા
 યજ્ઞમાનોને યજ્ઞયાગાદિ કરાવવા, તેમના દ્વારા પુષ્કળ ધ
 મેળવવું અને તે ધનદ્વારા પોતાનો વર્ણાશ્રમ-ધર્મ યજ્ઞ
 યોગ્ય પાળ્યે જવો, તેમાં તે કદી ન ચૂકતા. વેદાજ્ઞા, અનુજ્ઞા
 હરિદાસત્વ ધરાવર કયે જતા. એવાજ પ્રકારનું ગૃહસ્થ
 ધર્મનું તેમનું વર્તન કેટલાય સમય સુધી રહેતું જોવામાં
 આવે છે; જેમાં પુરોહિતપદે પોતે એના એજ રથા છે
 અને તેમના યજ્ઞમાન સૂર્યવંશી રાજાઓ કેટલાય બ્રહ્મજ્ઞ
 ગયા છે. એ ગૃહસ્થધર્મનું પાલન કરવા છતાં તેમણે પોતાનો
 બાદ્યપ્રભાવ એવો ને એવોજ જાળવી રાખ્યો હતો. તે શાથી
 જળવાયો? એ જો તપાસીએ તો આજ સાર નીકળે કે:-
 શ્રીહરિનુંજ કરે પ્રિય સેવન, એજ મહાજન ધીમન શ્રીમન્

એવા એવા નો અનેક પ્રદાનિઓના દાખતા મેળુ
 છે. ઉપરાંત એક વધુ દાખલો તમને. જનવમાત્રના મહા
 પિતામહ પ્રદાન ગુ' મંન્યાગી છે? સાવિત્રી દેવીના તે પતિ
 ગણાય છે. તે ગુ' કરે છે? શાથી તેમણે 'પ્રદાન' પદની પ્રતિ
 ક્રી છે? ત્રિવિક્રમ વિષ્ણુ ભગવાનનો ઘરનું પોતાના શ્રેષ્ઠ
 અર્ચકો કે ગુરુજી સ્વેચ્છામાત્ર વિવંશ નહિ કરતાં પરિ
 જ્ઞાન-પુષ્પાદિ લઈને ને દોડી ગયા હતા, તે ઉપરથી મ
 જિદ્ધ થાય છે? ને એજ કે.-

શ્રીહરિનુંજ કરે પ્રિય સેવન, એજ મહાજન ધીમન શ્રીમન્

દરે દરે તેની દર આવી રહે છે. તેથી મ.વ એ
 નિષ્કર્ષ થાય છે કે.-

એવી અન્ય અન્ય રીતોનું. કરે નું નો મળી એ એવ એવ

એ વધુ-દે. અને એવન કરે. જે અન્યથા
 એ એ જે જ કરે ન. એ, એ ત્રિવિક્રમ વિ

મંદિર નૃપે બનાવી નૌતમ, વૈભવ રાખી ભારે,
શ્રીપતિ ને શ્રીને પંધરાબ્યાં, પોતે પવિત્ર પ્યારે,
વસી તે હારે-હાં-હાં.....સેવે સર્વ પ્રકારે.

એવાં હરિમંદિરો જો ન હોય તો ભક્તજન 'પત્રં પુષ્પં
ફલં તોયં' ક્યાં શી રીતે અર્પણ કરે? વળી 'ચત્કરોપિ
યદભાસિ તત્કુરુશ્વ મદર્પણમ્' । જે કંઈ તું કરે કે ભોગવે તે
સર્વ તું મને અર્પણ કર' ઇત્યાદિ માટે પણ એજ સર્વોત્તમ
ઉપાય છે. બીજાને ભક્ત થવાનો ઉપદેશ આપવો, એ ઠીક
છે, પણ તે સાથે પોતે તેવા થઈ કરી બતાવવાની અસર
વિશેષ થાય છે. તેમાં પણ રાજા એટલે 'યદા રાજા તથા
પ્રજાઃ' જેવા રાજા તેવી પ્રજા' એ ત્યાય પ્રમાણે રાજાના
ખુદના આચરણની ધણીજ ઉત્તમ અસર થાય છે. વળી મનનો
સ્વભાવજ છે કે જેમાં તેને લંગાડે તેમાં આસક્તિ થાય છે ને
પછી બચન તથા પ્રેમ નીપજે છે; તે આશયથી:—

ગઝલ

રાગ બીલાવ

શ્રી અંબરીષ નૃપાલ, ભક્તિમાન બહુ થયા;
જેને ન બીજો ખ્યાલ, ભક્તિમાન બહુ થયા.
વિષયો વિષે ન વશી, ગણી વિપસમા સહુ વસમા;
બપક' જગત નિર્માલ્ય ભક્તિમાન બહુ થયા.

હરકોઈ વિષયની માનસિક પ્રીતિ ત્યારે અમુક કોઈ
બીજા વિષયમાં થાય છે ત્યારે જો તે વિષય તુરંજ જણાય
તોજ તેમાંથી તે પ્રીતિ દૂર થાય છે; એ નિયમ પ્રમાણે સાંત્તા-
તિક વિષયો જો તુરંજ જણાય તો અવશ્ય તે ઉપરનો વૈરાગ્ય
અવિરલ રહે થાય છે અને તે ઉપરની પ્રીતિ પણ દૂર થતી
જાય છે. એક કોઈ રાજાને તો તેવો વૈરાગ્ય થયો, એ અત્યંત
ખાંડેલ જણાય. કેમકે રાજા એટલે તેને લલચાવનારાં સાધ-
નોની હેશમાત્ર ખાતરી ન હોય અને આ તો વળી ચક્રવર્તી
મહારાજા ! એટલે તેમાં તો પૂછવું શું ? પણ તેમને ત્યારે
જે કવ' સાંસારિક સાધનો તુરંજ જણાયાં, એટલે તેમને ભગ-
વાન પાસેથી આ મહારાજાના અંબધમાં આ મ્લોક છે:—

અવ્યયાં ચ શ્રિયં લઙ્ઘ્યા વિમવં ચાતુલં મુવિ ।

મેનેડિતિદુર્લમં પુંસાં સર્વં તત્ સ્વમસંનિમમ્ ॥

‘ પોતાની પેઢીએ મુધી નહિ નાશ પામનારી રાજ્ય-લક્ષ્મી સંપાદન કરીને તેમજ પૃથ્વી પર જેની તુલના ન થઈ શકે તેવો રાજ્યવૈભવ પ્રાપ્ત કરીને પણ તે બીજા પુરુષો માટે અતિદુર્લભ એવા પણ સર્વ પદાર્થોને અંબરીષ મહારાજને સ્વમ સમાન માન્યા.’ અને ખરી રીતે તો એમજ છે કે, જગતના કોઈ પણ પદાર્થ તેવાજ છે, પરંતુ સર્વને શ્રમિત કરનારા મોહને લીધે સૌ ભૂદ્વી જાય છે અને વિપરીત માન્યતા પર થઈ જાય છે. આ મોહની જ્ઞાતિમાં ન કસાય તેજ તો વિરલજ જોવામાં આવે છે—જેમકે મહારાજ અંબરીષ.

ભગવાનને ભાગવતની સેવા વિષે રહેવા,
હેવાયલા સહુકાળ ભક્તિમાન બહુ થયા.

(અને તે ત્યાં મુધી કે:—)

રસના ન નવરી લવરી કરવા શ્રીહરિ સ્મરતી,
ગુણ ગાય લલિત રસાલ, ભક્તિમાન બહુ થયા.

(છતાં પ્રભુના ગુણનો પાર ક્યાં આવે તેમ છે ?)

હરિકથા વીણ મુણતા ન બીણું કાનથી કદીએ,

(એ કાર્ય ઉત્તરોત્તર વધતુંજ ચાલ્યું.)

મુળી ગુણ બને બેહાલ, ભક્તિમાન બહુ થયા.

એક તો શ્રીમંત મહારાજ એટલે તેમની પાસે કંઈ ન આવે ? વળી તે ભક્ત બન્યા ! એટલે તો પૂછવું શું ? છતાં:—

નયને હરિ કે હરિજનવિષ્ણુ અન્ય ન નિહાળે,

(બીજાઓ તો જોયા ન જોયા જેવાજ.)

નીરખનાં ઉભરે વ્હાલ, ભક્તિમાન બહુ થયા.

(કારણકે હરિભક્તિમાંજ તેમની પ્રીતિ જામી હતી.)

કર ચરણ સેવા કર્યાથી નવ કાળે પરવારે,

(બરા એજ વિષયને તેમને ચોખ્ખ થઈ પડ્યો.)

ગન મન નવા એ દાસ ભક્તિમાન બહુ થયા.

(જેમ કે) મંત્રાદી પોતાનું સર્વસ્વ પોતાના પ્રિય-જનને સમર્પી દે છે તેમ—)

દિદિ શ્રમદિ યોગ અર્પં શર્ચ શ્રીવરને.

(અને જનનાં મનુષ્યો કે) શાદી ચીજ પોતાનાં આજ્ઞાને પ્રથમ આપે છે તેમ—)

દે સંતને ઘરમાલ, ભક્તિમાન બહુ મયા.

આમ પ્રતિદિન વધેજ જતી વૈષ્ણવતા અનુક્રમે સત્ય-સ્વરૂપમાં પ્રકટી નીકળી; શાસ્ત્રીય પરવશતા પણ આગેજ રહી; ખરેખર, આવાને ઉદેશીનેજ આપણે કહીએ છીએ:— 'શ્રીવરનુંજ કહે પ્રિય સેવન.' તે આવી રીતે કરવું જોઈએ. આવો હરિભક્ત પોતે કેમ વરતે છે, તે પણ જોવા જેવું હોય છે. તેથીજ તેવા માટે કહી શકાય છે કે 'એજ ગદાજન શ્રીમન ધીમન.' તે વસ્તુ હવે જોઈએ:—

ચોપાઈની ચાલ.

અનિવેદિત કશુંએ ન ખાય, તીર્થ વિષ્ણુ તે કેમ પીવાય.

જેઓ સદાને માટે પથ્ય વસ્તુનું સેવન કરે તેઓને શું કદી રોગ થાય છે? 'આદ્યારણ્યકો સત્યશ્રુતિઃ । ન્યારે આહાર શુદ્ધ અને પથ્ય લેવામાં આવે છે ત્યારે અંતાઃકરણ પણ શુદ્ધ બની જાય છે.' એટલુંજ નહિ પણ ભક્તિનો સ્વાદ પણ ત્યારેજ સમજી શકાય છે; ભક્તિની સફળતા પણ ત્યારેજ થાય છે ને તેનો મહિમા પણ ત્યારેજ જણાય છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતાણમાં કહે છે— 'યજ્ઞશિષ્ટાશિનઃ સંતો મુચ્યંતે સર્વકલ્ત્રિયૈઃ ।' જે સબળનો વૈશ્વદેવ આદિ યજ્ઞો કરતાં બાકી રહેલા અન્નને યજ્ઞની પ્રસાદી તરીકે જામે છે તેઓ સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે. ન્યારે સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે ત્યારે સર્વ રોગોથી મુક્ત કેમ ન થાય? રોગનાં મૂળજ પાપ છે.

છત્રી તો શું ઉપાનહે ન પહેરે, જાય મંદિર તંજ શીઘ્ર ઘેરે, કહ્યું છે કે:—

શરીર કાળે કરે તેહલું, જેથી શરીર ચાલે;

મૂરખના ઘરમાંજ નોકરો, ધણીથી વડુ મોકલે
 એટલે આત્માના કલ્યાણ માટેજ જે વસ્તુ કરે
 હોય તેજ લગવાને સમર્પણ કરીને વાપરવી રે. ન.
 કેમકે જેનું છે તે તેને અર્પણ કર્યા વિના ઉપયોગમાં
 તો ચોરી કરે છે, માટે પોતે હજી જેટલુંજ લઈ રહે-

ખાવા પીવા શરીર માગે, તે તો પડે મુંઃ
 પણ સાટે ત્યારે પણ તેથી, કામ બસાવર હેતું
 . કારણકે, ગીતાજીમાં વચન છે કે 'જનુર્મતિ
 રામો મોષં પાર્યં સ જીવતિ-હે અર્જુન ! ઇન્દ્રિયોમાં તથા
 કરનારો-ઇન્દ્રિયોનેજ તૃપ્ત કરનારો મનુષ્ય પાપી દુષ્ટ
 વાળો હોઇને નિષ્કુળ જીવન ગાળે છે.' કારણકે, મનુષ્ય
 જીવનથી જે કમાવાનું છે અને જેને માટે મનુષ્યજીવન
 જોલી છે તે તો બાહ્ય પર રહી જાય છે અને ઇન્દ્રિયોનાં
 ચોમાંજ તે ફસાઈ પડે છે. માટે ઇન્દ્રિયતૃપ્તિનો ઉપયોગ
 વિનાજ હરકોઈ વસ્તુને પરમાત્માની સમજી તેમને મા-
 નેજ કેવળ શરીર ધારણ પૂરતી ઉપયોગમાં લેવી
 છતાં જેઓ પરમાત્માએ આપેલું તેમને અપીને લે-
 નથી તેઓ તો:-

તે ત્વયં મુંજતે વાપા યે પર્યંત્યાત્મકારણાત્મ
 'જેઓ કેવળ પોતાને માટેજ રાંધે છે તે
 પાપનુંજ જોજન કરે છે' - કેમકે તેમણે રાંધેલું તે અન્ન
 કૃપ હોય છે. આમ સમજીને સર્વ કંઈ બ્રમવદ્ય
 તેમની એવામાંજ જીવન ગાળવું જોઈએ. માટેજ કા-
 'અનંત એથી અન્ય ઉતરતું, કર તું તો મળી કે
 જીવન.' જુઓ, મહારાજા અંબરીષનું વર્નન ! તેમને
 તે એટલી અધી વધી ગઈ કે જેમ કોઈ સંસારી
 એ - 'ત્વચિ માટે દેગન માય છે, તેમ' -

તેમ અપવિત્રની ન પડ્યા, કેદારી દગ્નિતા ।
 શત્રુ અગ્નિ માન્ય નથી. સ્ત્રી સકલાત મેવાજી
 નજર નહીં નથી. દિગ્દેશી ન અવગત
 તો તે નવ્ય દેવમાં દિગ્દેશી. મન્યા તે મન્યા ન મુજબ

નામજ આત્મ દરિદ્રેવન દટી શકાય. અંબરીષ રાજા ખરું
દરિદ્રેવન કરનારા હતા. તેમના પર દોષ જનની લાલચની
કે ભયની દોષજન અસર થતી ન હતી; પણ આ વસ્તુને
જગત શી રીતે સમજે ? જગતને અમલવવા માટેજ તેમની
આ પરીણા થઈ હતી. (અહીંથી જો કયા આશંભાય છે તે
ખીજાં પુરાણોમાં મળે છે, શ્રીમદ્ભાગવતમાં નથી. મહાશય-
શ્રી રુપીરસિંહજીની 'બદ્ધમાળા' માંથી આ ભાગ લીધો છે.)

આખી

એક બૂપને જીવને પ્રકટી બાવિક બહી કુમારી,
બાળક પણ દરિદ્રમરણની તેને બળી ખુમારી;
વિપથા વિપે વળી નહિ વૃત્તિ રીઠ રાકે મન મારી,
સહુ સોંઠાડી શ્રીવર સદામી સત્સંગથી સમારી.
પુત્રી થઈ પરણાવા લાયક પિતા પડ્યા ચિંતામાં,
બાળા બોલી મારું મન છે અંબરીષ રાજામાં;
તાતે રળીયાતે એ વાતે સઘ સંમતિ લીધી,
માગું મહિપતિએ મોકલવા ઘટીત ગાઠવણ કીધી.

ગીતિ

દિજ આંખો નૃપ પારો, આંખો અંબરીષ અતિ સત્કાર;
હું આગમન કારણ, નૃપે કથો નહિ ઘરત તિરસ્કાર.

પદ

‘દયારી’ એ રાગનું.

વિપ્રરાયા ! પરણું તે હવે શાને સારૂ રે વિપ્રરાયા. (૧)
શાને સારૂ એ હું ધારૂં કહો વારૂ હે વિપ્રરાયા ! રેક.
રાત દિવસ અવકાશજ ક્યાં છે, સેવાથી પણ નહિ પરવારૂં રે, વિં
બણોજોગી દરિદ્રસ ભોગી, જગમુખ લાગે હવેછક ખારૂં રે. વિં
છે રાણીઓ છતાં સહામું જોતો નથી,
છતાં આણું નવી એમાં શું સારૂં રે, વિં

સાખી

વિપ્ર વાત ઉતારી ઉર આવીને કહી તે વારૂ,
કુંવરી કહે વરૂં તો એનેજ મરૂં નહિ તો નિરવારૂ;
બળો કહો દિજ નિશ્ચય મહારો ફરી નથી ફરનારૂ,

યોગ-ક્ષેમ હુંજ ચલાવું છું તેઓના યોગક્ષેમની ચિંતા
મને હોય છે.' આ ભગવદ્વચન પ્રમાણે અંબરીષ મહારાજના
યોગક્ષેમની ચિંતા પ્રભુએજ કરવા માંડી. બુદ્ધિ આ પ્રકારે—

तस्माददाद्वरिश्चक्रं प्रत्यनीकमयावहम् ।

एकांतमक्तिमावेन प्रीतो मक्ताऽभिरक्षणम् ॥

(અંબરીષ રાજાએ દેવળ શ્રીહરિનુંજ શરણ લીધું
તેથી) તેના અનન્ય ભક્તિભાવથી પ્રસન્ન થએલા શ્રીહરિએ
પોતાના ભક્તોનું રક્ષણ કરનાર અને શત્રુસેનાઓને ભય
ઉપભવનાર સુદર્શન ચક્ર, અંબરીષ રાજાને અર્પણ કર્યું.
બુદ્ધિ, ભગવાનની ભક્તવત્સલતા ! જે ચક્રને પોતે સ્વકર્તે
નિત્ય ધારણ કરે છે તેને ભક્તની રક્ષા માટે નિયુક્ત કર્યું.
એટલે તેમનું સુદર્શન ચક્ર તે રાજાના યોગ-ક્ષેમનું રક્ષક
બન્યું. અને રક્ષક બને તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય પણ નથી.
કેમકે અંબરીષનું પોતાનું તો કંઈ હતુંજ નહિ. તેણે તે
સર્વ કંઈ ઇશ્વરાર્પણ કરી દીધું હતું—અરે ! તે પોતે પણ
પ્રભુનાજ થઈ થઈ ચૂક્યા હતા, તો પછી તેમના માલમિલકત
તની તો વાતજ શી ? એટલે પ્રભુની માલમિલકતને પ્રભુજ
ચક્ર રક્ષે તેમાં શું નવાઈ છે ? સરકારી માલની રક્ષા કર-
કારી અમલદારો કરેજ. આ રીતે સર્વ કંઈ ભગવાનને અર્પણ
દઈ પોતે પણ ભગવાનનાજ બની રહેવું ભોંઈએ; અને ત્યારેજ
ભગવાન યોગક્ષેમનો નિર્વાહ વગર કહી કરેજ છે. જાણી
રીતે પોતાનામાંથી મારાપણ જેવું નીકળી જાય છે અને
સર્વ કંઈ પ્રભુનુંજ હોઈ દેવળ પ્રભુપ્રીત્યર્થેજ ઉપયોગમાં
લેવું સુદૃઢ યાય, એટલેજ સત્ય ધોમંતાઈ અને બુદ્ધિમતા
આવેલી મનાય છે અને મહામનુષ્ય તરીકે ત્યારેજ થઈ
શકાય છે, માટેજ કહ્યું છે કે:—

શ્રીહરિનુંજ કરે પ્રિય સેવન, અજ મહાજન ધીમન ધીમન.

જે સુદર્શનને સમગ્ર જગત નમે છે તે વગર માગ્યે
ને વગર કયો એક ચોક્કિયાત તરીકે જેની સેવામાં નિત્ય
પ્રજ્વર રહે, એનાથી બીજી કોઈ ખોટાઈ હોઈ શકે ? અર્થ

નામજ સાચું હરિસેવન કહી શકાય. અંબરીષ રાજા ખરું હરિસેવન કરનારા હતા. તેમના પર કોઈ જાતની લાલચની કે ભયની કંઈપણ અસર થતી ન હતી; પણ આ વસ્તુને જગત શી રીતે સમજે ? જગતને સમજાવવા માટેજ તેમની આ પરીક્ષા થઈ હતી. (અહીંથી જે કથા આરંભાય છે તે બીજાં પુરાણોમાં મળે છે, શ્રીમદ્ભાગવતમાં નથી. મહારાજ-શ્રી રઘુવીરસિંહજીની 'ભક્તમાળા' માંથી આ ભાગ લીધો છે.)

સાખી

એક ભૂપને ભુવને પ્રકટી ભાવિક ભલી કુમારી,
બાળક પણ હરિસ્મરણની તેને બણી ખુમારી;
વિષયો વિષે વળી નહિ વૃત્તિ શીઠ રોકે મન મારી,
સહુ સોડાડી શ્રીવર રહામી સત્સંગથી સમારી.
પુત્રી થઈ પરણાવા લાયક પિતા પડ્યા ચિંતામાં,
બાળા બોલી માફ મન છે અંબરીષ રાજામાં;
તાતે રળીયાતે એ વાતે સઘ સંમતિ લીધી,
માયું મહિપતિએ માકલવા ઘટીત ગાઠવણ કીધી.

ગીતિ

દિવ આંબો નૃપ પાસે, આંબો અંબરીષ અતિ સત્કાર;
કહું આગમન કારણ, નૃપે ક્યાં નહિ છુરત તિરસ્કાર.

પદ

‘દમ્યારે’ એ રાગનું.

વિપ્રરાયા ! પરણું તે હવે શાને સાફ રે વિપ્રરાયા. (૨)
શાને સાફ એ હું વારું કહો વાર હે વિપ્રરાયા ! ટેક.
રાત દિવસ અવકાશજ ક્યાં છે, સેવાથી પળે નહિ પરવારું રે, વિં
બજોબજોગી હરિરસ ભોગી, જગમુખ લાગે હવેછક ખાઈ રે. વિં
છે રાણીઆ છતાં રહામું જોતો નથી,
છતાં આણું નવી એમાં શું સારું રે, વિં

સાખી

વિપ્ર વાત ઉતારી ઉર આવીને કહી તે વાર,
કુંવરી કહે વરું તો એનેજ મરું નહિ તો નિરંધાર;
બાળો કહો દિવ નિશ્ચય મહારો રૂરી નથી રૂનાર;

ત્રી દત્તા લે કે પરજો નૃપ અગર નથી કરનાર.

દોડી

ફરી આંખો ફિજ અંબરીજ પાસ,
કહું આંખો નૃપ ખરો મર્મપાસ;
નદિ પરજો તો મરશે સુકુમારી,
કહી પુઠું હું જાળવી ફરજ મહારી;
લહું નૃપ ગંગે પડી વિમળ નાર,
કહું ફરસદ નથી મુજને મળનાર;
ખાંડ પઠવું તેથી વરાવી લાવો,
લેશે મુજથી શુ આહી આવી લ્હાવો.

દુસો

તેમ કીધું ભૂપ દુરત, આવી વરી મુનાર;
શોયે જન સર્વે સ્વગત, અહાવી વરી શું નાર.
નવરી રહીશ નવરી તું, ન વરી હોત તો કીકં
એવી નવીને વીનવી, નવી કહે નથી એ બહીક.

ગીતિ

દિવસ પાંચ દશ વીત્યા, છતાં થયું નવ દર્શન સ્વપતિડો
તવ રાણીએ જાણ્યું, સકલ દિનકૃત્ય પ્રપત્ત નૃપતિડો.

રાગ વિલાસ

ચાર ધડી રાતે ઉઠી નૃપ નિત્ય ન્હાય છે, ૨૩.
પુઠું-સાધ્યાદિ કરીને મંદિરમાં જાય છે.
છળે જુહારી હાથે, જળ ભરી લાવે જાતે;
સેવાની સાહિત્ય સંધી, કરે શુચિકાય છે. ૨૪.

અહા ! તે રાજાને હરિસેવન કેવું પ્રિય હશે ? આપું
સેવન તે વેઠરૂપ કેમજ હોય ? તે તો તેમનો એક જોશકજ
થઈ પડ્યો હતો. એટલા માટેજ ‘કર તું તો ગણી એ
જીવજીવન.’ તે પછી—

રાણીએ એ જાણી વાતે, ઉઠી ખરધડી રાતે;
શુચિ થઈ ભલી લાતે, કીધું જે ત્યાં થાય છે. ૨૫.
આવીને રાજાએ જોયું, એટલું કેંકર્ય જોયું;
સભાગીએ ગ્રાણું, મન સેવામાંથી છે? ૨૬.

રાણી તુરતજ મુખાઈ ગઈ ને પોતાની વાત પ્રગિદ્ધ ન થઈ જાય, તે માટે તેણીએ ગોઠવણ કરીજ હતી. તેથી રાજા પણ તુરત કંઈ સમજી શક્યા નહિ:—

નાતી રહી ત્યાં તો રાણી, તેથી વાત તે ન જાણી;
ખીજે દિને ના દેખાણી, રહી તે ન ત્યાંછે છે. ચાર૦

એ રીતે રાણી રાજાની પરીક્ષા લે છે ને પોતાની પરીક્ષા આપે છે. રાજાએ પણ આવા ચોરનો પોતાને પત્નો નહિ મળવાથી તેને પકડવા માટે કોઈને પણ જણાવ્યા વિના પોતેજ મનમાં નિશ્ચય કર્યો. તે પછી—

ત્રીજે દિને હઠી બહેલા, જોયું જૂપે કે તે વેળા;
(રાણીને જોઈ તો ખરી, પણ જોળખી નહિ.)

બોલ્યા વળી કોની વેળા? જે કંઈક ચાહ્યું છે. ચાર૦
બોલી દાસી નવી રાણી, રાજાએ ત્યારે વખાણી; [પણ—]
મધું આધી તો કમાણી મહારીજ ચોરાય છે. ચાર૦

જુઓ, રાજા અંબરીષ હરિસેવાને કેવી ગણે છે ? આપણે જોઈએ છીએ કે હરકોઈ સંસારી સેવક-અમલદાર પણ પોતાના કામમાં જો કોઈ હાથ નાખે છે તો નારાજ થાય છે; તેથી રાજાએ રાણીને કહી દીધું કે:—

હોય જો સેવાતું મન, કરાવો મંદિર અન્ય,
વહી રાણી સ્વામી ધન્ય, દાસી એજ ચાહ્યું છે. ચાર૦

એ નવી રાણી હરિસેવાનો સ્વાદ લેવાનેજ એવા હરિ-સેવક પતિને પરણી હતી; તેથી તેની જેવી શરૂઆત કરી કે તુરતજ વાત સરાડે પડવા લાગી; વિના માગે આજ્ઞા મળી ગઈ. ખરેખર પ્રભુભક્તને બગવાન પોતેજ સર્વ ગોઠવણ કરી આપે છે; પ્રભુનો છૂટકોજ ચતો નથી; માટેજ હરિભક્ત પણ સર્વ કંઈ ત્યજી દેઈ ‘શ્રીહરિનું’ કરે પ્રિય સેવન, એજ મહાજન ધીમન શ્રીમન.’

શ્રીવૈષ્ણવ-ભક્ત તરીકે જો વેશ કાઢ્યો છે તો તેને બરાબર બજવવોજ જોઈએ, પણ તે બજવવામાં પ્રભુની સહાય તો જોઈએજ માટેજ અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે:—

લક્ષ્મીવર! મેં વેશ કીવૈષ્ણવનો ધર્યો

જો જો જગમાં હવે જાય નહિ લાજભો
નામ પ્રમાણે મતિ-કૃતિ મુજ રાખજો,
જાળવજો મુજને હે જગરાજ જો.

તેજ સ્થિતિ જો નવી રાણીની હતી, પણ તે તો મૂંઝ-
થીજ સ્વાભાવિક રીતેજ હરિભક્ત હતી, તેનો હરિપ્રેમ સત
ને સ્વાભાવિક હતો. તે જુઓ:—

સાખી

રાગ ભૈરવ

વડી પ્રભાતે અતિ આહ્વાદે ભૂષે આજ્ઞા કીધી
નવી રાણીનું મંદિર મુંદર બન્યું બરી માંહી રિક્તિ,
મહારાણી માહુન પંચરાત્ર્યા વિધિ શાસ્ત્રથી કીધી
રાણી વસી જઈ તેમાં હરિ સેવતાં ન જનથી બીધી.

ગરળીનો રાગ

જે સેવનથી શરમાયે તેની લાજ આખરે ભરી
ભક્તિ ખૂબ કરોરે ખૂબ કરો;
જગનાં જનથી ન ડરોરે, ભક્તિ ખૂબ કરોરે. (ગરળીનો)
કીવરતુંજ કરે પ્રિય સેવન, એજ મહાજન ધીમન કીમન.

પદ

‘ઐસી ચતુર નાર’ એ રાગ

તણ ખોદી લાજ, ખોદી પતરાજ,
જળી સ્વામી બીજગના રાજ,
કરી સાખી સમાજ હરિ સેવવા લાગી. ૨૧.

રનેહ સેવે સ્વામ, જાતે કરતી કામ,
વાળે ઝાડે મંદિર લાધે ઘસતી કામ;
મુખથી ન નામ વિસરે બહુભાગી. ૨૨.

નથી કોઈને રોક, નથી કોઈને ટોક,
ધરે વિવિધ ભોગ, આવે સંત લોક;
નેને દે હથોડ પ્રસાદી વીર માગી. ૨૩.

ફેસી પુરમાં વાત, ઘણ રાણી ખ્યાન,
જે આવે તે પામે પ્રસાદ;
ઘણાં ફનિત જાન ને સંગનિધી હદે લાગી. ૨૪.

આજકાલ કેટલાંક મંદિરોમાં પેટભરા સેવકો થાળ
પરે છે, ને તે થાળને વેચી નાખી પૈસા ઘડે છે ! અથવા
જે કોઈ ભક્ત હોય તેને પણ પ્રસાદી તરીકે વેચાતો પ્રસાદ
આપે છે ! ! આ સ્વાથી ને ઢોંગી રીતભાત ક્યાં ને તે
નિઃસ્વાય તથા પરોપકાર દષ્ટિએ અન્યને પણ પ્રસાદદારા
પવિત્ર કરવાની ભાવના ક્યાં ? લોકોની મંદિરો તરફની
જે અરુચિ આજકાલ જોવામાં આવે છે તે મંદિરોમાં
ભિરાજતાં પ્રભુ પ્રત્યેની નથી કિંતુ આવાં ધર્મઢોંગી ધર્તી-
બીયાઓના કારણેથી છે. પ્રભુ તો 'અમામિ પ્રયતાત્મનઃ ।
મારામાં એકાગ્ર ચિત્તવાળા ભકતો જે કંઈ થદ્ધાથી મને
અર્પણ કરેલું હોય છે તેને હું પ્રેમથી આરોણુ છું' એમ
પોતાના ભકતોને ઉદ્દેશી જણાવે છે, એટલે તે પ્રભુનો
પ્રસાદ જે કોઈના ઉદરમાં જાય તેને પણ પવિત્ર અને
ઉચ્ચ ભાવનાઓ તરફ આકર્ષનાર કેમ ન કરે ? કરેજ. પણ
તે પ્રસાદ જ્યારે વેચાતો અપાય ત્યારે તે લેનાર ને આપ-
નાર બન્નેને અધોગતિમાંજ લઈ જાય છે, અને એમાં નવાઈ
નથી કે આ સ્થિતિ જોઈને આજકાલના સમાજનું તે તરફ
રોષભરેલું વાતાવરણ હોય ! અસ્તુ.

૫૬

'હો હો કુંવરજી' એ રાગ

જાણુ' ભૂપે થઈ રાજી, ભારી ભક્તિવાળી એ;
ભક્તિવાળી એ, થઈ ભાવ્યરાણી એ જાણુ' રેક.
થઈ જોવા મરજી ભારી, એક દિન સાંજે પરવારી;
જાણુ ન જેમ નરનારી,

પરતી ગયા મંદિરમાં તેમ સંભાળી એ. જાણુ' ૦
હરિસદામી શાંભેસહેલી, કરતંજીયર પરીગુરુ જોળી;
૫૧ ગાતી પ્રેમ પહેલી,

નયનમાંથી હરખ આંશુ રયાં ચાલી એ. જાણુ' ૦
હાના રાહી ન રાક્યા રાજ, અર આવી પાસ બીરબંધા;
એક પતિ આજીવે ખાજા.
તંજીયર રાગે હાથ જોડે રહી બહાલી એ. જાણુ' ૦

વિષ્ણુ જમાડી માગ્યું આપી, પારણું કરવા ધારે, ૨
ત્યાં આવ્યા અતિથિ દુર્વાસા, અસંખ્ય શિષ્યો ધારે;
અર્ધ પાથ કરી હીધું નિમંત્રણ, પારણું કરવા ધારે. ૩

સાહસવિકીડિત છંદ

મધ્યાન્હિક કરી આવું હું નૃપતિ એત્રું વહીને ઋષિ;
આલ્વા શ્રીયમુનાતટે લઈ જધા શિષ્યો બનીને ખુશિ;
જેતા વાર નૃપાલ વાર મુનિને કાયાધી ઝાઝી થઈ;
વીતી ઢાઢરી સર્વ માત્ર ઘટિકા બાકી હવે તો રહી.
હીધી સઘ સલાહ અન્ય દ્વિજથી પ્રતે ન જવા હીકું;
ને લાગે નહિ દોષ માત્ર જળને તેથી જરી પી હીકું;
ત્યાં આવ્યા દુર્વાસ સત્ય સમજી રોષે ભરાયા મકો;
સાતાં લોચન છૂ ચઢાવી થથરી બોલી ઉઘા હા! અહો!

૫૬

‘દેરી દેયા લયકે મસત આવે’ એ રાગ

રે રે રાજ કહું મારું અપમાન, ભારી મડ ધારી;
વિષ્ણુ લક્ષ્મિ તણી મસ્તીમાં, ધર્મ વિસારી.
નાતરીને ખાસ મને, જમાડયા નહિ તે અને;
જમી બેઠો જણ્યો તને, ધનના અહંકારી.
હીધો તેં મહા અપરાધ, શિક્ષા લે તેની સાથ;
ભેડી હાથ ઉભા શાંત, નૃપતિ અવિકારી. ૨૫૫

લાવણી લંગડી

કોષે દુર્વાસાએ જેવી જરા ઘરા ઝડપર છાડી,
રે ત્યાં પ્રકટી કારમી કૃત્યા જેની નવ ભેડી;
પ્રસન્ન આગસમ બળતી ઝગતી પગથી મુગવતી ધરની;
ખડગજ ધરતી ખાડે હા! ખાડે ફાડી મુખ ઉચરતી.
અંબરીય ઉપર ફાડી પજુ જરીએ તે તો ચરયા નહિ;
શાંત ઉભા છે ત્યાંથી એકે ડગલુંએ ખસ્યા નહિ;
પ્રકટયું ત્યાં ઝગઝગળ મુર્ચ્છાન અ ૨૫૬ એ.
ધયું સપાટે રાંકડી
પડી ધસ્યું દુર્વાસ
રુચ બચાવા ગુરુ.

મહારાજ રમણ

અનિત-ભગવાનના શસ્ત્ર-સુદર્શનના તેજથી અત્યંત બળી રહેલા દુર્વાસા થર થર કંપતા શ્રીહરિના ચરણના મૂળમાં લોટી પડ્યા ને બોલ્યા કે, ‘હે અચ્યુત ! હે અનંત ! હે સત્પુરુષોના ઇષ્ટદેવ ! હે પ્રભો ! હે જગતનું કલ્યાણ કરનારા ! મેં આપના ભક્તનો અપરાધ કર્યો છે, તોપણ આપ મારી રક્ષા કરો.’ દુર્વાસાને કોઈ શરણ નજ રહ્યું ત્યારે તેણે હરિશરણ લીધું હતું. સર્વ તરફથી નિરાશા ભોવામાં આવી ત્યારેજ તે ભગવાન પાસે ગયા હતા. આ જગતમાં કોઈ પણ દેવાદિ શ્રીહરિના શાસનને અટકાવી શકે તેવો સમર્થ નથી, એમ ખાત્રી થયા પછીજ તેમણે શ્રીહરિના ચરણમાં મસ્તક ઝૂકાવ્યું હતું. તેમને ખાત્રી થઈ હતી કે, મેં હરિભક્તને સંતાપ્યો તે ઘોર કૃત્ય કયું છે. તે પણ બાળી પુછીને કંઈક પહોંચી કાઢીને રાજા અંબરીષને હેરાન કર્યો છે, તેનું આ દળ આવી પડ્યું છે. રાજા અંબરીષે માત્ર મત બાળવવા સાફ જ જાણતું પારણું કયું હતું, બૂખ તો વેઠીજ હતી, છતાં તેણે પારણું કરી લીધું, એમ માની લઈ મેં તેના પ્રાણ લેવાનીજ કોશીશ કરી અને તેને બાળી નાખવાનો નિશ્ચય કર્યો કે તુરતજ મનેજ બાળી નાખનારું આ અઠ મારી પાછળ દોડી રહ્યું છે. આમ સંપૂર્ણ હરિપ્રભાવ જણાયા પછીજ તેણે પોતાનો અપરાધ કબૂલ કરતાં શ્રીહરિને પ્રાર્થના કરી હતી. પુનઃ દુર્વાસાએ શ્રીહરિને વિનવણી કરી કે:—

અજાનતા તે પરમાનુભાવં કૃતં મયાઽયં ભવતઃ પ્રિયાણામ્ ।
વિધેહિ તસ્યાપચિતિં વિધાતર્મુચ્યેત યન્નામ્ન્યુદિતે નારકોઽપિ ॥

‘ઓ વિધાતા ! હું આપનો મહાન પ્રભાવ બાજુતો ન હતો, અને તેથીજ મેં આપના પ્રિય ભક્તનો અપરાધ કર્યો છે; તોપણ મેં કરેલા તે અપરાધનું હવે આપ નિવારણ કરો. કેમકે આપનું માત્ર નામજ લેતાં નારકી એવ પણ સુદૃઢ થઈ બાધ છે. તો હું તો સાક્ષાત્ આપને શરણે આવ્યો છું ને તે પણ પ્રત્યક્ષમાં તેમજ આપને સંપૂર્ણ ઓળખી-નેજ.’ દુર્વાસાને બે કે ખાત્રી તો થઈજ હતી તોપણ શ્રી

મરંતિ કાલેન મરંતિ દ્વીપુનાઃ સદ્મસગો યત્ર વયં પ્રમા

‘હે તાત ! જે મહાન પરમેશ્વર સર્વથી પર છે
જેમનું પ્રજ્ઞારૂપ છત્રેને ઉપાધિરૂપ પ્રજ્ઞાંરૂપી શરીર
સ્થિત’ પણ હજારો આર્તી પ્રજ્ઞાંરૂપ ઉત્પન્ન થયા કરે છે
નાશ પામ્યા કરે છે; જે પ્રજ્ઞાંરૂપમાં લોકેશ્વરનું અસ્તિ
ધરાવનારા અમે જરૂર કરીએ છીએ, તે કાળસ્વરૂપ
શરણી આગળ અમે (કંઈ પણ કરવાને) સમર્થ નથી
કારણકે આ ચક્ર કોઈ સામાન્યનું નથી, પણ—

તસ્ય વિમેષરસ્યેદં દુરં દુર્વિપદં હિ નઃ ।

તમેવ દુરં યાદિ દુરિસ્તે શં વિધાસ્યતિ ॥

‘જગતના ઉપર તે ભગવાનનું આ અમારાથી પણ શ
ન કરી શકાય એવું સુદર્શન ચક્ર છે, માટે તે ભગવાન
શરણે તું જા, શીલરિ તારું કલ્યાણ કરશે.’ આવાં અનેક પ્ર
જ્ઞાને તેમાં પણ જે નામનો પ્રયોગ ભોવામાં આવે છે
કાયમ રાખીને અમે તો વારંવાર એજ કર્તવ્યનો નિર્દેશ
કરીએ છીએ કે:—

શ્રીહરિવંશ કરે પ્રિય સેવન, તેજ અહાજન ધીમન શ્રીમ
અનંત એથી અન્ય ઉતરતું, કરણ તો ગણીએ હવહવ

દુર્વાસાને શંકર તરફથી પણ ઉપર પ્રભાવેજ જણાવ
વામાં આવ્યું ત્યારે તેને માટે બીજે કોઈ પણ માર્ગ રહ્યું
નહિ, અને વિષ્ણુચક્ર તો હાહ ઉપજાવતું ધરતુંજ આવતું
હતું, તેથી:—

તતો નિરાશો દુર્વાસાઃ પદં ભગવતો યયૌ ।

વૈકુંઠાલયં યદધ્યાસ્તે શ્રીનિવાસઃ ધ્રિયા સદ્ ॥

‘તે પછી નિરાશ થયેલા દુર્વાસા, વૈકુંઠ નામનું સ્થાન
સ્થિત જે સ્થાન છે—ત્યાં લક્ષ્મીના નિવાસરૂપ ભગવાન, લક્ષ્મી-
રેણી સાથે વાસ કરે છે—ત્યાં ઢોડી ગયા.’ ત્યાં જઈને
તેમજે ભગવાનને શું કહ્યું ? તે સુકદેવજી કહે છે:—
સંસ્માનોઽગ્નિતયસ્યવન્દિના તત્પાદમૂલે પતિતઃ સરોપધુઃ ।

અજિત-ભગવાનના શબ્દ-સુદર્શનના તેજની અત્યંત
ખળી રહેલા દુર્વાગ્રા મર ધર કંપતા શ્રીહરિના ચરણના
મૂળમાં લોટી પડ્યા ને જોવાયા કે, 'હે અચ્યુત ! હે અનંત !
હે સત્પુરુષોના ઇંદ્રેવ ! હે પ્રણો ! હે જગતનું કલ્યાણ
કરનાર ! મેં આપના ભક્તનો અપરાધ કયો છે, તોપણ
આપ મારી રક્ષા કરો.' દુર્વાગ્રાને કોઈ શરણ નજ રહ્યું
ત્યારે તેણે હરિશરણ લીધું હતું. સર્વ તરફથી નિરાશા
જેવામાં આવી ત્યારેજ તે ભગવાન પાસે ગયા હતા. આ
જગતમાં કોઈ પણ દેવાદિ શ્રીહરિના શાસનને અટકાવી
શકે તેવો સમય નથી, એમ ખાત્રી થયા પછીજ તેમણે
શ્રીહરિના ચરણમાં મસ્તક ઝૂકાવ્યું હતું. તેમને ખાત્રી
થઈ હતી કે, મેં હરિભક્તને સંતાપ્યો તે ઘોર દુષ્ટ્ય કયું
છે. તે પણ જાણી બુદ્ધિને કંઈક જહાનું કાઢીને રાજા અંગ-
રીયને હેરાન કયો છે, તેનું આ કળ આવી પડ્યું છે. રાજા
અંગરીયે માત્ર મત જાળવવા સારુંજ જાણતું પારણું કયું
હતું, બૂબ તો વેઠીજ હતી, છતાં તેણે પારણું કરી લીધું,
એમ માની લઈ મેં તેના પ્રાણ લેવાનીજ કોશીશ કરી અને
તેને જાણી નાખવાનો નિશ્ચય કયો કે તુરતજ મનેજ જાણી
નાખનાર આ અઠ મારી પાછળ દોડી રહ્યું છે. આમ સંપૂર્ણ
હરિપ્રભાવ જણાયા પછીજ તેણે પોતાનો અપરાધ કબૂલ
કરતાં શ્રીહરિને પ્રાર્થના કરી હતી. પુનઃ દુર્વાગ્રાએ શ્રીહરિને
વિનવણી કરી કે:—

अज्ञानता ते परमानुमावं कृतं मयाऽद्यं भवतः प्रियाणाम् ।
विधेहि तस्यापचितिं विधातुं च्येत यन्माम्युदिते नारकोऽपि ॥

'જો વિધાતા ! હું આપનો મહાન પ્રભાવ જાણતો ન
હતો, અને તેથીજ મેં આપના પ્રિય ભક્તનો અપરાધ કયો
છે; તોપણ મેં કરેલા તે અપરાધનું હવે આપ નિવારણ કરો.
કેમકે આપનું માત્ર નામજ લેતાં નારકી છવ પણ સુક્ષ્મ
થઈ જાય છે. તો હું તો સાક્ષાત્ આપને શરણે આવ્યો
છું ને તે પણ પ્રત્યક્ષમાં તેમજ આપને સંપૂર્ણ જાણખી-
નેજ.' દુર્વાગ્રાને જ્યે કે ખાત્રી તો થઈજ હતી તોપણ શ્રી

હરિને ભવમું હતું કે, હજી ચમાઈ રાગપમાં શ્રીહરિ-
સેવનનું માહાત્મ્ય દુર્ગા ગમજી શક્યો નથી, માટે તે
વરુ તેણે જરાગર ભણતી બેઠી, એમ વિચાર કરી શકે.
હરિ પોતે કારણપૂર્વક દુર્ગાસાને કહે છે:—

अहं भक्तपराधीनो भस्मतंत्र इव द्विज ।

હે પ્રાદ્યુજ ! હું ભક્તોના વશમાં રહું છું; ભણે અર-
તંત્ર હોઈ તેમ ભક્તો ગને પરાધીન કરી મૂકે છે. તેડું
કારણ જોજ કે:—

पद्मीर्गुर्वन्ति मां भक्त्या सत्स्त्रियः सत्पतिं यया ।

‘જેમ ઉત્તમ સ્ત્રીઓ, બહિષ્ણી ઉત્તમ પતિને વશ કરે
છે તેમ ભક્તો ગને બહિષ્ણી વશ કરે છે.’ આપું ભક્તો
માહાત્મ્ય છે. એટલે કે મારા કરતાં પણ મારું સેવન વધી
ભય છે, અને તે દ્વારા મારા સેવકો પણ મારા કરતાં વધી
યાતા બને છે. આવા કારણથી હું પણ તારું રક્ષણ કરવું
સમર્થ નથી; તેમજ અહીંથી નિરાશ થયેલા માટે જોમે
કોઈ માર્ગજ રહેતો નથી. મારાથી અધિક કોઈ પણ વસ્તુ
તમાં નથી. તે માટેજ અમે કહીએ છીએ:—

अनंत ओधी अन्य उतरतुं, कर तुं तो ते गौरी एव एव

આ ઉપરથીજ સર્વને નિશ્ચય થશે કે:—

શ્રીહરિતુંજ કરે પ્રિય સેવન, તેજ મહાજનન ધીમન શ્રીમન

દુર્ગાસા પણ મહાન ભક્ત મહાન તંત્રસ્વી, મહાત્મ્ય
અને મહાસમર્થ હતા, પણ પોતે પ્રભુપ્રિય તથા પ્રભુદાસ
મોટાઈ મેળવીને તેનો દુરુપયોગ કરવા તત્પર થયા, તેથી
કર્તું ન હતું, એ વસ્તુ સમજાવવાને પ્રભુ પોતે સ્વક્રમે
તેમને ઉપદેશ કરે છે:—

तपो विद्या च विप्राणां निःश्रेयसकरे उभे ।

તેણે દુર્વિનીતસ્ય કલ્પેતે કર્તુમન્યથા ॥

‘તપ અને વિદ્યા—એ બંને પ્રાદ્યુજોનું પરમ કારણ
કરનારાં છે, (આ બંનેમાંથી એક હોય તો પણ કામ કરું
ભય છે ત્યારે તમારામાં તો તેઓ બંને છે, પરંતુ) તે બંને

વસ્તુ, ઉદ્ધત પ્રાક્ષણું અકલ્યાણ કરવાને પણ સમર્થ થઈ શકે છે, આવાજ કારણથી તે બન્ને વસ્તુ તમારું અપ્રિય કરનાર થયા કરે છે. તમને તે બન્નેનો ગર્વ રહ્યા કરે છે અને તેથીજ તમે સાહજિક યોગ્ય વર્તનમાં પણ અયોગ્યપણું માન્યું ને પોતાનામાં જે કંઈ તપઃશક્તિ હતી તેનો દુરુપયોગ કરવા તત્પરતા બતાવીને તમે કૃત્યાને ઉત્પન્ન કરી; પણ આ તમારું વર્તન છેકજ અયોગ્ય છે, એમ તમને જણાવવા માટેજ આ સંકટ તમારા પર આવ્યું છે. જો કે સામે જે ભક્ત છે તે તપ તથા વિદ્યામાં તમારા કરતાં દેખીતો ઘણોજ ઉતરતો છે, પણ તેનો ઉપયોગ કરવામાં તમારા કરતાં ઘણોજ ચઢી-ચાતો છે. તેનું કારણ એજ છે કે તે ભક્ત ભક્તિનિષ્ઠ હોઈ બરાબર પથ્ય જાળવીને હરિસેવન કરે છે. જો કે તમે પ્રાક્ષણ હોવાથી ચઢીચાતા હોઈ હરિસેવન પણ કરો છો, છતાં જે પથ્ય હોયું જોઈએ, તે તમારામાં નથી.' આ વસ્તુ હવે આપણે જોઈએ કે, રાજામાં કેટલી બધી છે? તે પછી જે કંઈ બન્યું તે આપણે સંક્ષેપમાં હવે પતાવીએ છીએ:—

શાહુલવિક્રીડિત છંદ

બ્રહ્માએ સમજાવ્યું સહાય શું બને, દુબ્યા હરિભક્ત ત્યાં,
શંભુએ સમજાવ્યું થાય ન કશું, કોર્યું હરિચક્ર ત્યાં;
વિષ્ણુએ સમજાવ્યું જાય દુઃખ તો જાશેજ એ ભક્તથી,
નાસી ત્રાસી નિરાસી પાગી વળીયા, દુર્વાસ સર્વત્રથી.

લલિત છંદ

પીડિત ચક્રના તાપથી અતિ, અમિત માર્ગના ચાકથી અતિ;
અમિત ભક્તના ત્રાસથી અતિ, મુનિ ફરી ગયા પૃથ્વીની પ્રતિ.
પદ જઈ બ્રહ્મા અંબરીષના, નહિ વહી શક્યા કાંઈ એ ખીના;
નિરખીતે મુનિને દયામળા, નૃપ સ્તુતિ તદા ચક્રની ભડ્યા.

પદ

‘નમું નમું ત્રિલિંગપતિને’ એ રાગ

નમું નમું શ્રી મુદરોન તાન.

સદઅપારા ખારી કાંતિ. પ્રસારી અપરપાર.

ધરી ખ્યાર, દરે બહાર. ખારી દિવસ ને રાત.

શશિ રવિ અગ્નિ માંહે પ્રતાપ, આપનો અમાપ બ
આપો દુષ્ટોને સંતાપ;
હાપો અડો તેનાં પાપ, છાપો સંતો ભુજે છાપ,
મન સમવેગી, અન્ન અવિદા તમના હતાં નાથ;
રક્ષો વિપ્ર દયા સાથ, સ્તવું દાસ જોડી હાથ.

દુહો

સ્તુતિ મુણી અગ્નિ શમી, ચક્ર તણી તત્કાળ;
દુર્વાસા આશિષ દઈ, વધા વધુ ધરી વહાલ.

પદ

રાગ કાતરો

આજ હીડી હરિજનની વડાઈ, ધન્ય ધન્ય કરું મંગલ આ
અપરાધે ઉપજાવી ઉપાધિ, તે પર આપે જણવી ભલાઈ.
વારજોઈરહીબૂખ્યાઉભાહથ, એધીવધુશીહોયઅધિકાઈ.

સાખી

નૃપે વિપ્રને વિનયવડે વિનવીને જુળ જમાડયા,
આશિષ અનેક વિંધ આપી એમણે ઉભરા કંઠાડયા;
પછી પ્રસાદ લીધો પોતે પ્રિય પવિત્ર પ્રમદા સંગે,
અજ શિવ હરિથી નવ થયું તે થયું સેવ પ્રસંગે.

માટેજ પુનઃ પુનઃ કહેવામાં આવે છે કે—

શ્રીહરિવુંજ કરે પ્રિય સેવન, તેજ મહાજન ધીમન શ્રી
અનંત એધી અન્ય ઉતરણું, કરણું પણ ગણી એ જવણું

કહાય આપણે પણ યથાશક્તિ હરિસેવન કરતા જે
એ, તો પણ આ આખ્યાનના પૂર્વભાગથી એ શીખવા
કે, શ્રી હરિસેવન તન તથા ધનથી કેવું કરવું જોઈએ;
ઉત્તર વિભાગથી એ લક્ષ્યમાં રાખવાનું છે કે તેમાં મન
રાખવું જોઈએ ? એ રીતે એ કાળજીથી હરિસેવન કરવું
આવે તો તેજ હરિપ્રાપ્તિનો ઉપાય કેવો સંપૂર્ણ સિદ્ધ
છે, તે આ આખ્યાનમાં વર્ણવેલા તેના મહિમાથી ત્રિવેણી
સુવિદિતજ થયું છે. અને તેજ પ્રમાણે ઈતિહાસ તથા પુ
ણ્યોમાં અનેક સ્થળે જોવામાં આવે છે. આ ઉપરથીજ
હરિસેવનજ કરવા કઈ છે અને તે સૌ કોઈ કરના રહે
ચાહ્યું છે. ॐ નમઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ।

શ્રી શક્તી-આરવ્ધાન

પૂર્વરંગ

ગરબીનો રાગ

‘હરિ તોસે બોલે મોરી બધા’ એ દેશી.

સેવ્યા જેવા છે દેવાધિદેવાજ શ્રીરામ,

જીવ જાગ માત્રના વિરામ એ.

ટક.

સંત પ્રભાવે નિર્મલ ભાવે,

આવે આલીને ગુણભામ. એ સેવ્યા જેવા છે ૦

કયો ‘આર્થ’ મનુષ્ય ‘શ્રીરામ’ નામથી અજાણ્યો.

હશે ? તેમના વેલખ માટે તેમનોજ સાક્ષાત્કાર કરનાર શ્રી
તુલસીદાસજી કહે છે, તેજ પ્રત્યક્ષ પુરાવા તરીકે બસ છે. જુઓ:—

તુલસી દેવલ રામકે, લાગે લાખ કરોર;

કાક અલાગી હંગમરે, મહિમા ભધા ન ધોર.

નાના ગામડામાં પણ રામજીમંદિર તો હશેજ; ને

આંધ્રુ’ ગામ રામજીન કરતું હશે. છેવટ સાંજના જઈને

નમસ્કાર પણ કોઈ કરતું હશે; અને કોઈક વર્ષમાં એકાદ

દિવસ પણ તે મંદિરમાં જઈ નમન કરતોજ હશે; આ શ્રી

રામચંદ્રજીનો મહિમા—

લંકાથી હિમાલય સુધી, કલકત્તાથી કચ્છ પ્રવેશ;

પંજાબી સિંધી સોરઠીયા, દક્ષિણ માલખ આદિ દેશ.

એમ સર્વત્ર એક સરખો પ્રસરેલો જોવામાં આવે છે.

હિંદુસ્તાનને છેડે પથરાઓને પણ શ્રીરામે તાર્યા, ને છેક

ઉત્તરમાં અયોધ્યાના કીડાઓ સુધ્યાનો પણ ઉદ્ધાર કયો, છતાં

કોઈ કાક જેવા તેમની નિંદા કરે અથવા તેમના મંદિરની

અવજ્ઞા કરે તો તેજ દુભોંગી ગણાય; પણ વસ્તુતઃ એ વ
સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે ને અમલમાં પણ મૂકાઈ ગઈ છે કે, 'રામ'
નામનો મહિમા અમાપ છે અને તેજ કારણથી હું
પણ નવાં નવાં રામજીમંદિરો બંધાતાં જાણ્યો છે ને જા
ણ્યમાં બંધાયાજ કર્યો. તે ઉપરથીજ નક્કી થાય છે—'સે
જેવા છે દેવાધિદેવાજ શ્રીરામ.'

પ્રભુ શ્રીરામચંદ્રજીના સાક્ષાત્ સેવનની તો વાત
ધણી મોટી છે, પણ તેમના નામનોજ કેટલો બધો મહિ
છે ? તે જુઓ:—

આસડ વેસડ આવી રહેશે ને, ડુનીયાં તો મેલશે કે
તે સમ આ હરિ! હારા વિના મહારી, એકે ન આપ રહેશે

તે હરિ કોઈ જુદા નથી; શ્રીહરિ તે શ્રીરામજી, જુઓ
તણ મંગાવો ને વૃક્ષસી મંગાવો, રામ નામ સંભળાવો

તે છેક હિમાલયની તળેટી સુધીમાં પણ 'રામ ન
સત્ય હૈ' એમ જોરજોરથી ને ભક્તિભરીનાં હૃદયથી પોકાર
છે. તે ક્યારે ?—

જેવું જમ થાસો દીગથા તાકો ખુસાસો કરી,
સખ ગું કલ્કની પાકોં નિકાસો નીકાસો રે. [એ રીતે
જા દીન પરેશા કામ જમકે જમુ સનતે,
તા દિન તીંહારે કામ રામ નામ આવેશો.

જે સમયે કોઈ ચક્રવર્તી મહારાજા પણ દીન-કં
બની ગયો હોય છે અને જે સમયે બ્રહ્મદેવ સુધાને મ
નિર્મોજ થઈ ચક્રવર્તી છે તેનું માત્ર એકજ ઓપથ તે આ છે—

સેવ્યા જેવા છે દેવાધિદેવાજ શ્રીરામ.

કદાચ કોઈ અજાણી કહે કે, બ્રહ્મા તો સુરેન્દ્રા મહારાજા
છે ને 'શ્રીરામ' તો તે પત્ની કેટલેય સમય વીના જાણે
છે, તેનું કેમ ? આનો ઉત્તર ખુદ બ્રહ્મદેવ પાને મું કહે છે
જે વેદો શ્રી રામચંદ્રે રવજુને વધ કર્યો તે વખતે પ્રભુ કે
રામચંદ્રજી જુદા રહેવ. હજીના દિન, પણ તે સમયે જો
મંદરની સેવે આવેશા બ્રહ્મદેવે શ્રી રામચંદ્રજીને સંવચનાર

પ્રકટ કરતાં કહ્યું છે કે:—

भवान्नारायणो देवः श्रीमान् चक्रायुधः प्रभुः ।

(જેમની નાભિમાંથી હું ઉત્પન્ન થયો છું તે) આપ, શ્રીમાન ચક્રધારી પ્રભુ નારાયણ દેવ છો. અમારી પ્રાર્થનાથી આપ પૃથ્વી પર પ્રકટ થયા છો, આમ પરમ પ્રમાણભૂત ને ઐતિહાસિક ગણાતા ‘વાલ્મીકિય રામાયણ’માં સ્પષ્ટ કહેવામાં આવ્યું છે. તે ઉપરાંત અદ્વૈતવાદી વેદાંતીઓને અતિપ્રિય ગ્રંથ યદ્યપે ‘અધ્યાત્મ રામાયણ’ નામનો ઐતિહાસિક ગ્રંથ જે કેવળ ઐતિહાસિકજ નથી પણ સાક્ષાત્ આધ્યાત્મિક જ્ઞાન ગ્રંથજ છે અને જેનો આરંભ ભગવાન શંકર તથા પાર્વતીના સંવાદરૂપે કરવામાં આવેલ છે તેમાં સાક્ષાત્ જગદંબા દેવી પાર્વતી પ્રત્યે ભગવાન શંકર આ પ્રમાણે કહે છે:—

‘રામઃ પરાત્મા પ્રકૃતેરનાદિરાનંદ એકઃ પુરુષોત્તમો હિ ।

સ્વમાયયા કૃત્સ્નમિદં હિ સુદ્ધા નભોવદંતર્પહિરાસ્થિતો યઃ ॥

‘શ્રીરામચંદ્ર પ્રકૃતિથી પર-શ્રેષ્ઠ-પરમાત્મા છે, અનાદિ છે, આનંદ સ્વરૂપ છે, એકજ છે અને પુરુષો-સર્વ ચેતનોમાં ઉત્તમ છે; જેમણે પોતાની માયાથી આ સમગ્ર જગતને સરજીને તેની અંદર તથા બહાર આકાશની પેઠે નિવાસ કર્યો છે-તે વ્યાપક પરમૈશ્વર તે રામચંદ્ર છે.’ તેજ આ શ્રુતિના શબ્દોમાં કહેવાયું છે—

अंतर्पहिष्य तत् सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः ।

આ સર્વ જગતમાં અંદર ને બહારથી નારાયણ વ્યાપી રહ્યા છે. એ રીતે શ્રુતિ વાક્યનો તથા રામાયણનાં વચનોનો જરાબર સમન્વય થાય છે. ભગવાન બ્રહ્મા જે કંઈ કહે છે તેજ ભગવાન શંકર પણ કહે છે. શ્રુતિવાક્ય પણ તે ગતેનાં વચનમાં સાક્ષીભૂત બને છે. આ વસ્તુ સર્વમાન્ય હોઈ ધોતરમાત્ સર્વ જગ્યામાં સર્વાનુભવે એવામાં આવે છે. તેથી સિદ્ધ થઈ શક્યું છે કે, ‘સેવ્યા જેવા છે દેવાધિદેવ એ શ્રીરામ.’ બ્રહ્મદેવે સ્પષ્ટે તે વસ્તુનો નિર્દેશ કર્યો, ને

પોતે આવીને તેમનું સ્તવન પણ કર્યું. ભગવાન યેઠે પાવતી પ્રત્યે કર્યું છે કે:—

મજંતિ ચાહર્નિશમપ્રમત્તાઃ પરં પદં યાંતિ તથૈવ સિદ્ધાઃ।

‘એ સર્વમાન્ય દેવ શ્રીરામચંદ્રજીને સિદ્ધ પુરો મનિંશ સાવધાન રહી જાળવા કરે છે, તે પરમપદને પ્રાપ્ત છે.’ આ ઉપર દહાંત પણ મુપ્રસિદ્ધ છે:—

મરાં મરાં કહેતેં મુનીસ વાડમીક ભયે,
રામ રામ કહેતેં ન જાને કોન પદ હે;
રામ નામ લીયો તાને રામજી કો ધામ પાથો,
મખલ પ્રતાપ સખ પોધીનમેં મદ હે;

જીજી પોથીઓનું શું કામ છે? શ્રી કાશીજીનાં જોઈ લો; જેના આધારે તેમજ જીજી અનેક પ્રાચીન શ્રદ્ધાના આધારે ગોસાંઈજી શ્રી તુલસીદાસ કહે છે—

મહામંત્ર જો જપત મહેશુ, કાશી મુક્તિહેતુ જોઈ

આ વાતથી કોઈકજ અભવ્યું હશે. કાશીમાં મંત્ર પામવાથી મુક્તિ કયા કારણે મળે છે? આનો ઉત્તર મંત્ર જોજી હોઈ શકે કે:—

સેવ્યા જેવા છે દેવાધિદેવા એ શ્રીરામ.

એ રામ તે જીજી કોઈ નહિ પણ જે સીતાજીની દેવ માં વનવગડે ભટકયા હતા, જેમને શંકર ભગવાને ઉપદેશ દેવ તરીકે પ્રણામ કર્યો ત્યારે સતીને ઉલટો સંકેત રહ્યો હતો. આ પ્રસંગ દેશપ્રસિદ્ધ તુલસીકૃત રામાયણમાં રીતે વર્ણવ્યો છે:—

શંભુસમય તીંહીં રામહીં દેખા,

ઉપજા હીમ અતિ હર્ષ વિશેષા.

ભારી લોચન હજી સિંધુ નિહારી,

કુસમય જાની ન કીંહીં ચીંહારી.

જય સમ્પ્રદાનંદ જગપાવન,

અસકલિ અસે મનોજ નસાવન.

મસે જાન ગિય સતી સમેતા,

પુની પુની પુલકિત કૃપાનિકેતા.

અને તેથીજ આ જગત સત્ય સત્યસ્વરૂપ છે.

અને 'શ્રીરામ' નામના જાપથી પણ આ સર્વોત્કૃષ્ટ દેવપ્રાપ્તિ કહેવામાં આવે છે:—

શ્રીરામ રામેતિ જના યે જપંતિ ચ સર્વદા ।

તેષાં મુક્તિઃ મુક્તિઃ મવિષ્યતિ ન સંશયઃ ॥

જે મનુષ્યે 'શ્રીરામ રામ' એ પ્રમાણે સર્વદા જપ્યા કરે છે તેઓને આ જગતના સર્વ સોગો તથા અંતે મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત થાય છે, એમાં સંશય નથી. આનું કારણ માત્ર એજ છે કે:—

જીવ જાતમાત્રના વિરામ એ,

સેવ્યા લેવા છે દેવાધિદેવા એ શ્રીરામ.

વેદોમાં જે કંઈ કહેવામાં આવ્યું છે તેને પોતાના અવતાર દ્વારા શ્રીરામચંદ્રજીએ જગતને શીખવવા માટેજ પોતાના આચરણમાં આચરી જતાવ્યું છે. તેની સાખીતી તેમના પ્રત્યક્ષ અનુભવી મહર્ષિ વાલ્મીકિએ ચોવીસ હજાર શ્લોકથી (રામાયણ સ્વરૂપે) સમગ્ર જગત આગળ ધરી દીધી છે, અને શ્રીશુકદેવજીએ પણ શ્રીમદ્ભાગવતમાં ખાસ પ્રસંગ લાવીને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં દર્શાવી દીધી છે. જુઓ:—

મગવાનેપ સાક્ષાદ્ બ્રહ્મમયો હરિઃ ।

આ શ્રીરામચંદ્રજી સાક્ષાત્ બ્રહ્મમય ભગવાન શ્રીહરિ હતાજે; અને—

તસ્યાનુચરિતં રાજનૃપિભિસ્તત્ત્વદર્શિભિઃ ।

શ્રુતં હિ વર્ણિતં મૂરિ ત્વયા સીતાપતેર્મુદુઃ ॥

'હે રાજા પરીક્ષિત! તત્ત્વદ્રષ્ટા ઋષિએ પુષ્કળ વર્ણવેલું તે સીતાપતિ શ્રીરામચંદ્રજીનું ચરિત્ર, તે વારંવાર સાંભળ્યું હશે.' મહર્ષિ વાલ્મીકિએ વર્ણવેલા એ શ્રીરામચરિત્રના સંબંધમાં સર્વ કંઈ કહે છે:—

ચરિતં રઘુનાયસ્ય શતકોટિપ્રવિસ્તરમ્ ।

एकैकमक्षरं पुसां महापातकनाशनम् ॥

ત્યારે દ્વાદશીના દિવસે પોતાના નિત્ય નિયમ પ્રમાણે સક્રિય
નામનો પાઠ જો કરે છે તો દ્વાદશી પારણાનો તે દિવસે
ધણેજ અદ્ય સમય હોવાથી મત કર્યું અક્ષય જનું હતું
અને દ્વાદશી પારણા કરી લે છે તો પોતાના નિત્ય નિયમને
ભંગ થતો હતો; તે વેળા—જો ધર્મ મંકટના સમયે શ્રી
દેવી ધણુંજ શુભવળમાં પડ્યાં ત્યારે સર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રી
શંકરે તેમને કહ્યું કે:—

રામ રામેતિ રામેતિ રમે રામ મનોરમે ।

સહસ્રનામતતુલ્યં રામનામ વરાનતે ॥

જોમ શંકરદેવે જણાવ્યું એટલે:—

સહસ્રનામસમ મુની પ્રિયવાણી,

જપી જે બીજ પ્રિય સંગ ભવાની

આમ શંકર ભગવાનનું આખુંય કુડુંજ રામસ્વરૂપ
લીન રહ્યા કરે છે. માટે સિદ્ધ થાય છે કે આ ભગવાન
રામ જો સર્વોત્કૃષ્ટ મહાન દેવ છે, તેમનાથી બીજો કોઈ
મોટો દેવ છેજ નહિ. પંચાયતન-પૂજનમાં ત્રણ અર્ચના
નહી કરવામાં આવ્યું છે કે બીજાં જે જે અંગ છે તે સર્વ
ને વિષ્ણુ છે અને તે બન્ને સ્વરૂપ શ્રીનારાયણ છે. આ બંને
યણુ તે બીજા કોઈ નહિ, પણ સૂર્યવંશમાં પ્રકટ થયેલ
શ્રીરામચંદ્ર તેજ શ્રીનારાયણ છે. કેમકે સૂર્ય તથા વિષ્ણુ બંને
એક મળી તે રામસ્વરૂપે નારાયણજ પ્રકટ થયા છે. તેજ

સેવ્યા જેવા છે દેવાધિદેવા જો શ્રીરામ.

અને જો તુલસીદાસજીના શબ્દોમાં કહીએ તો:—

ચાહું બેઠ ડખોલકે, આખર કહેબો રામ,

તુલસી તાતે બસ કરો, રખો ચાહિસે કામ.

ભગવાન શંકરદેવ તેમનોજ મહિમા દર્શાવતા વરો છે

રામઃ સત્યં પરં બ્રહ્મ રામાત્ કિંચિન્ન વિયતે ।

તસ્માદ્રામસ્વરૂપોઽયં સત્યં સત્યમિદં જગત્ ॥

રામ જોજ સત્ય પરબ્રહ્મ છે. રામથી બીજું કંઈય

આ જગતમાં નથી. માટે શ્રીરામસ્વરૂપજ આ સર્વ કંઈ

છમી દસનન બીચ કીમ બીચારી;
તામસ તન કથુ સાધન નહિ,
પ્રીત ન પદસરોજ મનમાંહી. [૧૨૩-
અથ મોહે લા ભરોંસ હનુમંતા,
બીનુ હરિકૃપા મીલહી નહિ ચંતા.

જ્યારે હરિકૃપા ધાય છે ત્યારે ભગવાન પાતેજ કે
સંતને મોકલી આપે છે, જેનો સહયોગ થતાં આપણું કામ
સંપૂર્ણ નિર્માળ બની રહે છે. જેડુત જમીનને જેડી રાખે
છે, ત્યારે સમય થતાં ઇંચર વરસાદને મોકલેજ છે; પછી
તે તૈયાર ખેતરમાં નિર્માળ જળ પડે છે અને તેમાં છૂટાં
છૂટાં વેરી નાખેતાં કીણાં કીણાં બીજોમાંથી કેટલાંય
બીજો તૈયાર થાય છે ? તેજ પ્રમાણે આ હૃદયક્ષેત્રમાં તારેકાં
ભક્તિનાં બીજ ઉપર ઇંચરસેવનરૂપી જળનું સિંચન થતાં
તેમાંથી અનેકગણાં બીજો તૈયાર થાય છે. માટે આપણાં
બને તેડલી સંતાનજિા કયેજ જાણી; પરંતુ તેનો કમ બાંસે કે
સંગ પ્રભાવે નિર્માળ બાવે, આવે આસીને ગુણમાગે.

કથાન માનીએ કે મહારાજ વિલીયન તો મૂળથી
હરિકૃપા હતા અને મહારાજીમાં પણ હતા, તેથી તેમને પ્રત્યેક
તેડે વ. રજ ને ? પરંતુ ઉપરના મહારાજ એક સમાધાન
કરક કહી મૂકી રીતે છે, તે આ રીતે:—

અંચન બાવિ રીતરી પાવિત, કાદાં સાક ને નેચરી
બની મોજ કે દરન કાનિયી, સા રૂપાં કે દરની
અંચ રામદિલ દિવાદી

અંચ રીતનન દરજી અંચુ ને કે દરક નાવે કે
કેવે અંચુ રીતનન દરજી અંચુ ને કે દરક નાવે કે
અંચ રીતનન દરજી અંચુ ને કે દરક નાવે કે
અંચ રીતનન દરજી અંચુ ને કે દરક નાવે કે

અંચ રીતનન દરજી અંચુ ને કે દરક નાવે કે
અંચ રીતનન દરજી અંચુ ને કે દરક નાવે કે
અંચ રીતનન દરજી અંચુ ને કે દરક નાવે કે
અંચ રીતનન દરજી અંચુ ને કે દરક નાવે કે

શ્રી રામરી-આખ્યાન

૫૬

સેવ્યા લેવા છે દેવાધિદેવાજ શ્રીરામ,

અવનત માવના નિરામ એ.

ટેક.

અંત પ્રભાવે નિર્મલ ભાવે, આવે આલીને ગુણધામ એ.

જેમ શળરીને ઘેર લગવાન ધીરામચંદ્ર પોતે આલીને
ગયા હતા. તે ક્યારે ? ક્યાં ? એ શળરી કાણ હતી ? તે
એના પૂર્વજ-મની કયા જે પુરાણાંતરમાં છે તે સદ્વિત અદ્વી
ઠહેવામાં આવે છે:—

મરાઠી સાખી

ઋષિ કંપતી ખુશીથી અતિ, રહેતાં હતાં મુવનમાં;
સતીને પ્રીતિ હતી પતિ પર, ધરતી પતિમત વનમાં;
રહેતી સેવનમાં હાં હાં.....ન મુકતી કે ક્ષણમાં.
કંદમૂળ ફળ લેવા સાર, વને ગયા પતિ ત્યાં તો;
પ્રસન્નો પુત્ર જોણી શ્રાદ્ધજીને, ખુશી થઈ મનમાં તો;
ન કર્યો તાંતો હાં હાં આં.....રાખ્યું છાતું જનમાં તો.
પતિ આવ્યા કે પાદ પખાળ્યા, પૂજન કરી જમાડ્યા;
ત્યાં રોયો સુત એ અદ્ભુત લહી, સમજ્યા પૂરા દહાડાં;
તેવા તાર્યા હાં આં.....ઊરના ઉલરા કહાડ્યા.

ઋષિ તો નિત્ય ધ્યાનમાંજ મગ્ન રહેતા. તેમને શ્રીના
અંગ સામે જોવું પણ શામાટે ? તેમને તો તેજ વખતે જ્યારે
ખાળક રોયો ત્યારેજ ખબર પડી, એટલે શ્રીના તરફ ખરા-
ખર જોઈને બોલી ઉઠ્યા:—

કેણુ રૂવે છે રે આ નારી, બોલી સત્ય બિચારી;
સુત પ્રકટયો પણ સેવા કરવા, વાત ન સઘ ઉચારી;
તમને ભારી હાં આં.....અડચણ પડશે ધારી.

ગઝલ

‘ અહો ખારા પ્રભુ મ્હારા ’ એ રાગ.

એટલે ‘ સુનો તુમ ચાર પરદેશી ’ એ દેશી.

પદા ત્યારે તપી ભારે, મુનિ એ નારને તાડી;

અરે સુડી કરી સુડી, ઉડી બુદ્ધિ ન પહોંચાડી. ટેક.

અશોચજ તેં નથી પાળ્યું, મને જન્મવાનું પણ આણ્યું;
આણડછેટેજ ઘર ઘાણ્યું, બન્ની વય ધૂળમાં કહાડી. વધાડ

એ ગ્રાહણી જન્મથીજ ગિચારી ધંગધડાવિનાની વ્યવ-
હારકુશળ તો નજ હતી; અગડમળગડમ કરીને એજ
ધાર્મિક ગોટાળા કંઈ કંઈ કર્યોજ કરતી, તેથી તેના પતિ
કંટાળી તો ગયાજ હતા, પણ તેના સર્વોત્કૃષ્ટ પાતિવ્રત્યના
ગુણથી આઠપાંઇને બીલું સર્વ કંઈ સહન કર્યે જતા હતા.
પણ આજે તો મિલજ ગયો. તેમણે ઉભરો ઠાલવ્યો કે:-

કરે વનમાં એવું શબરી, આવી એ છેક બેખબરી;
જનમી થા લીલડી જબરી, કાઢી કહી કહી તને દહાડી. વધાડ
મુછી રોઈ કંપી ગઈ નારી, થઈ ગઈ તોજ થાનારી;
અનુમલ કરો દયા ધારી, વદી પડી પાદની અગાડી. વધાડ
દયા મુનિને દીલે આવી, સોચું કરી ભૂલ જે ભાવી;
બતાવી પ્રીત પતિવ્રતમાં, કૃતિ બીજી નથી આડી. વધાડ

સામાન્ય વર્ણાશ્રમ ધર્મના પાલન કરતાં સ્ત્રીએ માટે
પાતિવ્રત્ય ધર્મ મહાપ્રબળ છે, અતિશય ઉત્કૃષ્ટ છે. તે
ભળવવાના લોભમાં આ સ્ત્રીએ ચોચાહિ સામાન્ય ધર્મને
લોપ કર્યો છે, તેથી ધાર્મિક દૃષ્ટિએ પણ હાનિ ઝોઘી થવી
જોઈએ, અને લાભ વિશેષ થવો યોગ્ય છે. કારણકે કરકોઈ
મતિવાળી સ્ત્રી માટે તો તેણીનો પતિ એજ મહાન આરાધ
દેવ હોઈ તે પતિજ પ્રભુનો પ્રતિનિધિ ગણાય છે. તેની
સેવા આ ગિચારીએ અત્યંત આમકપૂર્વક કરવા જતાં સામા-
ન્ય ધર્મની અવગણના કરી છે. પતિભક્તિ પર આ શ્રીને
એટલો બધો પ્રેમ છે ને તે માટે એટલો બધો આમક છે
કે જેના પ્રભાવથી અન્ય ધર્મનો લોપ પણ હાનિકર્તા નજ
થયો જોઈએ. કેમકે તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ જોતાં તેના કુશ-
પાતિવ્રત્યધર્મની મહા અમૂલ્ય કીર્તિ અંકાઈ ચૂકી છે;
જેના બદલામાં આ પવિત્ર સ્ત્રીને તેણીનો પતિ જે મહાન
પતિનો પ્રતિનિધિ છે તેનીજ દુર્લભ પ્રાપ્તિ થવી યોગ્ય છે.
આ સ્ત્રીએ પોતાના પતિની ઉત્તમ સેવા કરી છે તેના સામા-
ન્યથી તેણીનો આ જન્મ પછીનો જન્મ એવો પ્રાપ્ત થયે,

કે જેમાં ગ્રંથ જીવાના પતિ પ્રભુ પરમાત્માને તેઓને પ્રત્યક્ષ
સાક્ષાત્કાર પ્રાપ્ત થયો. તે કે પ્રથમ અવેશમાં જે દાર
અપાઈ ગયો છે તે મિથ્યા તો નહિજ થાય, પણ તેનું
પરિણામ મુક્તિ ને મુંઠવજ આવશે અને જરા પ્રભુના સાક્ષા-
ત્કારમાં ઉલટો તે નિનિર્ગતારણ બનશે. ખરેખર, જરા હૃદયથી
પાળેલા પાતિવ્રત્ય ધર્મનું કેવું મહાન જાત છે ! એ બધી
સિદ્ધ થઈ ગયું છે. આ રીતે જરાજર સમજીને દરકોઈ જીવ
પોતાના આત્મા પતિ પરમેશ્વરની સેવા ભક્તિ કરી જો આવે
પાતિવ્રત્ય ધર્મ પાળે તો જગતના આ શ્રીઓ માટેના પાતિ-
વ્રત્ય ધર્મ કરતાંયે કેટલો જાણી ઉચ્ચ ફળને આપનારો તે
થાય ! તે અત્ય પતિવ્રત્ય ધર્મનું પાલન કરનાર આત્મા ભક્ત
જો કદાચ સામાન્ય આચારધર્મનો નિલોપ કરે તોપણ તેને
કોઈ ભાતની હાનિ પહોંચતી નથી, તે આ ગીતાવાક્યમાં
પ્રુદ ભગવાન કહે છે:—

માં ચ યોગ્યભિચારેણ ભક્તિયોગેન સેવતે ।

સ ગુણાન્ સમતીર્ત્યંતાન્ બ્રહ્મભૂષાય ફલ્પતે ॥

‘જે મનુષ્ય અરુણલિત ભક્તિયોગથી મારું સેવન કરે
છે તે આ સર્વ ગુણોને ઓળંગી જઈ બ્રહ્મસ્વરૂપ થવાને
યોગ્ય બને છે.’ આ ધીપ્રભુવચનના આધારે સિદ્ધ થાય છે
કે, આ બ્રાહ્મણીને પણ તે શાપ અનુબંધરૂપ થવો જોઈએ,
કેમકે તેણીએ પોતાના પતિને સાક્ષાત્ પ્રભુ સમજી અરુણ-
લિત ભક્તિયોગથી તેમનું સેવન કર્યું હતું. તેણીએ સામાન્ય
ધર્મપાલનમાં બલે ભૂલ કરી પણ, તે પરિણામે લાભકર્તા
થઈ પડ્યો, એમાં સંશય નથી. આ રીતે સૂક્ષ્મ દષ્ટિએ જોતાં
સેવાભક્તિનો ક્રમ જો જરાજર જળવાય છે તો આ વાત
તક્કી છે કે:—

સંત પ્રભાવે નિર્મલ ભાવે, આવી મળે ગુણમામ.

કારણકે સંતવાક્ય કદી મિથ્યા હોયજ નહિ. જુઓ,
નારહજીના શાપથી ચમલાળુંનનું કામ થઈ ગયું; દેવલ-
યુનિના શાપથી હાહા તથા હૂહૂ નામના ગાંધર્વોને પ્રભુ

જ્યા. તેજ પ્રમાણે અહીં પતિશાપના પરિણામે મહા
 માસાત્કારક થયો જોડાએ, આમ વિચાર કરો જો મહાત્કારક
 કરતા લોહી ઉડ્યા:—

પ્રતિગત પર્મ તે પાળ્યો. તેથી આ પર્મ તે મારું
 કરી નહિ શાપતોડાયો. થયો ફળ એથીજ અચાહતે રહ્યું
 કરીશ વં સંતની સેવા. રખીશ વં રવના રવા.
 ચાલી પર આપસી સેવા. પ્રીતિ પોતેજ રખાડી વિદેશ:
 સેવ્યા જેવા છે રવાભેરવા એ કીરામ. વિદ્યાર્થી:
 હવે માત મામના વિરામ એ. સેવ્યા જેવા છે

ગીતિ

આ ભવનું એ અવનું. પરભવ માટે પડ્યું છે
 રહ્યું શરીર હતું દીનમાં. પનમાં રાખરીતલું શરીર મારું
 ચોપાઈ

પૂર્વના પતિમતના પ્રતાપે. સંતસેવા મમી આપે માટે
 માતિ નીચ પાતાની વિચારી. પાસે તો વંત ન રાખે માંવાંતે
 પૂર્વવન્નમાં પતિસેવારૂપ જે સત્કર્મ કરું હતું તેમ
 બીજા, ફળરૂપે થવાનેજ શબરીને જે નિરજલ્યાનું હતું
 મન્યું હતું. તોડે શાપના પ્રભાવથી તેડીને નિરજલે
 નીચ બલિમાં વન્ન લેવો પડ્યો હતો, પણ તેજ વન્નમાં
 પૂર્વનાં સતકર્મોનું ફળ મન્યાનું હતું. જેથી મ.ની ૧૧
 સોનાવાણી હતી તે ફળાન પૂર્વસરકારના સતકર્મોથી
 તામસ શરીર પ્રાપ્ત થઈ ગય. પરંતુ એ મનોકાંક્ષા
 હોય તો કરવાનું કરી કરવું નહો. શરીર પરનું મનોકર્મ
 તે તો મિથ્યા.જ મનાય છે. જોડે પ્રભુ પ્રસિદ્ધિ હતી
 ઉચ્ચતા કે નીચતા કરવું નહો. કિંતુ મનાવતો હતો મને
 મનાવીજ નિમન્નતા કરવું કરવું જાણે છે. મારેજ રૂપમાં
 પનમદ, જોવનમદ તમા ઉત્તમક વનેરને તમાજ પાડી
 આ નાં રહ્યુંજવામા જાણે છે. કેમકે તેથી મારું મન
 નિરજલ્યાન નાસ પામે છે ને પ્રતિજ્ઞા
 તેમાં તેમાં પ્રતિજ્ઞા બધે છે
 મના પતિને રહ્યું

અનુસરેપણ થઈ પડ્યો. ધીર અનુન કિંઈકોના ધાપના
બધથી કાલવશ નહોતા થયા; નેમણે નપુંસક થવાનો કિં-
શીનો ધાપ રજીકારી છડીને પણ અનીતિથી દૂર રહેવાનું
ઉત્તમ માન્યું હતું. એ તેમને લાગેકો ધાપ વિદાટનજરમાં
ગ્રામ રહેવાને ઉપયોગી થઈ પડ્યો હતો. એમ દીનપણ-
માંથી ઉત્તમપણું કરવાને પ્રભુ સમર્થ છે ને તેથીજ કહે-
વાય છે કે 'સમ કરે તે રૂંડ.' એ વાત આક્રમક છે,
પોતાના બહાના દીનપણમાંથી ઉત્તમપણું કરવા પ્રભુ
તત્પરજ રહે છે. માટેજ કહ્યું છે કે, 'એવા જેવા છે
કેવાધિદેવા એ ધીરામ.'

પણ તે પ્રભુનું આદાત એવન સત્વર મળી ચકતું
નથી, જેથી તે માટે તે પ્રભુના એવનનો અધિકાર પ્રથમ
અંપાદન કરવાને તેમના બહા-સંતોની એવા આરંભમાંજ
કરવી પડે છે, જેથી તેમના દ્વારા આપણને પણ પ્રભુપ્રાપ્તિ
અવશ્ય થાય છે ને આદાત એવનનો લાભ મળેજ છે.
કેમકે પ્રાણીમાત્ર તે બાગવત ધરીર છે અને જેનો સંગ
કરવામાં આવે છે તેના શુભદાય આપણમાં આવેજ છે.
એ નિયમ પ્રમાણે સત્સંગથી આપણમાં તેમના શુભ
અવશ્ય આવે છે. આજ અભિપ્રાય આ શ્લોકમાં છે:—

સંગઃ સર્વાત્મના ત્યાજ્યઃ સ ચેત્ ત્યજું ન શક્યતે ।

સ સન્નિરેવ કર્તવ્યઃ સંગઃ સંગારિમેષજમ્ ॥

[અર્થાત્—] સંગ સર્વથા ત્યાજ્ય છે, પણ જે રહી ન શકાય;
તે કરવો તે સંતથી, (જે) કુસંગ દાય ઉપાય,

એટલુંજ નહિ પણ સત્સંગનો લાભ જુઓ:—

ગંગા પાપં શશી તાપં દૈન્યં કલ્પતરુસ્તથા ।

પાપં તાપં ચ દૈન્યં ચ સઘઃ સાધુસયાગમઃ ॥

'ગંગા પાપને હરે છે, શશી તાપને દૂર કરે છે, કલ્પ-
વૃક્ષ હારિદ્ર્યનો નાશ કરે છે, ત્યારે સત્પુરુષનો સમાગમ
પાપ, તાપ ને હારિદ્ર્ય—એ ત્રણને તત્કાળ દૂર કરે છે.'

પણ આવા સત્પુરુષ કયાં મળે? આવાં બહાનાં સૌ કોઈ

કંઈ મમતું હોય તેને રત્નેયુને તથા તમોચુગુધી મિત્ર સમ-
 હને તથા પોતાનાં પૂર્વજન્મનાં ક્રોધે પણ તેવાંજ સજ-
 યિત તથા તામનિષ આવી ગઈ, હવે એવા ત્યાંથી ગયા,
 એમ માની ગઈ પોતાના મનને સુધારવાને તથા સત્વગુ-
 નિષ જનાવવાને તુરતજ મત્યમાગમરૂપ ઉપાય આદરી રહે
 નેઈએ, અને સંતસેવામાંજ પોતાનો સમય વ્યતીત કરય
 પ્રયત્ન કર્યો નેઈએ. એના પ્રકારનો જે આરંભ તે પોતાના
 અનુકૂળનોજ આરંભ છે, એમ માની ગઈ પ્રતિજ્ઞા તે તર-
 વિશેષ રસિત જનતા જવું નેઈએ. કારણકે જગતમાં અદીને
 જે કંઈ સાચી કમાણી કરવાની છે તેનો લાભ જે માત્ર
 સત્યંગથીજ થતો હોય તો સંતસેવનથી તેવો લાભ કેમ ન
 થાય ? જેમ વધુ સત્યંગ યાય તેમ વધુ લાભ મળેજ છે ને
 તે પણ જે આપોઆપ આવી મળે તો તેથી વીજું અહો-
 ભાગ્ય કયું ? અને તે સંતજન જે આપોઆપ કૃપા કરે તો
 પછી ખામી શી રહે ? ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ, અર્જુનને શ્રીરામન
 ઉપદેશતા એજ વસ્તુ પર વિશેષ ભારપૂર્વક કહે છે:- 'કર્ત્ત-
 વાતેન પરિપ્રમેન સેવયા' - સત્યજનોને પ્રણામ તથા પ્રદક્ષીને
 તેમજ તેમની સેવા કરીને પણ તું તે જ્ઞાન સંપાદન કર
 અર્થાત્ તાત્ત્વિક યથાર્થ કૃણ સંત-સેવા વિના કદી પણ પ્રાપ્ત
 થતું નથી. માટેજ અમે કહીએ છીએ:- 'સંત પ્રભાવે નિર્મળ
 ભાવે' - એટલે કે ઈશ્વરપ્રાપ્તિમાં આ સુખ્ય કેમ છે. કેમકે
 સંતપ્રભાવથી અંતઃકરણની શુદ્ધિ થાય છે અને ચિત્તશુદ્ધિ
 પ્રથમ હોવીજ નેઈએ, એમ શાસ્ત્રો પણ ખાસ આજ્ઞા કરે
 છે. આ સંતપ્રભાવ થયેલીને તો પૂર્વજન્મમાંજ પ્રાપ્ત થઈ
 ચૂક્યો હતો; માત્ર પોતાના ભાવમાં જે ભૂલ થઈ હતી,
 તેજ સુધારવાની હતી, જે પોતાના એ જીવ જન્મમાં તેણીએ
 સુધારી લીધી હતી, જેથી તેણીનો ભાવ પણ નિર્મળ થઈ
 ચૂક્યો હતો; છતાં સંતસેવાજ તેણીએ આજુ રાખી ને તે દ્વારા
 સાચી કમાણી કરી લેવા તે તૈયાર થઈ હતી. પછી તો તે
 સાચી કમાણી ક્યાં જવાની હતી ? પ્રકટ સત્કર્મજ મૂલ્ય
 વાળું ગણાય છે, એ સત્કર્મ તો અમૂલ્ય છે.

ગીતિ

મુનિમાં મતંગ જાતે, સહુ જન જાણે આશ્રમ કરનાર;
(આશ્રમના માલિક આ મતંગજીપિ પોતેજ છે.)

મુનિમાંથી સમજ્યા તે, સહુજન જાણે આશ્રમ કરનાર.

આશ્રમના સર્વ મુનિઓએ તપાસ કરી કે આશ્રમની
આ સફાઈ અને તે માટે આટલો જઘો પરિશ્રમ કોણ કરે છે ?
પણ કોઈથી તે વ્યક્તિ ચોધી શકાઈ નહિ.

હરિગીત

તેથી કહું શિષ્યને જાગી રાતમાં મહેનત કરી, (તેને—)
ચોધી કાઢો તે તમે જાગી રાતમાં મહેનત કરી;
અમથી કરે નહિ કોઈ મહેનત હેતુ કોઈ હશે જરૂર,
અમથી કરે નહિ કોઈ ખટખટ હેતુ કોઈ હશે જરૂર.

(આ તો અમારાથી પણ વધારે હિતેશ્વર જણાય છે.)

ગજલ

રાગ પરજ

સ્વામીનું શાસન સ્વીકારી, શિષ્ય જાન્યા રાતમાં;
આજ નકડી ચોર પકડી, કબજે કરવો હાથમાં. ૨૬૦
મધ્ય રાત વીતી ગઈ ત્યાં, ઉઠી રાજરી યથાક્રમ;
નથી માહિતી રતિ શિષ્ય, ગુરુતણી આ વાતમાં. સ્વામીનું
કાપના લાગી તરુ કે, ખટાખટ રાખેલા થયા;
ધસ્યા તેવા શિષ્ય, પકડી રાખી જાળથી બાથમાં. સ્વામીનું

(તેમનાં મનમાં તો એમજ હતું કે ચોર પકડાયો.)

હરી ને પરહરી કરધી કૂહાડો થયરી ગઈ;
કરી કબજા લઈ ગયા, મુનિ પાસ શિષ્યો સાથમાં. સ્વામીનું

ખરેખર, સત્કર્મ જાળવજાવીથી પણ સદ્ગુરુને મેળવી
આપે છે. માત્ર તે સત્કર્મ નિર્મળ મનથી કરવું જોઈએ. એ તે
સત્કર્મ ઇશ્વરાર્પણ જુદિથી કરવામાં આવ્યું હોય તો અવસ્ય
તે ઇશ્વરનેજ પહોંચે છે અને તેથી તે અવસ્ય ફળદાયી બનેજ
છે. સર્વના અંતયોમી ને વ્યાપક પરમેશ્વર ક્યાં નથી ? જે
સ્થળે તેમને ચોખ્ખું જણાય છે તે સ્થળે તે પોતે હરકોઈ

કંઈ ગમતું હોય તેને રત્નેગુપ્ત નવા નમોગુપ્તથી મિત્ર ગમ-
 અને તથા પોતાનાં પૂર્વજન્મનાં કર્મોને પણ તેમાંજ સજ-
 સિક તથા તામસિક જાણી ગઈ, અને એવા ભાંગી ચાલે,
 એમ માની ગઈ પોતાના મનને મુખારવાને તથા સત્ત્વગુણ-
 નિષ્ઠ બનાવવાને તુરંતજ મત્તમાગમગ્રંથ ઉપાધ્ય આઠરી કેળો
 ભેંઈએ, અને મંત્રમેષામાંજ પોતાનો સમય જગીત કરવા
 પ્રયાત્ન કર્યો ભેંઈએ. એવા પ્રકારનો જે આરંભ તે પોતાના
 અગુરુદયનોજ આરંભ છે, એમ માની ગઈ પ્રતિદિન તે તરફ
 નિયેગ સસિક બનાતા જતું ભેંઈએ. કારણકે જગતમાં આવીને
 જે કંઈ સાચી કમાણી કરવાની છે તેનો તાજ જે માત્ર
 સત્સંગથીજ થતો હોય તો સંતસેવનથી તેવો તાજ કેમ ન
 યાય ? જેમ વધુ સત્સંગ થાય તેમ વધુ તાજ મળેજ છે ને
 તે પણ જે આપોઆપ આવી મળે તો તેથી બીજું અહો-
 ભાગ્ય કયું ? અને તે સંતજન જે આપોઆપ કૃપા કરે તો
 પછી ખામી શી રહે ? ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ, અર્જુનને ગીતાજ્ઞાન
 ઉપદેશતા એજ વસ્તુ પર વિશેષ ભારપૂર્વક કહે છે:—‘ પ્રણિ-
 પાતેન પરિશ્રમેન સેવયા ’—સદ્જનોને પ્રણામ તથા પ્રશ્ન કરીને
 તેમજ તેમની સેવા કરીને પણ તું તે જ્ઞાન સંપાદન કર.
 અર્થાત્ તાત્ત્વિક યથાર્થ કૃણ સંત-સેવા વિના કદી પણ પ્રાપ્ત
 થતું નથી. માટેજ અમે કહીએ છીએ:—‘ સંત પ્રભાવે નિર્મળ
 ભાવે ’—એટલે કે ઈશ્વરપ્રાપ્તિમાં આ મુખ્ય ક્રમ છે. કેમકે
 સંતપ્રભાવથી અંતઃકરણની શુદ્ધિ થાય છે અને ચિત્તશુદ્ધિ
 પ્રથમ હોવીજ ભેંઈએ, એમ શાસ્ત્રો પણ ખાસ આજ્ઞા કરે
 છે. આ સંતપ્રભાવ શબ્દોને તો પૂર્વજન્મમાંજ પ્રાપ્ત થઈ
 ચૂક્યો હતો; માત્ર પોતાના ભાવમાં જે બૂલ થઈ હતી,
 તેજ સુધારવાની હતી, જે પોતાના એ બીજા જન્મમાં તેણીએ
 સુધારી લીધી હતી, જેથી તેણીનો ભાવ પણ નિર્મળ થઈ
 ચૂક્યો હતો; છતાં સંતસેવાજ તેણીએ ચાહુ રાખી ને તે દ્વારા
 સાચી કમાણી કરી લેવા તે તૈયાર થઈ હતી. પછી તો તે
 સાચી કમાણી કયાં જવાની હતી ? પ્રકટ સત્કર્મજ મૂલ્ય-
 વાળું ગણાય છે, શુભ સત્કર્મ તો અમૂલ્ય છે.

સીધું અપંગ કરી યજ્ઞવાની યોગ્યતા હજી તેનામાં નહોતી
 આવી; તેથી પ્રભુના આજ્ઞા એવકોની એવિકા જનતા તેણીની
 જન્મની જે ઇચ્છા હતી તે સફળ થઈ. તેણીએ તો એ
 પ્રભુજડોનેજ પોતાના પ્રભુ સ્વીકારી લીધા. ગુરુને પણ
 તેણીની કૃતિ ઉપરથી કંઈક અટકળ તો જાંધાઈ હતી, ને
 તેની આકૃતિ, અવ્યયતા તથા વિનયયુક્ત બાળવૃદ્ધી સંપૂર્ણ
 પરીક્ષા થઈ ગઈ. ગુરુદેવ તે અતિ દીન, સાત્ત્વિક, શરણાગત
 ને સુમધુ શંખરીને નિહાળીને એ ક્ષણનાજ સમાગમથી
 પ્રસન્ન થયા, એટલે તો શંખરીના તાપ, પાપ ને દીનતા
 રહેજ ક્યાં ? એવા પવિત્ર સાધુપુરુષનાં દર્શન થયાં ને તે
 પણ અતિશય પ્રસન્ન સ્થિતિમાં । એટલે પૂછવું શું ? તે
 વેળા પોતે કેવા થવું જોઈએ ? કેવી રીતે રહેવું તથા વર્તવું
 જોઈએ ? એ બાવ બરાબર પ્રકટી નીકળ્યો. શુદ્ધ ને પવિત્ર
 વાતાવરણની વચ્ચે શંખરીના સત્કર્મનું ફળ મળી ચૂક્યું ને
 ખાત્રી થઈ ગઈ કે એક ક્ષણનો પણ સત્સમાગમ કેવી
 સુંદર અસર ઉપજાવે છે ? ખરેખર ઉત્તમ કૃતિવાળાની ઉત્તમ
 ગતિજ હોય. શંખરીને મુનિઆશ્રમમાં વાસ અભીષ્ટ હતો,
 તે તેણીને મળ્યો.

દીંડી

ભક્ત જાણીને વિરક્ત બહુ ભાવી,
 પૂર્વજન્મ શોચી સમજ્યા મુનિ ભાવી.

શંખરીની આકૃતિ, વિકૃતિ તથા પ્રકૃતિ જોઈ મુનિએ
 સમાધિદ્વારા સર્વ જાણી લીધું. તેમને જોશીની પેઠે કુંડળી
 કરવી પડે તેમ ન હતું. એ તો ત્રિકાલજ્ઞ હતા. તે પછી:—

કરી શિષ્ય હતી સાત્ત્વિક સ્વભાવી,
 કૃપા જાણવી દીધી પટે નિભાવી.

આશ્રમમાં નિવાસ કર્યા પછી શંખરી, પોતાને યોગ્ય
 સેવા કરવા લાગી. કથા સમયે દૂર બેસી એકાગ્ર ચિત્તે તે
 કથાશ્રવણ કરવા લાગી. ઉચ્છિષ્ટ પ્રસાદ મળે તેને પણ પ્રભુ-
 પ્રસાદ સમજી તન-મેનની શુદ્ધિ માટે અને જીવનની સફળતા

કેહદ્રારા મનુષ્યને ફળદાતા બને છે. એ રીતે ચળરી પકડાઈ એટલે શિખ્યો તો ખુશખુશ બની ગયા. તેઓ સત્વર તેણીને પોતાના કુલપતિ ગુરુ મતંગ ઋષિ પાસે તેણીને લઈ ગયા. બસ, હવે ગુરુદ્વારા ચળરીના સત્કર્મનો બદલો સમીપજ આવી પહોંચ્યો. ખરેખર 'નહિ કલ્યાણઠત્ કશ્ચિદ્ દુર્ગતિં તાત ગચ્છતિ' ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અનુનને કહે છે:—હે તાત! કલ્યાણજનક હરકોઈ સત્કર્મ કરનાર મનુષ્ય કદી દુર્ગતિમાં જતો નથી—તેને માટે તો પ્રભુનાં દ્વાર ખુલ્લાં બની જાય છે. કયું કર્મ કદી પણ અલેખે જતું નથી. તે પછી:—

૫૬

‘તેત કુમલા છપરવા’ એ રાગ

વધા મતંગ વાણી (૨) હાંરે વધા મતંગ વાણી,

રે હો રાખરી રાણી. રેકો

થરથરતી લય ધરતી રાને, રીઝ હુખમાં લેવાણી. રીઝો

મહા ઉપકારી થઇ મુખકારી, ભારી ભારીઓ આણી. રે હો

મદત કાષ્ઠ તારાં નહિ લઈએ, દીન દુર્બલ જાણી. રે હો

લે નિત દામ નામ પાડીને, કર આહી કમાણી,

હાંરે કર આહી કમાણી. રે હો

હરકોઈ કર્મનું પ્રથમ ફળ સાંસારિક હોય છે. સત્કર્મનું ફળ શુભ હોય છે, તે માટે અનેક જાતની લાલચો સામે આવી ખડી થાય છે; પણ જેનું મન સાર્વિક બન્યું હોય છે તે એવા પોતાના શુભ ભાવના બળથી એવી ફળની લાલચોમાં ફેગ ફચાય ? સાર્વિક કદી બૂલેજ નહિ.

ઉભી રહી ચુપ્પી મુનિની વાણી રાખરી એડી પાણી,

દીન બનીને થરથરતી ધરતી લોચનમાં પાણી;

સેવામાં લેવાને ચલાતી નિજ આશ્રિત સમ જાણી,

રહેવા આશ્રમમાં થઇ આરા નિજ આશ્રિત સમજાણી.

તે તો સાધુસેવાનેજ આદતી હતી; ‘દષ્ટં ષંઘોપદિષ્ટમ્’ ભાવતું હતું ને વેઢે રજા આપી. એ પ્રમાણે ચળરીને તો અત્યંત અનંદ થયો. તેણીએ સાધુસેવા તુરતજ પ્રકટમાં સ્વીકારી લીધી. હવે તો ખીનવારસી મટવાને આદ્યું. પ્રભુને

હીપુ અપંગ કરી સકવાની યોગ્યતા હજી તેનામાં નહોતી
આવી; તેથી પ્રભુના આચાર્ય સેવકોની સેવિકા જનવા તેણીની
જન્મની જે ઇચ્છા હતી તે સફળ થઈ. તેણીએ તો એ
પ્રભુજનોનેજ પોતાના પ્રભુ સ્વીકારી લીધા. ગુરુને પણ
તેણીની કૃતિ ઉપરથી ઇર્ષ્યક અટકળ તો જાંધાઈ હતી, ને
તેની આકૃતિ, સ્વચ્છતા તથા વિનયયુક્ત ભાવજુદી અપૂર્ણ
પરીક્ષા થઈ ગઈ. ગુરુદેવ તે અતિ દીન, સાર્વિક, શરણાગત
ને મુમુક્ષુ શંખરીને નિહાળીને એ ક્ષણનાજ સમાગમથી
પ્રસન્ન થયા, એટલે તો શંખરીના તાપ, પાપ ને દીનતા
રહેજ ક્યાં ? એવા પવિત્ર આયુરુપનાં દર્શન થયાં ને તે
પણ અતિશય પ્રસન્ન સ્થિતિમાં ! એટલે પૂછવુંજ શું ? તે
વેળા પોતે કેવા થવું જોઈએ ? કેવી રીતે રહેવું તથા વર્તવું
જોઈએ ? એ ભાવ બરાબર પ્રકટી નીકળ્યો. શુદ્ધ ને પવિત્ર
વાતાવરણની વચ્ચે શંખરીના સત્કર્મનું ફળ મળી ચૂક્યું ને
ખાત્રી થઈ ગઈ કે એક ક્ષણનો પણ સત્સમાગમ કેવી
સુંદર અસર ઉપજાવે છે ? બરેબર ઉત્તમ કૃતિવાળાની ઉત્તમ
ગતિજ હોય. શંખરીને મુનિઆશ્રમમાં વાસ અભીષ્ટ હતો,
તે તેણીને મળ્યો.

દીંડી

ભક્ત બાણીને વિશ્વ બહુ લાવી,
પૂર્વજન્મ શોચી સમજ્યા મુનિ લાવી.

શંખરીની આકૃતિ, વિકૃતિ તથા પ્રકૃતિ જોઈ મુનિએ
સમાધિદારા સર્વ બાણી લીધું. તેમને જોશીની પેઠે કુંડળી
કરવી પડે તેમ ન હતું. એ તો ત્રિકાલજ્ઞ હતા. તે પછી—

કરી શિષ્ય હતી સાર્વિક સ્વભાવી,
કૃપા જણવી દીધી પદે નિભાવી.

આશ્રમમાં નિવાસ કર્યા પછી શંખરી, પોતાને યોગ્ય
સેવા કરવા લાગી. કથા સમયે દૂર બેસી એકાગ્ર ચિત્તે તે
કથાશ્રવણ કરવા લાગી. ઉચ્છિદ્ર પ્રસાદ મળે તેને પણ પ્રભુ-
પ્રસાદ સમજી તન-મનની શુદ્ધિ માટે અને જીવનની સફળતા

કરતા માટે તે સંમત થઈ ગયા જાગી, ને એક પળ પળ હરિ-
શ્મરણ ચિનાનો ન બાળ, તેની કાળજી રાખી ધીકરિને પણ
પીમે પીમે આજ્ઞાનતા જાગી. એ રીતે સમ હૃદયમાં તો
આવી પહોંચ્યા ને ધન્યાજ્ઞ ભાવતા ગામ્યા. પણ કેમ ન આવે:-
સંત પ્રભાને નિર્મળ ભાવે. આવે ગાદીને ગુણમામ એ
સેવ્યા જેવા છે જેવાભિરેવા એ શ્રીરામ.

અને પ્રભુશ્મરણનું માધ્યમ્ય તો પ્રસિદ્ધ છે. શુભો:-

અપવિત્રઃ પવિત્રો વા સર્વાવસ્થાં ગતોઽપિ વા ।

યઃ સ્મરેત્ પુંડરીકાદ્યં સ વાદ્યામ્બંતરઃ શુચિઃ ॥

‘મનુષ્ય અપવિત્ર હોય અથવા પવિત્ર હોય, ગમે તે
સ્થિતિમાં રહ્યો હોય તે વેળા પણ ધીકરીનું જો શ્મરણ
કરે છે તો તે બાદ-આશ્વંતર સર્વથા પવિત્ર બની જાય
છે’ ખરેખર, ધાયલની સ્થિતિ ધાયલજ બલે છે. સમશુના
પરિશ્રમની કદર સમશુજ કરી શકે છે; કહ્યું છે:-

વિદ્વાનંવ વિજાનાતિ વિદ્વજનપરિશ્રમમ્ ।

ન હિ વંધ્યા વિજાનાતિ ગુર્વાં પ્રસવવેદનામ્ ॥

‘સમશુ મનુષ્યજ સમશુની કદર કરી શકે છે. વાંઝણી
શ્રીને પ્રસવની બારે વેદનાની ખબર હોય ? વાંઝણીને તેનું
જ્ઞાન હોતું નથી.’ એજ પ્રમાણે શુરુજ પેાતે સંત હોવાથી
સંતની સ્થિતિને સમજી શકતા હતા. શળરી, રામનામથી
ગળગળી બનતી, કથાશ્રવણમાં એકચિત્ત થતી, અને જ્યાં
પ્રભુભજન થતું હોય ત્યાં ધણોજ રસ લેતી, એ જોઈ શુરુ-
દેવ સમજી ગયા કે, આ શ્રી સંપૂર્ણ અધિકારી છે; શ્રીરામ-
ની પૂર્ણભક્ત છે; એટલે કે:-

લાવણી લંગડી

પૂર્વજન્મ શ્મરણ હરિજન જાણી મુનિ હોજ બહુ નવ રાખે;
પણ નવરાં જન એવી નિંદા અનેક વિધની જાખે.

જેમ જેમ તે વધુ ભક્તિરસથી આદ્રં બની તેમ તેમ
શુરુજની તેણીના પર વિશેષ કૃપા થવા લાગી; ને તેમ તેમ
અજ્ઞાની જ્ઞાનીઓ, તથા કુળ, વિદ્યા ને તપના મિથ્યા અ-

ભિમાનીઓ એ વાતને ઉલટી સમજી તેમાં અનેક ભતની નિંદા કરવા લાગ્યા:—

રાખરીમાં પ્રાદ્ય મનન છે, એમ કોઈ દુષ્ટો જોયે;
'કોઈ કહે છે જીલ્લા સ્પર્શ', બીજાને પપ્પ જાણે.

પણ તેઓ આ વાતને ક્યાંથી બાળે:—

ન શુદ્ધા મગવન્નક્તા વિપ્રા માગવતાઃ સ્મૃતાઃ ।

સર્વવર્ણેષુ તે શુદ્ધા ન મક્તાઃ શ્રીજનાર્દને ॥

‘ભગવાનના ભક્તો જો શરૂ ભતિના હોય તો પણ તેઓ ભગવાનમાં નિષ્ઠાવાળા પ્રાદ્યભોજ કહેવાય છે; માટે જેઓ શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનના ભક્ત નથી તેઓજ હરકોઈ વર્ણમાં શરૂ ગણાય છે.’ અર્થાત્ ભગવાનની ભક્તિથી ભતિની હલકોઈ ટળી જાય છે ને ભગવાનની ભક્તિ નહિ કરવાથી ઉચ્ચ ભતિ પણ હલકીજ ગણાય છે. આ વાતની આ આજ્ઞાનમાંજ આગળ જતાં ખાતરી થયે. આ તો રાખરીની કસોટી થવા લાગી હતી; અને કસોટી થાય પણ ખરી. સુવર્ણ તો કસોટીએ ચઢેજ. સુવર્ણને તાપ દીધા વિના તેનું સત્યસ્વરૂપ પ્રકટતું નથી, તેજ પ્રમાણે ભક્તોની પણ કસોટી તો થવાનીજ. રાખરીની ભિલ ભતિરૂપી પ્રાદ્ય મલિનતા તે પ્રભુએજ ગોઠવી હતી. હવે ‘હરકંત શરૂ થઈ, પણ તેમાં ખરકત હતી’ કારણકે તેથી તે ડગવાની ન હતી. જુઓ:—

મનમાં સહુજ દિલ્લિપ રાખે ગણી વડા મુખે કોઈ ન ભાખે,
સર્વજ્ઞ મુનિ સમજીને પણ પરવા જરી ન રાખે;

રાખરી પર થઈ સહુને ઇપ્પા, લીલડી થઈ ક્યાંથી બહાલી,
ધણી બાપ કે જણાતું નથી રાંડનું કોઈ વાલી.

નિંદા આશ્રમતણી કરાવે અન્ય મુનિમાં એ રંડી,

ભક્ત બીચારી, પણ સેલડી મંડળે ઝેરંડી;

ચુરુજ ભણે શિષ્ય કોઈએજ ન એ રાખરી સમજે,

ચુરુજ જાણે શિષ્ય કોઈએજ એ રાખરી સમજે.

રાગ પ્રભાતિયું

ઉઠી ઉપા સમય શીવરી, સંત સેવ કરતી;

જય શ્રીરામ રામ રામ, મુખ થતી ઉચરતી.

પંપારસતણે પંથ, જાય આવે જહાં મંત;
 વાળી રાખવાને ખંતથી, નધી પીસરતી. ઉડી૦
 કાંઠા કંકર ભોંકાય, રણે કોઈ મુનિ પાય;
 એ ભય ધરતી સદાય, સ્વચ્છ કરે ધરતી. ઉડી૦
 એક દિવસ વિષ કોઈ, જતા હતા ભાન ખોઈ;
 ઉડી ધૂળ અદી અંગ, રાખરીને વરતી. ઉડી૦
 જાણી અતિ નીચ જાત, ભાન બૂલી કોપ સાથ;
 ઉપાડીને હાથ લીધી, ગાળો બહુ નરતી. ઉડી૦
 રાખરીએ ક્ષમા અહી, બૂલ જોઈ ચોઈ ગઈ;
 ઋપિએ તો દોહી થઈ, હઈ નાખી ઝડતી. ઉડી૦
 કરગર ગઈ અવળી, હુબી થઈ પાછી વળી;
 આશ્રમમાં આવી વળી, નયન નીર ભરતી. ઉડી૦

તે દિવસથી રાખરીએ મનમાં ચંદ્રકપ કયો કે, હવેથી
 વાળવા માટે આટલી બધી મોટી નહિ જાઉં; કારણકે આજે
 મહાન અપરાધ થઈ ગયો. ઋપિને હુઝ લીધું, એમ માની
 તે તો ગિચારી રડયાજ કરી; પણ પ્રભુ તો અંતયોગી છે
 ને ? તે તો સર્વ જાણે છે. તેમણે એવીજ મોઢવાળુ કરી
 લીધી કે જેથી તેણીને બીજા દિવસથી ત્યાં વાળવા જવા-
 નુંજ આપોઆપ બંધ થયું; એટલુંજ નહિ પણ ઋપિએ
 તે માગે ક્ષમા કરવા જતા બંધ થઈ ગયા. ‘એકતા પાપે
 વહાણ ડુબે’ એ કહેતી પ્રભાણેજ બન્યું. જોકે આશ્રમના
 ધણાખરા મુનિઓ રાખરી વિરુદ્ધ હતાજ; કારણકે રાખરીની
 જાત હલકી હતી છતાં આશ્રમના મુખ્ય ગુરુની તેણીના પર
 પૂર્ણ કૃપા હતી, તે તેઓથી ચાલન થતી ન હતી. પણ
 તેઓની એ અજ્ઞાનતા હતી. તેઓ નહોતા સમજતા કે,
 સમજ જનનના સ્વામીની પલુ તેણીના પર પૂર્ણ કૃપા હતી,
 અને તેથીજ તેના પર મુખ્ય મુનિની કૃપા થઈ હતી. ઈશ્વ-
 રની તે કૃપા હવે પ્રકટ થવા લાગી હતી. એ કે તુરતમાં
 કોઈ ન સમજી શક્યું. હકીકત એવી બની કે તેજ
 દિવસના પ્રાતઃકાળમાં—

રાજ ભેરવી

પંપાનર પર મુનિનર આગ, કીટક ત્યાં એઈ ગમસતા. રે.

રુધિર રંગનું બની ગયું જળ, નડાતાં સર્વે સંકેતવાતા. ૫૦
 દુર્ગાંધોને પ્રસારતા કીડા, આળ્યા કયાંથી ઉમરાતા. ૫૦
 ઝરણાં કુવા ચોખવા લાગ્યા, પાણી સાડ અધડાતા. ૫૦
 લેદ નહિ સમજ્યા કોઈ સાચો, પલ્લવજાલિન મસ મુંઝાતા. ૫૦
 ધારો આશા રખનાથ પધારો, ફરશે પદ્ધી મુખસાતા. ૫૦

સર્વ આશ્રમવાસીઓએ તે શુભ સમાચાર સાંભળ્યા,
 તે પરથી ફરેક યુનિઓ આવા મનોરથ કરવા લાગ્યા:—

ગરુડ

સમ ભેરો

આવશે સત્વર હવે શ્રી રમુપતિ અહીં આવશે;
 આવશે ઉર ભાવશે આ સ્થાનને ચોભાવશે. ટેક.
 થહે તપસી રહે તપસીવેશ માંહે સુરેશ એ;
 તેથી નખરી અમારાં સ્થાનો વસી દીપાવશે. આવશે૦
 કહે ધ્યાની ધ્યાન રાખીને અમારું ધ્યાનમાં;
 સ્થાનમાં આવી અમારા ઉરે ઉરજ લગાવશે. આવશે૦
 કહે જ્ઞાની મહાજ્ઞાની એ ન માની અન્યથું;
 અમારામાંની કુટીમાં સુખે વસવું ફાવશે. આવશે૦
 યજ્ઞકાર કહે અરે એ યજ્ઞમૂર્તિ આપ છે;
 નહિ તે સર્વજ્ઞ બીજામાંજ લગન લગાવશે. આવશે૦
 કહે દાની અન્યની નાદાની માની મન વિષે;
 દાની દાનીની પરીક્ષા કરી શ્રેષ્ઠ કરાવશે. આવશે૦
 સત્યવાદી કહે સત્યસ્વરૂપ સત્ય પ્રસારત એ;
 મળી વિદ્ય સમસ્તને અહીં સ્વસ્થતા ફરસાવશે. આવશે૦
 સાધનો બળથી બળી નબળી ન આશા કોઈ કરે; (પથ-)
 (મથુ તો) ભલભલા ભલભલી બૂલે બૂલે છે એ જણાવશે. આ૦

પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવામાં જે જે ઉપાય કહેવામાં
 આળ્યા છે તેને તેને તે આશ્રમવાસી જુદા જુદા ઋષિઓ
 પોતાને રુચે તેમ શ્રેષ્ઠ ગણી આચરે છે, અને માને છે કે
 તે સર્વોત્તમ ઉપાયને લીધે ભગવાન શ્રીરામચંદ્ર પોતાના
 આશ્રમે સી પહેલાજ આવશે; કારણકે તેઓ પોતપોતાની
 દષ્ટિએ પોતપોતાને તથા પોતે સ્વીકારેલા તે તે ઉપાયોને
 શ્રેષ્ઠ માને છે, પણ એવી માન્યતા તો અનેક મનુષ્યોની

છે, ને પ્રભુ પોતે તો એકજ છે અને તે સર્વજ તથા સર્વોત્ત-
 યોમી હોવાથી જાણી ચકે છે, આ લે પ્રત્યેક પોતાને
 તથા પોતાના ભાગને લે શ્રેષ્ઠ ગણે છે તેજ એઓની ભૂલ
 છે; અને તેઓ એમ માને છે કે, હું તેઓએ સ્વીકારેલા
 ઉપાયના બળથી આકર્ષાઈને પરત્રપણે તેઓને આશ્રમે
 જવા બાંધાયેલો છું, પરંતુ તેઓની આ ગંભીર ભૂલ છે.
 વસ્તુતઃ પ્રભુને શું પ્રિય છે ? પ્રભુ શાથી આકર્ષાય છે ?
 તેની પરીક્ષાનો આ પ્રસંગ છે. પ્રત્યેક મંડળ પોતે શ્રેષ્ઠ
 કરવાને અત્યંત ઉત્સુક છે, ત્યારે પરમાત્માએ કોઈ જુદીજ
 જોઈવળ કરી છે:—

શાહુલવિકીડિત છંદ

જાણી તંગ સમો મતંગ મુનિએ ચોખ્ખું કરી અંગને,
 આણીને ઉછરંગ ભંગ કરીને માયા તણા સંગને;
 જાવા શ્રીવર ધામ સજ્જ થઈને અગ્નિ ચિતાનો કરી,
 છેલ્લે એ શખરી પ્રતિ હરખથી જોડ્યા પિતા નોકરી.

મતંગ ઋષિએ પોતાને હાથે વિધિપૂર્વક અગ્નિ પ્રવર-
 લિત કરી, તેમાં પોતાના શરીરનો લય કરવાદ્વારા પોતાનું
 અવસાન થવાનું છે, એમ જાણી લઈતેમણે શાઓક્ત વિધિ-
 પુરઃસર સર્વ તૈયારી કરી; અને પછી કેવળ શખરી ઉપરજ
 પોતાની પૂર્ણ કૃપાને જણાવીને ભવિષ્યવૃત્તાંતને જાણી
 લઈ કહ્યું કે:—

૫૬

‘પરજ’ રાગ

શખરી મુખથી રહેલે, થયો વખત જાડે છું પરમ પદ;
 મરીશમાં, વિયોગ સહેજે. ૨૬.

કારણકે પોતાને તો ચિતામાં પડ્યા પછી તુરતજ
 તેજ દિવસે પરમપદમાં પ્રભુપ્રાપ્તિ થઈ જવાની હતી, પણ
 શખરીને તો તેજ જન્મમાં પ્રત્યક્ષ શ્રીરામપ્રભુની પ્રાપ્તિ
 થવાની હતી, તેથી તેમણે કહ્યું કે:—

આ આશ્રમ વૃજને સાંપું છું, રક્ષિત રહેશ તપ તેજે. ૨૭

શ્રીરામ અહીં પાતે પધારશે, દર્શન-સેવન-સુખ લેજે. ૨૧૦
જરૂર મળશે જા જગત્પતિ, જન જે જે કહે તે સહેજે. ૨૧૦

દુહો

આજ્ઞા આપી આગ થઈ, મતંગ મુનિને દેહ;
માને શખરી આપશે, શ્રીરામ નિઃસંદેહ.

કારણકે, અમે પ્રથમજ કહી ગયા છીએ કે 'સંત-
પ્રભાવે નિર્મલ ભાવે' આ બન્ને વાત શખરીના લક્ષ્યમાં છે.
હવે માત્ર બાકી એજ હતું કે 'આવે ચાલીને શુભ્રામ
એ' તે અવશ્ય થવુંજ જોઈએ. કેમકે સંતના પ્રભાવથી
શખરીનો ભાવનિર્મળ હતો; તેથી તે અહર્નિશ મનોરથો
કરતી હતી:—

પદ

'હો સ્વામી નામજ મૈયર જાવું મ્હાલવા' એ દેશી

હા આજ તો નક્કી, શ્રીરામ સ્વામી આવશે;
શ્રીરામ સ્વામી આવશે, આ દીન દાસી કાવશે. ૨૬૬.
ગુરુ વચન પર રાખી ભરોંસો, શખરી કરે નિત આશ;
સાંજ પડવા લગી વાટ જુવે ને, થાય પછીથી નિરાશરે. શ્રીરામ
પ્રાત હો પથ વાળી રાખે છે, લાવી રાખે પુષ્પહાર;
સામીજતી બેસતી પંથ ઝાંખતી, રહેતી દિવસભર ખહારરે. શ્રી
મીઠાં મીઠાં ફળ રાખે વીણીને, ચાખે પડે જહાં વહેમ;
ખાટાં ફેંકી દે મધુર સંધરે, પ્રભુ કારણ ધરી પ્રેમ રે. શ્રીરામ
દીન દીન દીન બની ગભરાતી, વધે આતુરતા અંગ;
સાંભળ્યું આજ પધારશે નક્કી, રગરગ હિંમતો હિમંગરે. શ્રી
મહારાજ રીંવા અધિપતિ શ્રીરુપરાજ સિંહ અહીં લખે છે:—

કવિત

માથે મેં જલમુકુટ મંડિત અખંડિત,
હિંદિત કોઈંડ કોઈંડ અંડ પાલને;
લલલહી ઈંદીવર સ્યામતા સરીર સોહી,
હલહી ચંદનકી રેખ સજે ભાલમે.
કરમેં નિષંગં બાણ પરત અનુજ સંગ,
ગુંજરત મંલુલ મિલિંદ બનભાલમે;
વનનમેં બોલનેદી ચાહ ભરે રપુરાજ,

હરિ દાંનની અનુરાગી, લાગી લગની તંત્રપાર રે. જય
નાની અતિ શ્રમ ત્યાગી, બગી દુર પ્રીત અપાર રે. જય
આલી જતો આપી આપી, ત્યાં તો જન ચરકાર રે. જય

કેટલાય દિવસથી જેને શ્રીહરિદયનની અંખના હાલી
તેને એ પ્રભુ કેમ આવી ન મળે ? તેમાં જણી 'અંત પ્રભાવે'
અને અતિશય 'નિર્મળ બાવે.' તેથી હવે શ્રગરી મુ ભેદ
રહી છે ?—

આલીને આવે ગુપ્તમામ એ;
રોબા જેવા છે રવાધિરવા એ શ્રીરામ.

જ્યાં એકબીજાની દિષ્ટ એક યજ, એટલે પછી તો—

બેડે સ્થામાં સ્થામાં પાયાં, પ્રેમમાંહે રથપાયાં;
હૃદય અમુ ઉભરાયાં હાહાહા, રાજરી બરી બહભાગી.
પદમાં પડી જઈ જેવી, બૂલી જ્ઞાન વિધિ આચાર રે.

જય જય હો
ભુજ મહી ઉઠાડી તેવી, બહાવરીબની ગર્જ નાર રે. જય
શુ' કરવું કહેવું ઘટે તે, ઉપજે નહિ ઉર મોહાર રે. જય
રોમ રોમ આનંદ પહે છે, હરખે થરથરતી નાર રે. જય

ધન્ય ધન્ય અંત ધાય, ગઠ ગઠ કંઠ થાય;
ના બોલાય ના ચલાય, અહાહાહાહા. રાજરી
તે વેળાનું રાખધિરાજ કવિરાજ વણુંન લખે છે:—

પ્રેમ દસા નહી કહી જાતિ રધુરાઉ કાઉ,
તન મન બચનકી સુદ્ધિ બીસરાયે હૈ.
સતે આપ મીલે મોહી ભલી મીલી તૈ હૈ,
યહ કહત હૈહુનકે 'ભ'કારે ભરી આવે હૈ.

૫૬

રાગ માલ

ધન્ય ધન્ય ધન્ય રધુરાજ,
જય હો રાજરી બોલે તે શુ' અન્ય રધુરાજ,
દાસી છે અનન્ય રધુરાજ,
જય હો રાજરી બોલી આજે થઈ ધન્ય રધુરાજ,
પધારો પધારો મહારા નાથ,

હીપુ તે તો 'શ્રી રામાનંતરઃ કુન્નિઃ' - જાણ ને આખ્યાન-
 સર્ગ પ્રકારે પવિત્ર જની બાન છે. ત્યાં અપરિણતાનું નામ
 નીચાન રહેતું નથી. એ રીતે સમગ્ર જન અથવા પ્રોધરિ-
 સેનન બાતોને કેવા શુચિ-પવિત્ર ને નિર્મળ કરે છે, તે હવે
 પછી સમજાવો. વળી એકાદ ચિત્તે કહેવું પ્રોધરિસિંન
 પણ મનને કેવું નિર્મળ બનાવે છે? તે સ્પષ્ટ સમજી શકાયો.
 પરંતુ આ રીતે શારીરિક તથા માનસિક પવિત્રતા અથવા
 નિર્મળતા કયા મુખ્ય ઉપાયથી પ્રાપ્ત થાય છે? તે આજ
 ઉપાય છે - 'સંતનું ચરણ-વરણ-સેવન.' આ ઉપાય પ્રાપ્ત
 ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે; ચરણ છે, મુખચાક્ર છે, હરકોઈથી
 જની શકે તેવો છે. આપ સામાન્ય ઉપાયથી પણ મુખ્ય
 કેવો ને કેવડો મહાન જની શકે છે? ને તેથી કેવાં અશુચિ
 તથા અજ્ઞાની સ્ત્રીઓને જેવાં પણ યવોચ્ચપદે આરૂઢ થવા
 ભાગ્યશાળી થાય છે, ને તે પણ માત્ર અકિંચનતાથીજ, તે
 અહીં આપણે તપાસીએ:—

લાવણી

'ધર્મપુરંધર ધીર વીર' એ રામ
 કુનિઓના મનમાંની રહી ગઈ વાત,
 વરી ત્રેમથી રાખરી તે હરી ખરી શુચિ ગાત;
 વધાર્થ સુણી પ્રભુ આવ્યાની આવ્યા સર્વે ધાઈ,
 કેમકે દિવને હોયા સુવર લેખી સ્વજન ચાહી.

(કેમકે તેઓ પણ ભક્ત તો હતાજ.)

હજ્યા મળ્યા હોઠા બેઠા સહુ બહુ હરખ પામી;
 સભા ભરાઈ રાખરીના ધામે ધન્ય દયા ધામી;
 વિપ્ર વધા હરિ! અચરજ અહીં તો એક ધનુ બારી,
 સુંદર પંપાસર જળ બગાયું રૂમિ પડ્યા બારી,
 જળ વિષ્ણુ પડે સુંવળ જળરી તે હરી આપ હરો,
 પદ પરસાવી દયા દર્શાવી સંકટ બાપ હરો;
 જેમ જીવમનું ધામ વસતું કયું ને શક્યા મટ
 અહંદ્યા કરી તેમ અહીં પણ કરો. બ્રાહ્મણનાં એ વાક્ય
 છે:—

શ્રીરા

શ્રીરામ કહે વિપ્રપદે ન થયું, ભાર ક્ષત્રિયના શા.

આમ કહી ભગવાન શ્રીરામચંદ્ર એ કહેવા માગે છે:—
તમને બધાને જ્ઞાનનો તથા જાતિનો ધર્મ'ંડ છે, મારા પોતાના પ્રિયભક્તમાં જ્યારે તમે નીચ જાતિની અધમતા જુઓ છો ત્યારે મારામાં પોતામાં પણ કેમ ન જુઓ ? કારણકે હું પણ તમારી દૃષ્ટિએ એક ક્ષત્રિય છું, શુદ્ધ જેવા નીચ જાતિનો મિત્ર છું, ને જટાયુ જેવા તિય'ંચ જાતિને પણ પિતૃપિંડ અપનાવે છે; ઉપરાંત હાલમાં બિહ્વજાતિની શબરીનો મહેમાન છું, તેથી તમારી દૃષ્ટિએ હું પણ અધમજ છું, તો એ જળ સુધારવાનું કામ મારાથી કેમ જનશે ? આ મમ'વા-ક્યનો ભાવ નહિ સમજીને પ્રાણણો—

સહુ વળખ્યા કે આપ ચરણની અમને છે આશા. (૫૭ી—)
સહુની હઠથી ઉઠ્યા રઘુવર જઈ પદ અડકાડયો,
બગડ્યું જળ ત્યાં બમણું પરચો અવળો દેખાડયો;
શ્રીરામ કહે કહ્યું નવ માન્યું કરી બતાવ્યું છે,
સહુ વળખ્યા સાચું કહો શ્રીવર શું ઉર આપ્યું છે.

કારણકે તે પ્રાણણો પાછળથી બાણી શક્યા હતા કે,
આમ થવામાં પ્રજુનો કોપજ કારણ છે; તેથી:—

સોરઠ પદ

‘જસોદાજના લાલ લાડકા’ એ રાગ

ઉચ્ચર્ષી રઘુવર મુનિવરથી,	
અવર ન ઉપાય નજર મહીં આવેકંધરે.	ઉચ્ચર્ષી
શબરીનો અપરાધ કર્યો છે;	
વાંક વગર દિજવરે અહીંરે.	ઉચ્ચર્ષી
ત્યારથીજ આ જળ બગડ્યું છે,	
સમજી જશે દોષિત ચિત્ત મહારે.	ઉચ્ચર્ષી
લઈ જઈ પદ પરસાવો ધાય બે,	
જળ વિમળ તો વાત એજ સહી રે.	ઉચ્ચર્ષી

પદ

‘જહને કહે કું સમાગાંહે આણું’ એ દેશી બેરચી
દિજ સમજ્યા નિજ બૂલ આ લારી;

વધુ લાંબા સમય સુધી તેઓ સુખી રહી શકતા નથી. અંતે અત્યંત દુઃખી થઈ જતા જોવામાં આવે છે. છેવટે મરણ પામતાં પણ તેઓ દુઃખનો અનુભવ કરતા જાય છે ને પરલોકમાં પણ તેઓ દુઃખીજ થવાના. આ શ્રીહરિના પોતાનાજ શબ્દો છે; કારણકે તે ભગવાન પાણું ત્યાંજ કહે છે:—

अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालसमावृताः ।

प्रसक्ताः काममोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥

અનેક વિષયોમાં તેઓનાં ચિત્ત ભટક્યા કરે છે; એટલે જાણે ભ્રાંત-ગાંડા-પાગલ જેવા-સદા વિકળ-અસ્વસ્થ ચિત્ત-વાળા તેઓ જણાય છે; ને તે સ્થિતિમાં તેઓની બુદ્ધિ કોઈ પણ એક નિશ્ચયવાળી રહી શકતી નથી. કેમકે મોહની બળથી તેઓ વીંટાયલા હોય છે-એટલે સૌ કોઈ તેઓને હગી જાય છે, સૌ હાલ-હાલ કરનારા ને ઉપરથીજ મીકું મીકું જોડનારા તેઓને ફાંલી ખાય છે. જ્યારે ખરો સમય આવે છે ત્યારે તે હાલઆઓ લગારે કામ આવતા નથી ને બૂઝા-હગારા કરે છે. આવાઓથીજ તેઓ વીંટાઈ રહે છે. આ તો બહારથી વીંટાવાની વાત કહી; પણ અંદરથીયે અનેક કંઠે પૂછું ન થઈ શકે તેવી કામનાઓથી તે વીંટાયલાજ રહે છે; જે કામનાઓ તેઓને વિકળ સ્થિતિએ પહોંચાડે છે-ગાંડા જેવા કરી મૂકે છે. ઉપરાંત તે તે કામનાઓ પૂર્ણ કરવા જતાં જે ભયંકર પાપો થતાં હોય ને જે જે વાસનાઓ તથા ક્રિયાઓ ઉત્પન્ન થયા કરતી હોય તેથી પણ તેઓ વીંટાયલા હોય છે. આ સર્વ મોહબળ છે. પછી જ્યારે આ મોહબળ જેવી ખસી જાય છે ને આ પાર્થિવ શરીર છૂટી જાય છે ત્યારે તો તેઓની ખરી કુદંયા થાય છે-અશુચિ નરકમાંજ તેઓ મહેકાઈ પડે છે. માટેજ આ ઉપદેશામૃત યાદ રાખો:—

પુણ્ય પૂર્વનાં ખાતાં હમણાં સુઝે છે તોફાન,
એ ખરેખરી ખૂટી કે આમળ વસતું છે મધ્યાન.
હવેના માન રે માન હજીએ કેમ ન આવે સાન.

એ મનુષ્ય ! જરા એક બે, વિચારી લે !

શ્રી મરત-ભાગવત-અરુણક

પૂર્વરંગ

૫૬

‘અચર પકર’ એ રહી

અહંકાર મમકાર કહાડો, પદે લેવાડો, સ્વસેવામાં લગાડો;
વળે તોજ દહાડો. અહંકાર. રેક.
અમુ મૂળધી આડો, ન છુવે વાડ કે ખાડો, ઝર શ્રીરામ સ્વામી,
શુભારંગે ગાક પાડો, પદે લેવાડો સ્વસેવામાં લગાડો.

‘અહંકાર’ને ‘મમકાર’—આ બે વસ્તુ વચકર છે; તેજ
મહાદુષ્ટ છે અને તેજ સર્વ અનર્થકતાં છે, એમ કોણ નથી
જાણતું? છતાં તે જાણેથી અલિપ્ત કોણ છે? કોણે તે જાણેને
ત્યાગ કર્યો? પ્રસંગે કોણ તે નથી કરતું? પરંતુ તે માટે
મગવાન શ્રીકૃષ્ણ સ્વમુખે ગીતાલમાં જે કહે છે તે સ્મરણમાં
રાખવા જેવું છે:—

ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान् सुखी ।
आद्योऽस्मि जनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया ॥

‘હું ઇશ્વર છું’—મહાસમર્થ છું, લોગી છું, સિદ્ધ છું,
જવાન છું, સુખી છું, બળવાન છું, કુંડળના મનુષ્યોથી
છું. મારા સમાન બીજો કોણ છે? આમ જાકવાદ કરતા
‘કારીઓ જાક્યાજ કરે છે, પણ તેવા તેઓ ખરેખરો
શું હોય છે? નહિજ. માત્ર ઉપર ઉપરની સુખની
જાણો તેઓને સમાજ્યા કરે છે અને તેથી તેઓ જાક્યા
કદાચ ઉપલક સુખમાં અચુક સમય સુધી ભલે તેઓ
ય પણ તેઓનું તે સુખ કેટલા સમયનું છે?

પણ તોના મમય મુતી તેઓ મુતી રહી યાત્રા નથી. તે
અવિત દુઃખી તરીકે જ મ જોતામાં આવી છે. છેલ્લે પણ
પામતાં પણ તેઓ દુઃખનો અનુભવ કરતા આ ઉપર
પરલોકમાં પણ તેઓ દુઃખીજ થવાના. આ ઔદિનિતિ
નાજ યાદો છે; કારણકે તે મનવાન પાતું તાજ કહે છે.

અનેકનિવર્તિમ્નાં મોહજાલમમાત્રાઃ ।

પ્રસક્તાઃ કાનમોગેષુ પતંતિ નરેન્દ્રગુપ્તી ॥

અનેક નિવર્તોમા તેઓનાં ચિત્ત જટાયા કરે છે; એકે
જાળે પ્રાંત-માઘ-પાનડ જેવા-સદા ચિત્તજ-અરણ્ય વિજ
યાત્રા તેઓ જગ્યાય છે; ને તે સ્થિતિમા તેઓનો પ્રવિ
પણ એક નિશ્ચયવાળી રહી યકની નથી. કેમકે મોહની જાળ
તેઓ બીંટાયડા હોય છે-એટલે જો કોઈ તેઓને મોહ
છે, જો હાલ-હાલ કરનારા ને ઉપરધોજ મીડું મીડું નેક
નારા તેઓને ફાંડી ખાય છે. જ્યારે ખરા સમય આવે
ત્યારે તે હાલનાઓ જ્યારે કામ અવતા નથી ને જા
કમારા કરે છે. અવાઓથીજ તેઓ બીંટાય રહે છે. આ
જહારથી બીંટાયની થાવ કદી; પણ અંદરથી અનેક
પૂર્ણ ન થઈ શકે તેથી કામનાઓથી તે બીંટાયડા રહે
જે કામનાઓ તેઓને ચિત્ત સ્થિતિએ પહોંચાડે છે
જેવા કરી શકે છે. ઉપરાંત તે તે કામનાઓ પૂર્ણ કરવા
જે કષ્ટકર જાય ત્યાં હોય ને જે જે સંસ્કારો
સૂચિઓ કારણ થવા કરી હોય તેથી પણ તેઓ બીંટાય
હોય છે. આ સર્વ મોહજાલ છે. જો જ્યારે આ મોહજાલ
જોઈ ખરી જલ છે ને આ ચિંતિત સર્વરૂપે જલ છે તો
તે તેઓની ખરી હૃદય થાવ છે-અત્યંત નરમજ તે
પોષક રહે છે. એટલે આ કારણમુલક થાવ છે.

કુલ કુલનાં પ્રાણ કલ્યાણ રહે છે તેમજ
જે ખરી ખરી કે અરણ્ય સંસ્કાર કે મહા
કલ્યાણ થાય છે. આ કલ્યાણ કેવળ આજે જ
જે સુખ! જલ એક છે, નિવરણ કે!

કંઈ ધાતી હાંચ હીરર કાજતા;
 દાખી દોદા માંડે સૂચક બીરજતા;
 મિદિ મિદિ અનેક બરેલી સાબમાં,
 તે મુલા દિન એક કુજાલી આગમાં,
 પેભરના નહિ પાર નગરોના નાખમાં,
 કોટીપવજ સાદુકાર નજાતા જાખમાં,
 મુંદરીઓ મુજુસાર મદાગુજ મઈમાં;
 દો જાણે કંઈ દાર ગળી મયાં ગઈમાં.

આ તો મનુષ્યોના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે; પણ
 મનુષ્યોની ગણનામાં જેઓ ન હતા તેઓના સંબંધમાં બીજો
 એક કવિ કહે છે તે પણ ધ્યાનમાં લેવા લેવું છે:—

રાખા રાવજી મર ગયે, મર ગયે કુંવાકરજી;
 હન્દજિત બી ઉઠ ગયે, હિરણ્યકશિપુ હીરજી.
 હિરણ્યકશિપુ હિરજી, બાણસરખા બોળાયા,
 ક્યાં પેભવ ક્યાં રાજ, ક્યાંહાં ગઈ એ મદાકાયા.
 કહેતે ગીરધરરાજ, પ્રકટ તુમ કેખ્યા પરખ્યા;
 માનવી સો કોણ માત્ર, રહ્યા નહિ રાવજી સરખા.

અને શું તેઓ પણ પોતાના જીવનકાળમાં સુખી
 તા ? લેશમાત્ર નહિ. શિર પર શત્રુઓ ગાળ્યા કરતા હોય
 ને આંતરિક કામનાઓ જ્યાં આમ તેમ તકફાવી રહી
 ાય ત્યાં કયું સુખ હોઈ શકે ? માટે ભગવાન કહે છે તેજ
 રો. સુખી છે—‘નિર્મમો નિરહંકારઃ સ શાંતિમધિગચ્છતિ’—
 મહો મમતા તથા અહંકારનો ત્યાગ કર્યો છે—જેનામાંથી તે
 ને વસ્તુ નીકળી ગઈ છે તેજ શાંતિને પામે છે—તેજ ખરો
 સુખી છે. માટે આ ઉપદેશને આપતા તે ભગવાન પ્રત્યે આપણે
 જે પ્રાર્થનાઓ છીએ:—

અહંકાર મમકાર કહાડો, પદે લેટાડો,
 સ્વસેવામાં લગાડો, વળે તોજ દહાડો.

કદાચ કોઈ કહે કે, આવી પ્રાર્થના કરવાની શી જરૂર
 ? મનુષ્ય પોતાના મનોબળથીજ તે અહંકાર તથા મમ-
 કારને કાઢી શકે છે. આમ કહેવું તે સત્ય તો છે, પણ

અને ભગવાન પણ ક્યા માગે રહ્યા કરે ? તે માટે—

અહંકાર મમકાર કહાડો, પદે લેવાડો;

સ્વ સેવામાં લગાડો, યગે તોજ દહાડો.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ગીતાશ્રમાં ૨૫૪ સમજાવે ચીપું છે:—

સ્વમાવર્જન કૌતેવ । નિવદ્ધઃ સ્વન કર્મેણ ।

કર્તું નેચ્છમિ યન્મોહાન્ કરિષ્યસ્વવગોઽપિ તન્ ॥

‘હે અણુન ! તું તારા સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલા પોતાના કર્મથી બંધાયેલો છે; મોહને લીધે તું જે કરવાને ઇચ્છતો નથી, તેને તું પરવશ થઈને પણ કરીશ.’ અર્થાત્ અહંકાર ને મમકાર ત્યજવા મુરદેલ છે, છતાં તેનો ત્યાગ થઈ શકે એવો માત્ર એક પણ માગે તો છેજ. તે માગે આ રહ્યો:—

મદિત્તઃ સર્વદુર્ગાણિ મત્પ્રસાદાચરિષ્યસિ ।

અથ ચેત્ત્વમહંકારામ થોમ્પસિ વિનંક્ષ્યસિ ॥

‘તું જે મારામાં ચિત્ત રાખીશ તો મારી મુખાથી સર્વ સંકટો તરી જઈશ; પણ અહંકારને લીધે મારા આ ઉપદેશને જે શ્રવણ નહિ કરીશ તો વિનાશ પામીશ.’ અર્થાત્ તું તારા સ્વબળ પર આધાર રાખતો હોય તો તેથી વળવાતું નથી. તેથી તો તું અહંકારને અધીન થઈશ ને તે દ્વારા વિનાશના માર્ગે જઈ પડીશ. માટે મારામાંજ ચિત્ત રાખી મારુંજ કેવળ થરણ લે. આમ શ્રીકૃષ્ણે એજ અહંકાર-મમકારને ત્યજવાનો માગે છે. આ વસ્તુના ખીજરૂપે ગીતાશ્રમાં નવ અધ્યાય આગળ ને નવ પાછળ—એમ સર્વત્ર તેનું તેજ ઉપદેશાયું છે. ઉક છેવટે શુદ્ધતમ ઉપદેશ તરીકે સંપૂર્ણ ગીતારહસ્ય માત્ર એકજ શ્લોકમાં તારવી કાઢી ભગવાન પુનઃ તેનું તેજ અનુધાન કરવા યોગ્ય હોઈ ઉપદેશે છે:—

મન્મના મવ મદ્ગત્તો મદ્યાજી માં નમસ્કુરુ ।

‘તું મારામાં મન રાખ, મારો ભક્ત થા, મારું યજન કર, મને નમસ્કાર કર.’ બસ આજ વસ્તુ સંપૂર્ણ ગીતારહસ્ય છે અને તેજ અગે અહીં કહેવા માગીએ છીએ:—

અહંકાર મમકાર કહાડો, પદે લેવાડો, સ્વસેવામાં લગાડો,

પેતાના મનોવાગ્દેશી મનુષ્ય કેવળા જણવ માટે તે જાણે
કાલી શકે છે ?

જન્મ લગ અંકુશ સીંગ પર, તન્મ લગ નિર્મલ રેડ;
તુલસી અંકુશ બાહીર, સીર પર કારત મેડ.

જાડુ જાડુ કરે તો:—

સાળ સરીરે વૈરાગ્ય દેખાતો, જરી માંડો યનાં રાંકે જતોરે;
સાચું કહ્યું જુ' નથી સરખાતો, પરિ મને મુલ્યનો કલ છે ભારેરે.

એક કવિ કહે છે:—

ઉખ્ય મુતે અગ્ની વિગે, જીજ નવ દીરો બહારજ;
ધન પરસે ધન પાંગરે, દ્વિદિવ વિપય આકારજ.
ચમક દેખીને લોહ ચગે, દ્વિદિવ વિપય સંચોગજ;
અજસેરે અભાય છે, કોરે ભોગવશે ભોગજ.

તેમાં કારણ એજ છે કે, શરીરનું બધારજજ એવું છે.
આ સંબંધે જગવાન ધીરુખ્ય ગીતાજમાં કહે છે:—

न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः ।

सत्त्वं प्रकृतिर्जैर्मुक्तं यदेभिः स्यात् त्रिभिर्गुणैः ॥

આ પૃથ્વી પર કે આકાશમાં અથવા સ્વર્ગ વિષે દેવો-
માં એવું કોઈ પણ પ્રાણી નથી કે જે પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થનારા
આ ત્રણ ગુણોથી મુક્ત હોય ! આવા કારણથીજ પ્રજ્ઞાદિ
ચમત્ દેવોમાં પણ અહંકાર, મમકાર ને તેથી પ્રાપ્ત થનારાં
દુઃખો જોવામાં આવે છે. આ સંબંધે પુરાણો તથા ઇતિ-
હાસોમાં અનેક દૃષ્ટાંતો મળી આવે છે; માટે એથી જાણવાનો
ઉપાય આ એકજ માત્ર હોઈ શકે—‘અમારા શિર પર રક્ષક
રહો.’ આવી પ્રાર્થના સિવાય તેથી જાણવાનો બીજો કોઈ
માર્ગ નથી. કેમકે—

બૃહ્યા અજ શિવ ઈન્દ્ર, ઋષિ અધિકારીઓ;

રેણુકા, તારા, અહલ્યા નારીઓ.

કામધી, ક્રોધધી, લોભધી, દ્રેષધી, જીવ હારીઓ;

તહારી માયા વશજ તહારે, અન્ય શી રીતે ઉગારે.

શરણ થાતાં વેંતજ પ્યારે, છ' ઉગારે છ' મુધારે;

તેથી અનંત પુકારે હરિ હો—શિર પર રક્ષક રહો.

અને બજવાન પણ કયા માથે રહ્યા કરે ? ને માટે—

અહંકાર મમકાર કહાડો, પદે બેઠાડો;
સ્વ સેવામાં લગાડો, વળે નાજ દહાડો.

બજવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતાશ્રમાં ૨૫૬ સમજાવે છેપૂ ઉઃ—

સ્વભાવેન કર્તવ્ય । નિવદ્ધઃ સ્તન કર્મણા ।

ફતું નેચ્છામિ યન્મોહાન્ કરિષ્યસ્વચ્છોઽપિ તન્ ॥

‘હે અણુન ! તું તારા સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલા પોતાના કર્મથી બંધાયેલો છે; મોહને લીધે તું જે કરવાને ઇચ્છતો નથી, તેને તું પરવશ થઈને પણ કરીશ.’ અર્થાત્ અહંકાર ને મમકાર ત્યજવા ચુરકેલ છે, છતાં તેનો ત્યાગ થઈ શકે એવો માત્ર એક પણ માર્ગ તો છેજ. તે માર્ગ આ રહ્યો:—

મયિષઃ સર્વદુર્ગાણિ મત્ત્રસાદાત્તરિપ્યસિ ।

અથ વૈશ્વમર્દકારાન્ન ધ્રોપ્યસિ વિનંસ્યસિ ॥

‘તું જે મારામાં ચિત્ત રાખીશ તો મારી કૃપાથી સર્વ સંકટો તરી જઈશ; પણ અહંકારને લીધે મારા આ ઉપદેશ-ને જે ધવળ નહિ કરીશ તો વિનાશ પામીશ.’ અર્થાત્ તું તારા સ્વભાવ પર આધાર રાખતો હોય તો તેથી વળવાતું નથી. તેથી તો તું અહંકારને અધીન થઈશ ને તે દ્વારા વિનાશના માર્ગે જઈ પડીશ. માટે મારામાંજ ચિત્ત રાખી મારુંજ કેવળ શરણ લે. આમ શ્રીહરિચરણ એજ અહંકાર-મમકારને ત્યજવાનો માર્ગ છે. આ વસ્તુના ખીલરૂપે ગીતાશ્રમાં નવ અધ્યાય આગળ ને નવ પાછળ—એમ સર્વત્ર તેનું તેજ ઉપદેશાયું છે. છેક છેવટે શુદ્ધતમ ઉપદેશ તરીકે સંપૂર્ણ ગીતારહસ્ય માત્ર એકજ શ્લોકમાં તારવી કાઢી જગવાન પુનઃ તેનું તેજ અનુ-ધાન કરવા યોગ્ય હોઈ ઉપદેશે છે:—

મન્મના મવ મદ્ગત્તો મધાજી માં નમસ્કુહ ।

‘તું મારામાં મન રાખ, મારો બક્ષા થા, મારું યજન કર, મને નમસ્કાર કર.’ બસ આજ વસ્તુ સંપૂર્ણ ગીતારહસ્ય છે અને તેજ અમે અહીં કહેવા માગીએ છીએ:—

અહંકાર મમકાર કહાડો, પદે બેઠાડો, સ્વસેવામાં લગાડો,

एष निष्कण्टकः पंथा यत्र संपूज्यते हरिः ।

कुपयं तं विजानीयाद् गोविंदरहितागमम् ॥

જેમાં શ્રીહરિનું સારી રીતે પૂજન કરાવવામાં આવે છે તેજ નિષ્કંટક-સુમાર્ગ છે, પણ જેમાં ગોવિંદ-શ્રીહરિનું પૂજન-સ્મરણ નથી તે કુમાર્ગ છે એમ સમજવું. અર્થાત્ ભગવાન શ્રીહરિનું નામસ્મરણ પણ જ્યાં નથી તે સર્વે કુમાર્ગો છે; એટલે કે ‘શ્રીહરિભક્તિ’ એજ એક સુમાર્ગ છે. આ વસ્તુમાં જો પ્રમાણુ ચોધીએ તો શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુના પોતાનાજ શબ્દો મળી આવે છે:—

मां च योज्यमिचारेण भक्तियोगेन सेवते ।

‘અન્યભિચારિણી ભક્તિથી જે મારું સેવન કરે છે તેજ બ્રહ્મસ્વરૂપ થઈ શકે છે.’ આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે ભક્તિ એજ એક નિષ્કંટક માર્ગ છે. બાકી જ્યાં જશે ત્યાં કાંટા પથરાયા છે. આ અભિપ્રાયથીજ કહ્યું છે:—‘અનુ મૂળથી આડો ભુલે ન વાડ આડો’ જ્યાં જ્યાં ઉપલક્ષ સુખો-બાહ્ય વૈષયિક સુખો જોવામાં આવે છે તે તે બધાય ખાડા છે અને તેજ મોહની વાડ સમજવાની છે. છેક બ્રહ્મદેવના લોક સુધી જાઓ પણ તે મુઘ્ધાંની ખાડામાં ગણના કરેલી છે અને તે બધીય મોહની વાડો છે. માટે હવે—‘જટ રામ સ્વામી ગાડું સુમારગે પાડો’ અને તે પણ આજ માર્ગે—‘પદે લેટાડો સ્વસેવામાં લગાડો.’ આમ કેવળ સેવનમાંજ લગાડી દેવાની પ્રાર્થના શા માટે? ન્યાયજ એ છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના શબ્દોજ આમાં પ્રમાણુભૂત છે તે તપાસો:—

सर्वयोनिषु कौंतेय मूर्तयः संभवन्ति याः ।

तासां ब्रह्म महद् योनिरहं बीजप्रदः पिता ॥

‘હે અન્નું ન! સર્વ યોનિઓમાં જે મૂર્તિઓ-દેહો ઉત્પન્ન થાય ॥ તે મૂર્તિઓની યોનિ પ્રકૃતિ છે અને તેમાં જીવરૂપ બીજ મૂકનાર પિતા તે હું છું.’ માટે:—

પેદા કીધા છે શ્રીહરિએ, કેમ બીજા કાંજ કાંઈ કરીએ;
દેહ બનાવીને એ આપે, ત્યારે તો અવતરીએ.

તે પામી શક્યા કે નહીં, મું અનેજ નિશ્ચય. કેમ
 મોદરિસેવન નિના 'હીન્' કંઈ પણ કરવાનો આગ્રહ
 હજી નથી; કારણકે—

એની આપેલી વસ્તુથી, તનનું પોષણ કરીએ;
 તેને તે પહેલેથી ન પરી, તુલ્ય દરામ મું કરીએ. કેમ

અરે ! આપણે આપણા શરીરનું પોષણ કરવાને જે
 કંઈ જાણ્યું તેને હોજરીમાં હોતીએ છીએ, પણ તે જુપાનું
 ભગવાન એ હોજરીમાંજે જો ન હોય તો તે હોમનું ઉચ્છૃં
 નુકસાન કરે છે. ભગવાન કહે છે:—

અહં વૈયાનરો ભૂત્વા પ્રાણિનાં દેહમાશ્રિતઃ ।

પ્રાણાપાનસમાયુક્તઃ પચામ્યન્નં ચતુર્વિધમ્ ॥

‘હું વૈયાનર-જડશાસ્ત્રિયે યદને પ્રાણ તથા અપાન
 વાયુની સાથે પ્રાણીઓના શરીરમાં રહું છું, ને ચાર પ્રકાર
 રતા અસને પચાવું છું.’ આ રીતે ચાર પ્રકારનું અન્ન જે
 આપણે ખાઈએ છીએ તેને પણ તે મહાપ્રભુ શરીરમાં પ્રવેશ
 કરી પ્રાણાપાન સાથે જોડાઈને જો પચાવે છે તોજ આપણું
 શરીર ચાલે છે. અરે ! તેથી પણ આગળ વધો તો પ્રાણ
 કોના ? પાણી કોનું ? તેજ કોનું ? આ સંબંધે પણ ભગવાન
 કહે છે:—‘તપામ્યહમહં વર્ષ’—હુંજ તપું છું, હુંજ વરસું
 છું. આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે આપણું મું ? આપ-
 ÷ મું કરી શકીએ છીએ ? જે કંઈ કરીએ છીએ તે કોના
 આધારે ? અને કેવળ પોતાનાજ ગળથી કેટલું કરવા સમર્થ
 છીએ ? હયાતુ ભગવાન આપણા માટે કેવળ નિઃસ્વાર્થપણે
 કેટલું બધું કર્યું કરે છે ? તે પ્રભુએ આપણને કેટલું બધું
 આપ્યું છે ? ક્ષણે ક્ષણે તે આપણા પર કેવળ નિઃસ્વાર્થ દષ્ટિએ
 કેટલા ઉપકારો કર્યા કરે છે ? આ ઉપર એક કથા ધ્યાન
 માં લેવા જેવી છે:—

એક જણાએ બાર વર્ષો સુધી પથ્થર પર ઉભા રહી ઘોર
 તપશ્ચર્યા કરી. પ્રભુ અસત્ત યદને પ્રકટ થયા ને વરદાન માગવા
 કહ્યું. એટલે પેલાએ ગાગ્યું કે, મારી બાર વર્ષની મહે-

નવના બદલામાં જે માફ વ્યાજખી લેલું ધાય તે મને આપો.
 પ્રભુએ કહ્યું કે ભાઈ ! તારા લેણાની વાત જવા દે. પેલાએ
 કહ્યું-કેમ ? યામાટે ? તું તમારો લેણદાર છું, દેવાદાર નથી.
 અરે ! તમારો તો મું પણ આજ્ઞાજતમાં કોઈનો પણ તું
 દેવાદાર નથી. પણ પ્રભુએ કહ્યું-હીક છે, તું કહે તો ખરો,
 તે' કોના પર ઉભા રહી તપશ્ચર્યા કરી ? પેલાએ કહ્યું-આ
 પદ્ધતિ પર. પ્રભુએ કહ્યું-ત્યારે પ્રથમ તો આ પદ્ધતિનોજ તું
 દેવાદાર છે. બાર વર્ષ મુખી તેને પોતાના, મસ્તક પર ઉપાડીને
 તું ક્યાં કર. પ્રથમ તો તારે તેનો હિસાબ ચૂકવવો પડ્યો;
 તે પછી મારી સાથેનો હિસાબ કરવો. પેલો વિચારમાં પડ્યો.
 પછી તેણે કહ્યું-અરે ! પદ્ધતિને વળી બાર લાગતો હશે
 ખરો ? પ્રભુએ કહ્યું-હા. પદ્ધતિમાં પણ છવ રહ્યો છે. છતાં
 તે તું ન માનતો હોય તો પણ એ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કર-
 વાનો તને શો હક્ક છે ? એ કંઈ તારી માલિકીનો તો
 નથીજ ને ? (અંગ્રેજ પહેલી ચોપડીમાં છે-માણસ પર
 બાંધી શકે છે પણ તે કંઈ પદ્ધતિ બનાવી શકે છે ? નહિજ
 જણુ.) આ સિવાય તારા તપનો મારી સાથેનો હિસાબ કરવા
 બાબત એ તને વધુ ખુલાસો જોઈતો હોય તો તું અહીંથી
 ત્રણ ગાઉ દૂર પેલું જે ગામ દેખાય છે ત્યાં ચાલ્યો આવ,
 એટલે તે હિસાબ હું તને કહીશ. એમ કહી પ્રભુ અંતર્ધાન
 થયા. પેલો તપસ્વી માણસ ત્યાંથી ચાલ્યો. બરાબર જેઠ
 મહિનો હતો. બરા બપોરનો સમય અને રેતાળ માર્ગ હતો.
 સૂર્ય પ્રખર તપી રહ્યો હતો. લગભગ અઘો ગાઉ તે ચાલ્યો
 એટલે તૃપાધી ગળું સુકાવા લાગ્યું, પ્રાણ જવાની સ્થિતિ
 લગભગ આવી પહોંચી. તેટલામાં પ્રભુની પ્રેરણાથી કોઈએક
 પૂજારી પવિત્ર જળથી ભરેલી એક સુરાઈ લઈને ચાલ્યો
 આવતો દેખાયો. આ તપસ્વીએ તેની પાસે જળની યાચના
 કરી, પણ પેલો આપેજ શાનો ? તેણે સાફ સુણાવી દીધું કે,
 અરે ! ભાઈ ! તું તો હિસાબે વતંનારો છે, તેથી સમજી શકે
 છે કે મારી પાસે કંઈ તારું લેણું નીકળે છે ? કયા હિસાબે
 હું તને જળ આપું ? તે જળ માગવાનો તારો કયો હક્ક

છે? માટે મફત જળ નહિ મળે. તે સાંભળી તપસ્વી બાવાએ
 જળગળા થઇ કહ્યું કે, બાઈ ! તારી વાત સારી છે, પણ
 મારી પાસે કંઈએ નથી. મેં તો બાર વર્ષ તપ કરવામાં
 ગાળ્યાં છે. પેલો પૂલરી બોલી ઉઠ્યો—ત્યારે તો તું મૂંઝ
 કમાયો છે. તારી એજ કમાણીમાંથી અઘો ભાગ એ તું
 મને આપી દે તો તેના બદલામાં એક ખ્યાલો જળ હું
 તને આપું. તપસ્વીએ વિચાર કર્યો—આ માણસ ઘણેજ
 લોભી જણાય છે; મને મફત જળ આપે તેમ જણાતું નથી;
 માટે જળ વિના એ મારા પ્રાણ નીકળી જશે તો તપશ્ચ-
 યાંતું ફળ મારે જે કંઈ લેવાનું છે તે સમૂળરૂં જશે, તેથી
 ‘એ જાણા ધન જાણીએ તો આધા લીજે ગાંડ’ એ કહેવત
 પ્રમાણે કરવું તેજ અત્યારે ડહાપણ ભરેલું છે. આવો વિચાર
 કરી તેણે તપશ્ચર્યાનો અઘો ભાગ આપી દઈ જળનો એક
 ખ્યાલો પેલા પાસેથી લીધો ને પાણી પીને કંઈક શાંતિ
 મેળવી પછી ત્યાંથી ચાલતો થયો. લગભગ અઘો ગાંડ આવ્યો
 ત્યાં તો બમણી ભૂખા લાગી. પેલો પાણીવાળો સાથેજ
 ચાલ્યો આવે છે, એટલે ફરી તેની પાસે જળની માગણી
 કરી. પેલાએ તો સાફ જણાવી દીધું કે, હવે તો સંપૂર્ણ
 તપ હું મને આપી દે તોજ તને પેટપૂર પાણી પાવાને હું
 તૈયાર છું. એ સાંભળી તપસ્વી બાઈ તો વિચારમાંજ પડી
 ગયા. તેણે એમને એમજ એંચી કાઢવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ
 ગામે પહોંચતાં પહેલાંજ પ્રાણ નીકળી જશે, એમ ખુદ્દું
 જણાતાં ‘જીવતો નર બદ્ધ પામે’ એ કહેલીને અનુસરી
 વિના ઉપાયે સંપૂર્ણ તપ પેલાને આપી દઈ પેટપૂર પાણી
 પીયું. તે પછી તુરત ચાલવા માંડ્યું એટલે પ્રભુએ કહેલું
 ગામ આવી પહોંચ્યું ને પ્રભુ પણ ત્યાં સ્થામાજ દેખાયા.
 પછી તો એ તપસ્વી બરાબર સમજા ગયો કે, પાણી તો
 મું? પણ માત્ર એકજ શ્વાસની કીંમત કેટલી બધી છે!
 તે અપવાને પણ અપલો દેશમાત્ર સમય નથી. તે શ્વાસ
 લેવા માટે ને અપાર વાયુરૂપી ધન ચોતરફ પ્રભુએ આપ્યા
 માટે જે બરી રાખ્યું છે, તેના બદલામાં અપલો તેમને મું

આપી શકીએ તેમ છીએ ? મતલબ કે પ્રભુ વિના આપણું કશુંય કામનું નથી. માટેજ પ્રભુ-સેવન વિના બીજું કંઈ પણ કરવાને આપણે હક્ક નથી; અને તેથીજ પ્રભુ-સેવન વિના બીજું કરવામાં ખરું સુખ પણ નથી. માટેજ નિષ્કંટક માર્ગ તે પ્રભુ-સેવનજ છે, જેથી એજ મારગું કે:—

અહંકાર મમકાર કાદો, પદે ભેટાડો;
સ્વસેવામાં લગાડો, વળે તોજ દહાડો.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પણ ગીતાશ્રમાં સ્વાત્મ સમર્પણ-પૂર્વક પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરી પોતાનું ભજન કરવા માટે કહે છે:—

यत् करोषि यदभ्रासि यज्जुहोषि ददासि यत् ।

यत् तपस्यसि कौंतेय ! तत् कुरुष्व मदर्पणम् ॥

‘હે અર્જુન ! તું જે કંઈ કરે, ખાચ, હોમે, દાન કરે અને તપ કરે તે સર્વ તું મને અર્પણ કરી દે.’ અને આણું સમર્પણ કરવાથી જેમ આપણે ‘હું-મારું’ કરીએ છીએ ને બંધુ-ય નભાવીએ છીએ છતાં આપણા કોઈ નોકર વગેરે ઉપર પ્રસન્ન થઈને (તેના પગાર ઉપરાંત) ઇનામ વગેરે આપીએ છીએ તેમ પ્રભુ પણ પ્રસન્ન થઈને કહે છે:—

तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।

‘હું, તેઓનો મૃત્યુરૂપ સંસાર સમુદ્રથી ઉદ્ધાર કરું છું.’ આ રીતે મોટામાં મોટું સંસારસમુદ્રથી ઉદ્ધાર કરવાનું જે કામ છે તેને પણ એ પ્રભુ કરી આપવા તૈયાર રહે છે. માટેજ કહ્યું છે—‘વળે તોજ દહાડો’ માટે ‘પદે ભેટાડો, સ્વસેવામાં લગાડો.’ કારણ એજ છે કે સુંદર નામનો એક કવિ જેવું કહે છે તેવુંજ માણસ માને છે:—

મેરો દેહ મેરો ચેહ મેરો પરિવાર સખ,
મેરો ધન માલ મેરો બહુબિધ ભારો હું.
મેરે દારી દાસ મેરો દુકમ ક્રેડ મેરે નાદિ,
મેરી સુવતિકો મેં અધિક પીઆરો હું.
મેરો વંશ ઉંચો મેરે બાપ દાદા એસે લખે,

કદા કદુ મેકુ મેગે કુતી કોનો ફ.
મુંદર કદત મેનો મેગે કની માને કને.

આમ જાણ્યે મારું. મારું મને છે પણ 'કુ' કેલે
'કુ' જેમ કોઈ વિચારે છે ?—

એસો ક્યાં ન અને મેં 'કુ' કાઢવી કે ચારો કુ.

અરે ! મારું ! 'કુ' કાઢનો એક કાઢીયો 'કુ', જે કદ
કેમ જૂની જવાબ છે ?—

ક્યા કરીએ ક્યા બેડીએ. ઘોડે ઇવનકાજ;
છાડ છાડ કે ચલ ગયે. રોડ મેડ આર રાજ.

માટે હવે જમણામાં બટકવું તે મૂખાઈ છે. હવે તે
પ્રભુ પાસે આજ પ્રાચીના ક્યા કરવી બેડીએ:—

અહંકાર મમકાર કહાડો, પદે લેવાડો, સ્વસેવામાં લગાડો.

મૃત્યુ પછી તો 'કર્માનુગો ગચ્છતિ જીવ પક્ષઃ । કર્મ
પાછળ ધસડાતો જીવ, જ્યાં કર્મો લઈ જાય છે ત્યાં જાય
છે.' આમ જીવની પરતંત્રતા સ્પષ્ટ છે; પણ જીવનકાળ
માંય પરતંત્રતા સ્પષ્ટ દેખાય છે. જુઓ:—

રાગ કાફી

ધીરાના પદનો

પરતંત્ર છે પૂરો રે, શાને અભિમાન ધરે;
મમતા ધરીને રે, પ્રભુને હું કેમ વીસરે.
તનને હું તાબે સમજને, કરે કંઈક તોડાન;
પણ પેટમાં ચુંક પાડે કે, જી જૂલે હું જાન;
આરોગ્યતા તારી રે, એને વશ છક ખરે. પરતંત્ર
જાંધે મ્હોટો મ્હોલ ભરે મહીં, સામન હું બહુ જાત;
પાતાળું માનીને માલે, ગ્રાજ ભલે દીન રાત;
એકજ અંગારે રે, પલકમાં રાખ કરે. પરતંત્ર
ધન બહુ બેળું કરી ધરી મદ, એ પર રહે છે મસ્ત;
ચોર પાસ 'તી' 'પરાવે, નવ લાંડાર સમસ્ત;
પતોળ ન હું 'ગાધતો ફરે. પરતંત્ર
પાણી પો

એક સપાટે ક્રેમળીયામાં, કરી નાખે ચંદ્રાર;
 વેલ ને બાધાએ રે, ક્યોજ ન અર્ધ સરે. પરત'ત્ર૦
 ધણું ભણે અનુભવ લે જાણે, વગ ચારે દિશ ધાય;
 હાથ દોષ એ સદ્ગુની બાદ પજ, ફજમાં મન ખરી યાય;
 બાંડો કરી નાખે રે, મુજ ફી'લોજ ફરે. પરત'ત્ર૦
 માણસને સપણું ચોંખું પજ કુંચી ફરીને હાથ;
 એ બાળી ઝિનો કાય બાળી, નમ્ર બની દિગ્ગત;
 સેવ અનુસયામી રે, સ્વતંત્ર તે એજ કરે. પરત'ત્ર૦

આ સંખ'ધે શ્રુતિ પણ પ્રમાણ તરીકે સાક્ષી પૂરે છે:—
 'વર્તિ વિશ્વસ્ય આત્મેશ્વરમ્ । પરમેશ્વર સમગ્ર જગતના ને આ-
 ત્માના પણ ઇશ્વર છે તથા સ્વામી છે.' આમ જીવ પોતે પર-
 તંત્રજ છે છતાં તે પોતાનેજ સ્વતંત્ર માને છે, અને તેટલે-
 થીજ નથી અટકતો, પણ તેથી આગળ વધી કેટલીયે વસ્તુઓ
 પર પોતાની માલિકીનો દાવો કરે છે ને તે તે વસ્તુઓ માટે
 કેટલાય અન્ય જીવોને પીડા ઉપભવવા તૈયાર રહે છે. આમ
 કરવાનું કારણ 'અનુભૂજથી આડો જીવે ન વાડ ખાડો' માટે
 હવે તો 'ઝટ શ્રી રામ સ્વામી સુમારગે ગાડું ખાડો.' એ રીતે
 જેમ શ્રુતિ પ્રભુને સર્વના મતિ કહે છે તેમ કવિ સુંદરદાસ
 પણ જણાવે છે:—

જે હરિકે તજી આન ઉપાસત, સો મતિમંદ ફજેતહિ હોહી;
 જ્યું અપને ભરતારહિ છાંડી, ભર્ગવ્યજિયારિતી કામિની કોઇ,
 સુંદર તાહિન આદરમાન, ફિરે વિમુખી અપની પત ખોઇ;
 જુડી મરે કીન કૃપ મોંઝાર, કહા જગ જીવત હૈ શક સોઈ.

અરે ! કૃપામાં જુડી શું મરે ! પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ ગીતાજીમાં
 સ્વમુખે કહે છે:—

अहं हि सर्वज्ञानार्थं मोक्षा च प्रसुरेव च ।

न ए मामभिजानन्ति तत्त्वेनातथ्यवन्ति ते ॥

'સર્વ' યજ્ઞોનો હોજવા અને પ્રભુ હુંજ છું, છતાં તે
 (અજ્ઞાની)ઓ, મને યથાર્થ રીતે બાણતા નથી તેથી પડે છે.'
 કયાં ? નરકના ખાડામાં. આ વસ્તુજ અહીં કહેવાય છે કે
 'અનુ ભૂજથી આડો, જીવે ન વાડ ખાડો' પણ હવે જો સમ-

તયું હોય તો સુંદરદાસ કહે છે તેમ આજથીજ આ કાલેજ
આચરવા મંડી પડ્યું નેધએ. તે કેવી રીતે ?—

કોઈ અનન્ય ભજો ભગવંતહિ, આર કષ્ટ ઉરમે નહિ રાખે;
કેવીર દેવ જહાં લગ હે, કરકે તીનગું કબી દીન ન ભાખે;
યોગ હું યજ્ઞતતાહિ ક્રિયા, તનકુ છું નહિ સ્વપને અભિલાખે;
સુંદર અમૃતપાન કીયો તખ, તો કહું કીન હતાહલ ચાખે.

ભગવતી શ્રુતિ પણ અમળવે છે—‘રસો વે સઃ, રસં હે-
વાયં લઙ્ગવા જાનંત્રી ભવતિ। તે પરમાત્મા રસરૂપ છે. એ રસ
સ્વરૂપ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરી આ જીવાત્મા આનંદી થાય છે.’
આમ સર્વંત્ર એ પ્રભુ પ્રાપ્તિનેજ પ્રધાન ગણી ઉપદેશ આપ.
વામાં આવે છે, માટે પ્રતિદક્ષ આજ પ્રાર્થના હોવી નેધએ:—
‘પહે લેટાડો, સ્વસ્ત્રવામાં લગાડો, વળે તોજ દહાડો.’ પણ
તે પ્રાર્થના હૃદયપૂર્વક હોવી નેધએ. હૃદયની જો પ્રાર્થના ન
હોય તો તે લેટાડે કેને ? લેટવા કોઈ આખું હોય તો લેટા-
ડેના ? માટે પ્રથમ તો પ્રભુને લેટવાની અત્યંત આતુરતા
થવી નેધએ; જે આતુરતા આ નીચેના પદમાં સ્પષ્ટ છે:—

હાવણી

‘અધબીય મહોત્તમ તોડી’ એ સમ

આ અવતું અર્પણ બહાલા, તુજ પદમાં કરું છું;
તારોજ મૂળ તો છડું, તે તુજ પદમાં વડું છું. આ અવતું
મન કર્મ વચને સ્વપ્ને, બીજું ના ચડું છું;
તન મન આયુષ્ય તુજ કાળે, વાપરવા કરું છું. આ અવતું
હું ને મારું કરવામાં, બહુ કષ્ટો સહું છું;
તું તકાફ સાચવ, જૂઠો હથ હું મૂકી દઉં છું. આ અવતું
કહું તેમ ખરેખર કરું છું તુજ વરામાં લઉં છું;
અનુ તે સારૂ સિરનામો, દહ સરખ મહું છું. આ અવતું

આમ સરજુગમન જે કામ કર્યો તે બીજું કોઈ પણ
સાધન કરી શક્યો નહિ. તે માટેજ અહીં કહેવાય છે:—‘જટ
શ્રીસમ સ્વામી સુમારને ગાડ પાડો.’ ભગવાન સરજુગન-
જાતલ છે, એમ જે કહેવાય છે તે જો સ્પષ્ટ દેખાયું હોય તો
જનજનના તે સમજવામાંજ સ્પષ્ટ છે. આ અવતારમાં જેવા

લગવાન જણાયા છે તેવા બીજા કોઈ અવતારમાં જણાયા નથી. પોતાનું શરણ કે વરણ હરકોઈ વ્યક્તિએ કે ભક્તિએ હરકોઈને માટે પણ બે સ્વીકાર્યું હોય તો પણ તે પ્રભુ પોતાનું શરણાગતવત્સલપણું લેશંમાત્ર ચૂક્યા નથી. આ વસ્તુને દશોવનાર આં એકે કાવ્યે નીચે ઉતાર્યું છે, તે લગાર ધ્યાન-પૂર્વક ગાઓ:—

૫૬

‘જસરી દીછયે હો યજનાર’ એ દેશી. રામ કાશી

હાસં થયો છું શ્રીરામ બાણી ખરા સુખ ધામ.	ટક.
છાડી વૈકુંઠ ધામ થયા નર સુર હિત સાર;	
સહજ સંબંધે સકળ અવધ કીધું અતી પ્યાર;	
રૂપી સાર હિલા રહ્યા રાત દિવસ એક ઠામ,	
૫૬ પરસાવી નારી ઉદારી કહું જનકનું ઠામ.	હાસ૦
કેકયીના પ્રિય કાજ સુખે વનવાસ સ્વીકાર્યો,	
લીલ છતાં હરદાજ વૃદ્ધ પ્રિય મનમાં ધાર્યો;	
હુખ દંડક વાસી તણું કીધું દૂર તમામ,	
શબરીનાં બેરાં આરોગી આપ્યું અચિચળ ધામ.	હાસ૦
પીતા વૃદ્ધ ચૂધરાજ ગણી હાથેથી સાર્યું;	
કપિપતિનું કાજ શરણ ધાતાંજ સુધાર્યું;	
સાગર ઉપર ક્રમા કરી શરણ થયા જે ઠામ,	
સોની ના છતાં વિલીપણનું કહું લંકપતિ નામ.	હાસ૦
રાવણને પણ શરણ થવા બહુ વિદ્ય ચેતાવ્યો,	
જયંત જેવો હુદ છતાં શરણ ધરી દાવ્યો;	
અવધ સકળ તારી કીધું એક વખત એક ઠામ,	
અનંત તેથી તરવા માટે પ્રેમે ઠર્યો ગુલામ.	હાસ૦

સંપૂર્ણ રામાયણ વાંચવાથી તો પૂરેપૂરું શ્રીરામચરિત્ર સમજાય, એમાં કંઈ કહેવાનું ન હોય; પણ શ્રીરામચંદ્રનાં સ્વમુખનાંજ આ બે વચનો વાંચવાથી કે સાંભળવાથી શ્રી રામચંદ્રનું દિવ્ય ચરિત્ર લક્ષ્યમાં આવી જાય છે:—‘જન્ય, એક વચન એક બાણ.’—

દ્વિઃ શરં નામિસંધવે રામો દ્વિર્નામિમાપતે ।

‘રામ કહી બે વાર બાણ સાંધતો નથી ને બે વાર કહી

બોલતો નથી'—અર્થાત્ 'એક વચન એક બાણ.'

જે વેળા વિભીષણ, શ્રીરામને શરણે આવ્યા ને સૌને શરણે રાખવા તેમને ના પાડી તે વેળા શ્રીરામચંદ્ર, મુગ્ધીર મહારાજને આજ્ઞા કરતા કહે છે:—

વિભીષણો વા સુગ્રીવ યદિ વા રાવણઃ સ્વયમ્ ।

આનયાત્ર હરિશ્રેષ્ઠ દત્તમસ્યામયં મયા ॥

'હો વાનરશ્રેષ્ઠ સુગ્રીવ ! વિભીષણ હોય કે રાવણ પોતે હોય, તેને મારી પાસે હાજર કરો.' ('પટે છેટાટા ને સ્વ સેવામાં લગાડો' કારણ કે તેની તેવી માગણી છે ને તે અહાં કાર-મમકાર કાઢીને જો શરણે આવ્યો છે તો) મેં તેને અભય આપ્યું છે. અર્થાત્ મારો અપરાધી રાવણ પોતે આવ્યો હોય તોયે શું ? મારે શરણે આવ્યો એટલે બસ છે. તેને અભય દાન મળી ચૂકે છે. અરે ! ગમે તે હોય નહિ ! મારે શરણે આવેલો સદાકાળ નિર્ભય બને છે, આવા આશયનું શ્રી રામચંદ્રનું આ વચન જુઓ:—

સકૃદેવ પ્રપન્નાય તવાસ્મીતિ ચ યાચતે ।

અમયં સર્વભૂતેભ્યો દદામ્યેતદ્ વ્રતં મમ ॥

માત્ર એકજ વાર મારે શરણે આવ્યો હોય અને 'હું તમારો છું' આમ મારું શરણ માગી રહ્યો હોય તો તેને સર્વ પ્રાણીઓથી હું અભય આપું છું, આ મારું વ્રત છે. આ મુઠ્ઠા રામ પ્રભુનાં વચન છે. તે પ્રભુ કહે છે:—'શરણે આવેલાનું રક્ષણ કરવું એ તો મારું વ્રત છે' આ પ્રભુનાં વચન પર જો વિશ્વાસ હોય તો નહીં કામ થઈ જાય છે. એ રામ પ્રભુ આજે પણ ક્યાંય આજ્યા ગયા નથી; અરે ! આજે પણ 'ઘટપટ જીતરે રામ રમેયા'—એ પ્રભુ સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યા છે અને તેમનું એ વ્રત પણ મૂકાઈ નવું નથી. એ વ્રત હયાવતા તે પ્રભુએ ત્યાં વર્તમાનકાળનો નિર્દેશ કરી બતાવી દીધું છે કે આ મન મારું સદાકાળ રહેનારું છે અને તેમના પાતાનાજ પાછળના બીજા અવતારોમાં તે વ્રત જગતઃકરુંદેવું પણ એવામાં આવે છે; તેથી અને અહીં તેમના ચરણનું શરણ, વરણ ને નંવન—

એજ માગી લીધેલ છે. ત્રણ પ્રકારની મુદ્દિ થવા માટે પણ ખમ્મ તેમનેજ પ્રાર્થના કરી, તેમનુંજ ધરણ લેવું, પીલખમ કે કમની જરૂર નથી. ખમ્મ એમનેજ આ પ્રાર્થના કરી કરી:-
અહંકાર મમકાર કહાડો, પદે ભેટાડો, સ્વસેવામાં લગાડો.

પણ તે પછી વળતું કેમ ? તે માટે કોઈ દષ્ટાંત ભેઈએ. કારણકે, નહિ તો ‘અનુમૂળથી આડો જીવે ન વાડ ખાડો.’ તેથીજ ‘શ્રીરામ સ્વામી ગાડું’ સુમારએ પાડો.’ જ્યારે જ્યારે ભગવાન, ધરણાગતનું રસણ કરવા માટે આ પૃથ્વી પર અવતાર લે છે ત્યારે ત્યારે જેવો પોતે ‘ધરણ્ય’ વેળ સ્વીકારે છે તેવોજ એક જીલે ‘ધરણાગત’નો વેળ ભજવી યતાવનારને પણ પોતે સાચે લાવે છે. જેમ ભગવાન રામ-ચંદ્ર પોતે ધરણ્ય તરીકે પ્રકટયા ત્યારે ધરણાગત તરીકે તેમની સાથેજ ભરતસૂરિ પ્રકટ્યા; ધીકૃષ્ણાવતારમાં ‘નરના-રાયણ’ પ્રકટયા ને રામાવતાર માટે લોકો ગાય છે પણ ખરા- ‘રામલક્ષ્મણ બનકી જય બોલો હનુમાનકી.’ આમ હોવાથી તેમનાજ ચરિત્રનો યોડો સાર અહીં ઉતારીએ, એટલે તે લક્ષ્યમાં રાખી કહેવું ઠીક પડશે કે—

અહંકાર મમકાર કહાડો, પદે ભેટાડો,
સ્વસેવામાં લગાડો, વળે તોજ દહાડો.

શ્રી ભરત-ભાગવત-આખ્યાન

૫૬

અહંકાર મમકાર કાઢો, પદે ભેટાડો, સ્વસેવામાં લગાડો;
વળે તોજ દહાડો. અહંકાર, દેક.
અનુમૂળથી આડો, જીવે ન વાડ કેખાડો, ઝટ શ્રીરામસ્વામી,
સુમારએ ગાડું પાડો, પદે ભેટાડો સ્વસેવામાં લગાડો.

જેમ શ્રીમદ્ ભરતસૂરિને પદે ભેટાડયા હતા ને સ્વ-સેવામાં લગાડયા હતા તેજ પ્રમાણે અમને પણ ‘પદે ભેટાડો સ્વસેવામાં લગાડો.’ શું તે સેવામાં નહોતા લાગ્યા ? કહે છે કે તે તો સ્વામી થઈ જવાના હતા તેથી સેવામાં કયાંથી લાગે, પણ ખરું કહીએ તો તેમનું સેવન જરૂર જીલ્લ માટે અશ-

કય છે, તેવું સેવન બીજાથી બની શકે નહિ. વળી તેમને અહંકાર મમકાર મૂળથીજ ન હતા, તેથી તે મૂળથીજ આપણ પણ ન હતા; ને તેઓ કદી પ્રમાદી જીવન ગાળતા ન હતા. તેથી કોઈ વાડ કે ખાટો તેમના માર્ગમાં આવતોજ નહિ. માત્ર નીચનો કંઈક સંગ થયો હતો, તેથી તેના ગુણદોષની અસર પોતે સ્વભાવસિદ્ધ સાત્ત્વિક હોવા છતાં પોતાને કંઈક નહી હતી. આમ સર્વગુણમાં સ્થિતિ કરનારાઓને પણ કુલ નોના સહયોગથી સહેવું પડે છે તો પછી આપણી તો શી ગતિ કહી શકાય ? કારણકે આપણે તો જન્મથીજ આડા ને ઉચ્છ્રંખલ છીએ. આપણી તો શી ગતિ થશે ? એ ભરતસૂરિ જન્મથી આડા ન હતા તેનું કારણ શું ? તે માટે તેમના જન્મની કથાથી આરંભીને તેમનું ચરિત્ર આપણે જોઈએ. આ ચરિત્ર લેવામાં મુખ્ય વાદ્મીકિય રામાયણનો આધાર લીધો છે.

મરાઠી સાખી

અહમાંરા ચરુભાગ રૂપથી કેંકેયીને કુખ,
પ્રકટયા પાંચજન્ય અવતારી ભરત ભાગવત મુખ્ય;
દશરથ ભૂપને.....શું ન હોય જગમુખ.

તેમનું શરીરજ કર્મના બંધનરૂપ ન હતું, કિંતુ વિષ્ણુ સ્વરૂપ, યજ્ઞના એક ભાગરૂપ અને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ હોઈને દિવ્ય હતું. તે ભરતજી સાક્ષાત્ પરમાત્માના એક પાપંદ હોઈ પ્રભુની સાથે તેમની સેવા કરવા માટેજ પધાર્યા હતા. એટલે તેમને સાંચારિક દુઃખ કેમ હોઈ શકે ? રાબાને ઘેર માનીતી રાણીના પુત્ર તરીકે તેમનો જન્મ થયો હતો, અને તેમાં પણ શ્રીરામચંદ્ર સાથે સહવાસ હોવાથી તેમના દિવસો આનંદમાં જતા હતા. પ્રભુનો વિયોગ તેમને કદી થયો ન હતો જ્યો પ્રભુની સેવાનો નિત્ય લાભ હોવાની સાથે જગતનું મુખ પણ તે પ્રાપ્ત કરતા હતા. પ્રભુના પ્રયાસે પ્રયાસ, પ્રભુ પ્રકટયા તો પોતે પણ પ્રકટયા, પ્રભુ રાજપુત્ર તો પોતે પણ રાજપુત્ર ને પ્રભુ જનક રાબાના જમાઈ થયા તો પોતે પણ ત્યાંજ પરવ્યા.

નાના જનક દુરાધ્વજ દુષ્ટિના સનો માંડવી સાથે,

પરણ્યા પ્રીતે રૂડી રીતે સંગે ચારે બ્રાતે;
દશરથ તાતે.....દેહાણુ લીધી વણ માતે.

સર્વ સ્થળે પ્રભુ પ્રયાસ કરતા, પોતે તો કેવળ કુળ-
લોકતા બનતા; એટલે વૈકુંઠની પેઠેજ અહીં પણ તેમનું
વર્તન હતું:—

ભોગમાત્રસામ્યલિંગાચ જગદ્વ્યાપારવર્જ પ્રકરણાત્ ।

એ દાર્શનિક સૂત્રમાં જેમ સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે
તેમ જગતમાં કંઈ પણ વ્યાપાર કર્યા વિના પ્રભુની સમાન
ભોગો મુક્ત આત્માઓને હોય છે, જેમ પ્રકરણથી જણાય
છે, અર્થાત્ પરમપદમાં જે સુખ નિત્ય મુક્તને હોય છે તેજ
સુખ ભરતસૂરિને હતું, છતાં એક વાતની ન્યૂનતા જણાતી
હતી. પ્રભુ સાથે જગતમાં પોતે પ્રકટયા હતા તેમાં પિતા
તો બંનેના એકજ હતા, પણ માતા જુદાં જુદાં હતાં. લક્ષ્મ-
ણની માતા સુમિત્રા જેવાં સાત્ત્વિક ને નિલોભ હતા તેવાં
ભરતજીની માતા ન હતાં. તેમની માતાને કુસંગના પ્રભાવ-
થી તેવાં સાત્ત્વિક થવાનો લાભ મળ્યો ન હતો, પણ
સંગદોષના બળથી તે રાજસી ને લોભી બન્યાં હતાં. માતા-
માં રમેશજીના પ્રાધાન્યથી ભરતજીને ખૂબ સહન કરવું
પડ્યું હતું, તેમની કસોટીનો આરંભ માતા પક્ષ તરફથીજ
થયો હતો અને તેના મંડાણમાંજ એજ કે, માતાના રાજસી
પક્ષના પ્રાબલ્યથી ભરતજીને શુદ્ધ સાત્ત્વિક પરમાત્માથી
જુદા પડવું પડ્યું હતું. આપણે તો જન્મથીજ તઠારા
હોઈને બૂમો પાડીએ છીએ કે:—

અવ મૂળથી આડો, જીવે ન વાડ કે ખાડો.

પણ ભરતજીના સંબંધમાં તેવું ન હતું, તે તો જન્મ-
થીજ સીધા, સરળ ને ભક્ત હતા, છતાં કુસંગે તેમને પસ-
ડયા હતા, તેથી તે પસડાયા, આડા ખેંચાયા, ને ખાડામાં
જઈ પડ્યા. તે ખાડો કયો ?—

સંગધરા

આખ્યાનમાં તેડવાને ભરત સગુણીને શ્રીકૃષ્ણજિવ મામાં

તે પછી સામાન. ડી બાલી બેડી રીડી. 'તસ્ય
(કેમકે તેણીનું તો મનનમનું ઘણું હતું.)

પણ પદો માત્ર, ક્યાં છે મારા તાત,
બોલી બોલી ન કરી કશું સાધ;
મયા માત્ર મુલનાં, કળી પડ્યા મયા રીડી. 'તસ્ય'

તેણી તો વધામણીના રૂપમાં વધુ કહેવા જતી હતી,
પણ ભરતણી રિયતિ ભેદ વધુ ન કહેતાં કહે કહેને આદ-
તુંજ વચન બોલી:—

પા મતિઃ સર્વભૂતાનાં તાં મતિં તે પિતા મતઃ ।

'પ્રાણી માત્રની જે આખર મતિ ધાવ છે તેજ મતિએ
તારા પિતા ગયા છે' એમાં કંઈ નવાઈ જેવું બન્યું નથી,
પણ તને રાજ્ય મળ્યું એ નવાઈની વાત છે. આમ તે કહેવા
માગતી હતી. કારણકે એવડા મોટા ભેખમે તેણીએ જે
મહાન વિજય મેળવ્યો હતો. પતિના ભેખમે પણ પુત્રને
રાજ્ય મળ્યું છે, એમ માની તે મહાકાલી હતી; પણ પુત્ર તે
શુદ્ધ સાત્ત્વિક હતો. તેને એવા રાજ્યની લેણમાત્ર રપૂઠા નથી
તેને તો લાગી આન્યું કે માતાના સંબંધને લીધે નાની
સરળી જે ભૂલ થઈ તેનું આ વિષમ પરિણામ આન્યું છે; એ
વસ્તુ તેમને હવેજ જણાઈ. પ્રભુને મૂકી સંસાર-સુખની રપૂઠા
કરીને તે મેળવ્યું પણ ખરું! પણ તે કેવું? પરિણામે ભય-
કર ને ખતે લોકને બગાડનારું—મહાન દુઃખ રૂપજ. અંતરે
બરાબર સમજી લઈ તેમણે તો માની લીધું કે, પિતા ગયા
તે ગયાજ છે, પણ સાચા પિતા તો વિદ્યમાનજ છે. પ્રભુ
પોતેજ કહે છે (ગીતાણમાં)—પિતાઽહમસ્ય જગતો માતા
ધાતા પિતામહઃ । હુંજ આ જગતનો પિતા છું, માતા છું, પોષક
છું ને પિતામહ છું—સર્વનો મોટો દાદો છું.' આ વચન;
પ્રમાણે ભરતણી સમપ્રભુનેજ પોતાના પિતા ગણે છે અને
માતા પણ તેમનેજ ગણવાના હતા, પણ બરાબર પૂરેપૂરું તે
નહોતા સમજ્યા ત્યાંસુધી તો એટલુંજ બોલ્યા કે:—

બોલ્યા કરી આગી,
પિતા ગી.

યો મે ભ્રાતા પિતા ચંપુર્યસ્ય દાસોઽસ્મિ ધીમતઃ ।

‘જે બુદ્ધિમાન રામચંદ્રજીનો હું દાસ છું તેજ મારા ભાઈ છે, પિતા છે ને બાંધવ છે.’ ભરતજીની આવી વિધાજી હિંદુતી, જો વાતની માતા કેકેથીને ક્યાં ખબર હતી? અને ખબર પડે પણ ક્યાંધી? તેણીની હિંદુ રાજ્યી હતી. તેનું સ્વરૂપ તો જે કોઈ ચારિત્રિક અને જ્ઞાની હોય તેજ ચમત્કાર શકે. તે ભરતજી જેવા પ્રભુ ભક્તોજ આ વસ્તુ ચમત્કાર શકે છે કે, પ્રત્યેક આત્મા તે પ્રભુનો દાસ છે; પણ તેણીજે તો આત્માને સ્વતંત્ર ગણ્યો હતો. ને અહંકાર-મમકારને તે અધીન બની હતી, તેથીજ તેણીજે ભરતજીને પણ પોતાના માગે અનુસરવાની પ્રેરણા કરી હતી. તેણીજે પોતાના જેવાજ ભરતજીને માનીને તેમની આગળ પોતાનો ભરમ ખસ મનથી બોલ્યો હતો; પણ—

શુભ્રી બધી વાત, શું હા ગયા ખીજી. ધર્યાં

ન્યારે જો પ્રભાણે ખરો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે તે ભરતજી પણ પોતે જેવા હતા તેવા પરબાઈ જઈ બોલી ઉઠ્યા:—

ન હું ચહું રાજ, ગણું દુઃખનો સાજ,

તેડી લાણું રામ, કરું ધારું કાજ.

ધર્યાં

મૂળ વાલ્મીકિય રામાયણમાં જે ભરતજીના શબ્દો છે તે આ રહ્યા:—

अहं हि पुरुषक्याघौ न पश्यन् रामलक्ष्मणौ ।

केन शक्तिप्रभावेण राज्यं रक्षितुमुत्सहे ॥

પુરુષોમાં વ્યાપ્રસમા રામલક્ષ્મણને નહિ જોતો, હું, કઈ શક્તિના પ્રભાવથી રાજ્યની રક્ષા કરવાનો ઉત્સાહ કરી શકું?—અર્થાત્ રામલક્ષ્મણના બલથીજ હું બળીયો છું, તેમના વિના કેવળ નિર્બળ થઈ પડેલો છું. દેવી રીતે રાજ્ય કરી શકું?—મારામાં તે શક્તિજ ક્યાં છે? આમ કહી ભરતજી પોતાને-શક્તિહીન કહેવા માગે છે એમ નથી, પણ કેકેથી જેવી રીતે ઇચ્છે છે-તેવી રીતે પોતાની શક્તિ વાપરવાની તેમને ઇચ્છાજ નથી. એટલે કે, કેવળ પોતા-

દોકેનાં મન દેશી નાખીને પોને આહી નીકળ્યા. ૬૩૩

૫૬

‘બન ગયા પદ’ એ ગ્રંથ

ભરત ૨૭ ત્રીપાખ્યારે કહ્યું કરવાને. ૨૬૦

કિયા કરાવી શાંત કરાવી, શ્રીએ બહુ સુખભાગ્યા;

પણ નિજ નિશ્ચયપો ન રહીને,

શોને સ્વયંજ તૈયાર કરાખ્યા. ભરત ૨૭

તે જોવા મહાન ભાગવત હતા—જેવા મોટા પ્રભુસજા
હતા, જેથી તેમને ચો કોઈ રાજ્ય માટે આગ્રહ કરવા લાખ્યા,
રાજ્ય દેવા દહાડી જવા લાખ્યા ને રાજ્યરૂપ ખાણમાં કે
મોહની વાણમાં ધકેલી દેવા તૈયાર થઈ ગયા, છતાં પોતે
પોતાના આત્મજાળથી તે ખાણમાં ન પડ્યા, પણ ઉતટા
બીલજોને પણ તે ખાણમાંથી જેની તઈ પોતાના અગાધ
પ્રેમજાળથી સર્વનો પરાજય કરી પોતે જની ગયા ને બીલ-
જોને પણ તેમણે જચાખ્યા. તે વેળા પણ પોતે તો પરાધીન
એક હાસજ છે, એ વાત પોતે જૂઠી ગયા ન હતા. ‘રામ
પ્રભુ ઉપર હું મારી ઇચ્છા પ્રમાણે અમલ કરીશ’ એમ
તેમણે માન્યું ન હતું પણ મારી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે
હું પોતે તો અમલ કરીશજ, આવો દહ નિશ્ચય કરી તેમણે
પોતાનો એ નિશ્ચય પોતાના કુલશુરે વસિષ્ઠસમક્ષ જાહેર કર્યો.

यदि माया कृतं पापं नाहं तदपि रोचये ।

इहस्यो वनदुर्गस्थं नमस्यामि कृतांजलिः ॥

જો કે મારી માતાએ તો પાપ કયું છે, પણ હું તે
પાપને પચાંદ કરતો નથી. (હું તો ખૂબ આલ્સને પ્રાર્થના
કરીને શ્રીરામચંદ્રને પાછા લાવીશ, અને જો તેઓ અહીં
નહિ પધારે તો) હું અહીં રહ્યો રહ્યો વનદુર્ગમાં રહેલા તે
મારા પ્રિય પ્રભુને જો હાથ જોડી નમન કર્યો કરવાનો—જસ
મારું તો આજ કર્તવ્ય છે. કારણકે હું કોણુ ? મારાથી
આ બને ?

कथं दशरथाज्ञातो भवेद्राज्यापहारकः ? ।

રાજ્યં चाहं च रामस्य धर्मवित् किं न वेत्ति मो॥
 હું દશરથથી જન્મેલો પારકું-મારા મોટા ભાઈ
 રાજ્ય કેમ પડાવી લઉં? (જે દશરથે રામના વિયોગ મને
 રાજ્ય તો શું? પણ દેહ તથા પ્રાણ તજ્યા-તેજ દેહ
 યનો પુત્ર થઈ હું રામનો વિયોગ સહન કરી તેમનું રાજ્ય
 ભોગવવા તત્પર થાઉં? આ કેમ જાની શકે? બીજાનું હરું-
 ચોરવું એ તો મહાન અપરાધ, મોટું પાપ ગણાય છે. આ
 પાપ ભરેલું રાજ્ય મારાથી શુભે નજ ભોગવી શકાય! તે
 વળી કોનું? રામનું?) અરે! આ રાજ્ય તથા હું એ
 પણ રામનાજ હીએ, એ આપ ધર્મવેત્તા શું નથી સમજી
 શકતા!-આપ તો મહર્ષિ છો, ધર્મ-અધર્મને બરાબર જાણી
 શકો છો; મારી આ હઠીલમાં આપ કેમ ના પાડી શકો!
 અરે! ધર્મ દષ્ટિએ જે બોલે તે તો એમજ કહી શકે કે, આ
 જગતમાં હું ને મારું જે કંઈ છે તે મારા માટે નથી, તે છે
 તે પ્રભુ માટેજ છે. આ વસ્તુ સમજીનેજ અહીં-કહેવાયું છે કે-

અહંકાર મમકાર કાદો, પદે ભોડાડો;
 સ્વસેવામાં લગાડો, વળે તોજ હાડો.

આ માટે સર્વ કોઈએ પ્રયાસ કરવો આવશ્યક છે,
 પણ 'અતુ મૂળથી આડો, જીવે ના વાડ કે ખાડો.' પરંતુ
 આટલું પણ આપણે ક્યાંથી સમજી શકીએ છીએ? આજ
 ભરત જેવા મહાન ભગવદ્વક્ત્રના ચરિત્રથી આ અતુક વાડ
 કહેવાય કે ખાડો કહેવાય તે જાણી શક્યા છીએ. ભાઈ
 હોયે પુના કહું કે:-

राममेवानुगच्छामि राजा स द्विपदांवरः ।

प्रयाणामपि लोकानां राज्यमर्हति राघवः ॥

જસ, હું તો રામની પાછળજ જઈશ. તેજ સર્વ
 મનુષ્યોના રાજા છે; રાઘવ-શ્રીરામચંદ્ર ત્રણે લોકોનું રાજ્ય
 કરવાને પણ યોગ્ય છે. અર્થાત્ રામચંદ્રનો અનુચર થવાને
 હું યોગ્ય છું; તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે તે આલે તેમ તેની
 પાછળજ જવાની મારી ઇચ્છા છે, તેને હું આચરનું માં

દીધ. કારણકે મને ખરો લાભ તેમ કરવાથીજ મળવાનો
; કેમકે સર્વ માનવોના તે રાજા છે-રંજન કરનાર છે.

ભગવાન જે પગાં માનવોની વચ્ચે મનુષ્ય તરીકે જે
કટયા છે, તે કેવળ મનુષ્યોને શિક્ષણ આપવા માટેજ;
પ્રાપ્તિ પોતે તો ત્રણે લોકના રાજ્યને યોગ્ય છે—ત્રેલોક્યનુ-
ભવ્ય તો એ રાધવનેજ ઘટે છે; પરંતુ આટલો બધો પરિ-
ભ્રમ તે કરે ખરા? કદાચ લેતા હોય તો પણ શી ખખર?
પ્રાપ્તિ યોગ્ય તો એમજ છે; પણ હાલ પોતાના વશમાં જે
રંધ છે તેના રાજા બનાવવાનેતો તેમણે યત્ન આરંભી દીધા:—

શ્રીરામ સુખથી આવે, માટે રસ્તા સાફ કરાવ્યા;

કેન પ્રજા મંત્રી માતાઓ,

કંગેજ લઈ જવામાં અંત ફાવ્યા.

ભરતૃ૦

છેક કેટલી સુધ્યાંને પણ તેમણે સાથે લઈ જવા તૈયાર
કરી. કારણકે, નગરની સર્વ પ્રજામાં માત્ર વિમુખ હોય તો
તે એકજ હતી; પણ જ્યાં ભરતૃ૦ પોતેજ સત્ય વસ્તુ બહાર
કરે ત્યાં કોણ ના પાડી શકે? ભરતવાક્ય સાંભળતાંજ:—

तद्वाक्यं धर्मसंयुक्तं श्रुत्वा सर्वे समासदः ।

हर्षाद् मुमुक्षुरश्रूणि रामे निहितचेतसः ॥

‘ધર્મથી સુક્ત એવું તે ભરતૃ૦ વાક્ય સાંભળીને
જેઓએ શ્રીરામ વિષે પોતાનાં ચિત્ત સ્થાપી દીધાં હતાં
એવા સભાસદો હર્ષનાં અશ્રુઓ વરસાવવા લાગ્યાં.’ કેમકે
શ્રીરામચંદ્રે પ્રથમથીજ તેઓ સર્વને રંજિત કરી મૂક્યા
હતા, અગાઉથીજ રાજા તો એજ ઠરી ચૂક્યા હતા ને આ
વખતે ભરતૃ૦એ પુનઃ તેમનેજ રાજા કરાવ્યા, એ વધાર્થ
સાંભળીને સર્વ નાગરિકો રાજી થઈ ગયા. કેમકે રામનું
સ્વામીપણું પોતાના પર કાયમ રહેશે, એમ તેઓને ખાત્રી
થઈ, અને ખરી રીતે રાજ્યના હક્કદાર તો એજ હતા ને?
આથી બધા હર્ષ પામ્યા, અને તે આ રીતે:—

સર્વ પ્રસન્ન થન્ય થઈ, નીકળ્યા ભરત અતિ મન લાવ્યા;
ધ્યારે બહારા રામ નીરખશું,

અંજ તિનારે ઉમંગ ઉમરાઆ.

૧૨૨૮

કદાચ કેઈ કહે કે, એ તો કે તો ગુણો ઓસરમાં
હતા ? જેનો પ્રભ તેની પાછળ જગમગ ફીટાની બની હતી !
તે ગુણો જો કે વર્ણની સગાય નહિ છતાં સંસેપમાં રંગ
વતી પ્રભ રડવું કરતી હતી:—

મેષડયામં મદાવાનું સ્થિરસત્ત્વં દ્રઢવત્ત્વમ્ ।

કદા દ્રશ્યામદે રામં જગતઃ શોકનાશનમ્ ॥

અર્થાત્ ‘મેષડયામમ્’—જેમ સ્વામ મેષ તાપને ફરે છે તેમ એ ધીરામરૂપી સ્વામ મેષ સર્વ પ્રાણીઓને પ્રજ્ઞ પ્રકારના તાપને માત્ર પોતાની ઓગળ દહિયીજ ફરવા સમર્થ છે. વળી ‘મદાવાનુમ્’—મોટી બુદ્ધિઓવાળું અર્થાત્ જ્યારે એ આપવા માંડે છે ત્યારે તેમની બુદ્ધિઓ યાદે એવી નથી, તેમ સર્વ સ્થળે તે બુદ્ધિઓ પહોંચી વળે છે. વળી ‘સ્થિરસત્ત્વમ્’—તેમનું સત્ત્વ સ્થિર છે—તે પોતાનો ઉદાર સ્વભાવ કદી છોડતા નથી—દુઃખાના તો સામર છે. જે વેળા પોતે અયોધ્યાથી વનવાસ માટે નીકળ્યા હતા તે વેળા ઘણી પ્રભ માત્ર જોજ ગાઉ પાછળ આવીને પાછી નગર તરફ જતી રહી છતાં તેજ પ્રભ પુનઃ તેમને મળવા જાય તો તે વેળા તે તો તેમના પર પણ કૃપાનુસર રહેવાના; તેમના મનમાં એ વિચાર મુઘ્ધાં પણ નહીં આવે કે, આવી નળજાઈ પ્રબળનોએ જતાવી હતી—આવા સ્થિર સત્ત્વ તે છે; તેમજ ‘દ્રઢવત્ત્વમ્’—તેમનું મત દૃઢ છે. તેમણે જે મત લીધું તેને તે કદી છોડતાજ નથી. સામેથી ગમે તેવું વર્તન કરવામાં આવે તોપણ તેમનું મત છોડાવવા કોઈ સમર્થ થઈ શકતું નથી. આવા મતધારી રામચંદ્રજીનાં દર્શન માટે આતુર બનીને પ્રબળો પરસ્પર કહેતી હતી કે, તેમનાં આપણે ક્યારે દર્શન કરીશું ? તેમનાં દર્શનથી શું ધાય છે ? અને તેમનું નામ ‘રામ’ એવું શાથી છે ? તે સર્વને સમાડે છે—આનંદિત કરે છે ને સર્વત્ર તે રમી રહ્યા છે, માટેજ ‘જગતઃ શોકનાશનમ્’—જગતના શોકનો

નાશ કરનાર છે. આપણે પણ તેમને ધરણે જઈએ તો જરૂર આપણા શોકનો પણ તે નાશ કરનાર છે. માત્ર તેમનું ને ધરણુ લઈએ, ને આપણે પણ ધરણાર ઉપરના અલંકાર-મમકાર ઊઠી તેમનેજ પોતાના સ્વામી માનીએ ને તેમના વિના પોતાને દુઃખી માનીએ તો જરૂર આપણા શોકનો પણ તે નાશ કરેલ. જેઓ તેમને ધરણે નથી જતા-તેમને પોતાના સ્વામી નથી સ્વીકારતા તેઓનાં દુઃખ કાયમ રહેવાનાંજ, તે માટે અહીં કહી ગયા છીએ કે 'પહે ભેટાટો સ્વમેવામાં લગાડો.' કારણકે તેમનાં જેવાં દર્શન યયાં કે તુરતજ શું બને છે? તેના અનુભવીઓ તો કહે છે:—

દ્રષ્ટ્વ એવ દિ નાઃશોકમપનેષ્યતિ રાઘવઃ ।

તમઃ સર્વસ્ય લોકસ્ય સમુદયભિય માસ્કરઃ ॥

તે રામચંદ્ર, આપણે દર્શન કરીશું કે તુરતજ આપણા શોકનો નાશ કરશે; જેમ ઉદય પામતો સૂર્ય સર્વ લોકના અધિકારનો નાશ કરે છે તેમ. આ રીતે પ્રેમથી પ્રભુજનો ઉપડયા. તેઓ આવા પ્રેમી હતા, તેથીજ છેવટે શ્રીરામચંદ્ર તેઓ સર્વને વૈકુંઠમાં સાથેજ લઈ ગયા હતા; પણ કેમ ન લઈ જાય? જ્યાં ભરતજી જેવા તેમના આશ્રય હતા, ત્યાં શી ખામી હોય? ભગવાનને કેમ વશ કરી શકાય છે, એ આશ્રયી બતાવવાનેજ ભરતજી જગતમાં આવતા હતા. જુઓ, તે પછી તેમણે આગળ શું કહ્યું? સર્વ લોકો તો માત્ર સાથે ચાલ્યાજ, પણ ભરતજીએ તો પહેલેજ સુકામે—

ભુજંગી છંદ

મળ્યા માર્ગમાં ગુહ તેથી લહીને,
જરા બાંધી પોતે પ્રતિજ્ઞા ગ્રહીને;
વિચારો ભરદ્વાજ પાસે જણાવ્યા,
પ્રભુનો પત્તો પામતાં મોઢ લાવ્યા,

ત્યાં પ્રભુના પ્રિયજન ગ્રહીને પોતે મળ્યા કે તેથી પોતે જાણે કંઈ ખામી ચૂક્યા હોય તેમ પ્રભુને પ્રિય વેપ ધરનાર બની ગયા અને તે વેપ બરાબર બજવવા પ્રતિજ્ઞા પણ ત્યાંજ

કરી કે આગળ જ્યાં મહાનંદ મર્યાદા મુનિનાં હોં
મયાં, એમ ઉત્તરોત્તર જામ નહનુંજ ગયું. આ પ્રમાણે જે
પ્રભુને મળતા આવતુર ગને છે તેઓને પ્રથમ તો પ્રકૃ-
પ્રિય જનોનોજ ભેટો ગાય છે. તે આ રીતે પ્રથમ તો પ્રકૃ-
પ્રિય વેળ પારજ કરતા રહ્યો છે, ને તે પછી વસી થઈ
કોઈ પ્રમુખજ્ઞ તેમને પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ દર્શાવે છે; જે
ઉત્તરોત્તર આગળ જાયતાં છેવટે કોઈ ને કોઈ પ્રભુનો સં-
સ્પર્શ કરાવનાર પળ મળી રહે છે. આમ થતાં પ્રભુને
કરતા કેમ ગહન ગાય ? માર્ગ તદ્દનજ સરળ ને સુખજ
છે, પણ—

‘અનુ મૂળથી આડો, છુવે ના વાક કે ખાડો’

ને તેથીજ ઝટ પ્રાર્થના કરવી પડેજ કે—

‘ઝટ રામસ્વામી, શુભારમે ગાકે ખાડો.’

કદાચ કોઈ કહે કે, બહે, આપણે તેવી પ્રાર્થનાએ
શ્રીરામસ્વામીને કયાં કરીએ, પણ તે આપણાથી જ્યાં દેખા-
તોજ નથી ત્યાં શી રીતે આપણું કહેવું સંભળવાનો ?
પણ એમ કહેનારની બૂલ છે. તે પ્રભુ સર્વનો અંતરથી
છે, સર્વને તે વસી રહ્યો છે, હૃદયમાં ચાહેવું પણ તે બધું
ચકે છે; તે એ પ્રમાણે કે બીજે કોઈ પણ તેવું બધું
ચકતો નથી. છુઓ, આ પ્રસંગમાંજ તે વિષેની ખાતરી
થઈ જશે. એ પ્રમાણે જ્યારે ભરતજી રામચંદ્રજી પાસે જઈ
રહ્યા હતા ને લગભગ રામચંદ્રજીના નિવાસ પાસે પહોં-
ચવા આવ્યા કે તે સમયે—

સેન ભરતતણું આવતું વિલોડી,

વધા લક્ષ્મણ અવળું સમજી ચાંકી;

હાલહાલ હૈં સરથી સહુ રાકી,

હણું ભરતધોની સાસન શુભ મ્હોડી.

કારણકે લક્ષ્મણજી એમ સમજ્યા હતા કે રાજ્ય
પડાવી લઈને પણ ભરત હજી પૂઠે પડ્યો છે. તે આપણને
દેરાન કરવા આવતો જણાય છે, તેથી લક્ષ્મણજી કોપે

મરણને શ્રીરામ પ્રત્યે કહે છે:—

યન્નિમિષં મવાન્ રાન્યાચ્ચ્યુતો રાષ્ટ્ર ગ્રાશ્વતાત્ ।

સ પ્રાક્ષોગ્યમરિર્વીર ભરતો વપ્ય એવ મેં ॥

‘હે રામચંદ્ર ! જેના કારણથી આપ, પોતાના વંશ-
વારસાના રાજ્યથી ગ્રાહ પયા છે તે આ યત્ન ભરત અહીં
આવી પહોંચ્યો છે, માટે હે વીર ! તેને મારે ફળી નાખ-
વોજ જોઈએ.’ અહીં લક્ષ્મણનું પણ ‘અહં પ્રણામિ’—
એ વિષયક જ્ઞાન જોવાનું છે. જે કંઈ રામનું છે તેને પોતે
પોતાનુંજ માને છે. આવી પરબ્રહ્મ સાથેની એકતા લક્ષ્મણ
પામી શક્યા છે. શાશ્વત રાજ્ય જે પિતાએ પડાવી લીધું
તેમાં કારણ તો ભરતજ હતા ને ? તેજ ભરત આપણો
યત્ન બનીને પાછો બહાદુરી બતાવતો આપણને હેરાન કરવા
અહીં આવે છે, માટે તેને મારે મારવોજ જોઈએ. આ રીતે
શ્રીરામ સાથેની પોતાના એક્ય જ્ઞાનથી લક્ષ્મણ કહી
રહ્યા છે; પણ તે અતિશય મીતિને અધીન બનવાથી કહે
છે અને તે પણ પોતાના રામ માટે કહે છે, નહિ કે સંસાર
મુખ માટે; છતાં કંઈક મોહાધીન સ્થિતિ લક્ષ્મણની ત્યાં
જણાય છે, તેથી તેમને સત્ય જણાયું નથી. પણ રામ તે
રામજ. તે તો અંતર્યામી અને સર્વજ્ઞ છે, એ સિદ્ધજ છે,
અહીં તેજ વાત સિદ્ધ કરે છે અને સાથે સાથે તે ડેવા
લલા છે, તે પણ સમજાવે છે:—

૫૬

‘અચરા પદર’ એ રામ

શ્રીરામ કહે ધર ધીર વીર, બ્રાતા ભરત લણી ન એવો બણ,
ધારાં લક્ષ્મણ. ૮૬

કહે રાજ્ય નિમિત્ત, તો મેં કહ્યું કે ખચીત,

કેશે ભરત સખીત તને કરી અર્પણ;

નવ ભરત લણી તું એવો બણ, ધારાં લક્ષ્મણ.

અહીં શ્રીરામચંદ્રે પોતાના પ્રત્યે ભરતનું હૃદય કેવું
છે; તે લક્ષ્મણને કથાવ્યું છે; ને સમજાવ્યું છે કે રાજ્ય

એ કે. ૩ મહાનગરની રાજ્ય છે. એમ કે માનીએ
 કે તે જેમને જરૂર નથી. અને તેમ જ તેને
 જરૂર નથી. માટે માન નિમિત્તે તારે રમજ પડે
 જરૂર. જેમની કે જાણને જન્મ પડે. તેમ જ તેમ જ
 જાણના છે. તેમ જ તેમ જ પડે નહિ. મરત પડે તેમ જ
 છે. તેમ જ તે જન્મ તેમ જ તેમ જ સાચી જાણના
 કે. જ્યાં તારું મન ને સાચીમાં રહેતું હોય તો તે
 તે જન્મ મા. પણ જન્મ માને જોડાને જૂઠા ન કરે
 મુજબ ઉપદેશ સમયે આવી રહ્યા છે તેમ જ તેમ જ
 તેમ જ તેમ જ ને છે કે જે સમયે જાણના જાણના
 કરે છે તે જોયા 'જડ શ્રીરામ સ્વામી મુખને' જાડું પડે
 એમ મજાને રસો તપ જાણના તેમને સ્વભાવ છે. આ
 પછી જસ જુઠા કે પુરત સમયે તેમને કેડાને આવે
 લશમણ સમયે સમય જવારે જુઠા હતા ત્યારે
 તપ પડુ જુઠા કરીને જોતાની મેળેજ મુખમાં હતા. એકે
 હવે તો રામે હૃદય વાંચી લીધું હતું અને હતું પણ તેમજ
 ભરતને સમયેજ કહર હતી, રાજ્યની નહિ. તે સુખો—

ધનાશ્રી

ભરત મનોરથ કરે, માર્ગમાં ભરત મનોરથ કરે,
અનુજ સંગ ઉચરે, માર્ગમાં ભરત મનોરથ કરે. ૨૩૩
આ વન ધન્ય હવે અતિ પાવન, જ્યાં શ્રીરાધવ રૂરે. માર્ગમાં
ચિત્રકોટ ગિરિરાજ સભાગી, જે પર શ્રીવર રૂરે. માર્ગમાં

જ્યાં તે વેળા શ્રીરામચંદ્રજીએ નિવાસ કર્યો હતો તે ચિત્રકૂટનું એ સ્થળ આજે પણ યાત્રાસ્થળ ગણાય છે.

સદ્ગુણ ધન્ય ધન્ય સીતાને, જે સગે સુચરે. માર્ગમાં

માટેજ અંધાપિ રામચંદ્રજીની મૂર્તિ સાથે લક્ષ્મણ
તથા સીતાજીની મૂર્તિ પૂજાય છે.

પેક્ષી પર્ણકુટી પ્રિયતમની ચીર, દ્યગ્ત ફરફરે. માર્ગમાં
અપરાધી અપવાદો પડીશ પદ, ત્રણેને વિજ્ઞ હરે. માર્ગમાં

હાલ પણ તમે મૂર્તિઓ સાથેજ પૂજાય છે. કારણ કે, લશ્મણી તથા સીતાઈ પ્રભુની સેવામાં જોડાઈ રહેતાં

હતાં, તેથી પૂજ્ય થઈ પડ્યાં છે. તેમનો મનોરથ આજ હતો—‘પદે લેટાડો સ્વસેવામાં લગાડો, વળે તોજ દહાડો.’ એ રીતે પ્રભુપદે લેટીને શું લાભ ? આનો ઉત્તર ભરતભાગવતમાં આ રહ્યો:—

યાવન્ન ચરણૌ આતુઃપાર્થિવવ્યજનાંચિતૌ ।

શિરસા ધારયિષ્યામિ ન મે શાંતિર્મવિવિચ્યતિ ॥

‘જ્યાં સુધી હું મારા બાઈ શ્રીરામચંદ્રભૂતા ચરણો કે જે રાજાના ચિન્હરૂપ આમરોથી યુક્ત છે તેને મારા મસ્તકે ધારણ નહિં કરું ત્યાંસુધી મને શાંતિ થશે નહિ.’ એટલે જ્યારે તે ચરણોને મસ્તકે ધારણ કરીશ ત્યારેજ મને શાંતિ થશે. આ રીતે ‘અહંકાર મમકાર કહાડો’ તે તો કાઢવા. હવે ‘પદે લેટાડો સ્વસેવામાં લગાડો’—આમ સ્વસેવામાં લગાડવા પ્રાર્થના છે. ભરતસૂરિનો આ મનોરથ હતો કે શ્રીરામચંદ્ર રાજા થાય ને પોતે તેમના ચરણની પાસે નીચે જેસી તે ચરણોને મસ્તકે ધારણ કરે, પણ તે હાલ બની શકે તેમ ન હતું; એ કે ભગવાન તથા ભાગવત-ભક્ત-એ બંનેનો મનોરથ અક્ષળ જવાનો તો નજ હતો; બંનેના સંકલ્પ પરસ્પર વિરુદ્ધ હતા છતાં તેનો રસ્તો કાઢવા પ્રભુ સમર્થ છે; તેમાં લેશમાત્ર વિરોધ રહી શકતો નથી. પ્રભુ મહાશક્તિમાન તથા ચતુર છે તેથી આપણું ગાડું ગમે તેવું છે:—

અનુ મૂળથી આડો, ભુવે ના વાડ કે ખાડો. [ખતાં—]

ઝટ શ્રીરામ સ્વામી મુમારજે ગાડું પાડો.

પદે લેટાડો, સ્વસેવામાં લગાડો, વળે તોજ દહાડો.

અહીં આપણે ‘ઝટ’ એમ જે કહીએ છીએ તે દેવળ જોડું ને અપટિલ છે પણ તે આપણે શા ઉપરથી કહી શકીએ છીએ ? ભરતભૂતા આચરણ ઉપરથી. હૃદયમાં એ વિષયની કેટલી બધી ત્વરા ભેઈએ ? કેવી આતુરતા ભેઈએ ? તે બુઝો—

ઉપેન્દ્રવજ્ર છંદ

ચરેજતા ને ઉચરે જતાએ, ન માર્ગમાં ખેટી જરોધતાએ;
દીડી વણી પર્જકુટી રૂપાગી, વળી વિષે ધાઈ પસ્યા મુચાડી.

એવી ઉતાવળ હોવા છતાં 'મુચાલી' એમ કહીને એ સૂચવ્યું છે કે તે જે માગે જતા હતા તેજ ચાલે માગે હતો. પણ તેમાં જે ત્વરા હોય તે પણ સાચીજ નેહએ; તે અતિ આતુરતાપૂર્વક ચલી હોવી નેહએ; અને તેવી આતુરતા સાથે ત્વરાપૂર્વક કોઈ ઉત્તમ સંતના દર્શાવ્યા પ્રમાણે નેહથી જાય તો અવશ્ય પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર થાયજ; અને પ્રભુ પક્ષે તે વેળા કેવા પ્રસન્ન થયેલા જણાય ? જેવો આપણો ઉદ્દેશ જાવ હોય તે પ્રમાણે પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે. શુભો, શ્રી ભરત સૂરીને પ્રભુનાં કેવાં દર્શન થયાં ? ને તે વેળા પ્રભુ શ્રીરામ અર્થ તેમના પર કેવા પ્રસન્ન જણાયા ?

૫૬

'લાગી છબી નાયની' એ રામ

લાગી છબી રામની મનોહારી, સીતા લક્ષ્મણ પાસ છે
આસને ઝગે જટાધારી લાગી છબી રામની અતિ પ્યારી.

મસ્તકે મુકુટ ધારણ કર્યો હોય તો તે ઝગઝગે, તેમાં કંઈ નવાઈ ન લાગે, પણ આ તો જટાધારી હતા છતાં અઢી-કિંક છટાથી ઝગઝગી રહ્યા હતા. એજ સ્વાભાવિક દિવ્યતા ! તે કેવી ?

તેજ વિધિ શરીર, ધાર્યા અગ્નિન ચીર,
જોતાજ છાડી ધીર વદ્યાં નયને નીર.
હું ભ્રાત ! પૂજનીય ! હું નાથ ! પ્રાખાધિક !
બોલ્યા મનેછેધિક ! પાપીને નહોઅધિક;
આબ્યો શરણે પુકારી, પડે પડે પ્રાણ વારી,
નાયની છબી પ્યારી;

આ રીતે 'અહંકાર મમકાર કહાડો, પડે લોટાડો.' તે પણ કેવું ખુબી ભરેલું બન્યું તે શુભો:—

હીંટી

વાર્ડ સુનીરે અહીંથી ઉપાડી, રાખી ઉરથી ઉરનો પીના પતાડી;
હુલા એડી હાથે મળ્ય અમાડી,
હાથે હાથે નહોતો અમાડી.

ભરતજી તે સમયે પોતાના સત્વરરૂપમાં ખીચ્યા. પોતાની માતા પાસે પળ તેવા ઉપદેશ ન હતા. અને તે વેળા ખીલેજ. કારણકે, 'મિથ્યે દ્વિચમંધિઃ'—એ પરમાત્માનો જ્યારે આપ્તાત્કાર થાય છે ત્યારે હૃદયની માંઠ છૂટી જાય છે, સર્વ સંશયો નૂતો જાય છે. હંત્યાદિ ગીતાવચન પ્રમાણે ધીરામ પ્રભુનો આધ્યાત્મિક જ્યારે ધયો ને તે પળ અતિથય સ્નેહપૂર્વક ને આ દેહમાં આન્યા પછી ખરેખરો આજેજ ધયો ત્યારે શું બાધી રહે ? અને તે વેળા ભરતજીએ કેવું વર્તન કર્યું ? કેવા ભાવથી તે વર્તન બજવ્યું ? કેવા પ્રેમથી લગવાનના ચરણમાં તે લોટી પડ્યા ? શું કહ્યું ? શું ચાહ્યું ? આ બધાનો સંલેખ એજ કે 'સ્વસેવામાં લગારો' અને તે પળ શું કરીને ? અહંકાર-મમકારને દૂર કરીનેજ. તે જુઓ:—

૫૬

કાલીમટો 'નામર નહ રે' એ રાગ

અહા ! કોણ કરશે ? કન્ય કોણ કરશે ? શ્રી ભરતે હીધું એવું. નવ રાજ્ય મહું ચહું દેવા, સજ્જ ન થયા રાધવ લેવા; પૃથ્વીપરતવ પડી રહેવા, પર્યં મત કહેવું, શ્રીભરતે હીધું એવું

બસ, પોતાનો આ ધાયો માર્ગ—'અહંકાર મમકાર કહારો, પદે લેટારો સ્વસેવામાં લગારો'—એ જ્યાં મુખી ખુલ્લો ન થાય ત્યાં મુખી ન ખાવું કે ન ખીવું. ત્યારે શું ઉઠવુંજ નહિ ? ના, ઉઠવું તો ખરૂં, પણ આ ચરતે. તે એજ કે તેમની સેવાજ માગવી. જેમકે—

રઘુપતિ સારે વનવાસે, ચીઠ વર્ષ રહેવા આચે;
ધરી શિરે જરા ઉલ્લાસે, ચહું પળ લેવું. શ્રીભરતે
દેવોએ જોઇ રહ્યા એ, આવું ન કોઈથી થાએ;
વનવાસ રામનો ચાહે, તેથી ઠરું તેણે, શ્રીભરતે

પણ ખરી વાત એ છે કે, ભરતજીના મનોરથોને સફળ નહિ થવા દેવા માટે દેવોએજ અંતરાય પાડ્યો. કારણકે તેમનો સ્વાર્થ રામના વનવાસથીજ સરવાનો હતો; તેથી મોંએ આવેલો કાળીયો પાછો જવાનો પ્રસંગ શ્રી-

ભરતજીને આવી પડ્યો. જેમકે—

તનુસ્તુતિમગ્નાઃ પિતૃં રણવીરસૌભિજઃ ।

મરતં મત્તનાર્જુનમિન્દુનુઃ મંગલા રતઃ ॥

સદાન્નુગમિર્મં સમં રતમિચ્છામદે પિતુઃ ।

અનુણતામ કૈઠ્ઠયાઃ સર્મ દુશરથો મતઃ ॥

સાવનુનો જતરી વખ માય તો ડીક, એમ હંચીને જાઉં
એનાં ડોંગાં જતરી એકડાં મળી રાજાઓમાં સિંહસભ્ય
ભરતજીને આગું વચન કહેતા તાગ્યાં—અમે શ્રીરામચંદ્રજીને
તેમના પિતાના જબમાંથી મુજ્જા થયેલા જીવાને હંચીએ
છીએ. કેમકે કુંડેયીના જબમાંથી છૂટા થવાને લીધેજ રાજ
દયરથ સ્વર્ગમાં ગયા છે અર્થાત્ રાજ્ય તો બરતેજ કંડે
ને રામચંદ્રજીએ પિતાનું વચન પાળવું. કુંડેયીના વચન
પાલન કરવાથીજ દયરથ સ્વર્ગે જઈ શક્યા છે, તે જો પાકું
રહ્યાય તો પૃથ્વી પરથી તો તે ગયાજ છે, પણ સ્વર્ગ
માંથી પણ તેમને પડવું પડે. પછી તેમની ગતિ થી યાદ
આવા પ્રકારનો દેવો તથા યગિઓ તરફથી કાંસલો આવ્યો,
જેથી હરિભક્ત ભરતજી રાજ્યને ચાહતા ન હતા છતાં
પરાણે તેમના ગળામાં તે આવી પડ્યું; પણ ભરતજી સાચા
ભક્ત હતા. તેમને તો એ કાંસલો ભેધતોજ ન હતો, એટલે
એમાં તે ફસાયજ કેમ? તેમનું તો ધ્યેયજ એ હતું કે ‘હું
ને માફ’ એ વાત જવીજ ભેધએ, તેથી તે બોલ્યા—

ગરબી

‘શરીર તણુ તવ થીવર’ એ રાગ

ભરત વધા ગળગળતા, રામા મહારી ગાળ ઉતારો;
એક વખત હે કૃપાળુ! સ્વરાજ્યને આપ સ્વીકારો.

ધણું આપણું કે પછી ફિકર નથી;

સોંપશે બેને, સેવા એ તેને, ગમશે

અને, કરશે વેલવ એ તમારો.

ભરત

એણું ઉચરી પડ્યા પાછા મિયપદમાં,

પળગી રહી, ફરીથી હહી, કરધી મહી;

આજશે સ્વવિપત્તિનો આરો.

ભરત

જે સાચો ભાવ હોય ને સાચું શરણ સ્વીકાર્યું હોય
તો અવશ્ય રસ્તો નીકળેજ, દેવો ને ઋષિઓ જે કે સામા
હતા તો પણ શું ?

૫૬

‘ જેમ શું રે આંહી ’ એ રામ

વધા રુપરાય વધા રુપરાય,
ભરતનેરે જેસાડી અંક માહી, વધા૦
સફળ થઈ શરણાગતિ અંતે કરતાં સરવસ કાન,
મળ્યું લક્ષ્મીસમ માન, વધા૦
શ્રીઅંગના અંકના સ્પર્શે શું ઉભર્યો આનંદ !
ગયાં સહુ દુઃખદ્રંઢ !! વધા૦
કહ્યું જાઓ સહુ સાથે પાછા, ચલવો ન્યાયે રાજ્ય,
સહાય મંત્રી સમાજ, વધા૦
પીતૃ શાસનસમ બેઠે વરતીએ, જાઓ કૈકેયી સાથ,
ગણજો વહાલી માત, વધા૦

એવી કૈકેયી તરફ પણ પ્રભુની કેવી કૃપા છે ? તેજોને
મન થઈ જાય છે ને કહી જવાય છે કે:—

અતુ મૂળથી આડો, જીવે ના વાડ કે ખાડો,
ઝટ રામસ્વામી, સુમારગે ગાકે પાડો.

પરંતુ ભરતજીનું શું ? ‘ અહંકાર મમકાર કહાડયા,
પડે ભેટાડયા ’ એટલે તેમણે તો એજ માગી લીધું કે:—

૫૬

‘ મોહની લગાડો ’ એ રામ

વધા ભરત ત્યારે રે, બોલ્યા ભક્ત પ્યારેરે;
આજ્ઞા સમજી મમત તજીને, શોચી સુપ્રકારે રે. વધા૦

‘ સ્વસેવામાં લગાડો ’ એમ કહેવું, ને પછી ત્યાંજ
કંઈક સેવાની આહવામાં પોતાની સ્વતંત્રતા જતાવવી, તે
કંઈ જાતની સેવા ? એમાં સેવા કરી એમ કહેવાયજ કેમ ?
એ તો પોતાની ઈચ્છાનીજ વાત થઈ. સેવા તો તેજ કહી
શકાય કે જેમાં જેવી સ્વામીની મરજી; અને તે પણ પૂર્વ

પ્રભુએ પણ મુદતની એક પણ પણ જવા હીધા વિના જરે
લોગે પણ જરાજર વખતસર—

ઉપેન્દ્રવજ્ર છંદ

કર્તુ' પુરં કામ ઋપિ મુનિવું, કર્તુ' પુરં કામ મુરો ગુણીકું
કર્તા સદા ભૂષ 'કપિ-વિલીપણ,' કર્તા તદા રામસીતા સકલમ્ભ

શ્રીરામ પ્રભુની સ્વારી પુષ્પક વિમાનમાં આવી પહોંચી
સાથે શ્રીવિલીપણ મહારાજ, મુશ્રીવ મહારાજ ને સર્વ શ્રમ-
સૈન્ય પણ ખીરાજતું હતું. તેમાં સર્વશ્રેષ્ઠ લક્ષ્મણ શ્રીકલ-
માન પણ સાથેજ હતા; તેથી—

૫૬

' મોં મલકાવો ' એ રાજ

ભરદ્વાજ આશ્રમથી ઉચર્યા, રાઘવ મારુતિ સંગેરે,
જાએ તમે આગળથી અયોધ્યા, એજ ઉચિત આ પ્રસંગેરે
શૃંગવેરપુર ગુહને મળીને, કહેજો કુરાળ અમારારે,
માહિત કરશે અવધ માર્ગથી, ભરત કૃતિથી પ્યારારે. ભ
મળી ભરતને કહેજો આવ્યા, રામ સિદ્ધ કરી કામરે;
મહારા તમારા સીતા જ્ઞાતના, વિત્યા વૃત્તાંત તમામરે. ભ
કહેતી વખત સમજાશે અતિથી, મન એવું કેવું છેરે;
રાજ્ય વડીલવું ગમે ન તજવું, મળ્યા લોગવ્યા પુરેરે. ભ

પણ આવું કોના સંબંધમાં જને ? જેણે અહંકર-મમ-
કાર તજ્યા ન હોય તેનાજ સંબંધમાં તેમ જને, અને જેને
તે તુરંજ રાજ્ય-ગુજને કે હરકોઈ વૈષયિક ગુજને સ્વાધ્ય-
ગવ્યું હોય તેજ એમાં મમ જને; પણ આ ભરતજી તે જેને
કેવળ એક સેવારૂપજ માને છે, તેના લોગને તો પોતે શ્રેષ્ઠ
માત્ર ચાહતા નથી. માત્ર એક જનવાનનેજ તે હૃદયપૂર્વક
ચાહતા હતા, પણ જનવાન તો પરીક્ષા કરવા ઈચ્છતા હતા,
તેથીજ હનુમાન પ્રત્યે ગુન બોલ્યા:—

ચાહત હશે રાજ્યની તો, હું કરિશ પૃથ્વીનું રાજ્યરે;
વિચાર સનજી કેવલ મારુતિ, 'કરી નરનન પાપરાજરે. ભ
પરંતુ જાહેરી મરનજી પાપા જજા હતા; તે પણ
ના કહેલીન

ન હતા:—

કયા રાવણ પ્યારે; પેળી પ્રીતિ ભારે, રીઝયા રાવણ. ટેક.
વારી આપી ઉતારી, બેડે પાદુકા પ્યારે. રીઝયા
તે પ્રભુ મી સિરધારી, રીઝયાં ચાકુ નરનારે. રીઝયા

વસંતતિલકાવૃત્ત

બોધ્યા વધુ ભરત એ સહુ. સાંભળે ત્યાં,
આલ્યું જશે સકળ કારણ આ બળે ત્યાં;
હું ચોદ વર્ષ વ્રત ધારી રહીશ આરો,
વિત્યો વિશેષ દિન તો તન ભરમ યારો.

સાચી સેવા તે આનું નામ. પ્રભુ જેમ રાખે તેમ રહીને
સેવા સોંપે તે અતિ ઉત્સાહથી કર્યા કરવી. લક્ષ્મણજીને
પ્રાપ્તિ હજુરમાં રહેવાની સેવા સોંપાઈ હતી, ત્યારે ભરત-
પોતાના વિયોગમાં પણ ખાસ સેવા સોંપાઈ-તે પોતાના
જનોની; ને તે સેવાને ઘણાજ પ્રેમથી ભરતજીએ સ્વી-
કારી લીધી; છતાં શ્રીહરિનો વિયોગ-એ રામપ્રભુનો વિયોગ
ને ઘણાજ સાહ્યો, ને તેથી—

૫૬

‘મોતો મોતો મોતો’ એ રામ

ત્યાપાછાપરાજે શ્રીભરતજી, શ્રીભરતજી સ્વરૂપને સમજી ટેક.
રૂપરધારીશ્રીમતપાદુકા, આલ્યા વાહન બની સ્વારી સજી. વ૦
‘હીમાને કરી ચુકામે, સ્થાપ્યું રામસ્થળ નામ ભજી. વ૦

એ રીતે બરાબર ચોદ વર્ષ તેમણે પ્રભુ સેવા કરી,
કેવી ?—

મહાકાર મમકાર હઠાડો, પદે લેટાડો સ્વસેવામાં લગાડો.
મી. મુ. ૧—અનુમૂળથી આડો, જીવે ના વાક કે ખાડો,
હૃદય શ્રીરામ સ્વામી, મારજે ગાડું પાડો.

એ સેવાના બળથી ભરતજીનું ગાડું મારજે તો પડ્યું.
કારણકે ‘પદે લેટાડો, સ્વસેવામાં લગાડો’ એ બન્યું. હવે
‘વળે તોજ હઠાડો’ એ બાકી રહ્યું. તે ક્યારે બને ? પરીથા
પચાર કરે ત્યારેજ તો ! તે સમય પણ આવી પહોંચ્યો. તેની
મુદત પૂર્ણ થઈ એટલે પેલી તરફથી સર્વજ સર્વશક્તિમાન
આ. ૨૬

મહાશયીશ્રીશ્રી કલ્યાણી નરસિંહાચાર્ય દેવ, તેજ સાચી તેજ
કરી મહાશય; આનંદમાસ નરસિંહી શ્યામીને કલ્યાણને બાંધી-
નગા સુદેશી નગાચ, તેમજ અદકાર મનકાર નવા ને
નેવામાં લાગ્યા, ને પત્નિ સારંગ મહાશય; આંધ્ર વિચાર કરી
જનનિ પ્રેમધા—

સ્વામી સાચન ચિરંજીવી, જગત અપાયા હઈ મહુ સ્વામી
પણ નહીં મેમું આસન માધે, નહીં મેમું નગરીમાં મનુષ્ય

અદકાર-મનકારને કાઢવા, તે તો નવાજ દગ્ગ, પત્નિ
કરી તેમજ સ્વામી ન થઈ જવ ને તેથી અનુકૂળ ન થાય તે
માટે ‘પડે લેટાટો’ ને સ્વામીનિર્મલ આંધ્રે તે માટે ‘સ્વા-
મીમાં લેટાટો.’ આથી આકાંક્ષાથી જનનિ પ્રેમધા કરી.

કનકનૃપિત પાદુકા તમારી, ધો કલ્યાણ કરી પાયાં પાની;
પોત્તેમની એ દેવારી, એજ પાત્રે પ્રભુ તમારી વધાર

‘શ્રી શ્રી પ્રભુ કંઈ તેજ આંધ્રેદાર નથી કે, જેથી સ્વા-
કામ માધેજ રહે; અપવા હનેમાં સ્વામી સ્વામી બાંધવા’
તે માટે મારજ એ કે તેઓ પોતે આપણને જે કંઈ પાદુકા
પ્રતિનિધિ વરીકે આપે, તેનેજ તેમનું પાદુકું સ્વરૂપ માની
આપણે સ્વામી કરી એક એ તે એમના પ્રતિનિધિ વરીકે
એમની મૂર્તિએજ હાથમાં આપણને સંપન્નમાં આવેલ છે,
તેમાં તેમનુંજ પ્રત્યક્ સ્વરૂપ આપણે એક ધરીએ, તેજ
આપણે તેમના વિશેની સાચી નિશા. આજ આશ્વથી જન-
નિ તેમની પાદુકા માગી લે છે. કેમકે પાદુકા એટલે તેમના
ચરણમાં ચરણ ચલાવું એક નિર્ભય સ્થાન, જે તેમનાજ
એક પ્રતિનિધિરૂપ હતી; તે પણ ‘આજ પહેરીનેજ આપે’
અર્થાત્ માત્ર સેવનકાર્ય માટે આપણુંજ એમાં આ શાકન કરી
આપે, એટલે બસ થયું—‘પડે લેટાટો, સ્વામીમાં લેટાટો’
એ આપણું કાર્ય પૂર્ણ થયું. જનનિની એ પ્રાર્થના શ્રીશ્રી
ગુરુદેવ સ્વીકારી:—

૫૬

‘તેજ કનકા જનનિ’ એ શ્રી
ચાવવ ત્યારે, વીંટલા ચાવવ ત્યારે,

સુતા મને દુરિયાન મેં, જનમે દુન ઉદાસ;
તીરથ સુખ આશા કરે, કળ આવે દુરિદાસ.

જેમ જળમાં કમળ નિલેપ રહે છે તેમ રાજ્યની સર્વ
સંપત્તિઓની નિલેપ રહેતા હતા. ચોદ વર્ષ લેવી લાંબી
મુદતે પણ તેમના પરિત્ર દુઃખમાં કંઈ અચર કરી ન હતી.

૫૬

રાજ પનામી અથવા જોરો

દીકા શ્રીભરત જ્ઞાત, કપીકે દીકા શ્રીભરત જ્ઞાત.
અવધપુરીથી દૂર કોરા પર, આમમવાસી જાત. કપીકે
જ્યાં ચીર પારી કળ આહારી, કીન દુર્બળ માત. કપીકે
દેખી રેકી લેખી વિવેકી, વૃદ્ધ ધયા મન સાધ. કપીકે
પતિ પાદુકા સેવી ચલવતા, રામરાજ્ય ભલી ભાત. કપીકે

એટલુંજ નહિ પણ તેમના એકનાજ એ આચરણની
અસર સમસ્ત પ્રભ પર પણ થઈ હતી. માત્ર તેમણે એક-
લાએ સૌને સન્માર્ગે દોર્યા હતાં, સર્વને સંસારસમુદ્રની
પાર પહોંચાડ્યાં હતાં, નિકાલ કરી દીધાં હતાં. કારણકે તે
રાજા પોતે રામ વિના—

નહિ તે રાજપુત્રં તે ચીરકૃષ્ણાજિનાંચરમ્ ।

પરિમોત્કં વ્યવસ્યંતિ પૌરા વૈ ધર્મવત્સલમ્ ॥

તે રાજપુત્ર ચીર વસ્ત્ર ને કાળા મૃગનું ચર્મ ધારણ
કરતા હતા, ધર્મ પર પ્રેમ ધરાવતા હતા અને કેવળ રામ-
ચંદ્રને ભેટવાને આતુર રહેલા હતા અને કેવળ આમ જ્યારે
રાજા પોતે વતે ત્યારે ‘યથા રાજા તથા પ્રજા’ એ નિયમ
પ્રમાણે પ્રભ પણ તેમજ વતે ને ? આમ રામમિલનની આતુ-
રતામાંજ જરાબર સમયે રામપ્રભુ પધારે, એટલે તો પૂછ-
લુંજ શું ! તેનો સ્વાદ કોઈ અલોકિક ને અવધર્મજ અનુભવાય.
એ રીતે સર્વે કોઈ રામદર્શનની જાળના કરી રહ્યાં હતાં ને
એની એજ આશામાં ચોદ વર્ષનો સમય તે ઘણોજ લાંબો
થઈ પડ્યો હતો.

૫૬

‘ જનાદે સખી ’ એ રાગ

રત પારે આવી વધા હનુમાન, ભાવ ભાળી દર્શ માન; રે,
રત પારે આવી વધા હનુમાન.
શાળ કહાવ્યું છે શ્રીરામે, લેનું ધરે છે ધ્યાન. ભરતઃ
સીતા લક્ષ્મણ સહ એ પધારે, કહેવા આવ્યો મુદ્દમ. ભરત
મુજતાં હરખી દાળી પડ્યા ધરણી, ઉઠ્યા આવતાં ભાન. ભરત
અગોકજ્ઞઃ પ્રીતિમયઃ કપિમાર્ગિય સંપ્રમાત્ ।
સિપેચ ભરતઃ શ્રીમાન્ વિપુલૈશ્ચુવિદુમિઃ ॥

શ્રીમાન ભરતજી, એકદમ સંજ્ઞમથી હનુમાનજીને
લેટી પડીને ચોકથી નહિ ઉત્પન્ન થયેલાં પણ પ્રીતિમય એવાં
અશ્રુબિંદુઓથી તેમના પર સિંચન કરવા લાગ્યા.
પંદ

રાગ ભરતી ‘ ખારા પ્રભુ પ્રેમ પુણે વધાવું ’ એ રચી.
ખારા મહારા તને કહિં શું વધાર્ધ, ખારા
કહિં શું વધાર્ધ આવ્યો ભંડે ધાર્ધ. ખારા
દેવ-મનુષ્ય છું હોય ગમે તે, ખારા
જાણ્યું તુજથી ગયા અર્ધ સમાધ. ખારા
વહા શું નીરખીશ ભાર સમર્પાશ, ખારા
સેવીશ સદા હંતું લેને ધ્યાધ. ખારા
જેમને માટે રાજ્યનો પરિત્યાગ કરવાને તથા કેવ
સેવામાં જ રીરને જોડી દેવાને આટલી જાણી આતુરતા લે.
હોય તેજુંજ કહેવું સત્ય મનાય કે ‘ પડે લેટાટો, સ્વસેવા
લગાટો વળે તોજ કહાટો. ’ ને ખરેખર, તેનોજ કહાટો વળે.
કહે ક્યા સહુ વીતી વધારય, ખારા
તારા ઝજ્જમાં રહ્યો છું બંધાર્ધ. ખારા
કહી કપિનાથ રામક્યા સહુ, ખારા
નુખીભરત મન ખુશીન સમાધ. ખારા
આપણે સદિસ રામક્યાનુ અગ્રી સ્મરણ કરીએઃ—
આદી રામતપોનાધિગમનં દેશો દ્યોમૌરયં ।
વંદેહૌદરણં જટામુખં મુગ્ધીરમં નાપળમ્ ॥

કાને આને મેં કેળાવ. નાના મોઢા એજ માફ;
 મને જાણેજ નાવ. અતોડોડોડો. ધન્ય ધન્ય ધન્ય વધાર.
 ફરી ફરી પરસ્પર પૂઠ. શું જરૂર આનસે રામ. જય
 મારૂં પાર સગમ તે શું છે. પૂઠ ફરી ફરી તમામ. જય
 ત્યાં કોડાડડ સંજગાગો, રજ કેળી ઉડતી તેમ. જય
 યાનરનો સમુદ્ધ પાગો. આને ને જલ્લે ફોમ. જય
 ત્યાં ગગનમાં વિમાન, કેળાવું પ્રકાશમાન;
 માલે માલો આને જાન. અહાહાહાહા!
 ધન્ય ધન્ય ધન્ય વધાર.

ભગવાન શ્રીરામચંદ્રે એવા પ્રકારની ગોકવળ કરી હતી
 કે જેથી ગર્વને સાથેજ કથાન થઈ શકે; કારણકે પોતે વિમા-
 નમાં ઉડેલી પધારતા હતા, ને બાળે સૂય આવતો હોય
 તેવા પ્રકાશતા હતા.

૫૬

રામ કથામ્. 'મન્દ્ર આલ્યા'એ રામ

ધન્ય આલ્યા સુરાજ રામચંદ્ર હરિ,

એ ગોવિંદ હરિ જગત વંધ હરિ.

૩૬

કેળાડીને શ્રીવિમાન હનુમાન વધા,

એમાં રામ સીતા લક્ષ્મણ ઉમીચ સખા.

એવું સુણ્યું તકા નમી પડ્યા બધા, હાં હાં હાં હાં. ધન્ય

સરવ ઉતરી વાહનોથી પ્રજ્ઞામ કરે,

વાધ તાળીઓ વગાડે જય જય ઉચરે;

ગજાવ્યું સુસ્વરે નલ તમામ ખરે, હાં હાં હાં હાં. ધન્ય

રવી મેરૂ પર તેમ રૂડા રામ હજે,

અર્ધ પાદ આપી પુલ્યા લરતે ઉમંગે;

શ્રીવિમાન વેગે ઉતર્યું એજ જગે, હાં હાં હાં હાં. ધન્ય

સર્વ પહેલ ખારા લરતની પીડા કાપી,

શ્રીવિમાનમાં સ્વ અંકમાં જગા આપી;

ઉરેથી ચાંપી પ્રીતને આપી, હાં હાં હાં હાં. ધન્ય

(આ કથા કોરી પનિપદમાં ભવ મુક્ત થઈને પરમ

દુઃખાં પ્રાપ્ત્ય ને મદાની પીડાએ ત્યાગી;

જનનથી જાગી જન્યાં અનુરાગી, દાં દાં દાં દાં. ૫૫૭

અહા ! તે વખતે અર્ચ દોષને ગ્રાહ્ય તથા આમિષ્ય પ્રજ્ઞા તો મળી ગઈ હતી અને તે વખતે સમગ્રપણે તો બ્રાહ્મણી હતી-એટલે તે આરુપ્ય ને આપુરુપ્ય પ્રજ્ઞાની પ્રાપ્તિ થઈ ચૂકી. પણ ઉપર પદમપદની પ્રાપ્તિ પણ તેઓ અર્ચને ધરાવી જ હતી-એટલે વાળી તથા મનનો અનોઘર-અવિષમ આનંદ પણ તેમને મળવાનો જ હતો. હાલ પણ જ્યારે રામચંદ્ર પધાપી ત્યારે કેવો આનંદ ! તે તો તેઓ જ અમલ શકે, જેઓએ તે વેળા અનુભવ્યો હોય ! પણ ભરતજી, પોતાના પર જે ભાર મૂકાયો હતો તેને ઉતારવા માટે તેવાર થયા. ' પાદુકા ' એ જ ધોરામદેવની મૂર્તિ હતી, જેના પ્રભાવથી પરમાત્મા પોતે રામપ્રભુ પ્રત્યક્ષ મળ્યા હતા, તે મૂર્તિને હવે પ્રત્યક્ષની પ્રાપ્તિ થતાં જ્યાં તેનું યોગ્ય સ્થાન હોય ત્યાં પધરાવવી જોઈએ ને ? તે શી રીતે પધરાવી ?—

ખમાચ

વધા હરત ભરતજી કર જોડી. ૨૬.

હોમ પાદુકા પાસ ધરાવી, ચિત્ત દીધું ચરણે અહોડી. વધા ૦
રાજપ્રકાશ ભંડાર આપના, કર્યા ઇરાગુણા હૃદ તોડી;

(એવી સત્ય હૃદયની સેવા હોવી જોઈએ.)

આપનું કંઈ આપને અર્પણ, આજ દીધી ચિંતા છોડી;

(એ સોંપી દઈને પોતે અત્યંત સંતુષ્ટ થયા.)

હવે ખાસ સેવામાં રાખો, જનવું કરીશ પદે દોડી. વધા ૦

ખસ, આવા પ્રકારની સેવાજ સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ છે. આવી સેવાના પ્રભાવે માગેલું કેવું મળ્યું ? ને તેથી સદાયનું દુઃખ કેવું ટળ્યું ? ખરેખર, દહાડો પૂરો વળ્યોજ. જુઓ:—

રાગ કેદયાણુ

કેરવાનો

આજ આનંદ થયો ભારી વધાઈ વડી,

રાખો સદા હરિ ! જરી વધાઈ વડી.

૨૬.

તાપસી મત છોડી સહુ બ્રાતે, લીધાં ભૂપણ તન ધારી. વ
કર્ષા પ્રવેશ નગરમાં નાથે, રી ચઢી અદ્ભુત સ્વારી. વ
બેઠા સિંહાસન પર રાજ, સંગ સીતા સતી ખ્યારી. વ
લક્ષ્મણ ને રાત્રુખ સેવતા, ચમર છત્ર કર ધારી. વ
ભરત બ્રાત યુવરાજ પડે ને, મારુતિ પદ અધિકારી વ
રામરાજ અનુ શિર પર રહો નિત, એ ધ્વનિ સૌએ ઉચારી. વ

ખરેખર, એ ધ્વનિ સત્ય થયેલ છે. આજ પણ રામ-
રાજ્યજ શિર પર રહેલું છે ને તેથી તેમનેજ પ્રાર્થના
કરીએ કે:—

અહંકાર મમકાર કહાડો, પડે ભેટાડો;
સ્વસેવામાં લગાડો, વળે તોજ દહાડો;
અનુ મૂળધી આડો, જુવે ના વાડ કે ખાડો;
ૐ શ્રીરામ સ્વામી સુમારગે ગાહં પાડો.
પડે ભેટાડો સ્વસેવામાં લગાડો.

અને છેવટે ‘હરિકથાં ગાયમાનશ્ચરામ્યદમ્ । શ્રીહરિની
કથાનું ગાન કરતો હું વિચર્યો કરું છું.’ એ શ્રીહરિદાસોના
આદિ શુર ભગવાન શ્રીનારદજીના ચબ્દોમાંજ આપણે
માગી લઈએ:—

વરં ન યાચે રઘુનાથ યુષ્મત્પાદાન્જમક્તિઃ સતતં મમાસ્તુ ।
इदं प्रियं नाथ वरं प्रयाचे पुनः पुनस्त्वामिदमेव याचे ॥

‘હે રઘુનાથ ! બીજો કોઈ વર હું માગતો નથી, કેવળ
આપના ચરણકમળની ભક્તિજ મને નિત્ય પ્રાપ્ત થાએ.
બસ, હે નાથ ! આજ વરદાન હું માગું છું, અને વારંવાર
આજ આપની પાસે પ્રાપ્તું છું.’ ત્યાંનું ।

॥ થી રામચંદ્રવેવકી જય ॥

શ્રી કર્દમ-દેવહૂતિ-આચાર્યનં

પૂર્વરંગ

(શ્રીમદ્ ભાગવતના આધારે)

‘પોતાની પીછાણી’

૫૬

રામ કાલીગડો

પોતાને હોય પીછાણી રે, હે બાઈ ! બાઈ ! પોતાને હોય. ટેક, સાચો સ્વાર્થ સંભળ સાધી હોય, અનંત શાસ્ત્ર પ્રમાણી રે.

આ પદમાં ‘હે બાઈ ! બાઈ !’ એમ પ્રથમ બાંધને અને પછી બાંધને સંબોધેલ છે. આ કંઈ નવી રીત નથી. જેમ અંગ્રેજીમાં ‘લેડીઝ એન્ડ જેન્ટલમેન !’-બાનુઓ અને ગૃહસ્થો ! એમ સંબોધવામાં આવે છે, તેમ આપણી માંતૃ-ભાપામાં પણ ‘માતાપિતા’ ‘સીતારામ’ ઉમીયામહે-શ્વર’ ‘રાધાકૃષ્ણ’ એમ શબ્દપ્રયોગ થતો જોવામાં આવે છે. અથવા ‘હે બાઈ ! બાઈ !’ એમ સંબોધીએ તો પણ શું ? વસ્તુતઃ બન્નેમાં આત્મદષ્ટિએ તો સમાનતાજ છે ને ? પણ તે ક્યારે ? જ્યારે આ વસ્તુ પૂર્ણ સ્વરૂપમાં અનુભવાતી હોય--‘પોતાને હોય પીછાણી રે.’

હવે ‘પોતે’ એટલે શું ? એમ જો પૂછવામાં આવશે તો સૌ કોઈ કહેશે કે ‘હું’ એજ પોતે છે. આમ કહેવું તે તો ઠીક છે. તે પછી ‘હું’ તે કાણ ? એમ જ્યારે પૂછવામાં આવશે એટલે સૌ કોઈ પોતાનું નામ જણાવશે. તે નામ કાણ ? એમ જ્યારે પૂછાશે ત્યારે કહેશે કે, અનુક આ મંદીરનું. આ રીતે ઉવદ જતાં ‘પોતે’ નો અર્થ ‘શરીર’

કહેવામાં આવે છે, પણ તે ગત્ય નથી. અમુક ઢેડનું અમુક નામ. એમ જ્યાં જોઇએ છીએ ત્યાં 'નામ તેનો તો નામ' જોવામાં આવે છે. એ તો 'ગંદી ઢેડનો ગારવો.' નહીં કહે છે:—

વો શખ્સ મેં જો સાત વિજ્ઞાયત કે પાતશાહ,
હરમતમેં ઉનકે અર્સાસેં ડિંચીધી ખારગાહ;
મરતેહી ઉનકે તન હુવે ગદ્દીયોંકી ખાકરાહ,
અમ ઉનકે હાલકી લી ચેહી ખાત હે ગવાહ;
જો ખાકસેં બના હે વો આખરકોં ખાક હે.

માટે જે આ નાશવંત શરીર છે તેમાંથી ખાસ 'પોતાને' હોયો પીછાણી રે હે બાઇ, બાઇ' કારણકે આપણે સૌ બધી-એ છીએ કે, હાલ ગમે તેમ હોય અને તેથી ગમે તેમ માનો પણ:—

જહાં મેં જળ તલક હે, સેંકડો શાદીવ ગમ હોમે,
હઝારો આરકોં જાં બાઝ ઓર લાખોં સનમ હોમે.
દીનારો બોસ ઓર ઐશો તરબલી દમ બદમ હોમે;
મગર યહ છતને અપને સફકે હે વો સખ આદમ હોમે;
નયે મહેલે નયે કુમે નયે ચરચા બહમ હોમે;
મીયાં એક દિન વો આવેગા ન હમ હોમે ન હમ હોમે.

વળી આપણે 'પ્રાણી' કહેવાઇએ છીએ, એટલે જેમાં પ્રાણ હોય તે 'પ્રાણી' એ વ્યાખ્યાને અનુસરી કેદ લાક મનુષ્યો 'પ્રાણ' નેજ 'હું' કે 'પોતે' એમ સમજે છે અને કહે છે કે:—

જહાં મેં જળ તલક યારો હમારે હરમ મેં દમ હોમે,
કળી હસનાં કલો રોનાં કલો શાદી કલો ગમ હોમે.
કહૈ કીસ કીસસેં ક્યા ક્યા? એક દમકે સાથ આલમ હોમે.
મગર જો સાહેબેદમ હે વો ઈસ ચકતેસેં મહેરમ હોમે.
જો આયા દમ તો આદમ હે ઉસી આ દમકા આદમ હોમે,
ન આયા દમ તો ફેર દમમેં ન આદમ હે ન જા દમ હોમે.

એ 'સાહેબેદમ' માટે કોઈ અન્ય શાસ્ત્રોમાં કહેવામાં આવે છે કે, 'માટીનું પૂતળું બનાવી પ્રભુએ કુંક

મારી ' તેજ અમે છીએ-અધોત્ર ' પ્રાણ ' એજ ' હું ' કે
' અમે ' કે ' પોતે ' છે, એમ તેઓ માને છે ને તે પ્રાણને
ઉદ્દેશી ' પોતાને દેવો પીછાણી ' એમ કહે છે, પણ તેટલીજ
વાત નથી. ' પ્રાણ ' એ ' હું ' કે ' પોતે ' નથી; પણ તે
પ્રાણવાળો જે છે તેજ ' હું ' કે ' પોતે ' છે. અને તેજ કતો,
જતાં ને સોજતા સંજાપી શકે છે. આ વસ્તુ લક્ષ્યમાં રાખી-
તેજ કવિ ગુંદરદાસ મુકદ્દાને નિર્દેશી સમબલવે છે:—

વે શવના રસના મુખ વે સહી વે સહી નાસિકા વે સહી અખી,
વે હર વે પગ વે સખ દારગુ વે નખ સીખ હું વેમ આસખી,
વે સખ દેહ પરી સહી દીખત એક બીના પુની લાગત ખખી,
ગુંદર દોઢ ન બની સકે મહ બોલત હો સુ કહાં ગયો પખી.

માટે એ જે વસ્તુ છે તેને ' પોતાને દેવો પીછાણી રે
ખાઈ, ભાઈ.' વળી બીજાં કેટલાંક શાસ્ત્રો કહે છે— ' એક દિવ-
સે આજ દેહ પાછો તૈયાર બની તેમાં જે મરનારો છે તેજ
તેના પેદા કરનાર સમક્ષ ઉભો રહેશે, ને આ દેહમાં પોતે
જે જે કૃત્યો કર્યો હશે તે સર્વના જવાબ તેને દેવા પડશે.'
પણ આપણે તે શાસ્ત્રો બાણનારાઓને પૂછી જોવું જોઈએ કે,
આ દેહમાં જે છે તે કર્યાંથી આવ્યો છે? આપણે જોઈએ
છીએ કે આ જગતમાં કોઈએક જન્મથી હુખી, અધ,
અપંગ કયા કારણથી છે? ત્યારે બીજો સુખી અને સર્વાંગ-
પૂર્ણ કેમ છે? આનો ઉત્તર એ શાસ્ત્રો કે તે શાસ્ત્રવેદાઓ
ભાગ્યેજ આપી શકે છે; ત્યારે આપણાં શાસ્ત્રો સ્પષ્ટ દર્શાવે
છે કે, આ જીવાત્મા આ દેહની પૂર્વનાં દેહમાં જ્યારે હતો
ત્યારે તે દેહમાં તેણે જે જે કૃત્યો કર્યો હતાં તેને તેને બરા-
બર તપાસીને પ્રભુએ, તે તે કૃત્યનાં ફળ આપી તેને તે તે
સ્થિતિમાં જેમ રાબત બદલી કરે છે તેમ બદલ્યો છે. અર્થાત્
આજનો આ દેહ તેના કર્મ પ્રમાણે તેને પ્રભુએ આપેલ છે,
આ વસ્તુનેજ પરમેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ બીતાલમાં સમબલવે છે:—

વાસાંસિ जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति नवानि देही ॥

‘જેમ મનુષ્ય જૂનાં રસો ત્યજીને ગીત’ નાં રસો પાતળું કરે છે તેમ જીવાત્મા જૂનાં શરીરો ત્યજીને બીજાં નાં શરીરોમાં જાય છે;’ અર્થાત્ નાનું-મોટું, ઘાટું-ખોટું-દરકોષ્ટ શરીર તે ચારા, ખોટા, નાના, મોટા જેવાં જેવું છે. વગી તે શરીરમારી બાઈ હો કે બાઈ હો, પ્રીટ હો કે હામી હો, ગાદાજી હો કે ચાંડાલ હો, પણ તે તે શરીરોમાં રહેલો જીવાત્મા તો સર્વનો સમાનજ છે, જેમ બાલુનારાજ ‘પરિતાઃ સમર્થિનઃ’-અમદ્વિવાળા પરિતો કહેવાય છે, બાકીના-નાના, મોટા, ઉચ્ચ-નીચ વગેરે કે જોનારાને તે લેદનેજ પ્રધાન માની વ્યવહાર કરનારા મૂર્ખ છે-અજ્ઞાની છે; જેમ આ રીતે ‘પોતાને દયો પીછાછી’

જેમ રાજયાદી નોકરી કરનારને તેનાં ચારાં માઠાં રાજ-કીય કુલ્યોના પરિજ્ઞામે બીજી ચારી માઠી જગ્યા પર નીમવામાં આવે છે તેજ પ્રમાણે દેહધારી જીવાત્માને તેનાં ચારાં માઠાં કર્મ પ્રમાણે ચારાં માઠાં શરીરો ધારણ કરવાનાં હોય છે. આ વસ્તુને ઉદેશીનેજ સૌ કોઈ કહે છે-‘તપેશ્વરી તે રાજેશ્વરી ને રાજેશ્વરી તે નરકેશ્વરી.’ જસ આ ઉપરથીજ—સાચો સ્વાર્થ સમજી સાધી દયો અનંત શાસ્ત્રી પ્રમાણી.

જે કોઈ કર્મ કર્યું હોય છે તેવું કેવું ફળ મળે છે, એ વાત ચાસોથી નિશ્ચયપૂર્વક સમજી લઈ જેઓનું ફળ દુઃખજ હોય તેવાં કર્મો ત્યજી દેવાં, ને જેઓનું ફળ સુખજ હોય તેવાં કર્મો આવરવાં. ‘પરોપકારઃ પુણ્યાય પાપાય જ્ઞ-પીઠનમ્’। પરોપકાર કરવો તે પુણ્ય માટે સાચું છે અને બીજાઓને પીડા ઉપજાવવી તે પાપને માટે યાચ છે. આજ વચનનો મુખ્ય આધાર લઈ, જેમ કોઈ નોકર તાત્કાલિન ફળ મેળવવા માટે લાંચ લે, બુદ્ધિમંત્રી, તેમ ન લોભાઈને પરિજ્ઞામે પ્રભુની પ્રસન્નતાને લક્ષ્યમાં રાખી દેહનો નહિ પણ સ્વ-પોતે-જાતમા-જીવનો—

સાચો સ્વાર્થ સમજી સાધી દયો અનંત શાસ્ત્ર પ્રમાણી.

આ વસ્તુ અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે, સ્વનો—

એટલે પોતાનો-આત્માનો સ્વાર્થ દેહના તાબેદાર ધરામાં નથી, પણ દેહને તાબેદાર બનાવવાથી ચિદ્ર ધાય છે:—

શરીર કાજે કરે તેવું બેધી શરીર ચાલે,
મૂરખનાજ પરમાં નોકરે, મુખીથી પડુ મૂકાલે.
રક્ષણ પાપણ નિત્ય આગશે તે તો પડશે દેવ,
પણ તારે પણ સારે બેધી, કામ બરાબર લેવું.

આ હજુભંગુર શરીરથી શું કામ લેવાનું હોય છે ?

આના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, પ્રકૃતિના સંગ્રામથી છૂટવાનું કામ તે આ શરીરથી સાધી લેવાનું હોય છે. કારણકે બગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતાછમાં કહે છે:—

પુરુષઃ પ્રકૃતિસ્થો હિ શુક્તે પ્રકૃતિજાન્ ગુણાન્ ।

કારણં ગુણસંગોઽસ્ય સદસ્યોનિજન્મસુ ॥

‘પુરુષ-જીવાત્મા પ્રકૃતિમાં રહીનેજ પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન

થનારા શુદ્ધોને લોગવી રહ્યો છે; અને આ જીવાત્માને સારી માઠી યોગિઓમાં જન્મ લેવો પડે છે તેમાં કારણ પ્રકૃતિના શુદ્ધોનો સંગ એજ છે.’ એટલા માટેજ કોઈ પણ માણે આ પ્રકૃતિથી મુક્ત થવું બેધએ, અને તે આ શરીર-દારા થઈ શકે છે. પ્રકૃતિનો સંગજ જીવોને સંસારમાં રજા-બાંધે છે. જેમ એક હાખલો લઈએ-એક તપેલીમાં શીતળ પાણી ભરેલું છે, પણ એ તપેલીને અગ્નિથી બે તપાવવામાં આવે છે તો તેની અંદરના શીતળ પાણીને પણ તપવું પડે છે, તેમ આ આત્મા વસ્તુતઃ સર્વ પ્રકારના ત્રિવિધ તાપથી મુક્તજ છે, અને સર્વથા નિઃસંગ છે, છતાં તેને જે ત્રિવિધ તાપ સહન કરવા પડે છે તે દેહના સંગથીજ સહેવા પડે છે. કેમકે આપણે આત્મા તો ‘एष आत्मा अपहृतपाप्मा विजरो विमृत्युर्विशोकोऽविजिघ्रित्सोऽपिपासः सत्यकामः सत्यसंकल्पः ।’ પાપથી રહિત છે, જરા, મૃત્યુ, શોક, સુખ અને તૃપ્તિ તેને છેજ નહિ; સત્ય કામ તથા સત્યસંકલ્પ છે.’ આણું પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ હોવા છતાં આ આત્મા પ્રકૃતિના સંગદારા દેહમાં અહંભાવ ધારણ કરીને તેમાં બંધાયલો રહે છે, પણ પોતાની સ્વરૂપસ્થિ-

તેમાં પડેલવાને કે પડેલના નામથી જી મુક્તિ મેળવવાને તે સમગ્ર જનો નથી; કેટલે પડેલના નામને જ માટે છે, જેથી તેમાંજ બધાવડે સ્ત્રી જનાં ત્યાં અધ્યાય કરે છે. આ મંત્રને પણ સ્ત્રીક મુખસિદ્ધ છે:—

અમ્મ હી મુમ કે કરને, બરન પરી તીન રડા;
નૂતની કનકી કામ નલિ, પર પર કરન સ્ત્રીક.

માટે જેઓ પ્રાણ સંજમની ખાતરજ મધ્યા કરે છે તેઓને ડોરીને તો એજ કહેવું ઠીક છે કે—

જેની પંચાનેમાં કામી નાખે બધો કામ,
આખરે એ કોઈ પણ નહિ કે સંભાળ.
સાચા સ્વારથની વાત જૂઠી મઝા નહિ.
સરીરમાં મોઢા પણ એ તો થસે શક્તી;
મારું માફ કરો છા ને બધું જડા મેલી.
સાચા સ્વારથની વાત જૂઠી મઝા નહિ.

એટલે એ બધાનો ઉપયોગ તે આજ—‘સાચો સ્વાથ’ સમજી સાધી જ્યો અનંત શાસ્ત્ર પ્રમાણી રે’ આપણે માફ રાખવું જોઈએ કે આ ‘નૃસેહ’ અવસ્થા ફાલ છે; એટલુંજ નહિ પણ આ વિકટ સંસાર સમુદ્રને તરી જવા માટે એ મજબૂત નોકારૂપ છે, ને મોટા નગરમાં પહોંચવાને એક સફળ સાધન છે; તેનાથી મુક્તિ સાધના અવસ્થા થઈ શકે છે, પણ તે સાધનનો ઉપયોગ કરતાં આવડે જોઈએ. એ વાત નિશ્ચય છે કે આપણે અથવા આપણાં સર્વ આશિતો જો સંસાર-બંધનથી છૂટી જઈ મુક્ત થઈએ તો કુધા-તૃષા-આદિનાં દુઃખોજ માત્ર નિવૃત્ત થયે, એમ નથી, કિંતુ ‘સત્યકામ ને સત્યસંકલ્પ’ પણ આપણે થઈ શકીએ. હાલમાં જ્યારે આપણે બદ્ધ આત્મા તરીકે સ્થિતિ કરી રહ્યા છીએ ત્યારે તો આપણી મૂળ શક્તિ, મૂળ જ્ઞાન ને મૂળ આનંદ આપણાં દુઃખોને લીધે રૂંધાઈ ગયેલ છે; જેમ કેાઈ ઢાઢીયાની કે નચાળાજ મનુષ્યની બુદ્ધિ તે કેદી પદાર્થોની અસરથી રૂંધાઈ જાય છે—બહેર મારી જાય તેવીજ સ્થિતિ આપણી છે. બધે કેાઈ કેદમાં પૂરાયલા

હોઈએ તેમ આપણે જાણાયેલી સ્થિતિમાંજ સ્વભાવ કરીએ છીએ. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતાછમાં 'મૂર્ખેનાવિચરે' ઇત્યાદિ વચનોથી કહે છે કે, જેમ પુખ્તમાયી અગ્નિનો પ્રકાશ ઢંકાઈ જાય છે તેમ, જીવનાં દુષ્ટમંથી ઉત્પન્ન થયેલા અજ્ઞાનથી તેની જ્ઞાનચક્ષિ ઢંકાઈ જાય છે. પ્રાણી માત્રના જ્ઞાનની વૃદ્ધિ તેમનાં ચત્કમોથી થાય છે અને જ્ઞાનવૃદ્ધિ થવાથીજ ત્રિદાતર મહાત્મા થઈ શકાય છે, ને ઉપરે સંપૂર્ણ ચત્કમોથી પણ છૂટીને સદા સર્વજ્ઞ થઈ શકાય છે. આ વિષયમાં 'તેષામાદિત્યવજ્ઞાનં પ્રકાશયતિ । તેજોનું જ્ઞાન સૂર્યની પેઠે સર્વને પ્રકાશિત કરે છે' જેમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સૂર્યનું દર્શાવે આપીને આવરણથી મુક્ત થયેલા આત્માનું સ્વરૂપ સમજાવે છે. પણ હાલમાં તો આપણી સ્થિતિ કેવી છે? જેમ કોઈ સ્વચ્છ હર્ષણ ઉપર મેલ જામ્યો હોય તેમ આપણા પર અજ્ઞાનના ઘર જામ્યા છે. આ અજ્ઞાન સ્વતઃસિદ્ધ અથવા સ્વાભાવિક નથી; પણ હર્ષણના મેલની પેઠે અમુક સમયથી જામેલું છે; એ અજ્ઞાન જેવું દૂર થાય છે કે તુરંતજ મળ જવાથી જેમ હીરાની ચમક ખુલ્લી થાય છે; તેમ આત્માની સ્વાભાવિક પ્રકાશ-ચક્ષિ ખુલ્લી થાય છે; અને પછી તો જે ચાહો તે હાજર, સંકલ્પ પ્રમાણે પરિણામ, બધા પ્રકૃતિ ઉપર પોતાની સત્તા ચાલી શકે છે. જેમ વિશ્વામિત્રે નવી સૃષ્ટિની રચના કરી હતી તેમ આપણે પણ અનેક નવી સૃષ્ટિઓ કરવા ચાહીએ તોપણ થઈ શકે. માટેજ—

સાચો સ્વાર્થ સમજી સાધી દ્યો અતંત શાસ્ત્ર પ્રમાણીરે,
પોતાને દ્યો પીછાણી રે, બાધ, ભાઈ.

શ્રી કદંમ-દેવહૂતિ-આખ્યાન

[સી-પુરુષ-બ્રહ્મા માટે ઉત્તમ દર્શાવે]

જેમ કેટલાક અર્વાચીન મતવાદીઓ 'બાવા આદમ' ને 'બીબી હવા'થી મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ કહે છે, તેમ આપણા શાસ્ત્રોમાં મનુ મહારાજથી માનવસૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કહેવામાં આવે છે, એટલે મનુ મહારાજની પુત્રી તેજ 'બાધ'ને તેમના

તમા પર દેનારા ધોડવિનો સાક્ષાત્કાર થયો, તે ધીમહી જ્ઞાન-
વતમાં જન્માવ્યું છે:—

તાવત્પ્રસન્નો ભગવાન્ ગુપ્તરાયઃ કૃતે ગુપે ।

દર્શયમાસ તત્ત્વતઃ સુન્દરમયમં વપુઃ ॥

હે વિદુરજી ! ચત્ર યુગના સમયે (કદંબચરિત્રે તપ-
ચર્યા કરી) તેટલામાં તો કમળસમાન નેત્રોવાળા ભગવાને
પ્રસન્ન થઈને તેમને પોતાના ચન્દ્ર પ્રદ્યમ્બ શરીરનાં દર્શન
કરાવ્યાં. અર્થાત્ જે ચન્દ્રમય પ્રદ્ય છે તેજ પરપ્રદ્ય હોઈને
પોતે સાકાર દેખાયા—પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ દિદિગોચર થયા. તે ક્યા
દ્રવ્યના દેખાયા ? આના ઉત્તરમાં કહેવાનું છે, આપણી પેઠે
હાડકાં ને ચામડાના નહિ, તેમ અમિના લડકારૂપે નહિ,
કિંતુ શુદ્ધ સાત્ત્વિક તેજોમય—‘ સ તં વિરજમર્મનન્ ।
જેમાં રત્નોશુભ્રનો અંશ પણ ન હતો તેવા સૂર્યસમાન તેજ-
સ્વી તે પરમાત્માનાં કદંબે દર્શન કર્યા ’—અર્થાત્ ભગવાન
સાકારમૂર્તિજ હતા, પણ તેમનો તે આકાર અપ્રાકૃત—દિવ્ય
હતો. તે કેવો આકાર ? જેવા ક્યાતા હતા, જેવી મૂર્તિનું
ક્યાતા ક્યાન કરતા હતા ને પૂજન—અર્ચન કરીને જેને
મૂર્તિને નેવેલ નિવેદન કરી પ્રસાદ પામતા તેવાજ આકા-
રવાળા ભગવાન પ્રકટ થયા; જેમનું વલ્લુન આ પ્રમાણે
થઈ શકે:—

૫૬

‘ લયક લયક મધત મોહન આવે ’ એ રાત

ધન્ય ધન્ય ઝળઝળાળાળ પ્રકટયા જગરાયા;
ગરુડ સ્કંધ પર શ્રીકંથ સોભતા જણાયા. અહા ! ઝળઝળ
સ્વચ્છ સૂર્યસદૃશ રંગ ધવળ કમળમાળ અંગ;
વદન કમળ ઉપર રયામ કેસ છે સુહાવા. અહા ! ઝળઝળ
વક્ષમાં શ્રી કરે વાસ, કીસ્મતનો ઉર પ્રકાશ;
રાખ ચક્ર ગદા પદ્મ ધારી પરખાયા. અહા ! ઝળઝળ
અંતરીક્ષ વિષે કરી, ઉભા બોઈ હર્ષ ધરી;
કદંબે કરી પ્રજામ સત્વર સુખ ગાયા. અહા ! ઝળઝળ

મહા!

છે:—

સરદારી કાંલેએ વગેરે દ્વારા વિદ્યાભ્યાસ કરી યોગ્યતા મેળવાય છે તેમ, કેઈ આશ્રમમાં તપશ્ચરણ કરી પરમેશ્વરનેજ પ્રયત્ન કરવાથી પોતાના આત્મામાં 'સત્યકામત્વ, અત્યચંકૃત્વ' વગેરે અગાધ શક્તિઓ ખુલી યાય છે, એમ સમજી મહર્ષિ કહે'મે, પોતાના આત્મા ઉપરનો મેલ દૂર કરવા તૈયાર કરી; કેમકે પ્રણા પોતે પણ એજ માગે' શક્તિસંપત્ત યથા જગત સુજવાની શક્તિ પામ્યા હતા; જીવમાત્રમાં તેની શક્તિ રહેલીજ છે, તેને જો કેળવવામાં આવે છે તો તે શક્તિ પ્રકટ થઈ શકે છે; માત્ર તે માટે દેશ-કાળ-વસ્તુની સહાય આવશ્યક હોય છે. જેમ શરીર સુધારવા માટે સારાં હવા-પાણી જરૂરી છે તેમ ચિત્તશુદ્ધિ માટે પણ તપશ્ચરણ જરૂરી છે; આવે વિચાર કરી કહે'મે 'સરસ્વત્યાસ્તપસ્તેષે'—સરસ્વતીના કિનારા પર આશ્રમ બાંધી તપશ્ચર્યાનો આરંભ કર્યો. પોતાના આત્માનો મળ દૂર થાય ને સર્વેશ્વરનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય તે માટે તેમણે ઉપાય શરૂ કર્યો, તે માટે આ એક શ્લોક છે:—

તતઃ સમાધિયુક્તેન ક્રિયાયોગેન કર્દમઃ ।

સંપ્રપેદે હરિં મવત્યા પ્રપન્નવરદાશ્રુપમ્ ॥

પિતાની આજ્ઞા યથા તે મછી કહે'મઝપિએ સમાધિયુક્ત ક્રિયાયોગનું આચરણ કરવા માંડયું—એટલે કે પરમેશ્વરનું ધ્યાન કરવાથી ચિત્તની તન્મયતા થાય છે અને એ રીતે ચિત્ત શુદ્ધ થતાં સર્વના હૃદયમાં ખીરાજતા શ્રીહરિ તેમાં વિશેષ પ્રકાશે છે; એમ માની સમાધિનિષ્ઠ સ્થિતિમાં રહેવા માંડયું; તે સાથે પોતાના વર્ણાશ્રમને લગતો ક્રિયાયોગ પણ ચાલુ રાખ્યો; નિત્ય પ્રાતઃકાળમાં વહેલા ઉઠી જઈ સ્નાન, સંધ્યા, તપશ્ચ, પૂજન, સેવન ઇત્યાદિથી પરવારી સ્વયંપાક કરી નૈવેદ્ય નિવેદી પ્રસાદ લઈ જેવો અવકાશ મળે કે એજ સમાધિ—એજ લગની. એમ કરતાં આત્માનો મળ દૂર થયો, હૃદયમાં શ્રીહરિની ઝાંખી થઈ ને તે 'આત્મદ' સ્વરૂપ પરમાત્માના રસનો કંઈક સ્વાદ મળવા લાગ્યો એટલે પ્રીતિ-શક્તિથી શ્રીહરિનુંજ ચરણ સ્વીકારી લીધું; પ્રથમથીજ તેમાં પોતાને વિશ્વાસ તો હતોજ, તેથી સમય પૂર્ણ થતાં ચરણ

પાને તેજ માં એમ પણ સમજાવે. આ તો મેં પૂર્વી પદ્ધતિ
વાર પહેલે પદ્ધતિની જે પદ્ધતિ તો માનવિત્ત મુક્તિ નથી
રહેલી. આશ્યાન જે કદાચ માનવિત્ત પુરુષ કેવલ વચ
કલા, જેમાં મહાત્મા તો કદાચ નામ વાજ પ્રજ્ઞા છે.
આમતા સજ્જમાં નવવાન મેં પણ વિદ્યુત પ્રત્યે કહે છે:-

પ્રજ્ઞાઃ મુનેતિ મમ જાનુ કર્મો જ્ઞાનોદિતિઃ ।

પિતા પ્રજ્ઞાદેવે, જગત્તન કદાચ મને કહ્યું કે, 'નું પ્રજ્ઞા કેવલ
કદાચ એ પ્રજ્ઞાએ પિતાની આજ્ઞા થઈ, તેનું ઉત્પત્તિ કેમ કે
શકે જગત્તન કદાચ તે આજ્ઞાને મને પરમાત્માની આ
જ્ઞા માની લીધી. કેમ કે તે સમજતા હતા કે પિત
આજ્ઞા પાળવામાં પુરુષને બધું જોઈતું કદાચ સમા
હોય છે. એ આજ્ઞાનું જરાજર પાલન થઈ શકે તે માટે ઉત્તમ
પુત્રે પ્રયત્ન કર્યો જોઈએ, અને એ આજ્ઞાનું સારી રીતે પકડ
થઈ શકે તે માટે પ્રથમ યોગ્યતા પણ સંપાદન કરવી જોઈએ
આજ્ઞાકાલ કેટલાંક માતાપિતા તો પોતાનાં બાળકોને પેદા
યામાં જ વસાવી-પરજાવીને પ્રજ્ઞ ઉત્પન્ન કરવાની બધું જાણ
આપે છે । પણ તે બાળકોની યોગ્યતા તરફ જોતાં નથી; તેમ
જાણાએ પણ આજ્ઞા તો કરી પણ તેનો અમલ જરાજર કર
શકે તે માટે ઉત્તમ પુત્રે યોગ્યતા અવશ્ય મેળવવી જોઈએ,
પ્રથમ પોતે પરજીને કોઈ કુળવાન સ્ત્રીને પ્રાપ્ત કરવી ને તે
પછી તુંદર મૃદુર્યાદયમ ચલાવતાં જે પ્રજ્ઞ ઉત્પન્ન થાય તેને
પણ સારી બનાવવા માટે પ્રયત્ન કરી તેમાં યોગ્યતા લાવવી-
એ આવશ્યક હોય છે; આવો મનમાં વિચાર કરી મહાત્મા
કદાચ, પોતાના વર્ણાશ્રમને યોગ્ય કર્તવ્ય- 'શમો વનસ્ત્રા
સૌચમ્' જાણ-આજ્ઞાંતર ઇન્દ્રિયોનો નિયંત્રક, તપ અને બ્રહ્મ-
આજ્ઞાંતર પવિત્રતા-પ્રથમ આચર્યને સર્વેશ્વર પરમાત્માને
પ્રસન્ન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. હાલમાં જેમ સરકારને પ્રસન્ન
કરી વિદ્યાભ્યાસરૂપી તપના બહલામાં યોગ્યતાની 'પદવી
પ્રાપ્ત કરાય છે તેમ પોતાનાં કર્મો દ્વારા સાચા સરકાર સર્વે
શ્વરને પ્રસન્ન કરી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ, એમ કદાચ
જોઈએ જણાયું. જેમ હાલમાં આયસમાજીસ્ટનાં ગુરુકુળ

પરકારી કોલેજો વગેરે દ્વારા વિદ્યાભ્યાસ કરી યોગ્યતા મેળવાય છે તેમ, કેઈ આશ્રમમાં તપશ્ચરણ કરી પરમેશ્વરનેજ પ્રસન્ન કરવાથી પોતાના આત્મામાં 'સત્યકામત્વ, સત્યસંકલ્પત્વ' વગેરે અગાધ શક્તિઓ ખુલી યાત છે, એમ સમજી મહર્ષિ કહ્યું, પોતાના આત્મા ઉપરનો મેલ દૂર કરવા તૈયાર કરી; કેમકે બ્રહ્મા પોતે પણ એજ ભાગે શક્તિસંપન્ન થઈ જગત સુજવાની શક્તિ પામ્યા હતા; જીવમાત્રમાં તેવી શક્તિ રહેલીજ છે, તેને જો કેળવવામાં આવે છે તો તે શક્તિ પ્રકટ થઈ શકે છે; માત્ર તે માટે દેશ-કાળ-વસ્તુની સહાય આવશ્યક હોય છે. જેમ શરીર સુધારવા માટે સારાં હવા-પાણી જરૂરી છે તેમ ચિત્તશુદ્ધિ માટે પણ તપશ્ચરણ જરૂરી છે; આવો વિચાર કરી કહ્યું 'સરસ્વત્યાસ્તપસ્તેપે'—સરસ્વતીના કિનારા પર આશ્રમ બાંધી તપશ્ચર્યોનો આરંભ કયો. પોતાના આત્માનો મળ દૂર થાય ને સર્વેશ્વરનાં પ્રત્યક્ દર્શન થાય તે માટે તેમણે ઉપાય શરૂ કયો, તે માટે આ એક શ્લોક છે:—

તતઃ સમાધિયુક્તેન ક્રિયાયોગેન કર્મમઃ ।

સંપ્રપેદે હરિં મક્ત્યા પ્રપન્નવરદાશુષમ્ ॥

પિતાની આજ્ઞા થઈ તે પછી કર્મનરૂપિએ સમાધિયુક્ત ક્રિયાયોગનું આચરણ કરવા માંડ્યું—એટલે કે પરમેશ્વરનું ધ્યાન કરવાથી ચિત્તની તન્મયતા થાય અને એ રીતે ચિત્ત શુદ્ધ થતાં સર્વના હૃદયમાં ખીરાજતા શ્રીહરિ તેમાં વિશેષ પ્રકાશે છે; એમ માની સમાધિનિષ્ઠ સ્થિતિમાં રહેવા માંડ્યું; તે સાથે પોતાના વર્ણાશ્રમને લગતો ક્રિયાયોગ પણ ચાલુ રાખ્યો; નિત્ય પ્રાતઃકાળમાં વહેલા ઉઠી જઈ સ્નાન, સંધ્યા, તર્પણ, પૂજન, સેવન ઇત્યાદિથી પરવારી સ્વયંપાક કરી નૈવેદ્ય નિવેદી પ્રસાદ લઈ જેવો અવકાશ મળે કે એજ સમાધિ—એજ લગની. એમ કરતાં આત્માનો મળ દૂર થયો, હૃદયમાં શ્રીહરિની ઝાંખી થઈ ને તે 'આનંદ' સ્વરૂપ પરમાત્માના રસનો કંઈક સ્વાદ મળવા લાગ્યો એટલે પ્રીતિ-બક્ષિતથી શ્રીહરિનુંજ ચરણ સ્વીકારી લીધું; પ્રથમથીજ તેમાં પોતાને વિશ્વાસ તો હતોજ, તેથી સમય પૂર્ણ થતાં ચરણ

તથા વર દેનારા શ્રીહરિનો સાક્ષાત્કાર થયો, તે શ્રીમદ્ ભગ-
વતમાં જણાવ્યું છે:—

તાવત્પ્રસન્નો ભગવાન્ પુષ્કરાવઃ કૃતે યુગે ।

દર્શયમાસ તત્સુતઃ શુન્દ્રવદ્વમયં વપુઃ ॥

હે વિદુરજી ! સત્ય યુગના સમયે (કદંબઋષિએ તપ-
શ્રયો કરી) તેટલામાં તો કમળસમાન નેત્રોવાળા ભગવાને
પ્રસન્ન થઈને તેમને પોતાના શબ્દ પ્રહ્લમય શરીરનાં દર્શન
કરાવ્યાં. અર્થાત્ જે શબ્દમય પ્રહ્લ છે તેજ પરપ્રહ્લ હોઈને
પોતે સાકાર દેખાયા—પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ દૃષ્ટિગોચર થયા. તે ક્ય
દ્રવ્યના દેખાયા ? આના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, આપણી રો
હાડકાં ને આમડાના નહિ, તેમ અગ્નિના ભડકારૂપે નહિ,
કિંતુ શુદ્ધ સાત્ત્વિક તેજોમય—‘ સ તં વિરજમકામન્ ।
જેમાં રમેશુણનો અંશ પણ ન હતો તેવા સૂર્યસમાન તેજ-
સ્વી તે પરમાત્માનાં કદંબે દર્શન કર્યા ’—અર્થાત્ ભગવાન
સાકારમૂર્તિજ હતો, પણ તેમનો તે આકાર અપ્રાકૃત-દિવ્ય
હતો. તે કેવો આકાર ? જેવા ધ્યાતા હતા, જેવી મૂર્તિનું
ધ્યાતા ધ્યાન કરતા હતા ને પૂજન—અર્ચન કરીને જેવી
મૂર્તિને નૈવેદ્ય નિવેદન કરી પ્રસાદ પામતા તેવાજ આકાર
રવાળા ભગવાન પ્રકટ થયા; જેમનું વર્ણન આ પ્રમાણે
થઈ શકે:—

૫૬

‘ લયક લયક ચત્રન મોહન આવે ’ એ રાત

ધન્ય ધન્ય ઝળગળગળગળ પ્રકટયા જગરાયા;
મટેડ સ્કંધ પર શ્રીકૃષ્ણ સોભતા જણાયા. અહા ! ઝળગ
સ્વન્ત સૂર્યસદૃશ રંગ ધવળ કમળમાળ અંગ;
પદ્મ કમળ ઉપર રયામ કેશ છે શુદ્ધાયા. અહા ! ઝળગ
પદ્મમાં શ્રી કરે વાસ, કૌતુહલનો ઉર પ્રકાશ;
રાખે ચક્ર મહા પદ્મ ધારી પરખાયા. અહા ! ઝળગ
અંતરીક્ષ વિશે દરી, ઉભા એક દર્શ પરી;
કદંબ કરી પ્રજાત્મ સત્વર ગુણ ગાયા. અહા ! ઝળગ
મહાત્મ્ય ગુણગીતાય કહે છે:—

મજ્જતાકોં સખકોડિ ચહે, મજ્જકો ચહે ન દોય;
પુલસીને મજ્જકો ચહે, નો આપહી મજ્જતા દોય.

ખડું ને કહેવામાં આવે તો કરકોઈ જવુંના મનુષ્ય
ખાટે સર્વેશ્વર પરમાત્માનું સેવન કરી તેમને પ્રયત્ન કરવા-
સમાન શ્રેષ્ઠ ખીણું કોઈ કમ નથી, અને પ્રાણલુંગા ખાટે તો
ખાચ તેજ કમ ઉત્તમોત્તમ છે; કહ્યું છે:—

એક હી સાધે સખ સપે, સખ સાધે એક જાય;
એ મહી સેવે મૂલકો, ફૂલે ફૂલે સઘાય.

મહાત્મા કદંમે જેનું જે સ્વરૂપમાં ધ્યાન કર્યું તેજ
મજ્જ તેજ સ્વરૂપમાં પ્રત્યક્ષ થયા, એટલે કદંમના આવેશમાં
આવી જઈ સુરતજ તેમના ગુણોને ગાવા માંડયા:—

૫૬

નાટકીય રામ. 'જય ત્રિશિર ધન્યધર' એ.

જય જયકરે દુઃખહર ગુખકરે શ્રીધર જય જય જય ભગવાન,
ગુપ્તધામ, અલિરામ, ગુપ્તધામ કરે છું હું પદે, જય, દેકે.

મોં માગ્યું આપતા, આપતિ કાપતા,

પાદમાં સ્થાપતા આપ તમે;

ખુબી એ ના લહી, ત્રિપદ ગુણો ચહી,

શ્રીની આશા થઈ છે આ સમે;

જાણો દહય તમે, તોએ કહેવું ગમે,

મૂર્ખ પૂરો કરી માગું છું હરિ;

તાત આશા પૂરી એ કરજો,

દાપ ત્રિસરજો ઘ્યા દિલ ધરજો.

જય જય૦

કદાચ કોઈને શંકા થાય કે આવ કદંમ ઋષિએ પણ
સાક્ષાત્ ભગવાન પધાર્યા ત્યારે શ્રી જેવી તુરંત સાંસારિક
વસ્તુની માગણી કરી, એ શું ? આનું સમાધાન આ હોઈ
શકે. ભગવાન પાસે શ્રીની માગણી કરવી ને તે દ્વારા સારી
પ્રજ્ઞ ચાહવી, તેમાં કંઈપણ ખોટું નથી. માત્ર તેનો ઉદ્દેશ
પવિત્ર હોવો જોઈએ; જોવોનું કલ્યાણ થાય અને જોવો
સન્માજે દોરાય, એ અલિપ્રાયથી તેવી માગણી કરવામાં
આવે તો તે પણ ઉત્તમજ છે. આવાજ આશયથી કદંમે

જાગવાન પ્રાણે માગણી કરી છે- 'સમાનસીલં ગૃહોપયેનુ' -
મને જે સ્ત્રી મળે તે મારા સમાન સ્વભાવની ને ઘરની
કામકામકામ હોવી જોઈએ; જેથી સંસારમાં હરકોઈ વસ્તુ
યાગ્યાદિ શુભકર્મોમાં તે ગડાયક બને, અને ઉવટે સંસાર
તરવામાં પણ ઉપયોગી થાય. કહ'મ જાગિની તે માગણી પ્રકુ-
એ સીકારીને 'તયાણુ' એમ કહી આ વાત વ્યક્ત કર્યો:-

સાથે સ્વાર્થ સમજ સાધી દ્યો અનંત સાન્ન પ્રમાણી રે
સારી નોકરી કરી ખૂટી જ્યાં પોતાને દ્યો પીછાણી રે.

જે પ્રમાણે પ્રભુ પાસેથી કહ'મ જાગિને વરદાન મળ્યું
ને તુરતજ તે સફળ થયું. એક સુંદર મુશીલ કન્યા પોતાની
મેળે ઘેર આવતી આવી:-

ચોપાઈની ચાલ

સ્વાયંભૂ મનુ શતરૂપા રાણી, સંગે દુહિતા દેવ હતી શાહી
બેસી કનકરથે બધે ફરતાં, યોગ્ય જામાતની શોધ કરતાં

પૂર્વકાળમાં આપણાં હિંદુ-માતાપિતાની પુત્રીઓને
યોગ્ય વર મેળવી આપવાની રીત એ હતી. તે પછી-

આબ્યાં બિંદુ સરોવર પાસે, અતિ રમણીય આશ્રમ ભાસે
શુનિ કહ'મ આહુતિ દેતા, આબ્યા ત્યાં નૃપ રાણી સમેટા
હીધું આતિથ્ય ઝગિએ પ્યારે, મન યોગાય વહુના વિચારે
હીઠી કન્યા સંગે મન માની, બોલ્યા વાત બોલી મનમાંની

૫૬

'બેઠાં રુ રે આહી' એ દાળ

આબ્યા કેમ આંહી (૨) રાત્રે બેસી કંચનરથ બોહાર, આ
ધર્મ વરુણ વમ રવિ રાસી આંસી,

બૂપ દેવ અવતાર માની કરે નમસ્કાર.

ખરેખર, રાબનો વેપ ધારણ કરવો તે સહેલ છે,
પણ રાબ થઈને તેને ઉદ્દેશ પાર પાડવો તે મહાકડિન
છે. સર્વ દેવકામ, સર્વ પ્રજાકામ ને સર્વ પ્રત્યેકનાં હિત-
કર કામ આચરવાં તેજ રાબનું પરમ કર્તવ્ય હોવું જોઈએ.
પોતે સત્તારૂઢ થઈ કાંઈનું જગાડવું વગેરે દુષ્ટ કામો તે
કરી ચકાવ પણ તેથી પરિણામે પોતાનુંજ અહિત થાય છે,

એ રાજાએ લક્ષ્યમાં રાખવું જોઈએ. માટેજ કહેવત છે કે મોટાઓનાં કામ પણ મોટાં, મોટા ઉપર જોખમદારી પણ મોટી અને મોટાઓ સ્વકર્તાવ્યથી ચૂકે એટલે તેઓને માટે શિક્ષા 'પણ મોટી; આ આશયથી કર્કમ મનુ પ્રત્યે કહે છે:—

ત્રાસ આપતા દુષ્ટોને, સ્થાપો ધર્મ કરો કાર,
આળસ નથી લગાર, આખ્યા૦
જો કહેશે તે અમે ઉમંગે કરશું સદા સ્વીકાર,
ઉચરો ન કરો વાર, આખ્યા૦

સંસ્કૃત કવિઓ સત્યજ કહે છે—'સત્તાં સદ્ગિઃ સંગઃ કથમચીદ્ પુણ્યેન ભવતિ। સનનનોનો સનનનોની સાથે સમાગમ કોઈક પુણ્યયોગેજ થાય છે.' કેમકે સનનનોના પરસ્પર સમાગમમાં સત્ય અને ધર્મયુક્તજ વાર્તાલાપ સદાય થાય છે; કર્કમ ઋષિનાં તે આદરયુક્ત પણ હૃદયનાં વચનો સાંભળીને—

૫૬

‘જગપતિ રાજે સદાએ ખુશી’ એ રાગ

સ્વાયંભૂ જોડ્યા સાંભળો અનિવર વાત;
નારદજીથી ખ્યાતિ સુણી સુતા આહું છે તમનેજ માત્ર, સ્વા૦

આ રીતે ભરતનાં પૂર્વકાળનાં માતાપિતા પુત્રીની પસંદગીને પણ ધ્યાનમાં લઈ કેવળ તે ઉપર પણ ભરેંસો નહિ રાખીને ચોતે બંતે ખાતરી કરવા નીકળતાં ને તે વેળા પુત્રીને પણ સાથે રાખતાં. સ્વાયંભૂ મનુને બરાબર ખાતરી થઈ એટલે—

૨૫ ગુણે વય શીલ આદિથી જોકે જોડેની છે પાત્ર;
કૃપા કરી કરો કબૂલ માગણી, ધાઓ સદયેં બમાત્ર, સ્વા૦
મનુના તે વાક્યો સાંભળી તેમજ કન્યાને પણ નજરે જોઈને જમાઈ કર્કમ ઋષિને પણ ઠીક લાગ્યું; જેથી તુરતજ—

૫૬

કલ્યાણ ‘કહેવે તારા ચળને’ એ લગ.

કરી શુભિ અનિએ માગણી સ્વીકાર,
માગણી સ્વીકાર કરી વિના વાર.

બ્રૂપણેને દીપાવેએવી મુતાડેવાને ભાવે,
 પિતા ઘેર ચાલી આવે;
 ત્યાં ના કહેવી કોને કહે;
 કરીશ સ્વીકાર વિધિ અનુસાર ધારી પ્યાર.

પ્રાચીન કાળના પવિત્ર ઋષિ-મુનિઓ, પોતાની વિષય-
 વાસના તૃપ્ત કરવાને પરણતા ન હતા, પણ પોતાને પરણ-
 નારી કન્યાનું કહ્યાણુ પોતાની સાથેજ યવાનું ભવિષ્ય
 જાણી લઈ તેના કહ્યાણુ માટે, તેમજ તેથી યતારી ઉત્તમ
 પ્રજાનું પણ શ્રેય ઇચ્છી તે દ્વારા જગતનું પણ ભવિષ્યમાં
 કહ્યાણુ થશે, એમ નિશ્ચય કરીનેજ મૃદસંસારમાં ભેડા
 તે પ્રમાણે કલંમ ઋષિએ પણ પરણ્યા પહેલાં જ
 શરત કરી કે:-

પુત્ર એક થશે ત્યાંસુધી મારી સંગે વસશે,
 પછીથી સંન્યાસ લઈ ઠાસ.
 આ વનમાં જશે, કહી ગયા ઇશ, શાસન રીત,
 એજ ધરીશ. કરી શું

મુનિની એ શરત, સ્વાયંભૂ મનુએ પોતાની પત્ની
 તથા પુત્રીને જણાવી; ને તેમાં તેઓ જાણેની પણ સક
 માગી. માતાએ તથા પુત્રીએ પણ ઘણીજ ખુશીથી તે શં
 સ્વીકારી લીધી, કારણકે તેમનો ઉદ્દેશ પણ વિગતના કી
 જનવાનો ન હતો. ભારતની પૂર્વકાળની સત્તારીઓની ચિત્ર
 પૂતિઓ દેવી ઉદાર ને ઉત્કૃષ્ટ હતી, તેનો આ એક નમૂનો
 છે. સંસારમાં ભેડાવાનો માત્ર ઉદ્દેશ તે આજ હોવો જોઈએ
 'પોતાને લ્યો પીછાણી.' મનુ જેવા એક મહારાજા
 પોતાની પ્રિય રાજપુત્રીને કોઈ ધનવાન શ્રીમંતને ત્યાં
 પરણાવી, પણ ધર્મવાન મહર્ષિને લીધી, તેમાં તેમનો કે
 અનિશ્ચય હતો? મારી પુત્રી આ લોકમાંજ કેવળ મુખ
 યાય ને પરત્રોકમાં મહારુખી યાય, તે નજ જાને. આજ
 ઉત્તમ વિચારને અમરમાં મૂક્યા તેમજ પુત્રોના જાને કે
 મુખર ને તેજીના આત્માનું કહ્યાણુ યાય એ વસ્તુને કો
 કોનેજ મહારાજા મનુને કલંમ ઋષિને પોતાની કન્યા ૧૫૪

પરજાવો દોષી; તે પશુ રજવાડી શક્યાકરો તકિ પશુ—
ગ્રાખી

પરદયા પ્રીતે શાસ્ત્ર રીતે તથા ચિત્તે રૂપી નાર; માતાપિતા દુહિતાને શોખ કર્ષ જવા ધયાં તેયાર.
ભાઈ બેપ્પી વડોલ આંતુજી, ચતીની તેખીયાર;
ગયા પડી તે ધયાં મુખી આહીં દંપતી અવં પ્રકાર.

હારણકે બંને ધર્માભિલાષી હતાં. ‘આવો શ્યામ’ સમજી ચાખી દ્યો’ એ વસ્તુ તેઓ બરાબર અમજતા હતાં. શ્રી માટે પતિ એજ પરમ ગુરુ ને પતિ એજ સાચો પરમેશ્વર હોય છે, એમ માનીનેજ આર્થકન્યા પતિને વરવી જેથી બવસચ્છ્ર તરવામાં પોતે તૈયાર થઈ પતિને પણ તેમાં સહાયક થવું, એ શુભ આશય મનમાં રાખી એક પવિત્ર મહાસતીને ઘટે તેવું વર્તન મનુ કન્યા દેવહૂતિએ આવશ્યક માંડ્યું. અન્યોન્ય અંગસંગની તો વાતજ શી? ગર્ભધારણ શોભ્ય શરીર તથા મન પ્રથમ થવું જોઈએ, આ સુસંસ્કાર તે બંને દંપતીનો રૂઢ હતો, ને નિયમ પણ એજ છે કે ક્ષેત્ર બરાબર તૈયાર થાય ત્યારે યોગ સમયેજ બરાબર વિધિથી બીજની વાવણી કરવામાં આવે છે, અને એ રીતેજ ભે બીજ વાવવામાં આવે તોજ સારો ને સુંદર પાક થયેલ મેળવી શકાય છે. આ નિયમ શ્રી-પુરુષના સંબંધમાં પણ બરાબર લાગુ છે. જેથી તેવી પૂણ્ડ યોગ્યતા મેળવવા માટે—

પદ

‘પાંચાણી પ્રાણુ આધાર’ એ રાગ

ધન્ય ધન્ય દેવહૂતિ નાર, સતી શાણી;
સેવ્યા તપસી સરથાર સતી શાણી. ટેક.
શી રીતે સેવ્યાં ?—

પતિમત પરખી જનારી, તેમજ વર્તન કરનારી;
જિતેન્દ્રિય પ્રિય વદનારી, નિત શુચિ આચાર વિચાર. સતીઠ
યમનિયમ પાળીત રહે છે, કંઈ મૂળ પ્રસાદી લે છે;
દુર્ગળા અર્ધ ગર્ધ દહે છે, અગદ તેજ અપાર. સતીઠ
શરીરને સૂકવી નાખીને તેમજ મનને સંયમનિષ્ઠ બનાવે-

વીને સ્વસ્વરૂપનો વિકાસ થાય તે પ્રમાણે દેવદૂતિએ પતિ-
સેવા કરવા માંડી, તે કોની પેઠે ? 'નિત્યં વર્ચચત્ત્વં મંત્રા
મવાનીવમવં પ્રમુખ' - જેમ પાર્વતી દેવી પ્રભુ શંકરની સેવા
કરે છે તેજ પ્રમાણે તેણી પતિ-સેવા કરતી હતી. આ
દૃષ્ટાંતથી પણ સિદ્ધ તો એજ થાય છે - 'સાચો સ્વાધ' સમજી.
જેમ દિવસ સામટા ગાળ્યા, મન સમગ્રન્યા મુનિ મન વદાડા
દુઃખ ખમંતી દેખી દીન બાળા, સીંચવા કાળી દૃઢ્ય વિચાર. મંત્રી

જાતે શ્રી પુરુષે, સાથે રહી શ્રીવર ભગવાનની સેવા
કરવા માંડી હતી ને પોતાની અમાપ શક્તિને બદલત
કેળવી હતી, જેથી સ્વસત્તા પ્રાપ્ત થઈ, પ્રાકૃત સર્વ પદાર્થો
પર જાનેને સત્તા મળી; ને એ રીતે તે બન્ને સત્ત્વકામને
સત્ત્વ સંકલ્પ થયાં. શ્રી તો માત્ર પોતાના પતિને સેવતી
હતી, પણ એ રીતે સ્વામીના ધર્મમાં સદ્વાયક બનવાથી
સ્વામીના કૃપામાં તેને પણ સમાન હિસ્સો કેમ ન મળે!
જાતેની મનુષ્ય જોઈ ઉતરી ગઈ, ને જાતેને દિવ્ય દેહધારી
તથા વિશ્વવિહારી થવા સમય આવી પહોંચ્યો:—

પદ

‘ પ્રેમનો કાલ ’ એ રાગ

જગજ્યો અંધપદ મુનિએ ચમત્કાર;
વધા એ સિદ્ધિ મુજ નાર, હરિ સેવાઈ દેજ એ ધાર. જગજ્યો
વિમાન જગદલાલુ બન્યું, સ્તંભ કરે જગકાર;
ખારી અગાશી છાત અંજનાં, સામાન વિવિધ પ્રકાર;
ભર્યા ભંડારો ઘરોઠાર. જગજ્યો
પતિ આજ્ઞાથી પ્રીતિ, ન્હાવા પેડી નાર;
વાર વજ્રાઈ ગયેલી વેળી, તન પર મેલ અંબાર, જગજ્યો
વજ્ર મેલાં દેખાય અપાર.

મહર્ષિ કદંબે પોતાની પ્રિય પત્નીને પ્રસન્નતાપૂર્વક
આજ્ઞા કરી કે, જગાચરમાં જઈને સ્નાન કરી આવો. પતિ
એ આજ્ઞાને માન્ય કરી દેવી દેવદૂતિએ જગાચરમાં
પ્રવેશ કર્યો કે ગુરુજન તેનું યરીર બદલાઈ ગયું. બાલે
સ્વર્ગીય દેવાંનય દોષ, તેથી તે જગાવા ગાત્રી; અને

પોતાને પણ જાણે પોતે સ્વર્ગમાં જઈ આવી હોય, તેમ જણાવા લાગ્યું; અનેક દાસીઓ ત્યાં પ્રકટ થઈને તેણીને વીંટળાઈ વળી; ને અદ્ભુત આભૂષણો ધારણ કરાવી પતિના મનને આકર્ષક થઈ પડે તેવી વિભૂષિત કરી. બીજી જાણુ પતિ પણ તેવાજ દિવ્ય દેહધારી જન્મી ગયા. પછી તે પૂછવું જ શું ?

નવી જોડ વહુ વર તણી, કામ રતિ અવતાર;
 વિમાનમાં બેસીને આઠ્યાં, કરવા ઇચ્છિત કાર,
 સ્વર્ગ ગિરિ વને રમ્યાં સુપ્રકાર. જણાવ્યો.
 વિવિધ દશ વન દાખવ્યાં, વિવિધ ભોગ સુખકાર;
 વિવિધ રૂપ ધરી ભોગવાવતા, કર્મ તપભંકાર,
 સિદ્ધને ચઢું થતાં શી વાર. જણાવ્યો

ગીતિ છંદ

સુખે ત્યાં વીત્યાં બહુ વર્ષો, નવ પુત્રી થઈ માતસદશ મધુરી;
 આશ અવર થઈ પૂરી, પુત્ર કાજ રહી માત્ર હજી અધુરી.

સતી દેવહૂતિએ જોયું કે, મારા પતિ તો હવે ધર્મ,
 અર્થ ને કામનો ઉપભોગ કરી મોક્ષ મેળવવાનો તૈયારી કરે
 છે; જો કે ભોગ ભોગવવા કે ભોગવાવવા તેની પણ હદ
 તો હોવીજ નોઈએ, તોપણ સીમાટે તો પતિ એજ આધાર
 ગણાય છે; એ પતિ જ્યારે સંન્યાસ લે ત્યારે સીનો આધાર
 કેણુ ? તેનું રક્ષણ કરનાર કેણુ ? મારા પતિ ત્યાગી થશે
 પછી મારું શું થશે ? મારું રક્ષણ કરે તેવું કોઈ પણ નથી,
 આવા વિચારથી—

પદ

‘જીવ જતાં પણ જીવન’ એ સત

બોલી સતી દેવહૂતિ, સરમધી બૂ પગધી ખોતરતી;
 રોડી આંસુ ધાર ઝરતી, કોકિલ કંઠથી કરગરતી.
 સ્વામિ ! લેવા સંન્યાસ, ઘણા હા સબજ પ્રકાર;
 ચિત્ત સમજ, જેમ મરજ પણ અરજ છે,
 હજી દયા આહું વરતી.
 મોખે પુત્રીઓ પતિ, વાત એ અધઃતી;

બોલી

વિચરે વને, ગુણોધ મને, આપશે અને,
તારશે કોણ કરું કરતી.
કાકષા વિષયે વખત, તો એ છે સાધુ સંગત;
ન ધૃત્યા જવા, સપુત થવા, પ્રજુ વિનવ્યા,
આશા અધિક નથી કરતી.

બોલી

બોલી

મહાસતી દેવદૂતીનાં એ નમ્રતાભર્યા વિરહિ વચને
સાંભળીને મહર્ષિ કદંમે તેણીનું સમાધાન કરતાં હેલું:-

૫૬

‘મોરી કર પકરત’ એ રમ

વધા મુનિવર પ્રિયા! ફિકર ન કર રે;
થોડા અવસરમાં કરુણાકર, ખુદ શ્રીવર,
આવશે તારેજ ઉદરે.

નિયમ કૃમ્ તપશ્ચાન લાવથી, લજ મુખકર;
કુખહર નટવરે.

જ્ઞાન આપશે પાપ કાપશે, ધાપશે નિજ પદ
કરીને અવરે.

આપણે જે કંઈ લોગવી રહ્યા છીએ તે સર્વ
મન, ધન, જીવન એ શ્રીહરિના નિમિત્તે ઉપયોગી
શ્રીપ્રજુ પ્રીત્યથે પોતાના સર્વસ્વનું એ શ્રીપ્રજુસમંપણ
વામાં આવે તો એ વાત નિશ્ચય છે કે, જે કોઈ આદ
કરવામાં આવે તે સફળ થાય છે; શ્રીહરિને પોતાના ક
રૂપે પ્રકટવાની આદના કરવામાં આવે તો પણ તે પ્ર
એમાં સદેહજ નથી. કેમકે ‘લક્ષ્મીના ધૂમરા.’ કામાં
આપણા પવિત્ર બનેલા આત્માની હરકોઈ કામના સત્ય થા
જ એવી યોગ્યતા આત્માની સાહજિક છે, માટેજ ‘પોતા
રૂપે પીછાણી.’ માત્ર આજ કમાણી પ્રતિદિન કયે જ
એછે; એ કમાણી એ ખાદ્યને ખચાઈ ગઈ તો તો કો
પ્રશ્નજ રહેતો નથી; તેની તો સર્વ કામનાઓ નિષ્ફળ
• નિવટે, એ પણ નિઃસદેહ સમજવાનું છે; આવો ઉપદેશ
મહર્ષિ કદંમે પાતાની પાનીને આપ્યો, ને સામે એ પ
જાણી રીધું કે, હવે વિચારોનું અર્થિતચર્ચા કરા કરતું.

તે તો કેવળ અધોગ્ય છે; વિષયો પર વૈરાગ્યવાનના ક્રમઃ
લીમ બનાવીને પ્રભુ પાસેજ પ્રાર્થના કરવી કે તું મારો રક્ષક
બન. આવી પ્રાર્થના કરવાથી તેજ દયાળુ પ્રભુ તારી જીડ
બાંધશે; કેમકે તે પ્રભુ જીડબાંધન કહેવાય છે. માટે પ્રતિ-
ક્ષણ પ્રભુનું સ્મરણ તું કયો કર; આમ પત્નીને ચન્માગ
દર્શાવીને મહાત્મા કહ્યે પોતે પણ પ્રભુનું જ સેવન કરવાની
ચાહના કરી. કારણકે, તે તો ભણતાજ હતા કે ધર્મ,
અર્થ ને કામ એ તો હરકોઇ ચેતનને અધીનજ છે, માત્ર
તેથી પણ વિરક્ત થઇ આ ચંચારમાંથી છૂટી જવું તે તો
જ્ઞાન-શક્તિથીજ બની શકે તેવું છે અને તે પણ સર્વેન્ધર
પરમાત્માનેજ ઉદ્દેશી હોવાં બોધ્યે. એ રીતે અંતે 'ચાલો
સ્વાધ્યં સમણ સાધી દ્યો અનંત શાશ્વ પ્રમાણી રે.' આપણાં
શાસ્ત્રોમાં સર્વ પ્રકારનો ઉપદેશ વિસ્તારથી દર્શાવ્યો છે.
જેને જેવો ઉપદેશ બોધ્યે તેવો તેમાંથી મળી શકે છે; હર-
કોઇ વર્ણાશ્રમ માટે સુયોગ્ય ઉપાયો તેમાં અત્યંત સ્પષ્ટ
છે, છતાં અહીં તો—

દેવહૂતીએ પતિ વચન પર, પૂરતી શ્રદ્ધા આણી;
નિયમ ધર્મતપદાન ભાવ સહ, સેવ્યા શ્રીશારંગપાણિ.
યોગ્ય કાળમાં કર્મમદ્ધારા, શ્રીવર કરુણા આણી;
આવ્યા સતીના ઉદરે તેવી, તેજે તે વરતાણી.

જો કે પરમાત્મા તો સર્વત્ર વ્યાપક છે—હરકોઇ સ્થળે
બીરાજે છે તો પણ તે દેવહૂતીના ઉદરમાં 'જહોડમિરિંચ
વારણિ' જેમ કાષમાં અગ્નિ પ્રકટ જણાય છે તેમ પ્રકટ
જણાયા; અને તે પછી યોગ્ય સમયે જન્મ લઇ ન્યારે
જગન્નહેર પ્રકટયા ત્યારે તો તેમના મહાદિવ્ય તેજથી ત્રણે
લોક પ્રકાશી ઉઠયા, તે તે દ્વારા સર્વત્ર સુવિદિત થઇ ચૂકયા:—

૫૬

‘યયા છા રે’ એ રાગ

પ્રકટયારે પ્રભુ સરસ્વતી તટ પર ‘કપિલ’ સ્વનામ ધરી;
‘કપિલ’ સ્વનામ ધરી, સિદ્ધહોત્રને પવિત્ર કરી. પ્રકટયારે
હંદિમિ ગગડયાં હસુમ વરસ્યાં, દેવઋષિ ગુણગાય;

મને ત્યાં 'ચપાક્ષીલં ચથાદિ'—જેનો જેવો સ્વભાવ ને જેની જેવી પસંદગી તે પ્રમાણે જોડવાં જોડાઈ ગયાં. તે પછી વળી વિશેષમાં જણાવે કહું કે:—

પ્રકટયા પોતે પરમેશ્વર, તારા શુભ નિમિત્ત,
તે તારૂં તમ સહુ માળી, લઈ જશે સ્વપામ વિન્ન. પ્રિય૦

મહાત્મા કદંબે, પોતાની પુત્રીઓને કેવી આદર્શ ચત્રારીની યોગ્યતાવાળી બનાવી હતી ? તે જો જોવું હોય તો તેમની પુત્રીઓ પૈકી માત્ર આ જો નામજ પૂરતાં યઈ પડશે—અત્રિ ઋષિએ સ્વીકારેલી મહાસતી અનસૂયા ને વસિષ્ઠ ઋષિએ પસંદ કરેલી મહાસતી અરુંધતી—આ બંને મહર્ષિ કદંબની પ્રિય પુત્રીઓ હતી. અહા ! આવી ઉચ્ચ પુત્રીઓને કોઈ ઉચ્ચ શુપાત્રોને ભક્તિથી ને પ્રેમથી કન્યાદાનમાં અપાય ત્યાં કેવું ઉત્કૃષ્ટ કલ્યાણ એના દાતાઓનું થતું હશે, ને સાથે સાથે સમસ્ત જગતનું પણ કેટલું શ્રેય નિત્ય બનત રહ્યા કરે, તે આપણાં પવિત્ર શાસ્ત્રોમાં ધણુંજ સુપ્રસિદ્ધ છે; અને એના કૃણકૃપે સાક્ષાત્ પરમેશ્વર જો પવિત્ર ગૃહે પ્રકટે તેમાં કયું આશ્ચર્ય જણાય છે ? ને તેનું પરિણામ પણ કેવું દિવ્ય ને અનુકરણીય આવે, તે પણ અહીં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જોઈ શકાય છે. ભગવાન કપિલ દેવે પ્રકટ થઈને તુરતજ પિતાને જણાવી દીધું કે:—

ગच्छ कामं मयाऽऽपृष्टो मयि संन्यस्तकर्मणा ।

જિત્વા સુદુર્જયં મૃત્યુમમૃતત્વાય માં મજ ॥

‘જાઓ, હવે તમારી ઇચ્છાનુસાર જવા માટે હું તમને અનુસા આપું છું. તમે પોતાનાં સર્વ કર્મોને મારામાં અર્પી દેજો અને મહાકુળંય મૃત્યુને છૂતીને મોક્ષ માટે માફ ભજન કરજો.’ પ્રભુની જો અનુસા મળી કે તુરતજ મહર્ષિ કદંબ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા ને તપોવનમાં વાસ કરી કર્મોદ્ધાર ચિત્ત-શુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરીને શ્રીહરિભજનથી પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર કર્યો, આ વિષે ત્યાંજ શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહેવામાં આંચું છે. વનમાં વસી પ્રભુનું ધ્યાન કરી અંતે ‘પ્રાપ્તા ભાગવતી ગતિ:— ભગવાનની ગતિ પ્રાપ્તિ કરી—ભગવદ્દામમાં વાસ કર્યો. આ

માર્ગે ભગવત્પ્રાપ્તિ મળે શકે છે, એમ સમજી 'પોતાને
મો પીછાળી રે હે જાણ, જાણ.' એ પ્રમાણે બાંધું તો
પરમ કથ્યાણુ મળે મળું; અને જાડી રથાં જાણ (દેવદૂતી).
તેમણે પોતાના પુત્રને સાક્ષાત્ પરમેશ્વર બળી લઈ ચત્ર
આજ માગી લીધું કે:—

પ્રસંગમર્જરં વાનમાત્મનઃ કવયો વિદુઃ ।

સ ઇત સાધુઃ કૃતો મોઘપારમવાનુતમ્ ॥

જાનીઓ કહે છે કે, હરકોઈ વિધવનો કે હરકોઈ પદ-
ધનો જે સંગ તેજ આત્માને ફોળે'ય પાસરૂપ થઈ પડે છે-
સંગ એજ આત્માને બંધનકર્તા થઈ પડે છે, પણ તેજ સંગ
ચાચા સંતનો કરવામાં આવ્યો હોય તો મોક્ષનાં દ્વાર ઉઘડી
જાય છે—સતસંગ એજ મોક્ષપ્રાપ્તિનું અમોઘ સાધન જે
પણ તે સંત કે સાધુ કેવા હોવા જોઈએ? આજ કાલ જ્યાં
ત્યાં અકાઓ જમાવી બેઠેલા જે મૂર્ત સાધુઓ ભોવામાં ચારે
છે, તેવા સંત કે સાધુ અહીં દર્શાવ્યા નથી, એ સંબંધે પણ
સ્પષ્ટ શબ્દોમાં સૂચના અપાઈ છે, તે જુઓ—'વિવિધક-
કારણિકાઃ સુદૃઢઃ સર્વદેહિનામ્—તે સંત—સાધુઓ ક્ષમાશીલ
હોય છે, આત્મકલ્યાણ માટે ધણુંજ સહન કરનારા હોય છે,
પ્રાણીમાત્ર પર દયાળુ હોય છે ને સર્વ પ્રાણીઓના મિત્ર હોય
છે.' આવા સાધુ—સંત જો મળી આવે તો મોક્ષનાં દ્વાર
ઉઘડી જાય, એમાં લવલેશ સંશય સંભવતોજ નથી. માતા
દેવદૂતીને તો એવા સંતોના પણ ચિરમણિ પ્રત્યક્ષ મળ્યા
હતા, ને તેમના સ્વમુખનાજ ઉપદેશ સાંભળવાનું તેમણે
અહોભાગ્ય હતું, ત્યાં પછી પૂછવુંજ શું? ભગવાન કપિદેવ
માતા દેવદૂતીને ઉપદેશ છે:—

૫૬

'દાનો છે પણારે' એ રાગ
સાંભળ માવગીરે, ભક્તિની યુક્તિ સમજાવું;
જાની છે રૂઝિ, તોપણ વિશેષ કાંઈ દર્શાવું.
દન્દિપ-દેહધી કામલેવું પણ તે હરિસેવા સારું;
હરિ કરાવે હરિને મારે, તજવું હું ને મહારું.
રા ભક્તોને મસગમતી મોરી અનેક લીલા;

૨૧

સાંભળ

(તે કહે ને આંખળે. વળી—)

નીરખે મારાં અનેક રૂપા, એ પ્રિય ભજરસીતા. સાંભળા

તેમજ તે તે મારી લીલાનાં રથાનોમાં જઈ વચ્ચીને
ત્યાં ત્યાં ઉત્સવો પર યાત્રા કરે અને—

વાતો એ રૂપાથી કરતા, નિરખે સેવે ભાવે;

(ત્યાં સુધી એ વાત વધી જાય)

એમાં મન એવું પસંદ કે મુક્તિને વિસરાવે. સાંભળા

અહ સિદ્ધિ ને ચોદ લોકસુખ, એથી ચાહ્યાં આવે;

મારા સમાન મુખી બને ને, કાળ ન તે પર દાવે. સાંભળા

જાસ, અંતે આજ ગતિ—પરમાત્માની સમાન તે શાશ્વત
સુખ ભોગવનાર આપણે પણ યદ્ય સદીએ, પણ તે ક્યારે?
' પોતાને હ્યો પીછાળી રે બાઈ, બાઈ. ' ચાલુ આખ્યાનમાં
બાઈ તો પોતાને પીછાળી સદાના સુખી થયા, અને બાઈ પણ
તેજ પ્રમાણે વત્સો, ને સત્સંગથી—પુત્રના પ્રતાપે—પ્રભાવે—

પદ

‘ અમારા શિર પર રક્ષક રહો ’ એ રાગ

કપિલનો સુહૃદને શુભ ઉપદેશ;

દેવહૂતી સરસ્વતી તટ ફૂળળી, નિર્મળી,

જ્ઞાનથી ત્રિમધી પીગળી,

અચળ લક્ષિતમાં વળી એ સુહૃદને શુભ ઉપદેશ—

મહેલ બાગો ભૂપણ વસોને તણ,

આશ્રમે વસી વેશ તપસીનો સણ;

સ્તાનથી ધ્યાનથી મંત્રથી સ્તોત્રથી હરીને ભણ;

એક મનથી મંડી દેવી, પ્રકટી ઉર પ્રભુ મૂર્તિ તેવી,

પામી પરમાનંદ સ્નેહી તણ જૂ પર વિમળદેહી—

નદી પીગળી ગઈ એ, સુહૃદને શુભ ઉપદેશ.

પછી તો એ પવિત્ર માતાનો દેહ વિલીન થયો, ને
તીર્થરૂપ તથા સ્મરણમાત્રથીજ લોકોનાં પાપોને દૂર કરનાર
થઈને તેમનો નિર્મળ આત્મા પ્રભુના ધામમાં ચાલ્યો ગયો.

આ રીતે બાઈ હો કે બાઈ; જે કાઈ એ માંગે પ્રભુ-
ભજન કરી સંસારસમુદ્રને જે તરવા ઇચ્છે તો અવશ્ય તંત્રી
જઈ શકે છે; જેવો જેનો અધિકાર ને જિયે તે પ્રમાણે જેને

જે મને તે એકજણે શાઓમાં સર્વ કોઈ માટે મારું ખુદો
 છે, ને તે મારે કોડી જાને—

ગાતાને હોય પીછાળી રે, હે બાઈ બાઈ!

સાચી સાર્થ સમણ સાચી હોય, અનંત સાત્ર પ્રમાણી રે.

ભગવાન કપિત્થેવે સેનાર સાંખ્ય સાશનો જે ઉપદેશ
 કર્યો છે, તેનો ચો ઉદ્દેશ ? 'ગાતાને હોય પીછાળી રે'
 બસ, આજ તેનો ઉદ્દેશ છે. શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કપિત્થેવે
 ઉપદેશના જે અધ્યાયો છે, તેજ તે માટે પૂરતા છે. તે પા
 પૂર્ણ થદા હોય અને તે સંજગાવનાર ઉપર પણ ને ભાવ
 હોય તો અવરય પ્રત્યુપાસિ ચતાં વાર ન લાગે. પ્રમુ તે
 ક્યાણુ છે તેને કરગરીને ને આપણે પ્રાર્થના કરીએ તો
 જરૂર તે સમર્થ શ્રીહરિજ આપણા માટે તેવો યોગ કયો
 આપશે અને પછી તે પ્રમાણે જોએ વતંચે તેઓની સર્વ
 બતામાં કોઈ પ્રકારનો સંશય છેજ નહિ. આ વસ્તુ આપણે
 જેમની પાસેથી જાણી છે તે:—

પદ

રામ બેરવી. 'જાહે રહે' એ રાગ

ધન્ય કપીલ મુની કેવ ક્યાયન; કેવ ક્યાયન શ્રીમત લવન,
 સિદ્ધક્ષેત્ર (સિદ્ધપુર) ક્યું પ્રસિદ્ધ પ્રકટી,
 પ્રેમે કર્યાં પિતૃ માતને પાવન.

દેશ તમારો એજ અમારો, તારો, દેશી ગણી અતુ કરે નમન

ધન્ય કપીલ મુની-કેવ ક્યાયન

આ સંસાર તે મોક્ષપ્રાપ્તિનું ખરું સાધન છે; માર
 તે સંસારનો આરંભ કરતાં આવડતું નોંધીએ, ને છેવટે તેને
 પૂર્ણ કેમ કરવો, તે પણ શીખવું નોંધીએ; આ વસ્તુ શીખ
 વનારા શાઓ મોળુદ છે; અને આ એકજ દષ્ટાંત હરકોઈ
 બાઈ કે બાઈ માટે પૂરતું છે; પણ જ્યાં દેહ તેજ 'હું'
 ને જે દેહનાં સંબંધી છે તેજ 'સાચાં ને મારાં' આવી
 ભયંકર બૂઝ થઈ રહી છે ત્યાં શું થઈ શકે ? છતાં તે બૂઝ
 સુધારવાને ને તૈયારી કરવા ઇચ્છા હોય તો પુનઃ સંસારી
 હોય પ્રથમનુંજ પદ. બાકી આ એક પ્રલોક પણ યાદ રાખ
 ના જેવો છે:—

પ્રથમે નાર્જિતા ત્રિષા દ્વિતીયે નાર્જિતં ધનમ્ ।

તૃતીયે નાર્જિતો ધર્મધર્મપું કિં કરિષ્યતિ ॥

તેજે પહેલી વયમાં ત્રિષા મેળવી નથી, બીજી વયમાં ધનની કમાણી કરી નથી ને ત્રીજી વયમાં ધર્મ સંપાદન થયો નથી, તે મનુષ્ય ચોથી વયમાં શું કરી શક્યો ? ક'હ'જ નહિ.

આ બધામાં ખાસ અગત્યનું શું ?— 'પોતાને ક્યો પીછા-ખીરે.' ગય, આજ. પણ તે પોતે કોણ ? એ ખાસ ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ. આ દેહ પોતે નથી, પણ તેમાં જે ચેતન-આત્મા તેજ પીછાલવા યોગ્ય છે; અને પછી તેનો સ્વાધ-દેહનો નહિ, તે— 'સાચો સ્વાધ' સમજી સાધી ક્યો.' શું ? આત્માની ખરચી; અને તે માટે 'અનંત શાસ્ત્રી પ્રમાણીરે' જે રીતે જે સત્ય સુખ મેળવવું હોય તો જેમ તેમ ગમે તેવું વર્તન મૂકીને—

પોતાને ક્યો પીછાખીરે, હે બાઈ ! બાઈ !

પદ

'સજ્જન સુખડા બતલાવરે' એ રાગ

પિતા ! સ્થિતિ આ રી મહારી રે;

કોટી અંકુશતિનોજ પુત્ર તે રહ્યો લીખારી રે. પિતાં

ખરે છંજ બાપ બૂલ્યો છંજ બાપ,

કુબ્યો વિવધ વિષે ખાધી બૂલ થાપ;

સંતાપ ત્રિતાપતથો વળગ્યો વસમો દુઃખકારી રે. પિતાં

ભાતે પૂર્ણ છતાં કરે બૂખ બૂખ,

સુખરૂપ છતાં રેખું દુઃખ દુઃખ;

શુદ્ધરૂપ છતાં પડી માને કૂખ, પાગ્યો બંધન ભારી રે. પિતાં

બની જનનો દાસ થરે ધનની આશ,

પશુ કીટ થકી એ પાત્રું ત્રાસ;

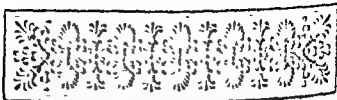
કરે વાસ મોંસ મળમય તનમાં વેહું, વિવિધ લાચારી રે. પિતાં

ક્યાં આ તન જન સામન સાધન,

ક્યાં તારે બૂવન સેવન શ્રીમન;

બગડેલી બધી બાજ અવની રે સાવ સુધારી રે. પિતાં

॥ ૐ શ્રી કપિલાય નમઃ ॥

શ્રી નરસિંહ મહેતા-આલ્યાન

પૂર્વરંગ

[શ્રી નરસિંહ મહેતાની લારમાળાભાષી]

૫૬

‘ હે રાજા ’ એ રાગ.

હે ધ્યારા પરમેશ્વરને પરખી, પરમ પ્રેમે પડા પાકેરે;
પરંપરા પડયો પ્રથા પાળે પંડિત પ્રમદા પેખ્યો,
પ્રિયતમ પ્રભુના પ્રસાદે. ૭૬

આપણી પોતાની પિછાણુ તો કંઈક કરી, પણ હવે
પરમેશ્વરને પારખવાની ખાસ જરૂર છે, કેમકે તેમની જોડ-
ખ સાથેજ આપણી પણ ઘણું જશે. આપણે જાણપણામાં
ભણી ગયા છીએ:—

પરમેશ્વરની આ પ્રજા, સઘળો છે સંસાર;
એક કુટુંબી આપણે, એક પિતા પરિવાર.
કાળાં ગોરાં કોઈ પણ, ધનહીનું ધનપાન;
કહો ન હલકાં કોઈને, સઘળાં એક સમાન.

માટેજ અહીં સંજોગન વાપર્યું છે— ‘ હે ધ્યારા ’ ને
સોને માટે ખાસ અવરય કરાવ્યો તે આવજ છે— ‘ પરમેશ્વરને
પરખી. ’ આ વસ્તુ કોઈ એકજ દેશમાં કે એકજ વર્ગમાં
કે અમુકજ કાળથી મનાઈ છે, એમ નથી.

‘ પરંપરા પડયો પ્રથા પાળે પંડિત પ્રમદા ’ અને
અમે તો અનુભવથી— ‘ પેખ્યો પ્રિયતમ પ્રભુના પ્રસાદે ’
માટેજ કહ્યું છે— ‘ પરમ પ્રેમે. ’ તેથી તમારા પર પણ પ્રેમ
છે, માટેજ કહ્યું છે— ‘ હે ધ્યારાં ’ સર્વના પર આવો પ્રેમ

હોવાનું કારણ પણ આ રહ્યું:—

ગરબી

‘મદાકાપ થયો છે.’ એ રાગ

બધે બધાં મારા બાપણનાં બાણનાં લે; બધે બધાં
બધું બધાં લાભે ન કેમ બધાણનાં લે. બધે બધાં
હુંથી નીચ જે જગ્યાએ તે નો અંગ છે લે; બધે બધાં
દીશે સરવે સમાન થતાં લંગ છે લે. બધે બધાં
નાનાં મોરાં યેનાં એકે નથી આજનાં લે; બધે બધાં
અનાદિથી બાળક જન રાજનાં લે, બધે બધાં
શતાનું ન લાભ્યાં ના કોઈ લઈ જઈ લે; બધે બધાં
સહુ સરખાં એકલાં હતાં તે ધરા લે. બધે બધાં
જાણી છૂક્યાં માલીકનોજ માલ છે લે; બધે બધાં
ન્યાલ ધર્મશ અનુ રાખીશોજેખ્યાલ એ લે. બધે બધાં

આવા અભિપ્રાયથીજ અહીં કહેવામાં આવ્યું છે:—

હે ખ્યારાં પરમેશ્વરને પરખી પરમ પ્રેમે પડા પાડેરે.

આ જગતમાં જે જે છવો છે તેમની હિન્દ્રિયો તથા તેમનાં શરીરોજ માત્ર એ પરમેશ્વરનો માલ છે, એમ નથી, પણ—

ગરબી

‘આવળે આવળે’ એ રાગ.

માલ છે માલ છે માલ છેરે, મારા માલીકનો જ બધો માલ છે.
પરમેશ્વર પ્રતિપાલ છે; એ મારા માલીકનો જ બધો માલ છે.
કોટી અંડમાં આજ અંડ છુવો, એના જ ચોદ માળ છે રે.
(ચોદ લોક) મારાં

ભૂમિમાં ને ઉપર અગણીત, એની જ નક્ષત્ર માલ છે રે. ॥
જ ઉપર પણ બધા દેશમાં, એના જ સઘળા મહાલ છે રે. ॥
મહાલોમાં પણ ગામ શહેરમાં, એનાં જ ધરને માળ છે રે. ॥
ઘરમાં પણ જે જે દેખો તે, એના જ સઘળો માલ છે રે. ॥
એના વિષુ સુર મુની નૃપ યેના ? મૂળે તમામ નિર્માલ છે રે. ॥
છવ માત્રની એના માલ પર, ચાલી રહી ધમાલ છે રે. ॥
એનું ગણે અનુ ન્યાલ થાય તે, અન્ય થાય પાયમાલ છે રે. ॥
મારે—હે ખ્યારાં પરમેશ્વરને પરખી પરમ પ્રેમે પડા પાડેરે,

તે વિશે જરાજર નિર્ણય આ શ્રુતિ વાક્યજ કરી આપે છે-
 'ન તત્સમશ્રામ્યધિકઃ કુતોડ્યો'—એ મહાન પરમેશ્વરને
 સમાન પણ બીજો કોઈ નથી, તો તેમનાથી અધિક કે
 ક્યાંથીજ હોય ? તે તો એકજ—અદિતીય છે. દેવોનાં કે
 વૈદ્યો, સેનાપતિ, ઇન્દ્રનેર, ન્યાયાધીશ, ખજાનચી વગેરેને
 પણ જરૂર રહે છે, ને વળી તેઓ સર્વનો રાજા હોય છે.
 એવા ઇન્દ્ર તો પરમેશ્વરે અનેકને બનાવી દીધા, તે કદા
 ને સર્વના ધાતા છે, તે પણ એ મહાન પરમેશ્વરના કેટલાક
 પ્રજ્ઞાંડોના મહારાજ્યમાં કોઈ એકજ પ્રજ્ઞાંડરૂપી એક
 ગામડાના એકાદ સુખી જેવા છે—એવા પ્રજ્ઞાઓનો પશુ કો
 હિસાબ ? માટેજ એ કરોડો પ્રજ્ઞાંડોના એકજ અદિતી
 સ્વામી 'પરમેશ્વરને પરખી પરમ પ્રેમે પડો પાડે દે' એ
 મહાન સ્વામીની આગળ તો—

બરવો

'રાજા વાત કરું છું' એ રાજ

નાના મોટા પણ તે કદી આખર સર્વ આંહીરે;
 આખર સર્વ આંહીરે, આખા વિશ્વમાંહીરે, ત્યાં
 પ્રજ્ઞાને પણ મળી એમનાં, સો વર્ષોની કેમ ત્યાં
 સખત મધુરી દિનભર કરવી, સ્મરણે રાખી વે. ત્યાં
 દેવોને પણ મરી જન્મણું, ફાંસી વારવાર; ત્યાં
 સ્વર્ગભાગ્યનકાળ, રીર અમુરો ભયકાર. ત્યાં
 ઉત્તરોત્તર નીચી યોનીમાં, કપરી કપરી કેમ ત્યાં
 ફણ ફણ ફાંસી ગર્ભ નકાળાં, છે શું દારૂ એક ! ત્યાં
 રૂઢ કેડે ત્રિતાપ તેમાં, અમેજ યાય નિલાવ; ત્યાં
 મહોત્ત તેને બંધન મહોત્ત, દરો જગતનો દહાવ. ત્યાં
 વણા પૂર્વના હોય ચુંદા, આ ભવે વધારે આપ; ત્યાં
 સી તુલ ધનની કેદો કપરી, કરે દુખ ભરે પાપ. ત્યાં
 બદલ, કેટલીને બંધન, એજ બેડીનું નામ; ત્યાં
 ભેડી માંચ પરે દાધેને, આ તો કપરું કામ. ત્યાં
 અગ્નિપરતપણું અગ્નિપરતપણું, સરવે દિનને રાત; ત્યાં
 કાંઈ કોઈના કાં ન નિઃસા, જગતપતિને દાધ. ત્યાં

! પરમેશ્વરને પરખી

તે કેદમાં જોડે જોડે રહેવાનું છે.
૭. તે કેવો છે ?

નરસિંહ

‘ મહાકોટી ’ એ નામ

મારો જોલર તો આકાશ જેવો,
અવલંબુ એવું જુનું પાંચડું,
કદી આગ જ લગાડી કે જે,
છુએ કેમે ન ચાલેવી,
હાથ પગે આંખે આજીવંત,
એના ચઢ્યા વિના કદી,
કદી ખાવા પીવા જતી,
યત્ન માત્ર વૃથા કરે,
જવા આવવા શું કામ,
મળે મૂળે પાંચ રૂપ,
ઝર ભેળે સાપ વાળુ,
માથાં ફાડાવે બૂલાવી,
પાટા પીક ને આંકડા,
ધાએ ફાડાવે તો ફેર,
કદી વનમાં સંસારે,
કદી વાઘ વેરી મારી,
આપી દીધેલું જીવન,
માથું ફેરડે તેની પ્રાણ,
સહુ સહુ શું મૂલ્ય,
અહુ છુટવાનો મરણ.

૩૨

૩૩

૩૪

૩૫

૩૬

૩૭

૩૮

૩૯

૪૦

૪૧

૪૨

૪૩

આ હુચકો તે પશુ

‘ હે પ્યારાં ! પરમેશ્વરને

અરે બાઈ ! એ પરમેશ્વરને

તે કાણ પરમેશ્વર ? તે

હશે. સુસલમાન તથા

હોય છે, ત્યારે આપણા તો

‘ એક મૂરખને એવી દેવ

પ્રમાણે ખરેખર આવી

તે વિશે જરાજર નિર્ણય આ દ્યુતિ વાક્યજ કરી આપે છે
 'ન તત્સમઆખ્યાધિકઃ કુતોડ્યો'—એ મહાન પરમેશ્વર
 સમાન પણ જીતે કોઈ નથી, તે તેમનાથી અધિક કે
 ક્યાંથીજ હોય ? તે તો એકજ—અદ્વિતીય છે. દેવોમાં કે
 વૈદ્યો, સેનાપતિ, ઇન્દ્રનેર, ન્યાયાધીશ, ખજાનચી વગેરે
 પણ જરૂર રહે છે, ને વળી તેઓ સર્વનો રાજા હંદ્ર છે.
 એવા ઇન્દ્ર તો પરમેશ્વરે અનેકને જનાવી દીધા, ને ક્રમ
 જે સર્વના ધાતા છે, તે પણ એ મહાન પરમેશ્વરના છે.
 બ્રહ્માંડોના મહારાજ્યમાં કોઈ એકજ બ્રહ્માંડરૂપી એક
 ગામડાના એકાદ મુખી જેવા છે—એવા બ્રહ્માઓનો પણ
 હિસાબ ? માટેજ એ કહેડો બ્રહ્માંડોના એકજ અદ્વિતીય
 સ્વામી 'પરમેશ્વરને પરખી પરમ પ્રેમે પડો પાડે રે.' એ
 મહાન સ્વામીની આગળ તો—

બરવો

'સમ વાત કહું છું' એ સમ

નાના મોઝા પણ તે હદી આખર સર્વ આંહીરે;
 આખર સર્વ આંહીરે, આખા વિશ્વમાંહીરે, ન
 બ્રહ્માને પણ મળી એમનાં, સો વર્ષોની કેમ
 સમત મશ્વરી દિનભર કરવી, સ્મરણે રાખી વેદ ના
 દેવોને વધુ મરી જન્મકું, ફાંસી વારંવાર;
 સ્વર્ગે ઓડકું નડકું લડકું, રીર અમુરો લયકાર ન
 ઉતરોત્તર નીચી ચોતીમાં, કપરી કપરી કેમ
 ફાળ ફાળ ફાંસી મર્ત નર્કનાં, છે શું કાણુ ખેડ ! ના
 કેહ કેહ ને નિતાપ તેમાં, એજ ધાય નિલાય;
 મહોડા તેને બંધન મહોડાં, હોય જમતનો હોવા. ના
 પણ પૂર્વના હોય મુન્દા, આ લાયે વધારે આપ
 ત્રી મુત વનની કેમ કપરી, કરે દુખ ભરે પાપ. ના
 બદ યવ, કેલીને બંધન, એજ બેડીયું નામ
 બેડી માય પને લાયેને, આ તો કપરું કામ. ના
 અત્ર પરત્વં પત્ર અત્રમવના, સરવે દિન ને રાત;
 છતાં ઓડવા કાં ન ઓડવા, જમતપતિને લાય. ના
 માટેજ કહું છે કે 'હે પ્યારા ! પરમેશ્વરને પરખી

પ્રેમે પડે પાડેરે.' એ જગદીશ્વર પરમેશ્વર મુક્તાંગી જ્ઞાનના
નિત્ય ધામમાં પ્રકટપદ્મ બીજાં છે; તેમના એ ધામને માત્ર
'અર્ચિ'રાદિ' છે. બગવાન શંકરાચાર્યે પણ પોતાની
માતાને એજ માટે એજ ધામમાં ગતિ આપી છે, જે 'શંકર-
રિગ્વિજય' નામના ગ્રંથમાં ઉછા વિભાગમાં જણાવેલ છે;
ઉપરાંત તેજ બગવાન શંકરાચાર્ય એમ સૂચવે છે કે, એ
પરમધામમાં બીજે કોઈ વસ્તુ નથી, પણ બસવદ્વૃત્તિના
આધાર પરમદેવ શ્રીકૃષ્ણ બગવાનજ તે ધામના અધિ-
ષ્ઠાતા અધિપતિ હોઈને ત્યાં બીજાં છે-માત્ર સૂચન કરતાં
તે જણાવે છે-'ભ્યંચે ધી પનિરૂપમત્રયમ્ । લક્ષ્મીના પતિ
બગવાનનાજ સ્વરૂપનું નિત્ય ધ્યાન થયો કરવું.' આમ જણા-
વીને શ્રી શંકરાચાર્ય પરમાત્માના ચાકાર સ્વરૂપનેજ ધ્યાન
તથા નમન કરવા યોગ્ય દર્શાવે છે. તેજ લક્ષ્મીપતિ શ્રી
હરિ ધ્યાન તથા નમનને યોગ્ય છે, માટેજ તે 'પરમેશ્વરને
પરબી પરમ પ્રેમે પડે પાડેરે.' બગવાન શંકરાચાર્યે એજ
પરમેશ્વરને મૂર્તિમાન માની આરે ધામમાં પોતાની ગારી
સ્થાપી અને 'સદૃશપિયસ્ય મુરારેઃ સમર્પાતસ્ય યમઃ કિં કુરુતે
ચર્પા । એકવાર પણ જેણે મુરારિ બગવાનની પૂજા કરી
હોય છે, તેની ચર્ચા પણ યમદેવ શું કરી શકે છે?'
આમ કહી બગવાન શંકરાચાર્ય મુરારિની મૂર્તિના એકજ
વારના અર્ચનને યમદંડથી પણ મુક્ત કરવા સમર્થ સૂચવે
છે, અરે! કહાચ આ વિષય કલિકાળમાં તે પરમેશ્વરનું જો
એકવાર પણ પૂજન ન થઈ શકે અને માત્ર 'અંજલિ
પરમા મુદ્રા ક્ષિપ્તમેવ પ્રસાવિની । તે પરમેશ્વરને અંજલિ
કરી હોય-માત્ર એક વાર પ્રણામજ કયો હોય તો! પણ
સત્વર તે પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે.' આમ તુરતજ કૃપા કર-
નારા તે કૃપાનિધાનને સદાઃ શ્રેયસ્કામ માનીને બસ બીજું
કંઈ પણ ન કરો. કિંતુ એ 'પરમેશ્વરને પરમ પ્રેમે પડે
પાડેરે.' આ વિષય માટે અનેક વિવાદી લોકોએ વાદ-
વિવાદ ચલાવીને ઘણીવાર તકરારો ઉઠાવી છે, પણ અંતે,
તે મિથ્યા કરી છે, એટલુંજ નહિ પણ પરિણામે તેઓ.

હું પાં રવા છે આ ત રાનો ને નયનોં રો નો આ તો—

કુંકડિયા

સાજ સારજી મર ગયા, મર ગયા કુંગરજી;
પનાદન આ કું ગયા, વિરજાત વિરજ;
વિરજાત વિરજ, બાક સરખા બાલાવા;
કુ મીતે મને જુલ, તાયા નાડી સો પજાવા;
કહે ગીરજા વિરાજ, ખડકે ખડકે પરખા;
માનવી સો જોન માન, રક્ષા નાડી સારખા.

માટેજ 'પરમ પ્રેમ પડો પાડે રે' આ વિરેદ
પરીક્ષા ખૂગજ જાંચીન ગાગના જજારાજ નરસિંહ મહે
લાએ આપી છે, જેમાં તેઓ પાસ થયા છે, ને પરે.
પરને પ્રત્યક્ષ પામી શક્યા છે, તે વસ્તુ ધ્યાનમાં આદે
માટે અહીં નરસિંહ મહેતાની હારમાળાનું આખ્યાન કું
રવામાં આવે છે, જે વાંચીને મુગ્ધજનો ધ્યાનમાં લેશે ને
પરમેશ્વરના બજન તરફ વળશે. એ કથાનું દેવાધિદેવ સર્વે
'મંડલિક' જેવી મતિ ન આપે.

શ્રી નરસિંહ મહેતા-આખ્યાન

નરસિંહ મહેતાજી પોતાની 'કવચીમાં' મીલિત
તખી બતાવે છે કે:—

૫૬

ચૈતર સુદ સાતમ સોમવારે, નરસહીએ મન કીધો વિચાર
જઈને કીકું ઉમ સધ તપ, રહી નિરંતર વનગોડા
ગાપથરે પ્રકટ થઈ કીકું, જે માને તે આપું તને
મં માગ્યું સ્વામી તમને વ્હાણું, કૃપા કરી તે આપે મને
લોજાનાથે પ્રસન્ન થઈને, તારાજુ મૂક્યો મસ્તક હાથે
સોજ સહજની સાથે રમતા, રાસ દેખાડ્યો વેકુંડનાથ.
શ્રી બૃષ્ણભાનસુતા નંદનંદન, સખી સમાજી સરવે સાથે
પરમદયાળ કૃપાવર સુંદર, દીપ ધરાવ્યો મારે હાથ.
હીત જાળીને મારે માટે, મહાદેવજી બોલ્યા તે વાર,
નરસહીયા ઇં લીલા ગાળે, જે કીધી કૃપા અવતાર.

એ પ્રમાણે શાસ્ત્રીય અનુદાનથી ઉત્તમ સ્થળે પોતાના ઇષ્ટદેવને આરાધી તેમને પ્રસન્ન કરીને પ્રત્યક્ષ દર્શન મેળવી નરસિંહ મહેતાએ પોતાના ઇષ્ટદેવ (ગોપનાથ મહાદેવ)ને પણ જે વસ્તુ ઇષ્ટ હતી તે વસ્તુ પસંદ કરી હતી, જે અહીં ચાલ દેવડાવીએ છીએ—‘પરમેશ્વરને પરખી પરમ પ્રેમે પડો પાડે રે.’

ભક્તરાજ નરસિંહ મહેતાએ પરમેશ્વરને માત્ર શ્રી-કૃષ્ણ નટવરજ નહોતા બાણતા, પણ સાક્ષાત્ પરિપૂર્ણ પરબ્રહ્મ બાણતા હતા, ને તે પણ ભૂતિમાન-પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપેજ-સા-કારસ્વરૂપેજ. તે વિષે પોતાની હારમાળામાં તેઓશ્રી લખે છે:—

બ્રહ્મા ઇન્દ્ર હંતાશન નારદ દેવ ગયા સહુ હારી,
પૂરણબ્રહ્મ છખીલો મહારો જેણે ગોકુળમાં ગૌચારી. (આગળ)
જેણે કંસનું કુળ નિકંદન કીધું છતાં રાવણનાં શરિશ; (તમણેજ)
રાજ્યવિભીષણ ઊભસેનને કીધું એ આદિ અંત જગદીશ,

આ પ્રમાણે—

પરમેશ્વરને પરખી પરમ પ્રેમે પડો પાડે રે.

શ્રી નરસિંહ મહેતાને માત્ર એકજ વાર તે સર્વેશ્વર મહાન પરમેશ્વરનાં રાસલીલામાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થયાં હતાં, એમ ન હતું પણ તે વિષે તેઓજ પોતે બીજે સ્થળે લખે છે:—

એક સમય મહેતા મોચાલે, આવ્યા મંદિર સાર,
સુર સેના સખી સાથે કરતા કીર્તન રાગ અપાર;
નિત્ય હરિ મંદિરમાં બેસે નહીં કલીના વ્યાપાર,
પ્રસન્ન ધર્મ વૈજયંતે કંઠે છખીલોજ આરોધ હાર.

આમ સખીઓ ને સખા-બાઈ-બાઈની વૈષ્ણવ સ્વ-જનમંડળીમાં સ્વયં સાક્ષાત્ પરમેશ્વર પ્રકટ થઈને પોતે બોલે સર્વને પોતાની પ્રસાદી પુષ્પહાર આપ્યા કરતા હતા, પણ તે વાત સુપ્રસિદ્ધ નહોતી. જગતનાં મનુષ્યો ચમચક્ષુ-વાળાં છે; તેથી એ વાત પ્રત્યક્ષ જોઈ શકતાં ન હતાં. પ્રભુ-એ પોતેજ આ વાતને જગજાહેર કરવા તેમજ સર્વના સંદેહ દૂર કરવા એક સુધ્ધિ કરી; બ્યારે કુદ કુજનોએ હલ્લો

હગી ને વાતને વિપરીત સ્વરૂપમાં ઉચઠાવી પાડીને ભક્ત-
રાજ નરસિંહ મહેતા પર આવા દોષારોપ મૂકવા માંડ્યા-

રાગ હૈરવી

‘આજ રંગમાં રસીલી’ એ રાગ.

સારું કરે શું મહેતો સારું કરે,
નિંદે નકારા નાશું કરે. (સારું થું!)
હાલકેશ્વર કુલદેવ તણને, સેવન કૃષ્ણકૃત્ પ્યારું કરે, નિંદ
ક્ષરમ અને રૂદાક્ષે છાત્રાં, વૃક્ષસી ધરે દીકું ન્યારું કરે, નિંદ
રૂદી અંડી તણ પાખાંડી, ગામ બધું નાચનારું કરે, નિંદ
રાંડો સંગે રાતે રમે છે. શુંગાર ગામ મન ધારું કરે, નિંદ
ભાંડે કુભાંડે ઠપ્પાં લોળાંને, પુરું પેટનું પરભારું કરે, નિંદ

આ રીતે હુજૂનો નરસિંહ મહેતાને નિંદતા હતા,
તેનું કારણ એ હતું કે, જે લોળાં અજ્ઞાની લોકોને ભેગી-
જતી-ખાવા-સંન્યાસીઓ, ધંતર-મંતર વગેરે ટાંગ-ધંધું
કરી હગી જતા હતા તેઓને આ ઉપદેશ આપવો આજુ
રાખ્યો હતો કે ‘હે પ્યારાં પરમેશ્વરને પરખી’ મહે-
તાણના આ ઉપદેશની અસર ઘણી શુંદર થઈ હતી, તે
તેથી જે પૂત લોકોના હગ-વ્યાપારને હાનિ પહોંચી હતી
તે પૂત-લૂટારૂઓએ, મહેતાણના એ ઉપદેશને નહિ સહીને
તેમની વિરુદ્ધ ગંદું પ્રચાર કાચું આરંભી દીધું હતું. એણે
હુજ્યા ખાવા-સંન્યાસીઓ શું ઓછા ખટપટી હોય છે!
તેઓએ એક કિસ્સો કહ્યો:—

હુજૂંગી છંદ

શુંડા બ્રહ્મચારી હગારા સંન્યાસી,
મળ્યા મંત્રી ને તંત્રીઓ એ તામસી;
ચડી રાયને રીસ મહેતાણ માધે,
ચલું કાપવા રીસ ખાંડે સ્વદાયે;

આખીય તે હુજૂનોની સભા સભાસમક્ષ એકડી મળી.
મંત્રીઓ પણ તેમાં મળી જઈ સવં કોઈએ એકજ મુર
કાઢ્યો કે, ‘આ મહેતો આપું ગામ લોળે છે.’ આને
ટાંગી તરીકે સભામાં મહેતાણને બહાર કરવામાં આખ્યા, તે

રાતના મન પર એવી ખરાબ છાપ પાડી દીધી કે જેથી ખુદ રાત પોતે મહેતાજીને મારી નાખવાના નિશ્ચય પર આવ્યો; ત્યારે—

ગમડા

કહે મંત્રીઓ એમ શાને કરો, કરાવો જુઠો યુક્તિ ધ્યાને કરો;
ખધી મંડળી આપણે નોંતરો, પછી જોડી મહેતા થકી એ કરો.

મહેતાજીનો તો એ નિયમ હતો કે જે કોઈ કીર્તન માટે નિમંત્રણ આપે તેને ત્યાં અવશ્ય જવું જ. દેઢવાડે પણ તેમણે કીર્તન ગાયાં છે અને તેથી જ્યારે તેમની જ્ઞાતિએ તેમને જ્ઞાતિખંડાર મૂક્યા ત્યારેજ આખી જ્ઞાતિને તે ભક્ત-રાજનું સત્ય માહાત્મ્ય સમજાવું હતું; પણ રાજસભાને હેજ તેમનું માહાત્મ્ય જાણવું પાછી હતું. કેમકે પરમેશ્વરના સત્ય સ્વરૂપને તે વેળાની એ રાજસભા માનતી ન હતી; તેથી કરાવ પસાર કર્યો કે:—

હરિ હાર આપે સહુની વચ્ચે, પ્રભાતે જતો જવતો તે ખચે;
નહીંતો જુઠો-ઢોંગી નક્કી કરે, પછીથી ન કેમે કર્યો ઉગરે.
ઉગે સૂર્ય કે શીશ ખાંડે ઉડે, જશે જવ એનોજ એનાં કુડે;
ખચે જો મુકે ઢોંગ-માથું મુંડે, નહીં એથી ખીલ ખીચારાં જુડે.
નહીં હાર એનેકોઈ બાપ કે ! મરે નાગરો શું પકો આપ છે;
ક્યાં વાંકે કળે કણુલી જશે, ફરી નાચવું ગાવું જુલી જશે.

લાવણી લંગડી

રાજ રીઝવો જખર જુક્તીથી કહેણ કહાંયું મહેતાને,
શતે કીર્તન મંદિરે, કરાવવા કેરે ખંડાને;
સખીઓ સંગે પરમ ઉમંગે મહેતા આવ્યા સભા વિષે,
ત્યાં સંન્યાસી ભરાયા દીઠા કુલાંડીજન અતિશે.

એ ખધી દુર્જનોની સભાને ત્યાં એકઠી મળેલી જોઈને મહેતાજી તથા તેમની મંડળી સમજી શક્યાં કે, આજનું આ નિમંત્રણ કારણ છે. અંદર જોવા મહેતાજી હાખલ થયા કે તુરતજ તેમની મંડળીને ત્યાં કેદ કરવામાં આવી; આસપાસ મજબૂત ચોટ્ટી પહેરો જોડવાઈ ગયો, ને પછી—

ખારે ખંધ કરી જોગલ લીડી મહેતા સાથે છે સંગી; :

ભાણીએ મહેલું માર્યું, મત શિવનું તવ દંડ માર્યું;
દેવે ઝટ કાર્ય મુકાર્યું, ખુદ ભેટ્યા ભોજાનાય. ભીષ્મ

આજ કાલનાં નાસ્તિક લોકો એ વાતને પણ મન
માનશે; પણ તે સ્થાને હાલ તે સુપ્રસિદ્ધ છે. આ ઐતિહાસિક
વાત છે, બીલકુલ ગપ નથી. વળી મહેતાજીએ કહ્યું—

લઈ ગયા રાસમાં સાથે, રૂખાડી દિવ્ય મગ્ન તે;
ગાપા કહ્યું છે દિન રાતે, કરું છું તેમજ બાંડી ભાતે. ભીષ્મ

આ રીતે ટીપ્પણી સગવાનનું કહેલું મારે કરવું ?
તમારું ? મારા અનુભવથી જે સિદ્ધ થયું છે તેજ હું આજ
દિવસ સુધી કરી રહ્યો છું. આમાં જે ખુબી ને રસની છોડે
છે, તેની મળ તમને શું હોઈ શકે ? ખરેખર, કહેવત
સત્ય છે—‘ ગધેઠો ભાંડરાન ’ આ ભજનરસને વાસ્તવિક
રીતે કોણ ભણે છે ?

શુક શંકરએ રસ ભણે, સુતિ ગાપી ધર્મ મુખ માણે;
બ્રહ્માદિક ભાખ્ય વખાણે, તે મગ્ન આવી મુજ હાથ. ભીષ્મ

મહેતાજીના મુખના તે વેળાના આ ચપ્પો જુઓ—
એ રસનો સ્વાદ શંકર ભણે કે ભણે શુકયોગી રે;
એ તો બન્ને ત્યાગી હતા, તેથી કહાય ભણે, પણ—
કંઈક ભણે મજની નારી, ભણે નરસાઈના લોની રે.

ખરેખર, એમાં કોઈ પ્રકારનો ચંદેહજ નથી કે, જે
કુપરી તરવનો સ્વાદ હરકોઈ મનુષ્ય એ મેળવવા માટે
તો મેળવી શકે છે. એ બ્રહ્માનાં કોઈએ દંભરો કહ્યો
નથી, એ તો જે કોઈ ‘ પરમેશ્વરને પરખી ’ એ ઉદ્દેશ્ય
આદર કરે તેને મળી શકે છે. પછી જ્યારે એ વસ્તુને પૂરું
સાક્ષાત્કાર થાય છે ને એ મહારસમાં જ્યારે નિમગ્ન બને
જવાય છે ત્યારે કેવો મરતી ચડે છે, ને કેવો પ્રેરણક
આપી ભાય છે ? તે આ મહેતાજીના ચપ્પોમાં જુઓ—

હવે સાથ જઈએ પ્રાણિ, વન પદ્મસની રીતે ભ્રમિત;
છે પ્રિયવત વનની પ્રતીતિ, પણ મંચત હૃદયે સનાય. ભીષ્મ

... સવા પગે નાં—

અહીં રહેવું રહેવું રહેવું રહેવું રહેવું રહેવું રહેવું રહેવું રહેવું રહેવું
મરવાણી બેરવા આંત્ર જમારોજ મરે પાવ.

પણ આવા પ્રકારની જોકાંત બ્રહ્મા કોણ નોજ ઉપર
હાંવેલી રિધનિ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે માટે ઉપાય— ‘પરમે-
શ્વરને પરખી પરમ પ્રેમે’ જેવું છે. નરસિંહ મહેતાના ઉપરના
કથનને ત્યાં મળેલા એ દુર્જન મંદગમાંથી એક સંન્યાસીએ
તો કેવળ ગપ્પજ માન્યું, જેથી તે જાવાજી બોલી ઉપાસ—
‘દારમાજામાથી’

નરસિંહામ્મ કહે સંન્યાસી, જાવન જામાસ મેં કીપા કાવી;
આત્મવિદ્યાનો પુ’ અવ્યારસી, તોએ મને ન મળ્યા અપિનાસી.

તો, અથવા એ નરસહજા ! તને અહીં બેઠાં, એક
બૂના ચિવમંદિરમાં, વિના પ્રયાસે, સંકરનાં હયાંન યથ ગયાં ?
વાહ, તું તો ખરો ગપ્પીરાય જણાય છે ! ! અરે ! ને
તો ખરો ! મેં કેવો પરિશ્રમ ચક્રો છે ?—

બહોંતેર ખટમાસ પ્રયાગમાં રહ્યો, મુજથી કમું અન્નવપુ’ નથી;
સવાસો વર્ષ રહ્યો મધુરાં, ગોપિંદુ’ મુખ માણુ’ નથી.

આમ અનેક ધોર સંકટો વેઠવા છતાં અમાસ જેવા
ત્યાગીને આટઆટલા પરિશ્રમે પણ પ્રભુપ્રાપ્તિ યથ નથી,
ત્યાં તારા જેવા રજીવેલને આમ એકદમ પરિશ્રમ વિનાજ
પ્રભુ મળી જાય, તે તો માની શકાય તેવું નથી. તે સંસ-
ની નરસિંહ મહેતાએ જાવા માંડ્યું કે—

ગુરખી

‘મોઢાં ગોરસ લ્યો’ એ રાગ

નરસિંહ મહેતા રે, વહાલો હાર દેશે હાર દેશે.
જોતારહેશો વેરાગી રે, વહાલો હાર દેશે હાર દેશે. રેક,
હતી છાની પ્રીતિ કરે ચાવી,

લેશે અમને એજ બચાવી રે. વહાલો
નથી મળવો રહ્યો હજી સ્વામી,

છે પ્રીતિ અમારી લઈ જમીરે. વહાલો
તમે પાપીનો પહો કરવા,

મારા વહાલા રહે છે હજી નરવારે. વહાલો

ભાસીએ મોડું મારું, તન સિંહનું તન દા પાડું;
 તેને મુખાર્જી, ખુદ જોડ્યા જોગાનાય. ભીમ

ન નાસ્તિક લોકો એ વાતને પણ
 તે જ્ઞાને કાલ તે મુખસિદ્ધ છે. આ એતિકાવિ
 'લક્ષ્ય ગય નથી. વળી મહેતાજીએ કહ્યું:—

...યા રાસમાં સાથે, કેળાડી દિવ્ય મળત તે;
 કશું છે દિન રાતે, કરું છું તેમજ લક્ષી ભાતે. ભીમ
 આ રીતે ઘીશંકર ભગવાનનું કહેવું મારે કરવું
 તમોડું ? મારા અનુભવથી જે સિદ્ધ થયું છે તેજ હું આજ
 દિવસ મુખી કરી રહ્યો છું. આમાં જે ખુબી ને રસની છાંયે
 છે, તેની મળ તમને મું હોઈ શકે ? ખરેખર, કહેવત
 ... 'ગધેકો બકરાન' આ ભજનરસને વાસ્તવિક
 ને છે ?

...રસ જાણે, કૃતિ ગ્રાપી થઈ મુખ માણે;
 મહાદિક ભાગ્ય વખાણે, તે મળ આવી મુજ હાથ. ભીમ
 મહેતાજીના મુખના તે વેળાના આ શબ્દો જુઓ:—
 એ રસનો સ્વાદ શંકર જાણે કે જાણે શુક્રોગી રે;
 એ તો જાણે ત્યાગી હતા, તેથી કહાય જાણે, પશુ—
 કંઈક જાણે પ્રજની નારી, જાણે નરસંખ્યા જોગી રે.

ખરેખર, એમાં કોઈ પ્રકારનો સંદેહજ નથી કે, એ
 ઇશ્વરી તરવનો સ્વાદ હરકોઈ મનુષ્ય એ મેળવવા મારે
 તો મેળવી શકે છે. એ પ્રદક્ષાનંદનો કોઈએ ઇન્કારો લીધો
 નથી, એ તો જે કોઈ 'પરમેશ્વરને પરખી' એ ઉપાયનો
 આદર કરે તેને મળી શકે છે. પછી બ્યારે એ વસ્તુનો પુર
 સાક્ષાત્કાર થાય છે ને એ મહારસમાં બ્યારે નિમમ્મ જની
 જવાય છે ત્યારે ઠેવી મસ્તી ચડે છે, ને ઠેવી બેપરવાઈ
 આવી જાય છે ? તે આ મહેતાજીના શબ્દોમાં જુઓ:—

જવ સાથ જડીએ પ્રીતિ, તન પડ્યાની રી ભીતિ;
 ઉ પ્રિયતમ તખ્તી પ્રતીતિ, થઈ ગયેલ છડિ સનાય. ભીમ
 એ નિત્યાનંદ પ્રાપ્ત થયા પછી તો:—

અહીં રહેવું રહેવું વેકુંઠે દેર કયો ન જાણાય રે;

મરવાથી બેપરવા અંતુ તમારોજ ધર્મ જાય.

પણ આવા પ્રકારની જોકાંત સહિત હોય તોજ ઉપર દયાવેલી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે માટે ઉપાય-‘ પરમેશ્વરને પરખી પરમ પ્રેમે’ જોજ છે. નરસિંહ મહેતાના ઉપરના કથનને ત્યાં મળેલા જો દુર્જન મંડળમાંથી જોક સંન્યાસીજો તો કેવળ ગપ્પુજ માન્યું, જેથી તે બાવાજી બોલી ઉઠ્યા:-

‘દારમાળામાંથી’

નરસિંહાશ્રમ કહે સંન્યાસી, બાવન ખટમાસ મેં ઢીધા કાશી;
આત્મવિધાનો છું અક્ષરસી, તોજો મને ન મળ્યા અપિનાસી.

તો, અહ્યા જો નરસહ્યા ! તને અહીં જોકાં, જોક જૂના શિવમંદિરમાં, વિના પ્રયાસે, શંકરનાં દર્શન થઈ ગયાં ? વાહ, તું તો ખરો ગખીદાસ જણાય છે ! ! અરે ! જો તો ખરો ! મેં કેવો પરિશ્રમ કર્યો છે ?—

ખાંડોતેર ખટમાસ પ્રયાગમાં રહ્યો, મુજથી કશું અજાણ્યું નથી;
શુવાસો વર્ષ રહ્યો મધુરાં, ગોવિંદજી મુખ માણ્યું નથી.

આમ અનેક ઘોર સંકટો વેઠવા છતાં અમારા જેવા ત્યાગીને આટઆટલા પરિશ્રમે પણ પ્રભુપ્રાપ્તિ થઈ નથી, ત્યાં તારા જેવા રત્નજેલને આમ જોકદમ પરિશ્રમ વિનાજ પ્રભુ મળી જાય, તે તો માની શકાય તેવું નથી. તે સાંસ-જી નરસિંહ મહેતાજો ગાવા માંડ્યું કે:—

ગરબી

‘ જોડાં ગોરસ જ્યો ’ એ રાગ

કહે નરસિંહ મહેતા રે, બ્હાલો હાર દેશે હાર દેશે,

તમે જોતા રહેશો વેરાગી રે, બ્હાલો હાર દેશે હાર દેશે. રેક,

હતી છાની પ્રીતિ કરે ચાવી,

લેશે અમને જોજ બચાવી રે. બ્હાલો
નથી મળેવો રહ્યો હજી સ્વામી,

છે પ્રીતિ અમારી લગ્ન જામીરે. બ્હાલો
તમે પાપીના પછા કરવા,

મારા બ્હાલા રહે છે હજી નરવારે. બ્હાલો

ભાણીએ મહેણું માર્યું, તત સિવનું તત દંડ માર્યું;
 દેવે જી કાર્ય મુખાર્યું, ખુદ ભેટ્યા ભોળાનાથ, ભ

આજ કાલનાં નાસ્તિક લોકો એ વાતને પણ
 માનશે; પણ તે સ્થાને હાથ તે મુપ્રસિદ્ધ છે. આ ઐતિહાસિક
 વાત છે, બીલકુલ ગપ નથી, વગી મહેતાજીએ કહ્યું:-

લઈ ગયા રાસમાં સાથે, કેળાડી દિવ્ય મગ્ન તે;
 ગાવા કશું છે દિન રાતે, કરું છું તેમજ બહી ભાતે. ભી

આ રીતે શ્રીશંકર ભગવાનનું કહેણું મારે કરવું
 તમારું ? મારા અનુભવથી જે સિદ્ધ થયું છે તેજ હું આ
 દિવસ સુધી કરી રહ્યો છું. આમાં જે ખુબી ને રચની છે
 છે, તેની મળ તમને શું હોઈ શકે ? ખરેખર, કહેવ
 સત્ય છે-‘ ગદ્યેઠા બાકરાન ’ આ બજનરસને વારસા
 રીતે કોણ બોલે છે ?

શુક શંકરએ રસ બોલે, સુતિ ગોપી થઈ મુખ માલે;
 બ્રહ્માદિક ભાગ્ય વખાણે, તે મગ્ન આવી મુજ હાથ. ભી

મહેતાજીના મુખના તે વેળાના આ શબ્દો જુઓ:-
 એ રસનો સ્વાદ શંકર જાણે કે બોલે શુકયોગી રે;
 એ તો બસે ત્યાગી હતા, તેથી કહાય બોલે, પણ-
 કંઈક બોલે વ્રજની નારી, બોલે નરસંખ્યા ભોગી રે.

ખરેખર, એમાં કોઈ પ્રકારનો સંકેહજ નથી કે, એ
 ઇશ્વરી તત્ત્વનો સ્વાદ હરકોઈ મનુષ્ય જો મેળવવા
 તો મેળવી શકે છે. એ બ્રહ્માનંદનો કોઈએ ઇન્કાર
 નથી, એ તો જે કોઈ ‘ પરમેશ્વરને પરખી ’ એ ઉપર
 આઠર કરે તેને મળી શકે છે. પછી બ્યારે એ વસ્તુનો પુર
 સાક્ષાત્કાર થાય છે ને એ મહારસમાં બ્યારે નિમમ
 જવાય છે ત્યારે કેવી મસ્તી ચડે છે, ને કેવી પ્રેમવર્ધક
 આવી જાય છે ? તે આ મહેતાજીના શબ્દોમાં જુઓ:-

જીવ સાથ જડીએ પ્રીતિ, તન પડવાની રી ભીતિ;
 છે પ્રિયતમ તણી પ્રતીતિ, થઇ ગયેલ છડે સનાય. ભી

એ નિત્યાનંદ પ્રાપ્ત થયા પછી તો:-

શ્રી નરસિંહ મહેતાના આશાન

આહી રહેતું રહેતું ચંકુડે દેર કમા ન લખુલકે કે
મરવાધી બેપરવા આંત્રી ગમારોજ મરે બરો
પણ આવા પ્રકારની જોકાંત જાણિ દાય ને જ
કમાવેલી સિધતિ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે માટે ઉપાય ને જ
ચરને પરમી પરમ પ્રેમે એજ છે. નરસિંહ મહેતાના આશાન
કથનને ત્યાં મહેતા એ કુલ ન મંદગમાંથી એક મંદગમાંથી
તો કેવળ અપુલ માન્યું, જેથી તે જાવાજી મેલેલી કમા
'દારમાગામાયી'

રસિંદામમ કહે સંન્યારી, ખાપન ખરમાય મેં દિલો કમા
ભવિધાનો છું અભ્યારી, તોએ મને ન મળ્યા મેં દિલો કમા
તો, અહ્યા એ નરસિંહ આ ! તને અહીં મેં દિલો કમા
દૂના શિવમંદિરમાં, વિના પ્રયાસે, ચંકરનાં દિલો કમા
વાહે, તું તો ખરો ગમીદાસ જણાય છે ! / નરસિંહ
તો ખરો ! મેં કેવો પરિશ્રમ સજો છે ?—
ખડોંતેરખરમાસ પ્રયાગમાં રહ્યો, મુજથી કમું અપુલકે કે
સવાસો વર્ષ રહ્યો મથુરાં, ગોવિંદનું મુખ આંત્રી

આમ અનેક ઘોર સંકટો વેઠવા છતાં આંત્રી
ત્યાગીને આટઆટલા પરિશ્રમે પણ પ્રભુમંદિર
ત્યાં તારા જેવા રઝળેલને આમ એકદમ નુક
પણ મળી જાય, તે તો માની શકાય ને
શ્રી નરસિંહ મહેતાએ જાવા માંડ્યું કે
ગરબી

'મીઠાં ગોરસ થો' ને
નરસિંહ મહેતા રે, વહાલો દાસ રે
જેતારહેલો વેરાગી રે, અહાલો દાસ રે
હતી ધાની પ્રીતિ કરે ચારી
લેશે અમને એજ
ધી મળવો રહ્યો હજી રહ્યો
છે પ્રીતિ અમારું
પાપીના પહો
મારા વહાલો

તે સાંભળી વળી બીજા કોઈ નિયેય ત્યાગીય
મહવાળા બાવાજી બોલી ઉડ્યા:—

૫૬

રાગ સોરઠ

મહેતા હાર તને નહીં જડશે, હઠે ત્રિપતિ વસતી પડશે રે.
પાપડી બાંધી ખુણા કાઢી, કીજા બમા પડકા;
સ્રી સામું લેઈ આંખ ચલાવો, કરી દાથના લટકા, મહે
નાગરડા તે ભોળાં ભોળવ્યાં, હંભ વિપત્તી વિકારી;
હાર મગાવ વાર થાએ કેમ! ક્યાં છે દેવ મુરારિ, મહે

રાગ સોરઠ-ઉત્તર

ભોગી રે ભોગી અલ્યા અમે ભોગી રે ભોગી.
જેનાં પૂર્વનાં પાપ હોય તે થાય જન્મના ભોગી. ' રે
જરા ધરે જગદીશ મળે તો, વડવાઈ વૈકુંઠે ચાલે;
હંડ ધારે દીનાનાથ મળે તો, આંધળાં લકુટીઆ ઝાલે. અલ્ય
ભરમ ચોળે ભગવાન મળે તો, ખર હાર માંહે લોરે;
હંડવત કરે દીનાનાથ મળે તો, સર્પ જૂમિને ભેટે. અલ્ય

કોઈ વળી વેઠાંતમાં નિપુણ હતા તે બોલ્યા:—

૫૬

ગોવિંદ આમમ કહે સંન્યાસી, અમે પ્રીછી પ્રીત તમારી રે
મહા પાક્ય ઉપદેશ વિના, તને ન મળે દેવ મુરારી રે
માળા મુકી થા સંન્યાસી હું આપું આંકારે;
જ્ઞાન વિનાશનાથે ગાયે, નહીં મળે તને હાર રે.

મહેતા કહે:—

નારી મરે કે ખાવા દળે તમે ત્યારે ભગવાં પહેરો રે;
શ્રમભક્ષિ વેરાગ્ય વિના, કુંકાવ્યો કાન શું ખેરો રે.
એવા આંકારતું કરો અધાણું, મુજ સંગ વૃંદાવન ચાલોરે;
કહે નરસહી હંડ કમંડળ મુકી, પુઠે તાલ વગાડો રે.

એક ઠરેલ બોલ્યો:—

મનની રાખોરે મહેતા માળા મનની રાખો રે;
અનહંદ તાલ વગાડો, સોહ'થલ એ ભાખો રે.
આત્મવિચાર વિના અર્ધ સરે નહીં, ફર્લ ભળવો રાખ

વિશ્વેશ્વરાશ્રમ કહે નરસહી, નાઆ કુધાનું શું કામ?

મહેતાજીએ કહ્યું:—

ગરબી

અહ્યા વેળાવપણાનો છે સ્વાદ, સંન્યાસી છે મુંઘા રે;
મનમાં લેત હરિનું નામ, જો હોત હું મુંઘા રે.
અમે બહાલા હરિના જન, પ્રકટ ગુણ ગાઈએ રે;
ત્રેમે પીજે હરિ રસ પાત, અવરને પાછાએ રે.
ભાઈ ચોરીના નથી ધર્મ, તે ખુણે ભજીએ રે;
અમે નાચીએ કરીએ ગાન, નિદાને તજીએ રે.
લટકાળો છબીલો નાથ, રંગભર રમીએ રે;
નરસહી કહે અવર તમામને તુણવત ગણીએ રે.

વળી એક બાહ્યા:—

ભેરવી

મુકો લીધી વાત, મહેતા મુકો લીધી વાત;
હમણાં થાશે પ્રભાત, મહેતા મુકો લીધી વાત. ટક,
નૃત્ય કરીને અરણ્ય થાક્યા, તાલ વગાડી હાથ;
ગુણગાઈને સ્વર ક્યો ધાડો, ન આબો ગોકુળ નાથ. મહેતાં
સહુ સોરઠને આજ્ઞા આપો, ધારો કરમાં ફંડ;
વિશ્વેશ્વરાશ્રમ કહે જીવશો, જો તજશો પાખંડ. મહેતાં

ઉત્તર-રાગ એજ

ન હોય રે પાખંડ, ભગવા ન હોય રે પાખંડ;
હાર મળ્યા વિજુ નરસહીઆને, ઉમે ન મેરે ફંડ. ટક,
નવ મુકું હરિકીર્તન આહે, ભાગી પડે બ્રહ્માંડ;
હરિ ગુણ ગાતાં સ્વર થાકે તો, જલ કરે શત ખંડ. ભગવાં
છબીલો છાડી ફંડ બહાણે, પાકું પહેલો પંડ;
ભણે નરસહી હાર મંગાવી, મુકાવીશ તુજ ફંડ. ભગવાં

વાતો-વાટો ખહુ ચાહ્યાં, રાતના ઘણા કલાક એમાં
ગાળ્યા. ઉવટ—

૫૬

કારી

૩૮૫૮ હાર મંગાવ, પ્રધાન કહે મહેતા સીંઘ સોને વગાડે.
જુલ પ્રાત ગુપી નભસે પજ, પડી પડે સીર યાવ;

પદ

'નાથ ન કરો' એ રાગ

કુંવરી લાડકી, સાસરે સિધાવો રે;
મરશે તાત, થતાં પ્રાત, તૃપ જરૂર કરશે ઘાત,
અવસર એ આવ્યો રે. કુંવરી

નિધન પદ છું, પ્રકટી દુખીઆરી રે.
[હાલ છેવટે હું તને ધન પણ મું આપું!]

નાગરી નાત, કરશે વાત, રોધરા કદી દિન ને રાત;
નહિ કેા છુહે વારિ રે. કુંવરી

માટે ધીરજ ધરને. પિતાનાં એ પ્રેમાળ વાક્યો સંક
ળીને પુત્રીના મનમાં આવ્યું કે, આને આ મારા પિત
ધૈય' કેમ તને છે? નિત્યનો પ્રયોગ ને પોતે કહે છે
કેમ કરતા નથી? તેણી બોલી ઉઠી:—

પદ

[શ્રુજાયા]

કુંવરબાઈ પિત્ર સાથે બોધ્યાં, સાંભળો મારા તાત,
વચન એક કહું મું તમને, તે સાંભળો મારી વાત
ગિરિધરધારી કુંજબિહારી, તે સાથે રી હોડ
દામોદરધી પ્રીત બંધાણી, રાગ કેદારા બોડ
મહેતાણ! મનને સ્થિર રાખો, નહિ મૂકે નાથ તમારોડ
દામોદરના બહુ બહાસા છે, આઓ રાગ કેદારોડ
મહેતાણ કહે સાંભળ પુત્રી, દેવાળીયા ન થયવડ
સાક રૂપીઆમાં ધરેલું મેલ્યો, કહેા તે કેમ મરવડ
ધરણીધર મહેતાને મંદિર, ખત કરીને આપુંડ
વ્યાજ સહિત ધન પહોંચ્યા પહેલાં, માડે તો ઇલકાપુંડ.

બસ, ખરી આવી આમાં હતી. ને કંઈ રહ્યું મેં
કે મુક્તિ મળે તે બધું આમાં હતું. મહેતાણના દેવી કુંજ
બાપુજી હતા કે, કેદારો તો બધાને છે; જેથી કેદારો મહે
વાથી મવાયે નહિ ને શ્રીહરિ કેદારા વિના પ્રકટ થયે
નહિ; એટલે તેના વચનેજ તે કુંજો. મહેતાણના સજ્જ
દેવતા મુકુંડે . . . બધાનાજ હતાં કે, મહેતાણે મેં

કેવાળીયો નથી કે જે વસ્તુ પાતે અડાણે મુઠી છે તેને
તે પાતે ઉપરોત્ત કરે; છતાં જો તે જાયે તો પાળી કર્યો;
એટલે જુદા મનુષ્યને શ્રીહરિ ચાહતાજ નથી, એટલે એ
રીતે પણ પ્રભુ નહિ પધારે. આ રીતે મહેતાજી બરાબર
સપડાયા હતા. આવી કટોકટીની સિધ્ધિમાં પણ મહેતા-
જીએ પોતાની નીતિ તજી ન હતી. ખરેખર, મહેતાજીની
એ વેળા બરાબર પરીક્ષા લેવાઈ હતી, પણ તેમાં તે નાપાસ
ધાય તેવા હતાજ ક્યાં ? આ રીતે જ્યારે જીવ જીવાનો
પ્રસંગ આવે ત્યારે પણ નીતિખણ કે સત્યખણ ન ધવાય
ત્યારે પ્રભુ પ્રસન્ન ધાય છે. પ્રભુ તો સર્વવ્યાપક છે. તેમને
વંચે રાખી જે પ્રતિજ્ઞા કરી હોય તેનાથી જો આપણે જાણ
થઈએ તો શું તે આપણને શિક્ષા ક્યાં વિના રહે ? સામાન્ય
રાજા પણ બોલ્યું નહિ પાળનારને શુનેગાર ગણી શિક્ષા
કરે છે તો આ તો આખા જગતનો રાજા, ને તે પણ ખરો
ન્યાયપ્રિય, તે કેમ છોડી મૂકે ? મહેતાજી, પોતાના સત્યથી
ન ચૂક્યા, તે પ્રભુએ જોઈ લીધું, હવે તેમની રક્ષા ક્યાં વિના
પ્રભુનો છૂટકોજ ક્યાં હતો. જગવાન એકદમ ઠંડાર કરવા
તેયાર થયા અને કેમ ઠંડાર ન કરે ? આ રીતે જો સત્યને
વળગી રહેવામાં આવે તો એ પ્રભુ પોતાના ભક્તને ડુબવા
દે ખરા ? પછી તો—

અટક સાંભળી મહેતાજીની સમર્થ સારંગપાણી રે;
કેદારો મૂકાવા ચાલ્યા, પ્રીત પૂર્વની જાણી રે.

૫૬

‘બન ગયો બેઠ’ એ રાગ

બન્યા શ્રીહરિ મહેતા નરસહી રૂપે.

[ભક્તોના વેશમાં જગવાન અનેકવાર પ્રકટ થાય છે.]

ધરણીધર નાગર વેપારી, જુનાગઢમાં રહેતા;
હતો અડાણો જ્યાં કેદારો આવી પહોંચ્યા ત્યાંકરૂણા નિકેતા. ન૦
સાંકળ ઠાકી પ્રુદ્યશ્ચોડી, સાદ ત્વરાથી દેતા;
અપંગબહુછપડીઆંગણે, ભજતી શ્રીપતિલક્ષ્મીને નહેતા. ન૦
ઉઠાડી કર પકડી તે સાજી થઈ ગઈ સુધ લેતા;

નંકામની ઘઈ ખરા કામની, કામનીથી નવતવ કોઈ ચેત
 પોતે મહીં જઈ શેઠ જગાડયા, વાર ન કરી ધન દેતા;
 ખત લઈને સાંમળીયો સટક્યા, વહુએ આવી વૃત્તાંત જ કહેતા
 પ્રભુ પદાર્થા પુઠે બાણી, પસ્તાવો સહુ સહેતા;
 પહોંચ્યા પરમેશ્વર પરભારા, ગુપ્તસભા મહીં ખત સંગઘેન
 પોતે તો ન જણાયા પણ મહેતાજીને—

ભેરવ

ખત આવી પરચું અચળુચ ખોળે, દીકું તે ભકતે ભોળે.
 જા સમજ્યા પહોંચ્યા પ્રિય પ્રીતે, કરી નહીં ચોગમચોળે.
 સંન્યાસી સહુ મોહી રહ્યા ને, ભેઈ રહ્યા કાટે ઝોળે.
 સખીઓ હરખી કંઠુણા પરખી, સરવ મળી ગાવા રોળે.
 મહેતે માન્યું તથું નાયકું, નકી હવે હરિ નહીં ભોળે.

જાસ, ભક્તરાજ નરસિંહ મહેતાને હવે પ્રથુનો.
 મળ્યા વિના નહિ રહે, ને સાથે સાથે તેમના દેખીએ
 'હાર' પણ જરૂર મળશે. અભક્તો તો હારેજ. ભક્તો
 સામા થઈ તેઓ કહી કાળ્યા નથી. ખતની નીચે જરૂર
 ભેઈ એટલે તુરતજ મહેતાજીએ કેદારો છોડ્યો, એટલે તે
 શરૂ ચમત્કાર બન્યો. કારણકે—

રાગ કંઠ્યાણુ

'ઈન્દ્ર આળ્યા' એ રાગ

હાર કેવા દુઃખહાર તૈયાર થયા,
 બાળકાર થયા, ગુણકાર થયા.
 માળો મરજ્યો મદામંત કે બુદ્ધિ કાઢી,
 બાળ્યા બાળ્યા તાળાં તૂટી ત્યાં સાધી !

કમળી મહાત્મા શ્રીકેદારાતી, હાં-હાં-હાં-હાં-હારેકેકે

જેમ વિના હિરણ્યકશિપુએ, પુત્ર પ્રજાવાદને કહ્યું કે
 કે, બેડ, બાળક, જ્યાં છે તારો પરમેશ્વર ? એમ કહ્યું ત્યારે
 કેડકેડે બાળની બાળબોલે જાંજ બાળાવીને કહ્યું કેડકે
 જાડકે, જાડકેના પદુ બીજાએ છે, ત્યારે તેને કેડકે
 જાડકે જાડકે નાડકે નાડકે નાડકે, એટલે તુરતજ—
 તેડકે તેડકે તેડકે તેડકે તેડકે તેડકે તેડકે તેડકે

તેજ વખતે ત્યાં જાતિ જયંતર અવાજ થયો હતો કે
જેથી જાણે પ્રભાંક દુરે જવું હોય તેમ જણાયા હામ્મુ.
તેજ પ્રભાંકે આવી પવન અવાજને વૃક્ષ અને વાર કેમકા
બહાકાઓ સાથે જવાનકે દેખાતો મધ્ય લાગ્યા, એટલે—

નારા રક્ત રેવક નૃપને હારી,
પ્રાણ્યા અન્ધારી દેવી ના શર્યા રાણી;
ન જિતા પારો નાંખ્યા મહા પ્રાણી હાં-હાં-હાં-હાં. હાર દેવા

મહેતાજીની પ્રાર્થનાએ ત્યાં તે વેળા કાળને કંઈ ઉપ-
દ્રવ તો ન થયો, અથારે દિવસકચિપુનો તો વધ કરી
નાખ્યો હતો.

પ્રજ્ઞ પ્રકાશ તે મહેતાને મન આપ્યા,
હાર આલી આલીને ચખામાં આપ્યા;
ભક્તને આપ્યા દુહને ગહારાવ્યા, હાં-હાં-હાં-હાં. હાર દેવા

(મૂળ પુસ્તકમાં તથે છે.)

આશાપી ત્યાં હાર ઉવાડ્યાં, હાર ગાપાળે દીધો શુ;
મંડળીક રાજા ધરધર કંપ્યા, મહા અપરાધ મં દીધો શુ.
અન્ધારી સહુ ધરધર કંપ્યા, વરત્યો હાહાકાર રે;
જે છે જેવા તેજે તેવા, દીઠા દેવ મારાર રે.
પ્રલંબ પ્રધાને પ્રોડ દીઠા, મંડળીકે દીઠા કાળ રે;
સજાએ દીઠા ગુર સિરોમણી, સ્વજને દીઠા બાળ રે,
ચાગી ધ્યાનીએ પરબ્રહ્મ, કુંવરબાઈ માને તાત રે;
મહેતે હખીલા જાગાળા, નિરખ્યા શ્રી ગોકુળનાથ રે.

હાર આશાપી કંઠમાં રમાનાથે, કાને કુંડળને મુકુટ મુકપા માથે;
નામ્યા સૌ સાથે, મારહી પ્રહો હાથે, હાં-હાં-હાં-હાં. હાં
ધન્ય કામોદરદેવ હાર દેનારા, ધન્ય નરસહીદાદાજી હાર લેનારા;
સખીના પ્યારા, અલ્પપતિ મહારા. હાં-હાં-હાં-હાં. હાર દેવા

ત્યાં લખ્યું છે:—

નીરખી હોડ નગરનાં હરખ્યાં, ધન્ય મહેતાનો અવતાર રે;
મહીપતિ આવી ચરણે લાગ્યો, ત્યાં હરખ્યાં નર નાર રે.

એ વેળા ત્યાં નરસિંહ મહેતાએજ બાણે આમ કહ્યું:—

હો પ્યારાં ! પરમેશ્વરને પરખી પરમ ગ્રેમે પડો માટે રે,

એ રેખા પણ જેમ પાડી તા હજી નેમજ જાતમાં ત્યાંજ
મહિરમાં એજ ચોંટાનોદરજ મૂકિશ્વરપૂર્વે એમજ કાચ
સાખીને હજી પણ પીસજે છે, ને તેમજ છે તે પ્રયત્ને
ઉદેશી અહીં કંઈક કહે જોગ્ય મધ પડશે.

૫૬

‘સ્વએ ગુપ્તિ’ એ સત

નમુંનમું હામોદરસાખ, સોરડમાં સારાખા કીંતનદેતા સખીકાંઠા
સાખો રંગ, ઉમંગ ઉજંગ સદાય. નમું નમું
પાખો ત્યાં મંડળિક સંતથી સાખ, મંચારી પીઠાયા આખ
(નેતા કોઈ ન યાઓ.)

પાખ્યા બાહુ વિષ તાપ, પાખ્યા મહેતાનો પ્રતાપ
(જે હજી પણ તેમજ છે)

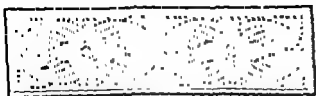
પરો રહ્યાં છે હાલ લગી છે એના એ ભગવાન
અનંતના પ્રિય પ્રાણ હાણુ દે છે એના પાપ. નમું નમું
માટે—‘હું ખ્યારા પરમંથરને પરખી પરમ પ્રેમ પડો પાડે.’

પરંપરા પડ્યો પ્રયાપાળે પંડિત પ્રભસ,

પેખ્યો પ્રિયતમ અનંત પ્રસાદે. પરમ પ્રેમે પડે પાડે.

ॐ તત્સત્ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ।

શ્રી પાંડવદૂત-સાદર્યાન

[મહાભારતના આધારે]

પૂર્વરંગ

૫૬

કાફી

પરબ્રહ્મને તું પીછાણુ શાસ્ત્રથી, સ્વરૂપ શક્તિ સ્વભાવ;
સમગ્ર આ દેહે અનુકૂળતામાં અનુલભ્ય લે સાચી દહાણુ. ૨૧૦

પરમેશ્વરનું અસ્તિત્વ માનનારાંને ‘ પરમેશ્વર છે ’ એમ ઉપદેશનારાં શાસ્ત્રો અનેક છે; તેઓમાં ખ્રીસ્તી-મુસલમાન વગેરેનાં ‘ બાઈબલ ’ ‘ કુરાન ’ વગેરે શાસ્ત્રો ખાસ તેઓ-માં પ્રામાણિક ને સુખ્ય મનાય છે, જેઓની રચના તેમનાં પયગંબરોએ કરી છે; તેમના પયગંબરોનો આ દાવો છે કે અમેએ કંઈક અંશે પરમેશ્વરને જોયો છે; તે ઉપર સ્થિતિ કરી રહ્યો છે, ને ત્યાં રહ્યો રહ્યો જેમ સૂર્ય પોતાની શક્તિથી સર્વત્ર પ્રકાશે છે; તેમ પોતાની સત્તા-શક્તિ-થી સર્વત્ર પ્રકાશે છે, વ્યાપે છે, તેથી તે વ્યાપક કહેવાય છે. એ પરમેશ્વરે પોતામાંથી આ દુનિયાને લિપ્ત કરી છે, ને એક વખતે સર્વનો તે ન્યાય કરશે. અર્થાત્ વાસ્તવિક રીતે તે, ‘ સર્વેશ્વર ’ તો ત્યારથીજ છે, ને ત્યાં સુધીજ અમારા માટે તો રહેશે. એટલે કે આગળ અમારા માટે તે ન હતો, ને ન્યાય થઈ ગયા પછી પણ શું ? માત્ર કરેલાં કર્મોનું ફળજ લોગવવાનું રહ્યું ! ! આમ કહેનારાં તે તે અર્વાચીન શાસ્ત્રો ક્યાં સુધી પહોંચ્યાં છે, તે આ તેઓ-નો સિદ્ધાંત તપાસતાં બહી શકાય છે. અર્થાત્ પરમેશ્વરનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ તેઓ કોઈ બહી શક્યાંજ નથી; ત્યારે

આપણાં સનાતન શાસ્ત્રો આ સંબંધમાં અતિશય
પ્રકાશ પાડે છે, ઘણુંજ ઉત્કૃષ્ટ હૃદયરીય જ્ઞાન અપે-
ક્ષા મનુષ્ય પ્રાણીને ઉચિત હૃદયરકોટિમાં ઘડી શકવા નિઃ-
શંકા છે. વેદાંતશાસ્ત્રની સ્થિતિ સ્થિતિ આ ખાત્ર પ્ર-
તિ કે, માત્ર એકના જ્ઞાતારી સર્વજ્ઞ સત્યજ્ઞાન ધર્મ
ને તે એવો એકજ પરમેશ્વર છે કે જે સર્વ પ્રકારે
સમસ્ત જગતનું ચચાચં કારણ છે, તેજ આ પરમેશ્વર
પરમેશ્વરને જ પીઠાણ શાસ્ત્રથી, સ્વરૂપ શક્તિ સ્વભાવ સ-
ંસ્કાર ને 'બ્રહ્મ'—આ શબ્દો સમાસદ્વારા એકજ

'પરબ્રહ્મ' શબ્દ તૈયાર થયેલ છે,—અર્થાત્ એ પરમેશ્વર
જુદાજુદા છે, એટલુંજ નથી, પણ 'બ્રહ્મ' છે—સર્વ
હાનકી પદ્ધતિ મહાન છે; આ પૃથ્વી પર આપણે વધ
અભાવીએ તો એવાં બે મોટાં તરવો એવામાં આવે છે.
મોટું એક વરવ ચિત્—ચૈતન્યરૂપ છે, ત્યારે બીજું વ-
અચિત્ છે—જડસ્વરૂપ છે. તેમાં પ્રથમનું જે ચૈતન્યમય વ-
ર છે તેજ 'જીવ' કહેવાય છે ને બીજું 'જડ' કહેવાય છે
'જીવ' વરવની સંખ્યા કરવા જઈએ તો યથા શકે તેમ નથી,
એટલે તે કેટલા છે? નં કહી શકાય તેમ નથી. જડ વ-
ર તે પરમાણુઓના નમૂનરૂપ છે, ને તેની પણ સંખ્યા થઈ
શકે તેમ નથી. આ બન્ને તરવો 'બ્રહ્મ' છે, તે બન્નેથી
પણ જે મોટું છે ને જે બન્ને તરવોમાં સર્વત્ર રહેલ
છે તેજ 'પરબ્રહ્મ' વરવ છે—તેજ સર્વથી મહાન પરમેશ્વર
છે, જે સચ્ચિદાનંદરૂપ—વિષ્ણુ—વામુદેવ—નારાયણ—એવાં મ-
નંદ નામેથી કહી શકાય છે અને તેજ મહાન 'પરબ્રહ્મ'
વરવનાં પૂર્વોક્ત બન્ને તરવો શરીર છે, શક્તિ છે, સત્તા તે
દ્રવ્ય છે; આવા એકજ તે પરમેશ્વર—'પરબ્રહ્મ'ને પીઠા-
ર તે સર્વત્ર છે અને જ્યાં છે ત્યાં તેજ શરીર આવે ર
કોઈ શરીરોમાં જે કંઈ સત્તા—શક્તિ રહેલ છે તે સર્વ તે
ને અધીન છે; એટલુંજ નહિ પણ તેમના પોતામાં પણ
કુપરાંત અનુ-ચયશક્તિ—સત્તા રહેલ છે. આવા સર્વ
કોઈ જગત મોટું કોઈ પણ સ્વ

નથી તે-‘પરબ્રહ્મને તું પીછાણુ શાઅથી, સ્વરૂપશક્તિ
સ્વભાવ સમજી.’

એ સર્વવ્યાપક પરમાત્માના સ્વરૂપ માટે મુનિ કહે
ઉ-‘માયં જ્ઞાનનનંતે ક્ષણ’-એ પરમેશ્વર ‘મયં’ મદા એકરૂપ-
રૂપજ છે; જેમ જડ-અનિત-પ્રકૃતિ ત્રિકાદી છે તેમ તે નથી.
તે તો નિર્વિકાર છે; અત્ય છે. તેમજ તે ‘જ્ઞાનમ્’-જ્ઞાનસ્વ-
રૂપ છે-જ્ઞાકાળ સત્ય સાથે જ્ઞાનરૂપ છે. જ્યારે જીવ,
જ્ઞાનરૂપ યાવ છે ત્યારેજ તેની બ્રહ્મ, સ્વપ્ન ને મુદ્રાદિ એ
ત્રણ અવસ્થાઓમાંથી મુક્તિ પામ છે અને ત્યારેજ તે ‘નિત્ય’
પાર્થક ધકને સદા યુક્ત ધર્મ ધકે છે, છતાં તે ‘આત્મ’ તો
છેજ; પણ આ પરમાત્મા તો ‘બ્રહ્મ’-દેહ-કાળ-વસ્તુથી
અપરિચ્છિન્ન છે, કોઈ પણ રીતે તેમનો પરિચ્છેદ ધર્મ શક-
તો નથી, સર્વત્ર સદૈવ પ્રકાશ ને એકરૂપ છે. આવા સ્વરૂ-
પવાળા ‘પરબ્રહ્મને તું પીછાણુ શાઅથી, ‘સ્વરૂપ,’ શક્તિ’-

ઉપરના મુતિવાક્યથી પરમાત્માના સ્વરૂપ વિષે કંઈક
જણાવવામાં આવ્યું; હવે ‘શક્તિ’-તેમની શક્તિ અંબે
કંઈક દર્શાવાય છે. પરમાત્માની શક્તિ માટે મુતિમાં બીજી
વ્યાખ્યા મળે છે. ‘બ્રહ્મ’ની જન્ને વ્યાખ્યા તો દર્શાવાઈ
ગઈ; તેમની શક્તિને દર્શાવતી બીજી આ મુતિઓ મળે છે-
‘યતો વા દ્રમાનિ ભૂતાનિ જાયંતે-જેથી આ ભૂતો ઉત્પન્ન
થાય છે, જેથી ઉત્પન્ન થયેલાં આ ભૂતો જીવે છે, જેમાં
લય પામે છે-પ્રવેશ કરે છે, તેને જાણે તે બ્રહ્મ.’ આમ
બ્રહ્મતા તો શું પણ બ્રહ્માંડના એ જે કર્તા છે, હર્તા છે, દેવળ
બ્રહ્માંડનાજ નહિ પણ મહત્ તત્ત્વના એ જે કર્તા તથા
હર્તા છે, એટલે પોતાનીજ અસાધારણ સ્વાભાવિક શક્તિ
જે માયા કહેવાય છે અથવા સત્ત્વ, રજસ ને તમસ-એ
ત્રણ ગુણોની સામ્યાવસ્થા જે પ્રકૃતિ કહેવાય છે એ
પરમાત્માનીજ બીજી શક્તિ છે; તેના ઉપર પણ તે અમલ-
ચલાવે છે, ને તે પણ સત્ય, જ્ઞાન અનંતસ્વરૂપમાંજ, એમ
સર્વત્ર સદાય તેમનું સ્વરૂપ સિદ્ધ, સંપૂર્ણ તથા સ્વાભા-

વિક છે; એમ પણ મુનિજ કહે છે; જેમ અગ્નિમાં કંબુ
 ને પ્રકાશત્વ એ શક્તિ છે તેમ પરમાત્મામાં માત્ર અત્ય
 એકજ પ્રકારની શક્તિ રહેલી નથી, કિંતુ અનેક પ્રકારની
 અનંત ને અચિંત્ય શક્તિઓ રહેલી છે, જે માટે બીજી અ
 શ્રુતિ કહે છે:-પરાઽસ્ય શક્તિર્નિરિધીવ ભૂયતે સ્વાભાવિક
 જ્ઞાનવલ્કલિક્યા ચ—આ પરમેશ્વરની સર્વોત્કૃષ્ટ ને સ્વાભાવિક
 અનેક પ્રકારની શક્તિ સાંભળવામાં આવે છે, ને તેમનામ
 જ્ઞાનબળની ક્રિયા પણ સ્વાભાવિક અનેક પ્રકારની છે, જે અ
 શક્તિવટ એ પરમેશ્વર સદિ સમયે પ્રાયઃ બેભાન સ્થિતિમ
 પડેલા સર્વ ચેતનવર્ગને તેમના પૂર્વકર્મ પ્રમાણે ઢેહો બનાવ
 આપી ભગૃત કરે છે; તેજ આ અભિપ્રાય આ શ્રુતિ દર્શા
 છે-‘યો વ્રજ્યાણં વિદધાતિ પૂર્વં યાં વે વેદાંશ્ચ પ્રહિજોતિ વલ્લે-
 ને પરમેશ્વર પ્રથમ બ્રહ્મદેવને ઉત્પન્ન કરે છે ને તેમને વેદો
 આપે છે.’ આ રીતે નિત્ય, સર્વતઃ, સત્યકાળ ને પરમેશ્વર
 પોતાનોજ કાયદો પોતે અવસ્થિત અમલમાં મૂકે છે, ને
 તે પણ દેવળ પોતાની ઇચ્છા માત્રથીજ. આ વિશે શ્રુતિ
 કહે છે-‘તદૈક્ષત્’-સદિરચનાની તે વેળા તેમણે માત્ર બ્રહ્મ
 કરી તેટલામાં તો સર્વ બરાબર બની ગયું, ને તે બધું
 એવી વિલક્ષણતાથી કે કોઇ પણ કારણ વિના માત્ર સર્વ
 હપથીજ; છતાં ક્રિયા તો બધા પ્રકારની થયેજ લાય, જેવી
 પ્રકૃતિથી થાય તેવીજ. એટલાજ માટે તે પરમેશ્વરને અક
 તાં ને કતાં, નિર્ગુણ ને સગુણ, પ્રાકૃત, ઔપાધિક ગુણ
 ક્ષિતશક્તિ ને સ્વાભાવિક દિવ્યશક્તિસહિત કહેવામાં આવે
 છે. જુઓ આ શ્રુતિ વાક્ય-‘અપાણિપાદો જવનો પ્રહોઽ
 પચત્યચક્ષુઃ સ મૃજોત્પર્કઃ । તે પરમેશ્વર કાયપગ વિદ્યા-
 નો છે છતાં વેગવાન છે- ઢોર છે-પકડે છે; તેમને નેત્ર કે
 જ્ઞાન નથી છતાં તે બધું જુએ છે ને સાંભળે છે. આવી અ
 ચિંત્ય શક્તિવાળા તે મહાન પ્રભુ સર્વત્ર જ્યાંત્યાં બીજા
 જેલા છે, તે સર્વ સ્થળે સર્વમાં પોતાની એવી અચિંત્ય
 શક્તિઓ ચલાવી રહ્યા છે. આવા કારણથીજ તેમના જેવા
 તે એકજ છે, એમ કહેવાય છે. જડમાં ત્રિગુણતા ને વેદ-

નમાં જે જ્ઞાતૃતા જોવામાં આવે તે પણ એ પરમાત્માનીજ શક્તિ, એમને લીધેજ. સર્વ કોઈની સ્થિતિ કે પ્રવૃત્તિ પણ એમનેજ લીધેજ; તેથી એમનેજ અધીન કહી શકાય. સૃષ્ટિકાળમાં પણ ‘મીયાડસ્માદ્ વાતઃ પવતે -એ પરમાત્માના બચથી વાયુ વાય છે. એમ સર્વ કોઈ એમનાજ શાસનતળે રહીને કામ કરે છે; એટલુંજ નહિ પણ તે વાયુ વગેરેમાં જે ઉડાવી દેવાની શક્તિ વગેરે જોવામાં આવે તે પણ ક્યાંથી આવી ? તે સર્વ પરમાત્માનીજ શક્તિ છે. તે તે શક્તિ પોતે તેમને આપી છે, છતાં તેનો ઉપયોગ તો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણેજ તે તે દેવો કરી શકે છે. વાયુમાં ઉરાડી દેવાની શક્તિ જે પોતે અપેલી છે તે પણ પોતાની ઇચ્છા વિના વાયુ વાપરી શકે નહિ; આ વસ્તુને ‘કેનઉપનિપદ્’માં આ રીતે બતાવેલ છે-‘એક સમયે અગ્નિ, વાયુ તથા વરુણદેવને અભિમાન થયું કે, અમારામાં જે જે શક્તિઓ રહેલી છે તે તે અમારી પોતાનીજ છે. તે સમયે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા પોતે નિરાકાર છતાં પરિમિત સાકારસ્વરૂપે તેમની દૃષ્ટિએ આવી અવતાર લઈને એક તૃણ તેઓની આગળ મૂકી જણાવ્યું કે, આ ઉપર તમે તમારી શક્તિ ચલાવો. ત્યારે તેઓ ખૂબ મથ્યા છતાં એ નાના સરખા તણખલાંને પણ તેઓ બાળી, ઉરાડી કે બીજવી શક્યા નહિ.’ આમ તેઓને પરમેશ્વરે ખાતરી કરાવી આપી કે, અમારામાં જે કંઈ આ શક્તિ છે તે કેવળ મારી-પરમેશ્વરનીજ છે, આમ જણાવીને તે પ્રભુએ તેમની સમક્ષ જે સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું તેને અદૃશ્ય કરી દીધું. આમ વિલક્ષણ અવતાર લેવાની શક્તિ પણ તેમનામાં છે ને તેવી શક્તિને પોતાના અવતારો દ્વારા તે પ્રકટ કરે છે. સંક્ષેપમાં એજ કે સર્વ કોઈ જે જે વિશેષ-વિલક્ષણ-અગાધ શક્તિઓ જોવામાં આવે છે તે તે સર્વ એ પરમેશ્વરનીજ છે, એમ તેમની શક્તિને ‘શાસ્ત્રથી, સ્વરૂપ શક્તિ સ્વભાવ સમજી’- ‘પરબ્રહ્મને તું પીછાણ.’—

તે પરમાત્મા જડમાં છે, એટલુંજ નહિ પણ ચેતન-
આ. ૩૪

મારો 'પરમેશ્વરોનાઈ' - હો મનુષ્યે મનુષ્ય જાતેનામ આ
 રાજ્યે રહેતા છે. હામા એજ કે જા જવામા જ ન
 ચેનન-અનેકન પદ્ધતી નેમામા આરે કેને નઈ ને તમે
 પરનાં શરીરો છે; આ પદ્ધતી મનુષ્યો ગુણિ કહે છે
 'વશ્ય પુષ્પો ગાદિમામા ગમેં મ ર નવમાંથી સ્થાપન' -
 જે પરમેશ્વરનું શરીર પુષ્પો છે, અને આત્મા પદ્ધતી
 શરીર છે તે પરમેશ્વર નામ અંતર્ભા છે, અમુતરૂપ છે
 પ્રત્યાક્ષી રીતેનારો એ પરમેશ્વરને નિર્દેશર હોવા એ
 આનંદસ્વરૂપ કહે છે ને નઈ જડ-બેનનમાં પડીને થતો
 નિયમમાં રાખનારા અમુતરૂપ કહે છે, આજ એજ જ
 માત્રમા સર્વન સર્વમા ઉત્તમ શરીરમામા ને રજા અમુત
 રાજ્ય, પૂર્ણ, રજાકુ કરનારો રજાકુ છે, ને તેમનાં શરીરો
 સર્વ પદ્ધતી છે, એવા આસપાસીજ ગુણિ કહે છે- 'સર્વ
 સર્વિદં મદ્' - આ સર્વ પ્રકાર છે એમ કહીને વધી જ
 તેમાં પ્રત્યેકની અપેક્ષાએ કહે છે- 'નયમામા નઈ' આ
 આત્મા પ્રકાર છે અને 'તત્ત્વમસિ' - તે તું છે એમ તને
 પરમેશ્વરનાં શરીર સૂચવે છે, ને પરમેશ્વરને પાતાને શરીરો
 જણાવે છે. આ રીતે એક કહેા કે અનેક કહેા, પણ તે
 પરમેશ્વરજ શરીરપાળા છે, અને તેજ પાતે એક હોવા છતાં
 અનેક થયો છે. આમ પાતે શરીરો રહીને સર્વ શરીરો
 પણ છે ને એમ એકના જ્ઞાનથી સર્વનું જ્ઞાન કહેા કે 'જ્ઞે
 પરબ્રહ્મ કહેા, તે પૂર્ણ વિચાર કરવાથી થાય છે. સર્વ
 સર્વ કંઈ તે એકજ પરમેશ્વર ને તે પણ શરીરવિશિષ્ટ ન
 દ્વિતીયજ; આવો વેદાંતમાત્રનો સાર છે, ને તેજ રીતે -

સાત્રધી સ્વરૂપ શક્તિ (સ્વભાવ) સમથ પરબ્રહ્મને તું પીજાજી

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ભગવદ્ગીતાના સાતમા અધ્યાયમાં
 'જ્ઞાનં તેઽહં સવિજ્ઞાનમિદં વક્ષ્યામ્યશેષતઃ' - આ વિજ્ઞાનવર્ધિ-
 ત જ્ઞાન હું તને 'અશેષતઃ' કહીશ-અર્થાત્ જે બાકી પડી
 બીજું કંઈ પણ બાકીવાનું બાકી ન રહે તે રીતે હું તને
 ઉપદેશ આપીશ-એટલે કે તે એકનાજ જ્ઞાનથી સર્વનું જ્ઞાન

યદ્યં બલ્ય છે, આવી પ્રતિજ્ઞા કરીને આજ સર્વ રક્ષયને
કહેવાનો આરંભ કર્યો છે. તે પછી પ્રથમ પ્રકૃતિરૂપી પર-
માત્માના શરીરને અણધાર-આઠ પ્રકારનું જણાવીને તે અનિત
છે, એમ કહીને ‘જીવન્મુત્-’પરા પ્રકૃતિને પણ ‘આ માફ’
શરીર છે.’ એમ જણાવ્યું છે. તે પછી આ બન્ને ૧/૬-
ચેતન શરીરમાં પોતે રહેલા છે એમ જણાવતા ભગવાન
કહે છે-મત્તઃ પરતરં નાન્યન્ કિંચિદસ્તિ ધનંજય’-હે ધન-
જય ! મારાથી પરતર ખીજું કંઈ નથી. એમ પોતે જે
શરીરવાળા હોઈને સર્વની પરિચીમારૂપ છે-પોતાનાથી પર
એવી ખીજી કંઈ વસ્તુ નથી, એમ જણાવ્યું છે. વળી
૫/૬માં અધ્યાયમાં આજ અભિપ્રાય સ્પષ્ટ જણાવીને જોકે
‘ક્ષરઃ સર્વાણિ ભૂતાનિ’-સર્વભૂતો ક્ષર છે-બદ્ધ ચેતનો છે
અને ‘કૂટસ્થોઽક્ષર ઉચ્યતે’-કૂટસ્થ અક્ષર કહેવાય છે-ચુક્ત
ચેતન કહેવાય છે-એમ બે પ્રકારના ‘પુરુષ’-ચેતનો કહ્યા
છે, તો પણ ‘ઉત્તમઃ પુરુષસ્ત્યન્યઃ પરમાત્મેત્યુદાહૃતઃ’-ઉત્તમ
પુરુષ તે બીજો છે, જેને પરમાત્મા કહ્યો છે, આમ ઉત્તમ
પુરુષ પરબ્રહ્મ પરમાત્માને જુદો કહ્યો છે. અર્થાત્ આ પર-
બ્રહ્મ પરમાત્મા પોતાનાં શરીરરૂપ એવાં ૧/૬-ચેતનોમાં
રહેનાર છે, તેઓને ધારણ કરી રાખનાર તે તેમના અંત-
ર્યામી છે. વળી ત્યાંજ પુનઃ જણાવ્યું છે કે, આ અભિપ્રાય
દેવળ અહીં ગીતામાંજ દર્શાવ્યો છે એમ નથી, પણ ‘અતો-
સ્મિ લોકે વેદે, ચ પ્રથિતઃ પુરુષોત્તમઃ-આજ કારણથી હું લોક-
માં તથા વેદમાં પુરુષોત્તમ પ્રસિદ્ધ છું’-શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે,
પુરુષોત્તમ તે હુંજ લોક-વેદમાં પ્રખ્યાત છું. આ વાત પોતે
સ્વમુખે કહે છે એમજ નથી, પણ આ રહ્યા અબુનના
પોતાના શબ્દો:-

પરં વ્રક્ષ પરં ધામ પવિત્રં પરમં મવાન્ ।

પુરુષં શાશ્વતં દિવ્યમાદિદેવમજં વિશ્વમ્ ॥

આહુસ્વામૃષયઃ સર્વે દેવર્પિર્નારદસ્તથા ।

અસિતો દેવલો વ્યાસઃ સ્વયં ચૈવ વ્રવીષિ મે ॥

આપ પરબ્રહ્મ, પરમધામ, પરમપવિત્ર, સનાતન, વિશ્વ, આદિદેવ, વ્યાપક ને અજન્મા છો, એમ આપને તેઓ નારદ, અસિત, દેવસ તથા વ્યાસ વગેરે સર્વ ઋષિઓ કહે છે, ને આપ પોતે પણ મને એમજ કહો છો. આર્ષાત્ આ પોતે જેમ કહો છો તેમ સમગ્ર શાસ્ત્રોના કર્તા ઋષિઓ જ કહે છે—આપ સમગ્ર શાસ્ત્રકર્તાઓને પણ માન્ય છો. નિત્યે સિદ્ધ થાય છે કે, આપજ પોતે પરમાત્મા છો; માટે જેવ પરમેશ્વર—‘પરબ્રહ્મને તું પીછાળ, શાસ્ત્રથી સ્વરૂપ દર્શિ (સ્વભાવ) સમજી. ’ આ પરબ્રહ્મ—પરમેશ્વરને અશુભને દિવ્ય દર્શિથી અનુભવવાની ઇચ્છા કરી, ને તે પ્રભુ પાસે તેવે પ્રાર્થના કરી કે, સર્વ કંઈ આપનું જ શરીર છે, ને સર્વે દેવળ આપ એકજ છો, આપ દેવળ દિવ્ય પ્રકાશરૂપ છે અને આ સર્વ દેવળ આપનેજ અધીન છે, આ બધું મો સત્યજ છે, તો પણ મારે પ્રત્યક્ષ કરવું છે; તે મારે પ્રત્યક્ષ કરી ચકાશે ? તેનો હું અનુભવ કરી ચકું ખરો ? આના ઉત્તરમાં પ્રભુએ તેમ યદ્ય ચકે તે માટે અશુભને દિવ્ય દર્શિ આપી, ને પ્રત્યક્ષ અનુભવ અશુભને થયો જ ખરો; સર્વ કંઈ દર્શિથી બરાબર બોયું, તે ગીતાશ્રીના ગીતારમાં અધ્યાયમાં વિસ્તારથી વર્ણવ્યું છે, ને ૧૬ છે કે ‘સર્વે સમાપ્રોપિ તત્ત્વોઽસિ સર્વઃ’—આપ સર્વમાં સર્વ રહ્યા છો તેથી ‘સર્વ’ કહેવાઓ છો. આજ આશય સમજાવી કૃષ્ણે પણ સ્વમુખે કહ્યો છે—‘ઈશ્વરઃ સર્વભૂતાનાં’—સર્વ પ્રાણીઓના હૃદયમાં ઇશ્વર બીરાજી રહ્યો છે, તે જેમ ભગવાને તેમ સો કોઈ બને છે. તે ‘ઈશ્વર’ એટલે ખુદ ભગવાન પોતેજ. બાહ્યકાર ભગવાન ચંકરાચાર્ય ‘ઈશ્વર’ શબ્દની વ્યાખ્યા લખતા ત્યાં લખે છે—‘દેશનક્ષીલઃ’—જે સર્વને નિર્વ મમાં રાખવાના સ્વભાવવાળા છે તેજ ભગવાન ‘નારાયણ’ છે. વળી તેજ ચંકરાચાર્ય ભગવાન બાહ્યના આરંભમાં લખે છે—‘સ ભગવાન્ પદૈશ્વર્યસંપન્નો દેવકીપુત્રો વમૂચ’ ૪ પ્રકારના ઐશ્વર્યથી યુક્ત એવા ભગવાન પોતેજ દેવકીના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણરૂપે પ્રકટ થયા. એટલે એવા તે ભગવાનને

‘પરબ્રહ્મને તું પીછાણ.’ આ જનવાનની પીછાણ મચાવો તારી પોતાની પણ પીછાણ નં કરીજ લીધી, એમ તારે સમજાવેલું. જેઓ કેવળ મૂળ છે તેઓજ ચોવીસ તરવળી બનેલા શરીરને ‘હું’ એમ કહે છે, પણ યુક્ત વિદ્વાનો તો જીવવિધિજન દેહને ‘હું’ એમ કહે છે; છતાં વાસ્તવિક જોઈએ તો દેહ, તે જીવવિધિજન પરબ્રહ્મ છે અને પરબ્રહ્મ તેજ ‘પરિપૂર્ણ’ હું’ પણ હું-આ રહસ્યને બરાબર સમજવાને અહીં એક પદ અમે ઉતારીએ છીએ માટે ‘પરબ્રહ્મને તું પીછાણ’—

૫૬

‘પ્રભુ તને પ્રસન્ન તે કેમ થાયે’ એ સમ

હુંમાં હુંજ નથી હુંજ નથી; હું હું હું વિશ્વપતિ રે. રક.
‘હું’ કહી શરીર સમજું તે તો હું રચી આપે પારે;
ઈન્દ્રિય મન પણ એજ રીતનાં, ચોવીસ એક પ્રકારે.

હુંમાં (માત્ર) હુંજ નથી

‘હું’ તે જીવગણું પણ તે પણ, પાલો તારો ‘ચોળો’; (શરીર)
હું ઉઘાડે હું ઉઘાડે ગખડું તારો ગોળો. હુંમાં હુંજ નથી
તન હોઈ હું તો આરોગ્ય રહું; મન હોઈ તો રહું ખીલ્યું;
જીવ હોઈ તો રહું સદા સુખી, શીઠ થાય કશુંયે ઢીંહું. હું
હું તારું તારી શક્તિથી, ચલવે તેમ ચાલે છે;
જ્ઞાન રૂપ અતુ છે તેથી તે, હું નો ડોળ ઘાલે છે. હુંમાં

અને એ મિથ્યા જ્ઞાનથીજ આપણે સૌ હેરાન થઈએ છીએ. તો હવે તો સત્ય જ્ઞાન તરફ વળીને સ્વરૂપાનુરૂપ વર્તન કરવા તત્પર થવું જોઈએ, ને પોતાને તે પરમેશ્વરનું શરીર-પરવંત્ર સમજી તે પરમેશ્વરનેજ શરીરી તથા સ્વતંત્ર સાચા સ્વામી જાણીને—‘પરબ્રહ્મને તું પીછાણ’ એટલે કે તે પરમેશ્વરનોજ અનુભવ-સાક્ષાત્કાર કરવો જોઈએ. પ્રભુ પોતે પણ તેજ કહે છે—‘મામેકં શરણં વ્રજ—મને એકલાનેજ તું શરણે આવ’—જેવો તું છે તેવોજ બન્યો રહે અને ‘મયિત્તઃ સર્વદુર્ગાણિ મત્પ્રસાદાત્ તરિષ્યસિ—તું મારામાં ચિત્ત રાખીશ તો મારી કૃપાથી સર્વ સંકટોને તરી

જઈશ.' આ ભગવાનની આજ્ઞાને અનુને માન્ય કરી, તે તેજ પ્રમાણે પોતે બે વત્યો તો કોરવોના સૈન્યસાગરને વરી ગયો ને ? તેમ આપણે પણ બે વતીએ તો એવા સૈન્ય સાગર તો શું ? પણ ભયાનક આ ભવસાગરને પણ કહે લઈ તરી જઈએ. માટેજ હવે તો ' શાસ્ત્રથી સ્વરૂપ ધારિ (સ્વભાવ) સમજી પરગ્રહને તું પીછાણ. ' અહીં કે. કદાચ કહે કે, અનુને પરગ્રહનો સ્વભાવ તો જાણે પણ પીચારા કોરવોનો તો ઘાણ કાઢી નાખ્યો ને ? ના, તેમ નથી. એ પરમેશ્વરનો સ્વભાવ વિશેષ સ્વરૂપમાં સમજવે જોઈએ. અનુને તે પણ સમજ્યો હતો—' સમોઽર્થ સર્વભૂતે ભગવાન કહે છે કે, સર્વ પ્રાણીઓમાં હું સમ છું.' જ સ્વભાવે પરમેશ્વરને સમજી તેમની આજ્ઞા શિરોમાન્ય કરી તેમને શરીરી જાણી પોતે તો તેમનું શરીર છે, એમ પોતા પરતંત્ર માનવો જોઈએ ને પ્રભુને સ્વતંત્ર, પોતાના સ્વાતંત્ર પોતાના નાયક સમજીને વતંત્ર જોઈએ; છતાં તેમની આજ્ઞા ભંગ કરી તેથી વિરુદ્ધ વતે તો તેમના નિયમભંગના કમલના પરિણામે અવશ્ય દુઃખી થાયજ, ને તે દુઃખ તો તેમણે આપ્યું છે તે પણ કેવળ પોતાને મુદારવા માટેજ ફરી તેવી જૂલ નહિ કરવા ચેતવણીરૂપ છે, એમ સમજ જોઈએ. રાજા તો ચોર અને શાહુકાર-ખતોનું કદ્યાણ કરતા તત્પર રહે છે, તેમ ભગવાન પણ સર્વનું કદ્યાણજ કરતા છે, જેવો તેમનો લાભ લેવા આપણે તૈયાર થઈએ તેવો આપે છે. શુઓ, આ દર્શાવ સાથે—

૫૬

ત્રીઝાલી

લાગ દરિ કે સરખો પણ લે લાભ તેજ સલામી રે; લાગ
 પુઠે દીલ દાઢે છે જે તક ચૂકે છે દુરલામી રે.
 અમાને ને મધુકેશને, હશે દર્શન લીધું રે; લાગ
 એકે અમરપદ્મને અવરે, મૃત્યુ માગી લીધું રે.
 વિ. ઉપદેશ વધુ રાવજીને વિવિધ અપાવ્યો રે; લાગ
 મુખીય સીતાથી, પણ નવ બાવ્યો રે. લાગ

શ્રી પ્રહ્લાદ-દ્વારા પિતૃને, બાળોને બોધ અપાવ્યો રે;
બાળ સદૃશ પણ અસુરપાળનવચ્ચમન્વયોજનમગુમાવ્યો રે, લાગ
મીરાંતા પરચા દર્શાને, ચણે બેરજ દીકું રે;
રહી છકાની નાર અભાગી, જગને પાવન દીકું રે. લાગ
દૃષ્ટાંતો દેહતાં ગણાવું, પૂરાવા છે કુળમાં રે;
અત્ર મંદલીક ને મહેતાજી, હારમાળને ભૂલ માં રે. લાગ

હદાય એ લોકોનાં દાંબ્યોને આધુનિક સમજી તે પર
રૂચિ ન થાય તો સકળ શિષ્યમાન્ય શાસ્ત્રોને પ્રમાણગણી
કેવળ અમુક કાળ માટે નહિ, પણ યુગે યુગે જગતનો ઉદ્ધાર
કરવા પ્રકટ થતા તે પરમેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનો જ ઇતિ-
હાસ તપાસી તેમનો સ્વભાવ જાણવા કોણ તત્પર ન થાય ?
એ વાત ખુણી છે કે તે દ્વારા તેમનો સ્વભાવ જાણવા માટે
વિશેષ પ્રકાશ મળ્યો, તે માટે અહીં ' પાંડવદ્વત-આખ્યાન '
ઉત્તરવામાં આવે છે, તે ઉપરથી-

પરબ્રહ્મને તું પીછાળુ શાસ્ત્રથી, સ્વરૂપ શક્તિ સ્વભાવ સમજી.

શ્રી પાંડવદ્વત-આખ્યાન

એથી પણ-પરબ્રહ્મને તું પીછાળુ. કેઈ પૂછે કે એ પર-
બ્રહ્મ કોણ ? ઉત્તર એજ હોઈ ચક્રે કે, પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ પોતે
છે. તેમનું સ્વરૂપ તો અપાર ને અગમ્ય છે. તેમની શક્તિ
પણ પ્રત્યક્ષ જગતરૂપ તેમની કૃતિ ઉપરથીજ સમજી શકાય
તેથી છે ને તેમની આ જગતરૂપ કૃતિ તેમની માત્ર ઈચ્છા-
શક્તિરૂપનું જ પરિણામ છે. તેમની અતુલાઈથીજ આ જગત
બરાબર વ્યવસ્થિત આવી રહ્યું છે, એટલુંજ નહિ પણ આખાય
જગતના જીવનનિર્ણયક, પ્રેરક ને નિયંત્રા પણ તેજ પરબ્રહ્મ
છે અને માત્ર લીલાથી, વિના પરિશ્રમે, ને ભગવાન, આત્મ-
દાયક વ્યાપારીરૂપે, પોતાનાં અહુત અર્ચિતને આ જગતમાં
અવતારો વધ પ્રકટ કરે છે; એમ શાસ્ત્રો કહે છે; આ ઉપ-
રાથી તેમની શક્તિ સમજી શકાય છે; પરંતુ તેમનો દિવ્ય
સ્વભાવ સંધિ જાણવો કઠિન છે તેથી તે પૂર્વે સાદ્યત્ અહીં
પ્રકટીને જગતના લોકો સાથે રહી વસ્તીને પોતાના સ્વભાવને

બ્યારે પ્રકટ કરે છે ત્યારેજ વિશેષ સારી રીતે આપણે સમજી શકીએ છીએ અને તેમણે પોતેજ પોતાના સ્વભાવથી આપણને પરિચિત કરવા માટે અનેકવાર તેમ કયું પણ છે; તેમાં માત્ર એકજ દષ્ટાંત લઈએ તે પણ અહીં બસ છે. પાંડવો પ્રત્યે તેમણે પોતાનો સ્વભાવ પ્રકટ કરી બતાવ્યો છે. પાંડવોનાં વનવાસનાં તેર વર્ષ પૂરાં થયાં ત્યારે વિરાટનગરમાં વસતા તેઓની પાસે પોતે જાતે ગયા હતા ને તેમને કહ્યું કરવા ઉત્સુક બન્યા હતા. તે વખતે પાંડવોએ પણ પોતાના ઉત્તમ વિચારો કેવા રજુ કર્યા હતા ? તે જોવાનું છે. કારણ કે તેઓ પણ કોણ હતા ? પ્રભુના ભક્તજ હતા ને ? આશ્રમ પરબ્રહ્મ આવીને સહાય કરવા તત્પર થાય ? ત્યારે પોતે તેઓએ તેમને શું કહ્યું હતું ? એવા આપત્તિકાળમાં પોતે તેઓના વિચારો કેવા શ્રેષ્ઠ હતા ? તે જુઓ:—

સર્વેયો

પડતા પર પાઠ સમી નથી કેવળ પાંડવ ઉપર આ વિધિ પજુ દેશ અરોપની ઉપર આક્રમ આધી ગણો ઉંડી આવી પડે મનથી મધીએ પજુએ અમધી અમધી ન રાકાય પતારી પડે કરી આપ કૃપા ધરી ઉર વ્યથા કરો દૂર અરીને મનાવી પડે

બસ આટલીજ પ્રાર્થના ! ને તે પણ સમસ્ત જગત કલ્યાણને આગળ ધરીનેજ ! વળી તે પણ યજુઓને માં મનાવી લેવા માટેજ, નહિ કે યજુઓનો પણ વિનાશ કરવા ને ! એ પ્રમાણે પ્રભુને પ્રાર્થના કરીને માત્ર યજુઓને દેવો લેવાનીજ તેઓનો અભિલાષ હતી, ને તે પણ યજુઓ કંઈ પોતાની આશુચિકા આવે તેટલુંજ આપે તે પણ દેવો લેવા જાતે તૈયાર થઈ તે પ્રમાણે તેઓએ બનતું કર્યું પછીજ આનુરતા દર્શાવી છતાં બ્યારે તેમ નજ બન્યું ત્યારે પ્રભુએ તેમને કહ્યું છે. તે વેળાના પ્રભુના ચબ્દો અહીં રીએ છીએ, જેથી પ્રભુના બદ્ધ સ્વભાવનો ખ્યાલ આવે તેમના અકુલપણના પ્રભાવની પણ કંઈક ઝાંખી થાય—

अपमस्मि मदासाहो ब्रूहि यत्ते विराडितम् ।

करिष्यामि हि तन् मयं यत् त्वं वक्ष्यसि भारत ॥

‘હું અહમ્મદો ! તું જ્યાં છો, ત્યાં જ હું રહું છું’ એમ કહે-
 ને નું કહે. હું જ્યાં છું તું જ્યાં છો, હું ત્યાં જ રહું છું’ એમ કહે-
 ને નું કહે. ‘તેમને ને આપણને (હું)’ એમ કહે. ‘તેમને
 જગતમાં આપણે જાન જાણને કહે’ એમ કહે. ‘તેમને
 જાણ છે તેમને નેમની કહા પ્રત્યેક કહા કહ-
 પ્રત્યેક કહા કહા કહે, ને આપણે કહા કહા કહ-
 આપણે પ્રત્યેક કહા કહા કહે. આપણે આપણે આપણે
 કહા કહા કહા કહા કહે. ‘પરમજીને તું ખોડાવ.’
 જે વેળા પ્રત્યેક પાત્રેક કોરોની રમી જઈ જાને
 આપણે કહાવવા માટે જાણતા રહ્યાં છે ને કોરોને
 તો લેવા પાને જાણે ત્યાં તેમની પામે જવા રહ્યા-
 ખતાવી છે ત્યારે નેમના પર પ્રેમ જાણતા રહ્યા-
 ર કહું છે—

દીડી

અર્થસાધના દરિયામાં, મળ્યાં ઉત્તમામરાનું સાધન;
 ત્યાંજ આપ જાણા ઉગિત જન લેય,
 અરિ આપની ખાનિ જન લેય.

અહા ! અતિપ્રેમની મરનીમાં પ્રભુનું માતાત્મક પણ
 રી જવાય છે ને પાતાનું ગમે તે માય પણ ‘પ્રભુને
 ખમા’ એજ વિચાર મનમાં આવ્યા કરે છે. એ વેળા
 એ પણ રાતની ચોતા માટે એટલી બધી લાગણી ભેળને
 જ જગતના લોકો ચોતા પર કંઈપણ દોષારોપ ન મૂકે
 માટે ધર્મરાજ પ્રત્યે કહું છે—

વસંતતિલકાવૃત્ત

બોલ્યા શ્રીકૃષ્ણ દરશો નવ ધર્મરાય,
 એકે ન જૂપ જગના અમથા મરાય;
 માટે પ્રયત્ન કરે જે મુજથી કરાય,
 મારા ઉચ્ચાર કરશો ન જરીકે રાય.

પ્રભુનો મૂળથીજ આ સ્વભાવ છે કે સર્વ કાંઈનું

હથાણુ પોતે ગાહે છે. પાપીઓને સ્પષ્ટ ચેતવણી તે આપે છે, છતાં જો ન સમજે તો પોતે ધર્મનિષ્ઠ લોકોનો ઠરે છે. પોતે તો સદાકાળ નિર્ભયજ છે અને વિજય પોતે જોના પડ્ય હોય તેનોજ અવશ્ય થાય છે, માટે 'સ પ્રજ્ઞને તું પીછાણ.' એ રીતે કૌરવોને સમજાવવા માટે કસવાન તેમની પાસે જવા તૈયાર થયા કે તુરતજ હુકમો નીચે વૃથા, સર્વ વ્યવસ્થા બરાબર થઈ ગઈ, ને સવાર થઈ શારી સમજ થઈ, એટલે રથ પળુ આવી પહોંચ્યો.

હરિગીત છંદ

આગ્રી સમો ઝળકે અતિ આકાશમાં એની ગતી
રતિ શરી સમ ચક્રાવૃત્તી મેર શિખર સમ ઉમતી
મણિદેમ નંગ વિવિધ વતી શાભા કરી મન ભાવતી
પંડા અનેક શુદ્ધાવતી જનિ પુરી સકળ ગમતી
જાજમાં બિરાજે જગપતી જોતાંજ ધરકે મહાપતી
આપ્યા અનુપામ આપૂતિ જો જોડી જોડો બજાવતી
મહિં ભરી સાહિત કીમતી શસ્ત્રો મધ્યાં શખી રેડતી
બીજગી સમી અંબાળ ગતિ આવી ઉભો રથ પ્રભુ પદિ

વચનંતતિસકા

આવ્યા અનેક રથ જવાર ગુરુ પદાતી,
શસ્ત્રો મજેલ દરી કંપતિ સમુ હાતી;
તંબુ માધાન બાંધુ ઉંદ અનેક ડાથી,
કિંબુલ વીર તાપી કોન રૂડી જખાતી.

સાખી

નંદન નમન પાદ નંદન પાવ્યા ત્યાં સિંહ મં
જવા જનો મથ પ્રભુ સમગ્રી સદ્ બલ જવાર મુખ
કેનંદન જીવીર ઉભવ નિર્ભય દરી વિદ્ય ભાવ
જોઈ નાંદી ગુરુ જોઈ જોઈ મન નિરંજન મન નિરંજન

ગીતિકા

જગદી જાદી જમારી, મુગ્ધ જોગરી વિધારી જાગરી
કાંઈ કાંઈ નર નારી, જાવ પારી કરી કાંઈ કાંઈ

માહિતી

જાગી નિર્ભય મનુષ્યો, સંવિત્તી પંચ નારી

નરપતિ મિજમાનો, નામિ શૂરા સદાધ;
સહુ ચઢી ચઢી આવ્યા, છે વળાયા હરીને,
શુભ સ્થળ જરી ઠેર્યા, ધર્મ જોડ્યા ફરીને.

પાંડવો શ્રીકૃષ્ણને કેવા સ્વરૂપમાં બંધુતા હતા ? તે તેમનાં તે વેળાનાં આ વચન પરથી સમજાય છે-‘ઈશ્વરઃ
મૂલ્તાનાં દેવદેવઃ સનાતનઃ-આપ તો સર્વ પ્રાણીઓના
ર હો, દેવોના પણ સનાતન દેવ હો.’ આપે ત્યાં જઈને
.ારે માટે શું કરવું ? તે પણ અમે આપનીજ ઇચ્છા
છોડીએ છીએ-‘યત્ તુમ્યં રોચતે’-આપને જે રૂચે તે
પ કરજો. આમ સર્વ કંઈ તેઓએ ભગવાનનીજ ઇચ્છા
છોડ્યું હતું. કેમકે તેઓને તો સંપૂર્ણ ભરોસો હતો
શ્રીકૃષ્ણ તે સામાન્ય મનુષ્ય નથી, તે સર્વનું કલ્યાણ
વા તત્પર રહેનારા શુદ્ધ પરમેશ્વર છે, એટલે તે પ્રભુ
તાની ઇચ્છાથી જે કંઈ કરે તેમાં પોતે ડહાપણ કરવું
મૂખાંઈ છે, એટલુંજ નહિ પણ તે જાણતમાં પોતે પો-
નો મત આપવાની પણ ઇચ્છા ન કરવી જોઈએ, આમ
મજા પ્રભુની વિદાય વખતે માત્ર આટલુંજ તેઓ જોડ્યા-
‘વસ્તિ પ્રાપ્નુહિ કૌરવાન્’-કૌરવ-ધૃતરાષ્ટ્રથી આપ કલ્યા-
ને પ્રાપ્ત કરો-અમારું કૌરવ-પાંડવનું શ્રેય થાય, એવો
.ર્ગ આપ ધૃતરાષ્ટ્ર પાસેથી મેળવી લાવો. જસ, અમારી
|| ઇચ્છા છે કે કૌરવોનું કલ્યાણ થાઓ. કેમકે તેઓ
||લમાં અધર્મના ભાગે જઈ રહ્યા છે, તેથી અમને બચ
.હિ છે કે હજારોના નેતા એ કૌરવો કદાચ ઘોર અનિષ્ટમાં
૪ઈ પડે ! આવી ધાર્મિક ભાવના ખરેખર સજ્જનોમાંજ
હાય છે. સદાકાળ પોતાનું અગ્રિય કર્મ કરતા શત્રુઓનું
પણ કલ્યાણજ ઇચ્છવું, તે સજ્જનોનું પ્રથમ લક્ષણ છે, અને
આવી સજ્જનતા તેઓમાં હતી તેથીજ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે
ધર્મનો પક્ષ કરીને તેમનું દ્રુતપણ કરવા તૈયારી કરી હતી;
ને તે બરાબર ઠયું પણ હતું. આવા ધર્મનિષ્ઠ મનુષ્યોના
.ગવાન દ્રુત બને છે, એ પણ એમનો દિવ્ય સ્વભાવ છે,
|વા સ્વભાવવાળા ‘પરશ્વજને નું’-પીછાણ.

હવે બીજી બાજુ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાનું ચરિત્ર ક
પણ ચોક્કસ માનતા હતા કે, શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મે
પ્રભુના સ્વભાવને પણ તે સાચી રીતે સમજ્યા હ
કેવળ ભક્તિથીજ પ્રભુ પ્રવ્રત્ત થાય છે. તેથી તેને

લાવણી

ચાર થકી જાણું ધૃતરાષ્ટ્રે હરી આવે તવ કરી
ચાર ન કરી માર્ગમાં સચળે સચક કરાવી સડું
કારભારી મોકલી જગે જગ મંડપ મહેલ શહેર
ધાર જળુવયા રાજગાર્યાં દાર દાર દોભાતો તથે

ગીતિ

ભિષ્મ ક્રોધ સંજયને, ગુચિ ઉર વિદૂર-દૂર ફરો
ધૃતરાષ્ટ્રે કરી ભેળા, વિગાર જળુવયા રાખા તિજ રંગે

સંવેયો

સ્વ વિચાર કહું ચિત્ત એમ ચલું હડું હું હરીને સતમાન
મિજમાન માફા બળવાન ધીમાનજ છે ભગવાન વિદો
હડું બૃણ સમાન પાદન પાદ્યો, અટન, ચીને બનતા
મળી અથ વરો અથરો બાહુ દારી હડું ચહીને ધડભેયો

જનવાન શ્રીકૃષ્ણ પાતાની પાસે આવે છે, એમ
પાડી ધૃતરાષ્ટ્રે, સમગ્ર ગામતો ને નાગરિકોની વચ
સાચી હતી, ને તેમાં ભીષ્મ, દ્રોણ, સંજય પહેરે તપ
વાના દુર્વોચન આદિ પુત્રોના નાંજનનાં કવુ હડું

ધર્માર્થાવધિ બોદનાં મગસાન પ્રવિતામદઃ ।

જનવાન શ્રીકૃષ્ણ વળે ટોડોના દાદાએના પડ
કે અર્થેન નરે મોડાએના પડ મોડા પડવેતર છે, જ
નના નાનાં નરેત્રકઃ ન દિયમેઃ મના મના નરે પુરે
અથ ને એવું, જગજગેને નાનક છે; ને તેને અથ
ને જગજગેને પડે છે અથ ને પડ જગજગેને
અથ ને પડ તેને જગજગેને અથ ને, તેનું છે. ૧૩

દિવ્યો દિ મુક્તાવ સ્વાદનુકઃ સ્વાદપ્રિયઃ ।

અથ નરેત્રકઃ ને પડે જગજગેને અથ ને, તેનું છે. ૧૪

ય છે, પણ તેમની પૂજા જો નથી કરાતી તો દુઃખીજ
ય છે. માટે ધન-સામગ્રી વગેરે સર્વ પ્રકારે આપણે
તું સન્માન કરીએ તેજ યોગ્ય છે, આવો વિચાર ધૃત-
દ્ર સભામાં રહ્યું હતો; પણ કેવા પ્રકારે તેમની પૂજા કરી
ાય ? કેવી રીતે તેમને સન્માન આપવું ? કેવા ધનથી
કેવા વિચારથી તેમનો સત્કાર કરી શકાય ? અને તેમને
વાને શું ગમતું હશે ? આ વાતને ઠોણ બાળી શકે ?
ત્ર ખાસ તેમના જે ભક્ત હોય તેઓજ તે વાતને સમજ
કે ને ? તે સભામાં તેવા ખાસ ભક્ત જ્ઞાની વિદુરજી
જર હતા, જેથી તુરતજ તે બોલી ઉઠ્યા. ખરેખર, સાંધુ
રુપોનો સંગ પ્રતિષ્ઠા લાભકામીજ નીવડે છે. વિદુરજી
જી એક સાધુ પુરુષ હતા, તેમણે નિર્ભય થઈને ધૃતરા-
ષ્ટ્રને કહેવા માંડ્યું:—

૫૬

‘સમજન મુખડા’ એ રાગ

વિદુર કહે નૃપ હા બનમારે, નથી ભક્તિ પણ ભુક્તિ છે;
અધરીત તુજ મનમાં રે,.....વિદુર કહે
પાંચ ગામ પાંડવને નવ કે, અઢળક ધન એને દેવા કહે;
ભારી બૂલ એ તારી, ચઢ્યું નથી થાવું રત્નખંડારે.....વિદુર
કોહી ધને ન કૃષ્ણ લોભારો, તણ પાંડવને તને ન મ્હારો.
એ કહે તે કર તો ધારો, સુખ, માન, સ્વજનમાં રે.....વિદુર

આ પ્રમાણે કહી વિદુર એ આશય દર્શાવે છે કે ધર્મ
પ્રમાણે વર્તવું એજ પ્રભુની પ્રથમ ભક્તિ છે; એથીજ પ્રભુ
અવશ્ય પ્રસન્ન થાય છે; ખાસી દેવા લેવામાં તો સાચી પ્રી-
તિનીજ પરિક્ષા થાય છે; વળી ખરું જોઈએ તો પ્રભુને
આપણે શું આપી શકીએ તેમ છીએ ? સર્વ કંઈ વસ્તુતઃ
તેમનુંજ છે તો પછી તેમને દેવું શું ? માત્ર માન ને સાચો
ભક્તિભાવ પ્રદર્શિત કરો. એટલે પ્રભુને બધું મળી ચૂકે છે;
આવો પ્રભુનો સ્વભાવ સ્પષ્ટ થઈએમાં વિદુરજી ત્યાં દર્શાવે છે—

अन्यत् कुंमादपां पूर्णादन्यत् पादावनेजनात् ।

अन्यत् कुशलसंप्रश्नाच्चैवेच्छति जनार्दनः ॥

પરિત્રાજની મરેલી એક કપડા, પાંચ
રૂમળ પત્ર આ જિલ્લા જીલ્લા કલેક્ટર મન
પાજ નથી. આપ ઉદાર હાથાવાળા 'પરિત્રાજ'
સીટીંગ પ્રમુખો ને ઉદાર હાથાવાળા કુટુંબી વિદુર
જાણી રીતું કે, રાજા કે રાજા પ્રમુખે પસંદ ન
માની પ્રેમ ને અફિસમાં જ તેમને જતાયો, એક
પૂજન-અર્ચન તમે પ્રમુખ માની રેયો, આ તેમના
અ-કામતા તો કોને ? ને તેજ પ્રમાણે વિદુરજી
જાંઝા ઢાંગી-દંભી-પ્રપંચી ને ઝોઝી હાથ તેજ પૂજ
ના મનમાં તે વાત ઉતરે ખરી ?

હુલો

ભીષ્મ વિદુર એવું કહી, ઉડી ગયા નિઃશ્વાસ
પણ લોભી બૂપ કરી, પુરમાં બહુ કુમકામ
ઘોડા કાઢમાડથી પ્રભુને નગરમાં પ્રધરાવ્યા, સર્વ
રિઠોએ પ્રેમથી વધાવ્યા, ધણાજ માનથી રાજમહારાજ
વસાવ્યા, સર્વ રાજાઓની વચ્ચે ખુદ દુર્યોધને અધિક
માનપૂર્વક ને વિનયથી ઉચ્ચ સિંહાસને આરૂઢ કરી
પછી લોજન માટે નિમંત્રણ કર્યું; સર્વોત્તમ સર્વસામગ્રી
ધીને હાજર કરવામાં આવી, આવા યોગ્ય અતિથિને
તે પ્રમાણેજ વ્યવસ્થિત અતિથિસતકારનો આરંભ થયો, કે
ઉત્તર થું મળે ? સર્વ પ્રકારે નકારજ સંભળાવવાથી રજ
વાને શરૂઆત કરી દીધી. દુર્યોધન તો ગભરાઈ જ
આ થું ? કણદાસ ખાનગીમાં તેણે પૂછાવ્યું—આ પહે
લોજન ધરીએ છીએ તેમજ નથી, પણ સારી સારી કું
લેટો અર્પણ કરીએ છતાં—

શાહુલ

શામાટે ન સ્વીકાર કૃપ્પ કરતા, સામગ્રી આ આપણે
વર્તે રાજા મુલોજનો સહુ ચીએ, સેવાજ સાર બહુ
ઉભવ પદ્મનું હિત ચહે, બેન સમાને ગણે
ન સર્વ કેમ કરતા ધર્મતિજ્ઞા અમણે

તોટક

તે પ્રથમ યદુવર એ કહેયો, હવે પાંચવના અર્ચનિ નિમ્નર્થાં;
જ્યાંલગી કાર્યમયુગમતઃ, જમયુગત્વ ત્યાંલગી સામ્યમતઃ.

હુયોધન તો 'મૃદુ પૂર્વે લઠો મુવમ્ । વુચ્યો યલ્લ પહેલાં
આચજ જતાવે છે' એ નિયમ પ્રમાણે કનકજત કંતો.
તે તો યજ્ઞોજ્ઞ વિનય ને સાદાઈ જતાવવા માંડયાં, ત્યારે
મુચ્યે યલ્લ જેમ પોતાને તે સામાન્ય મનુષ્ય સમજતો કંતો.

પ્રમાણેજ શેતાનો મનુષ્યભાવ બ્યક્ત કરી જગતની
તિરીતિ પ્રમાણેજ ઉત્તર આપ્યો, છતાં પોતાની ચક્રતાને
નુસરી હુયોધને યજ્ઞોજ્ઞ આમ્રહ કરવા માંડ્યો, એટલે તેને
પહેલ આપવા ચાર પ્રભુએ વિશેષ ખુલાસો કર્યો:—

૫૬

'માયાના મુગ્ધ' એ રામ

આમ્રહ મુખીને એવો યદુપતિ જોડ્યા રે;

અંતરના ઉલસઓ ખરેખરા જોડ્યા રે.

પ્રીતિ વિપત્તિમાં જોજનની ના ન કહેવી રે;

પ્રીતિ નથી નથી આવી વિપત્તિએ એવી રે.

પ્રભુએ બાણી લીધું હતું કે હુયોધન ચક્ર છે; તેની
ચક્રતાનું કારણ તેની અયાગ પાપ બુદ્ધિ છે. પાપ બુદ્ધિનું
કારણ લોભ છે. જ્યાંસુધી લોભનો ત્યાગ ન થાય ત્યાંસુધી
પાપબુદ્ધિ દૂર ન થાય, ને તે જ્યાંસુધી રહે ત્યાંસુધી સુ-
મતિ ન થતાં ચક્રતા દૂર ન થાય ને પ્રભુમાં સાચી પ્રીતિ
પણ કદી હોઈ શકેજ નહિ. શ્રીહરિ પણ ધર્મી મનુષ્યના
પક્ષકાર હોવાથી અધર્મીના યત્રુજ થાય છે, જેમ રાજા
શાહુકારને સહાયક હોવાથી ચોરનો યત્રુજ થાય છે. ભગવા-
ન શ્રીકૃષ્ણે સ્પષ્ટ સજ્જોમાં હુયોધનને સંભળાવી લીધું કે:—

જ્યાંસુધી તેં દુષ્ટવૃત્તિને નથી સુધારી રે;

ત્યાંસુધી હું તારી સેવા ના શકું સ્વીકારી રે.

હું ધ્યાનમાં રાખજે કે હું કોઈનો પક્ષકાર નથી. મારે
મન તો સર્વ સમાન છે, છતાં ધર્મનો તો હું પક્ષપાતી છું;
એટલે જ્યાં ધર્મ હોય ત્યાં મારે રહેવું બેઠએ. પાંડવો

વિદુરજીને ત્યાંજ પ્રભુએ પસાર કરી. ઘણી ઘણી વાતો વિદુરજી સાથે ખાનગીમાં થઈ; ને રાત્રિ-વીતી એટલે—

સાખી

શંખ દુંદુભિનાદે બંદી સાદે યદુવર જાગ્યા;
સ્નાન ધ્યાન યજન દાન કરી સ્વસ્થ થયા મહાભાગા.
ત્યાં દુર્યોધન શકુનિકરણ સહુ આવી પ્રભુ પદ લાગ્યા;
કહ્યું તેડાવે જૂપ કહ્યા શુભ સમાચાર વિજુ માગ્યા.

‘ઉપચુટેશન’ પ્રભુને લેવા આજ્યુ. મોટો દરબાર ભરાયો હતો. મોટી સ્વારી કાઢવામાં આવી હતી; ઘણોજ કાઠમાઠ ને આડંબર કરવામાં આવ્યો હતો. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ વિદુરજીને ત્યાંથી રાજસભામાં જવા નીકળ્યા. તે વખતે—

લાવણી

રક્ષિત યદુ ગણ સૈનિકધી ખુલ્લે ખાંડે, (જોડીગાડ')
હરી સ્વાર થયા જય શબ્દ ગયો બ્રહ્માંડ; (એક રથમાં)
છે વિદુર સંગમાં રક્ષક સાથ વિચરતા,
સંગે દુર્યોધન શકુની સેવા કરતા.
સાતપદી અને કૃતવર્મા બીજા રથમાં,
જળછાંટયાં તોરણ દ્વંજદીસે સહુ પથમાં;
શંખભેરી વિધવિધ વાજાંઆગળ શોભે,
પાંચસે હાથી રથ હજાર ભેઈમન લોભે.
આગળ પાછળ સ્વારે ને શૂર પદાતી;
જોતાંજ અરીની વડકી જાતી છાતી.

દીંડી

રાજ્ય દ્વાર પાસ આવી ઠેરી સ્વારી,
થયો વિજય ને વાજાંવ ઘોષ ભારી;
શ્રી કેલાસ સદસ રથ ધરી યુરારી,
ઉતર્યા વિદુરના કર સ્વીકારી.
કર્જ દુર્યોધન આગળ બેઠે ચાલે,
સાતપદી કૃતવર્મા પુઠ સંભાળે;
કરી જૂપ અમલિખ દોળ વહાલે,
આવી અલિખુખ પ્રથુ પ્રમથી નિહાળે.
પદાયાં મળીને સભામાં સુસરી,
ઊડી આસન તજ જૂપ સભા ભારી;

સોકે નર કે મુર કે। પરખી, નિરખે ચાંદુકે દરખી દરખી.

સલે પરીક્ષા કરી શકાતી ન હતી, પણ તેમને જોઈ મેળે લોકોને જે આનંદ થતો હતો તે અવગત હતો; પણ તેમાં નવાઈ શી હતી? તે પ્રભુ તો ખુદ પરબ્રહ્મ આનંદસ્વરૂપ છે, ત્યાં આનંદની ઊંચોવ ઉછળે એ સ્વાભાવિક છે:—

ચિરસ્ય દૃષ્ટા દાગાર્હ રાજાનાઃ સર્વ એવ હિ ।

અમૃતસ્યેવ નાવૃષ્યન્ પ્રેધમાણા જનાર્દનમ્ ॥

‘સર્વ’ રાજાઓ લાંબા સમય સુધી શ્રીકૃષ્ણને જોઈને ફરી ફરી જોયાજ કરતા હતા. જેમ અમૃતથી તૃપ્ત ન થવાય તેમ તેમના હર્શનથી તૃપ્તજ ન થયા.’ અને પછી તો આખીય રાજસભા—તત્સૂક્ષ્ણીં સર્વમાસીન્ ગોર્ધિવગતમાનસમ્ । શાંત ને ચૂપ બની ગઈ; સર્વ કોઈનાં મન શ્રીગોવિંદભગવાન-માંજ તક્લીન બની ગયાં; કેવળ શાંતિનુંજ સામ્રાજ્ય ત્યાં જામી ગયું. એ રીતે પોતાના સ્વરૂપ, પ્રકાશ ને આનંદના પ્રભાવથી સર્વનાં મનને આકર્ષી લઈ સર્વને સ્વસ્થ ને એકાગ્ર બનાવી દઈ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે, સમસ્ત જગતના કલ્યાણ માટે સુખ્ય ધૃતરાષ્ટ્રને ઉદ્દેશીનેજ સંભાષણ શરૂ કર્યું— મૂળ મહાભારતમાં આ સ્થળે ઘણોજ વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો છે, અહીં તો સંક્ષેપમાંજ કહીશું:—

અંદ્રાવળા-લેરવી

બોલ્યા શ્રીકૃષ્ણ એ વાત.

શાન્ત સભા જોઈ સર્વ, શ્રીહરી હંદુલિ જેવા મુતાકેઃ
દંતપંક્તિ જળકાવતા ઉચ્ચાર્યા ધૃતરાષ્ટ્રની સાથે.
ધૃતરાષ્ટ્રની સાથે ઉચ્ચાર્યાએમ, આવ્યો છું અહીયાં હું કેમ?
તે સઘળું જળજું સહગ્રમ ‘આહું’ આખા ભારતનું ક્ષેમ.’ બોલ

આવા સમગ્ર જગતનું કલ્યાણ કરવાના સ્વભાવવાળા ને ‘નિવાસઃ સરણં સુહૃત્’—સર્વ પ્રાણીઓના નિવાસરૂપ, શરણરૂપ ને સર્વના મિત્ર—‘પરબ્રહ્મને હું પીછાણું’

વાર્ધ તારા બહોલા પુત્રને પુત્રો પાંડવે તારા સમાન;
બેઉં તુલ્ય સરખું અહીં સઘ કરાવી કે સમાધાન,
સઘ કરાવી કે સમાધાન, બધું કેવા છે પાંડવ બળવાન;

જાણી રહેલી સમાજના સમમાન, મર્યાદાનાં જોડાં સમાન પો
અહાતું બહુ તારા પુત્રું, પોતિને આ મર્યાદા સમાન
અહાતું બહુ સો સેનનું, સોતરનું મર્યાદા પ્રજાનું
સર્વ પ્રજાનું બહુ તારા સાથ, ન હોય તારા પુત્રું આ સાથ
વેરાય મૂળે જગીમળી સાથ, મોળે મોળનારી મુલ સાથ. એ

૬૭ પણ પુરના જલો જાતે છે, તેને જાણવા
જોવાની હજી જાણ ન કરો, આ જરૂર જાણ છે, જો
મિત્રપૂત્ર પચાલી પાત્રું ને જુઓ અર્થ છે, આમાં જે
પ્રમાણ આપશે તેઓ મર્યાદાનાં પુર પસારી રેવડે
પાપનાં પાટનાં જરૂર જાંમશે. ૬૭ પણ રેતો, હું જે
જાણી આપણા જાણો ૧૩:—

સર્વ સમાસક સાંભળો, જાણો મારા ન મુજમત માંમે
બોલો હરિત રો પર્ષ છે, જેને ઉર જે પોતે જાણ
પોતે જાણ જેને ઉર જેમ, તે જાણો સહુનું ચકી ફેર
સહુનું સરખું હિત આમાં, મારે રોસાનું જનતી તદાય. એ

એ પ્રમાણે પજાજ વિસ્તારથી પ્રમુખે જાણ કરે,
તેની અસર પજાજ સુંદર થઈ, પણ બોલી યકે કેવી

ગીતિ

બોલી રથા હરિ બોલી, હરિ બોલી મુખી સકવાન કે બોલી
મુખે પુરતી મન બોલી, કહી જમદગ્ને કયા ઉચિત બોલી

જે સમયે સર્વના પિતા પરમેશ્વર, પોતાના સર્વ પુત્રને
પોતાની વેદાજ્ઞાથી પ્રેરે છે તે સમયે મહર્ષિઓ તથા કવિ-
ઓ તેમાં સદા પુષ્ટિ આપે છે; આ પરંપરા ધણી સમયથી
ચાલુ છે; તેજ પ્રમાણે તે સમયે રાજસભામાં શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટે
સર્વની સમક્ષ હિતવચન કહ્યાં ત્યારે મહર્ષિ જમદગ્નિએ ઉભ
થઈને તેમાં પુષ્ટિ આપી, ને ખાસ ચેતવણી લીધી કે, શ્રી
રાખો, આ પ્રભુ કહે છે તેજ શ્રેયસ્કર માગ છે, છતાં તેને
અનાદર કર્યો તો તે પ્રભુ કહે છે તેમજ થયે. કારણકે—

નિર્મિતા સર્વલોકાનામીશ્વરઃ સર્વકર્મવિત્ ।

નરનારાયણૌ યૌ તૌ તાવેયાર્જુનકેશ્વૌ ॥

આ શ્રીકૃષ્ણ જનવાન સર્વ લોકોના સદા ને ઉશર છે

આવી મહારી વારી સારી, ત્યારે ગું અડાવો છો.
 ઝીલું અમે હાથે, ભક્તી ભાને જાતે સભામાં તે;
 કોઈ વાતે કે પંગાતે, પાણું નથી આપવું.
 સનુને અડાવી પડાવી કે ન કાળી જાય;
 અડાવી લગાવી દેવા છે ભાવિનું રણું ધનું.
 નડગું કનડગું જીવડગું પુરા પડગું;
 પડગું ન પડે રણે, પડગું નથી નવું.
 રાજ્ય રીર સરગું પરદરગું ને મરગું;
 તો પરગું આસરા, કંગું નરગું નથી ધનું.

પ્રુદ પરબ્રહ્મનું—આશાત્ પરમેશ્વરનું એ પ્રમાણે અપ-
 માન કરી હુદ્દ હુયોધન સભામાંથી ચાલી નીકળ્યો; તેની
 પાછળજ તેના અનુયાયીઓ પણ હીડી નીકળ્યા. બહુ, કષ્ટ
 દેશ અપાઈ ચૂક્યો; તેની અસર પણ બાંહે ન રહી ! આખી
 સભામાં ખળભળાટ થઈ ગયો. સર્વ કોઈ પરસ્પર કહેણ
 લાગ્યા કે, હવે કોરવોનું ગું થયે ? ત્યાં જે જે શિષ્ટ
 મહાપુરુષો મનાતા હતા, તેઓ એકદમ એકત્ર થઈ એક
 નિર્ણય પર આવી ગયા કે, જેમ કંસનો ચાકવોએ ત્યામ
 કયો હતો તેમ આપણે પણ હુયોધન, શકુનિ, કણ્વ તથા
 દુઃશાસન—આ ચંડાળચોકડીનો ત્યાગ કરી દેવો ભેડએ, ને
 તેઓ ચારેને આજ વખતે કેદ કરી શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુને સોંપે
 દેવા ભેડએ. આમ ચિદમંડળ વિચાર ચલાવી રહું હતા
 તે બાણી લઈ હુયોધને શ્રીકૃષ્ણનેજ કેદ કરવા બાંધે
 વી લીધી. છુરતજ કૃતવર્મા ને સાત્યકિ ચેલી ગયા. તેઓ
 પોતાની સાથે રહેલા સૈન્યથી આખી રાજસભાનેજ ફરી
 લેવા વિચાર કયો; ત્યારે શ્રીપરબ્રહ્મ કૃષ્ણ પ્રભુએ તો ચાંદિયો
 બધું બેચાજ કયું, તે તો સર્વશક્તિમાન છે, અંતરોની
 છે; તેમને બય થો ? બીજી તરફથી હુયોધન પર ચારે
 બાજુથી ફીટકારની વૃદ્ધિ થવા લાગી; તેની માતા માંધા-
 રીએ, પિતા ધૃતરાષ્ટ્રે, બીજા પિતામહે, વિદુરજીએ તથા
 બીજા સર્વ સુત મહારાજાઓએ પણ હુયોધનને ધણેજ
 સમજાવ્યો, ઘણાંય દર્શાવો આખી શ્રીકૃષ્ણનો પ્રભાવ કહી
 જણાવ્યો, ને તેમણે અદ્ભુત ચરિત્ર દર્શાવેલું સમજાવ્યું

‘પરશ્વસને તું પીછાળુ.’ પણ કેવળ સમજે ને પીછાળે ?
 ‘વિનાયકાદે વિપરીતજુલિઃ’-વિનાયકાળ સમીપ હોય ત્યારે
 હિમાં પણ વિપરીત થઈ જાય છે. હુયોધનની દૃષ્ટિએ તો
 શ્રીકૃષ્ણ એટલે એક ગોવાળીયો કે યાદવજન્ય. પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ
 મળ્યો ગયા કે આને કંઈ જાન નથી, પણ આને જ્ઞાનમાં
 આવવો જોઈએ; પોતાનો અજ્ઞાન પ્રભાવ ને સર્વોત્તિથાયી આ-
 મધ્યે બતાવવાને પ્રભુએ ઇચ્છા કરી; શ્રીકૃષ્ણ તે એક ગોવા-
 ળીયો કે યાદવ નથી, કિંતુ સર્વશક્તિમાન સર્વેશ્વર સાક્ષાત્
 છે, એ સિદ્ધ કરી બતાવવા સ્વયં શ્રીકૃષ્ણે પ્રભુ બોલ્યા:—

સાખી

કૃષ્ણ કહે તું ચહે ખાંધવા, મને એકંદ્રા બાળી;
 એક હડિ કે અનેક તે નજરે લો જોઈ પીછાળી.

ગોપાલ

એમ વરી દીધું ઉચ્ચ હાસ, થયો દરો દિશ દિવ્ય પ્રકાશ;
 વીજળી જેવી દીપી કાય, નખશિખ તેજ ચક્રી ઉલ્લસાય.
 તનખા જાણે તનથી ખર્ચા, અંગુષ્ઠ માત્ર મુર નિસર્ચા;
 બ્રહ્મા લલાટથી તે પાર, શીવ છાતીથી તેજ પ્રકાર.
 લોકપાળ ભુજમાંથી થયા, યુજથી અગ્નિ ભભકી રહ્યા;
 આદિત્ય સામ્ય અધેનીવસુ, નખશિખભયુ ખાલી નવતસુ.

હરિગીત

જોતાંજ જોતાં કર હજારો આયુધો ધારી થયા;
 આંખે અને કાનેથી ભડકા, તેજના જતરી થયા.
 પ્રત્યેક રોમે રવી દેખી હામ સહુ હારી ગયા;
 બીજા બીડી તેજે સ્વલોચન જ્ઞાન વિસારી ગયા.

આટલા સમય સુધી જે શરીર મનુષ્યાકૃતિમાં જણાતું
 હવે તેજ દેવતાઈ બની ગયું, કેવળ દેવતાઈજ નહિ, પણ
 સંપૂર્ણ દિવ્ય, જે કંઈ બહાર છે તે બધું વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ તેમાં-
 જ જણાયું; રે ! જ્યાં જુઓ ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ ! કેને ખાંધવા ?
 કેને કેદ કરવા ? પ્રભુનું મૂળસ્વરૂપ તો દિવ્ય દૃષ્ટિ વિના
 દેખાતું નથી, એટલે સલામાંના સર્વે રાબરો તથા હુયોધન,

પોતાની પાપી દિદિથી એ મૂળસ્વરૂપનાં દર્શન તો નજર
શક્યાં ! તેઓ તો પ્રભુના અદ્ભુત સ્વરૂપને જોઈને 'ન્યમો
યંત નેત્રાણિ રાજાનન્તસ્ત્રાપેતમઃ' - આંખો મીચી ગયા, તેઓ
ચિત્ત ત્રાસી ગયાં; જેઓ અંગદોષ હોવા છતાં સાત્ત્વિક પ્ર
તિભા હતા તેઓજ માત્ર પ્રભુનાં મૂળસ્વરૂપે દર્શન કરી શક્યા

ऋते द्रोणं च भीष्मं च विदुरं च महामतिम् ।

संजयं च महामागमृषींश्चैव तपोधनान् ॥

દ્રોણ, ભીષ્મ, મહામતિ વિદુર, મહાભાગી સંજય તે
તપોધન ઋષિઓ સિવાય શ્રીકૃત કેઈ એ પ્રભુના દર્શન કરી
શક્યાં નહિ. દેવળ એઓનાંજ નેત્રો પુસ્ત્રાં રહી શક્યાં
ને તેઓજ પ્રભુને નીરખી શક્યા. પ્રભુનું તે દિવ્ય સ્વરૂપ
જાણે ત્રણેલોકમાં વ્યાપ્ત બની ગયું ને છેક દેવલોક મુખી
પહોંચ્યું. તે વેળા:—

तं दृष्ट्वा महदाश्चर्यं माधवस्य समारले ।

देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिः पपात च ॥

‘મહાસભાની વચ્ચે શ્રીપતિનું એ મહા આશ્ચર્યકારક
સ્વરૂપ જોઈને દેવોનાં હૃદયો ગડગડવા લાગ્યાં ને આકાશ-
માંથી પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ.’ જાણે કે ચોપાસથી આજ ધ્વનિઓ
થઈ રહ્યા કે, ભૂલી જાઓ દુષ્ટ દુર્યોધનને તથા તેના સાથી-
ઓને ! સ્વીકારો શીહરિને ! જદ પહે પડો ને તુરત દેમની
પાસે પ્રાર્થના કરો કે, અમને પણ અંતે દિવ્ય દર્શન અધિ-
જો કે અમે ક્ષપિત હોઈએ, તો પણ ખરા અંતઃકરણથી
પ્રભુને માનતા થઈ જઈએ ને સાચા સ્વામી તરીકે એ પ્રકૃ-
તેજ સ્વીકારીએ એવી કૃપા અમારા પર પ્રભુ કરો, અમારી
ચિનતિ સ્વીકારો. આ ધ્વનિઓ ધૃતરાષ્ટ્રના કાનમાં ચોખ્ખા
ગુંથ રહ્યા. તેણે પણ પ્રભુને પ્રાર્થના કરી:—‘જો દયાળુ !
મને અપને આપનાં દર્શન થવાં જોઈએ; મેં આપનો અપ-
રાધ કર્યો છે, તેની ક્ષમા સાથે આપ મને કૃતાઈ કરો.’ આમ
ધૃતરાષ્ટ્ર અથ અવસ્થામાંજ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા, ને
તુરતજ પ્રભુ :—

પહોંચી અને જદ—

ગીતિ

અધની સ્વીકારી, કરી દીધાં બેઠ નેત્ર ચમકારી;
હુરિ અવિકારી, પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ અધહારી.

આ રીતે હર્યોધન તથા ધૃતરાષ્ટ્ર વગેરેને પણ જે
ન અભ્યુનને ગીતાલના અગીઆરમા અધ્યાયમાં દીધેલાં
વેલ છે તેજ દર્શન એ અભ્યુનની પહેલાં પ્રભુએ દીધાં
પછી તો જેની જેવી મતિ તે પ્રમાણે તે તેની અંત-
ર ધયેલ છે; માટે અમારા પ્રિય વાચકગણ ! તમે પણ
જને તેમ સુકૃત્ય ને સદાચરણમાં એકનિષ્ઠ રહી શ્રી-
હુનેજ સાચા પ્રભુ તરીકે સ્વીકારી તેમના એકાંતિક શુભ-
જ્ઞ બક્ષા જનો, ને બક્ષિતનો પૂર્ણલાભ લેવા 'પરબ્રહ્મને
પીછાણુ શાસ્ત્રથી સ્વરૂપ શક્તિ સ્વભાવ સમજી.'

આ કહે અતુકૂળતામાં અતુ લઈ લે સાચી દહાણુ.

એ દહાણુ જે અભ્યુને લીધી તો ખરેખર તે તરી ગયો;
પણ કોરવો તેથી વિમુખ રહ્યા તો કૂખ્યા-માયો ગયા; માટે
જેજ દયાનિધાન સર્વેશ્વર આપણા સાચા સદાના પતિ છે,
અનેક સ્વરૂપ અને સમસ્ત જગતના સર્વ મહાન મહાબૂપ
પણ તેજ છે; પૂર્ણ પરબ્રહ્મ એ પરમાત્મા, એ પ્રમાણે પો-
તાના પુરુષોત્તમપણા સાથે એવા પ્રકારના પ્રભાવ તથા સ્વ-
ભાવવાળા છે. સમગ્ર શાસ્ત્રો આજ રહસ્યનું એકીસાથે ને
એકજ અવાજે પ્રતિપાદન કરે છે—'તદ્ વિવિજ્ઞાસસ્વ । તે
પરબ્રહ્મને તું બાણવાની ઇચ્છા કર.' આજ શાસ્ત્રીય આજ્ઞા
અહીં વારંવાર અમે ટાંકીએ છીએ—'પરબ્રહ્મને તું પીછાણુ.'
ભગવાન સૂત્રકાર વ્યાસદેવ પણ એજ કહે છે ને ગીતાલમાં
તો રચે રચે એજ પરબ્રહ્મ ખુદ સ્વમુખે ઉપરેચે છે,
એટલે 'પ્રપાનત્રયો' માં જે કંઈ કહેવામાં આવ્યું છે તેજ
સત્ય કથન આ સિદ્ધ થયું છે કે:—

પરબ્રહ્મને તું પીછાણુ શાસ્ત્રથી સ્વરૂપ શક્તિ સ્વભાવ સમજી.

એ પરબ્રહ્મ કોણ તે હવે નહીં ધર્મ ગયું—જેમને
'હતિ' ઉજ નહિ તેજ એ પરબ્રહ્મ.

॥ ધી દુષ્યસંદ્રની જય, ધી દુર્વિષાધોદની જય ॥

શ્રી કુલસીદાસજી-જ્ઞાન-પ્રકાશ

શ્રી કુલસીદાસજી-જ્ઞાન-પ્રકાશ

[મગતાલ-નિબંધ]

પૂર્વરંગ

કુમરી

અવતારે હરિ તારે, સાચા કહે નિસ્તારે.

આ માનવું તારે માનવ અવતારે.

આમાં (આ અવતારમાં) ના તાર, ન પરત્યારે (તે
હાં હાંરે ના પરત્યારે (અમજ કહેવાય; નહીં એજ) "

‘પરબ્રહ્મ’ સત્જ્ઞ, એકજ અને અદ્વિતીય છે, ‘
શ્રુતિ સ્પષ્ટ કહે છે-‘ સદૈવ સૌમ્યેદમમ આસીન્ પુનર્ન
સૌમ્ય’ હે સૌમ્ય ! આગળ આ સત્જ્ઞ, એકજ, અદ્વિ-
હતું. આ શ્રુતિવાક્યમાં ‘અમે-આગળ’-એ શબ્દ વાપ-
રે છે, તેનો શો અર્થ છે ? તેનો અર્થ એજ છે કે, ‘અમે-
પ્રલયકાળે’ અર્થાત્ ‘ઇદમ્-આ’ એટલે અચિત્ તથા હિ-
ને કંઈ આ જગત હમણા પ્રત્યક્ષ જણાય છે તે ‘અમે-
પ્રલયકાળે ‘આસીન્-હતું’, એમ તો કહે છે, પણ તે
હતું ? ‘સદૈવ-સત્જ્ઞ’-મિથ્યા તો નહિજ. પણ જેને ‘સદૈવ-
એકજ તથા ‘અદ્વિતીયમ્’ કહેવાય એવું સત્જ્ઞ હતું. એટ-
લે પણ શું કહેવા માગે છે ? શું તે વેળા કેવળ એકજ ‘સદૈ-
તત્ત્વજ હતું ? ચિત્-અચિત્ ન હતાં ? ના, કહેવાનો અર્થ
એ છે કે, તે સમયે-પ્રલયવેળા જેવાં હાલ નામ-રૂપવા-
રૂપ, મનુષ્ય, પૃથ્વી, આકાશ વગેરે પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવ-
ે છે, તેવાં પ્રત્યક્ષ-સ્થૂળ સ્વરૂપવાળાં ન હતાં. જેમ સ્ત્રી-
હોય છે પણ વૃક્ષ નહિ, તેમ એ વખતે બધુંય સત્માં મ-
ગયું હતું; એટલે કે જ્યારે આ સમસ્ત સૃષ્ટિનો પ્રલય થા-

છે ત્યારે નામરૂપાત્મક આ સમસ્ત જગત જાળીને અગ્નિ,
 વાયુ કે આકાશથી પણ સૂક્ષ્મસ્વરૂપમાં-મૂળ-ત્રિગુણાત્મક
 પ્રકૃતિના સ્વરૂપમાં જાળી લાય છે; જેમ ધીજમાં જીવ હોય
 છે તેમ તેમાં પણ અસંખ્ય જીવો વિદ્યમાન હોય છે. જેમ
 એકજ દાડમમાં અનેક કળીઓ, તેમાં રસ તથા કળીયા
 વગેરે હોય છે પણ બહારથી તો માત્ર એકજ ગોળ દાડમ
 દેખાય છે, તેમ જો પ્રલયકાળે પણ એક 'સત્' હોઈ,
 ને એ 'સત્'માં બધુંય હતું. આજ આશય ખીજ એક શ્રુતિ
 કહે છે- 'તદ્વેદંતર્હ્યાઋતમાસીન્' -તે વેળા આ 'અધ્યાત્મ' હતું.
 પછી જ્યારે તે 'સત્'ને ઇચ્છા થઈ 'તર્વિશત વદ્વ સ્પાં
 પ્રજાયેય' -ત્યારે તેણે વિચાર કયો કે હું અનેક પ્રકારે યાઉં,
 નામરૂપાત્મક જગતરૂપે ઉત્પન્ન થાઉં.' આવો વિચાર કર્યો
 પછી તેણે પોતાનામાં સમાઈ રહેલા ત્રિગુણનો, પુરુષોનો
 પ્રકૃતિ-પુરુષ-બન્ને જે અનાદિ છે-તેમનો ઉપયોગ કયો.
 અર્થાત્ સૌ પહેલાં ત્રિગુણનું મિશ્રણ કર્યું, તેમાંથી મહત્ત્વ
 ને અહંકાર ઉત્પન્ન કર્યો, ને પછી તેમનું મિશ્રણ કરી તેમાંથી
 આકાશ ઉત્પન્ન કર્યું. ત્યાંસુધી તે 'અરૂપ'-અમૂર્તજ કહે-
 વાય. તે પછી જો આકાશથી શબ્દ તથા વાયુ થયાં. તે પણ
 અમૂર્તજ કહેવાય. તેમાં અનેક જીવો તથા તે જાસેમાં એક
 પરમાત્મા તો સદાકાળ રહ્યાજ છે; તે તો અનંતજ છે, જેમ
 આકાશ બધામાં છે ને આકાશમાં બધું છે તેમ 'અંતર્બહિઃ
 તત્સર્થં વ્યાપ્ય નારાયણઃ સ્થિતઃ' -જો સર્વમાં અંદર ને બહાર
 વ્યાપીને નારાયણ-પરમાત્મા રહેલા છે, જેમ છેવટે નારા-
 યણનાંજ સર્વ શરીર છે, નારાયણનાંજ તે સ્વરૂપો છે, પણ
 તે ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો વિષય નહિ હોવાથી 'અમૂર્ત' કહેવાયાં. તે
 પછી તેમાંથીજ અગ્નિ, જળ, પૃથ્વી, મનુષ્યો, પશુઓ તથા
 પક્ષીઓ વગેરે જે ઉત્પન્ન થયાં તે ચક્ષુ ઇન્દ્રિયના વિષય-
 રૂપ હોવાથી 'મૂર્ત' કહેવાયાં. આ વસ્તુ શ્રુતિ પણ કહે છે-
 'દે વાવ પ્રક્ષણો રૂપે મૂર્ત ચામૂર્તમેવ ચ' -પ્રક્ષણાં બે સ્વ-
 રૂપો છે. એક મૂર્ત ને બીજું અમૂર્ત. આનેજ સાકાર તથા
 નિરાકાર કહેવામાં આવે છે. આ રીતે સર્વે સર્વેશ્વરનાજ

દિવ્યમ્-મારાં જન્મ કર્મ દિવ્ય છે' આમ પોતાના જન્મ-કર્મને દિવ્ય કહી વિશેષ એ સમજાવવા માગે છે કે, જીવને અવતાર તેના કર્મ પ્રમાણે પરમેશ્વરે અર્પણ કરેલ હેઠમાં અમુક અવધિ સુધીનો હોય છે, ત્યારે ઇશ્વરનો અવતાર તેમની પોતાનીજ ઈચ્છા પ્રમાણે પોતેજ ધારણ કરેલા હરકોઈ યરી-રમાં પોતે આહો ત્યાંસુધી થઈ શકે છે અને તે પણ દિવ્યજ.

પ્રહલાદ માટે તે પરમેશ્વર પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે કેવું અફળુત સ્વરૂપ ધારણ કરી સ્તંભમાંથી પ્રકટયા ? તે શું જણાવે છે ? આમ 'અવતારે હરિ તારે' તેમજ કંસાદિનો વધ કરવા માટે દેવકીના ઘરમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપે પ્રકટયા, ને તે વેળાં પ્રભુ ચતુર્ભુજ સ્વરૂપે દેખાયા, તે પછી છેકજ નાના બાળ બની જઈ મનુષ્ય પ્રમાણે જણાયા, ને સોળ વર્ષની વયે પાછાં મથુરાં આવતા ચતુર્ભુજ દેખાયા, ને અર્જુનને દિવ્ય દષ્ટિ આપી 'સહસ્રવાહો' એમ હજારો હાથવાળા દેખાયા, આ બધું શું બતાવે છે ? 'અવતારે હરિ તારે, શાસ્ત્ર કહે વિસ્તારે.' શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપે પ્રકટ થતાંજ પ્રભુએ દેવકી તથા વસુદેવને જણાવ્યું છે કે, આ તો મારો ત્રીજો અવતાર છે. કશ્યપ તથા અદિતિને ત્યાં પ્રથમ હું વામનરૂપે જન્મ્યો હતો ને તેજ અવતારમાં હું દેવડો બની ગયો હતો ? ત્રિવિક્રમ ! જેની નિશાની આજે પણ ગંગાજી જગતમાં પ્રાપ્ત છે. ગંગાજી તે ત્રિવિક્રમ ભગવાનનું ચરણોત્ક છે. એ ભગવાનનો ચરણ છેક બ્રહ્મલોકમાં પહોંચ્યો ત્યારે બ્રહ્મદેવે એકાદમ દોડી જઈ તે ચરણને જળથી ધોયો હતો; તેજ જળ આજે ગંગાજીરૂપે વહે છે. ને તરો લોકને પવિત્ર કરી રહ્યું છે. કૃતિ પણ 'શ્વં વિષ્ણુર્વિષ્ણુક્રમે પ્રેષા નિદ્રધે વદમ્-વિષ્ણુ ભગવાને ત્રિવિક્રમ સ્વરૂપે આ જગતને દાબી લીધું હતું, ને તણ પગલાંથી માપ્યું હતું.' એમ ભગવાનનાં ગુણગાન આવે છે, એ ઉપરથી શું સિદ્ધ થાય છે ? 'અવતારે હરિ તારે.' આ વસ્તુનો અનુભવ કરનાર બાળક સદાશંકર પ્રહલાદ હો કે દાનવરાજ બલિ હો - એઈ તેમનું ચરણ સ્પીકારે તે પ્રભુને સાચું માટે અમુક કોઈ દેયકાન-

અને 'આમળકાન્ત સર્વેષુ સુવર્ણઃ-ધરણીના નખખી માંડીને સર્વાંજે સુવર્ણમય' એવા 'હિરણ્યકઃ પુરુષો દશવર્તે-હિરણ્યમય પુરુષ (સૂર્યમંડળમાં) દેખાય છે.' આમ કૃતિને સૂર્યની અંદર દિવ્ય પુરુષ ભોવામાં આવે છે; આતુ પરમાત્માનું આકાર સ્વરૂપ સૂર્યમાં દેખાય છે, પણ તેને ભોવાની યોગ્યતાવાળો સૂક્ષ્મ ને શુદ્ધ દષ્ટિ ધરી ભેઈએ ને ! આવા આવા પરમાત્માના નિયત અવતારો છે; તેમજ હીરણ્યકૃદમાં એક ઇશ્વરી સ્વરૂપ સદાકાળ બીરાજે છે, જેનું વર્ણન આ પ્રમાણે કરવામાં આવે છે:—

શાંતાકારં મુજગશયનં પદ્મનાભં મુરેશં ।
વિશ્વાધારં ગગનસદૃશં મેઘવર્ણં શુભાંગમ્ ॥
લક્ષ્મીકાંતં કમલનયનં યોગિભિષ્ચાનગમ્યં ।
વંદે વિષ્ણું ભવમયહરં સર્વલોકૈકનાથમ્ ॥

'શાંત આકારવાળા, શેપનાગ પર શયન કરતા, નાભિમાં કમળવાળા, દેવોના પણ ઇશ્વર, જગતના આધાર, આકાશ-સમાન, મેઘજેવા સ્વામવર્ણવાળા, શુભ અંગવાળા, લક્ષ્મીના પતિ, કમળસમાન નેત્રોવાળા, યોગીઓએ ધ્યાનથી પ્રાપ્ત કરાતા, સંસારના ભયનો નાશ કરનારા અને સર્વ લોકોના એક નાથ વિષ્ણુ ભગવાનને હું વંદન કરું છું.' આમ વિષ્ણુ-સ્વરૂપ પરમેશ્વરનું એક સ્વરૂપ હીરણ્યાગરમાં રહે છે, જેમની પ્રાર્થના દેવો કરે છે; એટલે શ્રીકૃષ્ણ આદિ અવતારો જગતમાં જે પ્રકટે છે, તે સર્વેશ્વર પોતેજ હોય છે. પરમાત્મા સ્વયમેવ શ્રીકૃષ્ણાદિરૂપે અવતાર લે છે, જેથીજ તેમના ગીતા વગેરે ઉપદેશો પરમ પ્રામાણિક મનાય છે, જેમાં પોતે ભગવાનજ આવા આશયનો ઉપદેશ કરે છે:—

અવતારે હરિ તારે શાસ્ત્ર કહે વિસ્તારે.

આપણા વેદાંતશાસ્ત્રનો સમગ્ર સાર એજ નીકળે છે કે પરમેશ્વરની ઉપાસના, ભક્તિ કે શરણગમન સ્વીકારવું; જે માટે મુખ્ય અવલંબન આવજ છે—'અવતારે હરિ તારે.'

ભગવદ્ગીતામાં ખુબ ભગવાન કહે છે—'જન્મ

થતો નથી; રાજા જ્યોત્સ્નાની મુલાકાત હરકોઈ પ્રત્યેક
કોઈ સને થઈ શકતી નથી; તો પછી જે કરોડો પ્રજાએ
અધિપતિ મહારાજાઓનો પણ મહારાજા ને મોટા પેદે
પણ પરમપૂજ્ય મહાન દેવ છે તેનો સાક્ષાત્કાર લેના;
રક્તામાં પડ્યો છે? તેમનો સાક્ષાત્કાર ક્યારે થઈ શકે
છે? ખુદ પોતે જ ગીતામાં કહે છે- 'અનેકજન્મસંવિત્' -
અનેક જન્મે સિદ્ધ થઈ શકાય છે ને તે પછી પ્રમુદ્ધ
તકાર પામી શકાય છે; તેમાં પણ સતત પ્રયાસ થવું જોઈ
છતાં જો કદાચ ચૂકી જવાય તો 'શુર્ચનાં શ્રીનતાંગે જો
બ્રહ્મોન્મિજાયતે-યોગશ્રદ્ધ ધરેલો તે મુમુક્ષુ પવિત્ર શ્રીમંત
ધર પાછો જન્મે છે.' આ ગીતા-વચન પ્રમાણે ઉલ્લી
પણ મુમુક્ષુ તો હતાજ, પણ જન્માંતરે યોગશ્રદ્ધ
હોવા જોઈએ, તેથી તેમનો પણ જન્મ પવિત્ર શ્રીમંત
ધરેલો હતો. ત્યાં તેમને હજી પ્રાકૃત લોગો લો
બાકી હતા, તેથી પ્રથમ તો પ્રાકૃત લોગો વા
આકર્ષાયા હતા અને શરીર, મન તથા બુદ્ધિથી
પ્રથમ તે માટેજ તેમણે ઉપયોગ કર્યો હતો.

આખી

ભણ્યા ગણ્યા ને જને વખાણ્યા પરણ્યા મુંદર નારા
મળી જોઈતી જોડી કુમળી, હાંતી પતિ ચિત્ત દારી
કરવી ન્યારી ફાલુ પણ અશક્ય શરી
વિપયાધીન રહે છે નિરાદિન જળમાં મીન પ્રકારે
કર્મકાંડ થયો નવ સહે સહ રહે ગ્રી હારે
ધરની બદારે, જતા માત્ર જાવારે
ખરેખર કામી મનુષ્યની આ સ્થિતિ હોય છે.

માલિની છંદ

સચિત મધુર મંદોર, આગસે નારી બ્યારે,
અગત દરજ દારી, રાખવે ભાવ ત્યારે;
મન મુકે, અલ્પનો ભાવ પ્યારે;
, રૂપ ચિત્ત વિચારે.
હર દેવી જોઈએ. 'અ

સત્વર તે તૈયાર કરી યકે છે, ને તે પત્નિ દિવ્યજ; પોતાને
યોગ્ય હોય તેનુંજ; વળી પાણું હવેમાં તે અદૃશ્ય પણ ઘડ
બધાં એજ પદમાં નરસિંહ મહેતાજી રચ્ય કહે છે:—

નરસિંહ મહેતાને પાણી પાયા તે બદાસો આઘ્યા હના કોડેરે.
અર્થ—જનના ન આના પાંખે કહીરો જલ્પરમં બચતે કો;
હોના પ્રકટ ન હોના નિજ જસ નાણક કયાં કચતે કો.

આણું સામર્થ્ય પ્રભુ ધરાવે છે તેમજ તે એકજ
'સર્વશક્તિમાન' કહેવાય છે ને તેમનો એ સ્વભાવજ છે.
આડીં આપણે પણ તેમને પ્રાર્થના કરીએ:—

પ્રભુ ધા હું સારું અવતારી, અવતારી;

(આપના તે તે અવતારો સમયે હું ન હતો પણ)

તેને પ્રકટતાં ધ્રમ નથી કંઈજિ, મહારે છે પુરુષખારી.

તે એકજ કે 'અવતારે હરિ તારે.' એ વાત ચોક્કસ
છે કે, આપણે તે સંબંધે પ્રયાસજ કરતા નથી, અથવા
પ્રયાસ કરતા હોઈએ તો તેમાં અવશ્ય ન્યૂનતા છે; નહિ
તો આપણા માટે પણ તે પ્રભુ અવતાર કેમ ન હે? શા
માટે આપણાં સર્વ પાપોની ક્ષમા આપી આપણને ન તારે?
તે માટે જુઓ આ તુલસીદાસજીનું આજ્ઞાન, અને પછી
ચોક્કસ ખાત્રીથી કહો કે 'અવતારે હરિ તારે.'

શ્રી તુલસીદાસજી-આજ્ઞાન

૫૬

અવતારે હરિ તારે શાસ્ત્ર કહે વિસ્તારે,

આ માનવું તારે, આ માનવ અવતારે;

આમાં નવ તારે, ન વરત્યારે, હાં હારે ન વરત્યારે. અવતારે૦

સાખી

રાજપુર યમુનાં તીરે વડા વિપ્રનો વાસ,

કાન્યકુબ્જ શાખામાં પ્રકટયા શ્રીત્યાં તુલસીદાસ.

પંડિત ખાસ થયા કરી અભ્યાસ.

પ્રભુના અવતારનો સાક્ષાત્કાર હરકોઈને હરધડી

ત્ર વર્જયેત્' એક રાજા એટલો જાણો સ્ત્રીલંપટ જાની ગયો હતો, કે જેથી રાત્રે ને દિવસે કેવળ જનનામાંજ પડી રહેતો હતો. તેને ચેતવણી આપવા માટે એક કવિએ એક ઢોહરો લખીને પહોંચાડ્યો:—

નદિ પરાગ નદિ મધુર મધુ, નદિ વિકાસી યહ કાલ;
અલિ કલીસોં લીપટ રહ્યો, આગે કોન હવાલ.

આ ઢોહરામાં સુવાન જાણા કે જે હજી પરાગર ખીલી નથી તેને કવિએ પુષ્પની કળીની ઉપમા આપી છે, ને રાજાને ભ્રમરની ઉપમા દીધી છે. કહેવા એ માગે છે કે, હજી આ પુષ્પકળી ખીલી નથી, તેમાં મીઠો મકરંદ રસ જામ્યો નથી કે સુગંધી પરાગ પ્રસર્યો નથી, તેમજ હાલમાં તે વિકસે તેવો સમય પણ નથી છતાં જો ભ્રમરા ! તું તે કળીમાં અત્યારથી આવો હુબ્ધ જાન્યો છે, તો આગળ જતાં (તે જ્યારે ખીલશે, તેમાં પરાગ ને મીઠો મકરંદ જામશે ત્યારે) તારા શા હાલ થશે ? આ ઢોહરો વાંચી રાજા સમજી ગયો. તેણે જાણી લીધું કે, આ કવિ મને સ્ત્રીલંપટ ચીતરી ગામમાં ફેંજેત કરશે, તેથી તે કવિ પર ઢોપી ઉઠ્યો. તેણે કવિને બોલાવી પોતાનું અપમાન કરવા માટે ખુલાસો માગ્યો, એટલે પેલા કવિએ ઢોહરાનો અર્થજ ઉલટાવી નાખીને કહ્યું કે, સાહેબ ! આ તો મેં મારા મનને ભ્રમરો કરાવી આવો બોધ આપ્યો છે—'જો મનરૂપી ભ્રમરા ! તું પરાગ એટલે પ્રયાગ ન ગયો, મધુર-મધુવન તે' સેંધુ નહિ અને કાશી પણ તું ગયો નહિ. હવે તારો કાળ આવી પહોંચ્યો છે, છતાં હજી સુધી તું કલિ-એટલે કલિ-યુગમાં લપટાઈ રહ્યો છે, તો આગળ જતાં તારા શા હાલ થશે ?' કવિનો આ અર્થ સાંભળી રાજાએ પણ કંઈક બોધ લઈ તેને છોડી મૂક્યો. આવીજ સ્થિતિ ને આવુંજ સ્ત્રીલંપટપણું આરંભમાં તુલસીદાસજીમાં હતું. જસ, પ્રેમ કેમ કરવો, સ્ત્રી સાથે એકાંતમાં કેમ રમવું, એજ તુલસીદાસજી પ્રથમ શીખ્યા હતા, જેનો ખ્યાલ આ કાવ્યોદી આવશે:—

ચોપાઇની ચાલ

નવી નારી ઘણી ગણરાણી, પ્રિત પ્રિયરની ના વિસરાણી
રજા માગી થાકી ઘણીવાર, ખાલી આશા રાખી ઘણીવાર
અકળાએ ઘેર પિતા માઈ, મળ્યો આવો તે ક્યાંધી જમાઈ
લખ્યા પત્રો સંદેશ કહાવ્યા, વાવઢા માંહે માસો ચલાવ્યા
ભાઈ ખહેનને તેડવા આવ્યો, ના પાડીને તેને એ થોભાવ્યો

દીંડી

માથાનો એપણખચીત, મળીખહેનસાધ કરી એક ચિત્ત
તુલસીદાસજી જવ ખજરે, ખહેનને લઈનીકળી ગયોત્યારે

હરિગીત

આવ્યા શ્રુહે જાણુ' અરેરે ! નારી તો ચાલી ગઈ,
તેવી સ્વલોચનમાંથી જળની ધાર તો ચાલી ગઈ,
શુ' હવેલી ખંગલી ખાસી સેજ પજ ખાલી થઈ,
આલી ! ગઈ આલી ગઈ દુઃખ—દૂર શુ' બહાલી થઈ !

સાખી

જેમ તેમ કરી દિવસ વિતાડ્યો રાતે નવ રહેવાયું,
વીજળી ચમકી છુટ્યો વાયુ વાદળ નભે છવાયું,
વિયોગયું દુઃખ આ સંભેત્રે, ગયું નહીં સહેવાયું,
ન ખવાયું ન પીવાયું મુખથી જ'પીને ન મુવાયું.

અંતે ન રહેવાયું, તે તો ઉપડ્યા સાસરાના ઘર તરફ
ખરાખર પાછલી રાત્રિ થતાં ત્યાં પહોંચી પળ ગયા.

ઉપેન્દ્રવજ્ર છંદ

હતી સ્વરૂપિણી સદ્ગુણે જ આવી, વધા જનો ભાઈ બહી ભભાઈ
ત્રિયા ત્રિચારી અતિવિત્ત લાઈ, મળી લઈ લાગ થઈ ન સંકો.

આવા મહાપંડિત થઈને આવા નીતપટ ! આવા રામા
ને વશ ! અરે એ આવાજ રામને વશ થઈ જાઓ તો ! મહા
તુલુટ પુણ્યખજાથી પ્રાપ્ત થયેલ આ પ્રાણનુસરીર ને આ
કરોતુક વિદ્યા-એ બહુ સફળજ થઈ જાય ને ? નહિ તે
આની ન

ને રૂપિને વાક રાખએ કે આરો નહ
નેમાં

આ પ્રાણનુસરીર ને

તેમાં પણ આનું પ્રખર પાંડિત્ય-એ સર્વ અદ્વૈત-વૃથાજ
જવાનું, એટલુંજ નહિ પણ મરણ પછીયે શ્રી હથાઈ નરક
પ્રાપ્તિ વિના અન્ય રથજ ખરેખર મળવું કઠિન ધર્મ પડ્યો.
બસ, ઉચ્ચ જ્ઞાતિના યોદ્ધાને વળી બીજાં આજુક મારયો પડે!
જેમ પ્રવણને પોતાની સાવટી માતાનો એકજ બોલ બસ
ધર્મ પડ્યો હતો તેજ પ્રમાણે તુલસીદાસજીને ભાબીના બોલ
પૂરતા ધર્મ પડ્યા. તુરતજ—

સાખી

ચતુરાંની ક્ષેત્રવખીધી ચિત્ત ચરકો લાગ્યો કારી,
રાખ ઉડ ઉધડે આગ તેમ જ્ઞાન પુણ્ય ગુપ્તકારી;
ભણ્યું ગણ્યું અલ લાગ્યું લેખે, શિખ સમસ્ત સ્વીકારી,
કારી વચને મદી વિકારી ઘણા ચલા અવિકારી.

એ તો જેનું ભાવી ઉત્તજવળ થવાનું હોય તેને તો
કોઈક માત્ર નિમિત્તજ મળવું જોઈએ; હર્ષણ સ્વાભાવિક
સ્વચ્છ તો હોયજ, માત્ર તેના ઉપરની ધૂળને ખસેડવા એકજ
ઘસારાની જરૂર રહે છે; પણ જેનાં ભાવી કાળાંજ હોય
તેને તો હાલરો નિમિત્તો મળી આવે તોયે શું ? માટીનું
ઢગું કદી આદર્શ બને ખરું ? જેનાં પ્રાચીન પુણ્ય પ્રણળ
હોય તેવાને તો જટ ‘અવતારે હરિ તારે.’ પછી તો—

ગીતિ

નિશ્ચયી ધાના નાસી, પ્રથમ ચણું ધર્મ જવાજ સંન્યાસી;
સેવવાજ અવિનાશી, દહ કીધું થઈ જુવો પછી બિના શી.
ભગવદ્ગીતામાં ભગવાન પોતેજ કહે છે—‘અપિ ચેત્
સુદુરાચારો મજતે મામનન્યમાક્’ અત્યંત દુરાચારી હોય
તે પણ બીજા કોઈને નહિ ભજતો કેવળ મારું ભજન કરે
છે તો ‘ક્ષિપં ભવતિ ધર્માત્મા—સત્વર મર્માત્મા બની જાય
છે’ આ તુલસીદાસજી કેવા વિષયલગ્ન પડે હતા ? પણ તેમણે
મહુનું ચરણ લેવા જેવો નિશ્ચય કયો કે તુરતજ અપૂર્વ
દૃઢ્યપલટો ! એકદમ કૃતાર્થતાના પથે પડવા તેમને લગની
લાગી કે માર્ગ હાથ લાગ્યો. નરસિંહ મહેતાજીની પેઠેજ

ચંકર ભગવાનનું ચરણ તેમણે પ્રથમ ઝીંપું. પોતે પ્રાર્થના
તો કરતાજ, એટલે ગાયત્રીમંત્રનો ચતુર્થ ભાગ ખાસથી ધ્યાન
પ્રથમથીજ વેદાધ્યયન તથા કર્મકાંડનાં રહસ્ય તો તે ભણ-
વાજ કરતા, જેમી બીજી કોઈ પણ નકામી મદમદ તેમને
ગમીજ નહિ, તે તો લાગ્યા ચિવપૂજનમાંજ:—

અગ્ધરા છંદ

પૂજ્યા પૂરા પ્રયત્ને, પ્રથમ પુરીપતિ, પૂર્ણ રમે પિતાઈ
ભાવે ભાવિક ભકતે, ભવભવ મદવા, ભાવના ભવ ભામો

એ વાત નિઃસંદેહ થઈ ચૂકી છે કે:—

જેમી પ્રીત હરામખે, એમી હરખે હોય;

ચલ્યો જાપ ચંકુડમે, વહોં ન પરકે કોય.

નરસિંહ મહેતાજીને દારકાપીયનો હરનાર પોતાનાજ
દેશમાં સમીપ ને મુગમ હતો, તેથી તેમને ચંકરભગવાને
શ્રીકૃષ્ણના ભક્ત બનવા આજ્ઞા દીધી અને વિનયનાયક કાલિ-
ધામમાં તો રામનામનુંજ માહાત્મ્ય અતિપ્રસિદ્ધ છે—‘નર-
મંત્ર જો જપત ચહે શું, કાસી મુર્ખિહેતુ રૂપેશુ.’ કાશીથી નર-
ધનાયનો દેશજ સમીપ થઈ પડે છે, તેથી આ કામકાજ
તુલસીદાસજીને રામકંપદ બનાવવાજ ચંકર ભગવાને નિર્દેશ
કયો, તેથી તે દયાનિધિ ચંકર પ્રભુએ તુલસીદાસની સાચી
ભક્તિથી પ્રસન્ન થઈ પ્રત્યક્ષ દર્શન આપીને—

સીતાસ્વામીની સેવા, સુખદશિવજીએ, એવ સાર બતાવે
પાદે પ્રીતિ પ્રતીતિ, પૂરણ પ્રકટવા, આપી આશિષ આપી

ખરેખર આવા કમથી જે આગળ વધવા ચાહે છે ને દેવ
પ્રમાણે જે આરંભ કરે છે તેને અવસ્ય ‘અવતારે હરિદાસે’

તે પછી તુલસીદાસજીને પણ નિશ્ચય થઈ ચૂક્યો કે
રામરસને ચાખવા, રામશુષુને લાખવા તેમજ રામને મનમાં
રાખવા અવસ્ય કોઈ શુરુ તો કરવોજ જોઈએ. કેમકે—

ધનાશ્રી પદ

શુરુ વિના ન તરાય, કોઈથી શુરુ વિના ન તરાય. ૩૪
મળ્યા સોધતાં વરાહ દેવે, રામભક્ત શુચિકાય. કોઈથી

જેમ યિવાલ મહારાજને જાણી દેવીની કૃપાથી ગુરુ-
દેવ સમદાસરવામીનો ભેટો થયો, તેજ પ્રમાણે તુલસીદાસ-
જીને પણ યાંકર જગજાનની કૃપાથી મુયોગ્ય ગુરુદેવ મળી
આવ્યા; પરંતુ તે કાળે સમગ્ર દેશમાં વેદાંતશાસ્ત્રના અર્થ-
શર્વ અદ્વૈતપ્રક્રિયા પ્રમાણેજ પ્રકટ થીજવાતા; એજ કારણ-
થી તુલસીદાસે પણ જાણી જાણેને માગ્યું કે:—

નકોં સાયુજ્યાચી મુક્તિ, દેવા યાત્રી તુલી મક્તિ

તેજ પ્રમાણે નરસિંહ મહેતાજી પણ કહે છે—‘તત્ત્વનું
ટીપણું તુમ્હ લાગે’ જસુ. તુલસીદાસજીને જેમના દ્વારા
પોતાનું કામ પરિપૂર્ણ સિદ્ધ થાય તેની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ,
એટલે સિદ્ધ થયું કે:—

‘અવતારે હરિ તારે, શાસ્ત્ર કહે વિસ્તારે.’

ગુરુદેવે આરંભમાંજ તુલસીદાસજીને વાક્યમીક્રિય
સામાયણ સંપૂર્ણ બણાવી દીધી; સાથે સાથે વેદાંતની અદ્વૈત-
પ્રક્રિયાનો પણ જેમાં ઉમેશ કર્યો છે તે અધ્યાત્મ સમા-
યણનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરાવ્યો; એકે અધ્યાત્મ સમાયણમાં
મુખ્યતા એજ પ્રતિપાદન કરેલ કે કે, ‘બ્રહ્મ નિશુભુ છે,
અવ તથા બ્રહ્મ એકજ છે અને તે જ્ઞાનદ્વારા પ્રાપ્ત થાય
છે.’ તોપણ તુલસીદાસે તો શોધ કરી આજ નિશ્ચય કર્યો
છે કે ‘બ્રહ્મ સચુભુ છે, ને તેમની બક્તિજ શ્રેષ્ઠ છે.’ કાગ-
જુશુંડી નામના એક ઋષિ પોતાના ગુરુની પાસે અદ્વૈતપ્રક્રિયા
માટે લડ્યા હતા, ને અતે તેમણે પોતાના ગુરુને પણ કબૂલ
કરાવ્યું હતું કે ‘બ્રહ્મ સચુભુ છે.’ આ કથા તુલસીદાસે
પોતાની સામાયણના ઉત્તરકાંડમાં આલેખી છે, ને તે દ્વારા
પોતાનોજ સિદ્ધાંત તેમણે દર્શાવી દીધો કે કે:—

ચોપાઈ

સુન સ્વગેશ હરિમક્તિ વીહાર્દ, જે સુંસ ચાહદિ આન ઉપાર્દ;
તે શઠ મહાસિંધુ વીન તરણિ, પેરી પાર ચાહદિ જડકરણી.

કાગજુશુંડીને મરજુસમયે કાઠીબ્રહ્માંડધારક શ્રીરામ-
ચંદ્રજીનો પ્રત્યક્ સાક્ષાત્કાર થયો છે, એ કથા ત્યાં કહેલી

તે અને તે કાચી બજા લેવા પડે છે. એ
 ફરિયારો આ લેવો નોંધે છે. પણ બજામાં
 મોઢાં

નિશ્ચયન મુક્ત મન કારિકા વાગે, તે જાન નક્કારે ના રહે
 સર્વ કરમન લગનાયક પેતા, કારેજ સામાન્ય પંક્તિ નેકા
 તેમા પાડુ મુકે ?

મુક્તિ-મુક્ત મન મંજ કાઢી, મુક્તિને માનેક રેના મુક્ત
 મુક્તિવાચનાં આ સારો ભાવનાં અનુભવને ન
 આમાં છે. તેમાં કયા કારિકાનું કમનું નથી. આમાં
 પ્રમુખજોએ પ્રમુખાં પ્રવચન દર્શન પરી જગતને પડે
 માને જ્યાં આરોગ્ય પો છે, મુક્તિને કાવચેતી
 દર્શન ધાય છે અને તે પડે અલગારે ફરિયારો.

એ રીતે મુક્તિવાચન મુક્તિ સામમજા બની નથી. મુક્તિ
 નવ પ્રકારમાં પડે. એ પ્રકાર 'મુક્તિ' દર્શાવવામાં આવે
 છે. ને આ કારિકામાં તો ખાન કરીને 'કાઠો' દર્શાવવામાં
 કારિકામાં શ્રીકૃષ્ણ મનવાનનું કીર્તન કરવાથી મુક્તિ
 ધાય છે. આ અનુભવીઓના ઉત્તર પ્રમાણે—

પૂર્વોક્ત ધનાશ્રી પદ આતુ

જ્યાં સમાયજ નામ સાંભળે, ત્યાં સાંભળવા બાં
 એક ચિત્તથી મુખે પ્રીતથી, નવને નીરે ભરાય. કોએ
 તે પછી તુલસીદાસને ચોક્કસ ખાતી થઈ ગઈ કે—
 જ્યાં કામ તિહાં રામ નહિ, રામ તિહાં નહિ કામ
 તુલસી દાસ ના રહે, રવિ રજની એક કામ
 બસ રામરસનોજ સ્વાદ લાગ્યો, આજ્ઞાદિન મુખે
 રામ લાગ્યો, રામ વિષેજ પ્રેમ લાગ્યો ને પછી તો કે
 રામરસજ પૂરેપૂરો માગ્યો. આ ઉપાયનો સતત આ
 કરી રીધો—

ચારુ વેદ ડહોળેક, આજર કહેનો રામ;
 તુલસી વાતેં વસ કરો, રાણો યાવે કામ.

આજ વસ્તુ અતિમ ક્ષેપકર છે—

ધીમામેતિ પરં વ્રપ્યં નૈવાર્ચ્યં વ્રજસંવ્રકમ્ ।

‘ધીરાત્મ’ એજ સર્વોત્કૃષ્ટ જાપ કરવા યોગ્ય મહામંત્ર

છે, એના જેવું બીજું કોઈ જાદુજાદુ નથી. કારણકે તેનું ફળ—

વ્રજહત્યાદિપાપમમિતિ વેદવિદો વિદુઃ ।

વેદવેદાંતો કહે છે કે જાદુકારના વગેરે સર્વ પાપોનો

એ મહામંત્ર વિનાશ કરે છે. આ વસ્તુનો જ્યારે અનુભવ

ધાય ત્યારે પછી કોણ બાકી રહે ? તુલસીદાસજીએ તો

બક્ષિતના નવે પ્રકારો આરંભી દીધા. તેમાં સ્મરણ, જપ

વિના તો એક શબ્દ પણ ન ચાલે; પોતે અનુભવ કરીને

લોક માટે પણ તે લખી ગયા છે—

સુમરત મુલમ મુલદ સવકાદુ, લોકલહાવ પરલોક નિવાદુ.

એ તો ‘જ્ઞાનઃ પન્થાઃ’ જેમ કોઈ પણ લાંબો રસ્તો

ધીમે ધીમે કપાય છે તેજ ન્યાય પ્રમાણે બક્ષિત માર્ગમાં

પાર પડાય છે. કંઈ ‘વાવતાંજ આંબો ન પાકી જાય.’ સમય

યતાં અવશ્ય ફલપ્રાપ્ત થાય છે, એજ રીતિએ—

ભક્ત્યાં જાતો ભાવધી અંતે મળશે જરૂર જગતાથ.

પણ તેમાં એક ચિત્ત યદ જવું જોઈએ, ને સાથે

સાથે પ્રભુને પ્રાર્થના પણ કરવી કે—

ગમલ

તને સોંપું જગતનાથા, ફિકર એ રાખજે ત્રાતા;

અતુ તન દ્રવ્ય વય આદિ, નકામાં ના કણે ગાળે.

તુલસીદાસજીએ પ્રમાણે બક્ષિત—માર્ગમાં શરીરનો તો

ઉપયોગ કરતાજ હતા પણ સાધનનોયે ક્યાં સુધી ઉપયોગ

કરતા હતા તે જોવાનું છે. પોતે બહાર દિશાજગલ જતા

ત્યારે લોટામાં જે કંઈ ખાણી વધતું તેને પાસેના એક

શુભકામાં રેડી દેતા; તેથી શુભકું તો ખાણી પીતું પણ તેમાં

વસતું એક જૂત પણ ખાણી પીને તૃપ્ત થતું. તે એક દિવસે

મકટ ધઈ વરદાન દેવા તત્પર થઈ જોદ્યું કે ‘વર માગ.’

તુલસીદાસજી હસી પડ્યા. તેમને બીજી કોઈ વસ્તુની ક્યાં

જાણે છે કે, તેને કેમ કે તેને કોઈક કંઈક કંઈક કંઈક
 જોઈ. પૂરું તે જ આપના પાત્રના કંઈક. તે
 પાત્રને માટે જાણે છે કે, તેને કંઈક કંઈક માટે
 નહીં તેને તેવું જાણે છે. તેને કે કંઈક કંઈક
 છે કે તેને તેવું જાણે છે. આ કંઈક કંઈક કંઈક
 'મૂત્તર' કંઈક કંઈક, કંઈક કંઈક કંઈક' કંઈક કંઈક
 માટે જાણે છે કે, તેને કંઈક કંઈક કંઈક. તેને કંઈક
 કંઈક છે કે તેને, તેને જાણે છે. તેને કંઈક
 તેને કંઈક કંઈક કંઈક કંઈક કંઈક કંઈક. આ કંઈક
 તેને માટે કંઈક કંઈક કંઈક કંઈક કંઈક કંઈક.

તેણે નિઃશ્વાસિયુક્તાની શોધ કરે છે. (દાખલ)

જેના નિઃશ્વાસિયુક્તાની શોધ કરે છે તેનાના
 કામને નિરોધ કરે છે. તેને કંઈક કંઈક કંઈક
 તુલસીદાસના હૃદયમાં કંઈક કંઈક કંઈક
 જાણે છે કે તેને જાણે છે. તેને કંઈક કંઈક
 તેને કંઈક કંઈક કંઈક કંઈક કંઈક કંઈક
 પધારે છે, કોઈ પધારે છે. તેને કોઈ પધારે છે
 કોઈ પ્રીતિથી પ્રાપ્ત છે કે તેને તદ્દત્ત. આ કંઈક
 અધાપિ જ્યાં જ્યાં તુલસીદાસના હૃદયમાં છે તેમાં
 પ્રયત્ન કરે છે.

પ્રથમ સહિત ગાદી પડે, આવો પવનકુમાર,
 ને પછી ઉવડે—

કયા વિચાર્જન હોત હૈ, મુનો પીર હૃદયમાં.

આથી શું નિઃશ્વાસિયુક્તા છે? તુલસીદાસના પાત્ર
 નોજા અનુભવ. તેમને કયામાં હૃદયમાં કંઈક
 તેનોજ આ જાગતો પૂરવો છે ને તેમજ આગળ જ્યાં
 આ સિદ્ધ થયું છે કે 'અવતારે હરિ તારે.' કયાનો પ્રયત્ન
 જોવો છે કે, જે જાણે તે જાણે. તેથી—

ઢોહરો

ભૂત વાત એ ભૂતની માની ગણી અદ્ભુત;
દુરત મૂરત જોવા દુરત સુરત રાખી મજબૂત.

કથામંડળીમાં પેલા ભૂતે દર્શાવેલી નીચાનીવાળા એક વૃદ્ધને તુલસીદાસે જોયા, તુરતજ જાણી લીધું કે, આજ હનુમાનજી છે. કથા સમાપ્ત થઈ, સૌ વિખરાયા, પેલા વૃદ્ધ પણ ચાલી નીકળ્યા, તુલસીદાસજીએ તેમની પૂઠ પકડી; ફર નીકળી ગયા પછી એકાંત મળી એટલે તુરતજ ઢોહી જઈને તુલસીદાસજી વૃદ્ધના ચરણમાં લોટી પડ્યા, ચરણને મજબૂત પકડી રાખ્યા; એ બનાવટી વૃદ્ધ-હનુમાનજીએ ઘણી ગડબડ મચાવી, ને છોડી દેવા અત્યંત આગ્રહ કર્યો, પણ હવે કેમ છોડે; નિર્ભયપણે પગ પકડીજ રાખ્યા; ને કહેવા લાગ્યા કે:—

૫૬

‘નહિ છોડું’ એ રાગ

નહિ છોડું કદીએ નહિ છોડું;
છોડું હવે શ્રીહનુમાન વરત્યા છે મહેં શ્રીમાન. નહિ છોડું
શ્રી રઘુનાથ સાક્ષાત નીરખવા છે,
આંશા તે પૂરે કૃપાનિધાન. પ્યારા નહિ છોડું

એ પ્રમાણે ભક્ત તુલસીદાસજીની તીવ્ર ભક્તિને પૂર્ણ રામપ્રીતિ સાથે રામદર્શનની ઉત્કટ અભિલાષા જ્યાંદે જોવામાં આવી ત્યારે—

૫૬

‘યયા છો રે’ એ રાગ

સુખતાં રે એવાં વિનય વચન વાચસુત પ્રકટ થયા,
વાચસુત પ્રકટ થયા આણીને દીન દાસની ડયા. સુખતાં રે
ફરી ફરી સાદાંજ પ્રભુમ્યા, પ્રીતે તુલસીદાસ;
અદ્ભુત ચિત્તે, કપિ પ્રીતે, વદા બહાલા રઘુલાલા,
શ્રીચિત્કૂટ પર દેશે દર્શન, જમરહો ત્યાં સુખીયા. સુખતાં રે

મૂળ તો શ્રીવિશ્વનાથ-શંકર ભગવાન ગુરુ યયા હતા,
વળી પાછા તેજ રુદ્રદેવના અવતાર વીર હનુમાનજીને

માણસો મરે, એનો કો મરે કો મરે મરે, એનો
 ૧૧ મર્ડ હતી જ્યાં કો વિદ્યુત નરક વિદ્યુત વસતી
 મૂળ ગુરુ વિષ્ણુનાની આસા પેલી, જે મર્ડ ગમતી
 તેા ગુરુમોહનજી વિષ્ણુના મરિયામાં વસ, ત્યાં
 સંકરેવ સમગ્ર જે ગુરુ હતું તે જગતીને જગતી વિ.
 માગી ત્યાંથી મોને આ પે નીકળ્યા.

ગજક

સંસુત ત્યાં વિષ્ણુ નેરો માર્ગમાં આવી મળ્યા
 આજગ્યા વિષ્ણુ તે સંકરો, માર્ગમાં આવી મળ્યા
 વળા સંસુ તાન કરતા મળ્યા જે અંગતમાં
 સિંતાવા યદુ રામ પ્રદેસ, માર્ગમાં
 નિદાગી શ્રીરામને ઉરધારીએ ગુણ સામને
 સમરજે એને હમિયો, માર્ગમાં
 ગુણે એના માર્ગ રચજે ભાગ્ય શ્રીરામાયણ
 દેસમાં એ સદા રહેશે, માર્ગમાં

અર્થાત તારે એકતાએ પ્રભુ રચન કરી તૂટ કરને
 બેસી રહેવાનું નથી કિંતુ તે રચનથી ચારીરિક તથા જન-
 ચિક પવિત્રતા કરીને પોતામાં સંપૂર્ણ હરિરસ ભરી કરને
 જગતને પણ તેનું દાન કરવાનું છે, શ્રીરામાયણ રચીને
 તે દાસ સમસ્ત જગતને પણ સમજાતા તારે કરવાનું છે,
 આવી સંકર દેવની આજ્ઞાનું રહસ્ય કેવું ઉચ્ચ કહાનું છે!
 જેઓ મહાન તરીકે જગતમાં પૂજાય છે, તેઓમાં તેડું
 બીજ જે તપાસીએ તો આખાય જગતનું કલ્યાણ કરવાની
 તેમની તમજા એજ હોય છે. નરસિંહ મહેતાને પણ યે
 ભગવાને આવાજ પ્રકારની આજ્ઞા આપેલી હતી; માટે
 તેમ કરે તો 'અવતારે હરિ તારે.'

ઉપેન્દ્રવજ્ર

વહી ધયા શ્રીશિવ ગુપ્ત જેવા, સુચિત્રકૂટે હલસીલ તેમાં
 જઈ રહ્યા આશ સદૈવ મારે, શ્રીરામ ક્યારે અહીંયાં પધારે.
 પણ રામ પ્રકટાવવા તે કંઈ રસ્તામાં પડ્યું છે! જે
 કંઈ સહજ કે સરળ વસ્તુ નથી. તે માટે તો ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ

હો છે તેમ 'શુભી દેવે પ્રતિજ્ઞાન્-પરિત્ર પ્રદેશમાં પોતાના
તે હોઈ દેવને જે પ્રદેશ આવે તે અખોર હોય ત્યાં જઈને
સ્થિર આમન લખાવતું બેઠેલું અને તેવા પરિત્ર પ્રદેશમાં
જઈને પણ 'પ્રજ્ઞાથી ચર્ચાવિનાના ત્વચ્છમચંચરિપ્રદુઃ-સાન
એકલા વધતું બેઠેલું. મન તથા શુદ્ધિને વધ કરવાં બેઠેલું
ને કરકોઈ પ્રકારના પરિત્રકનો ત્યાગ કરી બધી બતાવે
હોયી બેઠેલું.' કેવળ પોતાના ક્ષેત્રમાંજ શુદ્ધિને એકાગ્ર
કરી સદાય ધ્યાનમગ્ન રહેવાય ત્યારે પ્રજ્ઞાસાક્ષાત્કાર થઈ
યકે છે. જો કે પ્રજ્ઞ તો સર્વત્ર તૈયારજ છે, તોપણ માન-
સિક શુદ્ધિ તો ઘણી બેઠેલુંજ અને તે શુદ્ધિ મળ દૂર કંપી
વિના ઘણી નાથી, મળ દૂર કરવામાં ઉપાયની આવશ્યકતા
રહે છે ને તે ઉપાય પણ યાત્રીય ને સ્વપૂર્ણ બે હોય તો
પણ વિના વિલંબે 'અવતારે હરિ તારે.'

તુલસીદાસજી ચિત્રકૂટમાં પૂર્વોક્ત ઉપાયદ્વારા રામ-
દર્શનની રાહ ભેવા લાગ્યા, પણ હજી તે દર્શન થયાં નહિ,
વિલંબ થવા લાગ્યો, વાર થઈ છતાં પોતે કંટાળ્યા નહિ.
ઉલટી વધારે ને વધારે લગની લાગતી ગઈ, રામચરણની તૃપ્તિ
વધતીજ આવી, રામ વિષેનોજ પ્રેમ વધી જઈને પોતાના
પ્રિયતમનાં દર્શન માટે પ્રાર્થના કરતાજ રહ્યા-તે જેમ વૃત્તા-
સુરે પ્રાર્થના કરી હતી. તેમ. જુઓ, વૃત્તાસુરની પ્રાર્થનાનો
આ ભાવવાહી શ્લોક—

અજાતપક્ષા इव मातरं खगाः स्तन्यं यथा वत्सवराः क्षुधार्ताः ।
प्रियं प्रियेव व्युपितं विपण्णा मनोजरविदाक्ष दिदक्षते त्वाम् ॥

'હે કમલનયન પ્રભો ! જેઓને પાંખો આવી ન હોય
તેવાં પક્ષીનાં બચ્ચાં જેમ પોતાની માતાની રાહ જુઓ, જૂખ-
થી ટળવળતાં નાનાં વાછરડાં માતાના દૂધ માટે જેમ ટળવળે
અને પતિવિયોગથી ખિન્ન થયેલી પ્રિયા જેમ પરદેશ ગયેલા
પતિની વાટ જુઓ તેમ માફ મન આપનાં દર્શન કરવાને આ-
તુર.બન્ધુ.છે.' પ્રજ્ઞ-દર્શનની આવી આતુરતા હોવી બેઠેલું;
આવી તાલાતેલી સૂચવતી એક કહેવત કહેવાય છે:—

રીતે એ ને મીઠા મીઠા (૧)
 જન જન પદ પદ પાડે જ પાડે મહામહા
 ન્યાયે કેમ જાણી રહ્યો (૨)
 જોઈને પાડે જોઈને પાડે જોઈને જોઈને
 પાડે માત્ર વિદ્યાર્થી (૩)
 કેમ? કેમ જન માટે મુજબ આપે આપે
 સમ સમજ ના પાડે સો (૪)
 પૂરું જેમની પૂરું જેમની જ્યાં તે જ જો.

સોપાનની આજ

પૂરું પૂરું જોઈને જોઈને જોઈને જોઈને જોઈને
 આપે જોઈને જોઈને જોઈને, જોઈને જોઈને જોઈને જોઈને
 જોઈને જોઈને જોઈને જોઈને જોઈને જોઈને
 જોઈને જોઈને જોઈને જોઈને જોઈને જોઈને

આ ઉપરનીજ ગુરુનીકાને પાતે કવું છે—

ઉપરની જગતે, સમગ્રને, મીઠીયે તીઠીયે થાકે
 ક્યા જાને ક્યા જોઈને, નારાયણ મીઠા જાકે

ભગવાનનું ભજનવારસનું કેવું અનુપમ છે? ભજતે પ્રેમ
 થી અર્પેલું માત્ર ચંદનજ પ્રભુને બધું થઈ પડે છે; પેતે પુ
 ભગવાન ગીતાશ્રમા કહે છે—‘વૃંદાવણં કલં કોયં વૃંદાવણં
 પ્રવચ્છતિ—જે કોઈ ભક્ત પાંદડું, પુષ્પ, ફળ કે પાંદડું
 ભક્તિથી મને આપે છે તે તે નહીં વરતુને પણ ‘વૃંદાવણં
 પ્રવચ્છતિ—હું સ્વીકારી લઉં છું; કેમકે તે ભક્તનું
 કેવળ ભાસામાં જ એકાદ બન્યું હોય છે.’ આવા કહિં
 સમયમાં માત્ર ચંદન માગી લઈને જ ગુરુસીદ્ધાસજીના ને
 રમ ભગવાને પૂચો, એટલું જ નહિ તેમની સાક્ષીમાં મહ
 તો શું, પણ પશુ-પક્ષીઓ સુધમાં તેમની રામાયણ ક્યા
 એવું બતાવી આપીને સાબીત કરી આપ્યું કે, ‘અવતાર
 તાર.’ જે વેળા શ્રી સમપ્રભુ ગુરુસીદ્ધાસનું ચંદન સ્વીકારી ર
 હતા તે વેળા એક પોપટ પણ સ્પષ્ટ સ્પષ્ટમાં જોલી રહ્યો હતો

ચિત્ર કોટકે ઘાટ પર, ભથ્થું સંતનકો હીર,
 ગુરુસીદ્ધાસ - - - - - નિષ્ક કરે રુપવીર.

જરૂર ફરી નીરાંતે દર્શન થયેજ, એવી તીવ્ર આશા સાથે ઉત્કટ ઉપાસના ચાલુજ રહી ને—

ઉપરનું પદ ચાલુ

વધી અધીરાઈ ધૃતિ ન ધરાઈ,
થશે ન ફરી શું સુખદા છતાં રે. વધા૦
હા હવે રહું ક્યાં? વિયોગ સહું ક્યાં?
કેને કહું ક્યાં આપ વિના પિતારે, વધા૦

એ વાત ચોક્કસ છે કે પ્રભુ-સાક્ષાત્કારમાં છેક સુધી શુર-
ની અગત્ય રહે છે. સુકામે પહોંચતાં સુધી અજાણ્યા માગે
સોમીયાની જરૂર રહેવાનીજ; ને તે જે રસ્તે જવાનું કહે તેજ
રસ્તે ઝરાખર ચાલ્યા જવું જોઈએ, પણ તે રસ્તો કયો ?

પદ

મોહની લગાડો રે (૨) ચરણકમળમાં,
પ્રેમ જગાડો એ સુધા અખાડો રે. રેકા
એ વિષુ અન્ય નકાશું લાગે,
એ વિષુ અન્ય તર્ક ઉર ત્યાગે;
લગનજ એની અખંડ લાગે,
એજ સુખો જીવ ફરી ફરી માગે; એવી મોહની૦

એવી લગની લગાડવાને જેવો મોખ કયો તેમ ચતુ-
રાઈથી ને કમથી 'અવતારે હરિ તારે.' તે પછી હનુમાન-
જીએ ભેયું કે, હવે તો કસોટીની હલ થઈ છે, પ્રતિદિન ભાવ
વધતોજ જાય છે, 'પલ જુગસમ ખીતે' એવો ઘાટ થઈ
ચકયો છે, ત્યારે—

ભુજંગી છંદ

વધા માફતી ભાવ છે શુદ્ધ આવો, સુખે કાલતો રામધારે સિધાવો;
તમે કેખસો નાથને ત્યાં સવારે, સુખીને શું સાઈ નમ્યા વારવારે.

લાવણી

'અધણીય' એ રાગ

રામ ઘટે આવ્યા પ્રાતે (૨)
ન્દાઈ પોષને ચંદન ઘસવા માંડ્યા નિજ હાથે;

દીકા ત્યાં બે મીઠા લાલા (૨)

જન જેવા પપ્પ મન ચોરે છે લાલે બહુ બહાકા
બહાકા ઉમા આવી સ્થાને (૨)

ચંદન માગ્યું રૂકું લાગ્યું ધ્યાં એ વિચારે
ચમ્યું સાધુ ચિત ચક્રોળે (૨)

કેમ! કોણ ચંદન માગે મુજ આગે આ ઝોળે
રામ લક્ષ્મણ તો હોયજ શેં (૨)

પુણં ત્રેમધી પુકું બહેમધી એમાં તે શું જશે
ચોપાઇની ચાક

પુણ્ય કોણ છેરે બેઠે લાલા, કેમ લાલો મન મસબદાકાં
આપું ચંદન વંદન સાથે, છે શું રામ લક્ષ્મણ બેઠે માટે
વધા બાળક સાધુ તમામ, જગમાં છે લક્ષ્મણ તે રામાં
છે અમારે ચંદનથી કામ, શું તમારે નથી બીજું કામ

આ ઉપરથીજ તુલસીદાસે પોતે કહ્યું છે:—

તુલસી જગમેં સખનતે, મીઠીયે લીલીયે પાપ
આ જાને ક્યા લેખમે, નારાયણ મીઠા મપ

જનનાનનુ જાજાવારવરવ કેનુ અનુપમ છે નમીવે
લી જાંડે માત્ર ચંદનજ પ્રમુને બધુ થઈ પડે છે; પોતે કો
નનનાન નીવાળના કહે છે—‘વચંપુણં કલતોયં વો મેનકા
વગજાંજે જે કોઈ બહા પાંકડું, પુષ્પ, ફળ કે પ્રાણે કે
જાજાવે મને આપે છે તો તે નસીવી વરણને પાનું દાન
નનનાનના:—કું રીઝરી રૂકું મું, કેનકે તે જાગડું વડ
કેવલ માનનાંજ એકાન જાનું હોય છે.’ આવા મીઠા
જનકનાં માત્ર ચંદન નાની ઉઝનેજ તુલસીદાસજીનાં
વડ જનકને ફૂલ, એક મુજ નહિ નેનની ચાલીના મર
કે મું, રૂકું રૂકું - રાજાના તુલસી નેનની રાનાવનુ ક્યા પ્રક
એક નસીવી આપે છે જાગડું કહે આપડું કે, ‘જાગડું
રૂકું જે નસીવી એક જનકનુ નુ ક્યાંકાગનુ ચંદન રજાની
કેનકે જે નસીવી એક જનકનુ નુ ક્યાંકાગનુ ચંદન રજાની

‘જનક કોઈક જાગડું રૂકું નસીવી નેનની ચાલીના મર

‘રજાની નસીવી એક જનકનુ નુ ક્યાંકાગનુ ચંદન રજાની

પ્રાર્થા

૬ છે તુલસીદાસ રત્નનંદનને જાંઘલ રાંધેન ગાયે. ૧૬.
ચિત્રકૂટ પર રામવાદ પર, બેઠે બેઠા મુખરાસ;
આપે ધની ઘડીને તુલસી, વસીદસી લે અવિનાશ. રત્નનંદન
નિતક કયાં બંને જાતાં, ત્યાં લગી દેવો ખાસ;
અંતરંગ્યાન થયા કીમાન પડી, રાયા લખ મુખરાસ. રત્નનંદન
સમજ્યા તુલસી, મળ ગયા પડી, યયા ફરીથી નિરાસ;
આશપુરી પાક ખાસ મટી નહીં, છે મદારીજ કમ્બાસ.

ગીતિ

પ્રાદી શ્રી હનુમાને, પુષ્પ પ્રભુ સેવ્યા શુ' સનમાને;
પદા આપ નાદાને, ન આજખ્યા પૂરા પ્રિય મુખમાને.

૫૬

‘એસી અનુભા’ એ રાગ

પદા તુલસીદાસ, હજી રહ્યો ઉદાસ,
દીઠા કૃપારાસ તોયે હડે નિરાસ;
ખાસ આસ દાસની બની રહી બાકી. વધા૦
રેખું ચારે બ્રાત, પૂરા ઠાઠ સાધ, કરે કૃપાનાથ એવો પ્રસાદ;
વાત આપ હાથ કપિનાથ છે પાકી. વધા૦
પદા હનુમાન, એનું મહામાન, આ કલ્હીમાં ન મળે છે અસમાન;
તોએ માંન જમાન મધો નથી થાકી. વધા૦
કાલ ઘટાં પ્રાત, બની ચુચીગાત, સ્મરી એજ વાત, રધુકૃપનાથ;
બેસજે છું જઈશ એના અનુભવે છાકી. વધા૦

જ્યાં કાર્યનો આરંભ થઈ ચૂક્યો ત્યાં પછી વાર શી ?
બસ, હવે તો પૂરું પ્રાકટય ! પૂર્ણ દર્શન ! સાક્ષાત્ મૂળસ્વરૂપે
પદારવાની તૈયારી થઈ ચૂકી. જેવો શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુનો રાસ
તેવોજ મહારાજાધિરાજ શ્રીરામચંદ્ર પ્રભુનો પૂરો ઠાઠ;
સંપૂર્ણ સાક્ષાત્કાર થવાનો સમય હવે આવી પહોંચ્યો. એક
વેળા એજ ચિત્રકૂટ પર—

રાગ

આસાવરી

તુલસીદાસ પહોંચ્યા વડી પ્રાતે, પુનિત પુષ્પો પકડી હાથે;
કપિપતિએ કહેલ સ્થળ બેઠા, બળે સ્તવે સમરે મન સાથે. છ૦

કળા આ કળે કાઠે, તીને તખત તુ વરે તિ
જગર પાંગરાયતી ગઈ, કેમ જુવા ન કરી રુ
સ્વારી આતની ઢીઢી ભારી, પરીપૂરણ એ પ્રકરે

૫૬

‘જાતી જાતી નાજતી’ એ રાગ

આવી રૂઝ રામજની સ્વારી, તુલસીદાસ નિદા
સુખ મહાલતા મન વારી.....આવી
હાધીઆ હોદાવાળા, ગોડ રણ રૂપાળા;
સૂરા સામંતો પાળા, રાગજાં હકરાળા;
વાજાં ગાળાંઆ વાને, ખંડીઆ સ્તવે આને;
નેકી બોલે લાગે લાગે, ચલાવે લાગે ભાગે;
જયજય લલકારી, મુસ્વરે રહ્યા ઉચ્ચારી. રામજ
કંચન રથ ભારે, અગે છે અગકારે, મારે છે વજ્રકાર
શોભે છે શમ્ભુગારે, માગ લેડ્યા છે ચારે;
હાલે છે હૈયે હારે, આપે છે અલંકારે, ચાલે છે અભાર
રવિ રથ જય વારી, જગ શોભા શું બિચારી. રામજ
માયમાં બેઠા વગે, હીરામોતીથી અગે;
મારે બ્રાતા ઉમંગે, માનતી પડ્યા પગે;
સા દિવ્ય, એ આકાર, સા દિવ્ય અલંકાર;
ધ્યા, સુધાનાસાર, અહાહા ખલિહાર;
નિરખીને ભારી સ્વારી, તુલસીજગ્યા વારી. રામજ

અહા ! એ ચોભા ને એ દિવ્ય પ્રકાશ સદાકાળ ફર
માં વસી રહ્યો. ખત, તે સમયથી પડો દૂર થયો ને જ
સાક્ષાત્કાર થયો. તે પછીતો પ્રભુએ પોતાના એ ભગવદેશ
રાખવા ત્યાંસુધી આર્હું કે એક વખતે તુલસીદાસજી વખત
ગયા ત્યારે ત્યાં પણ પ્રભુ પ્રત્યક્ષ થયા; જેવિયે આ બે દોકર
જગતમાં એ વાતના પૂરાવા માટે હજી પણ સર્વત્ર સંભવતે

કિત મુરલી કિત ચન્દ્રિકા, કિત ગૌવનકો સાય;
તુલસી મસ્તક જવ નમે, ઘનુપ-વાળ લ્યો હાય.
મુરલી મુકુટ દૂરાયકે, લીયે ઘનુપ-દૂર હાય;
‘અપને’ જનકે કારણે, કુળ મયે રઘુનાથ.

આ ઉપરથી એ ચોકકસ કહી શકાય છે કે 'અવતારે હરિ તારે.' તુલસીદાસજીનું ચરિત્ર તો ઘણુંજ વિસ્તૃત, પવિત્ર ને મહા અદ્ભુત છે ને તે પણ ઐતિહાસિક ઘટનારૂપ છે, જેમાં આ તેમના પોતાનાજ શબ્દો પ્રમાણભૂત છે:—

સંવત સોળ એકત્રીસે ચિત્રે, રામનંદમી-સુખદાઇ રે;
રામાયણ આરંભી પ્રેમે, અવધ નગરીની માંહી રે.

એમ સાલ, મહિનો, તિથિ, સ્થાન તથા એ કાવ્યયુક્ત કથા હાલ પણ મોજુદ હોઇને પ્રમાણ તરીકે છે. એજ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણરામને માટે 'શ્રી વિદુષા' આજે પણ દક્ષિણમાં જગપ્રખ્યાત છે; તેજ પ્રમાણે અતિશય અર્વાચીન કાળના નરસિંહ મહેતાજી પ્રભુનો ક્ષાણિકાર પામેલા સુપ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યા છે અને ખીલ, પણ એવા એવા અનેક સુપ્રખ્યાત મહાભક્તો ભિન્નભિન્ન અવતારોના ધૂધ ગયા છે, તે બહીતું છે. આ વત્-માન કાળમાં પ્રભુ પ્રત્યક્ષ થયાના પૂર્ણ પરચા ઘણા બહીતા છે તેથી સર્વ આસ્તિક વર્ગના જનસમુદાયમાં એ શાસ્ત્રસિદ્ધ વાત અનુભવમાં આવેલી હોવીજ લેઇએ કે—

અવતારે હરિ તારે શાસ્ત્ર કહે વિસ્તારે;

આ માનવું તારે, આ માનવ અવતારે.

આમાં નવ તારે, ન વરત્યારે. હાં હાં રે ના વરત્યારે૦

આ સત્ય સિદ્ધાંતને લક્ષ્યમાં લઈ આપણે પણ પ્રભુ-દર્શન માટે આવી શાસ્ત્રીય ઉપાયો કરતા રહીએ, એજ માનવજન્મનું સાર્થક્ય છે. ૐ તત્ સત્.

શ્રી મીરાંકાર્ડ-આસ્વાન

[મૂર્તિપૂજા વિષે]

પૂર્વરંગ

૫૬

‘ત્રોરી કર પકરન’ એ રામ

પ્રીતિ ને પ્રતીતિ પૂરતી ઘો મૂર્તિમાં.
મતિ વરતિ, જગ વિસરતિ, ના રતિ
ફરતી ફરતી ન રતિ આદૃતિમાં;
અનુ અન્ય ગતિ, નથી જગતપ્રતિ,
ઘો ધરતી કૃતિ મતિ મુખ સીમા.

આપણે સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી જોઈએ તો સમસ્ત જગતમાં
જ્યાં જ્યાં પ્રીતિ થાય છે ત્યાં ત્યાં મૂર્તિજ હોય છે-મૂર્તિ-
માંજ પ્રીતિ થતી જોવામાં આવે છે; કારણકે પ્રીતિને
આધાર તો જોઈએ ને ? સાકાર વસ્તુ ઉપરજ પ્રીતિ થઈ
શકે છે, પ્રીતિનો આધાર મૂર્તિજ છે, તે વિના પ્રીતિનું અ-
સ્તિત્વ અનુભવી શકાતું નથી; કેમકે નિરાકાર વસ્તુ દર્શિ-
ગોચર થઈ શકે નહિ. જે સ્થળે તમે જે કંઈ જોશો તે
મૂર્તિરૂપજ હશે; મૂર્તિમાંજ મતિ લમતી જોવામાં આવે
છે, પ્રીતિ ને પ્રતીતિ હોય છે; આ રીતે અને મૂર્તિપૂજાજ
છીએ; પણ તે મૂર્તિ કોની ? નહિ કે જર, જમીન કે
જોડની; પણ હે પ્રભો ! અમારી જેજ પ્રાર્થના છે કે,
‘પ્રીતિ ને પ્રતીતિ પૂરતી ઘો (આપનીજ) મૂર્તિમાં.’ આમ
પરમેશ્વરનીજ મૂર્તિને પૂજનારા અને છીએ.

આજકાલ કેટલાક આપણાજ ભાઈઓ અંગ્રેજીમાં

જે અક્ષરો સહીને બંને વિદ્વાનોના ચૂડામણિ બની ગયા હોય તેમ પોતેજ પોતાને સાક્ષર શિરોમણિ માની લઈને બકવાદ ચલાવે છે 'મૂર્તિપૂજાઽધમાધમા-મૂર્તિ'પૂજા અધમમાં અધમ છે.' આમ કેવળ બંદીનેજ ધમાલ મચાવતારા ને જ્ઞાનીનો ધમંડ ધરાવનારા અજ્ઞાનીઓ, મૂર્તિ'પૂજનું ખંડન કરતા પોતાની દલીલને ટેકા આપવા માટે બૂના ભક્ત અખા જેવાનાં વાક્યોને પ્રમાણ તરીકે આગળ ધરે છે:—

છાતી પર ચઢી બેને ઘડયો, તેને કહે તું કે;
અખો ભગત એમ કહે કે, તારી એક કુટી કે બે.

અધ્યા ! પણ જરા જુઓ તો ખરા ! પોતે છાતી ઉપર ચઢીનેજ ઘડેલાં ખાવલાં તેના ઘડનારને લાખો રૂપીઆ અપાવે છે ! અરે અમે પોતેજ ઘડેલી ત્રણ 'ગગા'—'ગદુ' ગી—ગોળની ગોળી અમને ખૂબ સ્વાદ આપતી પાળે છે; અમેજ ઘડેલી દવાઓની ગોળી અમને ભયંકર લુવલેણુ રોગોથી ઉગારે છે, ને અમેજ તૈયાર કરેલી વિપની વટી અમારા પ્રાણને સંહારે છે. આમ જો હૈયાકુટા નહિ બનીને જો જુએ તો મૂર્તિ'પૂજાને વખોડનારાઓને ખાતરી થશે કે જ્યાં ત્યાં મૂર્તિ'જ બધું કામ કરી રહી છે. સર્વકોઈ મૂર્તિ'નાજ પ્રભાવથી સર્વ વ્યવહાર ચલાવી રહ્યા છે; આ વાત કોણ નથી બાજુતું ?

એથી પણ વધુ જુઓ; યંત્રોની મૂર્તિ'ઓ કેટલું વણે છે ? શીવે છે ? શુક્રે છે ? રંગે છે ? દબે છે ? ચીરે છે ? મારે છે ? તારે છે ? ઉરાડે છે ? જુરાડે છે ? ધુન્નડે છે ? ફાંડે છે ? બાળે છે ? શું શું નથી કરતી ? એ બધી મૂર્તિ'ઓને કોણે બનાવી ? આપણેજ ધારો કે તે તે આ મૂર્તિ'ઓમાં તો આપણા દ્વારા ચક્રિત આવેલી બેઘએ છીએ; એટલે આપણા હાથે તે મૂર્તિ'ઓ બધું કામ આપે છે; પણ જુઓ તો ખરા ! રાબતની આસાથી તૈયાર કરાયેલા ચામડાનો એક દુકડો કેટલું કામ કરે છે ? લાખો રૂપીઆનાં આવા-હન ને વિસર્જન કરતો બેવામાં આવે છે અને તેજ પ્રમાણે કાગળના દુકડાઓ નોટોરૂપે બનેલા કેવું કામ આપે છે ?

રહેલા ચેતનનુજ તે દાસ પૂજન થાય છે. અર્થે
તેમાં રહેલા ચેતનનેજ પૂજ્ય એ મૂર્તિ પૂજ્ય
છે. કોણ નથી માનતું કે પરમેશ્વર પરમેશ્વર
છે, જે ચેતનનો પણ ચેતન છે, જ્યોતે સર્વજ્ઞ નથી
શક્તિમાન છે, એમ કોણ નથી માનતું ? ને જ્યોતેજ
શ્વરની સર્વ મૂર્તિઓ છે, ને મૂર્તિદાસ તેજ પરમેશ્વર
પૂજન-સેવન કરવામાં કેમ અકાચ થાય છે ? મૂર્તિ-
નહિ માનનારાઓ શું કરે છે ? મૂર્તિમાંથી જીવતા
થો ગયો હોય છે, છતાં તેના પર કળરો ચણાચણ છે,
ર જે રીતે કળરો ચણાઈ ગઈ હોય છે છતાં તેના પર
થો ને મુગાંથી પદાંથી ચઢાવનારા મૂર્તિપૂજા નથી કરતા
કરે શું કરે છે ? આવી મૂર્તિપૂજા કરનારાઓ અમારી
કીંમત કરતાં લજ્જતા નહિ હોય ? અમારી મૂર્તિપૂજા એવા-
માંથી મૂર્તિપૂજા કરતાં વળીજ ઉચ્ચ કક્ષાની ને આદરણીય
કે. અમે મૂર્તિમાં પરમેશ્વરને પૂજીએ છીએ તે આવી બાવ-
નાથી પૂજીએ છીએ કે, આમાં રહેલો આ અગારો પરમેશ્વર
સંદા સર્વવ્યાપક, સર્વજ્ઞ ને સર્વશક્તિમાન છે; જેમ કાષ્ઠમાં
અગ્નિ પ્રકટ તથા અપ્રકટ રહે છે તેમ આ પરમેશ્વર સર્વજ્ઞ
પ્રકટ અપ્રકટ છે; જેમ કાષ્ઠમાંના અપ્રકટ અગ્નિને પ્રકટાવ્યા
પછી તે કાષ્ઠ નથી રહેતું તેજ પ્રમાણે મૂર્તિમાં રહેલા
અપ્રકટ પરમેશ્વરને પ્રકટાવી પૂજવાથી તે મૂર્તિ નથી રહેતી-
આ મૂર્તિપૂજાના ઉચ્ચ ધ્યેયને લક્ષ્યમાં રાખી અમે પ્રાચીન-
એ છીએ- 'પ્રીતિ ને પ્રતીતિ પૂરતી હો મૂર્તિમાં.'
જેમ વાંસની ઝાડીમાં કોઈ વેળા પોતાની મેળે અગ્નિ
જાગી ઉઠે છે, અથવા જમીનમાંથી પોતાની મેળે જ્વાળા-
મુખી પ્રકટી નીકળે છે અથવા વીજળી પોતાની મેળે જાગી
ઉઠે છે, તેમ જ પરમેશ્વર કોઈ વેળા પોતાની મેળે પ્રકટ
છે, અને તેથીજ તેમને અમે 'સ્વયંવ્યક્તાદિ' કહીએ છીએ;
તેજ પ્રમાણે પરિશ્રમથી, શાસ્ત્રથી તથા શ્રદ્ધાથી કોઈ મૂર્તિમાં
અમે પ્રકટાવીએ છીએ, તેનેજ અર્ચા-પૂજા કહીએ છીએ.
આ રીતે મૂર્તિમાં પરમેશ્વરનું પ્રાકટય થવામાં કે કરવામાં

ખ ઓપધિ ધાતુ, પધ્ય અનુપાને ખાવી;
 શેલામૂર્તિ હરિતણી, વિધિમંત્રે મન લાવી.
 ક્ષિત અનુગુણ અનુકૂળ મળે, સમજણ વર્તન લેખણે;
 નવ સમજ ચહી ન ભોગવે, વૃથા લાગ વય જોખણે.
 ખાણે ન દીવાસણી મુખે, ખાણક કર મસણે;
 ધસી વિધિધી પછી અડે તો તેથીજ ખળે.
 રમે મૂર્તિથી મૂઠ, વિધિધી પૂજે પ્રકટે;
 દૂધ ઘડી ધી મળે, ક્રિયા તે કાળ ત્યાં ઘટે.
 છે ખડું ખધામાં પણ કહું, શાસ્ત્રે તેમ પમાય છે;
 સમજ કરી અનુભવ ના જુવે, સત્ય ક્યાંથી સમજાય છે.

અમે તો તે સંજોરે કંઈક જાણીએ ને તેથી માનીએ
 પણ છીએ, પરંતુ જેઓને તે વિપેની સમજણમાં તથા
 માન્યતામાં ન્યૂનતા હોય તેઓ માટે અમે પ્રાર્થના કરીએ
 છીએ કે, હે પ્રભો ! ' પ્રીતિ ને પ્રતીતિ ઘો પૂરતી મૂર્તિમાં.'
 મૂર્તિપૂજામાં આ પરમ રહસ્ય સમાયલું છે:—

૫૬

ગમે તે રામમાં

ખડું છે ખધા માંદા, અનુભવ શાસ્ત્રવિધિથી થાય;
 તે કે છે જગરાય, અનુભવ શાસ્ત્રવિધિથી થાય. ટેક.
 મોટીમાં થક દાળાં પત્રો મોર ફેરી ન લાગાય;
 વિધિધી વાવે રામચે સવિધિ પુષ્કળ ફળો પમાય. અનુભવ૦
 જ્યતજી સિદ્ધિવિધિથી મથી, મેળવતા શુચિકાય;
 ચંદુ ધાય તન વિમાન વૈભવ, કથા પુરાણે ગાય. અનુભવ૦
 પરિમિતનીમૂર્તિમાંપરિમિત, અનહદશ્રીહરિચાહ્ય;
 તેની મૂર્તિધી છે પૂરતી, સેવી જુવે સમજાય. અનુભવ૦
 જે સાર જે છે તેથી તે સૌથી સવ પમાય;
 ખાસ પામવા ખાસ યતનનાં પરવા મસ પંકાય. અનુભવ૦
 ચારે દિશામાં વસતા સુસલમાનો હરકોઇ દિશામાંથી
 પણ જ્યારે નમન તથા પ્રાર્થના કરે છે ત્યારે મક્કામાં
 રહેલ કાબા તરફ નિત્ય પાંચ વાર કરે છે, તેનું રહસ્ય
 શું ? કિશ્કિયનોને કોઈ વિના ચાલતુંજ નથી, તેનું કારણ ?
 ખમુક કોઈ એક દિવસે પ્રભુ સર્વનો ન્યાય કરવા બેસ્યો ત્યારે

[illegible]

મિત્રના મેળમાં પણ તેના પ્રાણે મોડે
લાગે બાળકના રસને એના મોડે રસ મોડે.

તેમજ જેનો મૂર્તિ યાગ છે, તેના બાદના જન્મ વડે
મૂર્તિના નશાનો છે, માટે જેનું સેવન કરાયો તે માત્ર પ્રત્યક્
માન્યો માત્ર મિત્રની સહાય છે તેને નેત્રી તેની પાસે કેમ
પ્રાપ્તિના નથી કરવા કે 'પ્રાપ્તિ ને પ્રાપ્તિ પૂરતી થી મૂર્તિ'.

કેવળ આપણા પર દ્રુપા કરવા માટેજ પરમાત્મા પ્રેમ
 વિદ્યમૂર્તિ' જ્ઞાનેશ્વરજી, પછી 'વિષ્ણુ'—વિષ્ણુસ્વરૂપ, પછી
 'વિષ્ણુ'—વિષ્ણુસ્વરૂપ, પછી 'જગદ્દાતા'—મનમૂર્તિ, નર-
 તારને અંતવાંની સ્વરૂપે યજ્ઞ અમારા પૂજનના વિષય
 બન્યા છે; આમ 'સ્વયંવ્યક્ત' બની તેજ પ્રભુ નર, સ્વયં
 તથા દેશમાં મૂર્તિઓરૂપે બીરાજે છે; તેમજ બાર જ્યોતિ-
 લિંગની પેઠે ચાર ધામ તથા સાત પુરીઓમાં પણ 'સ્વયં-
 વ્યક્ત' સ્વરૂપે પ્રકટ છે. આમ સ્થળે સ્થળે પોતેજ વ્યક્ત
 થવાનું કારણ—

न ते रूपं न चाकारो नायुधानि न चास्पदम् ।

तथापि पुरुषाकारो भक्तानां त्वं प्रकाशसे ॥

હે પ્રભો ! આપનું સ્વરૂપ કે આકાર નથી, તેમજ આપનાં આયુષી કે અમુક કોઈ સ્થાન નથી, છતાં આપ પોતાના ભક્તોને પુરુષાકારે પ્રત્યક્ષ યાજ્ઞો છો. અર્થાત્ પોતાનાં પાપદંડેયો, અપિજ્ઞો તથા ભક્ત મનુષ્યોના કલ્યાણ

જ આપે પુરુષાકારે પ્રકાશવાની કૃપા કરી છે.

૫૬

૧૨ મૂર્તિ ધયા અમ નિમિત્ત શ્રીવર મૂર્તિ ધયા;
અલોકિક ધયા, અમનિમિત્ત શ્રીવર મૂર્તિ ધયા.
મોલતા ચાલતા જળાતા, પળુ છે એમાં રક્ષા;
લાવવા ઉપાય ખરેખર, કર્યા પૂરા તમે કયા? અમ૦

જેઓએ તેમને પ્રત્યક્ષ કરવા ચાચા ઉપાયો યોજ્યા
તેમનો બેઠો પાર થયો છે, તેમને તે જગવાન મૂર્તિ-
જ પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપે દેખાયા છે. શ્રી તુકારામ, નરસિંહ
હેતા, જયદેવ, સુરદાસ, તુલસીદાસ વગેરે અનેક મહા-
કવિઓ મૂર્તિમાં પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર પામેલા જગતપ્રસિદ્ધ છે;
મન શ્રીશંકરાચાર્ય, મધ્વાચાર્ય, રામાનુજાચાર્ય ને વલ્લ-
ભાચાર્ય વગેરે સંપ્રદાય સ્થાપકો પણ એકજ અવાજે આજ
પ્રાર્થના કરી રહ્યા છે:—

‘મીતિ ને પ્રતીતિ પૂરતી ઘો મૂર્તિમાં.’

પ્રજ્ઞાના પૂજ્ય રંગનાથ તથા નારદજીના હૃદયે
બદ્રિનાથ—એ તો હાજરાહજુર છે, પણ એક મનુષ્ય—શ્રી
મહાભક્ત તરીકે પ્રતિક્ષણ ગાય છે—‘મીરાં કે પ્રભુ ગિરિ-
ધર નાગર.’ આ શ્રી તે મીરાંબાઈ ચોતેજ છે; જેમણે
મૂર્તિમાં પ્રભુસાક્ષાત્કાર કર્યો ને પ્રત્યેકને પ્રાર્થવા પ્રેરણા
કરી કે, ‘મીતિ ને પ્રતીતિ પૂરતી ઘો મૂર્તિમાં.’

શ્રી મીરાંબાઈ-આખ્યાન

૫૬

મીતિ ને પ્રતીતિ પૂરતી ઘો મૂર્તિમાં.
મતિ વસ્તી જગ વિસરતી ના રતિ
ફરતી ફરતી નરતી આકૃતિમાં;
અનુ અન્ય ગતિ નથી જગતપતિ,
ઘો ઘટતી મતિ કૃતિ સુખસીમા. પ્રીતિ૦

આવી પ્રાર્થનાથી આપણે આપણી મતિને કોના જેવી
પ્રાપ્તિએ છીએ અને તે મતિને કોના વિષે સ્થાપવાં મોંગણી

દીઠા ઘોડે બેઠેલો, રાજગારેલ જવાન. મીરાંનાઠ
ધણ ગયું પૂછ્યું માડીને, ક્યાં મુજ પતિ સમાન,
તાં ધરના દેવ બતાવ્યા, માન્યા એજ શ્રીમાન. મીરાંનાઠ

બચ, સાચા પતિને વરવાનું મુહૂર્ત આવી પહોંચ્યું;
તાની આજ્ઞાને તુરતજ મીરાંના કુમળા હૃદયે સ્વીકારી
ધી; તુરતજ લોકાચાર પ્રમાણે મીરાંએ માતાએ દર્શાવેલા
તિર્કપ પતિદેવની લાજ કાઢી ને પછી તો એજ પતિ-
વને વરવા માટે મીરાંને લગની લાગી. અતિથય આતુ-
રતાપૂર્વક રાત્રે પણ જાગી ને એજ વાતની પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના
કરતી મોડી રાત્રે તે નિદ્રાવશ થઈ; નિદ્રામાં સ્વપ્ન આવ્યું,
તે ખરેખર સાચુંજ; કેમકે જાગ્યા પછી પણ તેનું ચિન્હ
પ્રત્યક્ષ દેખાયું. મીરાંને ખાત્રી થઈ કે સ્વપ્ન સત્ય છે, મારી
માતાએ મને જે પતિ વરવા આજ્ઞા આપી હતી તેજ પતિ
મને વર્ષા છે; પછી તો એજ પતિમાં દૃઢ પ્રીતિ તેણે કરી;
આ રીતે પ્રભુએ સત્વર વચ્ચે પડેલો રાખીને પણ મીરાંને
પ્રતીતિ દીધી, માટેજ તે હયાળુને પ્રાર્થના કરે કે, 'પ્રીતિ
ને પ્રતીતિ પૂરતી ઘો મૂર્તિમાં.'

મીરાંને પ્રભુએ શી પ્રતીતિ દીધી હતી, તે પ્રાતઃકાળમાં
તેણે પોતાની માતા આગળ પોતાનું શરીર દેખાડતાં કહી
બતાવી:—

માઈ મેંતો મુપનામેં પરતી ગાપાલ,
પીરી પારી હરદી મને અંગ લગાઈ,
હાયમેં મેંદી લાલ. કેખો માર્ધો

(આ પદ મીરાંએ પોતેજ ગાયેલું કહેવાય છે.) માતાએ
જેયું, તો ચિન્હ પ્રત્યક્ષ જણાયું, તે પણ આશ્ચર્યમ્મ જની.
મીરાંએ આગળ ચલાવ્યું:—

હરિગીત

જમત કહો કહો સ્વપ્નમેં મેં મીલી લાલી લાલતે;
રંગીત રંગ રંગ સમ પ્રેમ નિમમ્મ લાલી લાલ તેં.
જન કયા જુએ મન તે સર્વ જે લાલ લાલી લાલતે;
કરે મેંદી કેખી માની લાલ સર્વ હેં લાલી લાલ તેં.

હોહરો

દેખે ક્યા મન પીત પર, સખ દેખત તન પી
હીરદહી હીરદી યેહી, પીત નહિ હેં પ્રી

આ પરચો તો પંકાયો, પણ વાત તેટલેથી
નહિ. જેમ ઉપાદેવી (ઓખા) ને સ્વપ્નમાં અનિરુદ્ધનાં
કરી તેનીજ લગની લાગી હતી, તેમ મીરાંને પણ
પ્રિયતમની અતિશય લગની લાગી; વિરહમાં તે તો
થવા લાગી ને મન સાથે કહેવા લાગી કે, સ્વપ્નમાં
મારા પ્રાણપતિ મને અદુલ્હી મૂકી કેમ ચાલી ગયા ?
કહેતી વિરહમાં તલપવા લાગી. તે પછી થોડોજ
ગયો. એટલે—

‘ઓધવજી કરમનકી ગતિ ન્યારી’ એ રાગ

હતાં દશ વર્ષતણાં મીરાંબાઈ, નિત્ય ઝંખેજેને વરી ચાહો.
આવ્યા સાધુ સાધુ નાતે સેવ્યા, (તેની) સાથ મુમૂર્તિ જમ
મીરાંવં મન મોહ્યું તેમાં, પતિ ગયા પરબાઈ. હતાં
પૂછ્યું ગુરુને ‘ગિરિધર લાલા,’ નામ કહે એ ગુસાઈ;
ખાનપાન તણ એજ મેળવવા, હઠ લઈ બેઠી બાઈ. હતાં

એ રીતે જેમનાં દર્શન સ્વપ્નમાં મયાં હતાં તેજ
મૂર્તિરૂપે પ્રકટ આવ્યા, તેથીજ તેમને પ્રાપ્તો કે, ‘પ્રી
ને પ્રતીતિ પૂરતી ઘો મૂર્તિમાં.’

મહાપતિએ મહંતથી માન્યા, મીરાંના મોહન ચાહી;
સંત કહે ભગવંત ન આપું, પરચાવિના અરચાઈ. હતાં

વાત પણ ખરીજ કે, એમ એક બાળકના ખેડમાં
પોતાના પૂજ્ય ઘરદેવને કોઈ આપી દે ખરું? વળી એ
સંત તો આપેજ કેમ? પણ એ સંતને ક્યાં ખબર હતી
કે, એ બાળકી સામાન્ય મનુષ્ય ન હતી, એ તો કિશોર
જનક-શિરોમણિ હતી. મીરાંએ જે પ્રશ્નને એ સંત પડે
નિહાવ્યા હતા, તે પોતાને ન માન્યા, તે બધી વિચાર
અવધા દુઃખ યજ્ઞથી ઘેર એકને પોતાની કોટલી બંધ રહે
દીધી; અંદર પૂરતું રહી, નહિ બાહ્ય કે નહિ પીધું, નહિ

ની વાત કે નહિ કંઈ જોણવાની વાત. બસ, એકજ ની; આમ એક બાબુ મીરાં ને બીજી બાબુ પેલા સંત । બંને હઠપર ચઢ્યાં. મીરાં કહે કે, હું તે મૂર્તિ લેવાની, રે પેલા સંત કહે કે, મૂર્તિ એમ ન અપાય; પરંતુ ખરી । તો એ કે:—

કે ભગવાન ભાવના બૂખ્યા, ભાવધીજ વરા ધાતા રે;
રરિપૂર્ણ પોતે. તો પૂરા, અન્ય કશું નથી ચાહતા રે.
મેવા મૂઢી. દુર્યોધનના ખાધી, વિહર ઘેર ભાણ રે;
દ્વારામતી તણા મહારાજ, એમ ધયા તાંડળજે રાણ રે.

ભગવાન તો પ્રીતિના સાચા પરીણક છે, તે ઉપર પેરના સબંધાથી કે ડાળકમાકથી કશાય ખરા । જુઓ, ॥૮૬॥ મોટા મુનિવરોને-તેઓનો આગ્રહ છતાં-પડતા મૂઢી રે અંતર્યામીએ શબરીની સાચી પ્રીતિની પરીક્ષા કરી હતી અને તેણીને ઘેર પોતે જાતે ચાલતા પધારી શ્રીરામસ્વરૂપે તેણીએ આપેલાં માત્ર ભોરાં પણ પ્રેમથી આરોગ્યાં । અરે, ડાંગી ભકતો-જુગળીઓને પડતા મૂઢી એ જગદીશ્વર રણુ-ઉઠરાયણનાં સ્વરૂપે બોઠાણા પાસે હાજર થયા । અહા ! તેજ એ ઠાકોરનાય । અઘાપિ ઠાકોરના પવિત્ર તીર્થમાં બીરાજે છે. એ ભાવબૂખ્યા પ્રભુ એ વેળા મીરાંતાજ પક્ષમાં ઢળ્યા, તે શાથી ? એ પોતાની મૂર્તિમાંજ તેણીની સાચી અંખનાથી । મોટેજ મનમોહન તે શ્રીહરિને આપણે પ્રાથો કે, 'પ્રીતિ ને પ્રતીતિ પૂરવી દો મૂર્તિમાં.' પેલા સંત પાસે મૂર્તિરૂપે બીરાજતા પ્રભુએ શું કયું ?—

૫૬

‘મીલો મીલોજ’

વધા સંતને, સ્વપ્નમાં ગિરિધર લાલ,
ઉઠ; ઉઠ; ૪૮૫૮, ૪૮૫૮ તજ, હાલ પાલખીમાં લઇ ચાલ, ૫૦
મૂઢી આવ મીરાંની પાસે, કાલ થયું તો હવીશજ હું કાળ, ૫૦
બાપડા સંત તો અજકીને ભગ્યા, ગાલરા ગાલરા
ઉઠ્યા; બશબરે મધ્ય રાત્રિનો સમય હતો; ઘણા ઠાઠમાઠથી.

સાચુ છું, દેવી મુખદાર્ઢ રે.

નમે પાદ, તો મુદ્દાન, ન લે પાપ મહામુલાખ્ય,

માટે કહું ચાલી રે. કુળનીં

પણ મીરાંનો વાંધો સાચુના ભણવામાં ક્યાં હતો ?
તેણે કુળદેવીને નમ્યા વિનાજ માત્ર એ માગી લીધું કે, કે
દેવિ ! મારો આ મિથ્યા સંબંધ જલદી તોડાવજો ને મને
તેથી મુક્ત કરજો. પણ તેણે મનમાં વિચાર કયો કે, હવે
ડરવાથી નહિ ચાલે. તેને તુરત સાચુને કહેવાનો ઉત્તર મળી
આવ્યો; તે નિર્ભય થઈને સાચુને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગી:-

પ્રથમથી નમ્યાં, આપજ ખુદ માર્ઢ રે.

તે રંગાર્ઢ, મહેલ માંહી, બેઠાં ભેડેં છડેં આંહી;

નથી એમાં કાંઈ રે. કુળનીં

માટે એ સાચુ છું ! મારી તો એજ ચોક્કસ માન્યતા
મેં કે તનથી જો તનને વરે તો જરૂર વિચોગી સ્થિતિમાંજ
હું પડે; પણ જો ભવથી પરમેશ્વરને વરે તો તે અખંડ
સામ્યવાન બને અને છેવટે તે સાચા પતિ સાથે અનર-
સ્થિતિમાં રહે. આવા અભિપ્રાયથી—

વધુ વધાં મીરાં, સત્ય બોલું બાર્ઢ રે,

અખીં દહ, કરી સ્નેહ, શ્રી ગિરિધર ચરણ તેહ;

એનીજ ગણાય રે. કુળનીં

એ વિના બીજે, નમશે નહિ ક્યાંઈ રે. (આ સાથે સમજ સો)

એ મુહાગ, એ મુલાખ્ય, આપે છે મુખ અથાગ;

છે બેપરવાઈ રે. કુળનીં

મીરાંની આ નિર્ભયતા કંઈક મોટી આવી ગણાય.
મેં એ પ્રથમથીજ હવ તો તેને પરણવું ન પડત; તેને પોતા-
ને પણ પછી એજ જણાયું હતું; પણ હવે શું થાય, જે
બનવાનું હતું તે બની ગયું, હવે તો બરાબર દહ થવું,
નિર્ભય થવું, એમ તે મક્કમ બની. પણ તો—

સાખી

સાચુ ને વહુના વચમાં તકરાર તડાતડ ચાલી,

દેવાને ન નમ્યાંજ મીરાં ઉત્તરો ધડાધડ આલી.

ધ્યાને ચરણકી સેવ ચહત હોં, ના ચાહું મન માં
નાતો સગો પરિવારો સારો, ખારો લાને માહું કાં
મીરાં પ્રભુ ગિરિધરલાલનકી, છબી બીના ભયંકર મેઘ-

૫૬

રામ એજ

પુત્રીના પ્રેમ પેખીને પિતાએ, સોંપ્યા શ્રી ગિરિધર
પદસંખ્યા પાતાની પાલખીમાં, મહેનત મળત મન
પોતાના પિયરના સાથીકારો સાથે તે કાં
કેવે આગળ શું થશે ? એ વિચારો મીરાંના મનને
સામ્યા. ભ્યાંગુણી અમકવ દસા હોય છે ત્યાંમુખી
મુનગણ યાય એ સ્વાભાવિક છે; પણ મયારે
પ્રતીતિ 'પણ' સ્વરૂપમાં બની બાંધે ત્યારે
રહેનું નથી; મીરાંનું ચરીર એ રીતે સજાનું
પ્રગલ્ભ બાધ તો કુળરીતિનોજ આબોધ. રામ-
એ રીતિ કહી છે, પ્રગલ્ભ પાતાની કુળરીતિને
ભેદભેદ બને તે પાછી નાકમાંથી દૂરદસાપ્રગલ્ભ
આંતર કુળપરંપરાનો વિચાર કરી, તે કુળન
દાંડપણ કેમકેની યથા. આપને પહેલવા
પાંડુએ હોના કેમકે તવાપણને બાધ કરી.

૫૭

'દાસ તો હતા' એ ગાન

કેમકે હીન નહીં મીરાંનાર
કેમકે નહીં નહીં, માથાની દાંડિયા કે
કેમકે નહીં નહીં

કેમકે નહીં નહીં નહીં
કેમકે નહીં નહીં નહીં
કેમકે નહીં નહીં નહીં

કેમકે નહીં નહીં નહીં
કેમકે નહીં નહીં નહીં
કેમકે નહીં નહીં નહીં
કેમકે નહીં નહીં નહીં

મસિદ્દ છે. એક સમયે મળના ગોસાંઇલ મહા-
જવાને મીરાંએ કહાળ્યું, ત્યારે મહારાજશ્રીએ
કહાવી મોકલ્યું કે, 'હું કોઈ સીને મળતો નથી.'
તે વેળા સામેથી કહેણ મોકલ્યું કે, 'હું તો એમજ
હતી કે, શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર મહારાજ એકજ પુરુષ જગ-
ત્યારે આજે જણાયું છે કે, તમારા જેવા પણ
મિથ્યા હાલો ધરનારા અહીં મળમાં વસે છે ખરા !'
મળી ગોસાંઇલ મહારાજ લલિજત ધયા; દુરતજ
તે આહતા આવીને મીરાં માતાના ચરણમાં બૂદી
સાષ્ટાંગ ઠંડવત્ પ્રણામ કર્યા. કેવું ઉચ્ચ જ્ઞાન, ને
આદર્શ ભક્તિ ! સાધારણ મનુષ્યને તો આ વિપરીતજ
અને સાધારણ મનુષ્ય જો એવું કરવા ભય તો તેવું
આમ વિપરીતજ આવે, પણ એ તો ઉત્તમોત્તમ અધિ-
હતી, જગત્પતિ પરમેશ્વરની સાચી પ્રિયતમા થઈ હતી;
તે રાણાની રાજધાનીમાં સૌથી અલગ રહીને—

માથ ગુણો ઉભરાય પ્રેમે નાચે જની હરિની દાસી,
જે જાણી રાણી મંડળમાં રાણાની થઈ નાલાસી.

ખીલ તરફ રાણી-મીરાંને તો સત્ય પ્રજ્ઞાનંદ અથવા
હરસનો અનુભવ પ્રતિદિન વધતોજ આવ્યો, ને ધ્રુતિ કહે
તેમ 'જ્ઞાનંદં પ્રજ્ઞાનો વિદ્યાન્ ન વિમેતિ કુતઃશ્ચન'—એ
પરબ્રહ્મના આનંદને ભણુનારો કોઈનાથી પણ ડરતો નથી—
આનંદ પ્રજ્ઞાનો જ્ઞાતા, ન ખીએ કોઈથી કદા'—સર્વથા
નિર્મય જની રહી; પણ લયની સ્થિતિ હોયજ કયાં ? ત્યાં
જેજ વાત ને એજ વ્યાપાર હોય—'પ્રીતિ ને પ્રતીતિ
પૂરવી ઘો મૂર્તિમાં' ત્યાં ભય કદી પણ વસી શકેજ નહિ;
જો સત્ય અનુભવને દેવો પોતે કહે છે:—

અથા ન તે માધવ તાવકાઃ ક્વચિદ્

અદ્યંતિ માર્ગાત્ ત્વપિ વદસૌહદાઃ ।
વિયાગમિગુપ્તા વિચરંતિ નિર્મયા વિનાયકાર્નીકપમૂર્ધસુ પ્રસો ॥
હે મદો ! હે લક્ષ્મીપતે ! જેએએ ફેવળ આપ વિચે-

એ રીતે મીરાંબાઈએ, નવું જાણને કા
સંભળાવી લીધું ને સાંસારિક દૃષ્ટિએ તો તેથી
આવ્યું કે:—

राम आर्चये

નહારી વડુ જાગીરે, સોથે સાસરીયાં, નહારી ૧૧ :
(તોમની ૬)

ખાનપાન મુખસપત્તિ, ત્યાગી, મૂર્ખી થઇ ગઇ તેમ
 (પદ્મ એ વૈરાગ્યથી તો માન)

૧૩ વંડી તો નીકળી જશે, ૧૪ જરૂર જીવ જાયી)
(એ જીવતી પણ લાલુ' ૧૧)

સમગ્રને તેમ જ વિદ્યસ્તી, ક્યાંથી પ્રમમાં સ્થાની

(અરે આ તો છેક જ કમેટું થઈ) ૩૬-૧
 નાનાડીએ, પણ ખીલત રજવાડાં નિંદાઓ કરી -
 કેમ ચડેના માથે ? માટે આને તો પૂરીજ રહે
 મોઝાને, આગો ૬૬ નિશાવ કરી ચાલરીયાએને ૬૭
 મૂઝી, ને નાની બહેને ૬૮ રાખ્યાની ડગુરવા ૬૯
 મરનું મિઝાડીને જાનજ અડાખા ભરે હો ૭૦-૧
 'માત્ર ૭૧' ૭૨ રાખ્યાને, આન ૭૩ ૭૪ કાતી ૭૫

(Faint handwritten notes at the bottom of the page)

[illegible]

... ..
... ..
... ..

“... 1940년대 후반에 이르러서는, 미국의 대중문화가 한국에 소개되면서, 대중문화의 대중적 수용이 이루어졌고, 이는 대중문화의 대중적 수용을 촉진하는 데 크게 공헌하였다.”

1990年12月

$\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$

વાત સાચી, જો ટાંગ હોય તો તેનું પરિણામ કદી
પ્રમ ન હોય ! દંભના રાજ્યમાં પરિણામ સારું હોયજ
નહીં ! પણ જ્યાં સાચું છે ત્યાં આંચ નથી, અંતે 'સત્યમેવ
જયતે' આવા દૃઢ વિચારથી મીરાંબાઈ તો નાની નણુંદનાં
પરેશ વાક્યોને પ્રથમ સાંભળીજ રહ્યાં, તે પછી—

૫૬

‘કરમાં તું દિવ સામ’ એ રાગ
ચિંત્યાં મીરાં વાત, નણુંદથી ઉચર્યાં મીરાં વાત;
સમજી તમારી વાત, તમે કહો છો પ્રીતિ સાથ. ટેક
રેં છું હું રહેં, નક્કી નથી છું રહેં. (સર્વોત્કૃષ્ટ આ ભાગ છે)
તેથી કુળને કલંક એથી નવ લાગે, સમજી જનો તો સત્સંગભાગે;
મીથી મહોરા સાધુ છે મહાભાગે, દેવોયે નમન કરે એની આગે.
(એવાએની પરીક્ષા કયાં પછીજ)

હું સેવું તેમના પાદ, નણુંદથી ઉચર્યાં મીરાં વાત.
(અરે ! એશઆરામ ને ખાનપાનમાંજ આ અમૂલ્ય
વસ્તુ કાં શુભાંવી નાખો છો ? યાદ રાખજો કે આ દુર્લભ
મનુષ્ય જન્મ ફરી ઘડી ઘડી નથી મળવાનો.)

મક્તિ ન ચાહે તે ભૂલ્યાં ગણાયે,
અસક્ત અંતે અતિ પરતાશે, લાજ તેઓનીજ આખરે જાશે;
ધુજથી તો એ નક્કીજ છોડાશે, એ છંદ જીવની સાથે એ જાશે.
(કારણકે આ તો અનેક જાવની પ્રીતિ છે, ને હવે
તો તે પૂરેપૂરી થઈ ચૂકી છે તેથી—)

હું નથી રહી મારે હાથ, નણુંદથી ઉચર્યાં
જગત છે નિંદે, હું રહું છું આનંદ. (મને જગતની પરવા નથી)
ભણે તમે ભલે સર્વ નહારી, મહેં તો કીધા છે પતિ ગિરિધારી;
(એ સાક્ષ સમજે)

લોકલલજાએની ઉપર વારી, છઉં તેથી બીજી નથીજ થનારી.
(આ મારો નિશ્ચય અડગ છે, મને જે રસ મળ્યો
છે તેજ સાચો છે, મારો ભાગ ખુલ્લો છે.)

કાંઈ કરશોમાં પંચાત,

નણું

એ રીતે ખીરાંઝાડંએ, નવુંઢમાડંને સાથે
સંમળાવી રીધું ને સાંસારિક દૃષ્ટિએ તો તેથી એક
આનંદ છે:—

રામ કાતો તો

નરસી પડુ જાગીરે, સોએ સાસરીયાં, નરસી પડુ જા
(તેમણે દિ)

જાનપાન મુખસપતિ, તાગી, મુખી મધ મધેરાગીરે,
(પણ એ પેરાગ્યમાં તો કાન પર્ષ)

પડુ કડી તો નીકળી જાશે, પેદ જાશે ગીલ્લનાલી રે,
(એ નીલ્લમાં પણ નાનું પુષ્પ ન)

જાનપાન રામ પડુ કિણ્ણી, ક્યાંયેકરનમાં જાગી રામ
જાત જાતે કોઈએ કહેલું પડુ, કાન ન

કાન કોઈ, પડુ તોત રાજસાસ નિહાની કરી રામ
કાન કાન સાથે જાતે જાતે તોત પૂરીએ કરી જા

કાન, જાતે પડુ નિજે કરી નાનરીવાજાન સાથે
પડુ, તો જાતે ન કોઈ પડુ જાગી રે, પડુના જાતે

જાતે જાતે પડુ પડુ નકાળા જાતે જાતે જાતે જાતે
જાતે જાતે જાતે જાતે, જાતે જાતે જાતે જાતે જાતે

જાતે જાતે જાતે જાતે, જાતે જાતે જાતે જાતે જાતે
જાતે જાતે જાતે જાતે, જાતે જાતે જાતે જાતે જાતે

જાતે જાતે જાતે જાતે, જાતે જાતે જાતે જાતે જાતે
જાતે જાતે જાતે જાતે, જાતે જાતે જાતે જાતે જાતે

જાતે જાતે જાતે જાતે, જાતે જાતે જાતે જાતે જાતે
જાતે જાતે જાતે જાતે, જાતે જાતે જાતે જાતે જાતે

જાતે જાતે જાતે જાતે, જાતે જાતે જાતે જાતે જાતે
જાતે જાતે જાતે જાતે, જાતે જાતે જાતે જાતે જાતે

રહે

નીચી દેખરેખ રાખવા હોવા, તરફે એક ન ને—

દીડી

કરીદારખય મીસંદોડિએને, કાનીએપર બેસવું ને એકેરે,
ખર્ચખર્ચસેકુંનુંપને નામ, હોવા મુજબ ને ગર્વને અજાણ,
બલ, મારી નાણું, દોષી નાણું, અજાણ હ રહ્યું ક
કરે, આવા વિદ્યારો કરેનો દોષ, એવેદનાં કરેદોષ
અંદર આવી પહોંચેા અને—

૫૬

‘મંત્રમ આગે પરપર’ ને રૂઝ
કર્યો રાણો કરે ખડું તેજદાર ફરી,
અભિમાર ફરી, નદિ વાર ફરી,
ખોલ ખોલ રે કમાઠ એવો વાદ ફરી,
ખોલ્યાં તેરાં ખાંડ્યાં નદિ વાર ફરી,
પુરો મોડે અરિ થોપે છાંડે અરિ! હાં, હાં, હાં, પરપર
એ કે બધે દરવાજે મીરાં આપે આજ્ઞા પ્રજા રે રૂઝ
પ્રકટ સ્વરૂપે ચોપાટ ખેલવા હવા પ્રજા દાર પુણાં સજાં ને પ્રજા
અદસ્ય યજ્ઞ યયા. મીરાંના મનમાં એન દગું કે રૂણો પ્રજાને
પ્રત્યક્ષ જુએ ને ભક્તિમાન બને, પ્રજા એન મદેશમાં પ્રજા
હોદો પ્રજાને આજ્ઞાદાર શી રીતે યાને? ભક્તિને પ્રજા
એને જન્મે પ્રજા-પ્રાપ્તિ થાય છે, ત્યારે રૂણોની એક સજા
કે જે પ્રજાના સત્ય જ્ઞાનથી પમેજા દર દને, તેને એન
પ્રજાના દેમજ થાય? વગી પ્રજાને તો દોષ પ્રજા પ્રકારે
પ્રજાની ભક્ત મીરાંનું જ માહાત્મ્ય વધારવું દગું, તેથી
પ્રજા પોતાના અદસ્ય સ્વરૂપે જ ત્યાં રહ્યા. રાણો તો ફોવથી
વનવમી રહ્યો હતો, તે પ્રજાની મૂર્તિ આને સુએજ આને?
તે તો પોતાના જેવો દોષ પરપુરજા અંદર પુણેદો એજ
વધારો હતો. તેણે ચોપાસ અંદર પ્રજા તપાસ ચલાવી,
અનુભવ પ્રજા ખાંચા જરાજર એજા, પ્રજા ત્યાં દોષ દગું?
તેથી દોષ દોવ? આજો પરપુરજા રાણાને એજને
દગું એ તો ત્યાંજ સમીપ હતો, પ્રજા રાણાની તેથી
હુદ દગું ન હતી, તેથી તેણે તો—
મંત્રાં વિજ તો ન રી—

૫૬

હમારે મન સધારયામ વસી,
વિપકો પ્યાલો ભેજ્યો સનાહ, પીવત મોરાં હસી. હમારે
પ્રજા ગિરિધર નાગરદી પ્રીતમે, મોરાં પૂરી ફસી. હમારે

મોરાં પ્રથમથીજ પ્રભુની હતી, તે કદી રાણાની યવાની
હતીજ નહિ; રાણાએ તો મારી નાખીને પોતાના ઘરમાંથી
મોરાંનું નામનિશાન કાઢવા એ પ્રમાણે પ્રયત્ન કર્યો તે
મોરાંએ પણ તેના એ પ્રયત્નને પ્રેમથી વધાવી લીધો, પણ
ત્યાં પ્રભુની ઈચ્છા ભુલાજ પ્રકારની હોય ત્યાં શું થાય!
પ્રભુએ રાણાના વિષને અમૃત બનાવી દીધું; હવે તો મોરાંના
ને સર્વના અંતર્યામી પ્રભુ કેવળ મોરાંની મૂર્તિમાંજ પ્રકટ
હતા એમજ ન રહ્યું; જે સર્વેશ્વરને મોરાં, પ્રથમ પોતે
સેવતી મૂર્તિમાં તથા તેની બહાર પણ વસી રહેલા માનવી
હતી તેજ પરમેશ્વર મોરાં સમક્ષ તે ભેઈ શકે તેમ મૂર્તિની
બહાર પણ પ્રકટ જણાયા; એટલે તો પછી પૂછવું શું!
મોરાં ઉઠજ બદલાઈ ગઈ; આ માનવલોકમાં વસવા છતાં
તે દિવ્ય બની ગઈ; પ્રભુને પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપમાંજ સેવક-
શબ્દગારવા ધરનાં દ્વાર બંધ કરી એકલોજ તત્પર રહેવા
લાગી; એ સાચા પ્રાણનાથ પાસે પોતે ગાવા લાગી, નૃત્ય
કરતી ખેલવા લાગી. આમ પ્રત્યક્ષ પ્રભુ સાથે મોરાંનું ખાન-
પાન, રમણ ને ગીત-નૃત્ય ચાલુ થયું, એટલે દ્વેષમાં
તેની સારી નરતી-બત્તે વાતો ચાલુ થવા લાગી. 'પર-
પુરુષ સાથે મોરાંને પ્રીત થઈ છે' એમ ઘણાંઓ કહેઈ
લાગ્યાં, પણ તે પરપુરુષ કોણ છે? તેની પણ બરાબર
પરીક્ષા થવી જોઈએ ને! વાત છેક રાણા સુધી પહોંચી તેથી—

સાફલ્ય છંદ

રાખ્યા ખાતમીદાર મહેલની મહી, રાણે ચઢી ચિત્ત એ
અંધારે અન્ય પુરુષસંગ દસતી, જાણે ત્રિયા એ તકે
પ્રીતે વરદીજ ઘો ઝડ દણ, હાથે કરી નાર એ
અંધા સઘ પ્રસંગ મહેલની મહી, લાગી નહિ વાર રે.
જુની એ સૂચનાથી ખાતમીદારે બરાબર સાવધા-

મૂળ મીરાં કાં! એ ન હદી ન જાણે,
પાપો જુદો ને સંત જુદો રવચાએ;
એક ખૂબી જરી, ખરે મંચા લી. જાં. હાં.....૫૨૫૦

એ વેગ મીરાંની જે જે મૂર્તિ ચોપાટ રાખે એક
હો હો તે સામાન્ય મીરાં જેવી ન હદી; તે તો જલો-
કે ને અશુભ જાણે સાચા મદારેથી પ્રકટસ્વરૂપે ચોપાટ
રેખાતાં હતાં; વાર્તાલિક તે સમુદાયને ખાઈ બેઠો; 'હદી
ધીમે ધીમે કસ્ય થયો જલ્દી યાપ્યો કે આ મીરાંનું પ્રાદા-
ત્ય છે; મીરાંની આ મૂર્તિપૂજનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે, આ
જે જે અનેક મૂર્તિઓ રેખાય છે તે પ્રદા ને બ્રહ્મીથી
અચરલી મૂર્તિપૂજનું બલકંઠ ઉદાહરણ છે, આ રીતે
મીરાંએ પ્રત્યક્ષ કરી બતાવ્યું છે કે આ પ્રતાપ કેવળ મૂર્તિ-
નોજ છે. પછી સજ્જાએ પાચેની ચોપાટ આમે ભેડું ત્યારે
તેને કપટ રેખાયું:—

પાશ્વ નામતાં જે ઉપડેલા, હાથ દીઠા હરિનો ઉડેલા;
તેથી માન્યું મીરાં દીસે સાચી, એની પ્રાંતિ પ્રતીતિ ન કાચી,

જેમ નરસિંહ સહેતાને હાર અર્પણ કરતા શ્રીહારો-
દરાયે પોતાના હાથ એમના એમજ પ્રત્યક્ષ રાખેલા હતા,
તેજ પ્રમાણે મીરાંના ગિરિધરલાલાએ તેની સાથે ચોપાટે
રમતા અટકી જઈને પોતાના હાથને એમનો એમજ રાખેલો
પ્રત્યક્ષ બતાવ્યો હતો. આ ઉપરથી સચોટ સાબીત થતાં
મજુ પાસે આપણે કેમ પ્રાર્થના ન કરીએ કે, 'પ્રીતિ ને
પ્રતીતિ પૂરવી શો મૂર્તિમાં?'

સણોલ એ પ્રમાણે ઠેકાણે આવ્યો એટલે મીરાંએ તેને
સત્ય હદીકંઠ કહી સંભળાવી ને આ પ્રમાણે બોધ આપ્યો:—

વધો અન્ય કોણ હવે કહે વીણ વારે;
 બતાવ્યા થીહરિ, હતા એજ અરિ. હાં, હાં.....૫૨૯
 કોપના આવેશમાં ધુરડી ધુરડીને રાંધો. ધમકાવય
 લાગ્યો, જલદી બોલ, અહીં કોણ હતું? અરે તે મ્માં
 ગયો? એ કાનો કાન સાંભળેલો, તે કોણ હતો? બોલ,
 બોલ, કહી દે, નહિ તો હાલજ ચિરચ્છેદ થઈ જશે; આ
 રહી આ ચોપાટ, અહીં સોગઠાબાણ ખેલાતી હતી, તે
 ખેલનાર ક્યાં? અટ કહે. રાણાના એ આવેશથી મીરાં કેમ
 હરે? તેણીએ તો ધુરતજ જણાવી દીધું કે, આ મૂર્તિમાં વશી
 રહેલો ને મારામાં, તમારામાં ને સર્વજ જે વસેલો છે,
 તેજ અહીં પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપે આવી મારી સાથે ચોપાટ ખેડતો
 હતો. મીરાંની એ વાત રાણાને ગળે કેમ ઉતરે? તેની
 દૃષ્ટિએ તો મૂર્તિ જક દેખાતી હતી, તે માને કેમ?

દીડી ચોપટ ને મૂર્તિ વાત ના માની,
 ઉપાડીને ખડું બોલ્યો મહા અભિમાની;
 સાચું બોલ કરી, હાલ જમરા મરી. હાં હાં.....૫૩૦
 ત્યારે—વધાં મીરાં કે માર કે ન માર ભલે;
 સાચું બાપુ પું હું તો સદા સર્વ સ્થળે;
 માર સુખે કરી, નથી રતિ કરી. હાં, હાં.....૫૩૧
 મીરાં લેશમાત્ર ન કરી; તેમ પોતાના બચાવ :
 પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના પણ તેણે ન કરી. જ્યાં પૂજું નિ
 થઈ ગયો હોય ત્યાં ભય રહી શકતો નથી, ને ત્યાં
 પ્રભુ હાજરાદખૂર હતા, તેથી મીરાંનો એક વાજ
 વાંકો કરવા કોની યજ્ઞિ હતી? રાણા જેવા વાજો
 અસંખ્ય હોય પણ તેમનાં યગ્રો મીરાં જેવાં ભકતોનો ૧૫
 પણ કરી શકે ખરાં? શુભા, પછી મું બન્યું?

રાણે ઉપાડ્યું ખડું મારવાને જ્યારે,
 મીરાં એક ખડી બે રૂંધે રીંધે ત્યારે;
 રીંધે વળ કરી કાચા ચાર કરી. હાં, હાં.....૫૩૨
 અરે! પણ ના શું? કેટલી મીરાં! જ્યાં મુખે ૧૫
 મીરાં! મીરાં! ને મીરાં! આ ને મીરાં કે પ્રભુ! નમક
 વાંચે મળેને! કે નમક!

મૂળ મીરાં હઈ? એ ન લલ્લી બલરાખે,
પાપો મૂઠો ને ધરો હલો રમવાયો;
જોઈ ખૂબી ખરી, ખરે મરો દરી. ધાં, ધાં.....પરે
એ વેળા મીરાંની જે જે મૂર્તિ ચોપાસ રાજો એ
રહ્યો હતો તે સામાન્ય મીરાં જેવી ન હતી; તે તો અતો
કે જે અશ્વત્થ બાંધે આશાતૂ મહાદેવી પ્રકટસ્વરૂપે ચોપાસ
દેખાતાં હતાં; તાત્કાલિક તો રાજો જાન ખોળ બેઠો; પછી
ધીમે ધીમે સ્વરૂપ યતો બાળી ચક્રો કે આ મીરાંનું માહા-
ત્મ્ય છે; મીરાંની આ મૂર્તિ પૂજનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે, આ
જે જે અનેક મૂર્તિઓ દેખાય છે તે મહા ને બહિષ્કારી
આચરેલી મૂર્તિ પૂજનું જ્વલંત ઉદાહરણ છે, આ રીતે
મીરાંએ પ્રત્યક્ષ કરી બતાવ્યું છે કે આ પ્રતાપ કેવળ મૂર્તિ-
નોજ છે. પછી રાજાએ પાસેની ચોપાટ સામે જોયું ત્યારે
તેને સ્પષ્ટ દેખાયું:—

પાસા ગાંધતાં જે ઉપડેલો, હાથ હીઠો હરિનો ઉઠેલો;
તેથી માન્યું મીરાં હીસે સાચી, એની પ્રાંતિ પ્રતીતિ નકાચી,
જેમ નરસિંહ મહેતાને હાર અર્પણ કરતા શ્રીદામો-
દરાયે પોતાના હાથ એમના એમજ પ્રત્યક્ષ રાખેલા હતા,
તેજ પ્રમાણે મીરાંના ગિરિધરલાલાએ તેની સાથે ચોપાટે
રમતા અટકી જઈને પોતાના હાથને એમનો એમજ રાખેલો
પ્રત્યક્ષ બતાવ્યો હતો. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સાબીત થતાં
મહુ પાસે આપણે કેમ પ્રાર્થના ન કરીએ કે, 'પ્રીતિ ને
પ્રીતિ પૂરતી થો મૂર્તિમાં.'

રાણાજીએ પ્રમાણે ઠેકાણે આવ્યો એટલે મીરાંએ તેને
ય હકીકત કહી સંભળાવી ને આ પ્રમાણે બોધ આપ્યો:—

પદ

ધનામી

મેં રાચી, રાણાજી સાંવરે સંગમે રાચી.
ર બાંધી પગ કુપર, લોકલાજ તણ નાચી.
ભઈ રહી સુમતિ, ભક્તિ પ્રેમને રાચી.
દરિયુજ નિરાશને, કાલવ્યાસ સો બં:

રાણાને કંઈક ખાતરી થઈ કે, આ મીરાં કોઈ અદ્ભુત વ્યક્તિ તો છેજ; માટે તેને મારી નાખવી અશક્ય છે અને તે માટે પ્રયાસો પણ વૃથા છે. છેવટે મીરાંએ એજ સંભળાવી દીધું કે:—

મીરાં પ્રભુ ગિરિધર લાલાખીનઝોર ખાત સખ કાચી, રાણાજી

એવા એવા અનેક પરચા અનેકવાર રાણાએ અતુલબળ્યા હતા છતાં તેણે મીરાંને હેરાન કરવામાં કંઈ બાકી રાખ્યું ન હતું. છેવટે તેણે પોતાના ઘરને છોડી જવા માટે મીરાંને ફરજ પાડી હતી, જેથી મીરાં પણ ‘બહુ સારૂ થયું’ એમ માની એ ત્રાસથી છૂટીને રાણાનો ડેચ મૂકીને નાચી ગઈ હતી. તેણીએ જતાં જતાં બે પત્રમાં બે પદ રચી લખીને રાણાને મોકલ્યાં હતાં, તેમાંનું પ્રથમ પદ આ નીચે પ્રમાણે છે:—

-૫૬

મેરો મન લાગ્યો અબ સાવરીયસે, કાહુકી બરજી મેં ના રહુંગી;
જો કોઈ મોકો એક કહેગી તો મેં વાકો લાખ કહુંગી. મેરો
સાચુ છુરી નનંદ હકીલી યહ દુખ અબ કહાંસો મેં સહુંગી!
મીરાં પ્રભુ ગિરિધર કે કારન, જગ ઉપહાસ સલાહી સહુંગી મેં

એમ રાણાને પત્રથી જણાવીને મીરાં નીકળી ગઈ. તેને લોકો કહેતાં કે ‘તે’ પતિનો ત્યાગ કેમ કયો ?’ ત્યારે તે કહેતી કે શું કહું ? મને મારી નાખવા માંડી છતાં હું મરી નહિ, મારો કેડો તેણે ન મૂક્યો ને હું તેના કામની પણ નથી. તે મને મારું કામ કરવા ન દે ત્યારે મારે શું કરવું ? મારે છેવટે આ નિર્ણય ઉપરજ આવવું પડ્યું કે:—

જોકો પ્રિય ન રામ વેદેહી, તજીએ તાકો કાટી અરી;
રામ યદપિ પરમ સનેહી. જોકો (તેમ કરવામાં પાપ નથી)
પિતા તજ્યો પ્રજ્ઞાન, વિભીષણ બંધુ, ભસ્ત મહતારી;
બલિ ચુરો તજ્યો, પતિ તજવનિતા, ભયે જગમંગલચારી. જો

આવાં અનેકે પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે ઘરબાર-સગાં-સંજમી-ઓ ત્યજ્યાં છે, ને તેઓ પોતે તો પવિત્ર હતાંજ, પણ સાથે યે અન્ય અનેકને તેઓએ પવિત્ર કર્યાં છે. સારાંજ એજ કે, જેઓને કેવળ પ્રભુનીજ તમજા ને તેમનીજ હાનની

કુંડે, એથી છુટવા ન અવર ઉપાય. આ
ધારી હવે ખારી સેવાજ મહાય. આ
ને પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું કે:—

રાગ સોરઠ

કું રાજ રણછોડ,
લાજને; પેઠી મંદિરમે' હોડ. શરણે
સાંવરા, વિનતિ કરું કરજોડ. શરણે
તમે, લાગે મને માટી ખોડ. શરણે
ગતિ ને આત્મપ્રપત્તિ અતીવ ઉત્કટ અને
પ્રભાવ જુઓ; મીરાંની ને પ્રભુ રણછોડ-
જગતની દૃષ્ટિએ લૌકિક જણાતી હતી,
જો વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ કેવી હતી, તે એ
કું. શું બન્યું?—

૫૬

અંબાં મીરાં' (મીલો મીલોજનું)

કળીગધ, પ્રેમે પડી અડી શ્રીમત પાય. આ
અંરણમાં, જોતા રહ્યા દિજ જન સમુદાય. "
હરિએદેખાડી, ધારીશ્રી અંગઉમંગ સોહાય. "
મુદેવની મૂર્તિ, જય મીરાંનો સદાય ગવાય. "
મૂર્તિનો પ્રભાવ તે વેળા પ્રત્યક્ષ જણાયો.
મૂર્તિઓ દિવ્યજ છે અને તે પોતાના ઉપા-
દિવ્ય બતાવે છે, તે આ જીતિહાસિક પૂરાવો
અનેક પૂરાવા છે, જેની સંખ્યા પણ ધણ શકે
જાનું આ રહસ્ય છે; તેને નહિ સમજીને આપ-
કે મૂર્તિપૂજને નિંદે છે; તેઓની અંબીર મૂલ
દર્શનોથી સુધરે તો જરૂર ઠહ્યાજી ચિદજ છે.
ઓન દર્શાતો પણ મૂર્તિપૂજની સાક્ષી પૂરે છે,
કે આવાં દર્શાતો કપો. કે આજકાલ દેવ-
પદ્મવી નોવેલો. લક્ષ્યમાં લખે
બાઈઓ સમજે. દુયતિગાના
સંચરી આ પ્રાર્થ. પ્રીતિ ને
વો મૂર્તિમાં.

હે, મીરાંના આજ્યા જવાબીજ આ ચંકટો દેશ પર
પડ્યાં છે; મીરાને ત્રાસ આપવાનુંજ આ પરિણામ
છેવટ તારા જાન્યો, તેણે મીરાંને પાછી લાવવા ડોકો
વવા માંડ્યા, મીરાંનું માહાત્મ્ય સંભારી સંભારીને
જાન્યો, તેણે લોક પાસે કરગરી પડીને આ પ્રમાણે ક

૫૬

રાગ કારી

કોઈ મીરાંને લાવો મનાવી, રાણો રેતો કહે અતિશય :
એ સાખીને મેં મતિહીને હાથ ! હમેશ સતાવી ર
એ શું ગઈ ! ગઈ મારી દશા રહી, અવદશા એ વિણ આવી
આપું ઈનામ મામ ગામો દડે, ઘો કોઈ મહેલ વસાવી
કહે તે કરોશ કરીરા ન કરીધી, ક્યો ચાહે લેખ હખારી
વિત્રો ધયા સમજ જવા દારકાં, લીધો છે પર જખારી

આ પ્રયાસ હવે છેડેલો કરી ભેવાનો હતો. ન
નાસભાગ કરીને હવે ક્યાં જાય ? ગામ-ધામના હા
બૂદેવો મીરાંના આંગણમાંજ લાંબવા બેઠા ! એ નહિ જ
તો અમે અહીંજ જૂખ્યા તરસ્યા મરી જવાના.

૫૬

‘ઓધવજી કરમનકી’ એ રાગ

વધાં મીરાં જૂખ્યા રહી રહી બાઈ, મારી કચુર આમાં નથી કાં
શ્રી રણછોડ આઘવધી મેં, કાળ કાકયો સુખદાંડ
તેની પાસે જઈ તે રજા દે તો, આવીશ સંગમાં ચાલી વધાં
માન્યું વિત્રોએ ધયા સદુ રાજ, જાણ્યું જશે કડવાઈ
સુજ મીરાં ધઈ સુજ પધાર્યા, જ્યાં સંગતા જડરાકાં વધાં

મીરાંબાઈ જ્યાં જતાં ત્યાં પ્રભુ સાક્ષાત્ પ્રકટ સ્વ
રૂપમાંજ તેમને દર્શન દેતા. દારકાધીસ પણ તેના મહે
દિવ્યસ્વરૂપે પ્રકટજ હતા; સાક્ષાત્ સાકારસ્વરૂપ પરબ્રહ્મ
સ્વંત્ર તેમને પ્રત્યક્ષ હતા; કારણકે તેમને એજ સાક્ષ
ત્કાર સદા સ્વંત્ર હતો— ‘પ્રીતિ ને પ્રતીતિ પૂરતી મૂર્તિમાં’
અને તેજ કારણથી—

૫૬

‘મીવો મીવોજી’ એ રાગ

.. મીરાંજહાં છે રણછોડરાય, રણછોડરાય, ક્યાણુ સમય

કેવો દાસ છે ? જે આવો દેવ છે તેને ના પાતોજ
 કાયાને ઉપયોગ કામદેવની સેવામાંજ થઈ રહેલો જ્યાં
 જોવામાં આવે છે તે તે કામદેવની સેવામાં આવે છે ।
 કામનીજ કામની થઈ પડતી જોવામાં આવે છે ।
 'હજો ! યાદ રાખજો, આ દેવજી કામદેવનીજ સેવા
 'માં આહુ રહી તો તેમની અર્પણ આપનમાં પૂરતી ખો
 મવળી પડ્યો ને પારલૌકિક ધેવ આપનમાં પૂરતી ખો
 પડ્યાપાપ કરવાનો પ્રયત્ન જરૂર આવશે; માટે હવે
 સ કરો. અનેક જન્મો ગુપ્તો તે કામદેવની સેવા કર્યા
 'નું પરિણામ તો પ્રત્યક્ષ છે; સંસારજાલમાં મિથ્યા
 'ઈં પશુ તેની સેવાથી આપણે મેળવી શક્યા નથી,
 'તો તેને નમન કરો, ઉદ્ધતા પ્રજ્વાલ કરી લેજો;
 'પણ મન ન રાજો ને પછી થી હરિ પાસે માગો
 'મારી ફલજ કાયાનો ઉપયોગ તેમનીજ સેવામાં
 'મદેવની સેવામાં નહિ. ઇન્દ્ર, ધ્રુવ, અવતાર ને
 'પ્રી-એ સર્વ'નું રહસ્ય બરાબર સમજી તેનો લાભ
 'થી મહાત્મા શુભસીદ્ધાસનાં આ વચન જરૂર
 'જેવાં છે:—

તીર્થાં રામ નહિ, રામ તીર્થાં નહિ કામ;
 'ત' ના બને, રવિ રજની એક કામ,
 'સે' પ્રીતહી, પરનારીસે' હસના;
 'ના બને, લોટ ફાંક એર બસના.
 'છે કે 'બગડે બે' પણ નથી રહેવાનું; તે
 'આ એકજ 'કાયા કરે કાઢ્યા.' ત્યારે
 'નાશ કરી ચકાય છે ? કામસેવા સર્વથા
 'ચરીરના બંધારણમાં ત્રણ ગુણોનું પ્રાધા-
 'ન ? રજેશુભિષ્ઠ પ્રકૃતિ ચરીરના બંધા-
 'યુવિદિત છે અને તેનેજ લીધે આપણે
 'શુભવીએ છીએ, એટલે ચરીરના બંધા-
 'કામસેવન નજ કરવું તે તો અતીવ
 'ભલી ચકાય, એ સર્વ માટે સંભ-

વિ ૧ નવો, ગુણો—

વિશામિત્રરાજસાધિમુનયો વાનાંદુષણોઘ્ના-
 સોઽપિ મીમુક્ષાં જ્ઞાનં મુક્તિલિપ્તં દુઃખં માંદં મયાઃ॥
 સાન્ન્યજનં સપુત્રં વયો રાષેયુતં મુંડંતિ વે માનસા-
 સોપામિન્દ્રિયનિમ્નસો વરિ મોદિન્દ્રિયસસ્તે સગરસુ॥

જેઓ કેવળ વાપુ, જ્યાં ત્યાં પાંદડાંનોજ આકાર
 કરતા હતા તે વિશામિત્ર ત્યાં પસાર આદિ મુનિઓ ખૂ
 સીના મુંદર મુખકમળને જેતાંજ મોઢ પામ્યા હતા-કામ-
 સેવન કરવા તત્પર બન્યા હતા; (તપસવી મુનિઓ કેવલ
 નિસર્વ આહાર કે છે છતાં તેઓ જો કામવશ બને) તે
 પછી જે મનુષ્યો મી સાથે ડાંગરના બાત અને કેતમ અન્ન
 આહાર કરે તેમજ દૂધ પીએ ને દહીં ખાય તેઓ, જે
 દ્વિત્રિયનિમ્ન કરી શકે ને કામને જિતી શકે, તે જરૂર
 વિશ્વાચળ પવંત સમુદ્ર તરી બાય-એટલે પવંતો સમુદ્રમાં
 કરી તરે નહિ ને ખાતાપીતા મનુષ્યો દ્વિત્રિયનિમ્ન કરી
 શકે નહિ એ વાત યોદ્ધા છે. જે કે એવાં એતિહાસિક
 દર્શાવે મળે છે ખરાં, હનુમાનજી બાળપ્રલયારી રક્ષા હવા
 ને ભીષ્મપિતામહે પ્રલયવં પાળવા માટે જીવનપયતની
 પોર પ્રતિજ્ઞા કરી હતી ને તે પાળી પણ હતી; પરંતુ તે
 નાં દર્શાવે લઈને આપણાથી તે પ્રમાણે તજ બની શકે,
 તેમને તો આપણાં અનેક વંદનજ પટે. એ અઢોકિક દિવ
 પુરુષો હતા, તેમણે જે જે કાચો કયાં છે, તેને અત્યંત
 અંશ પણ આપણાથી બની શકે તેમ નથી, એટલે આપણે
 તો એટલુંજ કરી શકીએ-ધન્ય કામસેવન આપણે કરીએ
 ને વ્યભિચારથી જો બચીએ તો પણ આપણા પ્રમાણમાં
 આપણે ઘણું કમું ગણાય. સાચીય આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રાપ્ત
 મિક પ્રલયવં અવસ્ય પાળીને તે પછી યોગ્ય વય થતાં
 તમા અર્થ સંપાદન કરીને કામ માટે યોગ્ય ગૃહસ્થ
 બનવું, તે તો અયોગ્ય નથી. બગવાન શ્રીકૃષ્ણ પણ
 " પોતાની સંમતિ આપતા ગીતાજીમાં કહે છે—"

શ્રી ભગવાંનિદેશ-અભ્યાસ

વિશ્વો જૂનેજુ કાનોર્મિ મરતપમ— તે ભગવાંનિદેશ એ
 માણીઓમાં ધર્મથી અનિદેશી જે કામ છે તે હું 'ક' એ કે આ
 કહી ભગવાંન ધર્માનુકૂળ કામસેવા દર્શાવે છે. એ કે આ
 સાચી છે કે જનતામાંડેના ચરં આનંદોમાં ચરોત્કૃષ્ટ છે એ
 નિઃશીમતા છે, ઉપલક્ષ દષ્ટિએ વિષયાનંદ ચરોત્કૃષ્ટ છે એ
 તેનેજ લીધે આ મનુષ્યલોકની સીએમી એ અનુભિ ર
 તે મહાપુણ્યમય યજ્ઞાદિ કર્મો કરીને તે વારા રવજં ચંપા
 ન કરી. ત્યાંની અપચરાઓ સાથે વિદ્યાર માત્ર કરવાના
 ઉપાયો વેદોમાંજ દર્શાવેલા મળી આવે છે, પરંતુ તેમાં
 મુખ્યતઃ આ જે વાત અવશ્ય જાળવવી નોઈએ. પ્રથમ તો
 એજ કે તે કામસેવન ધર્મથી અવિરુદ્ધ હોયું નોઈએ.
 જે પછી તે ધર્મ કામસેવનથી પણ કમઃ અટકયું નોઈએ.
 રણુકે એમ ને એમ ઉક સુધી કામસેવનમાંજ ને મમ્યા
 વાય તો આ લોકમાં અનેક જાતની હાનિ સહેવી પડે
 ને પરલોકમાં નરકપ્રાપ્તિજ સુલભ થાય છે. એ કે પ્રાકૃત
 હો પૈકી વિષયલોગ જેવો એક પણ પ્રાકૃત આનંદ
 અને તેવાં વૈષયિક સુખના ક્ષીડાઓ તો ત્યાંસુધી કહે-
 માતા નથી કે, 'સુરતં તદેવ સુરતં યત્નાહમ્યં યદ-
 પુ-મૈથુન તો તેજ મૈથુન ગણાય કે જે પરસ્ત્રીઓમાં
 પ્રયત્ન કરવાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે' આમ કહેનારા
 પારકું લોગવવાનાં પાપો પૈકી તેના જેવું બીજું એક પણ
 ધાર પાપ નથી. જુઓ, પરસ્ત્રી તારાને લોગવવાના પાપ-
 થીજ વાલી માયો ગયો, સીતામાં લલચાઈ જવાના પાપ-
 થીજ મહાજાળવાન રાવણુ રગદોળાયો, દ્રૌપદીને ધરમાં
 બેસાડી દેવાની લાલચથીજ દુર્યોધનનો તેના ચર્વં કુટુંબ
 સાથે વિનાશ થયો—આ ઐતિહાસિક પૂરાવા અભિચારીઓને
 મોઢપાક લેવા માટે પૂરતા છે ને. હાલના ઇતિહાસમાં પણ
 રણુલેલા વગેરેનાં ધણાં દર્શાવેલાં મોઢા છે, જે ઉપરથી
 મળ્યે કે, પરસ્ત્રી કેટલી ભયાનક છે ! તેના માટે જે
 લીયે પૂન-પ્રરાખી થવી જોવામાં આવે છે, અત્યંત

ઢોટોમાં પણ તેવા કેસોના પરિણામે ઘણાઓને ક
લાકડે લટકાવાતા જાહેર કરવામાં આવે છે; આવા અ
થીજ અહીં કહેવાયું છે—‘કાયા કરે કાઠ્યા જ્યારે
કામદેવા.’ માટે અશાસ્ત્રીય અનાચારથી મનોવૃત્તિને
રોકવી જોઈએ; જેમ કડકડતી કુધા કે તૃપા ઢાગી હો
છતાં રસ્તામાં હરકોઈનું ખાવા-પીવા તૈયાર થતા નથી તે
આ વૈષયિક વાસનાઓ તૃપ્ત કરવા માટે મનોવૃત્તિ મને
ઢોડી જાય તે વેળા પણ—

મન જાયે તો મન કે, છું મત જાય સારીસં
ખીન ચઢાઈ કામડી કયું લાગેગો તીર.

પારકું ધન કે પારકો સરસામાન આપણે ચોરી લઈ
અથવા બળજબરીથી પડાવી લઈએ ને તે પછી આપ
તેનો ઉપયોગ કરીએ, ત્યારે તે ધન કે સરસામાન
જેવો બની જતો જોવામાં આવતો નથી; તેનો ઉપયોગ
કયો છતાં તે ખીજા માટે પણ અથવા તેના મૂળ માલીક મા
પણ નકામો થઈ પડતો નથી; આપણે મૂળ ચોરેડું ધ
કે કોઈ સામાન વગેરે આપણે મૂળ માલીકને ફરજીયાત
પાછો આપીએ ત્યારે પણ તેનો ઉપયોગ કરવામાં તેના
માલીકને તે નકામા જેવું થઈ પડ્યું હોય તેમ જાણ
પણ જણાતું નથી; ત્યારે આ પરબી એ એવી કોઈ વાત
છે કે, તેનો આપણે ચોરી-ચૂપડીથી કે બળજબરીથી ઉપ
યોગ કરીએ ત્યારે તે શિવજીથી બ્રહ્મ બને છે, એટલુંજ નહિ
પણ પછી તે તેના મૂળ માલીક માટે પણ નકામી બને છે.
ઢોટોમાં આવતા ‘કુટાછેડા’ઓના મુકદ્દમાઓમાં ખીજું
જુ જોવામાં આવે છે? એકવાર વ્યતિચારી કરેલ પુત્ર કે
ઓ તેના કુટુંબનાં તથા જાણીતી સર્વ વ્યવસ્થામાં નાકાર
નરીકે ગ્રસ્ત છે, તેના વિચારમાં કોઈ ઉત્તરનું નથી, એક
જુજ નહિ પણ તમા કોઈ પ્રયત્ન નેને નિર્મળ તૃપ્તિ
નહતું નથી; જો એક નિમિત્ત જેવી વસ્તુ છે, એમ મન
નહિ જાણે નહિ તેનાં પણ આ વિચાર છે, આ કેસો
જુ નિમિત્ત વાક છે? કેવું વજુ જો મનસ્સા વિવતનું આવા

માઘંતિ પ્રમદાં દૃષ્ટ્વા મુરારી પીત્વા ન માઘતિ ।

‘મદિરાનું પાન કર્યો પછી પણ પુરુષ તેવો પાન
જની જતો નથી કે જેવો મદમાતી ડોઠ ઓને માત્ર એક-
નેજ પાગલ જની જાય છે ।’ અબ્બમિલ કયા કારણે
મયો હતો ? મુરદાસ જ્ઞાન બૂલ્યો હતો ને તેને તો ઉચ્ચ
આંખો ફેલી નાખવા સુધીનો પ્રસંગ આવી લાગ્યો હતો, તે
શાધી ? એવા તો કંઈક હેરાન થયા છે, તેનું મૂળ શું ? તે
આજ—‘કાયા કરે કાદ્યા જ્યારે જલે કામડેવા.’ માટે
એથી જો બચવું હોય તો સત્વર સત્સંગમાં જોડાઈ જવું
જોઈએ. સ્ત્રીસંગીઓના સંગથી નરકનાં દ્વાર ખુલ્લા થાય છે,
ત્યારે સત્સંગના સામર્થ્યથી મોક્ષનાં દ્વાર ઉઘડી જાય છે.
કેમકે સત્પુરુષો વૈષયિક તુચ્છ મુખમાં ‘દુઃસહોપાનુવર્તનમ્’
દુઃખ તથા દોષોજ જુએ છે. એક કવિ કહે છે:—

દેખનમેં નરસો ખર ડોલત નારી ‘ખરી’ મુખ લાત ખમી દેં
આમકથાસો વિરામ ન પાવત કામ ર કોષમેં જુદિ જમી દે.
હુ હુ કીયોરી કરે નિશિ વાસર વ્યાકુળતા ઉરમેં ન શમી દેં
અહા મુનિ કહે ઓર સમેં મુન પુંછ નહિ એક થેહી કમી દે.

વળી એક બીજો કવિ કહે છે:—

કુતા કાર્તિક માસકા, તજે બૂખ ઓર પ્યાસ;
તુલસી ઉનકી ક્યા ગતિ ખારદ કાર્તિક માસ.

વળી ત્રીજો કવિ કહે છે:—

માંસ હુડી મંધિ કુચ કંચન કલશ કહે,
મુખ કહે ચંદ્ર સો જો કંદકોહી ઘર હેં;
દે જુજ કમલનાલ નાભિ દૂપ કહે તાહી,
લાહીકો ખંભ તાહિ કહે રંભ તર હેં;
હાડકે દશન તાહેં કુંડકી કલિસેં કહે,
ચામકે અધર તાહિ કહે ખિંબ ફર હેં;
એસી જૂડી જુગતી બતાવે ઓ કદાવે કરિ,
તા પર કદન દર્મેં શારદાકો વર હેં;

આમાં સત્ય કારણ શું છે ? તે આજ—

दर्शनाद् ग्रमते चित्तं स्पर्शनाद् ग्रमते घनम् ।

પાછળ અનેક પાપનાં પોટલાં તેણે બાંધ્યાં હોય છે તેથીજ તેનું પરિણામ—‘કાયા કરે કાલા બ્યારે બંજે કામદેવા.’

આ ઉપરથી સુર બુદ્ધિમાનો તો જરૂર ચેતે, પરંતુ ડેવળ બહારના દેખાવથી ને નખરાંઓની પરંપરાથી ન દેખાવે તેમાં શું હોય છે ? માત્ર બહારનો દેખાવજ. એક નાટકમાં કોઈ એક સતી પરત્વી કોઈ મૂખ વ્યભિચારી પુરુષને મુખ-રવા માટે સોનાના, પિત્તળના ને લાકડાના પ્યાલામાં દૂધ પાઈ પૂછે છે—આ જુઠાં જુઠાં પાત્રોમાં દૂધનો સ્વાદ કયો બહલાયો છે ? બિલકુલ નહિ. દૂધના સ્વાદમાં લવણેયપણ ફરક થયો નથી; તો પછી આ માટે જ્યાં ત્યાં ભરકે છે ? તારી સ્ત્રી સાથેનાજ વિષયમુખમાં આનંદ માન. પરત્વી સાથે વિષયભોગથી શી વિશેષતા છે ? છતાં ‘દીપક કે મન મેં નહિ જરૂર જરૂર મરે પતંગ કાં ધાય !’ એક શ્લોકમાં જણાવ્યું છે—

ત્વગ્માંસરુધિરસ્નાયુમેદોમજાઽસ્થિસંદતૌ ।
વિષ્ણુપૂરે રમતે ઋમિણા કિયદંતરમ્ ॥

‘હરકોઈ સ્ત્રી એ શી વસ્તુ છે ? ચામડી, માંસ, હોડી, નાડીઓ, ચરણી, મગજ ને હાડકાંઓનો એક જથ્થોજ છે અને મળ-મૂત્રનું એક પૂર છે, છતાં તેમાં જે રમે છે—તેની સાથેના વિષયભોગમાંજ મગ રહે છે તેવા પુરુષમાં તથા મગ-મૂત્રના કીડામાં ફરક ચો રહ્યો ?’ માટે બાકીના બધા કરો, વિષયભોગથી હવે તૃપ્ત થાઓ, અનેક મનનીયો તેના આપણે અતૃપ્ત રહ્યા છીએ, તો હવે તેનો ત્યાગ કરી તૃપ્ત થવું એટલે. એ યાદ રાખજો કે ખરેખરો તેનો ત્યાગ કરવો તોજ તૃપ્તિ પ્રાપ્ત થયે, તેનો ત્યાગ કર્યાથી તે અતિનાં પી હાનિયાની પડે ઉઠતી અતૃપ્તિ વધતીજ રહેશે. માટે ત્યાગ એજ સાચો ઉપાય છે, એમ ધમકાવે—

મનહરે છંદ

નારી જાંબી કે પ્રલંબી, તે રહે દીનારી રહિ
એકરી કી લાવે રહે, દરેકરહિ નહિ
અંધ દા જુલુસ પદ, અલગ ન મને તારક
અલગ ના પાંચે મેલ, મુલને ન દા

માગ્ય બેઠી દુકેશો ન, બેઠીએ સખોચ મુમ;
 હામ હમા દેશો, મદાન વ્યથા સહીએ.
 પ્રાસના ફી દી માના વિદાના ફી હે અવ;
 વાહી પણ રામ નામ, પાન સપ મહીએ.

પાંડુ રાજાનું ઐતિહાસિક દર્શાત બેચા જેવું છે. બહારી
 બેઠાને પેવાના પ્રાણની આકૃતિ તેમણે આપી અને ઉપર
 રામ પાયા કે 'કાયા કરે કાલા વ્યથા લેએ કામદેવ.'

જે વેળા વિષયવાસના લેએ તે વેળા પૂર્ણ પ્રેમથી જેમ
 બને તેમ પુરતજ પ્રભુ-સ્મરણ ચાલુ કરી દેવું; એટલે તેના
 પ્રભાવથી—

કબીર નામ હરે કર્યો, કપો પાપકો નારા;
 માત્ર ચીનગી આગકી, પડી પુરાને ધારા.

જેમ પુરતજ વિષયવાસના નાશ પામશે ને ચિત્ત-
 વૃત્તિ પ્રભુની વાસનામાં વળી જશે. આ ઉપર એક દર્શાત
 બાણવા જેવું છે, તે અહીં ઉતારીએ છીએ:—

અંબરીષ રાજાના રાજ્યકાળમાં તેના નગરમાં એક
 'કુમ' રહેતો હતો. એક દિવસે રસ્તે જતાં તેણે નગર-
 શેઠની કન્યાને મહેલના અંદામાં જોઈ, ને તેને જોતાં તેના
 પર તે મોહિત થઈ ગયો. નગરશેઠની કન્યા પવિત્ર હતી,
 તે તેવા મૂઢ મનુષ્યને મળવી અશક્ય હતી; છતાં મોહને
 લીધે તેના પર તે એટલો બધો મોહી પડ્યો કે જેથી તેની
 પાછળ તે ગાંઠા બન્યો. ઘરમાં તેને ચેન પડતું નથી. ખાણ,
 પીણું, સૂણું બેસણું કંઈ પણ તેને સૂઝતું નથી. કેવળ
 રાતદિન રડયા કરે છે. તેની સ્ત્રી પણ પતિની આ સ્થિતિ
 જોઈ મુંઝાવા લાગી; તે બિચારી શું કરે? તેને પણ જણાયું
 કે આમ ને આમ મારા પતિ જીવી શકશે નહિ. પછી તે
 પતિમહતા સીએ પોતાના પતિને બચાવી લેવા 'છેલ્લો
 ઉપાય' છાશ? કરી લેવા નિશ્ચય કર્યો; તેણીએ પેલી નગર-
 શેઠની કન્યાને ચોધી કાઢી; એકાંતમાં તેણીને મળી ને પગે
 પડી કહ્યું કે, 'બાઈ સાહેબ! મોહજ દિવસમાં તમને બે

મંદ ગુણીમાં.....જાડુ વસ્ત્રો દિવ જેરી,
કરિષ્ણાધી ભૂપર પ્રકરવા, કરિષ્ણકરને પામ;
નમ્રાણ અવગારી કહે છે, શ્રીનાશાયજ નામ;
સંકેતાર થયા.....જાડવા મકવા મુજામ.

ગરબી

(પાવેનો ૧૩ પ્રોન)

જન્મપી જ્ઞાન વેરામ્ય ભક્તિ પારી રે,
સમજું થતાં ઇચ્છું પામ વાવ વધારી રે;
મોહાજ તલિ મહાભક્ત જગ કુમપામ રે,
આસ્થા સેરવા શ્રીરંગ પવિત્ર પામ રે.

કુહો

શ્રી કાવેરી માયમાં, અંદ પ્રપ્તકરિષ્ણી તીર;
પાકવા શ્રીરંગ થોપ પર, દિલુજ રયામ શરીર.

પ્રસન્નવક્ત્રં નલિનાયતેક્ષણં કૃપામયં કાન્તિનિકેતરૂપમ્ ।
સંસેવ્ય રંગેશ્વરદિવ્યદેહં વિરંચિવદ્રિપ્રકુલાગ્રગણ્યઃ ॥
સ તસ્ય લાવણ્યમિદં વિલોક્ય જગામ હર્ષં સુતરાં મહાત્મા ।
અનૂપમાત્પદ્મહૃતદિવ્યસુંદરં પ્રદર્શયન્ દ્રષ્ટિમનોઽપહારિણમ્ ॥

‘પ્રક્ષાન્તી ચેઠે પ્રાક્ષણકુળમાં અગ્રગણ્ય તે નારાયણ
પ્રાક્ષણ પ્રસન્ન મુખવાળા, કમળ જેવાં વિશાળ નેત્રેવાળા,
કૃપાથી ભરપૂર, કાંતિના એક સ્થાનરૂપ અને દિવ્ય હેઠવાળા
શ્રીરંગ પ્રભુને સારી રીતે સેવીને તેમજ તેમનું લાવણ્ય
એકદને અત્યંત હૃદય પામ્યા હતા અને તે મહાત્મા અનુ-
પમ, અતિ અદ્ભુત, દિવ્ય, સુંદર તથા દષ્ટિ અને મનને
હરનારા પ્રભુનું દર્શન કયાં કરતા હતા તે તેમની સ્તુતિ
કરતા હતા કે:—

ગરબી

‘મારા મનમાં વથી મીઠી’ એ રાગ

સામળા સોહામળા શ્રી રંગજી રે,
મારા મનમાં વસ્યા છે રૂઠા રંગજી રે.
સીધા સુતા કર રાખી અસીસે, સીધો બીજે છે જાડ લગી રે. માં

જોઈએ તો જોઈએ જોઈએ જોઈએ

૧૦/૧૦/૧૦

જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ

૧૦/૧૦/૧૦

જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ

જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ

જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ

જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ
જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ
જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ
જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ
જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ

જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ
જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ
જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ
જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ
જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ
જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ
જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ
જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ

જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ

જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ

જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ

જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ

જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ

જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ

જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ

જોઈએ જોઈએ જોઈએ જોઈએ

જોઈએ

કાઘા જ્યારે જાગે કામદેવા.' આ વસ્તુ અહીં કયામાં કેવી રીતે જાની તે આપણે હવે જોઈએ. જે ધારવામાંયે ન હતું, વિચારમાં ન હતું, તે પણ જાની ગયું. તે ઉપરથી આ ઉપ-
દેશ લેવાનોજ રહ્યો:—

સૂચના

કૂંડી કૂંડી પથમેં પરીચે પદ લારી રખી મન ભીતર ભીતિ;
આપની છાંય હુતેં કરીચે સખતેં કરીચે પરિપૂરન પ્રીતિ.
ખહેન ખિચારી ખીચારી ઉચારી કદાપિ કહું કરીચે ન અનીતિ;
તો પુની આપદ આન અચાનક યા ખીમ હે બિધિકી વિપરીતિ.

આ નારાયણ સુનિ ઘણાજ સૌમ્ય ને શાંત હતા, તેમને કાઠનો પથ સંગ ન હતો; તેમજ પોતે કાઠનાં સંગમાં રહેવા ઇચ્છતાજ ન હતા; છતાં એવું જન્યું કે 'જે પાડા લડે તેમાં વચ્ચે કાઠનો કાય' એવો ઘાટ થઈ પડ્યો. જેથી એજ પ્રસંગ આજ્યો—'કાયા કરે કાઘા જ્યારે કામદેવા.' પ્રસંગ અકસ્માત જન્યો; જે પાડાએ જેવું રાંડો લડનારી જાની, ત્યારે વચ્ચે ખિચારા આ મહા સપડાયા, તેમના લોગ મળ્યા! જે લોગ માગ્યા તો લે મળેજ ને! એમાં નવાઈ શું છે? પણ તે જાણે રાંડો હતી? તે હવે જોઈએ—

ગાઝલ

‘સા માટ જાન’ એ રાગ

કદંબ નગરે મરુદ પૂજાની ઉત્તર તરે,
ત્યાં પ્રકટી દેવદાસી રંજાની ઉપમા પરે;
નીચુડા નગરે દેવદાસી દેવદાસી એ,
નૃપને વરા કરી રૂપવડે જાની ખાસીએ;
ખડુ પામો દબ્ય પાટી વણી સ્વપુરની લખી
ત્યાં માર્ગે માટે આવી જાતીની ત્રિનિ વખે
એક દમ્પતી યાક ઉત્તરવાને ઉતરી,
અહીં વેળી સખી સાથ જાન લેવા નીસરે.

આવી આવી કામદેવની રેનાએ ત્યારે જાણુ કદંબ
પ્રમતીજ રહે છે; જેથી જાને છે શું? ‘કાયા કરે કામ-
દેવારે જાને કામદેવા.’

કાઢ્યા જ્યારે જાગે કામદેવા.' આ વસ્તુ અહીં કયામાં કેવી રીતે બની તે આપણે હવે જોઈએ. જે ધારવામાંયે ન હતું, નિગારમાં ન હતું, તે પણ બની ગયું. તે ઉપરથી આ ઉપ-
દેશ લેવાનોજ રહ્યો:—

સૂચના

કુંડી કુંડી પામને પરીચે પદ કારી રખી મન હીતર હીનિ;
આપની છાંય હુતે કરીચે સખતે કરીચે પરિપૂરન પ્રીતિ.
બહેન બિચારી બીચારી ઉચારી કદાપિ કહું કરીચે ન અનીતિ;
તો પુની આપદ આન અચાનક વાળીવંદ બિધિ કી વિપરીતિ.

આ નારાયણ મુનિ ઘણાજ સૌમ્ય ને યાંત હતા, તેમને કોઈનો પણ સંગ ન હતો; તેમજ ચોતે કોઈનાએ સંગમાં રહેવા ઇચ્છતાજ ન હતા; છતાં એવું બન્યું કે 'જે પાડા લહે તેમાં વચ્ચે ઝાડનો દાય' એવો ઘાટ થઈ પડ્યો; જેથી એજ પ્રસંગ આન્યો—'કાયા કરે કાઢ્યા જ્યારે જાગે કામદેવા.' પ્રસંગ અકસ્માત બન્યો; જે પાડાઓ જેવી જે રાંડો લડનારી બની, ત્યારે વચ્ચે બિચારા આ મહાત્મા સપડાયા, તેમના જોગ મળ્યા! જે જોગ મામ્યા તો જોગ મળેજ ને! એમાં નવાઈ શું છે? પણ તે બન્ને રાંડો કઈ હતી? તે હવે જોઈએ—

ગરુડ

‘ચા માટ જાવ’ એ રાગ

કાંબ નગર મરુદ કુદાની ઉત્તર તટે,
ત્યાં પ્રકટી દેવઘસી રંભાની ઉપમા ઘટે;
નીચુલા નગરે દેવદેવી દેવઘસી એ,
હૃપતે વશ કરી રૂપવડે બની ખાસીએ;
બહુ પામી દ્રવ્ય પાછી વળી સ્વપુરની લણી;
ત્યાં માર્ગ માહિ આવી બગીચી મુનિ તણી;
જોઈ રમ્યવાડી થાક ઉતારવાને ઉતરી,
અહીં વેણી સખી સાથ બાગ જોવા નીસરી.

આવી આવી કામદેવની સેનાઓ ચારે બાજુ સઘન ધમતીજ રહે છે; જેથી બને છે શું? ‘કાયા કરે કાઢ્યા જ્યારે જાગે કામદેવા.’

હુહો

અનુપમ એ ઉધાનમાં, અનુપમ ફરતી નાર;
 અનુપમ પુરુષ દીઠે તહી, અનુપમ કાંતિદાર.

શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદ

ધોળાં અંબર પત્ર સૂત્ર વિમળું ધોળું ઉભું પૂંડુ છે,
 કંઠે શ્રી વલસી અને કમળની માલાતણું દંદ છે;
 મોટી મુછ વધી ઘણી શરીરમાં ઉગેલ રેખાવલી,
 પાણી પાવ ઘડા ભરી વલસીને પ્રીતિધી વાંકા વળી.

શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદ:

રંગેશાંમિસરોરુહામૃતરસસ્વાદૈકસંજીવનમ્ ।
 તત્કૈંકર્યપરાયણં પ્રતિદિનં ચાજ્ઞાતકામાદિકમ્ ॥
 સ્વમે કિંચિદપિ પ્રમાદવશતોઽપ્યજ્ઞાતયોપિત્સુખમ્ ।
 તં મૌનવ્રતમદ્ભુતાર્યચરિતં શ્રીવિપ્રનારાયણમ્ ॥

હરિગીત

શ્રી રંગે કમળ ચરણ સુધારસ સ્વાદ એ છે જીવન;
 અંજાન કામાદિક થકી કૈંકર્યમાંજ સદા મન;
 નહીં સ્વપ્નમાં પણ નારી સુખનો ખ્યાલ ઉપજયો છે તન;
 (શૃંગીઝવિ પેઠે)

ધરી મૌન સેવ કરે જતા એ શુચિ શ્રી નારાયણ.

દીંડી

જોઈ વિસ્મય થઈ દેવદેવી ત્યારે,
 જોડી હાથ નમી સહામી ઉભી ત્યારે;
 દીડું અદીડું કચું દીજ વર મસ્તાને,
 સ્વકૈંકર્યમાંજ રાખ્યું બન્યું ધ્યાને.

ગઝલ

‘અમાય’

અપમાન પામી દેવદેવી બહેનથી ઉચરી,
 ઉન્મત્ત શબ્દ શું ન જીવે ઉભી હું ‘પરી’
 મુજ જેવી રૂપમાન કેઈ જગત મોહની,
 તેનો ન કરે આદરે બેભાન એ બની;
 અણીવેણી વદી અલી વું ન એને પીછાણે.

જન્મલ સાંકે 'માનુષ્યજન એન ચ' બને!
 નહીં 'વાયલો ન પૂર પુર' ન નહીં નહીં,
 મણાપીર એ નિરખ જરિ સંભાં સ્તી;
 ના કમ કમ લેખ જોતે દેસ મુલતી,
 કે કોમી રમ્ય તોમે લલને નહીં માકે રતી
 વિશામિત વલિપ્રનો કોને ને કરિ કંઈના જોગ, એ પાદ મયો.

ગીતિ

ચુખી સખીનાં 'વચનો, કેવરેની રૂપ યોગન મદે બરી;
 વાંતે 'માત્ર ઉત્તરમાં, રોસે અલીસે અંતરમાં ઉલસે.

પદ

'ચુજે નાદાન પું એ જન ન જન' એ રામ
 મલને સાહજની ન અખ ન અખ;
 બહેની કહું માન કહું માન કહું માન. મલને
 રૂપી મુની બહેલા ફૂલે, જોતાં વેંત જાન બૂલે;
 મહારં માન, મહારી તાન, મહારી શૂ તણી કમાન,
 હરે જ્ઞાન જાન કરે હેરાન હેરાન. મલને

પદ

'બીજામ પનાશી'

હસી ઉચરી અલબેલીરે, ખાલી શુમાન કરે.
 જો એને વસા કરે હું તો ખસ બની રહું હજ ચેલીરે. ખાલી
 રામ બિહાગ

'બીજામ પીરાન'

ખાલી કોપી ફરી કેવ કેવી બહેની,
 મને જાણીશ નહીં હરે એવી એવી એવી.
 જો હું પીરજ મહા, છ માસની મહી, વસા કું સહી;
 નહીં તો ફાસી થઈશ તલને સેવી સેવી સેવી. ખાલી
 મહારી રાસત સો કેવી લઉં પ્રતિજ્ઞા એવી.
 એ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા તો કરી પણ પાતાવરણ જોતાં
 કેડિન જળાયું; છતાં સીહકા! સીમાયા! તે એમ ને
 હું ?

સંવરસ્ય ચ યા માયા નમુચેરપિ ।

સલકુંભીનયૈર્ધૈવ સર્વાસ્તા યોપિતો વિદુઃ ॥

‘ યાંબરામુરની જે માયા, નમુચિ દેવની જે માયા અને બજવાન કુંજીનચિની પણ જે માયા છે તે સર્વને શ્રીએ બાંધે છે.’ એટલે આ બાઈચાહેને પણ પોતાની માયાનેજ ઉપયોગ કરવા નિશ્ચય કર્યો. જેમ મારીચ રાક્ષસ મુજલાંબોને જોળવીને બાઈ જવા માયાથી મૂઝ બનતો હતો અને હાથીએને ઉતરીને પકડવા માટે લાકડાની હાથણી જેમ બનાવવામાં આવે છે તેમ આ ભક્તરાજ નારાયણ પ્રાણજને પણ કમવા માટે બનાવટી ભક્તાણી બનવા તેણીએ વિચાર કર્યો. ખરેખર એક ઠવિએ સત્ય ગાયું છે:—

ચોદ લોકને ગઈ નારી આવી, તેની તેને પ્રતીતિ કાં આવી;
બ્રહ્મા સરખાને તેણે જોળવ્યા, શિવ સરખાને એણે ડાલવ્યા.
જેણે એકલશુંગી અંધ કીધા, પરાસરને એ પકડી લીધા;
કીધું નારદનું મુખ કાળું, ઋષિ સીમરિવું તપ માળ્યું.
જેણે અંધ અશુર કુળ કીધું, સુધા સારે હળાહળ કીધું.

હાલ તુરત તો તે વિચારમગ્ન રહી, પણ વાયદો છ મહિનાનોજ હતો; છ મહિનામાં તો આ ઋષિને ભ્રષ્ટ કરવાજ, એ તેણીનો નિશ્ચય હતો.

લાવણી

પ્રતિજ્ઞા કરી એવી રીતે,
દેવદેવી ઝઠ ઘેર આવીને ઘાટ ધડ્યો ચિત્તે;
ભૂપણે અંબર ઉતારી,
ભકડું ધાળું કપડું પહેર્યું પુંડ્ર રીપું ધારી;
વેપ સાત્તિવકનો પૂર્ણ કરી,
નમ્ર નીચે મુખ સુમુનિ પાસે આવી ઉભી સુંદરી.

‘ બહાનાની પત રાખ ’ એ ભજન પ્રમાણે બહાનાની લાજ ઠહેવાય છે; પ્રાણજ નારાયણે એ ઢાંગી ભક્તાણીનો જેવો ઉપરનો વેપ જોયો તેવોજ અંદરનો આશય માની લીધો; બિચારા તે પ્રાણજે જન્મથી આરંભી છળ-પ્રપંચના દાવ જોયા પણ ન હતા, ને શ્રીઓના સ્વભાવનો તો છેકજ પરિચય ન હતો, એટલે—

હોહરો

વેપ વેત્રવી લેખને, વધા વિપ્ર તત્કાળ;
કોણ કેમ આવી અહીં; વહી તદા વાચાળ.

પદ

‘ધરિ રમાપતિ’ એ રામ

સ્વામી મહારાજ પદની છું કિંકરી,
હુ વેરયા જાતિ, કાન હુંખી અતિ,
નકે કંબી જતો અન્ય નથી ગતિ;
પાપો કરી કરી ખાણોખાણ છે ભરી,
સ્વામી મહારાજ પદની છું કિંકરી.

પૂવે પાપ ક્યાં વિજુ એતિ, વેરયા ઘેર જન્મી છું તેથી;
આ જન્મે પણ કફે કુનીતિ, ગતિ થાશે શી? એ થઈ ભૂતિ,
મા કહે જનને છળી કમા છું, ન માનતાં કહે ચાલી જ છું;
નિરાધાર તવ શરણે આવી મુક્તિ પથમાંહિ ઘો લગાવી,
આશા એજ ધરી, સ્વામી મહારાજ પદની છું કિંકરી.

રાવણ તો રાક્ષસ ગણાય, એટલે તે તો સીતા માટે
સંન્યાસી યાય, તો એમાં કંઈ નવાઈ ન લાગે, કેમકે તેણે
રાક્ષસકુળ, એટલે તેમાં સન્મતિ હોયજ શાની? પણ અશુભ
પોતે જ્યારે સુભદ્રા માટે ત્રિહંદી સંન્યાસી બને છે ત્યારે
ખરેખર આ બોલ સુખમાંથી એકદમ નીકળી સરે છે—
‘કાયા કરે કાઢ્યા જ્યારે ભાગે કામદેવા.’ અહીં તો વળી એક
ભક્તાને છળવા માટે એક વેરયા ભક્તાળીનો પૂરો સ્વાંગ ભજવે
છે; તે હુણાએ વિપ્રને પૂરા રસાવવા માટે આગળ ચલાવ્યું:—

પદ

‘કોઈ બિખારમી તાપારે રથ’ એ રામ

આવી છું શરણુ અબજા.

૨૬.

પર ધન સામાન જગના વિષયો,
હતિ હુંખતા, ભણે છુલી ગઈ એ બહા. આવી છું
રા પ્રીતે શ્રીરંગ પ્યારા, જળ ભરીરા ને વાગીરા ક્યારા;
જરો સિદ્ધા લેવા તવ અગતીરા વાડી મુજે મહારા.
પાણી પાપા બાગો, માગો વર હું આ;
કરો મને છે ખરા, આવી છું શરણુ અબજા.

આ ઉપરથી અમને એક 'ગઝલ' યાદ આવે છે:—

ગઝલ

બોલતે આયા પુની મન વો બનાયા ના બને,

ડોલતે આયા પુની તન વો બનાયા ના બને.

આના કારણમાં મહાત્મા તુલસીદાસ ઠીક કહે છે:—

કામ ક્રોધ ઝોર લોભકી, જબલગ મનમેં ખાન;

તખલોં ભક્ત અભક્ત હૈ, તુલસી એક સમાન,

આ ઠગ ભક્તાણી તો કેવી કતી ? યમુના નદીના તીર પર જાણે ધ્યાનમગ્ન હોય તેમ બેસી રહેતા જગ જેવી હતી; માછલું જેવું સપાટામાં આવે કે તુરંતજ જગભાઈ પોતાનું ધ્યાન પ્રકાશે છે તેવીજ સ્થિતિ આ ભક્તાણીની છે. બસ, બ્રાહ્મણ નારાયણ કસાય એટલીજવાર ! અહા ! અક્ષરે અક્ષર ખરો છે કે 'કાયા કરે કાઢ્યા જ્યારે જાગે કામદેવા.' આ નારાયણ વિમ્બ તો ભોળા બ્રહ્મા જેવા હતા; તે તો બિચારા આખાય જગતને પોતાના જેવુંજ સરળ માનતા હતા, તેથી—

મરાઠી સાખી

કુટિલાની કુટિલ વાણીને સંતે સાચી માની. (છતાં)

દૂર અલગ વાડીમાં રાખી, ખાસ આશ (નિજ) મન માની;

એ નારીએ... રાખી છેકજ છાની.

એ દુષ્ટ આશયવાળી ઠગારી ભક્તાણીએ તો માન્યું કે, ઠીક છે, બે આંગળી પેસી તો ધીમે ધીમે પહોંચે પછ પેસારી દેવાશે. હાલ તો બરાબર પાઠ લખવો. કપટભૂજ એવી પાથરવી કે, આ ભગતડો તેમાં કસાયજ. આવા વિચારથી તેણીએ શું કરવા માંડ્યું ?

‘ છે ગ્રેમ અમ ’ એ રાગ

દેવદેવી કરતી સેવા દ્વિજવરને વરા કરી લેવા.

ત્રણે ટંક નિત્ય નહાયે, પુંડ્રમાલ ધરે સદાયે;

દિનરાત વાડીમાં મથતી, જે દેતે ખાઇદરિભજતી.

પડી રહે ચાકમાં ઉઘાડી, તડકે તખતી ઘણ ધાડી;

બહુ દુઃખ સહી પાડ્યા હેવા... દેવદેવી કરતી સેવા.

બની ! આ બ્રાહ્મણ તો બિચારો કેવળ નિર્દોષ હતો, એ તો બલ્લે ખીન્ને એકલશુંગી મુનિજ હતો ! શ્રીઓના મોહ-ભળથી છેકજ અજ્ઞાન ! અને આ દુષ્ટ તો ગંધી રીતે પૂરી મહાપ્રપંચી ! તેને મળી મુનિની અનુજ્ઞા, એટલે પછી તો—

સાખી

(પુનઃ ચાંદનીનો રાગ ચાલુ)

ધન્ય ધન્ય છું એમ કહી દુરખિત થઈ અતિ નારાં
બેઠી મુનિ પદની સમીપ રતિતણે અવતાર.
વીજળીને ચમકારે અંગ ઉઘાડું કાખવે રે;
મીઠાં વચને કીધા વશ વધતા મુનિરાય,
ધીરે ધીરે વળગી પડને લાગી ચાંપવા રે;
વેરયા ભતે શ્રી-ચરિત્રમાં નિપુણ સદાય,
વાયુ કંપાવે છે દીપ તેમ મુનિ ચિત્તને રે.
કંપીને કીધું વશ અંતે કરી પ્યાર;
બ્યાપ્તો અનંગ અંગે પહી ભાન તે શું રહે રે.
મીઠી લાગી મધુરી નારી પારાવાર. કિવસો એમ

અરે ! હવે તો આ ભક્તાણી ખરેખર ભુલીજ દેખાઈ !
મંત્રસ્મિત શુ વિલાસને, હાવ ભાવ ને કાવ;
મુનિ મોહ્યા ને થઈ ગયા, કામ વિષે ગરકાવ.

આજ અભિપ્રાયથી અમે વારંવાર આ ગાથએ છીએ:—

‘કાયા કરે કાઢ્યા જ્યારે ભગે કામદેવા.’

જસ, ખલાસ થઈ ગયું; મુનિમહારાજ હાયાં ને કુત-
ટાનો વિજય થયો; અરે ! વિશ્વામિત્ર મહાસમથ તપસ્વી
હતા, છતાં મેનકાના પ્યારમાં ફસાયા તો આ બિચારા બ્રાહ્મ-
ણનું શું ગયું ? જસ, કામદેવનો વિજયવાવટો નારાયણ
વિપ્રનાં જુપણ પર ફરફરી રહ્યો. અહો ! કામદેવનું અજબ
સામર્થ્ય છે, એમાં શક નથી. એ અનંગ દેવનાં કેટલાં
વખાણ કરીએ ? સહુ કોઈને એ દેવનો અનુભવ હોયજ
છે; સદાં પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન જૂતાવનાર એ કામદેવ
કેનાથી અભવ્યો છે ?

“જિયારા મુનિ

તેની સાથે પણ એકાંતમાં એક અમુને કહી ન જાયું. કારણ કે, દંડિયોનો સમુદાય જગતના યજ્ઞાચંડિ, વિદ્વાન-મુખ્ય મનુષ્યને પણ અવળે મારે જેવી વાત છે. જગતના નેદ-વ્યાસે પોતાના શિષ્ય જમિનિને એકવાર દર્શાવેલા દર્શનને તેની ભૂલ કબૂલાવી હતી, તેવીજ ભૂલ આ બાળા જાણ્યું આ વેળા કરી બેઠા; પછી તેનું પરિણામ—

અમિ દારૂ અડે ધાય નહીં ત્યાં બાકો,
ધી ધીન્યું પીમળે સાગતાં તીખો તડકો;
ધુખમાં છૂટે નીર ખરાસજ આવે પારો,
તરત મળુ કે ધીર નારી કેરા સદવારો.

અને તેમાં પણ આ તો કુતલ છેલી, પ્રયમાળીજ વ્યભિચારિણી તો હતીજ ને ખાસ આવા સમયની શરૂ જોવી પ્રાણીને દયાવવા તલખી રહી હતી; તેને ન્યાય આવે ભાકો મળે ત્યારે ચૂકે ખરી ? અરે ! હરકોઇ શીને ઉદેશી પડિતો તો આમજ કહે છે:—

આવર્તઃ સંશયનામવિનયમ્ભવનં પચનં સાહસાત્ ।
દોષાણાં સંનિધાનં કપટશતમયં ક્ષેત્રમપ્રત્યયાનામ્ ॥
સ્વર્ગદ્વારસ્ય વિમ્નં નરકપુરમુખં સર્વમાયાકરંડં ।
છીયંત્રં કેન સૃષ્ટં વિપમયમમૃતં પ્રાણિનામેકપાથઃ ॥

‘સંશયોની:તો એક ધુમરી, અવિનયનું તો ઘર, સાહ-સોનું તો શહેર, દોષોનું તો સામીખ્યજ, સેંકડો કપટોની ભરપૂર, અવિશ્વાસોનું તો ક્ષેત્ર, સ્વર્ગદ્વાર જે ખુલ્લું ઘાટ હોય તો તેમાં ખરેખરું વિધન, નરકરૂપ શહેરનો ખુલ્લો દરવાજો, સર્વ માયાજોનો તો એક કરડિયો, ઝેરથી મિશ્ર કરેલું બાણ-અમૃત હોય અને પ્રાણીઓને દસાવી લેનાર બાણ એક ફાંસો હોય તેનું સીરૂપી યંત્ર કોણે સરજ્યું હશે ?’ બસ, આ શ્લોકમાં દર્શાવેલા સર્વ દોષોથી છલોછલ ભરેલી આ હુલ કુલટા, જોના પ્રાણીને જરાખર સપડા-વવા હવે તૈયાર બની ગઈ ! મુક્તિઓનાં દ્વાર ખુલ્લાં કરી દીધાં; તન, મન ને વચનનાં બાણો છોડી મૂકવા

જોઈ રાજ્ય થઈ લોહી નાર, બોલી મોક્ષો ઝટ મુજ પાર.
પાતે જઈ નારાયણને જગાડ્યા, વેશ્યાના ધરમાં પહોંચાડ્યા;
લેઈ જાણે નહીં દીજરાય, રહ્યા રાત સુખે ધર માંહ.

ગુરબી

‘અમદાવાદ નામે’ એ રાગ

થતાં પ્રાંત પુનઃ માટ ગયા દાસ મુખ્ય પાત્ર નહીં જોઈ રે;
કીધું રાજાને જાણુ તેજ વાર, નક્કી ચોરી ગયું કોઈ રે.
પુત્રોરી ઉપર બહેન પડ્યો સઘ, તેને પકડ્યો નૃપ દાસે રે;
લાખ્યા મારવા કરાવવા કપૂલ, એજ ચાર ખરો ભાસે રે.
હતો લપટ રાખેલી હતી રાંડ, દેવદેવી તીજ દાસી રે;
જતાં જળ ભરવા દુઃખી જોઈ યાર, વાત તેણે પ્રકાશી રે.
લાખ્યો નારાયણ પ્રાત્ર પડ્યું છે તે, મહારી બાધ તેણે ધામે રે;
પહોંચ્યા તોફર ને મળ્યો મુદ્દામાલ, તેણે કહ્યો તેજ ધામે રે.
બાંધ્યા નારાયણ અને દેવદેવી, કહી ઘર કરી ત્યારે રે;
લોકો કરતા કીટકાર દાર દાર, બેઠને સહુ ધિકારે રે.
પૂછ્યું ભૂપે વેશ્યા થઈ કપૂલ, વિપ્ર કહે હું ન જાણું રે;
પડ્યો બેના બોલવા માંહે ફેર, છુટ દીજણું ગણ્યાણું રે.

બસ, શિક્ષા પૂરી થઈ ચૂકી, એ પણ ઠીક થયું. સંસારમાં પરત્વેનો પાશ કેવો લયાનક છે, તે પણ ઠીક સમજાઈ ગયું; હવે ફરી કહી તે દિશામાં જવાનું મનજ નહિ થાય, પશ્ચાત્તાપ અનહદ થવા લાગ્યો ને છેવટે આંખ ઉઘડી બરાબર જાન આવ્યું, મોઢા પણ બગ્યા ખરા; પણ હવે આ સ્થિતિમાં શું બને ? હરિ ! હરિ !

ગીતિ છંદ

શિક્ષા કેવી દેવી, એ વિચાર પર રાખ્યું નૃપતિએ;
કેઠ બેઠને કીધાં, આવી દ્વિજવર પર મહાન વિપત્તિ એ.

પ્રાણલુ નારાયણ, પરીક્ષિત રાજાની પેઠે મરીને પણ વિશુદ્ધ થવા તત્પર થયા; પણ જેમણે જન્મથીજ ભક્તિ કરી હોય તે કદી નિષ્ફળ બાચ ખરી ? અંતે તે દયાળુ પ્રભુએ દયા કરીજ:—

ત્હમે પરાણે ચલાવજો મુખંધમાં રે,
વળીપણેપણે સંભાળહે કૃપાળ, બાંહેડમારીમહીરાખજે રે.

১৯৭৭ সালের ১৫ জানুয়ারি
 ১৯৭৭ সালের ১৫ জানুয়ারি
 ১৯৭৭ সালের ১৫ জানুয়ারি

2843

2014年12月

הוא מביא את המעשה הזה אל תכליתו
ועל ידי כך הוא מביא את המעשה הזה אל תכליתו

[illegible]

આમ રામમાં જન્માપાને જે કંઈ મનુ' કર્યું તે સવગ્ર
મગધાને કહી ગંગા-કુ' ને રસી એજ આસા આપી કે
તે 'માઝનુ'ને સપાર થતાં પુરજી પેડી મૂકે. જગધાનની
એ આમાને વિરોધાન્ય કરી સપારમાં રાગએ તે 'માઝનુ'ને
પેડી મૂકીને લેમની કમા માગી. આ રીતે—
પાતેપુર્યાં પશુ સંસારથી છાનું

પ્રાણેષુદ્યાં પશુ સંસારથી પુદ્યાં, પરમારથી એ બ્રહ્મ પુદ્યાં (ને)
તન પ્યારથી એ બ્રહ્મ પુદ્યાં, જગતી બગી મુખભાતે ઉડ્યાં.
પછી તો જેમ મુરકાલની નાવિકા પશુ તેમની પાછળ
રહી ગયું તેમજ બન-ડું, તેથી નમ્રો યગ' દે.
'કાયા કહે ને'.

પણી તો જેમ મુરઠાલની નાવિકા પણ તેમની પાછળ
રહી ગઈ તેમજ બન-ડું, તેથી નપ્રો થયું કે—
‘કાયા કરે કાઢ્યા ગયાં’

‘કાયા કરે કાઢ્યા જ્યારે જાન કામરેવા.’
સીતે અડીજ તેને બાંધી રાખે.

આ સીતે અપીજ તેને બચ કરો. કારણકે—

42

આ સું ગદ્યર વસંત એ રામ

આ સું નદર વસંત ' એ રાગ
પ્રીય નારાયણ ઉર જાણ ગયા, જાણ ગયા દિલે દાઝી ગયા.
આંખ ઉઘાડી પૂરેપૂરી, ઉપજ્યો અતિ પિયારું
ક્યાં મુખ શ્રીવર સેવનું, ક્યાં વિદ્યામય નાર.
હ્યા બૂલ્યારે મુની છેજ બૂલ્યા, કરી હરિએ કેવી તાણ હ્યા.
જાણ હ્યા કરી જાણી હ્યા.
કલ માનના મરણી હ્યા.

ક્યાં મુખ શ્રીવર સેવણ, ક્યાં વિદ્યામય નાર.
ક્યાં ભૂલ્યારે મુની છેજ ભૂલ્યા, કરી હરિએ કેવી તાલ દ્યા;
કત માનના ચરણની, રજ હું ધાકું સીપ;
માયચિત્ત વિજ નહીં, પાપન કંઠી ઘડિશ.
કરીએ મન: કાંઈ વિચાર

કર્તા કરી આજી રૂપા, કરી હરિજી કેવી તાલ રૂપા,
કર્તા માનના ચરણની, રજા હું ધારું પુલી વિષ્ર નાસાયજી
માયશિત વિષુ નહીં, પાવન કરી ચંદ્રિ.
કર્તાએ રૂપા કરી આજી રૂપા, કરી હરિજી કેવી તાલ રૂપા,
કર્તા માનના ચરણની, રજા હું ધારું પુલી વિષ્ર નાસાયજી
માયશિત વિષુ નહીં, પાવન કરી ચંદ્રિ.

કરીએ સુદઃ વિચાર તેમજ કીકું રે,
ભક્તાંપિરેણું નીજ નામ પાડે રે,

કરીએ સુદૃઢ વિચાર તેમજ કીકું રે,
ભક્તાંપિરેણું નીજ નામ પાડી લીકું રે;
માગ્યું પ્રભુધી એ એ નામજ રહેવા,
મહી તો શ્રી પરને બાંધી રહ્યાં;

પ્રજ્ઞાથી એ એ નામજ રહેવા.
તો શ્રી પરને બાહી રહ્યાં;

બાહ રક્ષા ગુણે ગાહ રક્ષા. જુદી વિષ્ણુ નારાયણ
યશ દીપા શ્રી રંગને, રૂપર કીર્તી વાત;
શ્રીભક્તાંપિદેવની, રહી ચિરંજીવ ખ્યાત.
નિત્ય સેવમાંડે નિત્ય રક્ષા અનુ,
આલવાર રૂપે બીરાહ રક્ષા. જુદી વિષ્ણુ નારાયણ

પરંતુ અમે સાર લીધા કે:—

સયા કરે કાઢ્યા જ્યારે જામે કામદેવા,
દેવ કામની ધાય કામદેવી કામની ધાય કામની કરે કેવા
નમન કામને ન મન કામનું, કામની ધાય અનંત તવ સેવા

તેની સુવક તે કરી આપે ઉ માટે ઉવટ માગવું:—

૫૬

‘નયુ શી સંકર ત્રિલિપતિ’ એ સમ

અમારા શિર પર રક્ષક રહો.

દુષ્ટ સંગી અમે અપિકાં, બગડશું, ઝપડશું,
રખડશું, દુઃખી થશું, કુળી જશું.

ગાહ માયા તજો કપરો, શિર પર રક્ષક રહો;

બૂલ્યા અજ શીવે ધન્દ્ર રૂપિ અધિકારીયા,

રેલુંકા, તારા, અહલ્યા નારીયા.

કામધી, ક્રોધધી, લોભધી, મોહધી, છવ હારીયા;

તહારી માયા વશજ તહારે અન્ય શી રીતે ઉગારે.

શરણ થાતાં વેંતે પ્યારે તું સુધારે તું ઉદ્ધારે;

તેથી અનંત પ્રકારે હરિ હો. શિર પર રક્ષક રહો

ॐ સત્ સત્ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ।

શ્રી કુમારવજ-પારવજ

[શિવગીતી રૂપા વિષે]

પૂર્વરંગ

૫૬

સાત ખાગ

૫૫ વિષય વિષયોમાં વસ માં,

વસમાંથી જતાં યાતા વસમા.

૨૩.

વસ છદ્મ નેને અનુકરવસ એ સદ રહે પ્રભુ પરવસમાં. ૫૫૭

‘કામ’ એ વિષયનું નામ છે. આ ચબ્દનો રૂઢ અર્થ

બલે માત્ર સ્પર્શેન્દ્રિયનું પ્રાધાન્ય લઈને કરવામાં આવે, તે

પણ તે ચબ્દનો સર્વજ્ઞ અર્થ એ તપાસીએ તો ‘પાંચ

વિષયો-ચન્દ્ર, સ્પર્શ, રૂપ, રસ ને મંથ’ એજ મળી શકે છે.

આ પાંચ વિષયો તે આકાશ, વાયુ, તેજ, જળ તથા પૃથ્વી-

આ પાંચ મહાબૂતોના ગુણો છે. એ સૂક્ષ્મ દ્રવિયો બેઠાએ

તો જણાયે કે, આપણાં શરીરો અને બહારના જે જે પદાર-

થો જોવામાં આવે છે તેઓ બધાય કેવળ આનાજ બનેલા

હોઈને શુભમયજ છે. આપણું જે કંઈ જ્ઞાન વિકસર થાય

છે તે પણ તેને બલુવાને ખાસ સાધનબૂત એવી જ્ઞાન, આ-

મલી, આંખ, જીભ તથા નાક-એ પાંચ દ્રવિયોમાં તે પાંચ

વિષયો રહેલા છે તેથીજ-તે દ્વારાજ આપણને સર્વનું જ્ઞાન

થાય છે. અર્થાત્ આપણે સર્વથા તે પાંચ વિષયોના વશ-

માંજ છીએ, તેઓ વિના આપણે કશું પણ રહી શકતા

નથી, છતાં તેમનાજ ઉપયોગ દ્વારા આપણે સર્વથા તેઓથી

છૂટી પણ શકીએ છીએ. આ વસ્તુ ક્યારે બની શકે છે, કે

જ્યારે આપણે બરાબર સમજીએ કે આ વિષયો મારે

આપણે નથી, કિંતુ આ વિષયો આપણા માટે છે. આવાજ આશયથી અહીં સૂતરરૂપે ઉપદેશ અપાયો છે કે:—

‘વધુ વિષમય વિષયોમાં વસ માં.’

એટલે સારાંશ એ છે કે, માત્ર ઉપયોગ પૂરતુંજ તેઓમાં વસવું, અધિક તેઓમાંજ મગ્ન ન રહેવું. બાકી ‘વશ છંદ’એ ત્હને અનુકર વશ એ સહ રહે પ્રભુ પરવશ-માં’ આમ કરવાનું કારણ ‘વિષમય વિષયો.’

આ ઝેરી વિષયોનો વિશેષ ઉપલોગ કરવાથી તેઓ પ્રત્યેની વાસના વધી પડે છે, એટલે યહી બને છે એવું કે, ‘તૃષ્ણા આગ ને વિષયો ધી.’ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતામાં એજ કહે છે—‘કામરૂપેણ કૌન્તેય કુષ્પૂરેણાનલેન ચ—હિ અણ્ણન । જેમાં જેટલું હોયો તેટલું સ્વાહા બની જાય તેવો મહાદુઃખથી પૂર્ણ કરી શકાય એવો કામરૂપી અગ્નિ છે.’ આમ ખુદ ભગવાન પણ ‘કામ’ને કુષ્પૂર અગ્નિ કહે છે. આ કામાગ્નિને જે વશ બને છે તેને તુલિ તે કદીયે થતી નથી, કિંતુ તેની વાસના ઉલટી વધ્યે જાય છે. જે કંઈ પોતે લોગવી રહેલો હોય છે તે ચિરસ્થાયી તે હોયજ નહિ, જેથી તે પ્રાપ્ત કરેલી વસ્તુ છોડવાનો પ્રસંગ આવે છે અથવા તે જ્યારે છોડી જાય છે, ત્યારે અનહદ કષ્ટ થાય છે; અપાર દુઃખનો અનુભવ કરવો પડે છે, માટેજ કહ્યું છે:—‘વશમાંથી જતાં થાતા વસમા.’ આમ બન્ને પ્રકારે વિષયો કેવળ દુઃખ-દાયી છે, એ અભિપ્રાયથી ગીતામાં ભગવાન કહે છે:—

ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ।

आर्द्यतवन्तः कौन्तेय न तेषु रमते बुधः ॥

‘વિષયો તથા ઇન્દ્રિયોના સ્પર્શથી જે લોગો પ્રાપ્ત થાય છે, તેઓ કેવળ દુઃખનાંજ કારણ બને છે; એટલુંજ નહિ પણ તે તે વિષયલોગો આદિ-અંતવાળા છે—કદીયે સ્થાયી નથી—અંતે છોડનારાજ છે, માટે વિદ્વાન મનુષ્ય તેઓમાં આનંદ પામતો નથી.’ આ વિષયોનું સેવન કરનારા અંતે વિનાશનેજ પામે છે, તે સ્પષ્ટ હતાંવ પ્રસિદ્ધ છે:—

કુરંગમાતંગપતંગમૃંગમીના હતા: પંચભિરેવ પંચ ।

एकः प्रमादी स कयं न हन्यते यः सेवते पंचभिरेव पंच॥

‘હરણીયું’ શ્રવણેન્દ્રિયથી સંગીતના સ્વરવિષયમાં આ-
કર્ષણને ચિકારીથી માનું’ બાલ્ય છે; હાથી સ્પર્શનેન્દ્રિયથી
સ્પર્શ વિષયની તાલચમાં તાકડાની બનાવેલી હાથાપી દ્વારા
કેદ પકડાય છે; પતંગીયું ચતુર્ધ્રિયથી રૂપ વિષયમાં
ફસાઈને હીવામાં બળી મરે છે; બમરો પ્રાણેન્દ્રિયથી ગ્રહ
વિષયમાં લોભાઈને પુષ્પમાં પૂરાઈ બાલ્ય છે, ને માછલું રસને-
ન્દ્રિયથી રસનો અનુભવ લેવા જતાં માંસ વળગાડેલા કાંટામાં
વીંધાઈ બાલ્ય છે. આમ માત્ર એક એક ઈન્દ્રિયથી એક એક
જ વિષયનો સ્વાદ લેવા જતાં તે તે પ્રાણીની જો તેવી દુઃ-
શા થાય છે, તો જે પ્રમાદી મનુષ્ય પાંચે ઈન્દ્રિયોથી પાંચે
વિષયોનું સેવન કરે છે, તે કેમ માયો ન બાલ્ય ? તેની શી
દુઃશા ન થાય ? માટેજ અહીં કહેવામાં આવ્યું છે-‘વધુ
વિષયમય વિષયોમાં વસ માં.’ મહારાજ ભટ્ટહરિ પણ પોતે
અનુભવ કરીને કહે છે:—

अज्ञानं माहात्म्यं पततु शलभो दीपदहने ।

न मुंचामः कामानहह गहनो मोहमहिमा ॥

‘પતંગીયું અગ્નિનું માહાત્મ્ય બાલતું નથી તેથી હીવાના
અગ્નિમાં ભલે પડે અને માછલું પણ અજ્ઞાનને લીધેજ કાંટામાં
બરાવેલા માંસને ભલે ખાવા બાલ્ય, પણ આપણે તો બાણીએ
છીએ કે આ વિષયો વિષત્તિઓના સમૂહથી ભરેલા છે, છતાં
મણી એકની વાત જ કે, તે વિષયોને આપણે છોડતા નથી
ખરેખર ! મોહનો મહિમા ગહન છે.’ આપણી મૂર્ખાઈ
અવધિ છે; હજી પણ આપણે સમજીએ તો ‘વધુ વિષય
વિષયોમાં વસ માં.’ આ સમજણ આવવી સુરહેલ છે; ખરે
ખર કઠિન છે. પ્રથમ તો તે દિશામાં તૈયારીજ કરવી છે

નથી સરકતાં હુમલું કે આડે તૈયાર;
વાવે કાંતે એ વળે થાય સરસ રાજગાર.

આવાજ અભિપ્રાયનું આ કાવ્ય અને ગાયું છે:—

નરબી

સહેલા નથી ખાવા લાક, સંપત્તિના સહેલા નથી ખાવા લાક;
શું શું આવે માંહેઆક, સંપત્તિના સહેલા નથી ખાવા લાક. રેક,
મળે જલાંતમાં ભવા જરૂરત, એકએ પગ નાવક કે ગાક. સં
સામાન સેજો કરી રહે કે, કેલક્ષીકવાર ફરે ઝાક. સં
કામ ન આવે જૂબ ઉતાપજ, શુભે ચક્રયું રહે રાક. સં
ત્રાણા વાળે ઘાપડે તો ખને (ખુશામત) રેવું દરેકને ભાક. સં
હતા એક વચમાં કર થાલે, હુંજ ઉપાક ઉપાક. સં
ખાવા બેસવું ખાંડાની ધારે, ત્યાં એ જૂતો કહે પાક. સં
ખાતાં ખાપ પછી ઇરવતાં, પડતી પેદમાં વાક. સં

(એ અન્યારે મેળવ્યા તો—)

સંઘર્ષ પછી તો વાદજ ભેવી, એ આવીને પડયું ધાક. સં
આપ્યા ધીવાં ગયા અલેખે, બોલાવતાં જુવે ભાક. સં
ખાધા છાંતા પકડાયા, તો, ત્રાસ રે કે પેદ ફાક. સં
અનુ અનુભવ સંભારી રાખી, કર મનને હવે ધાક. સં

તેજ આ—‘વધુ વિષમય વિષયોમાં વસ માં.’

કદાચ આપણે ગભરીમંત હોઇએ અથવા પાછળથી
તેવો કોઈ પ્રસંગ આવતાં પૂર્વકમંતે લીધે શ્રીમંત બન્યા
હોઇએ, તોપણ તેથી શું ?

૫૬

જગના મોટા શું છે સુખીયા, એ જાણી થજો દીન હું ખીઆ. રેક
તન મન તો તોફાની કનડે, રંક રાયને સરખે;
ધન સાધન જન વધતાં તેને વધુ ચઢાવે ચરખે. જગના
અંત છોડવું પડશે એ ભય જેમ વડાને ભારે;
તેમ અર્કિચન જનને આખરચિંતા નહિ તલભારે. જગના
મોટાને શ્રીહરિ સમરતાં બધે બધી ભૂલવણી;
છોટાને તો માત્ર અનુ પ્રભુ પળપળ થતાં ધુંધવણી. જગના

આ લક્ષ્યમાં લઇને—

‘વધુ વિષમય વિષયોમાં વસ માં.’

પૂર્વકાળના એક ભમ સાહેબ એકવાર બીડલ જન મહા-
દેવના દર્શન કરવા ગયા; ત્યારે ત્યાં ખીલા પર સૂતેલાં અને

જન્મ સારને કંપે દુઃખ પારે મહારીતં;
જન્મ મારતી રહે જાગી સારી મહારીયાં.

દુઃખાતમ જાત પડે કહે છે :-

શ્રીગુરુ કૃત્ત દેવન માયાનં મેરીયો જન નાહી કોતી.
એાજુજ નહિ પડે પૂર્વનાં જે પાપ આસોય રહેતાં
હોત છે ને નોત જે કંઈ જપારા મોતે લોપ છે ને ની—
યમાતીય દાની વાંધો નિર્વા દેવી મૂળ દે મેતી કાઠોનિર્વા.
અને એ આખરના સમયે—

સર્વે રક્ષાં ને જગુ પડે મ્હારે ક્યાંતી આતી મ્હારી પારી;
એ સંકલ્પ મજુજ સાતરો ગદિરો નવનધી પારી.

આ સ્થિતિ કેવળ આ મનુષ્ય-લોકમાંજ છે એમ
નમો; ત્યાં સ્વર્ગમાંજે આજ કુદંયા હોય છે—‘ક્ષણે ગુણે
મરવંલોકં વિદાન્તિ—જેઓ દેવ બનેલા હોય છે તેઓ પણ
પોતાના પુણ્યનો ફાય થતાંજ પાછા આ મનુષ્યલોકમાં આવી
પડે છે.’ આ મંજાંધે સર્વ કોઈ એજ કહે છે:—

પુણ્ય પૂર્વનાં ખાતાં હમણાં સ્મરે છે તોદાન;

એ ખરચી ખૂટી કે આગળ વસમું છે મેદાન.

આ કંઈ સામાન્યનીજ વાત નથી, પણ મોટા મોટા
રાજા મહારાજાઓ ને વીર મહાપુરુષોની પણ એજ દયા
આપણે નજરે જોઈએ છીએ—‘ઉત્તરાયણના બીજેજ દહાડે
તજ્યું તખ્ત ગાયકવાડે’ અને તેજ પ્રમાણે મહાવીર ગણાતો
‘નેપોલિયન બોનાપાર્ટ’ કેદમાંજ સદી મુઓ; એટલે ‘વશ-
માંથી જતાં યાતા વસમા.’ આ વસ્તુ પ્રત્યક્ષ જો જોઈએ
છીએ તો આપણે વિચારવું જોઈએ; આપણે જો કે એક
કુટુંબમાં ને એક ઘરમાં રહી આ વિકટ સંસારમાં મર્યા
પર્યા તો છીએ, પણ—

ગરબી

ભાઈ સખર કરો, બાઈ સખર કરો,
ક્યાંધી આવ્યાં ક્યાં છાંને ક્યાં જાશે;
બેખબર કરો, ફરી નજર કરો,
આણુબાણુ જોઈ વિચારી તપાસો,

ગાદીનાં જાયે નાં પાડશે, રૂપવાજ વિનાનાં ક્યાં રૂબો,
 રૂબાદેખી ચલુખેા છકડો, બાઈ સખર કરો, બાઈ સખર કરો.
 તમે એકે સાધે નથી આખ્યાં, તમે એકે સરખું નથી લાખ્યાં;
 તમે એકે મરખું નથી ફાખ્યાં. બાઈ સખર કરો
 તન મન ધન લાલે ક્યાં મરખું, માનપિતા પૂતનું પજ પડખું;
 નથી વગ એ સત્ય પૂરું પડખું. બાઈ સખર કરો
 મમ, મુ' મુજે નદિ રહી સાકમું, ક્યાં ક્યારે સી વેરાઈ જમું;
 શેવામાં ક્યાં મરખું જમું ? બાઈ સખર કરો

તે વેળા તો 'શાંખી સુંડી જાવોં વં પમારે દામજાનો હૈ.'
 આમ 'વચમાંયો જતાં યાતા વસમા.' એ કે આપણા
 મનથી તો એમજ હોય છે કે, આપણે આ વિષયોનો બસ-
 બર ઉપયોગ કરી રહ્યા છીએ; ભેદતા પ્રમાણમાંજ આપણે
 તે સાથે કામ પાડીએ છીએ, પણ તે ખરું નથી, કારણકે:—

ગરબી

બહુ બહુ ગણેા મન સાધ, ખરું નથી બહુ;
 બહુ માણ્યું ગણેા મન સાધ, ખરું નથી માણ્યું. રેક.
 અજગજ પર ત્રી પ્રજા મેળવથી, પશુ-પંખી પણ બહેરે,
 માણસથી આદી મહેનતમાં, મુખ મનમાન્યાં માણે. ખરું
 ખાઓ ઘણાં કે પીવો ઘણાં, ખડકો બહુ વેસો સ્થાનરે,
 મને મળે ભળવવા મમથી, ફળ કંઈ કંઈ તોડાન. ખરું
 ખગોળ બૃગોળ ને દતિહારો, જાણી ગણાયા ડહાદે,
 મું માણ્યા તે અમે ન સમજ્યા, ફોકડ કરી કુલાયા. ખરું
 સારું બકે કે સારું લખે કે, લોક કરે બહુ વાકરે,
 ફળ તો મળે પ્રજાનું પારું, અધ ઘડીનો આલસાદ. ખરું
 તનની ખામી મનની ખામી, જનખામી ન રજાતીરે,
 અહીંનાં પણ સાચાં મુખ દુઃખની, કળ સાચી ન કળાતી. ખરું
 સહુ વિદ્યા હુજર આવડતનું, છેવટ ધન ને માનરે,
 બેઉ તૃપ્તિ કરે. ને કષ્ટિકે, અંત મુજે અવસાન. ખરું
 બહુ જાણે વૃદ્ધા બહું એ, અનુચ્છે તે રાતરે,
 એક જાણે સહુ જાણે માણે, મૃતિ કહે તે લઈ ધ્યાને. ખરું

ત્યારે બાણવાનું મું છે ? ખરું કયું બાણવાનું છે ?
 તેનો ઉત્તર ત્યાં શ્રુતિ વાક્ય કહે છે—'एकविज्ञानेन सर्वं
 विज्ञातं भवति'—એ એકને બાણવાથી સર્વ કંઈ જણાઈ

‘આ વૃત્રાસુર કોણ હતો ?’ આ પ્રમાણે પરીક્ષિત રાજાએ પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે શ્રીમદ્ ભાગવતના છઠ્ઠા સ્કંધમાં શ્રીશુકદેવે પણ તેનો ઉત્તર આપતા કહે છે કે, આ વૃત્રાસુરની કથા મેં ઘણા ઋષિઓ પાસેથી સાંભળેલી છે:—

શ્રુતં દ્વૈપાયનમુસાનારદાદેવલાદપિ ।

વેદવ્યાસ, નારદ તથા દેવલઋષિ પાસેથી પણ આ વૃત્રાસુરની કથા મેં સાંભળેલી છે અર્થાત્ મોટા મોટા ઋષિઓમાં તે કથાનો પ્રચાર હોવાથી તે અતીવ પ્રમાણભૂત કથા છે. તે અહીં અમે ઉતારીએ છીએ:—

સાખી

શુરસેન કેશના કુળમણિ, ચિત્રકેતુ મહારાજ;
ધણીજ રાણી બધી સમૃદ્ધિ પણ ઉર રહે નારાજ,
સુત નથી તેથી.....આલે ન કંઈ ઇલાજ.

સર્વ પ્રકારનું સુખ હોવા છતાં એક પુત્રનું સુખ ન હતું, તેથી મહારાજ ચિત્રકેતુને બધાંય સુખ ન્યૂન જણાતાં હતાં; એક સુખ નહિ હોવાથી સર્વ સુખની જે ખુબી જણાવી નેહ્યો, તેમાં ખામી જણાતી હતી; અહો ! જુઓ તો ખરા, એકજ વસ્તુની ખીડા બધા કરતાં ચઢી ગઈ, તે આનું નામજ ‘વધુ વિષમથ વિષયોમાં વસ માં.’ પણ એ રાજામાં એક મોટો શુભ હતો કે, પ્રતિદિન તે સત્સંગજ કર્યા કરતો અને સત્સંગને તો પ્રિય ગણતો. ખરેખર સત્ય કહું છું કે:—

સંગઃ સર્વાત્મના ત્યાજ્યઃ ॥ ચેત્ ત્યક્તું ન શક્યતે ।

સ સન્નિરેવ કર્તવ્યઃ સંતઃ સંગારિભેજસ્ ॥

‘જો કે હરકોઈનો સંગ સર્વથા ત્યજવા યોગ્યજ છે, છતાં જો સંગનો ત્યાગ ન કરી શકાય તો સન્નનો સાથેજ સંગ કરવો નેહ્યો. કેમકે સન્નનો વિષયસંગરૂપી રોગનું ઔષધ છે.’ આ વચન પ્રમાણે તે સત્સંગી રાજાના ઘણાંય સત્પુરુષો હિતેષી હતા; તેમાંના એક સન્નજન એક વેળા—

સાખી

ઋષિ અંગિરા આળ્યા તથે, દીઠે રાય ઉદાસ;

કારણ પૂછ્યું હતું કહ્યું તવ, હુખી દુખી નિજ દાસ.
કરેણા આણી.....ઉપાય કીધો ખાસ.

મહર્ષિ અંગિરાએ રાજા ચિત્રકેતુને બરાબર સં-
વસ્તુનો અનુભવ કરાવવા અને વિષયો કેવા વિષમય
તેનો સ્વાદ અખાડવા નિશ્ચય કર્યો. રાજાને જ્ઞાન ન હતું કે
પુત્ર ન હોવામાં જે મુશ્કેલી છે તે તેના હોવામાં લેઈ પણ
નથી; આ વસ્તુનું બરાબર જ્ઞાન કરાવવા માટે મહર્ષિ અં-
ગિરાએ રાજાને પુત્રપ્રાપ્તિ યાચ તેવો ઉપાય કરવા વિચાર
કર્યો અને ધાત્રું કે એક વાર રાજાને પુત્ર તો મળવો જો-
ઈએ, પછી તે પુત્ર ન હોવાથી મુશ્કેલી કે દુઃખ તે તેને
આપોઆપ જણાઈ જશે; એટલે પુત્રરૂપ ફળ દ્વારાજ તેને
બોધ આપવો ઠીક છે, આવો વિચાર કરી તે માટે કોઈ
શાસ્ત્રીય અનુષ્ઠાનનો આરંભ કર્યો. હરકોઈ આશાને પૂર્ણ
કરવા માટે શાસ્ત્રોમાં તે તે અનુષ્ઠાનો ને ઉપાયો દર્શાવેલા
છે પણ તે તે ઉપાયોથી સંપાદન કરેલાં ફળો જે નાશવંત
છે તે કદી અવિનાશી થઈ શકતાં નથી; આ વસ્તુ તો તે
તે ઉપાયોદ્વારા તે તે ફળ મેળવીનેજ અનુભવી શકાય છે.
શાસ્ત્રો કંઈ જૂઠાં નથી. તેમાં દર્શાવેલા ઉપાયો પણ મિથ્યા
નથી, પરંતુ એવા શાસ્ત્રીય ઉપાયો પણ શામાટે કરવા
જોઈએ કે જેનું ફળ નાશવંત હોય ? એવા ઉપાયો શું
શાસ્ત્રમાંજ નથી મળતા કે જેઓ દ્વારા અવિનાશી ફળ પણ
પ્રાપ્ત થઈ શકે છે ? તો પછી તેવા શાસ્ત્રતા ફળ માટેજ કાં
ઉપાયો ન કરવા ? આવી બુદ્ધિ પ્રત્યેકમાં વિકસિત થાય તે
માટેજ શાસ્ત્રોમાં સકામ અને નિષ્કામ બંને પ્રયોગો બતા-
વવામાં આવ્યા છે. અલ્પ.

ઋષિ અંગિરાએ ચિત્રકેતુ રાજાને પુત્રપ્રાપ્તિ યાચ તે માટે—

ત્વષ્ટાનો ચરુ રાંધી પૂછ, પ્રસાદ કરી તૈયાર;
ફૂલધુતિ રાણીને આપી મુનિ વધા તે વાર.
મુન એક થશે.....હર્ષ સોડ દેનાર.

આવો હવે—ચોક આપનાર પુત્ર આપવામાં મુનિનો
આશય હતો કે, આવો પુત્ર મેળવીનેજ રાજા બોધ

પામયે કે 'વધુ વિષમય વિષયોમાં વસ માં.' તેનું કારણ પણ
ત્યાદેજ સમજાયે. વિષયોના જેઓ લાલનું હોય છે તેઓ
ખીલના દાસ બને છે. ચિત્રકેતુ પોતે એક મહારાજ હતો
છતાં તે બ્રાહ્મણ અગિરાના ચરણનો દાસ બન્યો તેનું કાર-
ણ ? અને મુનિ અગિરા વનવાસી એક બ્રાહ્મણ હતા છતાં
એવા મહારાજના પણ પૂજ્ય બન્યા તેનું શું કારણ ? જેઓ
વિષયોના લાલનું છે તેઓને ખીલના દાસ બનવું પડે છે
અને જેઓ વિષયોને દેશમાત્ર પણ ઇચ્છતા નથી તેઓ
રાજા-મહારાજો તો શું, પણ સમસ્ત જગતના પૂજ્ય
બને છે, આમ સમજીનેજ—

‘વધુ વિષમય વિષયોમાં વસ માં.’

એ રીતે રાજાને પુત્રપ્રાપ્તિ થાય તે માટે મુનિએ
શાસ્ત્રીય ઉપાય કયો, તેથી—

માલિની

હૃતધૃતિ સદ્ભાગી, છે બની પુત્રવાળી,
ધર્મ નરપતિ કેરી, તે થકી ખાસ બહાલી.

જ્યાં જ્યાં વિષયાભિલાષનું સામ્રાજ્ય હોય છે ત્યાં
ત્યાં રાગ અને દ્વેષ સર્વંદા હોયજ છે માટેજ—‘રાગદ્વેષો
વ્યવશિકૃતી’ આમ સૂચવીને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ, વિષયો તથા
રાગદ્વેષનું સર્વંકાલનું સાહચર્ય સૂચવે છે ને પછી ઉપદેશ
છે કે ‘તયોર્ને વ્રક્ષમાગચ્છેત્—એ રાગ-દ્વેષને વશ ન બની
જવું’ પણ જ્યાં વિષયો પોતાની અડગ સત્તા જમાવી બેઠા
હોય ત્યાં રાગ-દ્વેષ પણ પોતાનો અફો છોડે ખરા ? વિષ-
યોનો પ્રભાવ તો જુઓ ? રાજાને વસ્તુતઃ પુત્ર ઉપરનોજ
રાગ છે, પણ તે પુત્રને જન્મ કેાલે આપ્યો ? એટલે તે
રાણી ઉપર પણ રાજાને વધુ રાગ થવા લાગ્યો. એ પ્રમાણે
રાજાનો રાગ પુત્રને જન્મ આપનારી રાણી પર જેમ વધવા
લાગ્યો તેમ ખીલ બાબુથી તેજ રાણી પર ખીલ સર્વ
રાણીઓનો દ્વેષ બમવા લાગ્યો. આમ પુત્રની માતા બનેલી
રાણી, ખીલ સર્વ રાણીઓના દ્વેષનું એક પાત્ર બની, આ

જાવે છે છતાં તેઓથી ઠાણ થેતે છે ? એ તો ફરી એવા
ને એવા, ફરી પણ એની એજ માગણી. અસ્તુ. એ રીતે
રાજના પુત્રને અદેખી રાણીઓએ મારી નાખ્યો, પણ—

૫૬

‘કાઈ હાલ કહો કે જાકે’ એ રાગ

કૃતધૃતિ ક્યાંથી એ જાણે, સુત સૂતેલોજ પ્રમાણે,
ધણીવાર પાઠ્યાને થઈ તપ વદી ધાત્રી મુત આણુ;
લેવા ગઈ ધાત્રી અજાણુ, જોતાંજ વદી હાય પ્રાણુ !
ઢળી પડી નાર તેજ ઠેકાણે..... કૃતધૃતિ
ભડકી રોડી રાણી જીવે શું સુતમાં ન મળે પ્રાણુ;
કરી મૂક્યું ઘરત કંકણાણુ, થયું સકળ નગરને જાણુ.
નૃપે બેભાન આવ્યા તે સ્થાને..... કૃતધૃતિ

હવે તો ચિંતા સાથે હતો; હવે હવેનો ગોટલો ને
ચિંતાનો તો પોટલો; શોકનો તો પારજ ન રહ્યો; પણ
ઉપાય શો ?

૫૬

‘કાઈ સુનો મોરી’ અથવા ‘ઝટ સામું જીઓ’ એ રાગ

વદી ડસકાં ભરતી નાર, કુળદીપ ઓલાયો હે બહાલા ભરતાર.
ઓ બાળ ? પ્રિય લાલ ! કર ખ્યાલ ! કુંજ ટાળ, વદી

જ્યારે એવો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે હાથા ગણાતા
પણ કેવા થેલા બને છે ? ને બકે છે ? આ વાત સોના
અનુભવની છે. એજ વિષમય વિષયોની ઝેરી અસર છે:—

રાજ્ય મહાલય મૂકી પીરા ! ગયો છું કયે ઠાર;
માતપિતા જોતાં પુત્ર મરે એ અઘટિત અપાર. ઓ બાળ
ફ્યા આણુ આ રોતી માની કર તાતનો વિચાર;
ઘણા શ્રમે વર્ષે આવ્યો પણ જતાં ન કીધી વાર. ઓ બાળ
ઉં ઉં બહુ સૂતો હવે રમ મિત્રો છે તૈયાર.
કુંખી ભૂપ પુરજનો ફરાજન, સોનો છું આધાર. ઓ બાળ
નહિજ હશે કે નયન ઉઘડે, શું નધી આ મુજનાર;
ગયો તે ગયો શું નહિ આવે થયાં શું છેક ખુવાર. ઓ બાળ

બસ, એ તો ચાલી જરાજર રોકકળ ! રાજ્ય પોકેપોકે

સર્વ પદાર્થો અતે નાશવંત હોઈને દુઃખદાયીજ છે. તે જે જે રાજ્ય, ધન, શ્રી આદિ ચેતાનું માન્યું છે, તે પશુ આ પ્રમાણેજ તને કહ્યાં આપનાર થયે, માટે ચેતી જ ને લક્ષ્યમાં લે કે, 'વધુ વિષમય વિષયોમાં વસ માં.' આ વસ્તુનો તે પ્રત્યક્ષ અનુભવ કયો છે કે, 'વધમાંથી જતાં ધાતા વસમાં.' આમ અનેક પ્રકારે અંગિરા મુનિએ રાજાને ઉપદેશ આપ્યો. ઉંતાં રાજાનો મોહ દૂર નજ થયો; લાંબાકાળથી રૂઢ થયેલો મોહ એમ ક્ષણવારના ઉપદેશથી કેમ જાય ? એવાં એવાં ઉપદેશજરેલાં ગીત તો વાણરો પંજ ગાય છે:—

કોનાં છાંડ કોનાં બાહડ, કોનાં માને રે બાપ;
અંતકાળે ભયું હવ એકલું, સાથે પુણ્ય ને પાપ.
બૂદ્યો મન ભમરા હું ક્યાં ભમ્યો,

પશુ એમ સામાન્ય ગાણાંથી એ ઉપદેશની અસર શું થાય છે ? એજ પ્રમાણે રાજા ચિત્રકેતુનો મોહ, અંગિરાનાં ઉપદેશથી જ્યારે નજ ગયો ત્યારે નારદજીએ ચેતાની અંદ્રભુત યોગશક્તિનો ઉપયોગ કરી જતાવ્યો:—

ભુજંગી છંદ

પછી નારદે પુત્રનીપાસ આવી, સ્વસત્તાવડે સ્વપ્નઆજ્ઞા સુણાવી;
અરે છત્ર ! જાહેડમાં હવ ઝાઝું, પિતામાતને આપને સુખ તાણું.

એમ જેવી નારદની આજ્ઞા થઈ કે તેજ કણે સર્વને આશ્ચર્ય ઉપજાવતો એવો ચમત્કાર થયો કે:—

હરિગીત છંદ

હવ આવીને તનમાં વધો હું દેહિઓ બદલ્યા કરું;
પશુ પ'ખી-દેવ-મનુષ્યની યોનિ વિષે ભદલ્યા કરું.
સુત જાણી શોક કરે નહિ શીઠ શત્રુ સમઝી રીઝતાં;
આ દેહ પર ન મમત્વ મુજને હવે છેક તથ જતાં.

અરે ! કોનો જાપ ને કોનાં મા ! કેટલાંની હરહાર કરીએ ? મોટી મુસાફરીએ નીકળેલો મુસાફર કદ વીશી-વાળા જોડે કે કદ ધર્મશાળા સાથે સ્નેહ કરતો ફરે ? એમ એનો પાર ક્યાં આવે ? એ તો એક છોડયું અને બીજું

પકડયું એવો ઘાટ છે; આમ કહીને તે રાજકુમારને છોડી
પાછો શરીર છોડી જતો રહ્યો. આ બધું જોઈ સાંભળીને
તુરતજ રાજા બાનમાં આવ્યો. તેની જ્ઞાનદષ્ટિ ઉઘડી ગઈ.
તેને સ્વસ્વરૂપનો વિચાર આવ્યો; આત્મસત્તા પીછાનચી.
તેમજ સ્વસ્વરૂપનો અનુભવ કરવાને તે તૈયાર થયો. તેણે
શુરને પ્રાર્થના કરી કે તે માટેનો ઉપાય આપ મને બતાવો,
આ બધો પ્રપંચ જૂઠો છે, એમ મને ખાતરી થઈ છે. રાજાને
એમ બોધ પામેલો. જોઈને શુરદેવે તુરતજ ઉપાય બતાવ્યો કે
વરા છંદોએ એને અનુકરી વરા એ સહ રહે પ્રભુ પરવરામાં.

રાજાએ અહંતામમતાનો ત્યાગ કર્યો ને સાચા સ્વા-
મીસંજોગે વિચારમગ્ન થઈ તેમની સાથેજ પોતાનો સંજોગ
જોડ્યો. કેવળ તે પ્રભુનાજ ચર્ચ રહેવાને ઉત્કટ ચાહતા
કરી ને પોતાના એ શુરદેવ દ્વારા શેષ ભગવાનનું શરણ
લેવા તે તત્પર થયો; પણ કેવળ તત્પરતા ફાળવવાથી કે
પ્રભુશરણ લેવા વિચારો કરવાથી કંઈ વળતું નથી; એટલુંજ
નહિ પણ તે માટેની વિધિઓ બાલુવાથીયે કાચ બનતું નથી;
કેમકે આપણે તો 'વશ છંદોએ તે વિધિયોવશ.' માટે જ્યારે
શ્રીહરિ પોતેજ કૃપા કરે છે ત્યારે તેવા કોઈ અનુભવી
સુશુરનો સંયોગ થતાં પ્રભુ-પરવશ થવું શક્ય બને છે. વળી
તે માટે જે ઉપાય કરવામાં આવે તે પણ સવિધિ ને સચાત્રજ
હોવો જોઈએ, એટલુંજ નહિ પણ તે ઉપાયનું આચરણ પોતે
સ્વીકારેલા સફ્શુરોએ સંપૂર્ણ કરેલું હોવું જોઈએ; તોજ
પ્રભુપ્રાપ્તિ માટેની પોતાની ઈચ્છા સફળ થઈ શકે છે. રાજા
ચિત્રકેતુને તે તે સર્વ સામગ્રી સંપૂર્ણ મળી હતી. પંચસત્ર
શાસ્ત્રના ખુદ આચાર્ય શ્રીનારદજી પોતેજ શેષાવતારનો
સાક્ષાત્કાર પામેલા સફ્શુર મળ્યા, એટલે પછી ખાતરી થી
રહી ? જ્યાં નારદ જેવા કૃપા કરે ત્યાં શું બાકી રહે ?
રાજાની સ્થિતિ એકદમ પવિત્રાઈ. તેણે પ્રથમ વિધિનો
સંપૂર્ણ અનુભવ લઈ લીધો ને પછી સાધુસંગ અથવા સત્સં-
ગનું માહાત્મ્ય તે અનુભવવા લાગ્યો. વિધિની તુચ્છતા
સમજાઈ એટલે શુદ્ધિ પણ બદલાઈ. ઉત્તમ સદાચરણ ને

સંપૂર્ણ ધૈર્ય સાથે તે રાજા—

શાહુલ છંદ

આવીને યમુનાતટે શુચિ બની, લાગી ગુરુને પદે;
દીધા તુષ્ઠ થઇ તદા શુભ વિધિ, સહજોધશ્રી નારદે.
સેવા શ્રીમત શેખની શીખવી તે, બૂધે કરી ત્રેમથી;
દીધાં દર્શન દિવ્ય માર્ગ સૂચવ્યો, તેમાં રહ્યા ક્ષેમથી.

નારદજીએ ચિત્રકેતુરાજને જે વિધાનો ઉપદેશ કયો
હતો, તે કહેવાનો અહીં પ્રસંગ નથી, માત્ર તેણે જે ઉપા-
સના કરી તે દ્વારા શેષ ભગવાન તેના પર પ્રસન્ન થયા ને
પ્રત્યક્ષ દર્શન તેને દીધાં, એ કહેવાનું અહીં તાત્પર્ય છે.
ભગવાન શેખનાગને રાજાએ આવા સ્વરૂપમાં જોયા હતા:—

મૃણાલગૌરં ચિતિવાસસં સ્ફુરત્કિરીટકેયૂરકટિત્રકંકણમ્ ।

પ્રસન્નવક્ત્રારુણલોચનં ઘૃતં દદર્શ સિદ્ધેશ્વરમંડલૈઃ પ્રમુમ્ ॥

કમળના નાળ જેવા શ્વેત, સ્વામ વચ્ચે ધારણ કરતા,
મુકુટ, ખાલુખંધ, કંઠોરો તથા કંકણ જેમના પર ઝળહળી
રહ્યાં હતાં એવા, પ્રસન્ન મુખવાળા, લાલ નેત્રોવાળા ને સિદ્ધે-
શ્વરોનાં મંડળોથી વીંટાયલા પ્રભુ શેષ ભગવાનનાં તેણે
દર્શન કર્યાં. એમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈ પણ નથી; કેમકે
એક તો તે સમય ઉત્તમ હતો, ખીલું શરીર ઉત્તમ, નાર-
દાદિ સફળગુરુનો સુયોગ ને પાછો વિદ્યાદેવીનો પ્રતાપ-
એટલે પછી પૂછવાનું જ શું ? શરીરનો જ પલટો થઈ ગયો;
સિદ્ધનો ટેહ પ્રાપ્ત થયો. સિદ્ધિઓ ભરવી શકાયે, એમ
ધારી તેમને બૂચર મટાડી ગગનચર બનાવવામાં આવ્યા,
ને દેવોની ગણતરીમાં તે મૂકાઈ ગયા; પરંતુ મારા જેવો
ત્યાગ કોઈનો નથી, ત્યાગ પાળવામાં તો હું જ એકો છું,
આવો ગર્વ બરાઈ ગયો. બસ, જવેં ચઢેલો ક્યાંમુખી ટકી
શકે ? આખરે પ્રાપ્ત તે પ્રાપ્ત. જ્યાં સંગ છે ત્યાં દુષણ પણ
ઉજ. વિષયોની વિપરૂપતા કદી વ્યય છે ખરી ? તે વિષયો
દેવતાઇ હો કે ગ્રંથ તે લોકના હો । પણ તેઓ પોતાનો
સ્વભાવ કરી તજે છે ? એટલું ટીક હતું કે, માથે રૂપણ કર-

નાર સ્વામી સાચો હતો, જેથી ગમે તેવો અધઃપાત થયે
તોપણ તે બચાવવા સમર્થ હતો; ચોતે નારાયણ પસંદગી
હતાજ એટલે પરિણામે ભય ધરવાનું કારણ નથી—

લાવણી

શેષ પ્રતાપે ચિત્રકેતુની વધ્યા ગર્ભ પુટી,
સિદ્ધિ થઈ સહુ દાસી દશ દિશ ફરવા થઈ પુટી;
દિવ્ય વિમાન મળ્યું શ્રીવરથી તેમાં રહી ફરતા,
આબ્યા એક દિવસ મુનિઓની સભા સમીપ ફરતા,
એ મુનિસભામાં ભગવાન શંકર પ્રમુખ સ્થાને હતા તે-
મને જોઈને ત્યાગના ગર્વથી ફૂલી ગયેલા ચિત્રકેતુ બોલી ઉઠ્યા:-

જટાધરસ્ત્રીયતપા બ્રહ્મવાદી સમાપતિઃ ।

અંગીકૃત્ય સ્વિયં ચાસ્તે ગતદ્વીઃ પ્રાકૃતો યથા ॥

મસ્તકે જટા ધારણ કરે છે, લીન તપશ્ચર્યા કરે છે,
બીજાઓને બ્રહ્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરે છે, તે આ સમાપતિ
શંકર. (આવી મુનિસભામાં) શ્રીને સ્વીકાર કરી (તેને
જોખામાં બેસાડીને) નિહાળી થઈ બેઠા છે । બધે કોઈ
પ્રાકૃત હોય । સામાન્ય મનુષ્ય જેવું વર્તન આવા ત્યાગી-
નું છે । આમ શંકરદેવની હાંસી કરી, તે વખતે—

શિવ ન વધા પણ પાર્વતી સતી તપી વધાં ત્યારે;
બ્રહ્માદિક કરતાં પણ છે આ ધર્મ જ્ઞાન ભારે ?

વડા વડા નથી કહેતા તેને આણે આમ કર્યું,
માટે મળશે અમુર ચોનિ બહુ બોલી કદ મધ્યું.

આ ઉપરથી પ્રત્યેકે આવો ઉપદેશ લેવાનો છે કે—
પુલે ફૂલે ॥ કયોં પડી ! પૂં અપનીહી નિવેડ;

તેરી નાવ દરિયાવરે, જેડ જેડ રે જેડ.

પણ ગર્વિષ્ઠને જ્ઞાન નથી રહેતું. ગર્વના આવેશમાં
તે કંઈ કંઈ બકી નાખે છે, સામાન્ય સ્વરૂપ સમજ્યા વિના
એકકમ આરોપ કયોં ને તે જોટી ભૂત માટે ચોખ્ખી શિક્ષા
પણ મળી. છતાં એ શિક્ષા તો એમને હિતકર થઈ પડી;
એમના જીવનમાં એવાં એવાં કષ્ટોજ મુખનાં મૂળ યતાં
આબ્યાં હતાં. પુત્ર-કદ અનુભવ્યું તો સાંસારિક વિષયોની

ચપ્પા જણાઈ, દેવગોનિમાં વિહાર મળ્યો તેમજ ચેપ
જવાનનો સાક્ષાત્કાર થયો; હવે આ અમુરગોનિમાં જન્મ
વા રૂપ કાળના અનુભવથી તો તેથીયે વિશેષ તાજ મળ-
નો છે; પ્રાકૃત સંબંધ સદાને માટે છૂટવાનો છે ને છેવટે
પ્રીધરની દુર્લભ પ્રાપ્તિ થઈ જશે; ચિત્રકેતુમાં તે સમયે
જુ મેહ તો રહ્યોજ ન હતો, છતાં વિષયો સાથે વચવાનું
! આજુ રાખ્યું હતુંજ ને ? વિષયોનો સંગ પણ ભયાનક
પ્રવટે છે, તે આ દાંતાથી ચિદ્ર થયું છે; લેયમાત્ર પણ
મનોવૃત્તિને વિષયોમાં વાળી કે માર પડ્યોજ છે; પરંતુ
ના હીકજ થયું છે; તે વિના જરાજર ઠેકાણે ન આવત;
વેપયો તરફ દાંટિ પણ ન કરવી જોઈએ, એ આ ઉપરથી
શીખવાનું મળ્યું છે; નો ખરી મળ લેવી હોય તો સર્વથા
શ્રીહરિમાંજ સર્વ વૃત્તિઓ લગાવી દેવી જોઈએ અને તે
રીતે કરવાનો મને અભ્યાસ પણ છે, તો આ શાપથી શા
માટે મારે ડરવું જોઈએ, આવો મનમાં વિચાર કરી ચિત્રકેતુ-
એ દેવી પાવંતીને કહ્યું કે:—

કુમરી

‘અચરા પક્ક’ એ રાગ

શુભેશાપસ્વીકાંકુશિપ, ચંદી રીસ તેની માત્ર ક્ષમા યાચું;
કહ્યું તો છે સાચું.

યધુંહતુંએજ તમે કહ્યું છેજ ચહ્યું મેં તેજનથી ચિત્ત માંકાચું;
ચંદી રીસ તેની માત્ર ક્ષમા યાચું; કહ્યું તો છે સાચું.

અને તેથીજ ‘અથ પ્રસાદયે ન ત્વાં શાપમોક્ષાય
મામિનિ !—હે દેવિ ! તમે મારો શાપથી છૂટકારો કરો
એમ પ્રાર્થના કરી હું આપને પ્રસન્ન કરવા પણ માગતો
નથી.’ કારણકે ‘એ સહ રહે પ્રભુ પરવશમાં.’ પરમેશ્વર
ને કંઈ કરે છે તે સારા માટેજ કરે છે, આવી મને પૂર્ણ
શ્રદ્ધા છે. આવા પ્રકારનો સાંસારિક સુખો ઉપર વિજય
મેળવેલો જોઈને તેમજ વિષયો તરફ ધૂણા ને પ્રભુ ઉપર
પૂર્ણ પ્રતીતિ સાથે સાધુસંતમાં જેવું વર્તન હોવું જોઈએ
તેવાજ પ્રકારનું ઉત્તમ વર્તન ને વિવેક જોઈને ભગવાન શંકરે

એકદમ સંપત્તિ-મન કેમ કરે ? તેમજે તો એ મન
સદી સીધું ને ચૂપચાપ—

હોહરો

એ રૂખી સત્વર ગુરુ, વળી ગયા નિઃસ્વાત્;
ત્યારે આખું ઇન્દ્રને ઉરમાં પડે ભાત
મૂળ સર્વગુણપ્રધાન દેવશરીર, એટલે કોઈ વજ્રે
રત્નેશુભમાં ઘસડાઈ જવાય છતાં પાછા ડોકાણે આવ્યાં
વાર ન લાગે; ઇન્દ્રે ભાનમાં આવી જઈ વિચાર કર્યો કે
રત્નેશુભના આવેશથી મને અભિમાન આવી ગયું, જે
ખોટું કયું છે—

હરિગીત છંદ

ગુરુને ન આખું માન ને બેભાન રહી છુંડી કરી;
મળવા ચઢ્યું પણ નવ જડયા બહુ સોય પણ ઉંડી કરી.
આ વેલવો ને સમૃદ્ધિ હું લોગવી રહ્યો છું તેમાં
પ્રતાપ મારા એ ગુરુદેવનોજ છે, છતાં મેં આજે તેમનું
અપમાન કયું છે ને તેથી એ ગુરુદેવ મારાથી રીસાઈને
ક્યાં આજ્યા ગયા છે ? હવે શું થયે ? આમ ઈંદ્ર લયમસ્ત
બન્યો, ને બીજા બાણથી—

એ મુખી ઉપડ્યા અમુર સ્વરૂપ સ્ફાપથી છુંડી કરી;
ઈન્દ્રાદિ ન્હાસી ખુડ્યા પકડ્યા હિમની કુંદી કરી.

વિષયરૂપ મહિરાપાનના નયાનું છેવટે આવું પરિણામ
આવે છે. આવીજ દુર્દશા વિષયમસ્ત લવોની બને છે,
પણ હજી તેઓનું મૂળ જે ગોઠ છે તે ક્યાં છૂટે છે ?
કર્મવશાત્ દિવ્ય શરીર પ્રાપ્ત થયેલ છે; તે કમો જ્યાંમુખી
પૂરાં ન લોગવાઈ રહે ત્યાંમુખી દેવપણું રહેવાનું ને ત્યાંમુખી
તેને લગતો મોહ પણ અડો જમાવીને નહિ જવાનો અને
એ મોહ જ્યાંમુખી કેટો ન મૂકે ત્યાંમુખી ખરા મુખની
આજ્યા પણ નિરયંકજ છે; બડે પછી દેવપતિ હોય, પણ
વરગુપ્ત તે સ્થિતિમાંય ગુણ તો નથીજ. માટેજ કહ્યું છે—

‘વજ્ર વિષમય વિષયોમાં વસ માં.’

ચાચાજ અમલો, અન્યનો મદ ને કેદ ચક્રો સિદ્ધિ મળ
ચક્રાં, આ ચિત્રકેતુ નો એક મનુષ્યભાનિનો સ્વભાવ દત્તો ને
તેમાંથી દેવ થયો હતો, પણ જેને પડેલાં આ મત્રો પૂજી
હરી પૂજી મોક્ષતા પ્રાપ્ત કરી દેવાયિદેવ-ઈદ્રની પદવી મેળવી
હતી તેનાજ સંજ્ઞાની આ કથા વિષયોની એરી અગ્ર
વિશેષ પ્રમાણમાં સમજાવે છે. આ કથાને ચિત્રકેતુના અમુર-
પણા સાથે સંજ્ઞા છે. ચિત્રકેતુ અમુરયોનિમાં ક્યાં જન્મ્યો?
ક્યા નામથી તે જાણાયો? તેનો ઉત્પત્તિનું પીણું કારણ
શું? અને અમુરની જન્મ્યા ખાલી પડવાની જોડવાઈ કેમ થઈ?

ચોપાઈ

એક સમય સુરપતિ મહારાજ, આસન ઝેડા બરી સમાજ;
પશુ રુદ્ર આગિયો બાર, વિષદેવ અધિનીક્રમાર.
વાયુ મહા સાધ્ય ગજ પાસ, ઉભા સેવામાં આપાસ;
વિધાપર કિન્નર મુનિ સિદ્ધ, સેવે ચારણ મુનિ પ્રસિદ્ધ.
શ્વેત હ્રસ્વ સિર પંખા ધાપ, અસર ગજ નાથે ને ગાયક
ઈન્દ્રાણી યોજે છે સંગ, હાઈ રહ્યો સંપૂર્ણ ઉમંગ.

આ જાણો બલકે અને ડોળ-ડિમાક બલે કદાચ
ઉપર ઉપરથી તો અચો લાગે, પણ અંતે પરિણામ તો
એજ આવવાનું કે, 'વધુ વિપમય.' ઈદ્ર મહારાજને પોતા-
ના ત્રિલોકી સામ્રાજ્યની પ્રભુતા જોઈ ગર્વ થઈ ગયો,
નયો ચઢી ગયો-એ વિપયોદ્ધપ વિપની એરી અસર લાગુ
થઈ ગઈ, જેથી મનમાં એમજ આવી ગયું કે, મારા જેવો
ત્રણે જગતમાં કોણ છે? બસ હું તે હુંજ છું.

બૃહસ્પતિ ગુરુ તેણી વાર, આવ્યા પણ ન કર્યો સત્કાર;
ન ઉઠ્યા કે ન વધા એ લેશ, વૈભવ મદ છે આજ વિશેષ.

પણ એ ભૂલાઈ ગયું કે, આ જાણો વૈભવ ને અપાર
સમૃદ્ધિ ઠેકાના પ્રતાપથી ભોગવાઈ રહેલ છે? કોની સહા-
યથી આ ઈદ્રાસન પર નિશ્ચિંત સ્થિતિએ બેસી રાજ્ય કાર-
ભાર ચલાવાય છે? આ વસ્તુ બલે કદાચ ઈદ્ર પોતાના
મદમાં ભૂલી જાય, પણ ગુરુ તે ભૂલે? તેઓ મોટા મનના
હતા, જેથી પોતેજ જોને સંપત્તિમાન બનાવેલ છે તેને

એકદમ સંપત્તિ-પ્રાપ્ત કેમ કરે ? તેમણે તો એ નરમદ
સદી લીધું ને ચૂપચાપ—

હોહરો!

એ કેળી સાવર ગુરુ, વળી ગયા નિઃસ્થાન;
ત્યારે આખું ઈન્દ્રને ઉરમાં પૂરું ભાન.

મૂળ સર્વશુભપ્રધાન દેવશરીર, એટલે કોઈ વખતે
રત્નેશુભમાં ધમ્મકાઈ જવાય છતાં પાછા ઠેકાણે આગતાં
વાર ન લાગે; ઈન્દ્રે જ્ઞાનમાં આવી જઈ વિચાર કયો કે
રત્નેશુભના આવેશથી મને અભિમાન આવી ગયું, મેં આ
ખોડું કયું કે—

હરિગીત છંદ

ગુરુને ન આખું માન ને બેભાન રહી છુંડી કરી;
મળવા અહું પણ નય જડ્યા બહુ ચોંધ પણ ઉંડી કરી.

આ વેભવો ને સમૃદ્ધિ હું લોગવી રહ્યો છું તેમાં
પ્રતાપ મારા એ શુરુદેવનોજ છે, છતાં મેં આજે તેમજ
અપમાન કયું છે ને તેથી એ શુરુદેવ મારાથી રીસાઈને
કયાં આજ્યા ગયા છે ? હવે શું થયે ? આમ ઈંદ્ર બયમસ્ત
બન્યો, ને બીજા બાબુથી—

એ સુખી ઉપડ્યા અમુર સ્વરૂપ સ્હાપથી છુંડી કરી;
ઈન્દ્રાદિ ન્હાસી પુડ્યા પકડ્યા તોમતી કુંડી કરી.

વિષયરૂપ મહિરાપાનના નશાનું છેવટે આવું પરિણામ
આવે છે. આવીજ કુદંશા વિષયમસ્ત જીવોની બને છે,
પણ હજી તેઓનું મૂળ જે ગોઠ છે તે કયાં છૂટે છે ?
કર્મવશાત્ દિવ્ય શરીર પ્રાપ્ત થયેલ છે; તે કર્મો જ્યાંમુખી
પૂરાં ન જોગવાઈ રહે ત્યાંમુખી દેવપણું રહેવાનું ને ત્યાંમુખી
તેને લગતો મોહ પણ અંતે જમાવીને નહિ જવાનો અને
એ મોહ જ્યાંમુખી કેટો ન મૂકે ત્યાંમુખી ખરા મુખની
આશા પણ નિરયંકજ છે; બંને પછી દેવપતિ હોય, પણ
વરુણ તે સિયતિમાંય મુખ તો નથીજ. મારેજ કહ્યું છે:—

‘વધુ વિષયમ’ માં પણ માં.

વાગ્યાજ સમજે. સત્તાનો મદ ને કેદ ચઢયો એટલે થઈ ચૂકયું. આ ચિત્રકેતુ તો એક મનુષ્યજાતિનો રાજા હતો ને તેમાંથી દેવ થયો હતો, પણ જેણે પહેલાં ચો ચરો પૂર્ણ કરી પૂર્ણ યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી દેવાધિદેવ-ઈંદ્રની પદવી મેળવી હતી તેનાજ સંજ્ઞાની આ કથા વિષયોની જેરી અસર વિશેષ પ્રમાણમાં સમજાવે છે. આ કથાને ચિત્રકેતુના અસુર-પણા સાથે સંજ્ઞા છે. ચિત્રકેતુ અસુરયોનિમાં ક્યાં જન્મ્યો? કથા નામથી તે જાણખાયો? તેની ઉત્પત્તિનું બીજું કારણ શું? અને અસુરની જગ્યા ખાલી પડવાની જોગવાઈ કેમ થઈ?

ચોપાઈ

એક સમય સુરપતિ મહારાજ, આસન બેઠા બરી સમાજ; વસુ રુદ્ર આદિત્યો બાર, વિન્ધદેવ અશ્વિનીકુમાર. વાણ મહા સાધ્ય ગણ પાસ, ઉભા સેવામાં ચોપાસ; વિદ્યાધર કિન્નર મુનિ સિદ્ધ, સેવે ચારણ મુનિ પ્રસિદ્ધ. શ્વેત છત્ર શિર પેખા થાય, અસર ગણ નાચે ને ગાય; ઈન્દ્રાણી શોભે છે સંગ, છાઈ રહી સપૂર્ણ ઉમંગ.

આ બધો ભલકો અને ડોળ-ડિમાક બલે કદાચ ઉપર ઉપરથી તો અરછો લાગે, પણ અતે પરિણામ તો એજ આવવાનું કે, 'વધુ વિષમય.' ઈંદ્ર મહારાજને પોતાના ત્રિલોકી સામ્રાજ્યની પ્રભુતા બેઈ ગર્વ થઈ ગયો, નશો થઈ ગયો-એ વિષયોરૂપ વિષની જેરી અસર લાગુ થઈ ગઈ, જેથી મનમાં એમજ આવી ગયું કે, મારા જેવો ત્રણે જગતમાં કોણ છે? બસ હું તે હુંજ છું.

બૃહસ્પતિ ગુરુ તેણી વાર, આવ્યા પણ ન કર્યો સત્કાર; ન ઉઠ્યા કે ન વધાં એ લેશ, વૈભવ મદ છે આજ વિશેષ.

પણ એ બૂલાઈ ગયું કે, આ બધો વૈભવ ને અપાર સમૃદ્ધિ કેના પ્રતાપથી જોગવાઈ રહેલ છે? કેની સહાયથી આ ઈંદ્રાસન પર નિશ્ચિત સ્થિતિએ બેસી રાજ્ય કાર-બાર ચલાવાય છે? આ વસ્તુ બલે કદાચ ઈંદ્ર પોતાના મદમાં ભૂલી જાય, પણ ગુરુ તે ભૂલે? તેઓ મોટા મનના હતા, જેથી પોતેજ જેને સંપત્તિમાન બનાવેલ છે તેને

એકદમ સંપત્તિ-પ્રાપ્ત કેમ કરે ? તેમણે તો એ અપમાન
સહી લીધું ને ચૂપચાપ—

હોહરો

એ રૂખી સત્વર ગુરુ, વળી ગયા નિઃસ્થાન;
ત્યારે આખું ઇન્દ્રને ઉરમાં પૂરું ભાન.

મૂળ સર્વગુણપ્રધાન દેવશરીર, એટલે કોઈ વખતે
રત્નેશુભમાં ઘસડાઈ જવાય છતાં પાછા ઠેકાણે આવતાં
વાર ન લાગે; ઇન્દ્રે ભાનમાં આવી જઈ વિચાર કર્યો કે
રત્નેશુભના આવેશથી મને અભિમાન આવી ગયું, મેં આ
ખોડું કયું કે—

હરિગીત છંદ

ગુરુને ન આપ્યું માન ને બેભાન રહી છુંડી કરી;
મળવા ચહ્યું પણ નવ જડયા બહુ શોધ પણ ઉઠી કરી.

આ વૈભવો ને સમૃદ્ધિ હું લોગવી રહ્યો છું તેમાં
પ્રતાપ મારા એ ગુરુદેવનોજ છે, છતાં મેં આજે તેમણું
અપમાન કર્યું છે ને તેથી એ ગુરુદેવ મારાથી રીસાઈને
ક્યાં ચાલ્યા ગયા છે ? હવે શું થયે ? આમ ઈંદ્ર ભયગ્રસ્ત
બન્યો, ને બીજા બાલુધી—

એ સુણી ઉપડયા અમુર સ્વરૂપ સ્હાપથી છુંડી કરી;
ઈન્દ્રાદિ નહાસી શુદ્ધ પકડયા લેમની કુંડી કરી.

વિષયરૂપ મહિરાપાનના નશાતું છેવટે આવું પરિણામ
આવે છે. આવીજ દુર્દશા વિષયગ્રસ્ત જીવોની બને છે,
પણ હજી તેઓનું મૂળ જે મોહ છે તે ક્યાં છૂટે છે ?
કર્મવશાત્ દિવ્ય શરીર પ્રાપ્ત થયેલ છે; તે કમો જ્યાંમુખી
પૂરાં ન લોગવાઈ રહે ત્યાંમુખી દેવપણું રહેવાનું ને ત્યાંમુખી
તેને લગતો મોહ પણ અટ્ટો જમાવીને નહિ જવાનો અને
એ મોહ જ્યાંમુખી કેટો ન મૂકે ત્યાંમુખી ખરા મુખની
આશા પણ નિરથકજ છે; બલે પછી દેવપતિ હોય, પણ
વસ્તુતઃ તે સ્વિત્તિમાંય મુખ તો નથીજ. માટેજ કહ્યું છે:—

‘વધુ વિષમય વિષયોમાં વસ માં.’

હાલ તો એ બધા દેવતાઈ વિષયો હાથથી ગયા છે, એટલે 'વધમાંથી જતાં યાતા વધમાં.' આખર સ્વર્ગદેવો પ્રધાને ધરણે ગયા; તેમને પ્રાર્થના કરી કે, ભગવન ! તે ત્વાપ્તાનો પુત્ર (વિન્ધરૂપ) મહાસમર્થ છે, તેને જૃહસ્પતિ ગુરુની જગ્યાએ નીમી અમારો પુરોહિત બનાવો; પણ આ વસ્તુ પ્રથમજ આપને અમે જણાવીએ છીએ કે, તેનું મોસાળ અસુરપક્ષમાં છે, તેથી અમારું પુરોહિતપદ સ્વીકાર્યા પછી તે પોતાના મોસાળનો પક્ષ ન કરે, એ આપ લક્ષ્યમાં રાખ્યો. પ્રધાને દેવોની એ પ્રાર્થના સાંભળીને મનમાં વિચાર કયો કે, અહા ! ભુજો, મોહનું કેવું બળ છે ! આ દેવો નથી સમજતા કે જ્યાં રાગ હોય છે ત્યાં પરિણામે દ્વેષ આવીને ઉભોજ રહે છે. આ લોકો અસુરોના મૂળથીજ યત્નુ છે, તેથી હરે છે કે ત્વાપ્તાનો પુત્ર જે અસુરપક્ષમાં મળી જશે તો અમારા દેવતાઈ વિષયોને તે પડાવી લેશે. ખરેખર ! જ્યાંસુધી વિષયોમાં વાસ છે ત્યાંસુધી ત્રાસ છેજ. કાળરના સુખમાં માંસનો દુકડો હોતો, તેથી કાગડાઓએ તેને ફેંદી નાખી; તે બિચારી નાસવા ગઈ તો પણ કાગડાઓએ પૂંઠ પકડી; છેવટે ચેતી જઈને માંસનો દુકડો ફેંદી દીધો એટલે કાગડાઓએ પૂંઠ છોડી દીધી ને કાળરને પણ નિરાંત વળી. આ પ્રમાણે જે વિષયોને તિલાંજલિ આપી દેવાય તો તો કોઈ જાતની પંચાત રહેતી નથી, પણ તે છોડાય કેમ ? વિષયો લોગવવાની લાલસાથીજ ઘણાખરાએ તપ, યજ્ઞો, દાન વગેરે કરેલાં હોય છે, તેથી તેના કૃણ તરીકે વિષયોજ પ્રાપ્ત થાય ને ? પછી એ આવી મળેલા વિષયો લોગવ્યા વિના રહેવાય ખરું ? અને વિષયો લોગવ્યા એટલે પછી હાલ કેવા ? જેવા હાલ આ દેવોના તેવાજ તો ! આ ઉપરથી સુસજનો અવશ્ય બોધપાઠ લઈ શકે છે. અસ્તુ. પ્રધાને દેવોની પ્રાર્થનાથી ત્વાપ્તાના પુત્રને જૃહસ્પતિના પદે સ્થાપિત કર્યો, જેથી-

મંદાકંતા

ત્વદ્વા પુત્રે ગુરુપદ ગ્રહી, દેવનું કાળ સાર્યું;
મામા દેવો લાષ્ટ્રી પ્રીત ધરી, એ કુલે ના વિસાર્યું;

છાતી આપી બહુ દિન લગી, હેમનું એ ચલાવ્યું;
 ઇન્દ્રે જાણું તવતથી ગુરુનું, શિવ સાથે ઉડાવ્યું.

‘સુખસે’ પીંજણ પીંજતીથી એ કહ્યાં કમતથી પડે
 મેરે અદ્ધા’ એ સુસ્ત્રીમ કહેવત ખરેખર આ તપાસપુર
 સંબંધમાં સાચી પડેલી જણાઈ. પોતે પોતાની અસહ સ્તિ-
 તિમાં શાંતિથી પોતાનું નિત્યનું કમકાંડ કરતા હતા, પરંતુ
 મોટું પદ લેવાની લાલસામાં તણાઈને વિવેચનિય કેવરાજના
 ગુરુ બનવા ગયા ને તે પદ સ્વીકારીને પણ ન્યાયમાં
 ન જતાં પોતાના મોસાળનો પક્ષ કરી ચાલાકી ચલાવ્ય
 ગયા, તે આખર માયાં ગયા; માટેજ ચેતવા જેવું છે કે,
 ‘વધુ વિષમય વિષયોમાં વસ માં.’ બીજી બાજુ ઇન્દ્રે પણ
 ક્રોધના આવેશમાં આવી જઈ ગુરુદેવનો ધાત કયો ને ગુરુ
 હત્યા બહારી લીધી, એટલે પછી કહેવુંજ શું ? મનરાદનો
 પાર ન રહ્યો. પોતાને ખાતરી થઈ કે, કામમાંથીજ ક્રોધ
 જન્મે છે. ક્રોધ એ મહાપાપી છે. પ્રથમ ગુરુ બૃહસ્પતિનું
 અપમાન કરી ઠાકર ખાધી હતી છતાં જાન ન આપ્યું ને
 પાછી વિષયોનીજ ચાહના કરી ને પરિણામે પાછો ગુરુ
 નીજ હત્યા કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો, છતાં હજીયે વિષયોની
 લાલસા નો નેત્રી ને તેથીજ છે. ગુરુદત્યાનું જે રૂબ મોત
 વચાનું છે તે પણ ક્યાં શાંતિથી જોતવાય તેમ છે ? જેડું
 ચિત્રકેતુએ શાંતિથી ચહન કર્યું તેથી શાંતિ ક્યાં છે ? ખુ
 ને તે વિષયોને વચ કરી વર્તનાર હોય, વિષયોના વચમાં
 ન હોય, વળી તે પ્રભુ-પરવચ બની પ્રભુ શરણનેજ સ્વીકારી
 રહ્યો હોય, આ ચિત્રકેતુને જાણ થાય હશે અહીં જતાવાય છે.

પોતાના પુત્ર (ચિત્રકેતુ) નો ઇન્દ્ર વધ કર્યો, તે જાણીને
 વિષ્ણુ-સ્વરૂપ, જે વિષ્ણુમાંના નામથી પ્રસિદ્ધ છે, તેને એ
 અવતારને ગુરુ ગૃહસ્થાશ્રમી પેઠે ચહન ન કર્યું.

૧૬૬

‘અર્ધ નદી નદી’ એ ૧૬૬

ચિત્રકેતુ ને ૧૬૬ નું નામ, તપાસ પુરી તેથી જાણ
 ૧૬૬ નામ ‘અર્ધ નદી’ નામના ૧૬૬ નામ છે.

તપ્ત પવન પુત્રના પ્રેમને વધુ વિષમય વિષયોમાંજ
 દેખાયલા હતા ને ? વિષયોના કેદમાં ખરેખર કેાકને જ્ઞાન
 રહેતું નથી. પુત્રહત્યાનું પૈર લેવાના આયેશમાં આવી જઈ
 દેવને ક્રોધના પૂરમાં તણાઈ જઈને મંત્રોચ્ચારપૂર્વક અગ્નિમાં
 આદુતિઓ આપવા લાગ્યા, પણ એ મંત્રોચ્ચારમાં જ્યાં
 ભાર દેવો ખાસ જરૂરી હતો ત્યાં ભાર ન હતો થકયા, ને
 કેાપના કાંસામાં દેખાઈને મંત્રોચ્ચારમાં વિપરીતજ કરી બેઠા.
 હે ઇન્દ્ર અરિ, ઉતાવળ કરી, ત્રિશૂનીને સઘ ઢ અરિ સંહરી;
 એ મંત્ર ઉચરી આદુતિઓ આપી.

જેથી ' ઇન્દ્રને મારનારને જલલે ઇન્દ્ર જેને મારે એવો
 ઝટ પ્રકટ થાઓ ' આવે આશય મંત્રમાંથી નીકળતાં તુરત-
 જ ' ભાયાં ભેરવી બધા તું ' એના જેવું થયું. અગ્નિમાંથી એક
 વિકરાળ પુરુષ પ્રકટ તો થયો, પરંતુ ઇન્દ્રના હાથે મરનારો,
 ઇન્દ્રને મારનારો નહિ:—

નર ઝડલયકર, પ્રકટયો અરરર, કાળો ગિરિવર લાલકેશ શીરપર;
 આંખો ચકર વકર, કર ત્રિશુળ પ્રતાપી.
 ભયંકર હાઠ અડી મુખની ફાડ, નાથે પાડે રાડ નીચો એથી તાડ;
 વૃત્ર ઉપડયો નડયો સુરમંડળી સંતાપી.

તેજ આ ચિત્રકેતુનો જીવ દેવી પાર્વતીના શાપથી
 વૃત્રાસુર બન્યો. આના ભયથી ઇન્દ્ર ત્રાસી ગયો. કેમકે આ
 યજ્ઞ સામાન્ય ન હતો. જો કે આ રીતે ચિત્રકેતુ અસુર બન્યો
 હતો તોપણ ' ભક્તબીજ પલટે નહિ ' એ ન્યાય પ્રમાણે
 જંડભરતની પેઠેજ શરીર બદલાયા છતાં તેને પોતાના
 પૂર્વજન્મનું જ્ઞાન અને જ્ઞાન તેવું ને તેવુંજ રહ્યું હતું. તુકા-
 બાવાની પેઠે ' જન્મો જન્મી તુઝા ભક્ત ' તેમજ નારદજીની
 પેઠે હાસીપુત્ર થયા છતાં પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ તેવી ને તેવીજ.
 ગંધર્વ ચિત્રકેતુ એજ રીતે હમણાં બ્રહ્મપુત્ર-વૃત્રાસુર તરીકે
 ભલે ઉત્પન્ન થયો હતો પરંતુ તેવોજ-પ્રથમના જેવોજ
 ભક્ત રહ્યો હતો. ભક્તિમાર્ગથી લેશમાત્ર વ્યુત થયો ન
 હતો; પણ ક્યાંથી વ્યુત થાય ? ભગવાન શેવનાગનો પ્રતાપ
 ને શુર નારદજી ઉપદેશેલી વિધાનો પ્રભાવ શું વૃથા

જાય ? છતાં હાલ આસુરી સ્થિતિમાં તમજા તો એક રી
હતી કે, ગમે તે ઉપાયે ઇન્દ્રને મારવો જોઈએ. તે દિશામાં
પ્રયત્નો તેણે ચાલુજ રાખ્યા, પૂરી થતુવટ જમાવી, ઇન્દ્રને
પણ ખાતરી થઈ કે થતુ જખરો છે. ઇન્દ્રે ઘણી ઘણી વખતે
કરી; નારાયણ કવચથી સુરક્ષિત થઈને હાથમાં વજ્ર હાં
દેવાની સેના પણ ઇન્દ્ર પાછળ સુસજ્જ હતી; ઇન્દ્ર પેટે
એરાવત હાથી પર આરૂઢ થયો હતો ને દિવ્ય યજ્ઞમેદ
પ્રયોગોથી તેણે અમુરસેનાને હંકારી પણ ખરી; રત્નમેદાન
માંથી અમુરોને લગભગ નસાડી મૂક્યા, પરંતુ વૃત્તાકુ
ક્યાં હશે તેવો હતો ? તેણે લવલેશ પણ પીછેહઠ કરી
નહિ ને ઇન્દ્ર સાથે ઘોર રણસંગ્રામ મચાવી મૂક્યું. આ
વજ્રન ભાગવતમાં વિસ્તારથી છે; અહીં તો આપણે મૂક
મુદાનીજ વાત પર આવીએ છીએ:—

પદ

‘ઋષિમુનિ કહી ગયા’ એ સમ ‘સાચી જોષ વેગદનાથ’
કરી વૃત્તે ગર્જના ભારી ભયકારી ભયકારી;
ગુણી મૂર્છિત થયા સુર હારીરે. કરી વૃત્તે ગર્જના ભારી
મહોન્મત્ત દ્વિતસમાન મસ્ત થાતો;
મુતવતો પાંદે કરો આવ્યો ધાતો;
ગુરનો સમૂહ મકે હળી ભતો;
એક કોઈ સમાવડ બેઠું ઇન્દ્રેતણી ગદાફેર રીતે મારીરે. કરી
મહાનદા વૃત્તાનુરે લીપી ફેરવી એરાવતના કુંભમાં અડાળો
આગ વાગે લૂંટના હાઈ લોહીની લાહી;
હુનો જાન કરી તેજા ત્યાગ વૃત્તાનુરે મહા ઇન્દ્રને ન મારીરે. કરી
આ વૃત્તાનુર અનુરજનિનો હોવા છતાં તે વેળા ઇન્દ્રને
અંતે ભદ્ર નર ને અગોચિત પાનો ત્યાં રત્નમેદાને કરવા કાળો.

મનક

‘નર નર’

‘નર નર’ એ વૃત્તે ગર્જના ભારી ભયકારી ભયકારી;
ગુણી મૂર્છિત થયા સુર હારીરે. કરી વૃત્તે ગર્જના ભારી
મહોન્મત્ત દ્વિતસમાન મસ્ત થાતો;
મુતવતો પાંદે કરો આવ્યો ધાતો;
ગુરનો સમૂહ મકે હળી ભતો;
એક કોઈ સમાવડ બેઠું ઇન્દ્રેતણી ગદાફેર રીતે મારીરે. કરી
મહાનદા વૃત્તાનુરે લીપી ફેરવી એરાવતના કુંભમાં અડાળો
આગ વાગે લૂંટના હાઈ લોહીની લાહી;
હુનો જાન કરી તેજા ત્યાગ વૃત્તાનુરે મહા ઇન્દ્રને ન મારીરે. કરી
આ વૃત્તાનુર અનુરજનિનો હોવા છતાં તે વેળા ઇન્દ્રને
અંતે ભદ્ર નર ને અગોચિત પાનો ત્યાં રત્નમેદાને કરવા કાળો.

નિર્દોષ ગુરુને દંડવા વિશ્વાસવાત કરનાર વિદ્યાર છે હનર;
સાક્ષીએ વખો એવી કૃતિઓ કરનાર છે દુષ્કીજ ધાનાર.

(વૃત્રાસુર જાણતોજ હતો કે, હું ઇન્દ્રના હાથે મર-
વાનો તો છુંજ, પછી મારે કરવાનું શું કામ છે ? તેણે
આગળ ચલાવ્યું:—)

ઉચ્ચમાયવજ્જ રીતિનનાંજ, શુક્રે વિચારતપીએ વૃધાધાનાર;
(મને તેથી લાભજ છે.)

ખસિદાનદેહ, પ્રાણીયાને હૃદયે આમાર જાડે પરમપદમોઝાર;
(કેના જાળથી ? તે ચાંભળ)

ગુરુસંકર્ષજ સાચન શ્રીહરિ પદરમરનાર મનેભય તપી લગાર.
(બસ, એ તો મરવામાંજ મઝા છે)

તુલસી માયાબંધન એ હૃદયે છે અપાર, હું શાને કરે વાર ?

રણને મોખરે ઉભેલો ઇન્દ્ર, વૃત્રાસુરના એ ઉત્તમ
વિચારો જાણીને રતબધજ બની ગયો, ને વિચાર-મમ
યયો કે, અહો ! આમાં અગુર કોણ ? હું કે વૃત્ર ? ખરેખર,
આસુરી સ્વભાવ તો મને વળગેલો છે; ત્યારે દેવતાઈ પ્રકૃતિ
તો આ વૃત્રાસુરનીજ દેખાય છે. ધન્ય ધન્ય એા વૃત્ર !
તારા દિવ્ય જ્ઞાનને ! તારા સંબંધમાં જેમ જેમ હું વિચારું છું
તેમ તેમ મને વધુ રહસ્ય સમજાય છે, ખરે ધન્ય ! બસ તે
વૃત્રાસુર તો એ વેળા શ્રીહરિસ્મરણમાંજ તહીન બની ગયો:—

૫૬

‘ કરમાં શું દીલ સાથ ’ એ રાગ

ધરો શ્રીહરિ ધ્યાન, વિનંતિ ધરો શ્રીહરિ ધ્યાન;
કહું છું બની આરતવાન, વિનંતિ ધરો શ્રીહરિ ધ્યાન
દાસાણંદાસ હું, થાઉં ખાસ હું.
મનકં સમરે ગુણગણ પતિપ્યારા, વાણીપરાક્રમ ગાય તમ્હારા;
સેવાજ લીધા કરો કાયાદારા, અન્ય વિષય કરો સર્વ અકારા;
બલ પ્રેમમાંજ શુભતાન. વિનંતિ ધરો શ્રીહરિ ધ્યાન
આપ વિના હું રે, અન્ય ન ચાહું રે.
ઇન્દ્રનું ધામ કે ધામ બ્રહ્માનું, ચક્રવર્તી પદ તો તુચ્છ જાણું;
પરજી તણું પદ ચાહું જશાનું, સિદ્ધિને સ્વાત્મ પ્રાપ્તી સુખનહાનું;

શ્રી કોષલાજી-આરવ્યાન

પૂર્વરંગ

૫૬

કરો સર્વની સેવ, રીઝે શ્રી દેવાધિદેવ;
ચહો! એ અવશ્યમેવ, રીઝે શ્રી દેવાધિદેવ.
મઠ ને રઠ કરીને, યશવશ ના કરીને;
અનુ-કર્તવ્ય સ્મરીને પરહરીને કુટેવ. ટેક,

કામનો ત્યાગ કરવો અને વિવચવશ બહુ ન રહેવું,
એ પથ્ય પાળવાનું એ રીતે ઉપર દર્શાવવામાં આવ્યું; હવે
આ સંસારરૂપ રોગને દૂર કરવા માટે પરમેશ્વરરૂપ જે ઔષધ
મળ્યું છે, તેનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો, તે બતાવવામાં
આવે છે. આ સમસ્ત જગત તે પરમેશ્વરનું શરીર છે અને
આપણે બધાય એ સર્વેશ્વરના શરીરના ભુદા ભુદા અવયવો
છીએ. આપણા સર્વના અનુભવની એ વાત છે, શરીરના
દરેક અવયવો જે પરસ્પર એકબીજાને સહાય કરે છે તોજ
શરીર બરાબર સ્વસ્થ રહી શકે છે; શરીરનો અમુક એક
પણ વિભાગ જે સારોજ હોય તોજ આખુંય શરીર સારું
ગણાય છે. વ્યવહારમાં પણ આપણે જોઈએ છીએ કે સર્વ
કાંઈએ એક બીજાને સહાય કરવાની હોયજ છે, તદ્દન
એકલોજ હરકોઈ પણ કશું કરી શકતો નથી. શરીરમાં
સર્વ અવયવો, ઘરમાં કુટુંબીઓ, ગામમાં ને શહેરમાં સર્વ
રહેનારાઓ ને પૃથ્વી પરના સર્વ પ્રાણીઓ એકબીજાને હર-
કોઈ મુકારે પણ સહાય કરતા જોવામાં આવે છે અને

નથી એટલે તેની જિંદગી નકામી ગણાય છે. એટલું તો
 બોલ્યું છે કે, આ મનુષ્યજીવનમાં પોતાની કાંઈએ કાંઈ
 પણ પ્રકારે સેવા કરી કાંઈ પણ પ્રકારે કાંઈએ આપણને
 સહાય કરી હોય તો આપણી દુરુદ્ધ છે કે આપણે આજ
 મનુષ્યજીવનમાં તેના એ કરજમાંથી કાંઈ પણ રીતે સુયો-
 ગ્ય અવસરે છૂટા થયું જ નેહજો, આપણે પણ તેની સેવા
 કે સહાય કરવા ચૂકવું નહિ નેહજો; છતાં આપણે નીચતા
 કરી કામ કાઢી લઈતેવા કાંઈ યજ્ઞન મનુષ્યને હોય હજી
 એ તેનું દેવું ન ચૂકવીએ તો એ વાત નક્કી જ છે કે તે દેવું
 આપણે ખીલા જન્મમાં પણ ચૂકવવું તો પડે જ છે; બધે પછી
 બળદ થઈને કે તેના ભારવાડી હરકોઈ પણ બનીને તેના
 ઋણથી મુક્ત તો થવું જ પડે છે, આયો વ્યવસ્થિત ઈશ્વરી
 કાયદો છે. પ્રથમ આપણે આપણા આ લોકનું ને પરલોકનું
 સુધારીએ એનું રહસ્ય શું ? એજ કે અન્યોન્યની સેવા-
 કરીને આપણે બન્ને લોકનું શ્રેય સાધી શકીએ. આ જગત
 તે એક મોટામાં મોટું સરકારી ખાતું છે-‘સર્વે સર્વિવદં
 પ્રજા’ આ સમજીએ પ્રજાજ છે-પ્રજા એજ સરકાર છે, તેજ
 સરકારનું રાજ્ય આ જગત છે, એ જગતની સેવા તેજ એ
 સરકારની સેવા છે, ‘અહં પ્રજાસિમ’ ‘તત્ સ્વમાસિ’-હું
 પ્રજા છું, તે તું છે-આ ઉપનિષદ મહાવાક્યોનું તાત્પર્યકે
 રહસ્ય શું છે ? સર્વ કંઈ તેજ સરકાર, બધુંય સરકારી છે,
 કોઈ સ્વતંત્ર નથી; સર્વ કોઈ એ સરકારનાંજ હોઈને પર-
 સ્પર સર્વને એ સરકારીજ સંબંધ છે, આવા ઉદ્દેશથીજ સર્વત્ર
 પ્રજાભાવને લક્ષ્યમાં રાખીને વર્તવાની વૈદિક આજ્ઞા છે; તેને
 પ્રામાણિક તથા હિતાવહ સમજીને જગતનું સર્વ કંઈ તે
 એક પરમેશ્વરનુંજ છે અને પરમેશ્વરનાજ શરીરરૂપ જગતનાં
 આપણે સર્વે અંગોપાંગ છીએ, એવા વિચારથી સર્વ કોઈએ
 સર્વની પરસ્પર સેવામાં સદાકાળ તત્પર રહેવું નેહજો; આનું
 નામજ ‘ઈશ્વરપ્રીત્યર્થ’ અથવા ‘યજ્ઞાર્થ’ કર્મ કેહી શકાય છે
 અને એજ આશય ‘ૐ તત્ સત્ પ્રજાર્પણમસ્તુ’ એ મહામંત્ર-
 માં પ્રદર્શિત કરેલ છે. માટેજ અહીં આરંભમાં કહ્યું છે કે:-

તે પ્રભુ કહે છે:- 'કર્મણે ચ નતઃ કામાન્ મયૈવ વિદિતાન્
દિ શાન્-મેન્ અર્પણ કરેલા તે તે કર્મફળના અભિલા-
ષાને તે કર્મકર્તા પ્રાપ્ત કરે છે.' આમ તે જગત ચરકારજ
કરેલાં કર્મનું ફળ અપાવે છે, એ સત્યવસ્તુ સમજીને—

મદને રહ કરીને યશયશ ના કરીને,
અણકર્તાવ્ય સ્મરીને પરહરીને કુટેય.

એ પ્રકારે પોતપોતાનાં કર્તાવ્યમાં વ્યવસ્થિત રહેવું
જોઈએ, નહિ કે આ મેં કર્યું ને આ મારું છે, આવો
મનોભાવ હોવો જોઈએ ! કારણકે—

अहं ममेति भावोऽयं यत् पुंसामुपजायते ।

संसारस्य तु सा माया ॥

હું, મારું, આવો જે મનોભાવ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન
યાય છે, તેજ સંસારની માયા છે અને આ માયા જ્યાં
સુધી રહેવાની ત્યાં સુધી સંસાર પણ રહેવાનોજ. કેમકે
તે માયાને તથા સંસારને નિત્યનો સંબંધ છે; માટે આપણા
પ્રત્યેક કર્તાવ્યમાં આપણી આજ માન્યતા દહ હોવી જોઈએ
કે, 'આ અમે જે કરી રહ્યા છીએ તેમાં અમે સ્વતંત્ર
નથી. આ કરાતું કર્મ અમારું પોતાનું નથી, અમારે માટે
પણ નથી, અમારી મરણ પ્રમાણે અમે કરતા નથી ને
જાના ફળની અમને આકાંક્ષા નથી.' આવા મનોભાવથી
જે કંઈ પણ કર્મ કરવામાં આવે તો તેથી બંધન નથી
ને તેનું ફળ પણ પૂર્ણ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. આજ અભિ-
પ્રાય વ્યક્ત કરતા જગવાન કહે છે કે, તમારે તમારાં કર્તા-
વ્યો, અવશ્ય કરવાં પણ તે આ રીતેજ—

मयि सर्वाणि कर्माणि संन्यस्याध्यात्मचेतसा ।

निराशीर्निर्ममो भूत्वा युद्ध्वस्व विगतज्वरः ॥

આધ્યાત્મિક મનોભાવથી તું તારાં સર્વ કર્મો મને
સમર્પણ કરી દે, તારાં કર્તાવ્ય કર્મોની ફલાકાંક્ષા તું તણ
દે, મમત્વ ભાવથી રહિત થઈ જા— 'આ મારું' એમ માન-
વાનો તને હક્ક નથી—કેવળ ફલાથા ને મમતા ત્યજી દઈને

૧. હિંદુ-શાસ્ત્ર : હિંદુશાસ્ત્રના કહે છે, 'કર્મ' એ
જન્મે આ કર્મ કરીને જન્મ મેળવે એવું કહે છે.
તે 'કર્મ' માટે 'કર્મ' કહેવાય છે. આમ કહે છે કે
કર્મના આદેશો દ્વારા કર્મ કરીને જન્મ મેળવે
આ કર્મના નીતિથી કર્મ કરીને જન્મ મેળવે
કર્મ કરીને જન્મ મેળવે, આ કર્મ કરીને જન્મ મેળવે
કર્મ કરીને જન્મ મેળવે, આ કર્મ કરીને જન્મ મેળવે
કર્મ કરીને જન્મ મેળવે, આ કર્મ કરીને જન્મ મેળવે
કર્મ કરીને જન્મ મેળવે, આ કર્મ કરીને જન્મ મેળવે

તે મે મતામિદં નિલમનુનિપુંજ મલતઃ ।

તેમમદં મનુજ્ઞાં મુનુજ્ઞાં માર્ગમસૌ ॥

જે મનુજ્ઞાં આ માર્ગ મેળવે તેને આપણે
મનુજ્ઞાં કહેવાય છે તેઓને, હું, આ માર્ગ મેળવે
મનુજ્ઞાં કહેવાય છે 'આમ એવકર ગ્રામ કહી શકે તે
કે જેમનામા સંખ્યાથી જાણાય લામચ' છે તે કર્મકાર
આ સામન-બલ કામી આપે છે. માટે 'હું, મારું, મારું
માટે' એ શાસ્ત્રને બિલકુલ જાણુ પર મૂકી-સર્વથા સ્વચ્છે-

મરને રક કરીને યરાસ ના કરીને

અનુકર્તવ્ય સ્મરીને પરમરને કુટેવ.

કરે સર્વની સેવ, રીતે શ્રી દેવાધિપત્ય.

આ રીતે સેવાભાવે સર્વ કર્તવ્યો કરવાથી દેવાધિપત્ય
પરમેશ્વર પ્રસન્ન થાય છે અને તેજ પ્રમાણે કરવામાં-

દયા પર્મકો મૂલ દે, પાપ મૂલ અભિમાન.

આ અવોચીન આદેશ પુષ્ટિ કરે છે; 'હું, મારું'
એ અભિમાન સત્યાનાથ વાળે છે. જે કંઈ 'હું' થી થઈ
થાય છે, તેજ ભયંકર ભૂલ થાય છે. દેહને 'હું' ગણ્યો,
દેહનાં સંબંધીને 'મારાં' ગણ્યાં, એ ઘોર અજ્ઞાન છે. 'હું'
ને 'મારું' તે મારાં દેહિક સંબંધીઓ માટે છે, તેઓ પેસે
દેહથી મુખી થાય-આ માન્યતા ભૂલ ભરેલી છે; મોહથીજ
તે જન્મેલી છે; 'આ મારાં સર્ગાસંબંધીઓ માટે મારું'
આ જીવન છે-આ કુટેવ અનાદિકાળની લાગુ છે ને તેથી-

જ તે કુટેવમાં કસાયલાઓ નિહાળજી બની આમ બહે છે:—

પૈસો મ્હારો પરમેશ્વર ને ઘરધણીયાણી ગુરુ;
છેયાં છોકરાં સાધુ-સંત, પછી કોની સેવા કરે ?

આમ બકતા અજ્ઞાનીઓ ત્યાંસુધી કરે છે કે, બવિ-
ધ્યમાં પોતાના મરણ પછી બૈરી-છોકરાં ન રખડી પડે તે
માટે પોતાની જિંદગીના વીંમો ઉતરાવી બાણે કૃત્યકૃત્ય બન્યાં
હોય તેમ માની બેસે છે, પણ તેઓને પૂછવું બોધ્યો કે—

બીજાં કાજ વીંમો ઉતરાવો, થવું તમારું શું છે ?
શાંણું સગાં મળીને રહાશું કેમ ન તમને પૂછે ?

તમે પરલોક સિધાવો તે પછી તમારાં બૈરાં-છોકરાં
દુઃખી ન થાય તે માટે પોતાની જિંદગીનો વીંમો ઉતરાવી
તમે યોગ્ય બંદોબસ્ત કર્યો અને તેથી તેઓને તમારા વિના
હરકત નહિ આવે, પણ તમારું પોતાનું તેમના વિના શું
થશે, તેનો કંઈ વિચાર કર્યો ? માટે બાઈઓ ! તમે પોતે
પોતાને સ્મરીને, સર્વેશ્વર પ્રભુથી ડરીને હજી પણ સુધરીને
બને તેટલા ઓછાથી પોતાનો તથા પોતાનાઓનો નિર્બાહ
કરી સર્વના શ્રેય માટે સર્વ કાંઈને આજ શીખવો:—

કરો સર્વની સેવ, રીઝે શ્રી કવાધિદેવ.

નહિ તો ચાલ રાખો કે:—

ચેઠે પુલ સોંપી તે ઉડાવી નાખો એરામાંહી,
લેખુ લેતાં હરશે આધુ પીધું છે હરામતું.

ઉપરાંત આ પ્રતિજ્ઞા ચાલ રાખવાનું ■ કે:—

પહાં તો જેસે તેસે, લેતે હો નિભાઈ બાઈ;
પીછે લેખો દેના પડગોળ સંધ રાઈકો.

મારજકે—‘ પહાં તો નહિ હૈ રાજ બાઈ ! પોપાંબાઈ કો.’

ગરબી

વાણોતરલ ! ચેઠ દીઠા નધી નામે સૂણ્ય ■ કે ના ?

રોકો મરલ, તમે નધી બાલિક વસ્ત્ર એકેના.

સારી નાકરી પ્રથમ દીધી, તેથી આ જન્યા રૂડી દીધી;

ત્યાં વાહ કેમ અવળી લીધી ?

વાણોતરલ

ગઈ સો ગઈ, અળ રાખ રહીકો—

કરો સર્વની સેવ, રીઝે શ્રી રૂપાધિરવ.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ગીતામાં કહે છે:—

न मे पार्यास्त कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किंचन ।

नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणि ॥

‘હે પાદ’ ! (હું તો સર્વેશ્વર છું તેથી) મારે તે ત્રણે લોકમાં કંઈ પણ કર્તવ્ય કરવાનું છેજ નહિ; તેમજ (હું તો પૂર્ણકામ છું તેથી) મારે નહિ મેળવેલું મેળવવાનું નથી છતાં (જગત મારું દેખીને તે પ્રમાણે વર્તે એ આશયથી) હું પણ કર્મોમાં વળું છું.’ તે ક્યાંમુખી હું મારું કર્તવ્ય કર્મો કરું છું ? તે જુઓ. બ્રહ્મદેવના એકજ દિવસમાં જગતના શ્રેય માટેજ—જગતની સેવા કરવા માટેજ હું અજન્મા હોવા છતાં ચોવીસ અવતારો ધારણ કરું છું. આ તો મેં મારા મુખ્ય અવતારોજ કહ્યા; એવા બીજા અવાંતર અવતારોની તો સંખ્યાજ મધ્ય શકે તેમ નથી. રામાવતાર ધારણ કરી કેવળ પરોપકાર માટેજ ક્યાં અયોધ્યા ને ક્યાં સેતુબંધ ! આમાં મૂળજ આ છે:—

મુધ લેવા નિજ જગજનની સામી, નરતન ધારી રક્ષા નિરામી
વન વન પ્યાસ આપ વિચર્યા, જગના ખાપ ! અખિત પ્રતાપ !

હજારો દેવો, યપિઓ, રાક્ષસો તથા રાજપુત્રીઓને હોશવવા માટે જગતમાતા-સીતાદેવી રાવણને ત્યાં કેલી મધ્ય રક્ષાં, તેનું મૂળ કારણ જગત્સેવાજ છે; શ્રીકૃષ્ણમુજ પોતે મરણ કબૂત કરી, શ્રીરામચંદ્ર જ્યાં એકાંતમાં બેઠા હતા ત્યાં જે ઠાઈ જાય તેનો વધ યાવ એ પોતે જાણ્ય હતા છતાં જ્યાં ને સદાકાળને માટે શ્રીરામચમુધી હતા પડવા—તેનું કારણ—જગત્સેવાજ છે. આમ અવતારો વર્ષ પોતે જે પ્રમાણે કહે તે પ્રમાણે કરી જતાથીને પ્રભુ આપ જુને કર્તવ્યને કપડેય આપ છે. વિચાર કરો કે આ ચર્ચા રાજા રવિવર્મા પ્રમુખે શું કામ છે ! આમાટે આજે પ્રવચ

આત્મોપમ્યેન સર્વત્ર સમં પદયતિ યોઽર્જુન ।

મુપં વા યદિ વા દુઃખં સ યોગી પરમો મતઃ ॥

‘હે અર્જુન ! જે પુરુષ પોતાનું જ દર્શન લઈને સર્વ પ્રાણીઓમાં સુખ તથા દુઃખને સમાન જુએ છે-મને જેવું સુખ-દુઃખ થાય છે તેવું જ અન્ય સર્વ પ્રાણીને સુખ-દુઃખ થાયજ છે-આવા ભાવથી સર્વ સ્થળે જે સમાન દષ્ટિ રાખે તેજ પુરુષને સર્વભ્રેષ્ઠ યોગી હું માનું છું.’ અમારા શા-સ્ત્રોનો આ ઉચ્ચ આદર્શ શું દર્શાવે છે ? જગત્સેવા-વિશ્વ-સેવા-સર્વસામ્ય.

જે એક સિપાઈ પોતાના સર્વ જોખમે રાજાની મિલકત ખચાવે છે ને રાજ્યહિત ધ્રુવે છે તો જેને માટે આપણે છીએ, જેનાજ આપણે છીએ તેમના માટે આપણે સેવાકર્મમાં તનમન-ધનથી મગ્યા રહીએ, તેમાં શી વડાઈ ને શી નવાઈ છે ? આપણે જેટલું કરી શકીએ તેટલાથીયે આપણનેજ લાભજ છે, એ સમજ ‘કરો સર્વની સેવ.’ જો દર્શાવેલો દેવો જોઈએ તો અનેક છે-ઘોડાંકજ માત્ર ઇશ્વારારૂપે ટાંકીએ છીએ. પિતામહ બીજા ને વીર હનુમાન જાણ્યાવસ્થાથી આરંભીને ચાવજીવન પ્રદાયારી રહ્યા હતા, છતાં તેમની ખ્યાતિ તો સેવાથીજ થયેલ છે; તે પણ નિષ્કામ મનોવૃત્તિએ તેઓ કરી ગયા છે; અરે ! પ્રાણુની પણ પરવા કર્યા વિનાજ ઘોર સંકટો સહીને તેઓ પોતાના એ કર્તવ્યથી ચૂક્યા ન હતા; હજી આજે પણ પ્રદ્ધા, રુદ્ર, ઇન્દ્ર, યમ, કુબેર, સૂર્ય, ચંદ્ર, સપ્તર્ષિઓ વગેરે પોતાનું તેજ કર્તવ્ય કરી રહ્યા છે, જેઓને આપણે માનીએ કે ન માનીએ તેની તેઓને લવલેશ પણ પડી નથી. કેવળ શ્રીસર્વેશ્વરનાજ ભયથી તેઓ કેવળ આપણાજ માટે સેવા કરી રહ્યા છે; અથવા શ્રીસર્વેશ્વર પોતેજ તેઓ દ્વારા કેવળ કૃપાશુપણાને લીધેજ ‘તપામ્યહમહં વર્ષ-હુંજ સૂર્યરૂપે તપ્તુ છું, હુંજ ઇન્દ્રરૂપે વરસાદ વરસાવું છું’ એમ કહે નાય છે. આપણે તેનો જેમ લાભ લઈએ તેમ તે દ્વારા શિક્ષણ પણ કેમ ન લઈએ ? એ અપાર સેવાનો

ન કરી હતી; જો એ રીતે જગત્સેવા માટે તેઓ રક્ષ
રક્ષા કરતા તો આજેય તેમનો કોઈ પૂજ્ય છે, હજી એ
તેમનો ઈસવી સન લગભગ સમસ્ત વિશ્વમાં ચાલુ છે; જ
ખંને શાંતિમિત્ર મહાત્માઓની કળરો અધ્યાવધિ પૂજ્ય
કરે છે. પ્રત્યેક સમ્રાટાય સંસ્થાપક આચાર્યો પણ એ
પ્રાતઃસમરણીય યર્ષ રક્ષા છે, તેનું કારણ ? એજ પોતાનું
કર્તવ્ય જગત્સેવા; હજી પણ તે તે ગાંઠી પર બિરાજતા
આચાર્યો પોતાના પ્રંય-વંશદ્વારા જગત્સેવા કરીજ રક્ષ
છે; ખરેખર તે તે જગત્પૂજ્ય મહાત્માઓ જો જો પોતાના
પવિત્ર ઉદ્દેશથી કેવળ લોકોપકારાર્થેજ સેવાકર્મ કરી રહ્યા
છે તેજ ઉદ્દેશ જો આજે પણ જળવાઈ રહેતો હોય તો
આત્મકલ્યાણ સાથે વિશ્વકલ્યાણ પણ દૂર નજ રહે; પણ
જ્યાં હંસ છે ત્યાં અનિષ્ટ ફળ હોય, એમાં શું આશ્ચર્ય
છે ? જગત્સેવા કરવાને તત્પર થયેલ વ્યક્તિને આશ્ચર્ય
એ હોવો જોઈએ કે, પરમાત્માના અંગરૂપ આ સમસ્ત
જગત અમારી સેવા સ્વીકારે, નહિ કે અમારી સેવા કરે;
માટેજ ' કરો સર્વની સેવ, રીએ શી દેવાધિદેવ. '

અમારું શાસ્ત્ર આલું છાછર કે અપૂર્ણ નથી કે જેથી
અન્યનાં શાસ્ત્રોની પેઠે આવા ઉપદેશો બહાર કરે—' ગાયને
આત્મા નથી ' વગેરે. અમારાં શાસ્ત્રો તો ચોરાશી લાખ
યોનિઓ ઉપદેશો છે અને તેમાંની હરકોઈ યોનિમાં જન્મેલા
પ્રાણી તરફ કેવું વર્તન કરવા આદેશ કરે છે તે જુઓ:—

શુનિ ચૈવ શ્વપાકે ચ પંડિતાઃ સમર્શિનઃ ।

કુતરો કે ચાંડાળ-હરકોઈ પ્રાણી પર પંડિત-આત્મવે-
શાઓ સમભાવયુક્ત દષ્ટિ રાખે છે—સર્વને સમાનભાવે જુએ
છે. કારણકે સર્વના શરીરોમાં જો આત્મા સ્થિતિ કરી
રહ્યો છે તે તો સમાનજ છે, હરકોઈ પ્રાણી પ્રજુની ખ્યાતી
પ્રજ્ઞ છે, આવી ઉચ્ચભાવના ને વિચાળ દષ્ટિ રાખવાનાં દર-
માન અમારાં શાસ્ત્રો આપી રહ્યાં છે. ખુદ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ
પરમાત્મા કેવા પુરુષને સર્વજ્ઞેષ યોગી માને છે, તે જુઓ:—

યેન કેન પ્રકારેણ યસ્ય કસ્યાપિ દેહિનઃ ।

સંતોષં જનયેદ્ધીમાન્ તદંવેશ્વરપૂજનમ્ ॥

હરકોઈ પ્રકારે-મનસા વાચા કે કર્મણા-હરકોઈ પ્રાણીને ખુદિમાન મનુષ્યે સંતોષ ઉપજાવવો-એજ ઇશ્વર-પૂજન છે. માટે—

મદને રહ કરીને યશસરા ના કરીને,

અનુકર્તાવ્ય સ્મરીને પરહરીને કુટેવ.

કરો સર્વની સેવ, રીઝે શ્રી રૂપાનિદેવ.

એ વાત ખરી છે કે વિશ્વસેવારૂપ પોતાનું કર્તવ્ય કયે જતાં પણ વિવેક અવશ્ય હોવો જોઈએ. એમ તો નજ થવું જોઈએ કે, ‘ઉપાધ્યાયને આટો બાવે ઘરનાં આટે ધંટી.’ પોતાના પર જે જીવી રહ્યાં હોય તેઓને જીવાડવાની વાત પહેલી હોવી જોઈએ ને તે બરાબર જીવી શકતાં હોય તે પછી ‘સખાવત ધરથી શરૂ થાય છે.’ આ પણ લક્ષ્યમાં લેવાનું છે. આવાજ અભિપ્રાયજ છેવટે ‘સ્વદેશ’ની મર્યાદા કરવી પડે છે. શાસ્ત્રોમાં પણ જગત્સેવા કરવા માટે આવો ક્રમ જોવામાં આવે છે—‘જીવાઃ શ્રેષ્ઠા હર્ષાવેશ્વર્યઃ’ નિર્જીવ કરતાં જીવો શ્રેષ્ઠ છે, ઇત્યાદિ વચનોનું રહસ્ય આ છે. પ્રાણુરહિત કરતાં પ્રાણુવાળાં ઉત્તમ; તેમાં પણ ચિત્ત-રહિત કરતાં ચિત્તવાળાં શ્રેષ્ઠ; તેમાં પણ અમુક ઝોછી ઇન્દ્રિયોવાળાં કરતાં સર્વ સંપૂર્ણ ઇન્દ્રિયોવાળાં ઉત્તમ; તેઓ કરતાંયે બહુ પગવાળાં શ્રેષ્ઠ, તેઓ કરતાંયે ચાર પગવાળાં શ્રેષ્ઠ; તેઓ કરતાંયે બે પગવાળાં ચઢીયાતાં; ‘તતો વર્ણાશ્ચ ચત્વારઃ’—તેઓ કરતાંય ચાર વર્ણ ઉત્તમ; ચારે વર્ણોમાંય પ્રભુ આજ્ઞાને બરાબર પાળનાર શ્રેષ્ઠ; તેઓ-માંય જેઓ શાસ્ત્રોક્ત લક્ષણોથી યુક્ત હોય, જગત માટેજ જીવનારા હોય, આ જગતને સર્વેશ્વરનું શરીરજ માનનારા હોય ને સદૈવ સ્વકર્મનિષ્ઠ હોય તેવા બ્રાહ્મણો ઉત્તમ છે; આવા બ્રાહ્મણોમાંય જેઓ ‘વેદજ્ઞ’—વેદવેત્તા હોય, તેઓ શ્રેષ્ઠ છે; તેવાઓમાંય જેઓ ‘અર્ચજ્ઞ’ હોય, વેદના રહસ્યાર્થને બહુતા હોય તેઓ શ્રેષ્ઠ છે; તેવાઓમાંય જેઓ સર્વના સંશ-

જાણે આપણે કંઈક જાણે પણ કેમ ન જાણે!

આ રાજા કે પ્રમુખી પૂજારી આપણને જે કંઈક વસ્તુ પ્રાપ્ત થયેલ છે તેનાં પણ પરિણામ આવે છે- જોગ કે નાશ. એક પટેલના તબ્બા ઇકરામોને એક કે હાડમ મળ્યું. તેમાંના એકે પોતાનું હાડમ એક ત્રિમૂર્તિ ખવડાવી હઈ તેના જીવને ચાંતિ કરી; બીજા આપુ'ય હાડમ પોતે એકલોજ ખાઈ ગયો ને ત્રીજાએ ક્યાંક સંધરી મૂકી તે સડી જઈ નકામું ગયું. આ દૃષ્ટાંત લશ્ચરમાં લઈ જાય છે જે કંઈ મળેલું છે તેનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો જોઈએ તે શીખવાનું છે. ખરી વાત તો આજ છે કે:-

અનુકૂળ વિધિમાં ઘો, હરિ પૂરનાર છે ત્યાં મુખી નહિ જાય
પ્રતિકૂળ વિધિમાં પણ ઘો, કારણ નહિ તો તે જ્યાં ભેડું છે

પોતે ન આપું ને બીજા કોઈને ન ખાવા દીધું છે
મધમાખીના મધપૂડાનું મધ પારથી, જળજળરીથી લઈ
ગયો, ને મધમાખી ગણગણાટ કરતીજ રહી, તે દશા આપ-
ણા માલ-મિલકતની યથે માટે ચેતો, ને 'કરો સર્વની
સેવ, રીતે શ્રી દેવાધિદેવ.'

આ સર્વમાન્ય સૈદ્ધાંતિક નિશ્ચય છે કે, પાપથી નરક-
પ્રાપ્તિ થાય છે, પાપની ઉત્પત્તિ હરિદ્રતામાંથી થાય છે ને
હરિદ્રતા અઘાતાપણથી આવી મળે છે-કોઈને કોઈ પણ
કાળે કંઈ દાન ન દીધું તેનુંજ પરિણામ હરિદ્રતા છે. હાથમાં
બિહ્વાપાત્ર લઈ ઘેર ઘેર જીજ્ઞાસુ માગતો બિખારી શું સૂચવે
છે? કોઈ પણ કાળે તેણે કોઈને કંઈ દાન કર્યું નથી તેનુંજ
એ ફળ છે. ફકીર પણ એજ બોધ દે છે કે 'અણાહકે
નામ પર દે.' આનો સાર શો? દાન એ ઇશ્વરને અતિપ્રિય
છે, માટે આપણી પાસે જે કંઈ હોય તેનું દાન કરવા નિત્ય
તત્પર રહેવું; કદાચ દાન માટે બિલકુલ અચક્ષ્ત સ્થિતિ હોય
તો યરીરથી પણ અન્યની સેવા કરવી ને તે દ્વારા પણ
અન્યને સંતોષ ઉપભવવો, અન્યનાં કષ્ટો દૂર કરવાં. અરે!
વસ્તુતઃ ઇશ્વરપૂજન પણ આજ છે:-

શ્રી બોધસાહ-આખ્યાન

૫૬

કરો સર્વની સેવ, રીતે શ્રી દેવાધિદેવ;

આદો એ અવશ્યમંત્ર, રીતે શ્રી દેવાધિદેવ.

મદ રદ કરીને યથાવસા ના કરીને,

અનુ-કર્તાવ્ય સ્મરોને પરહરીને કુદેવ. કરો ૧૦

આવી સેવા ઠાની પેઠે કરવી ? તે માટે કોઈ અવાગીન
એતિહાસિક દર્શાવે આખ્યુ હોય તો ઠીક પડે, તે માટે 'ભક્તિ
વિજય' નામના મરાઠી ગ્રંથના કર્તા શ્રીમદ્વીપતિ મહારાજે
મરાઠીમાં લખ્યું છે તે ઉપરથી આ આખ્યાન લેવાયું છે—

બોધાઈ

બારે ધારમાં ધામજી ગામ, ધની પટેલજી મોઢું ધામ;
માજીકાજી બોધલા પુનીત, સુદ્ર ગ્રંથી સેવે હરિ નીત,
મળી સતી તેવી મમતાઈ, જેને નથી જરી મમતાઈ;
પરતી પતિ મતિ અનુસાર, સદ્ગુણ સતી સતિના સંસાર,
મોઢા પુત્ર યમાજી નામ, યમ નિયમેમાં મળે ઈનામ;
તેવી વહુ છે ભાગીરથી, અતિ સુશિલ સદ્ભાગી સતી.
એક ચિત્ત છે લક્ષ્મી ચાર, સાત્ત્વિક આચાર ને વિચાર;
પાન્ડુરંગ ઉપરનો ધાર, ચારેને ચિત્ત અપરંધાર.

હરિગીત છંદ

ન પ્રપંચની પંચાત દિન ને રાત હરિકીર્તન કરે,
વિસરે ન પુંડરીનાથ ધરી ઉર સાથ શુચિ નિજ તન કરે;
ધન ધાન્ય ધામો દાર દાંખર દાસી દાસ જતન કરે,
શ્રીમાન પુરમાં માન પાણ અભિમાન તણ વર્તન કરે.
ને આજ ધ્યેય—'કરો સર્વની સેવ, રીતે શ્રી દેવાધિદેવ.'

પરમાત્મા ભિન્ન ભિન્ન દેશોમાં ભિન્ન ભિન્ન નામરૂપે
તે તે દેશના અધિષ્ઠાયક તરીકે બિરાજે છે. તે પ્રમાણે એ
દેશમાં 'શ્રી પાંડુરંગ' સ્વરૂપે શ્રી જગદીશ્વર તે દેશવાસી-
ઓની સેવા સ્વીકારવા બીરાજી રહ્યા છે; તે પ્રભુને પ્રસન્ન
કરવાને પ્રત્યેક હરિવાસરે-દર એકાદશીના પ્રભુપ્રિય દિવસે
ખાસ સેવાને માટેજ—

મેા દૂર જરી, સર્ને સન્માને' ઉર્ધ્વ જનાય હોય તેએ કો
 છે; તેએ કરતાં પણ જેએ નૈરાધ્યાન હોય તે એક કે
 તેએ કરતાંય જેએ જ્ઞાનવાન હોય તે ઉત્તમ છે; સદા
 કરતાંયે બક્ષિતમાન ઉત્તમ છે. આ બક્ષિતમાન પુનઃ
 પ્રીતિચાળા નહિ પણ સેવા કરનારાયે હોવા ભેદએ મને—

તસ્માન્મય્યર્પિતાન્નેષક્રિયાર્પિત્મા નિરંતરમ્ ।

મય્યર્પિતાર્ત્મનઃ પુંસો માયે સંન્યસ્તક્રમણઃ ॥

તેવા બક્ષિતમાન કરતાંયે જે મનુષ્ય ચોતાનાં સર્વ
 કર્મોને, કર્મોનાં પ્રયોજનોને તથા ચોતાના આત્માને પુ
 ઇન્દ્રિયાપંજુ કરી દે છે—તેવા સ્વાત્મસમર્પણ કરનારાએ ઉત્ત-
 મોત્તમ છે. કેમકે એ રીતે સ્વાત્મસમર્પણ કરનારા તથા સર્વ
 કર્મોને ઇન્દ્રિયાપંજુ કરનારા મહાપુરુષને તે પછી કંઈ પણ
 કરવાનું બાકીજ રહેતું નથી. આમ ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ કુ-
 પાત્ર સેવાના ક્ષેત્રમાં જો મળી આવે તો સમજવું કે સાધ્ય-
 ની પરાકાષ્ઠા છે; પણ તેવું કોઈ મુયોગ્ય મુપાત્ર કદાચ
 નજ મળે તો શું બેસી રહેવું ? નહિજ. તન, મન, ધન
 તથા વચ્ચને કેવળ નિરર્થક તો નજ જવા દેવાં ભેદએ. તેની
 સાધકતા માટે આવા એકજ ધોરણે જ્યારે જે મળે તેની
 'વેશફાલો સંકીર્ત્ય'—દેશ તથા સમયની અનુકૂળતા પ્રમાણે
 પૂર્વોક્ત વિવેકપૂર્વક શાસ્ત્રાજ્ઞાનુસારેજ—

કરેા સર્વાંતી સેવ રીતે શ્રી દેવાધિદેવ, ચહો એ અવરથમેવ.

મદને રક કરીને યશવશ ના ઠરીને;

અનુ-કર્તાવ્ય સ્મરીને પરદરિને કુટવ.

કરો

આ આખ્યાય પૂર્વરંગના સારજૂત એક પદ અહીં
 ઉતારીને પછી આખ્યાનનો આરંભ કરીએ:—

ગરબી

'પ્રથુ તને પ્રસન્ન તે કેમ થાયે' એ રાગ

હમ હે સખ જગડે સખ જગડે, સકલ જગત બી હે હમારા.
 જગત ન સમજે કે સમજે, હમ સમજે સમતપેસે;
 એક સરીરી કે સરીર સખ તનકે અવયવ તેસે, હમ હંડ.

માખી

હરિ હરિજનના સેવનમાં એમ વીતાડ્યો ખડું કાળ,
ત્યાં અગમ્ય પડ્યો આર્યનિ એક સાલ દુષ્કાળ;
ઉંચેરનું પણ પૂરું ન મળે ક્યાંહી દેશમાં પાન,
સંકટ દેશજનોનું પાતે તુરતજ પાવું પ્યાન.

કારણકે બોધલાલને લોકસેવાની ઘણી જૂખ હતી;
પણ તેમની એ જૂખ ભાંગે એવો અવસર આવી પહોંચ્યો.
જેમ વરસાદ આવી પહોંચે ત્યારે ખેડુત, વાવણીના સમયે
ગમે તેવાં મોંમાં બીજ મળતાં હોય તોપણ શું વિચાર
કરતો બેસી રહે છે ? તે તો વાવવાનાજ કામમાં લાગી
પડે છે; તેમજ જ્યારે ધરાકી ખુબ વધી પડે છે ત્યારે વેપારી
માલ મંગાવવામાં કદી પણ કચર રાખે ખરો ! એ વેળા
તો 'જૂખ માલનો જથ્થો એકઠોજ કરવા માટે ને સપાટા-
બંધ વેચેજ લાયક છે અને જ્યારે રણસંગ્રામ ચોક્કસ કરે
છે ત્યારે 'ધરાઓ પોતાનાં શરીરની દરકાર રાખે છે ? એ
વેળા તો એકદમ હોંસધી શુદ્ધ કરવા મચીજ પડે છે,
તેજ પ્રમાણે બોધલાલએ—

ગીતિ

ઈન્દ્રિતાથી હારણ, દુનિયાં કેખી દુઃખ-દયા ધારી;
સતીની સંમતિ સાધે, સુમતિએ શુદ્ધ સઘ લીધી સારી.

ખસ, સર્વસ્વનું હાન કરી દેવા તૈયારી કરી. જ્યારે
રથનાં બંને ચક્રોની ગતિ સમાન વેગવાળી બને ત્યારે
ધ્વિચિત્ત રથાને સત્વર જઈ પહોંચાય છે; તેમજ હરકોઈ
કાર્ય બંને સ્ત્રીપુરુષ એકમત થાય છે ત્યારે તે તુરતજ
સંકળ ચતુર્થ બળ છે. શ્રીપાવંતીજીને ભગવાન શંકરે
જગતના રક્ષણ માટે વિષયાન કરી જવા જ્યારે સલાહ
પૂછી ત્યારે તુરતજ તેમણે પોતાની સંમતિ આપી દીધી તો
જગતનું વિષયી રક્ષણ થઈ શક્યું; તેજ પ્રમાણે બોધલાલ
આ 'દુષ્કાળના બચાંકર સમયમાં લોકસેવાના ઉત્તમ કાર્ય
માટે સંમતિ પૂછે ત્યારે તેમનાં પતિવ્રતા પત્ની શું લગારે
આનાકાની કરે તેવાં હતાં ? અને આ કાર્ય તો સર્વેશ્વર

શીડી

પ્રતિ એકાદશીનાં મંત્રપૂરણના દિવસના સમયમાં ત્રીજા
પ્રાસાદે એ વિગ્રહ મુસાવરને જમાડી, તેરસે પદાંતર રચાડેડે

પ્રાર્થકે અગામી ત્રીજીજના કહેવા પ્રમાણે—

‘દેવે કાલે ચ ગામે ચ તદાનં માત્વિકં સ્મૃત્વ’

‘ઉત્તમ દેશ, ઉત્તમ ગામ ને ઉત્તમ પાત્રમાં જ બેઠે
અપાય છે તે સારિતક દાન કહેવાય છે.’ આ કથનને મુજબ
સરી જ્યાં શ્રીપાંડુરંગ ગિરાજે છે તે ‘પંદરપુર’ દેશ ના
ઉત્તમ, એકાદશીના પારણાનો કાળ પણ ઉત્તમ ને તે
પવિત્ર ક્ષેત્રમાં કોઈ ને કોઈ ઉત્તમ ગુપાત્ર પણ અમલ
મળેજ. તે ધામમાં ગુપાત્રને યોગ્યતા જવા પડે તેમ હંતુ
નહિ. કેમકે ત્યાં અવસર પર કોઈ ને કોઈ ગુપાત્ર આવે
છે, જેથી તેની સેવા કરવી મુલક યાય ને પ્રભુદયાન પૂર્વ
પ્રાપ્ત યાય. એવો સર્વ પ્રકારે અનુકૂળ મુયોગ થેર કંઈ
ન મળે, એવા આશયથીજ હર એકાદશીએ તે ત્યાં જવા
ને ઘણીજ વિવેક બુદ્ધિપૂર્વક ‘કરે સર્વની સેવ.’

એવું લગભગ અનુભવાય છે કે, જેની જેવી (કુલ)
આહવા હોય ॥ તેને તેવી જોગવાઈ પ્રભુ મેળવી આરે
છે; પંદરપુર એટલે તો જાણે ‘સેવા ઓદિસ’ અને તે
એકાદશીના દિવસે તો જરૂર ત્યાં લાલ મળેજ પણ એક
એવો અવસર આવ્યો કે થેર બેઠાં દેશકાળને અનુસરતાં
ગુપાત્ર મળી આવ્યાં; તે એવાં અને એટલાં બધાં હતાં કે
સેવા કરનાર તેમની સેવામાં મુરકેલીથી પહોંચી વળે; જાડે
કદાચ પોતાનું તન, મન, ધન, સર્વસ્વ ખર્ચી નાખે તોયે
પૂરું પડી શકે નહિ; બોધલાલ પણ ‘આવો અવસર ફરી
નહિ મળે’ એમ માની પોતાનાથી જેટલો લાભ લેવાય
તેટલો લઈ લેવા તત્પર બન્યા. જાણે પોતાની પૂર્વજન્મની
સેવા ને આ જન્મની ભૂતકાળની સેવા ફળી હોય ને તે
નાનીમાંથી મોટી બની હોય અથવા પ્રથમ શરૂઆતનો
નાનો સરખો વેપાર એકદમ વધી પડ્યો હોય તેમ—

કે, કાયમની તો તેજ સેવા છે; આ તો પ્રાસંગિકજ
ની; નૈમિત્તિકજ હતી. નિત્યની તો તેજ હતી, તેથી—

લાવણી

ધોડા પર સામઘી પઢવે દસમે પંઢરપુરે પ્રથમ,
પછી નીકળે પોતે પહોંચે પ્રભાતપુર પાસે પ્રીતમ;
ચંદ્રલાગામાં સ્નાન કરી ઈર્ષ દાન જાય કરવા કર્શન,
ક્ષેત્ર પ્રદક્ષિણ કરે તાલ ગ્રહી ગોવિંદ નામ કરી ગર્જન;
મહા દ્વારમાં આવે શીશ લગાવે ભાવે કરે નમન,
પ્રભુપાસ પહોંચે પ્રીતિથી પેળે પ્રીતમ પૂર્ણ પ્રસન્ન;
દિવસ રાત ગાળે કિર્તનમાં પ્રાત આપી ભારે ભોજન,
પછી પધારે સ્વપુરે ખરચી ચુક્યા એમાં સઘળું ધન;
વેચ્યાં બૂપણ દુકાન હોલોં ધરે એતરે. ઘર સામન,
કષ્ટ વેઠીને કષ્ટ નષ્ટ કરતાં પાછું નજ દીધું મન;
ધન ખુટયાથી તન મન ખરચી કરે હરીજનનું સેવન,
થયા અકિંચન પુરા ત્યારે રીઝયા પુરા જગજીવન!

કારણકે આટલા સમય સુધી જે ધન ખર્ચાયું હતું તેમાં
ખીજઓના પરિશ્રમનો પણ હિસ્સો હતો કે કેવળ સ્વોપા-
નિત ન હતું; વળી તેમાં મદ રહેતો હતો ને યશ પણ થતો
હતો. પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ તો ત્યારેજ પ્રાપ્ત થયું ગણાય કે—

મકને રહ કરીને યશવશ ના ઠરીને,

અનુ-કર્તવ્ય સ્મરીને પરહરીને કુટેવ.

પછી તો એ સ્વરૂપ પણ પ્રાપ્ત થઈ ચૂક્યું. પ્રભુએ
તે સ્થિતિ પર પણ તેમને લાવી મૂક્યા, છતાં પોતાનાં
કર્તવ્યરૂપ સેવાકર્મથી તે લેશ પણ ન અટક્યા; ઉલટા વધુ
ઉત્સાહથી તેમાં લાગ્યા રહ્યા, પણ—

લાવણી લંગડી

ધન ખુટ્યું સાધન ખુટ્યું પણ દયા ન ખુટી મનમાની,
દાયા વૃદ્ધી તોયે નવ ખુટી દ્રઢતા મનમાની;
એકાદશી આવી પહોંચી પણ વાર ખચી નવ રહી કને,
દેવી દક્ષિણા દ્વાદશી-ભોજન દેવું બિમ્બકને.

એ તો નિત્યનું કર્મ હતું; મરણ થાય તોયે તે કરવા-
નું હતું; એ તો ‘મત’ હતું. વિચાર કયો કે, જલે ધન

સરકારને અતિપ્રિય હતું, તેમજ તે સરકાર મરજી
સદ્દર, એટલે તેમને ખાતે ધીરવામાં કોણ સલાહ નહીં
સરકારી નોટ કદી ખોટી થાય છે ? એટલે પણ તો વિશેષ
પૂર્વક ને વિવેક સાથે તે પોતાના એ સેવા કાર્યમાં મંદગત
રહ્યા. ચો કોઈના અનુભવની આ વાત છે કે ધનથી કંઈ
નથી બનતું ? તે વખતે દુબકાળનો કોઈ કાયદો ન હતો,
છતાં વ્યવસ્થા કેવી થઈ રહી, તે જુઓ:—

ધનાશ્રી

નીવડયા વડા ઉદાર, બોધલા નીવડયા વડા ઉદાર,
બહુ બચાવ્યાં નરનાર, બોધલા નીવડયા વડા ઉદાર, કે.
જનને આપે વજ્રો બોજન, પરુને દાણો ચાર, બોધલા
માંદાંને આસડ કરાવતા, કરી ચાકરી ધરી ખાર, "
પ્રવાસીને આપે છે ખચી, ખચી દબ્ય અપાર, "
લભ જનોઈ કરાવી આપતા, આપ કરે સહુ ઠાર, "
પરબોના ઉપકાર કર્યા બહુ, રાખને કે સંસ્કાર, "
બૂખ કુધા સહી ગાળો ખાતા, નહ પ્રખળ ખમનાર, "
બસ, એજ પ્રમાણે કામ ચાલુજ રહ્યું.

શાદ્દલ છંદ

કાપો સંકટ જેમ જેમ વધતાં, આવે જનો આસરે;
ફેલે જાય સ્વખ્યાત દૂર દૂરથી, તેથી જનો નીસરે.
આવે બ્યાં નિજ ધામ કામ કરતાં, રાજિ મુડી વીસરે;
લોકોનાં દુઃખ જાય થાય મુખમાં, ઈચ્છેલ ઈચ્છા સરે.

આ ઉપર વિજયકાર દહાંત આપે છે:—

માઝરે જે રાત્રીવર દેસા મોઝા હોતી મુંગ્યા મધિદા,
પૂઝાણે ચીયા દેગોનિ મુખા પાંચ યેતી પાનુની;
કાંગરાને ટદદા પાડી ધાનદે યેતી નિજ પ્રીતિમી,
બોધજાને મંદિરામી તુગાને કુધાને યેતી રદુ.

આ નવમ સંવાદથી મેલામાં જન્મ રસથી અગ્રવા રહ્યા
જન્મ પન્ન પાનની જે નિવ્ય સેવા કરી તેમાં તો કોઈ
નિવ્યનિવ્ય રહેવા હતા. કદી જન્મ પાનની તે નિવ્યનિવ્ય
નહી રહેવા ન હતા, ને તો આજુ કહીજ. તેને સમજાવે

ગાડી થોડા ગયા ને ઉપાન્ન વીણ વાગે કાંઠા,
વિજયદાર કહે છે:—

જેસે વિતરોનિ ગેલીયા આ ભાવી આકાશ દિસે અતી નિર્મલ,
પુર વહોદાની ગેલીયા તુંવલ ગંગા નિશ્ચલ વાદ તસે;
તેવી લયા જાતા ધન સંપત્તિ બોધતા નિશ્ચલ જ્ઞાતા ચીતિ,
અંતરીહોડન પ્રેમ મરીત મજન કરીત ચાલીલા.

હારીધે ન હિમ્મત ખિચારીએ ન હરિનામ;
જાહી બીધ રાખે રામ તાહી બીધ રહીએ.

લાવણી ચાલુ

પંદરપુરના પાધરમાંથી કાપી કાપ કરી ભારી,
શીય ઉપાડી બજારે લાવ્યા નથી ધણી ભારી;
ત્રેણ પૈસામાં વેચી, જરી ન ચોચી નહીં માં સ્નાન કર્યું,
ત્યાં પૈસાનું નહાઇને શુચી વિપ્રને દાન કર્યું.
પૈસા બીજે વડાવી ખારેક બુઝી ને લીધી માળા,
ગયા મંદિરે હરખથી સેવ્યા પતિ અતી બહાલા.
નીશભરકિર્તન મુણી સદ્ગુણી પ્રાત થતાં નહાયા પ્રીતે,
સીધું દેવા, બેગ નવ જાણી ગભરાયા ચિતે.

વણુઆરો

એકા જઈ દૂર કિનારે, ઉર શોચ કરે છે ભારે. દેક
છે એકજ પૈસા પાસે, દિવ જોમાં તે શું ખાશે રે;
શું દેવું કહેવું મહારે, ઉર શોચ કરે છે ભારે.
પૈસાં બેઠીથી વડાવ્યો, અધચરજ આટો આવ્યો રે;
કોણ તમ થાય એ અહારે, ઉર શોચ કરે છે ભારે.
ધીં દાંળ ચોખા તો કેવા, મીઠું એ ન મળે દેવા રે;
હુણું તે કોણ સ્વીકારે, ઉર શોચ કરે છે ભારે.
ભાકું દૂધપાક જમાડે, યાત્રીચોધની આ દહાડે રે;
મુજ પાસે કોણ પધારે, ઉર શોચ કરે છે ભારે.
દક્ષિણા વધુ વધુ દઇતે, દિવ જોંચી જાન્ય જન ચહીને રે;
ત્યાં તે શું કરવું મહારે, ઉર શોચ કરે છે ભારે.

ધણા દિવસ તપ, જપ, યજ્ઞ, દાન કરે ત્યારે એક
દિવસ પ્રભુ પ્રસન્ન થાય. આજ તે શુભ દિવસ આવ્યો.
પ્રભુએ પઠાથી પહેલી કૃપા જણાવી:—

નથી, પણ શરીર કે ને ? ધનની પ્રાપ્તિ શરીરથી જ શક્ય છે તો ફિક્કર શી છે ? શરીરનો જ ઉપયોગ કંઈક વધુ કરવો એ જ કે પીણું કંઈ ? એક કવિએ કહ્યું છે—

કવિત્વ

હાથીકે દાંતકે खीलोना भात भात हुके;
चकरेकी खाल पानी भरके पीलावेगी;
सावरकी खालमें अकडे है सिपाइ लोक,
गंडेकी ढाल राजा राना मन भावेगी;
मृगकी मृगछाला ओढतहै जोगी जती,
सिंहनकी खाल शीवजीके मन भावेगी;
जीति परमारथ में लगावे तो भले पीछे,
मानसकी खाल कुछ काम नहीं आवेगी.

અમે એક વેળા ગાયું છે કે:—

‘જમમાં મીઠાં તો’

પશુએ ઉપકારી ઉપકારી, કેમ શિખો નહીં નરનારી.
સ્વતંત્રને પકડીને બાંધે, એ અપરાધ વિચારી;
વિધારો છાડે તો આવે, સાંઘે ધર સંભારી. પશુએ ઉપકારી
બચ્ચાંને રક્ષણતાં દોહતા જન બીખારી;
તો પાત્ર મંડાતા મને દૂધ દે, સાવર રીસ ઉતારી. પશુએ
પુત્રોને વ્યંડળ કરી નાંખે, તોએ સ્વબળ વધારી;
લોક કું ખાઈ કરી મહા મહેનત દે સદુ કાજ મુધારી. પશુએ
લોક આમ પણ કામ જાનતાં, મુઆ છતાં આભારી;
અનુ આમારું શું જાણીએ જનની ભારે મારો. પશુએ
માટેજ કહેવું પડ્યું કે હા—

‘કરો સર્વની સર્વ રીતે શ્રી જગાધિપત્ય’

દાન્ય શું કહીએ ? ક્યાંથી લાવીએ ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર !

આવશ્યક એજ

કર્તે વિચાર કુદરતે ઉપાડે બાંધ્યા પંકજેશ્વર પાને,
અભારકર્તે રાંકે જન નીકળ્યા પુરને જન એ તો;
જ્યાં દેવતાના પગલાં દેવાતા જોવાવાળા પુણ્ય દાનમાં,

એ દોશીમા કોણ દનાં ? શ્રીભાઈ કોણ નહિ પશુ—

નિત્યેવેદા જગન્માતા વિષ્ણોઃ પ્રીતનાયિની ।

હમેશાં વિષ્ણુ બ્રહ્માનન્દી પ્રીતિપજ રહેનારાં, નિત્ય,
જગત્તની માતા અને અવિનાશી આશ્વાત્ લક્ષ્મીદેવી પોતેજ
હતાં. જેમ કોઈ નાટકના આરંભમાં કોઈ નટે મૂલપાત્રનો
પાઠ ભજવવા માંડ્યો કે તુરંજ તેની સામે નયી આવેજ
છે તેજ પ્રમાણે બ્રહ્માનન્દ વિષ્ણુ ત્યાં કોઈ અન્ય નયો
નહોતો કે તુરંજ માતા લક્ષ્મીજ તેમની સામે નેપાથજ
થાવ છે. આજ અભિપ્રાય બ્રહ્માનન્દ પરાયર પોતાના એક
દર્શનશ્રેણમાં કહે છે:—

દેવત્વં દેવદેહા ત્વં માનુષત્વં ચ માનુષી ।

કે બ્રહ્માનન્દ ! વિષ્ણુ બ્રહ્માનન્દ બધાં દેવપત્તુ સ્ત્રીકારે
છે ત્યારે આપ પણ દેવચરીર પાસજ કહે છે અને વિષ્ણુ
સ્વરૂપ બધાં મનુષ્યપણામાં આવે છે ત્યારે આપ પણ
મનુષ્ય-પ્રી બને છે. જેમકે શ્રીદક્ષિણી શ્રીરુદ્રમુદ્રત્તુ પ્રમુખ
સ્ત્રીને દેવરૂપે પ્રકટયા ત્યારે આપ દેવરૂપે પ્રમુદ્ધમાંથી
પ્રકટી નૈકત્યાં અને ભગવાને ત્યારે શમશ્વર-સ્વરૂપે પારજ
કૃત્તિ ત્યારે આપ સીતાદેવી સ્વરૂપે પ્રકટ થયાં અને તેજ
મનુષ્ય બ્રહ્માનન્દ શ્રીકૃષ્ણ-સ્વરૂપે પ્રમુદ્ધ ત્યારે આપ કલિમળી
મનુષ્યનરસિંહ મહેતાના શોભાનામાં ભગવાન એક બન્યા
ત્યારે આપ શેઠાણી બન્યાં, એવેજે જેમ મનુષ્ય આચાર્ય છે કે
જેમ સ્વામી તેવાંજ સ્વામિણી. વિજયકાંધ કહે છે:—

વૈભવ ... શોભા ગાળ મકાશ તૈસાજ વસે મલનિ,

... લતા પીમિલ પોતી સંપર,

... પુષ્પા પેસાજ પરિમલજાળ,

... જોમામમાન સમકલ,

... મલ

... નવરીલા સાગી ર

... માપાપુરી અલેમાસો આચાર્યો

... ૦૫ ... ગાળ રે આચાર્યો

૫૬

‘બન ગયો બેદ’ એ રામ

ડાસો ત્યાં ઉભો આવી રે, અચણ્ય કયાંધી !
 ઘોળી લુની ટાપી ધાલી, માયું રહ્યો હલાવી;
 કરે લાકડી ટકી ટકી, કંપતો આવીને આસિય સુણાવી રે. અઠ
 ભણે મળ્યો યજ્ઞમાન પુરાનો, યાત બની મન લાવી;
 દ્વેષનિવાસીમૂળગોરહું, કઠીએનઆલ્યોપાસહામ થલાવીરે.”
 મહોરા મહોરા દ્વિજને શોધે, યજ્ઞમાન ગ્રેમ લાવી;
 દુર્ભળનીતેકોણુ ખબરલે, તેધી તુજ પાસઆશ બતલાવીરે.”
 ખાહુ ન ખાઉં પણ શુધા પીડે છે, આજ દ્વારેની કાવી;
 જેડે તેલપત્રથપ્રશહું, બોધલા ખ્યાતીતમારીછજગ્યાવીરે.”

ગરબી

સોરઠ ‘સખી રમણી’

જોઈ દીજ જોઈતોજ પાસ બોધે માન્યું રે;
 મુજ મનથી એ શ્રીનિવાસ કયું મન માનું રે.
 વધા આગ જ મહારા દેવ રોવ સ્વીકારે રે;
 છાડીને ગાંઠ તતબેવ બન્યો બીયારો રે.

સાખી

તુમો આટો માત્ર છે, નથી લાગુ કે રાગ;
 કરૂણા કરી સ્વીકારજે, ગણી રાસ કંગાલ.
 કાંદે દિજ તું એકજ આંન કુખું ખાઉં રે;
 મળ્યાં નેત્ર જ રિતું મન્ય હરે હરખાઉં રે.
 કરી સનાન કરીશ તે સધાન બાદી હાથે રે;
 જ પીંછી બઝડ્યાં આન ત્યાં તું જાતે રે.
 (જાણીજ નેત્ર નેત્રી સ્વીકારે છે સામા માગીને)
 માનગત્તરસત્તર વધા, બસા મળ્યા દિજ આજ;
 હાન્યા હાન્યાં રીંગીને, પ્રીતિની પાંસ જ.

આખી

અંક તુજ આખી મુઠ્ઠી દિજવર કરી આન્યા સનાન,
 અતિ આતી રીંત બેસેડ નજ બનવી બનસન;
 મનસન જ રાગે અંક નથી કઈ અનુમાન;
 અંક આ અંક પડેનું ડાળી ડાળાંજ મયાન.

જાણું કે આજે પછીથી આજીવનમાં આજીવનમાં આજીવનમાં
 ને તે સ્ત્રીકાવનારા પુરુષ અનંત જાતના પાંડે દેવતા તથા
 તથાતંત્રાણ કરાવે ' નેનું દેવ પાત્ર અનંત અને તેમાં
 તથા' કંઈ પણ નથી. એ તો ' જંગમ પાત્ર તેમ' '
 એ અન્ય દેવને ઉદ્યોગ જે કંઈ અર્થ કરે છે તેમાં
 પણ મનાઈ દેવ અનંત-નાથનાં દેવ છે. આમાંથી
 એને ઉદ્યોગ જે અર્થ છે ને પણ એ પરિણિત કરાવે
 અને છે તો પછી મનુષ્યને ઉદ્યોગ જે અર્થ તેના પરિ-
 મિતપણામાં પૂરતું જ મુ' માટે શ્રીદધિનિમિત્ત જે કંઈ
 અર્થ છે તેને જ શ્રીદધિ સ્ત્રીકા જે છે અને તે પણ આ રીતે જ—
 ' મને રહ કરીને મહાવ્રત ના કરીને ' એ અર્થ દેવ
 તો પછી તેના દેવમાં શ્રી ન્યૂનતા રહે? જાણવાનું જે કંઈ
 અર્થ રહ્યા હતા તે પરમપ્રીતિથી ને પૂર્ણ અજિતિથી કેવળ
 નિઃસ્વાયંભાવે-નિઃકામભાવે જ અર્થના હતા, એટલે પછી
 તો બેટો પાર માયજ ને ?

ઉર દરખાવ બહાનું મળ્યું બેઠે પૂરું નવ મરજાયા
આપી ઉઠિયેલ મિલે દેલે જ્યાં મયાંજ મનપાનાં
તવ સુમન્યા બનવાન દુન્યા એ અગાં રહ્યું કેર પાન.

44

ଆମେ ଏହି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଏହି ସମୟରେ
ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଏହି ସମୟରେ

ସଦା ଶାନ୍ତି ଓ ଶାନ୍ତି ଶାନ୍ତି

હારવૃકે 'યમ્નિશ્ચામિનઃ સંતો મુચ્યંતે સર્વાદિવર્ગે।'
 યજુરેપતું લોચન દેવતાના મુખપુરેના મુખે પાંચામી મુખક
 થઈ બાપ છે. 'યજ્ઞો વૈ સન્ધે મદમામાજ યજ્ઞ ઈ'
 એટલે તેમના લોચનથી જે અર્ચન થયું તે તેના મદમામાજ
 મદાપચાદજ! અને તે પશુ અટલમાં મોટી તે આપી રૂપક
 સત્તમી દર્શા પછીજ પ્રજુ થાને જાહેરને આપી છે, તેમજ
 ચોક્કસ સમય 'દેવે મદની દેવ.'
 જમીમધનના પ્રાજ્ઞપતિ પાદે, નવી અમલના આશીર્વાદો દેવોએ,
 આજે પ્રસાદના પ્રસાદથી મુર્તિમાં પ્રકાશ થઈ ગયો
 તે; પણ પછી તે લાંબા ગાળાકાલે પણ જમીન; અર્ચના

ખમાં એકે ઘાંત ન પાડી, સાડીમાં ઘીગડાંની ભાત રે;
કે ચાંદસો લખે સિલાટે, ઉચર્યા મધુરે સાદ રે. આખ્યાં

પદ

‘જેમાં મુરે આંહી’ એ ઢાળ

ડાસાને ડાસી કહે છે (ર) અરે ! વાહરેવાહ,
તમે આવી રાખો ચાહ ! ડાસાને
ભોળી મીઠી કહી ન હીડી, એવી સાધી નાર,
હસતી કરતી પ્યાર ! ડાસાને
યાત્રાળુ વજમાન મળ્યા કે, મને વિસારી છેક,
આવો શું આ વિવેક ! ડાસાને
આપ ન શ્રમ હવો હાલ સ્નાન કરી, આવું જું હું નામ,
મમીત ન કરશો હાથ ! ડાસાને
જાણું જોખસે જમે સમેડે, એતોત્રેષ્ટ જખાય,
પપ્પ પૂરું નહીં થાય ! ડાસાને

ગરબ

‘શા માલ જાય’ એ રાગ

ઠક સ્નાન કરી આસી બેડી ડાસી રૂકમણી,
અડતાં જ હાથ કળક બપી ગરબ શું જમણી !
આવીને બની ખુબ પકવી ફૂલીને વધી;
જેતાંજ બેઠે ચિત્ત સ્વાદ તપી છે અવધી.
પત્રાવળાં કર્યાં તૈયાર જોખસાણમાં
ન અંન વિના અન્ય કંઈ રસા હાડ્યા.
પીરની પાત્ર કૈવલ કમળ જોખસા ઉડા;
જલવા પ્રસાદ હું લઈશ આપને જુડા.

ગાળી

જેમાં જમણાં બેડે બાજરી ખુબ વખાણી ખાય,
ભરે ! ગુલાબજે પાનાનાં રસાયે માટે પાનું પ્રેમથી
જોશ જાણેડા ને એ પ્રમુલે પત્રાજ મેકાં ઘામ્યા હતા,
તે રાત્રી જો નિદ્રામાં જાગે ગુરૂ ભાજરી પડ્યાજ પ્રેમમે
જાણે નહિ છે, તે નવુને કેવલ રાખિલ ન જાણે ! એમ
તે રાખિલ નહિ છે, એમ જોઈને તેણે માટે તેમ ઉપ
જાણે નહિ છે, એમ જોઈને તેણે માટે તેમ ઉપ

બાલજો જમાડે ત્યાં મને ન ખરાડે,	
જલે જનોએ જમાવું રે.	બોધલાલ
હું જ ત્યાં બાડે' નો નહીં જ પાડે,	
સંઘાય દિલ શીઠ આવે રે.	બોધલાલ
મારે બાલી આબ્યા, હું જ મને આબ્યા,	
જલો મજબો મને મુઠાવું રે.	બોધલાલ
ચાલ હજી સાથે લખતું હું બાલે,	
સરવેધી સારે દેખાવું રે.	બોધલાલ

લાવણી

વહી એમ ફરી ફરી એજ વિપ્રનો વેશ,
બોધલાલ સંગ દીપો મહા સ્થળે પ્રવેશ;
ત્યાં ધની હજાર દીગેને આજ જમાડે,
આબ્યા પાતે પપ્પ એજ 'રાવ' ને વાડે.
નામની યાદ સમ દિવસરને નહવરાવે,
વીજ તેડયો કેમે તો તેને ન વસાવે;
પહોંચ્યા પાતે બોધલાલ સંગ ત્યાં બ્યારે,
નોતરેલ વિપ્રા બેઠા નહાઈ હજારે.

પદ

'નાથ ના કરો' એ રાગ

વૃદ્ધ હરી વધા, નહાઈ આવી બાલે રે;
રે યજમાન! મુણો, કાન જૂથો છું કુંખી મહાન;
પીરસો સી સાથે રે, વૃદ્ધ હરી વધા
ઝટ ધની વધો, અહીં નથી સમાસે રે;
કહે જગરાય, આટલા ખાય, તેમાં એકે શું ન માય;
એ ન ખડું લાસે રે. ઝટ ધની વધો, અહીં નથી સમાસે રે;
ધની કહે બધા નોતરેલ બાલે રે, હજી જેવા,
આવે ઘણાય, સોનું પુરું ક્યાંથી થાય, ઉઠ અહીંથી મારે રે.
ખરેખર આવાં દાનો ઘણાં થઈ રહેલાં આપણે જોઈએ
જીએ, પણ તે છેકજ નિરર્થક છે. આવાં મદ્યુક્ત ને યશની
મલિલાપાથી કરાતાં દાનોમાં દયાનો છાંટો હોતો નથી;
વળ આડંબરજ ત્યાં લલકતો હોય છે. કેણુ દયાપાત્ર
જ, કેણુ દાનપાત્ર છે, કેની દયા કરવા યોગ્ય સ્થિતિ છે,
એનો તેવે સ્થળે કંઈ વિચારજ કરવામાં આવતો નથી.

ગમે તેવા વૃદ્ધ કે જૂઠ્યા હાનપાત્ર વગર તેડયે આવે તેયે
ત્યાં હરકાર ચાલી હોય ? ત્યાં તો આ હાનથી કીર્તિ ને
યશ કેમ ફેલાય, એજ ઉત્કટ આકાંક્ષા હોય છે; આવાં
હાનના ક્ષણમાં પુણ્ય નથી હોતું, પણ પાપજ આવી મળે છે.

મરાઠી સાખી

કશું ન માની ધર ધણીનું ને, બેઠા વિપ્ર પરાણે
પત્રાવળી બીછાવી પાસની, વધા બીજા તે માણે
મૂર્ખ મું જાણે.....નરક વિચાર ન આવે.
આપઝોરીઆળાયજી બોલ્યા, ઘણો જૂઠ્યો મું ભાઈ;
તૈયાર જમણુ રૂખી આવ્યો, ગણે ભડે હલકાઈ;
પેઠની મોંઢી.....મુઠા લાગી કુખદાઈ.

શાર્દૂલ છંદ

આવ્યા ત્યાં યજ્ઞમાન ઘસ જનથી, બોલ્યા સ્વસના બળે;
ડાસો છે બહ લીઠ સઘ ઉચકી, તાખો જઈ વેગળે;
બોલ્યા અન્ય દિલે પુરો નરક એ, હુઝ્યો લબાડી ફિસે;
આવ્યા નોકરને ઉઠાડી પકડી, ચાલ્યા વહીને રીસે.

વસંતતિલકાવૃત્ત

પત્રાવળી સજ્જિ લાકડી દર ફેંકી,
ફેંક્યા ક્યા ધુત કર્યા અતિ તુચ્છ લેખી;
લીધી સ્વવસ્ત્ર વિણિને પધરી અતીસે,
તોએ કુશળ વહતા યજ્ઞમાન રીસે.

સૌને એ વેળા ટીખળ કરવાનું ગમ્યું; બધાએ આનં-
દમાં આવી જઈ 'હુરીયો' કયો; આવાં હાનનાં નાટકો
જ્યાં બજવાતાં હોય ત્યાં કુપાત્રોજ બધાં મળ્યાં હોય ને!
એવા પમંદી તામસી દાતાઓને ત્યાં મુપાત્ર હોયજ ક્યાંથી ?
બધાય અપરાધી બન્યા, અપરાધીને ચિણ્ણા યવીજ ભેષ્ણે,
કુદરત તો ન્યાયી છે, તે કહી છોડે ? હવે ચિણ્ણા મળવાતો
સમય યવા આવ્યો.

ગરુડ

'મુનો તુમ વાર' એ રાત
ધમ્મ સ્વચ્છ કરુણાળુ, જહને દર ઉભા એ;
જુએ છે બોધતા બ્દાતા, રહીને દર ઉભા એ.

રહુ મધ્યુ' જ્યાં પોરઆઈ, રહેંચુ' શ્રી મદુ પાગજ માંકી;
કોં મંકલ મતકાઈ, તથા વજમાન રાખજે. પડનેઝ

એને મરેલો માંખડીએ ચરીને, જન જનનાં આનુષ્ઠાન
અવધારો લટકાવોને અટકમટક ચાલવા યજમાન ત્યાં
આવી ધમંકમાં આનુષ્ઠાનુ ધુમવા લાગ્યા. તેમને ત્યાં
આવેલા જોઈ ત્યાં એકલા મળેલા તેના જેવાજ ધમંકી છતાં
અમથે સિદ્ધારસ કરીને જીવનારા ડાઈયા પાસવો, યજમાન
પર પ્રયાંધાનાં પુષ્પો વેરવા લાગ્યા અને ભાડુતી આપી.
પોદોના ગંજનલેદી અવાભેમી યજમાનને પ્રયત્ન કરતા તેની
વાદવાદ ગાવા લાગ્યા. યજમાન તો જાણે શાણત મહની
મૂર્તિ હોય તેમ આનુષ્ઠાનુ ટહેલી રહ્યા હતા ને પોતાની
યશની હુધાને આવકારી રહ્યા હતા. અહા ! કેવી રાજસ
વૃત્તિ સાથે તમોશુળી સ્વભાવ ! યશ તથા કીર્તિની કેવી
ભૂખ ! બીજા બાળુ સંતને કેવું દુઃખ ! આવાંજ આધુરી
કાન આજકાલ પછે રથજો આપણે જોઈએ છીએ. જસુ.

અપોશન જ્યાં લીધું સર્વે, ધુમે યજમાનજ ગર્વે;
ચાલ્યા હરિસાધ ધડી હળવે, ધરી જરી કોપ મનમાંડે !

યજમાનજ તો ગર્વના નશામાં ચકચૂર હતા. તેમને
મન તો આ પ્રસંગ જાણે સ્વર્ગીય હતો. તેમાં કેવાં કેવાં
કુપાત્રો લોજન લેવા આજ્યાં છે, તે તેમને ક્યાંથી ખબર
હોય ? ખરેખર એવાંનેજ આજકાલ જમણ અપાર્થ રહ્યાં છે;
અરે ! આપણે ઘણામ એવુંજ કરીએ છીએ. આપણે કેવો
કે પિતૃઓને ઉદેશી જ્યારે લોજન કરાવીએ છીએ ત્યારે
કોને નોતરીએ છીએ ? ખાસ સગા સંબંધીઓને, જાણખાણ
પિછાણવાળાઓને, સિદ્ધારસ કરી જાણનારાઓને, કોઈક
દિવસ કામ લાગે તેવાઓને, સામેથી કોઈક દિવસ લોજન
કરાવે તેવાઓને, સાતિનાજ સ્વજનોને, ચાડિયાઓને તથા
પોતાના યશની વૃદ્ધિ કરનારાઓને. આમ બરાબર ચૂંટણી
ધઈ જાય તે પછીજ જો જરૂર હોય તો કોઈ ચાહિતને
કવચિતજ નોતરીએ છીએ અને તે દ્વારા વૃથા માની

અર્થાત્ એ પ્રેમપૂર્વકની ભક્તિથી જે કંઈ પરમ ફલે કરાય છે તેજ પ્રેમસ્વરૂપા પરમાત્મવિષયક જ્ઞાન છે અને જ્ઞાનથી મુક્તિ કહો કે પરમાત્મપ્રાપ્તિ કહો, તે અર્થ જ કરાય છે. આવા આ જ્ઞાનનેજ અનન્યમિત્ત પરમશક્તિ કે વામાં આવે છે અર્થાત્ 'વેદન' 'ક્રાસન' એવા પર્યાયો જગ્યાવવામાં આવે છે. નારદસૂત્રમાં 'તસ્મિન્ તા પ્રેમહતા એ પરમાત્મામાં જે પ્રેમસ્વરૂપા ભક્તિ કરવામાં આવે તેનેજ 'અમૃતસ્વરૂપા જ'—અમૃતસ્વરૂપા કહેવામાં આવે છે. ગમે તે પર્યાયોમાં એકજ વસ્તુનું પ્રતિપાદન છે, માટે સરળ શબ્દપ્રયોગ 'ભક્તિ' તે એકજ છે. શ્રીહરિમાં પરમપ્રેમ કહો કે ભક્તિ કહો—તે બધું એકજ છે. જો કે પ્રેમનું ફળ 'સ્નેહમૂલાનિ દુઃરાગિ'—એમ જે દુઃખરૂપે કહેવામાં આવે છે તે સ્નેહ સાંસારિક વિષયો પરનોજ સમજવાનો છે. પરમાત્મવિષયક સ્નેહનું ફળ તો 'અમૃતસ્વરૂપ' છે; કદી પણ વિનાશ નહિ પામનાર પરમમુખ અથવા પરમાનંદ તે પરમાત્મવિષયક સ્નેહનું પરમ ફળ છે. આ અમૃતસ્વરૂપ ફળ તે પ્રાકૃત અમૃતરૂપ પદાર્થથી વિલક્ષણ છે; પેલું અમૃત તો માત્ર અમર કરનારજ પ્રાકૃત પદાર્થ છે, ત્યારે આ અમૃત તો અમર કરવા ઉપરાંત અવિનાશી પરમાનંદને સમર્પનાર સચ્ચિદાનંદધન સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરવારૂપ ચેતનનો ભાવવિશેષ છે. આ અમૃતસ્વરૂપનો આવિર્ભાવ સદાકાળ તેજ સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરનાર હોઈને અતીવ અવલુંનીય તથા કેવલ સ્વાનુભવનોજ વિષય બની રહે છે. અરે ! સામાન્ય લોકિક સ્થિતિમાં પણ આપણે ભક્તિનું અશ્રુત માહાત્મ્ય પ્રત્યક્ષ જોઈ શકીએ છીએ; જેમકે—

મનહર છંદ

મ્હોટા મ્હોટા હાથી પાસે, માણસ ગિયારો લાસે;
તે ઉદ્ધતાસે બેસે માથે, ભક્તિ કરે તે ઘડી.
સિંહ માંસના ખાનાર, મનુષ્યનો તે અહાર;
તે કરે છે ખાર પાળનારની સાથે ટકી.
વિપદર ફજાવાળા, નાગોને કરંડીએ ધાલ્યા;

વશ કરે ભક્તિવાળા, રમાડે મદે છકી.
એવા કૂરે ઉર જેથી, રહેવું ઘટે સદા દૂર;
ભક્તિ પૂર ઘકી વશ, થાય અનુ તે ટકી.

ફતરાં ને પોડાં પોતાના સ્વામી માટે પ્રાણ આપે છે; આ વિષેનાં દહાંતો અનેક આપણે જોઈએ છીએ; તેમાં સ્વામી-સેવક બનેલી ભક્તિજ મૂળ કારણ છે, પણ તે ભક્તિ બને તરફની અશુદ્ધ હોય છે: ‘આઈ ંહાલી કે ખાઈ’ એમ પશુઓ જે વશ થાય છે તે તેમના સેવનાર માટે વશ થતાં નથી, પણ તેમની સેવા માટે વશ થાય છે. અર્થાત્ ખરી ભક્તિ તેમના સેવાના પદાર્થોમાં સમાયલી હોય છે, એટલે કે પ્રાકૃત વિષયો તે ભક્તિનું મૂળ હોય છે. તે પશુ-પક્ષીઓ પોતાને જે પદાર્થો આપી રહેલો હોય છે તેને તો પીછાણતાંયે નથી; તે તો કેવળ પોતાના અભીષ્ટ પદાર્થ-નેજ અધીન બની ભક્તિ પ્રદર્શિત કરે છે; તેજ પ્રમાણે તેઓની સેવા કરનાર પણ તેઓના અમુક કોઈ શુભ-શક્તિને અનુસરીનેજ તેઓની સેવા કરી રહ્યો હોય છે, તેથી તેની પણ એ ભક્તિ પ્રાકૃત પદાર્થ દ્વારાંજ જન્મેલી હોય છે. ગાય, ભેંસ વગેરે પ્રાણીઓની લોકો ભક્તિ કરે છે તે શા માટે? સૌ કોઈ જાણે છે કે તેમાં કેવળ સ્વાર્થજ રહેલો હોય છે. તેનાં તેજ પશુઓ નકામાં થાય છે એટલે તેના પરથી ભક્તિ પણ નાશ પામે છે; માટેજ તેવા પ્રકારની વિષય-જન્ય ભક્તિને અશુદ્ધ અને નાશવંત કહેવામાં આવેલ છે; કેમકે તે ભક્તિનું મૂળ વિષયો પોતેજ નાશવંત ॥ અને દુઃખદાયી છે તેથી તે દ્વારા ઉત્પન્ન થતી અન્યોન્ય ઉપર-ની ભક્તિ પણ તેવીજ નાશવંત ને પરિણામે દુઃખદાયી બને છે. માટેજ આપણે પ્રયત્ન કરી ગયા છીએ કે:—

વિષમય વિષયોમાં વસમાં, વશમાંથી જતાં ધાતા વસમા.

એજ પ્રમાણે સ્ત્રી, પુત્ર, પતિ, પિતા, માતા ચન્દ્ર, ગુરુ-વગેરેની પણ અન્યોન્યની ભક્તિ અશુદ્ધ ને નાશવંત જોવામાં આવે છે; કેવ અથવા પરમાત્મા ઉપરની પણ તેવી

અશુદ્ધ તથા નશ્વર ભક્તિ જોવામાં આવે છે, એટલે કે જ્યાં જ્યાં આત્માને ઉદ્દેશી-આધ્યાત્મિક ભક્તિ નથી હોતી. ત્યાં તે ભક્તિને પ્રાકૃત ભક્તિ અથવા અશુદ્ધ નાશવંત ભક્તિ જ કહી શકાય છે. ઇશ્વર-વિષેની ભક્તિ પણ જો સકા હોય-કોઈ કામનાને ઉદ્દેશીને હોય તો તેની પણ તે રૂપ જ ગણના કરાય છે. પરમેશ્વરને ઉદ્દેશીને પણ ધણા લોકો સકામ-પ્રાકૃતિક ભક્તિ કરે છે, પરંતુ તેથી આત્મતિક શ્રેય મુક્તિની પ્રાપ્તિ તો નથી જ થતી. જો કે સર્વેશ્વર પરમાત્મા તો સર્વ સંપૂર્ણ આપનાર છે અને 'નિત્યો નિત્યાનાં ચંતનચેતનાનામૈકો ચતુનાં ચો વિદધાતિ કામાન્-' જે નિત્યના પણ નિત્ય છે, ચેતનોના પણ ચેતન છે અને પોતે એક જ અને કની કામનાઓને પૂર્ણ કરે છે, એટલું જ નહિ પણ 'યો પ્રજ્ઞાણં વિદધાતિ પૂર્વમ્-જેમણે બ્રહ્મદેવને પહેલાં ઉત્પન્ન કર્યા છે.' આમ બ્રહ્મદેવના સદા પણ તેજ પ્રભુ છે અને તેથી જ 'યજ્ઞોન યજ્ઞમયજંત દેવાઃ-દેવોએ પણ યજ્ઞવડે તે યજ્ઞસ્વરૂપ પરમેશ્વરનું યજ્ઞન કરેલ છે.' જેથી તે તે દેવો શ્રીપ્રભુકૃપા સંપાદન કરીને તે તે ઉચ્ચ પદને પ્રાપ્ત થયા છે; એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. વળી 'ક્ષપમારોગ્યમર્થાંશ્ચ ધર્માઃ શ્રૈયાનુષંગિકાન્-એ પરમેશ્વર ભક્તિથી પ્રસન્ન થઈને રૂપ, આરોગ્ય, સર્વ પદાર્થો તથા આનુષંગિક ધર્મોને પણ આપે છે.' જેમકે કુખ્તને રૂપ આપ્યું, માકુંડેવને આરોગ્ય આપ્યું, ધ્રુવને શાશ્વત પદ દીધું, વિભીષણને મહારાજ્ય આપી દીધું, બલિને પાતાલનું રાજ્ય સમર્પ્યું-જેમ તે તે ભક્તોને તે તે અર્થો પ્રભુએ આપ્યા છે. જ્યારે અન્ય દેવો વગેરે તો અમુક કોઈ અપરિનિત પદાર્થ જ આપી શકે છે, ત્યારે પરમેશ્વર તો સર્વ અપરિનિત પદાર્થો આપવા સમર્થ છે, માટે—

અક્રમઃ સર્વક્રમો વા મોઽક્રમ ઉદારધીઃ ।

ત્રીવિજ મન્દિયોગેન યદેવ ગુણં વસ્ય ॥

કામનાઓ સંપાદન, સર્વ કામનાઓવાળા અદ્ય મે. કની કામનાવાળા ઉદાર બુદ્ધિવાળા મનુષ્યે, ત્રીવિ મન્દિયોગે તરીકે પરત ગુણ પરમાત્માનું જ નજર કરાઈ છે.

‘જમોવા મગજકર્મ-જયવાનનો બહિષ્કાર જમોવા ઉ-કરીને નિષ્કર્મ જતી નથી;’ જેમ મદરિ કથવે કહું છે ને અદિ-નિએ અનુભવું છે. અદિનિએ તાર દિવસનું ‘જમોવાત’ કરીને પરમાત્માનું એવન કહું, તો ખુદ એ જયવાનજ તેના પુત્રરૂપે (વામનરૂપે ખાસ કરી) પ્રકટા હતા; પાતે ત્રણે લોકના નાથ હોવા છતાં એ વામન જયવાને અદિતિને અતોપ આપવા માટેજ ખલિસાબ પામે ત્રણ પગલાં પૃથ્વીની લિલા માગી હતી ને તેણેનું જગીષ પૂર્ણ કહું હતું. આ બધું શીક છે. કારણકે પુત્રો માતાપિતા પાસેજ માગે છે, પત્ની પતિ પાસેજ માગે છે, સેવક સ્વામી પાસેજ માગે છે અને તે યોગ્ય પણ ગણાય છે; તેજ પ્રમાણે સર્વના સ્વામી પરમેશ્વર પાસે કોઈ વિષયની માગણી કરવી, તે એકંદર જોડું કે ખરાબ તો નથી, છતાં તેવા મહાસમયે સ્વામીને પ્રસન્ન કરી તે મોહાદાતા પ્રભુ પાસે તુચ્છ-નાશવંત વિષયોની માગણી કરવી ને તે દ્વારા પોતાની ભક્તિને અશુદ્ધ બનાવવી તેના કરતાં કોઈપણ જાતના વિષયોની અભિલાષ વિના કેવળ નિષ્કામ ભાવે તેમની ભક્તિ કરવી તેજ સર્વોત્કૃષ્ટ છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પણ એજ કહે છે:—

चतुर्विधा भजंते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।

आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥

‘હે અર્જુન! ચાર પ્રકારના પુણ્યશાળી મનુષ્યો મારું ભજન કરે છે—પીડિત, જિજ્ઞાસુ, અર્થાર્થી ને જ્ઞાની.’ આમાં પહેલાંના ત્રણને ભગવાને પોતાના ભક્ત તો કહ્યાજ છે, છતાં ચોથાને જ્ઞાની કહ્યો છે. અર્થાત્ પ્રથમના ત્રણ ભક્તો હજી અપૂર્ણ છે—તેઓ જ્ઞાની બન્યા નથી. કારણકે તેઓની પ્રીતિ પ્રભુમાં છે ખરી, પણ તે કેવળ વિષયોને લીધે છે, વિષયો માટેજ તેઓએ પ્રભુમાં પ્રીતિ કરી છે, પણ પ્રભુ માટે તેઓએ પ્રભુમાં પ્રીતિ કરી નથી. જેમ રાજ્યના નોકરો રાજ્યગાદીના નોકરો છે; ખુદ રાજાની જાતના નોકરો નથી; કેમકે રાજાની જાતમાં શું છે? પણ આ સ્થિતિ પ્રભુના

૧૫

૧. હા છે એમ તારે

૨. તેજના અંશને તેજ-

આખાય જગતનું સઘળું

બંધવાન તો કહે છે- 'જગત-

અંશથી જગતમાં વ્યાપી

તું મહેતવ' અથવા મહા-

'અનંત પ્રજા' પરમેશ્વર

૩. છે, તેમનો કદી અંત

જાન તથા આનંદમય

૪. સર્વ સદિશ જગતને

૫. તેમના કરા

જગત ૬.

૭. ૮.

૯.

નથી, આ

કહે છે ને સર્વોચ્ચ

૧૦. આવા પ્રભુથી જ

૧૧. જીવ કદી વરુ અધિક

૧૨. તેજ પ્રભુ પાસે તેમના વિના

૧૩. અને તું જુએ તો તેમના વિના

૧૪. જે કદા છે ને કદાંથી અધિક છે? ૧૫. ને

૧૬. એવામાં તને કેટલું જાણ છે? ૧૭. આનંદમય

નિષ્કામ ભક્તનેજ ઓકરિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. આવી નિષ્કામ ભક્તિ સિવાય વીજા કોઈપણ માટે પ્રભુપ્રાપ્તિ થતી નથી એમ ખુલ્લું કહે છે—‘ન પ્રત્યક્તેન ન મેધવા-સાશ્રાયણન કે વેદાભ્યાસન કયો કરવાથી અથવા જુદાનો ગમે તેટલો ઉપયોગ કયોથી પણ પ્રભુપ્રાપ્તિ થતી નથી.’ આવોજ અનિપ્રાય ગીતામાં ભગવાન વ્યક્ત કરે છે—‘નાર્દ રે ને તપસા ન જ્ઞાનેન ન ષેઝયયા’—વેદાભ્યાસ, તપશ્ચરણ, જ્ઞાન કે યજ્ઞયાગો કયોથી હું મળી શકતો નથી, પણ ‘મસ્ત્યા ભવ્યસ્ત્વનન્યયા’—કેવળ અનન્ય-નિષ્કામ ભક્તિથીજ મારી પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે.’ અર્થાત્ ઇશ્વરપ્રાપ્તિનો સર્વોચ્ચ ઉપાય કેવળ નિષ્કામ ભક્તિ એકજ છે. આવાજ કારણથી પુરાણોમાં ખુદ્દુ કહેવામાં આવે છે—‘ત્રીયતેડમલયા મક્ત્યા-નિર્મળ ભક્તિથીજ ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે.’ આમ પ્રભુપ્રાપ્તિના બીજા સર્વ ઉપાયોને કેવળ નકામા કહેવામાં આવે છે; આમાં કંઈપણ આશ્ચર્ય નથી કે તેમાં કેશપણ જોડું નથી. આ રીતે અનન્ય ભક્તિ કેને કહેવી તે તો આપણે સમજ્યા, તેમજ તેવી ભક્તિ બે કરવામાં આવે તો પ્રભુપ્રાપ્તિ થાય એ પણ ભણ્યું ને તે સંબંધે ખૂબ વિચાર્યું પણ ખરું, મનથી કસાવ્યું પણ ખરું, પરંતુ આચરણમાં તે છે ? ખરો અતિમ પ્રેમ ક્યાં છે ? આપણે સમજીએ ને વિચારીએ છતાં પરમાત્મા પૂર્ણ-પ્રણમાં આપણો પ્રેમજ ક્યાં છે ? અને તેમનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન પણ ક્યાં છે ? માત્ર તેમના સંબંધે ધ્રુવણ કરવાથી તેમની પ્રાપ્તિ થઈ શકે નહિ; પ્રભુપ્રત્યેનો પ્રેમ કયો કરી શકતો નથી, જગાડયો જગાડાતો નથી. જેવો સ્ત્રી, પુત્ર, ધન આદિ-માં પ્રેમ છે તેવો પ્રભુમાં કેમ નથી ? પણ તેનું કારણ શું ? એક કવિ કીક કહે છે:—

છપ્પયા છંદ

નથી નિષ્ક્રતો પ્રેમ, વાડીમાં પાણી પાતાં

ધી નિષ્ક્રતો પ્રેમ, તેડ ચોળવાથી તાતાં

ધી મળતો એ પ્રેમ, સોધતાં વારે ધારે,

નથી મળતો એ જિમ, યાંત્રી રોમનો દારો;
નથી મળતો એ જિમ, જેનાં મૂળદી આંખાંખામની;
નરનો દોષ ક્યાં એ જિમ એ, જાણ કૃપા મનરવામનો.

એ આમ છે નો પ્રશ્ન એ ક્યાં છે કે, તો પછી એ
મધુ કૃપા કેમ નથી કરતો? શું તે કૃપાનું નથી? અરે!
આઈ! તે કૃપાનું તો પૂરતું છે, પણ કઈ યોગ્યતા તો જુએ
ને? એ માટેની યોગ્યતા મેળવવાને તેમણે યત્નવત્ પૂરતી
કરી આપી છે, તે માટેના યોગ્ય ઉપાયો વળાંગે દર્શાવ્યા
છે, પણ તે આપણે ક્યાં આચરીએ છીએ? આપણે તો
કૃષ્ણનો કરવામાં જ તત્પર રહીએ છીએ ને બીજા બાબુથી
પ્રભુને મેળવવા કાંચો કરીએ છીએ; પણ તેથી તે મળે ખરે?
તેજ પોતે કહે છે- 'ન માં તુષ્ટિર્નિર્ના મૂઢાઃ પ્રવર્તંતે નરાધમા-
કૃષ્ણ કરનારા નરાધમા મને કહી પાત્રી ચક્રતા નથી.'
કેમકે તેઓ કુદૃષ્ટો કરીને બીજાઓનું અપ્રિય ક્યાં
કરે છે, બીજાઓને હાનિ પહોંચાડે છે અને શાસ્ત્રવિરુદ્ધ
આચાર વિચારો રાખીને ગમે તેમ વર્તે છે તેઓને વળી
વિચારવાની પણ કુરચક હોય ખરી કે પરમેશ્વર છે કે નથી?
એ છે તો તે કેવો છે? ક્યાં છે? એઓ તો પોતાના માર્ગ-
માં જ દોડ્યા રહીને એ વાતને કોઈ પણ રીતે ધ્યાનમાં
લેતા નથી અને એ કંઈ ધ્યાનનાં લેતા હોય તો પણ માત્ર
ઉપલક્ષ્ય દિલે; પણ ત્યાં સુધી કમળો હોય ત્યાં સુધી
ખરાબર દેખાય ખરું? હાથ ગળા સુધી દીઘ્યો હોય ત્યાં
પછી પૂછવું જ શું? એટલે કે તમોશુષ્ણ તથા રજોશુષ્ણની
સત્તા જ્યાં સુધી પૂર્ણ જોસમાં આજીબાજી, અંદર અને
બહાર પથરાઈ પડી હોય ત્યાં શું થાય? એ તો 'સત્વાત્
સંજાયતે જ્ઞાનં-સત્વશુષ્ણથી જ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે.' શાસ્ત્રો-
ની કે યોગ્ય કોઈ સદ્ગુરુની તે તે વાતો જ્યારે રહે, તે
પર ખરાબર વિશ્વાસ ને શ્રદ્ધા થાય ને તે પછી તે પ્રમાણે
જ્યારે સદ્ગતિ તથા શુદ્ધ આચરણ કરવામાં આવે એટલે તે
દ્વારા આજીબાજી, અંદર અને બહાર શુદ્ધ સત્વશુષ્ણનું સા-
માન્ય જામે છે અને તે પછી શુદ્ધ જ્ઞાન પ્રકટે છે. એ રીતે જેવું

સાત ઉત્પત્તિ યાત્રા છે કે નુરુદ્ધ દુષ્ટમો ત્યાંથી છે અને
પણી મુક્તિ કરવામાં નિષ્કામ યાત્રા છે. માત્ર પાપ પાત્ર
ચાલી જામેડો મેળ જાત નીકે, પાપ યાત્રા નીકે તેને દૂર કર
વાનું એવું પણ મેળ દુષ્ટ જોડે, તેમ તત્કાલે પાપ કરતાં
જોડે, જેથી 'કનાઃ મુક્તિનોત્કુલ' હો અર્જુન ! વાર
પ્રકારના સત્કર્મ કરનારા-પુણ્ય સાચી મનુષ્યો માટે જન્મ
કરે છે એમ તત્કાલે કરનારાઓનેજ પ્રમુખકિત મૂકે છે. આપ
મુક્તિ મળેનામાત્રે જેઓ નિષ્કામ ભક્તિથી પ્રમુખે બને છે તે
પોતાના સ્વાર્થલ્યાગપૂર્વક કરેલાં પ્રમુખ સાથે જોડાય રહે છે,
તેઓની જો ભક્તિના મૂળને ઉદેશી અગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે:-

येषां त्वन्तर्गतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।

ते द्रष्टुमर्हन्निर्मुक्ता भवन्ते मां दृष्टवताः ॥

'પુણ્યકર્મ કરતાં કરતાં જે મનુષ્યોનાં સર્વ પાપ ત્યાં
પાત્રી ગયાં હોય છે તેઓ સગદેવાદિ દંદોથી રક્તિ બને
છે અને દંદ મતવાળા થઈને માટે જન્મ કયાં કરે છે.
અર્થાત્ નિષ્કામ પુણ્ય કર્મોદારા જ્યારે પાપ ધોવાઈ જાય
છે ત્યારે સગદેવાદિ કપાયો છૂટી જાય છે ને દંદ મત થઈને
આવું નિષ્કામ જન્મ પ્રેમપૂર્વક કરી શકાય છે.'

જેમ કોઈ મલિન વસ્ત્રમાંથી મેલ દૂર કરવો હોય
ત્યારે પ્રથમ સાબુ, પાણી, ખારો, બહી વગેરેની જરૂર પડે
છે; પછી જો દારા વસ્ત્રનો મેલ નીકળી જાય ને બરાબર
સ્વચ્છ થઈ જાય તે પછી તેમાં રંગ ચઢાવવો, ડુંગળી
ભરવી-વગેરે કરી શકાય છે; તેવીજ વાત નિષ્કામ ભક્તિ
થવા માટેની છે. પ્રથમ નિષ્કામ પુણ્યકર્મોદારા આત્મશુદ્ધિ
થવી જોઈએ ને તે પછીજ તેના પર નિષ્કામ ભક્તિનો રંગ
ને પરમાનંદની મુગ્ધ લગાવી શકાય છે. આપણે દુષ્ટમો
કરતા બંધ થઈએ જોડે નવો પાપરૂપ મેલ ન ચડે ને
અસાત ન વધે. પછી જ્યારે નિષ્કામ સત્કર્મો કરવા માંડીએ
પ્રથમનાં દુષ્ટમોનો પાપરૂપ મેલ દૂર થાય ને સત્ત્વ-
રંગારાદારા નિષ્કામ ભક્તિરૂપી રંગ ચડે, આવી આ

નિષ્કામ ભક્તિનેજ સાધનભક્તિ કહેવામાં આવે છે, કેમકે
 મોક્ષરૂપી સાધનું તેજ એક સાધુ સાધન છે. 'વિદ્યાયાઽ
 મૃતમશ્રુતે-વિદ્યાથી મોક્ષને પામે છે.' એમ શ્રુતિ જેને વિદ્યા
 કહે છે તેજ આ બ્રહ્મવિદ્યા અથવા નિષ્કામ ભક્તિ છે. પ્રથમ
 તે સાધનરૂપે છે, જેમાં 'શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, પાદસેવન,
 અર્ચન, વંદન, વાસ્ય ને સમ્ય'—એ ક્રમથી ચઢતાં ચઢતાં
 ઉપદ 'આત્મનિવેદન' અથવા 'આત્મસમર્પણ' સુધીનાં
 નવ અંગોનું ક્રમશઃ સેવન અથવા એક એકને મુખ્ય રાખી
 બીજાઓનું ગૌણપણે અનુક્રમ હોય છે અને સંપૂર્ણ સિદ્ધ
 થયેલ આનેજ સંન્યાસ, કર્મસંન્યાસ, બ્રહ્મજ્ઞાન, અનન્ય-
 ભક્તિ, સિદ્ધભક્તિ, પ્રભુ ઉપરનો પરમપ્રેમ વગેરે પર્યાયોથી
 કહેવામાં આવે છે. ઉપર દર્શાવેલી નવ પ્રકારની ભક્તિમાંથી
 કેવળ એક એકનેજ મુખ્યત્વે આરાધનાર અનુક્રમે પરીક્ષિત,
 શુકદેવ, પ્રહ્લાદ, લક્ષ્મી, પૃથુ, અકૂર, સુગ્રીવ, અર્જુન ને
 બલિરાજનાં દષ્ટાંત શાઓમાં સુપ્રસિદ્ધ છે, છતાંય 'કલૌ
 કેસવકીર્તનાત્' કલિયુગમાં કેસવનું કીર્તન કરવાથી મુક્તિ-
 ને સુલભ દર્શાવવામાં આવે છે. અર્થાત્ ભક્તિના નવ પ્રકારો
 પૈકી 'કીર્તન' એ કલિયુગમાં સરળ ને સર્વશક્ય ભક્તિ-
 પ્રકાર છે. એના દ્વારા સત્વર સંસારથી મુક્ત થવાય છે,
 મુસલમાનો 'નિમાજ' પઢે છે, ક્રિશ્ચિયનો 'પ્રેયર' કરે છે,
 તે શું છે? એજ, જેને આપણે 'કીર્તન' કહીએ છીએ,
 અનાયો પણ આજ ઉપાયને સર્વોત્તમ માને છે, ત્યારે આગો-
 માં બ્રહ્મા, શ્રુતિ, ચારદા, નારદ, વ્યાસ, વાલ્મીકિ, શુક ને
 સર્વ ધર્માચાર્યો પણ તેજ ઉપાયને સર્વોત્કૃષ્ટ કહે છે અને
 તુલસીદાસ, મીરાંબાઈ, તુકારામ, નરસિંહ મહેતા-જેવંતે,
 અર્વાચીન મહાભક્તો ભગવત્સાક્ષાત્કાર કરી મુક્ત થઈને
 કયા ઉપાયથી? 'કીર્તન' થીજ તેઓ સંસાર 'સાગર'માંથી
 મેળવી શક્યા છે. માત્ર એ વસ્તુનો જોડો જોડો જોડો
 ભેદજે કે, આ સંસારરૂપ મહારોગને જે જોડો જોડો
 કરવો તે પદ્ય ને ગીત—એ જોડો જોડો જોડો જોડો
 હશે. નવા જમાનાના મુધારો કહે છે કે, 'કીર્તન' એ

જરૂર નથી. માત્ર નીતિજ મર્ગના પાલનથી છે. કેવળ નીતિનેજ પગેડ કરીને તેઓ મનપાનના કાંઈ નાજી છે. નીતિ તરફ જના વિચારના મુદ્દિપુરણા છે. 'અમે નો કેવળ મનપાનનું મજબ કરી કરીશું, એ અમારાં કોવિજ-મનાં પાંચા જગીને મદદ મળે જશે.' આ કહેવા તે મુદ્દિમકનો પ્રતીતિનો મર્ગના ત્યાગ કરવા નહીં અને તેમજી જાનાના રાજની પાત્ર આંકે છે ત્યારે જો દુઃખાચારક ચનાં અવગાતા નથી. માટેજ અમે કહીએ છીએ કે કેવળ અંકચીજ નહિ સાતે; નીતિ ને પ્રજિત બહે બેક-શે; તેજ આ પર્ય ને ઓપમ બનેનું મેવન કરનાર પોતાના મેવને મહોંચી વળે છે. આમ જો સંપૂર્ણ અંત સધાવ છે તોજ મપૂર્ણ ફળ મેજની સકાય છે; એજ આસય કેપરવા પદમાં અમે ઢસાંગો છે. આપણે સફરતાન કરી નીતિ અજવીએ અને સાચે સાચે પ્રેમપૂર્વક પ્રભુમજન કરતા જઈએ તોજ પ્રભુને પ્રાપ્ત કરી સકીએ; તેમાં જેટલી ન્યૂનતા તેટલી ક્યેયમાં પણ ન્યૂનતા રહેવાનીજ. નીતિને અનુસરો પણ પ્રભુ ભજન ન કરો તોયે કંઈ વળતું નથી; તેમજ પ્રભુમજન કરો પણ જો નીતિને તિલાંજલિ આપો તોયે નકાસું છે; કેવળ પ્રભુના કોપનું પાત્ર જાનીએ. આપણે જો કુપચ્ય ક્યેં જઈએ તો આપણો ઉપાય અને ઇશ્વર જાન્ને નિંદાપાત્ર બને છે; જેમ કુપચ્ય ક્યાં કરતા રોગીનો રોગ દૂર ન થતાં તેની ચિકિત્સા કરનારો વૈદ્ય તથા તેનું ઓપધ બહે નિંદાપાત્ર બને છે તેમ. માટે પ્રથમ તો સત્કર્મોદારા આત્મશુદ્ધિ ચનીજ બેક-એ અને તે પછીજ તે પર ભક્તિનો રંગ ચઢાવવા પ્રયાત કરવો બેક-એ. કોઈ તેલી અથવા હલવાઈનો ધંધો કરનાર પોતાનાં ચીકણાં મેલાં વચ્ચે પ્રથમ સાફ ક્યાં વિચાર સરમાં ઝમેળે તો તે શું કરે છે? મૂખાંઈ કે બીજું? કુપચ્ય ક્યાં હોત તો તેઓનો ભક્તિરૂપ ઉપાય જરૂર નિવડયો હોત. એ તો પર્ય અને ઓપધ બને હોય તોજ રોજને દૂર કરવાનું કામ પાર પડે છે.

શ્રી જગદેવ સ્વામી-આખ્યાન

૫૩

‘કે હા’ એ રાગ

તે સજ્જનો! ગોવિંદના ગુણગાઓ, ગાઓ ગાવુંને મુખઝારી
 હું હજી ન મૂકે, સાધુ સાધુતા ન મૂકે;
 અને પતિથી છે કદર થનારી, ગાઓ સંતને મુખઝારી.

મનને મુખઝારક યવામાં સર્વની પાસે થન અથવા
 તેના મઝારની સામગ્રી કરી હોય સકતી નથી, તો સર્વને
 મુખઝારક રી રીતે યદ્ય સકાય? શ્રીમંતોને આપણે મુખ-
 ઝારક રી રીતે યદ્ય સકીએ? સર્વને મુખઝારક યવાનો સરગ
 ને સર્વોત્તમ એક ઉપાય જરૂર છે જે બાત, વૃદ્ધ, મૂખ,
 પડિત, ગરીબ, તવંગર, માંદા કે સાબ્-સર્વને અવસ્થ
 ઉપયોગી, અતીવ મુખઝારક ને અતિશય શ્રેયસ્કર છે. આ
 ઉપાય કયો? અરે! યજ્ઞોજ્ઞ સહેતો; માત્ર તેમની આગળ—
 ગોવિંદના મુખગાઓ, (અને એ રીતે) થાઓ સૌને મુખઝારીરે.

આ ઉપાયને આચરણમાં મૂકતાં ખાસ કેઈ વિષય
 તો નહતું નથી, પણ હૃદયની નિંદા જરૂર સહેવી પડે છે. હૃદય
 ભલે નિંદે, તેની પરવા ન હોવી એમ છે. નિંદક તો હંમેશાં
 સામાનાં પાપો ઘોષ રહ્યો છે, એ સિદ્ધાંત છે. તે એમ કહે
 એજ ઠીક છે; અનાયાસે આપણાં પાપો દૂર કરનાર એવો
 મળી આવે તો તેથી ઉલટા સંતુષ્ટ થવું ને શિક્ષણ લેવું કે—

હૃદ હૃદતા ન મૂકે, સાધુ સાધુતા ન મૂકે.

આપણે આપણી સાધુતા ન મૂકીએ તો લાભ આપણ-
 છે ને હાનિ હૃદને છે. કેમકે—

અત્ર પતિથી છે કદર થનારી.

એ વાત ખરી છે કે ગોવિંદના ગુણો ગાતાં આવડવા
 અરે! ગોવિંદના ગુણો ગાવાનું મન યાય, એ પણ
 વાત નથી. માટેજ અહીં ‘હે સજ્જનો’ એવું
 પાડ્યું છે. જેઓ પોતાનાં માથીન ફક્ત કમોને અધીન

હું જયદેવ શ્રીમાદેવ હું મેં જયદેવ તો મેં વિ-
દ્યા પ્રજાની કલ્યાણ કરાવ્યો છે, 'જયદેવ' નાનાં પુત્ર-
મંત્રાં કલ્યાણના પ્રજાપતિ દેવો-જયદેવનું ધર્મી પામેલા
તેજસ્વીની પામેજ તે જાન તમે કરો; જમને જેવા આપડે
જ એવિંદ્રપુ તેમની આજ્ઞા પ્રાપ્ત; જરૂર, તેઓ જેજ
પ્રકાર કરો; સજ્જન તથા દુર્જનની પરીણામ તે દ્વારા
તમે ચક્ર કરી શકો. આ રીતે જેમણે જન્મથી આર-
ભીને એવિંદના ગુણો જાણ્યા છે તે—

સાખી

શ્રી જયદેવ સ્વામી જમણદેવ, કવિજનના મહારાજ,
માયા ગુપ્તા ગીતામણિ'દે ધ્યાન કવિની માતા,
શ્રી જમણદા..... તેથી અતિ નિવાલ્યા.

જેવા પદ્મા હોય છે તેઓ 'પામેદ્ર્ય આરબોન' '
જન્મનાજ કવિઓ હોય છે. જેજ પ્રમાણે જન્મનાજ ભક્ત
હોય તેવા પણ પદ્મા ચાંબળવામાં આવે છે, જેમકે-ધ્રુવ,
પ્રહ્લાદ, નરસિંહ, મીરાં, વગેરે. તેઓ 'અનેકજન્મસંસિદ્ધઃ'
અનેક જન્મે તેવી શિદ્ધાવસ્થાને પામેલા હોય છે. જેવાઓને
ધીમે ધીમે ચક્રતાં ઉપડે પરમેશ્વરની હજુરમાં રહી તેમની
સેવા કરવાનો લાભ મળે છે. એ ચોક્કસ છે કે ભક્તધરીર
તે છેલ્લી કાટિ છે-ઉપડનોજ જન્મ છે. તેને ફરી આ સં-
સારયાત્રા કરવાની રહેતી નથી. જેવા જન્મસિદ્ધ ભક્તોને
કેવળ એક પ્રભુજ પ્રિય હોય છે. પ્રહ્લાદજ પાંડ્યાળામાં
ભણવા ગયા ત્યારે ત્યાં પણ તેમણે તો 'કકકો કેશવ કરી
માનીયો' અને મીરાંબાઈ રમતાં શીખી ત્યાંથીજ પ્રભુ
સાથે રમવા લાગી, પ્રભુમાંજ તેને લગન લાગી; તે પ્રમાણે
જયદેવ સ્વામી પણ—

સાખી

ભટલાગી હરિપદ અનુરાગી, લગનજ એની લાગી,
તરુ તળે પણ બેસી ન રહે, જેવા અનુપમ ત્યાગી,
રહે ગાદીને..... માત્ર કમંડળ રાખી.
જેઓ કુસંપથી ભયભીત રહે છે તેઓ વૃક્ષ.

વાસમાં પણ કદી મમત્વ નજ કરે; કેમકે તેમાં પણ
મમતા કરી હોય તો એ પોતાના આસનના સ્થળને કદી
કોઈ બગાડે તો તેના પર ક્રોધ થઈ આવે, અને તે કદી
તેના હુઃખદાયી થવાનો પ્રયત્ન આવે, એવો તેમને સાર
રહે છે. પણ આ રીતે નકારાંજોથી બચતાં અને તેમને સાર
પોતાના ચરીર વગેરેને કદ આપી સહન કરતાં કે તેના
કોઈ ભોગ આપતાં શું સંસારને ઝટ તરી શકાય છે ?
નહિજ. સંસાર તરવામાં પોતાનું બળ તો ભોંધ્યે પણ
સાથે લોકબળનીયે આવશ્યકતા રહે છે. પોતે પ્રભુના
શુભોત્તમ ગાન કરે અને બીજાં સુપાત્રોને તે શુભ-
ગાનનો લાભ આપે તો આગળ વધવામાં વાર ન લાગે.
કમાણીમાં જરૂર ઉમેરણી થાય છે. પ્રભુના શુભગાનનું મા-
હાત્મ્ય અમૃતના સ્વાદથી પણ અધિક વધુ છે. દેવ-
તાઓ દિવ્ય અમૃતનો કળશ ભરી શુકદેવલ પાસે આવ્યા
ને બોલ્યા કે, 'આ અમૃતનો કળશ લઈને તેના બદલે પ્રભુનું
શુભગાન તમે અમને આપો.' આમ અમૃત જેવા સર્વોત્કૃષ્ટ
પીણા કરતાંયે પ્રભુશુભગાનનું પીણું અતીવ ઉત્કૃષ્ટ છે. કાર-
ણકે અમૃતપાન તો અમુક કાળ સુધીજ હુઃખમુક્ત કરી
સુખી બનાવે છે પણ પ્રભુનું શુભગાન તો આત્માને સદા-
કાળ હુઃખમુક્ત કરી સર્વથા સુખમમ બનાવે છે. તો આથી
પીણું લોકકંઠ્યાણુ કયું હોઈ શકે ? એના જેવું સર્વ ક્ષેપ-
કર બીણું કંઈ પણ નથી. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ મીતામાં એજ
છે કે- 'ન ચ તસ્માન્મનુષ્યેષુ કશિન્મે પ્રિયકૃત્તમઃ-મનુ-
ષ્યાં તેના જેવો મારું અતીવ પ્રિય કરનાર બીજો કોઈ
' આમ પોતાના ભક્તો પાસે પોતાના શુભ ગાનારાને
પ્રિય કરનાર માને છે; છતાં સાથે સાથે એ
ત્યાગ કરતો ન હોય ને મારો ભક્ત ન હોય તેને આ
ન તારે કદી ન કહેવું.' આ આદેશને ધ્યાનમાં રાખીને-
મા! ગાવિંદના ગુણ ગાઓ, યાઓ સદુને મુખકારીરે.
પણુ ધર્મોચારો અને અન્યના પયર્ગંધરોનો આજ

પ્રધોમ હરે; ત્યારે રજાથી જગદેવ તો કોઈને દેખી દેખી
તેમનાથી દૂર દૂર નાચતા દૂર તો રજી તેમની કાજિને
શીખરે. કેવી રીતે કાળ કડક પડે ?

પ્રભુ તો એમ કહે છે કે, ‘સંગ્રહેનં વહામ્બદ્મ-
એવો મારાં ગુણુવાન કથો; કહે તેમના મોઝક્રમનો નિરીક
મારે ધિર છે.’ તમે તો એ માંગે સર્વને ગુણકારક માલો,
મોકો મળે કે નજ રૂકો, એ આલુજ સારો; એના બદ-
લામાં તમારી બધી ચિંતા હુંજ કરીશ. આવાં વચન પ્રભુ
પોતેજ આપે છે. ગુણુવાનથી સર્વ પ્રકારનું મેલ-પ્રેય
પ્રોહરિ પોતેજ કરે છે, જુઓ જગદેવનોજ હાખલો; તેમને
પ્રભુએજ શ્રી, ધન, રાજ્ય, મનમાન, વગેરેની વ્યવસ્થા કરી
આપી ને અઘાપિ તેમના ‘ગીતગોવિંદ’ કાવ્યને સંલવન
રાખ્યું છે. હવે તે બધું પ્રભુએ કેવી રીતે કર્યું, તે નોંધજે—

વશંતતિલકા વૃત્ત

એ કાવ્ય એક જગમાંહિ રખાવવાને,
એ ભક્તિભાવ જગમાંહિ ચખાવવાને;
યુક્તિ કરી જગદીશે જન એય સારે;
‘ગોવિંદગીત’ રહ્યું તે યકી લોક પ્યારે.

અચો, મૂર્તિ કે પ્રતિમા એ પણ પરમેશ્વરનો તે
રૂપે અવતારજ છે. તે પોતાના ભક્તને અવશ્ય ઉત્તેજન
આપેજ છે; જેથી તે દ્વારા ભક્તિનો પ્રભાવ અને મૂર્તિ-
રૂપ પ્રભુના અવતાર વિષેનો જગતનો સજ્જભાવ પણ વૃદ્ધિ
પામે છે, એટલુંજ નહિ પણ પોતાના ભક્તોને ભક્તિ દર્શા-
વવાનું સુખ્ય સ્થાન અનાદિ કાળથી તે આજસુધી તેજ સર્વ
ઠેકાણે બાંધ્યું રહ્યું છે. આ પ્રમાણે મૂર્તિરૂપે હજી પણ બીરા-
જતા તે શ્રીજગન્નાથજીના પ્રભાવ વિષેનુંજ આ આખ્યાન છે,
એમ કહેવામાં કંઈએ હરકત નથી. હવે તે જુઓ:—

૫૬

જગન્નાથજીને દેવાને કન્યા વિષે માની રે;
લાયક થઈલાલી ગુણુશાળી રૂપવાળી નવ માની રે.

આ રીતે પ્રભુએ પોતાના ભક્ત માટે તૈયારી કરવા માંડી. જ્યારે કોઈનું પણ કોઈ કાચું પ્રભુ પોતેજ હાથ ધરે ત્યારે શી ન્યૂનતા રહે? કન્યાના પિતાએ સંકલ્પ કર્યો કે, પ્રભુનેજ આ કન્યા સોંપી દેવી છે; આ મારી કન્યા ભવિષ્યમાં સર્વવત્નવાળી સાધ્વી બનશે તોજ મુખી થશે. આવો મનમાં સંકલ્પ કરી તેણે ઘણાજ પરિશ્રમથી અને સાવધાનીથી પોતાની કન્યાને સુશિક્ષિત સર્ગુણી બનાવી. ખરું છે કે ભાત પરજ ભાત પડે છે. ખાસ પથ્થર પર આરસનું કામ કઢી ન થાય. કવિ કાલીદાસ કહે છે—‘કિંવા દિ વસ્તુપદિતા પ્રસીદતિ—કોઈ યોગ્ય વસ્તુ પરજ આરંભવામાં આવેલી સત્ક્રિયા સર્જન થાય છે.’ અસ્તુ. તે પછી—

પ્રભુએ બ્રાહ્મણને આવી આજ્ઞા સ્વપ્નમાં કરી હતી. ઉપરાંત જણાવ્યું હતું કે, હાલનો સમય ખરાબ છે, સંયમ પાળવો કઠિન થઈ પડે તેવું છે, માટે કન્યાને જીવનપર્યંત કુમારી રાખવી, એ સલામતીભર્યું નથી. એમ સમજી માની જા અને હું કહું છું તેમજ કર. પ્રભુના આ આદેશને ચિરોમાન્ય કરી તે કન્યાનો પિતા—

વિશ્રે કરી વિનતિ કવિવરને, કન્યા કરો સ્વીકાર રે;
કવિ કહે કામ ન કંગાલનું, સોધો કોઈ શ્રીકાર રે.

કારણકે મને તો આ કન્યા સાથે લગ્ન કરવાથી લાભ છેજ નહિ; મારું તો બેય બગડે તેમ છે. ‘ઝોવિંદન્ય ગુણ ગાઓ ને યાઓ સોને સુખકારી રે’ એ પણ થઈ શકે નહિ અને ગૃહસંસાર પણ વ્યવસ્થિત ચાલી શકે તેમ નથી. મારાથી તો માત્ર એક ઝોવિંદની સેવાજ થઈ શકે તેમ છે. માટે આ વાત જવા દો.

રથ ચડ કરીને બ્રાહ્મણ યાકવો, કન્યા મૂકી પડતી રે;
બંદીનો પ્રભુ આજ્ઞા તો કંતો, ચાપજ મ્હારી પડતી રે.
આવા બધાથી તેણે તો સુકન્યા, ચાવિત્રી અને દેવ-

[illegible]

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 84

紅

$\frac{d}{dt} \left(\frac{\partial L}{\partial \dot{x}} \right) = \frac{\partial L}{\partial x}$

1940

...the ...

1944

... ..

... ..

... ..

...the ...

... ..

1940

[Faint handwritten notes at the bottom of the page]

[Faint handwritten notes at the bottom of the page]

2011年12月10日

20-21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040 1041 1042 1043 1044 1045 1046 1047 1048 1049 1050

1942

1960

1949 年 10 月 1 日

42

1944-1945

10. 11. 1951

१२ विचार, लो होय हार, हाच हाच पदवी

महेश्वर महाराज

42 डोडर, ५५५

... ..

State

1970 1971

અનન્ય ભક્ત છું, જેથી શ્રીહરિ માટેજ હું છું; "
 બીજા માટે મારી જાતને ઉપયોગમાં લઈ શકાય તેમ
 નથી. વળી સંસારના પ્રપંચમાં પડવાથી ખટપટનો પત્ર
 કયાં પાર છે ? પ્રભુ ઉત્પન્ન થાય, પ્રતિદિન વધેજ બધું
 અને પાછી તેમની ખટપટમાં પણ પડવાનું રહેજ. આ બધું
 તોફાન મને તો નકામુંજ લાગે છે. એ તો ઉપરાઉપરી
 લપડાકો પડતી હોય તેવુંજ છે; આમ જ્યારેવ ઈન્દ્રિયો
 રબ આપવા ઇચ્છે છે પણ પ્રભુની ઇચ્છા તો જુદા પ્રમા
 રની છે. પ્રફુલ્લાદ, તુકારામ, નરસિંહ મહેતા વગેરે પ્રભુજી
 અનન્ય ભક્ત હોવા છતાં તેમને ઘરબારી થવા પ્રેરવા
 તેજે સામાટે કરી હશે ? બીજા લોકો તેમના ભક્તિ-રંગને
 ઝીલે ને સંસારમાં રહીને પણ પ્રભુભજનમાં લાગે, એ
 આશયથીજ ભક્તોને ભગવાન સંસારી બનાવે છે. મતડખ કે
 પોતાની જાત સુધારવાની સાથે પોતાના સાથને પણ સુધાર
 વો એ અવશ્ય કલંબ્યજ છે; એમ સમજીને તમે પોતે—
 ગાનિંદના ચુલ્લુ ગાઓ, (ને તે દાસ) થાઓ સોને સુખામી.

જ્યારેવનાં વચનો સાંભળીને પેટી પ્રાણબંધના—

કાલીંગદો

‘ નીચી બાલી ન બોલ ’ એ શબ્દ

કરી જાંજલી બાલી બાળા ઉવરી,
 અમળામાં બળ દેવાજ ક્યાંથી પરજનરૂપે કરી. કરી
 સાંચો વિવાહ પ્રભુને લગને કરી ન પાંડે નહીં. કરી
 અગાઉ બીજા ને જુવારાની પાતે એકત્રાએજ તોજન
 નીને નિજનના ન મનુ ભેદને, મરને બાંહેડાને ; નાનાં
 પોતે અગ્રાને તરી જઈ તે શુ પોતેજ છે ? બધા પાંડે
 ન નજાજ. જાંજારને તરી જઈ તે કઈ બાંધ
 કાળ નથી, એ ને મનુ તાર નોજ તારે સકાય છે ન
 નરસિંહ જી આનંદ કરું છું. હું મનુ નમુનીજ અનન્ય
 ભક્ત છું, અને તે મનુ તમારી વારજ.
 વનસી.

સેવા કરીશ, ફરીશ છાંય સમ, એમજ જજરા મરી કરીજ

પાવિશકલુનું પ્રયોજન શું છે ? પતિ-પત્ની બન્ને સંચારને તરવામાં અન્યોન્યને સદાય કરે, એજ તેનો મુદ્દો છે. મહર્ષિ યાસવદ્વ્ય ધન હાંને અમર ધવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા ત્યારે તેમની યિષ્યા ગાંગી બોલી ઉઠી કે આ ધન હાંને તમે શું લેવા લાગ્યો છો ? અમને પણ તેજ કેમ ન અપાવો ? પણ એ બીજાને શી રીતે અપાવાય ? તો આ રીતે—

ગોવિંદના શુભ ગાઓ, ધાઓ સોને શુખકારી.

એમ તે પ્રાદ્યુષ કન્યાની આગ્રહ ભરી સમજાવટથી પરિણામે—

‘માયાના મુકુટ’ એ રામ

જયદેવજી ધયા પરાણે ધરખારી રે,

સપડાવી પ્રભુએ વરાવી સારી નારી રે.

(છતાં તેમનું અનન્ય ભક્તપણું તો તેવુંજ છે.)

વિધિથી પરણી શુચિ સુંદરી સ્વીકારી રે,

હંપડી બનાવી પધરાવી મૂર્તિ ખારી રે.

(એમ ભક્તિરસમાં વધુ મળ પડવા લાગી.)

હરિમંદરના દાસદાસી ખાસ ખારી રે,

ગીતગોવિંદ આરંભ્યું ભજિ ભરી ભારી રે.

ભેયું ને ? આ રીતે પ્રભુ સગવડ કરી આપે છે. માટે ‘ગોવિંદના શુભ ગાઓ ધાઓ સોને શુખકારી.’ પ્રભુને તો શુભગાન બહુજ ગમે છે; જે તેમના શુભગાન ગાય છે તેને તો સામેઘી પ્રભુ પોતેજ નમે છે; એટલે શુભગાન કરનારાઓની મહત્તા અતિ ઉચ્ચ કદાની છે. ‘ભક્તિના અવતાર રસમાં શ્રીરાધારાણીનો એકવાર ધીકૃષ્ણ પ્રભુએ ભાવ ન પૂછ્યો ત્યારે તે બાળીને તે રીસાઈ; એટલે તેનો ભાવ બાળી લઈ તેને મનાવવા માટે પ્રભુ તેની પાછળ ગયા,’ આવા ભાવનું કાવ્ય જયદેવજી એક રેણા લખતા હતા ત્યારે તે

માનસીલાના પ્રસંગમાં—

સાદૃશ્ય છંદ

રાધે ખારી મનાવવા પ્રિય ગયા, બોલ્યાજ ગુ' એ ર
 'ખારી! મૂક સ્વપાન શિવ ઉરની જેધી વ્યથા સૌ વીતે
 એતું કેમ લખાય એમ ઉરમાં સંકંપ કીધા ક્ય
 એના એજ વિચાર માંહિ નદીએ ન્હાયા મુકાં નિસર્થ
 પૂઠેથી પ્રભુએ પધારી લખીન, પૂર્ત કરી તે જગે
 જયદેવના લખાણમાં પ્રભુએ પોતે જયદેવનું જ સ્વ-
 રૂપ ધારણ કરી અધુરું પૂરું કયું, ત્યારે જયદેવની
 પત્ની પદ્માવતીએ તો એમજ માન્યું કે મારા પતિદેવ
 સ્નાન કરવા ગયા હતા, પણ જતાં જતાં વિચાર આવ્યો
 હશે, તેથી પાછા આવીને તેઓ પોતેજ અધુરું લખાણ
 પૂરું કરી ગયા છે. ખરી રીતે જયદેવ તો આવ્યા જ ન
 હતા. એ તો જયદેવના સ્વરૂપમાં પ્રભુ પોતેજ પધાર્યા
 હતા. જયદેવની સ્ત્રી પણ જયદેવ જેવીજ હસ્તિયુક્ત ગાવામાં
 રસિક હતી. તેણીને ગોવિંદયુક્તો ગાવાની બહુ મજા પડતી
 હતી. કેમકે બહેના સ્વર, ભાવ, તાલ, રાગ, સમજ ને પ્રેમ
 સર્વાંશે સમાન જ હતા અને તેથીજ 'સમાનસીલબ્ધસનેષુ
 સહ્યમ-જેઓના સ્વભાવ તથા વર્તન સમાન હોય તેઓની
 પરસ્પર મિત્રતા થાય છે' એ કહેતી પ્રમાણે તેઓ બંને
 સ્ત્રીયુત્તમના સંબંધમાં હતું. પછી—
 આવીને ફરી જોઈ શોભ્યું મુગુળી, નારે લખ્યું ■ રખે!
 પૂછ્યું તો પદ્માવતી વહિ પતિ! આપેજ આવી લખ્યું;
 ત્યારેએ પ્રિય! કામ રયામ વરતું ન્હાતા જનેઓળખ્યું.
 આ ઉપરથી ગુ' સિદ્ધ થાય છે? પ્રભુને પોતાનું ગુજ-
 ન કેતું પ્રિય છે તેજ. પ્રભુપ્રેમીનું પ્રેમાખ્યાન પ્રભુને
 તૈયય વડાતું છે. અથવા અનન્ય ભક્તિનો કેવો અનુ-
 પ્રભાવ છે, તે આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે. પછી તો—
 હોહરો
 કેતિજિત યદ્યં વિતમાં, એ રીતથી વિશેષ;
 નીત પુનીત બહુ પ્રીતથી, પૂરું કીધું ચેષ.

જે જન્મ મરણને કિંચિત્ દોષ છે તેની અગતિય જગતે વ. ર
દેદા દેદામાં જન્મદેવનું એ 'જીવંત' રિત' કામ્ય પ્રમરી
દેવકોને જન્મનું કૃતિ કરે તે પ્રમાણે જન્મનું સર્વ કૃત્ય
લાભ દેવા માંડી પાડ્યા ત્યારે તે કામ્યની એક નણતર
દેવા જગદીશપુરોના દાખલે મન થઈ જાય. કેમકે—

આખી

જનમપ્રપુરોના દાખ પપુ, હતા મહા ગુણવાન;
માંધ હખી તેમજ રજ પાડ્યું, ગીતના વિંદન તામ.
પ્રમાર કરવા પડિત વરને, હું જય કોપ્યું કામ;
જયદેવ છૂતિ બનજાવી, કહ્યું એ ધરે ન કામ.
રાખને તજ માન ચડ્યું, જગવાન હમ આવી;
એક પાપી મૂકીને દીપાં, દાર પુરત અડકાવી.
પ્રભુએ શ્રી જયદેવ કૃતિને દીપો ઉવે લગાવી;
પપતિ કૃતિ પરી પૂજી પર સાય પાત સમજાવી.
આ રીતે એક કામમાં પ્રભુ અનેક કામ કરી જતાવે
છે; છતાં તેમાં ઉવટે સર્વનું એવજ રહેલું હોય છે.

હરિગીત છંદ

અપમાન પામી જૂપતિ કબવાને સાગરમાં ગયા;
ત્યારે હરિ ફરી ભાખ્યું આળીને તેની દયા.
જે એક છે તે એક છે કંઈ સ્લોક તારા છે રહ્યા;
પ્રત્યેક સર્ગ એમ સ્લોકે ખ્યાત નૃપતિના થયા.

માટે તે દ્વારા ને તે રીતે પણ 'ગોવિંદના ગુણ ગાઓ,
થાઓ સોને સુખકારી રે.' ગીતગોવિંદ કાવ્યના સંજ્ઞા-
માં પ્રભુએ એ પ્રમાણે પરચો જતાવ્યો, તેથી એ મહાકાવ્ય
વેદોચ્ચારથી પણ વધી ગયું; કેમકે વેદોચ્ચારનો અધિકાર
તો અમુક અમુકને જ અપાયો છે, ત્યારે આ ગીતગોવિંદ
ગાવાનો અધિકાર તો સર્વ કોઈને સંપૂર્ણ રીતે છે.

૫૮

‘ચલો સખી’ એ રાગ

એક સમ માલિની ફહિતા ગઇ વાડીમાં કામે રે;
સર્ગ પાંચમાની અષ્ટપદી ગાઈ રહી તે કામે રે.

બેંગણ તોડે ને તે મહોડે ગાતી મીકું લાલી એ,
 'ધીર સમરિયમુનાતીરે બસતી બને બનમાલી' એ,
 જગન્નાથ સ્વામી એ મુણવા પાછળ પાછળ ફરતારે,
 મહીમ જામામાં બેંગણના કાંચ ચીરા કરતા રે,
 ગયા બૃષ મંદિરમાં દીઠા શ્રી જામો ઝરડાયો રે;
 પૂછ્યું પ્રભુને સત્ય કહ્યું, મુણી ગર્વ ગયો થયો ઢાઢોરે,
 પુરમાં ઢંદેરો પીયા-યો, ગીતગોવિંદ હોય ગાયું રે;
 તો નિષ્કંટક મુંદર સ્થળમાં, તેણે પહેલું જાણું રે;
 દેવ સ્ત્રીઓ પણ ગાય પ્રેમધી ગીતગોવિંદ રસાળું રે;
 અનંત પ્રેમીનું યવન એ, પ્રભુને પૂરણ વહાણું રે.

માટે બીજાને પણ તેનાં વહાલાં કરવાં 'ગોવિંદના
 શુભ ગાઓ,' ખરેખર અનન્ય ભક્તોના એ ઉપકાર નિ-
 સીમ છે; અનન્ય ભક્તોના એ ગોવિંદશુભોચ્ચારની પરા-
 કાષા છે. ભગવાન પોતે કહે છે:—'મદ્રક્ષા યત્ર ગાયંતિ તત્ર
 તિષ્ઠામિ નારદ'—હે નારદ ! મારા ભક્તો જે સ્થળે મારા
 શુભો ગાય છે ત્યાં હું રિયતિ કરું છું.' પણ એ પ્રમાણે
 અનન્ય ભક્ત બની આપણે એ પ્રભુના શુભો ગાવાજ છે
 ક્યાં ? જે ગાઈએ તો અવશ્ય આપણે પણ એ પ્રભુનું
 સામીપ્ય મેળવી શકીએ. માટે એ પ્રભુનાં શુભગાન કરી
 'થાઓ સહુને સુખકારી રે.' તે ક્યાંસુધી ?—

उपकारिणु यः साधुः साधुत्वे तस्य को गुणः ।

अपकारिणु यः साधुः स साधुरभिधीयते ॥

જે મનુષ્ય ઉપકાર કરનારાઓ તરફ સારો હોય—
 સમજનતા ધરાવતો હોય તેની સમજનતામાં ચો શુભ છે !
 (ઉપકાર કરનારાઓને તો સર્વ કોઈ સુખકારક યાવજ છે)
 પણ જે મનુષ્ય પોતાનો અપકાર કરનારાઓ તરફ પણ
 સમજનતા રાખે છે—પોતાના વિરોધીઓને પણ સુખકારક
 થાય છે, તેનેજ સારો સમજન કહેવામાં આવે છે. જેઓ
 પોતાના કંટા યજુઓ હોય તેઓ તો 'કુટ કુટતા ન મૂકે'
 ન જાણે દુરનનાથ ક્યાં કરે, પણ 'સાધુ સાધુતા ન મૂકે,'

આપણે તો તેઓના તરફ પણ સંજ્ઞન બનીએ. તેઓને પણ સુખકારક થઈએ. આ સંગે આ જયદેવ સ્વામીના પરમ પવિત્ર ચરિત્રમાંજ સ્પષ્ટ છે, તે જુઓ:—

લાવણી

એક સમય જયદેવજી વનમાં, જતા હતા કંઈ ધન સાથે; તહીં મળ્યા ઠગ પુછ્યું ક્યાંહાં જાઓ કહ્યું કે તમ સાથે. શ્રી જયદેવે જણ્યું જગમાં જર જરૂર જોખમકારી; સોંપ્યું તેથી ઠગને હેતેથી તણ મમકારી. (કુપાત્રે દાન કહ્યું.) ઠગે લહ્યું એ પુરો ઠગ છે સોંપે છે ધન મરા જાતે; (પરાણે.) જરૂર પુઠેથી જઇ પુરે કરાવશે લારી સજા તે.

(બુદ્ધિ પ્રમાણે મગ લલો.)

એક કહે પુરોજ કરી ઘો અન્ય કહે એમ તો નહીં;

(કુદ્દમાં એ દરજજા છે)

કાંપી હાથ પગ ફૂલે નાંખો કે લાગે પત્તી નહીં.

(કુસંગ ક્ષણ અનાયાસ)

ફરે કર્મ કરનારાઓએ ફરે કર્યા કવિ પર લારી; માન્યું મનથી પતી ગઈ પુરી પીડા પરલારી.

સાખી

ગણી પારખ બણી ન દુઃખી ગુણી સમરી રહ્યા હરી ંહાલે;

કારણ બહતો માને છે:—

દુઃખડાં આવે છે નિજ પાપે, શ્રીવર તો દુઃખને કાપે. દુઃખડાં બંધાં મુજબ કરજ ચુકવણું, એમાં શીદ ગભરાવું; જે આન્યું તે આણું થાણું, ફરી નથી એ દુઃખ ધાવું. દુઃખડાં બંધાં આવે છે નિજ પાપે. (તે આન્યું તો બલે દવે જોઈએ.)

એ પ્રમાણે બહતો પર દુઃખ આવે છે ત્યારે ભગવાન તેઓનાં દુઃખ દૂર કરવા તત્પર રહેજ છે. ભગવાનનું બજન કરવામાં આવે તો પણ પૂર્વજન્મનાં પાપકર્મ પોતાનું ફળ જો આપે તો એ બજનરૂપી પ્રવચકર્મ પોતાનું ફળ કેમ ન આપે ? જયદેવને પોતાનાં પૂર્વજન્મનાં પાપકર્મનું એ

૧૪ મનુ' તો અને આ જન્મમાં મનુષ્યની પુ
તેમજો જે સતત માનુસાનુ' છે તેનું ૧૪ પનુ
જોઈએ ને? સત્યનિગામી કરેનું પ્રમુખજન જરૂર આવ
ઓમાં રક્ષક બને છે, તેથી—

સખાય કરી ત્યાં સાર સનેહો શ્રીગર જગ રખવાવે
બૂપ સિખાર ગમેત ગીવા જગ આવશે તેજો એનું આ
કલાકવા બહાર તેજથી મોઢા સેક નહિ સમજવો આ. (૧૩)

સગદરા છંદ

પૂછુ' બૂપ કશું કે કરમ પ્રખળથી, આ દસા આવી મહારકે
વાતે વાતે લણું કે મહત પુરુષ છે, એ શુચિ કોઈ બારી
તેથી નાખી મીયાને, અતિ વિનય કરી, લાવીને ઘેર રાખ્યાં
સંતોને સેવવાને, મહત પુરુષ એ બૂપને વાળી બાખ્યા.

જયદેવે રાજા સાથે ચરત કરી કે મારું એક વ્યસન
છે તેને જો હું પૂજું કરી ચક્રે તો હું તારે ત્યાં રહી શકું.
રાજાએ પૂછ્યું કે તે આપનું વ્યસન કયું છે? ત્યારે જય-
દેવ બોલ્યા—'ગોવિંદના શુભો ગાઉં, થાઉં સહુને સુખકારી.
માટે તમારે તે શુભગાન સાંભળવાંને સત્સંગ કરવો.' રાજા-
ને તે ધણુજ ગમ્યું; તેજો પ્રભુનાં શુભગાન સાંભળવાં માંડ્યા
ને તેથી તેને પણ બોધ થયો; સત્સંગનો રંગ લાગ્યો.

૫૬

‘ઓધવલ’ એ રાગ

નૃપે સાધુસેવા કરી સધ જારી, આવે નિત્ય સતો બારી બારી.
શ્રી જયદેવલની સલાહ લઈ, સેવે સંત પ્રીતિ બારી;
રાખે, વિદાયદે, દેખી યોગ્યતા, સ્વામી સાસનને સ્વીકારી. નૃપે
એજ ઠગો, કાખ્યા હાથ પગો, તે આવ્યા વડા વેપકારી.
શ્રી જયદેવે સધ આજખ્યા, ઉલટ થયા ઉપકારી. નૃપે
સ રાજાને તેણવી કશું કે એ છે મહાત્મા બારી;
રાજાની પાસે જયદેવે તેઓની ઘણી ઘણી પ્રયંસા
ત્યારે રાજાએ પૂછ્યું કે, ‘એવું તે આ લોકોમાં શું
કે જેથી આપ આટલી બધી તેઓની પ્રયંસા

મી' જયદેવે કહ્યું કે, 'તમે, અને તમારા મહા ભાગ્યવાંનને
જે આ સંપ્રદાયને અને મહાભારતના કથાનાં લક્ષ્ય મુજબ છે
તેમાં મનાય આવ્યું છે, 'જયદેવની એ વાત મનમાં
રહી. એ દરકારનીજ આ વ્યવસ્થા હતી; પણ એ રીતે મનુ-
ષ્યના પદ પદ મનમાં મનુ' એ મુશ્કેલ છે. મનુષ્યને
તેમાં રસાવજ કોણ છે. જુઓ, નરસિંહ મહેતાને પ્રભુ-
ભક્તિ થઈ ત્યારે તો પહેલાં જાઓને પહેલાં લાભા કતા,
તેમજ મુશ્કેલ પાતાના વચનું કામ મામ કરી ઘેર આવ્યા
ત્યારે મો પહેલાં પાતાની ધારણી માતાને પહેલાં પડ્યા કતા.
કેમકે તેઓ અમલ માન્યા કતા કે, તેઓએ એ દુર્જનના
ન કરી હત તો આપણે આ ઉત્તમ વિધિનિષે ન પડેંગત.
આમ 'દુષ્ટ દુષ્ટતા ન મૂકે, સાધુ સાધુતા ન ચૂકે.' માટે
આપણા જે દોષોનો દોષ તેઓને પણ 'યાજ્ઞો યોને યુગ-
ભારી' અને તોજ ગોવિંદના યુગમાનની ખરી મજા આવશે.

૫૬ ચાલુ

ભૂપઆજીએલ માંદે રીવા કરીજાણી ઉચિત અધિકારી. નૃપે
હમ સમજ ગયા એજ બાઈબંધ તેથી પામ્યા બધ બારી;
માગી વિદાર્થ ઉરે ગજાર્થ પરખાર્થ ભવા વિચારી. નૃપે
જયદેવજ બાહુ ધન આપી, કરી વિદાય સુખકારી;
સંગ મોકલ્યાં વાહન તે સિપાર્થ, પર લગી રક્ષણકારી. નૃપે

આમ જયદેવે અપકાર સામે ઉપકાર કર્યો, તેથી પેલા

હમ સુધયો કે નહિ? ના, તે કહી સુધરે? એ તો—

‘દુષ્ટ દુષ્ટતા ન મૂકે, સાધુ સાધુતા ન ચૂકે.’

એ રીતે બન્નેની પરીક્ષા થઈ ચૂકી ને છેવટે આપણે
જેમકું કે, ‘અનુપતિથી જ કદર થનારી.’ હવે તે હમ
લોકોનો સત્કાર કર્યો પછી તેઓને સુરક્ષિત વિદાય કરવામાં
આવ્યા છતાં તેઓએ તેઓની દુષ્ટતા નજર મૂકી, તે જુઓ:—

૫૬

‘બનયો બેદ’ એ રાગ

મારગ ભાતાં પૂછે છે એ સિપાર્થ રે. રેક.

યા તુ કૃતિ યા તુ કૃતિ યા તુ કૃતિ યા તુ કૃતિ
 યા તુ કૃતિ યા તુ કૃતિ યા તુ કૃતિ યા તુ કૃતિ
 યા તુ કૃતિ યા તુ કૃતિ યા તુ કૃતિ યા તુ કૃતિ
 યા તુ કૃતિ યા તુ કૃતિ યા તુ કૃતિ યા તુ કૃતિ
 યા તુ કૃતિ યા તુ કૃતિ યા તુ કૃતિ યા તુ કૃતિ
 યા તુ કૃતિ યા તુ કૃતિ યા તુ કૃતિ યા તુ કૃતિ

‘ સંતોષ વૃત્તિ ’

રામ તો મારું કુલ મુલ મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ
 મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ
 મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ
 મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ
 મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ

૧૪ ૧ મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ
 મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ
 મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ
 મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ
 મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ મારું કુલ

સાચાણી

‘ એક મ ન લગતો નહીં ’

મનની સમીપિયતા, આશ્વર્યની સાથ અચરજ જેવી જગ્યાએ
 જ્યારે જગ્યાની ગુણવત્તા, સુખતાની સાથ મયા કુળી મનમાં જોડે
 વધા આપ આરેરે આર્થ, ધરતી ધરતી પાદ રેણી પૂરા પસ્તાકો
 પસાપા જ કુંડા આરંભાય મયા પૂરજ અંગ કૃપા મલુનો જગ્યાએ

રાગ કટયાણુ

‘ આજ આનંદ થયો ’ એ મગ

જોવાં કરે છે પુરુષાણિ આશ્વર્ય મહા.
 આતે રી રેવની કૃતિ, આશ્વર્ય મહા.
 આશ્વર્ય કોણ મયા સંસમાર્થ, એ તે રી રેવની કૃતિ. આશ્વર્ય
 કુંડા લાય પગા મયા સાજ, એમાં સંદેહ નથી રતી.
 હૃદય કારણ કરી અતી આનંદ કયા મુળી તવ બધે

હા બહા તવ ચાલી મિત્રમાં સેવા કરે પ્રથા અતી.

એ ઉચ્ચશ્રો પૂરું પદ ચિન્હાદે—

‘તે મજજન્ય ! એવિંદના મુખ ગાએ.’

માલિની છંદ

બન્ધુ વિવશ પ્રવાસી, સ્વામી બીજે જવાને,
મતિ અનિ કરવાપી, જૂપતિ એ સ્વસ્થાને;
સમુજી મુચિ સતીને, સવ તેમપી લીધો;
વળી નિજ પનિતાને, સેવામાં સોંપી લીધો.

—પણ તે સજ્જન નહોતી.

સાખી

ભાત રાખીને મરજુ ગયાપી સતી થઇ હતી નારી;
પદ્માવતી પાસે એ વાતી, વહી રાખી વિસ્તારી.
વળાં વખાણ કરે ગર્હ ત્યારે પદ્માવતી મુસકાઇ;
તવ હસવાનું કારણ પ્રુછ્યું રાખીએ ખીજવાઈ.

હરિગીત છંદ

ઉચરી તમા પદ્માવતી પતિ મરેથી સાથે બળે,
એમાં અધિક તેં શું કર્યું એ હું ન સમજી મુજ બળે;
પતિ મરજુનાજ વૃતાન્ત મુજતાં સતી તન ધારે નહીં,
એથી અધિક આ વાત તેથી મારું મન ધારે નહીં.

ચોપાઇની ચાલ

વધુ તવ તો બોલી નહીં રાખી, પણ હૃદયમાં રોશે ભરાણી;
પારખું જોવા લાગ તપાસે, અંતે સહાય માગી પતિ પાસે.
જાઓ બહાર આપ ગુરુ સંગે, વાત ચલવો ત્યાંથી એ પ્રસંગે;
જયદેવ પડ્યા થઇ થનારી, જોઈએ ! શું કરે III એની નારી.
જોઈએ ભડકી પ્રથમ તો રાય, એવું કામ તે કેમ કરાય !
ખેલેલી વાર તો સી તરછાડી, પણ નારીએ હઠ નવ છોડી.
નિતનો ન સહી કચવાટ, લીધી રાજાએ વનની વાટ;
રાખી સ્વારીમાં સ્વામીને સાથે, પુઠે પુરમાં ચલાવી એ વાતે.

૫૬

‘જેડા જાઈ’ એ રામ

ચાલી વાત ગામમાં ભારી, પડ્યા સ્વામી પર ઉપક

રાખીએ બાળને માન માંડીને, કરી મુક્યો મજાક;
 મોંઘી રાંડો રાંડો પાડી બરાડી, કમળે જતા પાપ પાપ. ચાકી
 પદ્માવતીએ આવી પુછ્યું તેની, કોણે કહી કાંઈ પાત;
 સાંભળતાં પ્રાણ કોડી રોષ થઈ નાન મુકડું પડ્યા સાથ. ચાકી
 રાખી એ બાળી નાખી ગમરાખી, આબ્યા પ્રસંગ સાંજે સથ;
 સ્વામી તો સામે છે પણ મુંઝવે છે કેર જો પર માંઘી. ચાકી

રાગ

‘મરગીતો’

નાર રે ! તહે મને બારે બૂઝાવ્યો. રેક.
 નાર તહે મને બારે બૂઝાવ્યો, મુક મુંઝે વિચાર ન જાવ્યો;
 સદા રોરવમાં મીઠાકાવ્યો રે ! નાર. નાર રે !
 છપી મુખ શું સ્વામીને ક્યાકં, લાંબ કરીને ચીતા દેહ પાકં;
 નહીં માનું આવે કોઈ આઠં રે, નાર. નાર રે !
 વદીએતું ધવો સજ મરવા, આબ્યા ત્યાં તો સ્વામી બેપરવા;
 વધા રાજ મરે છે શું કરવા ? રે, નાર. નાર રે !
 રાગ કહે શું કપાળ જ દૂરું, મધો મહારં સદા ભામ્ય કુદરું;
 નાર બુદ્ધિએ સરવસ હુદરું રે, નાર. નાર રે !

જયદેવજીએ બેધું કે, આવા કરેણ પ્રસંગે ગોવિંદ-
 શુભદ્રા માહાત્મ્ય આવા સંસારમસ્ત મનુષ્યોને પણ કેવું
 સુખકારક થાય છે, એમ જગતની જનતાને દર્શાવી આપ-
 વાની આ તક ઠીક મળી છે; પ્રભુએ આપેલા આ અવસરથી
 જગત જીએ કે, શ્રીમદ્ ભાગવતમાં ગોપીઓએ ગાયેલું
 આ સત્ય છે કે—

તવ કથામૃતં તત્તજીવનં કવિભિરીડિતં કલ્મષાપહમ્ ।

અવળમંગલં શ્રીમદાવતં શ્રુતિ મૃણન્તિ તે મૂરિદા જનાઃ ॥

‘હે પ્રભો ! આપનું કથારૂપ અમૃત સંતપ્ત મનુષ્યોને
 ગ્વાહનારું છે, કવિઓએ સ્તવેલું છે, પાપોનો નાશ કરનારું
 અવલું કરતાં જ મંગળરૂપ છે અને શાંતિજનક છે. આવા
 પના કથામૃતને લેજો વિસ્તારથી પૃથ્વી પર પણ વે છે તે
 જો મોટામાં મોટા કાતા છે—બીજાઓને અલિપ્તદાન
 નારા છે; અથવા તેઓ ધણાજ પુણ્યથાળી છે.’ આ રીતે

... ..
... ..
... ..

...
...
...
...

43

Journal of Management Education

[illegible]

ਮਲਕੀਤ ਕਵਰੇ ਦੇ ਪਾਠੇ ਪੁ. ੧. ਵਿਚੀ ੪੬੬
 ਸੋਢੀਗੁਣੇ ਵਿਚੇ ! ਪੁ. ੨. ਪਾਠੇ ! ੧੧੫ ੧੧੬ ੧੧੭
 ਪੁ. ੩. ਪਾਠੇ ! ੧੧੮ ੧੧੯ ੧੨੦

under US and other laws.

५५ जनवारी १९६१

ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਘਾਟ ਘਾਟ ਘਟਾਈ:

જા સાથે ઉપરથી ૫૨ અબી - ૩

हे सध्याना! नापि'ना

તે યહી

ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ

2000 年 11 月 11 日

amer. inst. 01/01/92

የገቢት ማህበረ ጥበቃ

Small Business

ଏକ ସାମାଜିକ ଗତି ଓ ଚିନ୍ତା ସାମାଜିକ

, אלהים יתברך. א מ מ

આપનારા મંથિનો મમાર મમા વિના હાઇ

સકતી નથી અને નતીમ બાકના (સાદેશપ્રોતિ)

✱ ✱ બાંધી જાતની ઉજતિનું મૂળ

જેની ઇદ્રિયત્વસિ સિવાયનું પીજીનું

‘‘શ્રી હકો કે જેનું મૂળ જ્ઞાનની

વર્ષા ગંગા માત નિમજા, ખીડે જ્યારે કમજા,
મ્હારા જગમાં તે દિન જગજગ;
આવીસા તમારે સ્થળ તપ્પા દિન નાંદ જાગે.

કુંડનગર

આ પોતે આપેલા વચન પ્રમાણેજ ગંગા છ જયદેવના
પર સમીપ સદાને માટે પધાર્યાં. આમ સ્વદેશવાસીઓને
પણ તે મહાકવિએ સદાને માટે તાર્યાં અને કુંડનનાં મન
વિશુદ્ધ કર્યાં. આમ જે અનેકને તારનાર બન્યા તે પોતે
તરી ભય એમાં શું આશ્ચર્ય હોય ? માટે આપણે પણ
એમના જેવા થઈએ, એમની પેઠેજ વર્તીએ અને એમના
જેવીજ સાધના કરીને—

હે સમજનો ! મોવિંદના ગુણ ગાઓ, યાઓ સોને ગુખડારીરે.
દુષ્ટ દુષ્ટતા ન મૂકે, સાધુ સાધુતા ન મૂકે.
અવુ પતિથી છે કંઠર થનારી રે.

જયદેવ કવિ સદાકાળ બચનજ કર્યા કરતા તેથી સત્ય
સિદ્ધ થયું કે ‘તત્રૈવ ગંગા’ ઇત્યાદિ. હરિઃ ॥ તત્સત્ત્વ ।

ઉત્તરમાં રહેતું ન દોય. x x x સાદિત્ય-ઉવાનના ચતુર
 યવાનું સુખાન્ય જેને પ્રાપ્ત થયું નોય અથવા જેનું મન સદૈવ સા
 સરોવરનાં કમળોની મધુર મુગમયી મસ્ત બનતા જાગ્યું હોય, તેને
 સાદિત્ય સિવાયનાં સ્વર્ગીય સુખો પણ મુશ્કેલ લાગે છે." બંકિમચંદ્ર

"ગરીબોને દરિદ્રતામાંથી હોડાવવાની, કુખીઓનાં કુખ ક
 કરવાની, ચરીર તથા મનનો યાક ઉતારવાની અને માંદાઓનું દ
 બૂલાવી દેવાની પ્રયોમાં જોટલી ચક્તિ છે, તેટલી ચક્તિ ધણું કરીને
 બીજી કોઈ સ્ત્રીઓમાં નથી."

"બધુઓ ! સારાં પુસ્તકો એટલે શું એ તમે જાણો છો !
 સારાં પુસ્તકોની કિંમત તમે સમજો છો ? બાઈ ! હજી આપણે એ
 નથી સમજતા. જો સમજતા હોઈએ તો આપણી દાક્ષત આવી ન
 હોય. મને તો લાગે છે કે, જ્ઞાન એ આકાશ છે અને પુસ્તકો એ
 તેમાં શોભી રહેલા ચળકતા તારાઓ છે; જ્ઞાન એ સમુદ્ર છે ને
 પુસ્તકો તે લાભ લઈ ચકાય તેવા વદાણો છે; જ્ઞાન એ સૂર્ય છે અને
 આપણા ઘરમાં આવી ચકે એવો તેનો પ્રકાશ તે પુસ્તકો છે; જ્ઞાન
 એ સોનાની ખાણ છે અને પુસ્તકો તે તેમાંથી જનાવેલા આપણને
 બંધબેસતા યાચ તેવા દાગીના છે; જ્ઞાન એ મોટામાં મોટી કિંમતી
 નોટા છે અને પુસ્તકો તે આપણા રોજના ઉપયોગમાં આવી ચકે
 એવા ચલણી સિક્કાઓ છે; જ્ઞાન એ વાણ છે અને પુસ્તકો તે એ
 વાણને ખેંચી લાવી કંડક આપનાર પંખાઓ છે; જ્ઞાન એ અગ્નિ છે
 અને પુસ્તકો તે એ અગ્નિથી પ્રકટાવેલા દીવા છે; જ્ઞાન એ પૃથ્વી
 છે અને પુસ્તકો તે આપણને રહેવા લાયક મકાનો છે; જ્ઞાન એ
 અનાજનો ભંડાર છે અને પુસ્તકો તે રોટલા છે; જ્ઞાન તે એવ છે
 અને પુસ્તકો તે સર્વચક્તિમાન પરમાત્મા છે અને પુસ્તકો તે એનો
 સ્વ. પકિયાર

"પુસ્તકોમાં કુંડું ચંપાયેલો રહી ચકતો તેથી મને બે માસ વધારે
 જેવ મળત તો પણ કુંડું કાપર થાત નહિ; એટલુંજ નહિ પણ મારા
 જ્ઞાનમાં ઉપયોગી વધારો કરી ચકવાથી કુંડું ઉઝડો વધારે સુખચેનમાં
 રહેત. કુંડું માત્ર કુંડું કે, જેને સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચનાનો શોખ છે,
 તે મને તે જગ્યાએ એકાંતવાસ સહેલાઈથી વેળી સકે છે. x x
 એક પાછી બીજું, એમ પુસ્તકો વાંચતાં હેવટે તમે અંતર્વિચાર પણ
 કરી ચકો."

મહાત્મા ગાંધીજી

